

PARTIUMI FÜZETEK 23.

**A MŰEMLÉKVÉDELEM FÖLÖTTÉBB
SZÜKSÉGES VOLTÁRÓL**

**A MŰEMLÉKVÉDELEM
FÖLÖTTÉBB SZÜKSÉGES VOLTÁRÓL**

Évkönyv

A MŰEMLÉKVÉDELEM
FÖLÖTTÉBB SZÜKSÉGES VOLTÁRÓL

Évkönyv

Kiadja

a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság,
az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség

2003

Szerkesztette:

Dukrét Géza

Szövegkorrektúra:

Mihálka Magdolna

Számítógépes szerkesztés:

Mogyorósi István

Címlapon: A váradi vár részlete

Hátlapon: Csokaly, Pap-Szász-kúria

Készült

a Bihar Megyei Tanács támogatásával

Partiumi tudat, honismeret, műemlékvédelem. A PBMEB története. Események

A honismereti mozgalom gyökerei visszanyúlnak a 19. századig. Középpontjában a népi és nemzeti tudatnak, a nemzeti önismeretnek és identitástudatnak a szolgálata és erősítése áll. Olyan önkéntes, egyéni vagy közösségi tevékenység ez, amely a szülőföld, a haza történelmének, múltjának megismerését, tiszteletét és a nép önbecsülését szolgálja, segíti sorskérdéseink feltárását, hagyományaink ápolását, értékeink őrzését.

Fölöttébb szükséges voltáról

Elengedhetetlenül szükséges felkutatni, felmérni és megismerni műemlékeinket. De történelmi örökségünkhöz nemcsak a közismert műemlékek tartoznak, hanem népi építészeti emlékek (lakóházak, gazdasági épületek, pincék), temetők, művészeti és régészeti értékek, ipartörténeti emlékek, sőt a népművészet és népi hagyományaink is. Mindezek előfordulnak legelődugottabb falvainkban is, amelyeket nem ismerünk, s lassan eltűnőben vannak. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a 24. órában vagyunk.

Általános gyakorlat, hogy mindenütt csak a műemlékekkel foglalkoznak, ha foglalkoznak. Ám történelmi helyeinkkel, emlékhelyeinkkel nem sokat törődnek, vagy nem is ismerik azokat. Ezért szükséges ezek feltárása is. Hiszen történelmünk alapvető részei. Az alapigazságok közé tartozik, hogy az a nemzet, amely nem becsüli meg saját történelmi örökségét, eltűnik a történelem süllyesztőjében. Ugyanakkor nagy hiányosságok mutatkoznak a helytörténeti kutatás és feltárás terén is. Városaink múltjáról számos tanulmányt olvashatunk, történelmét különböző időszakokban feldolgozták, megírták, de falvainkról alig, vagy éppenséggel semmit sem tudunk. Még azok helytörténetét sem ismerjük, ahol jelentős műemlékek találhatóak, nem beszélve egyes tájegységek területén lévő települések kölcsönhatásairól, ugyanis egyes várak, kolostorok vagy vásárhelyek történelemformáló tényezői voltak a környező településeknek. Mindezek feltárása és közvétele hozzájárulna egy egészséges lokálpatriotizmus kialakításához, főleg az ifjúság körében, melynek fontos szerepe van a szülőföldhöz való kötődéshez, így jelentős eszköze lehetne a kivándorlás megállításának.

És mi tette szükségessé, hogy mindezt partiumi szinten végezzük? A Partium valahogy mindig mostohagyermek volt, amely nem tartozott igazából sem Erdélyhez, sem az anyaországhoz. Így is kezelték, s most is így bánnak vele. Pedig mindig nagy értékeket adott a nemzetnek. Hogy megfélelmeznek rólunk, az abban is keresendő: a szélen vagyunk, nem ismernek bennünket, nem tudják mi található itt (még mi sem), nem halljuk szavunkat. Talán túlzottan szerények vagyunk. A különböző műemlékvédő-, történelmi-, néprajzi-, közművelődési szervezetek nem sok eredményt tudtak felmutatni a Partium és a Bánság területén. Ezért már 1992-ben felmerült egy honismereti szövetség megalakításának szükségessége. Mindez hozzájárult Bizottságunk megalakításához.

Egy önálló tájegységet csak összességében lehet feltárni, s csak azok által, akik itt élnek. Eddig is voltak lelkes emberek, akik igyekeztek feltárni szűkebb pátriájukat, ennek érdekében kisebb-nagyobb egyesületeket, társulatokat hoztak létre. Alapos munka az ilyen kis egyesületekben folyik a legjobban. Ahol nincsenek ilyen egyesületek, létre kell hozni. A Bizottság nem olyan egyesület, amely magába akarja olvasztani a többi egyesületet, hanem honismereti szövetség, melynek feladata e szervezetek, egyesületek munkáját összhangba hozni, közös mederbe terelni, hogy létrejöjjön egy partiumi szintű műemlékvédelem, helytörténeti feltárás, s összeállítsunk egy partiumi és bánsági művelődéstörténelmet, alapgyűjteményt, segítsünk kialakítani egy partiumi és bánsági gondolkodásmódot, partiumi és bánsági műveltséget, egy tudatos partiumi és bánsági identitást.

Partiumi tudat

A Partium és hozzáátéve a Bánság valóban egy különálló tájegység, mind történelmi, mind művelődés szempontjából. E terület lakói toleránsabbak, széles látókörűek, kevésbé önzőek és érzékenyebbek az újra. Ezt állíthatjuk minden szerénység nélkül. Sajátos helyzetünk és történelmünk alakította ezt ki. Váradi mindig kulespozícióban állt a történelem folyamán, Erdély és az anyaország között. Szent László városa, a Boldog Vár, a reneszánsz műveltség egyik alappillére volt, majd a reformáció fellegvára. Innen indult ki az a felszabadító harc, amely felmenti egész Magyarországot a török iga alól. Váradi a Holnaposok városa is, a modern magyar irodalom megteremtője, a Pece-parti Párizs. Püspökei mindig a nemzet legnagyobbjai közé tartoztak. De ki nem ismeri a híres nagybányai festőiskolát, vagy a Bánság példamutató toleránságát, ahol több nemzetiség szoros barátságban élt mindig egymással. Nem véletlen, hogy olyan fiatalokat adott a nemzetnek,

mint a Báthoriak, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Arany János, Ady Endre, Kós Károly, s jelenleg itt hirdetik igéjüket Tőkés László és Tempfli József püspökök.

De miért is beszélünk partiumi szellemről, miből táplálkozott mindig? Megértéséért újra csak a történelemhez fordulunk. Alapja a Szent István-i nyugati keresztény gondolkodás és tolerancia minden néppel szemben, amely már akkor megfelelt a mai európai gondolkodásmódnak. Alapja a Szent László-i igazság, igaz hit és lovagi gondolkodásmód. Sírja mellett istenítéleti (igazságszolgáltató) hely alakult. Újonnan megkoronázott királyaink első útja ide vezetett. Az Anjou-kori lovagvilág Szent Lászlót tekintette eszményképének. E kultusz ma is él Nagyváradon. Erre épült rá Andrea Scolari, majd Vitéz János püspökök munkássága, akik Váradon alakították ki a magyar reneszánsz kultúra első műhelyeit. Mátyás király fiatal korában Vitéz János udvarában szívta magába a könyvek szeretetét, s vitte magával a reneszánsz kultúrát Visegrádra.

A 16. század második felétől beszélhetünk a tulajdonképpeni Partiumról, a Részekről. Várad kisugárzása már ekkor a reformáció jegyében történt. Itt voltak az első hitviták. Várad Erdély legfontosabb végvára lett. Fejedelmei második fővárosuknak tartották. A főkapitány rangja felértékelődött, tulajdonosa a fejedelem után a második ember lett. Hadbaszállás esetén, amely a határon túlra szólította a fejedelmet, a váradi főkapitány volt a helyettese. Várad főkapitányai közül Báthori István, Báthori Kristóf, Bocskai István, II. Rákóczi György fejedelmi trónra került.

A nagy fejedelmek idején Várad iskolaközponttá alakult. Szellemi kisugárzása újra megnőtt. Virágzik a könyvnyomtatás, Hoffhalter, majd Szenczi Kertész Ábrahám vezetése alatt, ahol megkezdik a Biblia kinyomtatását. Az 1660-as török ostrom miatt az iskola Debrecenbe költözik, ahol meghonosítják az itt kiépült oktatási rendszert, s ettől számítjuk a Debreceni Kollégium felvirágzását, a nyomdát pedig Kolozsvárra szállítják, ahol befejezik a Váradi Biblia kinyomtatását.

A török kiűzése és a kuruc háborúk után a barokk újjáépítés kora következik. Majd 1780-ban megnyílik a királyi jogakadémia. A Tiszántúl fiatalsága itt ismerkedett meg a jog- és társadalomtudományokkal, közigazgatással, politikával, itt készült fel a nemzeti reformokra. A románságnak is nem egy vezető személyisége került ki innen, többek között Gódu Emanuel. E kultúrával való érintkezés vonta maga után azt, hogy Samuil Vulcan román püspök cirill helyett latin betűkkel adta ki Váradon pásztorleveleit.

Nagyvárad a 19. században az Alföld egyik legtekintélyesebb városává fejlődött. De ugyanezt elmondhatjuk Temesvárról és Aradról is. Nagyvárad a modern magyar irodalom megteremtője, a holnaposok városa lett. A híres Emke kávéházban találkoztak a holnaposok, Ady Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Babits Mihály, Balázs Béla, Miklós Jutka. Nagyvárad szellemisége mindig kihatott az egész Partium területére, sőt tovább mutatott.

1989 decemberében Temesvárról indult el a forradalom, s terjedt szét az egész országban, megváltoztatva a történelmet. E forrongó világban a Partium nyugodt maradt. A változás, Temesvárt kivéve, csendben, vértelenül zajlott le. Nagyvárad ma is a csend városa, ahol a különböző etnikumok mindig békésen megfértek egymás mellett.

Mint láttuk, a Partium és vele a Bánság, mindig különálló régiót alkotott. Minden időben nyitott volt nyugat felé, magába szíva annak pozitív szellemi hatásait, elkerülve az anyaország erős politikai ingadozásait. Szorosan kapcsolódott mindig Erdélyhez, de toleránsan felfogva és elkerülve annak konzervativizmusát, átvéve annak szellemi kisugárzását és a transzszilvanizmust. Mivel gyakran átmeneti és ütköző zóna volt, alkalmazkodni kellett minden idők változásaihoz, de mindig úgy, hogy pozitívan kerüljön ki belőle. Átélt, alkalmazkodva túlélte a különböző – török, rác, kuruc, osztrák, német, román – impériumváltozásokat és politikai rendszer-változásokat, s mindig sikerült toleráns viselkedésével szellemileg megerősödve kikerülni. A partiumi ember alkalmazkodása tette lehetővé a partiumi szellem kialakulását.

Elindulás

1992-ben alulírott ismertetem a fenti tényeket Tökés László és Tempfli József püspök urakkal. Tenni kell valamit. Még abban az évben feladatul kaptam Tökés László püspök úrtól egy tervezet összeállítását, helytörténeti és néprajzi kutatómunka megszervezésére, valamint emlékhelyek létesítésére és ápolására.

A tervezet 1993 februárjában elkészült.

Emlékhely Bizottság megalapításának tervezete

Bevezető:

Manapság mind többet beszélünk arról, hogy a fiatalság elhagyja az országot. Részben érthető – elsősorban a kilátástalanság, a munkanélküliség, anyagi problémák kényszerítik erre. Elsősorban az értelmiség ment el – orvosok, tanárok, mérnökök – szinte „lefejezték” minket. De mindenki nem mehet el, s ma már mind kevésbé. Meg kell állítani a fiatal értelmiség kivándorlását, de ezért tennünk kell valamit. Elsősorban érzelmileg kell kötni az ifjúságot a földhöz, a néphez, melyhez tartozik. Ha érzelmileg nem kötődik egy helyhez, egy néphez, nem lehet megtartani. Sokat papoltak a szocialista hazafiságról, kötelező témák voltak az iskolában, s ezáltal elvesztették igazi jelentőségüket a valódi eszmék. A sok félrevezetés és hazugság miatt mindenki megcsömörlött e témáktól. Pedig az igazi, nemes érzelmeknek nagy hatásuk van, meghatározzák az egyén cselekedeteit. Ezért fontos, hogy ismerjük meg népünk történelmét, a város, a falu történelmét, nagyjainkat. De nem szárazon, történelem órát tartva. A pár éve idekerült román barátaink büszkén mondják, hogy itt éltek őseik, s mit valósítottak meg. Nekünk nincs mire büszkéek legyünk? Biztosan sokan tudják, hogy Erdély adta a nemzet nagyjainak nagy részét. De gyermekeink tudják-e, hogy itt született Pázmány Péter, Kazinczy Ferenc, Szigligeti Ede, Arany János, Ady Endre, hogy Erdély szülötte Tótfalusi Kis Miklós, Apáczai Csere János, báró Jósika Miklós, Kriza János, Brassai Sámuel, Kós Károly, Bod Péter, Aranka György, Orbán Balázs, Benedek Elek, Tamási Áron, a Bolyaiak és még sorolhatnám sokáig. Vagy ismerik Várad reneszánsz múltját? A magyar felvilágosodás egyik meghatározó központját? Vagy azt, hogy Várad mindig kulcspozíciót töltött be a magyar történelemben, hogy a Pece-parti Párizs pezsgő művelődési központ volt? Nem sokan ismerik a Bihari-havasok, vagy a székely havasok csodálatos tájait. Vidéki műemlékeinket pedig még mi sem ismerjük. Az ősi népi kultúra már szinte megszűnt, meg kellene menteni azt, ami még menthető. Ezt az űrt próbálja részben kitölteni az Erdélyi Kárpát Egyesület, a Bihar megyei Műemlékvédők Társasága. De ez csöpp a tengerben. Ezt tudná elősegíteni nagymértékben egy Emlékhely-bizottság létrehozása, mely később kinőheti magát egyesületté, de javaslom egy Emlékhely Alapítvány létrehozását is.

Az Emlékhely Bizottság célkitűzései:

- Nemzeti identitásunk megőrzése, fejlesztése, erősítése, elsősorban az ifjúság körében.

- Feltárni, leírni és ismertetni nemzeti értékeinket: történelmünket, elsősorban helytörténeti szinten, nagyjainkat, természeti ritkaságainkat. Azokat a helységeket pedig, melyekhez kötődnek, emlékhelyeknek neveznénk.

- Kidolgozni minden helységgel kapcsolatban, elsősorban távlatilag, mit lehetne megvalósítani: emléktábla elhelyezése, emlék- vagy tájmúzeum létesítése, szoboravatás, kirándulások – emléktúrák szervezése, előadások szervezése stb.

- Emlékhelyfüzetek szerkesztése és kiadása.

Emlékhely Bizottság tagjai: 25 tag – javaslat

- 3 személy a Királyhágómelléki Református Egyházkerület részéről: 1 Váradról, 1 Belényesből, 1 Székelyhídról
- 3 személy a Római Katolikus Püspökség részéről
- 1 személy a Zsidó Egyházközség részéről
- 1 személy az RMDSZ részéről
- 2 személy az Erdélyi Kárpát Egyesület részéről (Dukrét Géza, Borbély Gábor)
- 1 személy a Bihar megyei Műemlékvédő Társaság részéről (Péter Zoltán)
- 2 történész (Miklós Mihály + ?)
- 1 geológus (Méder Árpád)
- 1 biológus (Venczel Márton)
- 1 képzőművész (Jakobovits Miklós)
- 1 művészettörténész (Sășianu Alexandru)
- 1 irodalmár (Dánielisz Endre)
- 1-1 személy Temes, Arad, Szilágy, Szatmár, Máramaros megyéből
- 2 fényképész (Kiss László, Marián Antal)

Az Emlékhely Bizottság feladatai:

1. Az emlékhelyek kijelölése, pontos meghatározása, a következő kritériumok alapján:

a) Történelmi helyek, melyekhez nemzeti történelmünk valamilyen jelentős eseménye kapcsolódik.

b) Műemlékeink: várak, kastélyok, templomok, építészeti emlékek, népi építészeti emlékek (lakóház, gazdasági épület, pince), temetők.

c) Nagy személyiségeink születési, illetve elhalálozási helyei.

d) Természeti ritkaságok: védett és nem védett területek, ritka növények, állatok, geológiai formációk, őslények előfordulási helyei.

2. Az emlékhelyek leírása. Minden helység leírása érdekében:

a) felvenni a kapcsolatot az illető helység szakembereivel (egyházi ember, tanító, tanár, vagy más, a helységet jól ismerő személy).

b) megbízni azt az egyént vagy csapatot, amely összegyűjti az adatokat és összeállítja a leírást.

c) megbízni azt a szakembert, aki elkészíti a térképvázlatot.

d) megbízni a fényképészt, a megfelelő fényképek elkészítésére.

3. Az emlékhelyek ismertetése:

a) előadások szervezése különböző szinteken.

b) közzététele újságokban, folyóiratokban.

c) Emlékhely Kiskönyvtár kiadása, 12–16 oldalas, kisméretű, ismertetőfüzet formájában, melyeket lehetőleg az illető helységben lehessen megvásárolni, serkentve ezúton is azok meglátogatását.

d) az emlékhely felavatása, amennyiben új létesítmény.

e) megemlékezések szervezése az illető helységben.

f) emléktúrák szervezése, főleg a tanuló ifjúság bekapcsolásával.

4. Távolatilag meghatározni: hol mit lehet vagy szükséges megvalósítani: emléktábla, szobor, emlékház (szülőház), emléksarok, múzeum (a már meglévő tatarozása, bővítése, átrendezése), kiállítás (ideiglenes, állandó), tájház.

5. Egységes pecsét elkészítése:

a) pályázat hirdetése a pecsétminta tervezésére.

b) minden emlékhelynek és önálló műemléknek legyen saját száma, amely megjelenik az egységes pecséten. Ennek érdekében meg kell számozni minden emlékhelyet és önálló műemléket. Ugyanez a szám kell megjelenjen a pecsétmintával együtt (mint egy embléma) a majd kiadandó emlékfüzeteken.

6. Díjazás:

a) a legjobb leírásokat

b) az emlékhelyek látogatásának serkentése érdekében minden egyén vagy szervezett csoport kaphat egy, a bizottság által kibocsátott látogatási könyvecskét, melybe benyomják a látogatást igazoló pecsétet. Egy meghatározott számú látogatás függvényében, évenként díjakat lehet átadni. Aki

a felét bejárta diplomát, aki az összezt meglátogatta plakettet kapna. Ennek érdekében pontosan meg kell határozni minden helységben, hogy kinél lesz elhelyezve a pecsét.

7. Kapcsolatfelvétel: minden olyan szervezettel, amely érdekelt valamilyen formában az emlékhelyekkel, helyi önkormányzatokkal, megyei és helyi múzeumokkal, nyomdával.

8. Szponzorok keresése: egyházi intézmények, helyi önkormányzatok, jól menő magánvállalatok, benevezés különböző alapítványok pályázataira.

Összeállította:
Dukrét Géza

Az alakuló ülésre szétküldött meghívó:

Tisztelt

Nemzetiségi önmegtartásunk, közösségi önismeretünk fejlesztése érdekében egy EMLÉKHELY BIZOTTSÁG-ot szeretnénk létrehozni, melynek előzetes megbeszélésére 1993. május 19-én délután 17 órakor kerülne sor a Református Püspökség székházában. /Craiovei 1. sz./

Célkitűzésünk feltárni, leírni és ismertetni nemzetiségi értékeinket: történelmünket, elsősorban helytörténeti szinten, műemlékeinket, nagyjainkat, természeti ritkaságainkat. Ennek érdekében fordulunk Önhöz, az Emlékhely Bizottság előkészítő ülésére felkészülten legyen vendégünk május 19-én.

Nagyvárad, 1993. április 26.

Tökés László
püspök

Tempfli József
megyes püspök

Dukrét Géza,
az EKE Bihar megyei
osztályának elnöke

1993. május 19-én gyűlt össze az alakuló ülés, melyen résztvettek a következők:

Bántó Bálint ny. református lelkipásztor, Szatmárnémeti, Dánielisz Endre tanár, Nagyszalonta, Dukrét Géza tanár, Nagyvárad, Jakobovits Miklós festőművész, Nagyvárad, Kiss Albert r. kat. esperes-plébános, Nagyvárad, Kiss László lakatos-fényképész, Nagyvárad, Kolozsvári István r. kat. esperes-plébános, Margitta, Marián Antal fotóriporter, Nagyvárad, Miklós Mihály tanár, Nagyvárad, Péter I. Zoltán tervező, Nagyvárad, Venczel Márton biológus, Nagyvárad.

Beszámoló

1993. május 19-én megalakult az Emlékhely Bizottság. Az alakuló ülésen részt vett 11 személy, a többiek igazoltan hiányoztak. A bizottság megvitatta a Dukrét Géza által összeállított tervezetet, amely kiindulópontját képezi a bizottság munkájának. Meghatározták a legfontosabb célkitűzéseket: honismereti nevelés és műemlékvédelem.

A következő elvárások fogalmazódtak meg:

1. Hogy hivatalos jellegű legyen, valahová kell hogy tartozzon. Bár a Református és a Katolikus Püspökségek égíse alatt működik, de ökumenikus jellege miatt vagy egy már meglévő szervezet keretében, vagy mint önálló szervezet formájában működjön. Elhangzott az a javaslat Dánielisz Endre tanár részéről, hogy az Erdélyi Kárpát Egyesület (EKE) keretében működjön. (A Katolikus Püspökséggel való tárgyaláskor Tempfli József püspöknek is ez volt a javaslata).

2. Anyagi alapot kell keresni (szponzorokat) a bizottság működéséhez: kiszállás, adatgyűjtés, fényképezés, levelezés stb.

3. Mivel a bizottság megfelelő szakemberekkel rendelkezik, legyen felhatalmazása, hogy beleszólhasson műemlékeink (templomok, épületek, emlékművek, temetők) renoválásába, restaurálásába, annak érdekében, hogy a műemlék nyerje vissza eredeti formáját, vagy tartsa meg jelenlegi állapotát.

A bizottság első feladata: műemlékeink és emlékhelyeink felleltározása, táblázatba foglalása, a következő formában: sorszám, megnevezés, csoportosítás (történelmi hely, műemlék, nagy személyiségeink emlékhelye, természeti ritkaságok), dokumentáció, javaslat (ki dolgozza fel, mit lehet megvalósítani – távlatilag). A felleltározásért felel: Dél-Bihar – Dánielisz Endre, Fekete-Körös völgye – Dánielisz Endre, Miklós Mihály, Érmellék – Borbély

Gábor, Margitta környéke – Kolozsvári István, Hegyköz vidéke – Dukrét Géza, Nagyvárad – Péter Zoltán, Sebes-Körös völgye – Juhász Viktor, Varga Árpád, Szatmár megye – id. Bántó Bálint. Ezután lesznek felkérve közreműködésre: Szilágyság – Major Miklós, Sípos Jenő, Arad megye – Kovách Géza, Alföldi Pál, Bánság – Szekernyés János, Nagybánya környéke – Véső Ágoston.

Jegyzőkönyv

a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Igazgatótanácsának 1993. június 25-i üléséről: 43. szám

Tárgy: Műemlékeink védelme – előterjeszti Dukrét Géza tanár

Tájékoztatása szerint a múlt ősszel (téves időpont – szerk. megj.) megalakították kerületünkben az Emlékhely Bizottságot, melynek feladata a Partiumban és Bánságban lévő magyar emlékhelyek felkutatása és gondozása. Javasolja, hogy ezt a munkát az Erdélyi Kárpát Egyesülettel együttműködve végezzék.

Tőkés püspök kéri, hogy eddigi munkájukról készüljön írásos beszámoló.

Ligeti Zoltán ajánlja, hogy vegyék fel a kapcsolatot a Szatmárnémetiben működő Kelemen Lajos Társasággal, hogy párhuzamosan ne végezzék el ugyanazt a munkát, hanem a három szervezet – erejét egyesítve – működjön együtt.

Igazgatótanács köszönettel fogadja Dukrét Géza tanár beszámolóját a műemlékbizottság megalakításáról. A bizottság új neve Partiumi és Bánsági Műemlék és Emlékhely Bizottság, amely együttműködik az Erdélyi Kárpát Egyesülettel és a szatmárnémeti Kelemen Lajos Társasággal a kerületünkben lévő magyar emlékhelyek és műemlékek felkutatása érdekében. Javaslatokat tesz gondozásukra és fenntartásukra.

A bizottságnak közös gazdája a református és a katolikus egyház a nagyváradai katolikus püspökség beleegyezésével.

Egyházkerületünkben a gazdasági osztály mellett működik, amely a benyújtott költségvetés alapján gondoskodik a ráeső költségek fedezéséről.

E bizottság munkája kiváltképpen az 1996-ban sorra kerülő Magyar Református Világtaglalákozóra tekint.

Királyhágómelléki Református Egyházkerület

Dukrét Géza tanár úrnak,
az egyházkerületi Műemlék és Emlékhely Bizottság Elnökének
Nagyvárad

Kedves Tanár úr!

Az Igazgatótanács 43/1993-as számú határozata értelmében, szeretettel kérem, hogy a már megalakított Műemlék és Emlékhely Bizottságot lendítse munkába.

A határozat szerint egyházkerületünk minden támogatást megad az Önök munkájához. A gazdasági osztály hatáskörébe tartozó gondjait, kérem, ossza meg Papp Benjámin előadó-tanácsos úrral, amint a határozatban is megfogalmazódott.

Munkájukról, kérem, hogy az Igazgatótanács őszi ülésére készítsen egy rövid beszámolót (kb. szeptember végére).

Együttműködését köszönve, maradok testvéri szeretettel

Nagyváradon, 1993. augusztus 18-án

Veres Kovács Attila
főjegyző

Augusztus 23–29. – II. Honismereti tábor Sólyomkővár mellett. A tábor fő célja e jelentős műemlékünk körüli takarítás, állagmegőrzés volt. A 43 táborozó diák tevékenyen bekapcsolódott e munkálatokba. A fiatalok lelkesen dolgoztak: kiirtották a falakon nőtt bokrokat, fácskákat, kitakarították a vár területén épült kis kápolnát, a Batthyány grófok sírboltját és környékét, valamint a vár területén lévő utakat. Délutánonként előadásokat hallgattak a környék földrajzáról, történelméről, népi hagyományairól, esténként pedig tábortűz mellett énekeltek.

Szeptember 5-én, közösen Tempfli József megyés püspökkel az Erdélyi Kárpát Egyesület Emlékhely Bizottsága emléktáblát avatott Szentjobbon. A táblaavatást a Kisboldogasszony napján tartott hagyományos búcsú alkalmával szervezték meg, így több mint százan vettek részt az avatáson. A táblát a temető fölött, a hajdani monostor területén álló kicsiny katolikus kápolna falán helyezték el, melyet Tempfli József püspök szentelt meg, majd az

EKE nevében Egri Ferenc és Gyarmati Gábor helyezte el alatta a kegyelet koszorúját. Táblaavató beszédet Dukrét Géza, az Emlékhely Bizottság elnöke tartott. Az ünnepségen részt vett Fötisztelendő Kozma Imre, a Magyarországi Máltai Szeretetszolgálat vezetője,

A tábla bronzból készült, a fémbetűk egyenként nittel vannak felerősítve. A szöveget Dukrét Géza és Péter I. Zoltán szerkesztette. A táblát a katolikus püspökség készítette el. A tábla szövege a következő:

**E helyen őrizte
Mercurius apát 1061-től a
Szent Jobbot
családi monostorában, ame-
lyet 1084-ben Szent László
király megerősített, majd
1100 körül Álmos herceg
kőből átépíttette, ahol
évszázadokon át őrizték
Szent István királyunk
Jobbját
Ennek emlékét őrzi máig
Szentjobb község
E táblát kegyelettel állíttatta 1993-
ban: Tempfli József püspök és
szentjobbi apát
Az Erdélyi Kárpát Egyesület és
az Emlékhely Bizottság**

Októbert 2-án emléktáblát avattunk Sólyomkövárának falán. A rendezvényen több mint hetvenen vettek részt.

Jegyzőkönyv

amely felvétellett 1993. október 29-én, az Emlékhely Bizottság ülésén

Jelen van 20 személy, a különböző megyékből. Az ülést megnyitja Dukrét Géza elnök. Üdvözli Tökés László és Tempfli József püspök urakat, valamint a megjelenteket. Ismerteti a Bizottság célját, amely az EKE mellett működik és támogatja a két püspökség. Feladatát a Partium és Bánság területén fejt ki.

Dukrét Géza átnyújtja a két püspöknek az EKE tiszteletbeli tagságát igazoló oklevelet.

- Sorban bemutatkoznak a jelenlevő személyek.
  - Tempfli József püspök aziránt érdeklődik, hogy szükséges-e három egyesület (EKE, Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság), hiszen az összes feladatok megoldhatók egynek keretében.
  - Tökés László püspök elmondja, hogy összeállították az emlékhelyek nomenklatúráját, azzal a szándékkal, hogy az egyháznak gondja legyen erre, közben felkérték Dukrét Géza elnököt ennek irányítására. Fő cél 1996, a reformátusok világtalálkozójára való felkészülés, természetesen öku-menikus keretek között.
  - Véső Ágoston nagybányai küldött bemutatja több kiadványból álló sorozatukat. Ismerteti a nagybányaiak álláspontját, problémáit.
  - Dukrét Géza ismerteti a Bizottság feladatait:
    - műemlékeink felmérése, azok gondozása,
    - emlékhelyeink létesítése, azok gondozása, eseménynaptár,
    - honismereti tevékenység,
    - dokumentációs alap és fotódokumentációs anyag létrehozása,
    - kiadói tevékenység. Két lap megjelentetése (Emlékhely Kis-könyvtár, Partiumi lapok),
    - az ifjúság honismereti nevelése.
  - Kovách Géza aradi küldött beszél az emlékművekkel kapcsolatos teendőkről, ismertető táblák, adatgyűjtés, temetők gondozása.
  - Véső Ágoston: a műemlékek tisztázásához levéltári adatok szükségese-k.
  - Marián Antal, BN-fotós: a külföldi segítség fogy, mindent önerőből kell csinálni. Papír külföldről – vámilletékekkel együtt – olcsóbb, mint a hazai for-rásból származó.
  - Tökés László p.: az egyház támogatja a kiadványok megjelenését.
  - Kovách Géza: szükség van a műemlékek felmérésére, táblák elhe-lyezésére.
  - Tökés László: a munka összehangolása céljából hozzunk létre egy bizottságot, amelyben résztvenne minden megyéből egy-egy megbízott. Főbiztosnak Dukrét Gézát javasolja. Elfogadják. Kéri megyei biztosok jelölését.
- Megyei biztosok:
- Péter Zoltán – Bihar megye
  - Kovách Géza – Arad megye
  - Szekernyés János – Temes megye (ezután lesz felkérve)

Id. Bántó Bálint – Szatmár megye
 Major Miklós – Szilágy megye
 Véső Ágoston – Máramaros megye

Krassó-Szörény megyéből fel kell kérni valakit. A Bizottság központja Nagyvárad, mivel itt van a két püspökség székhelye. Mivel a Bizottságnak még nincs önálló székhelye, ezért az ideiglenes címe: Dukrét Géza, Oradea, str. Bernard Shaw nr. 36, Bl. C-8, Sc. A, Ap. 8. Tel. 099/143180. A megyei felelősök csoportokat alakítanak ki maguk körül.

- Tökés László: 1996-ban szeretnénk megjelentetni különböző monografikus kiadványokat. Készüljön alapszabályzat az egyházak közreműködésével, EMKE, EME stb. támogatásával (felépítés, vezetőség, jogok, kötelességek).

- Dukrét Géza javasolja Gyarmati Gábort a titkári teendők elvégzésére. Elfogadják.

- Péter Zoltán javasolja, hogy Gyarmati Gábor ideiglenesen végezze el a pénztárosi teendőket is.

- Dukrét Géza ismerteti a felmérő kérdőíveket, kéri azok megvitatását. A kérdőíveket kiosztják. A megyei felelősök megbízást kapnak a munka megkezdésére, műemlékek és emlékhelyek felleltározására.

- Méder Árpád a határidőt március elejére javasolja, amikor a Bizottság újra összeül.

- Dánielisz Endre helyesli az Emlékhely Kiskönyvtár megjelenését. Erre nagy szükség van. Kételyeit fejezi ki a Partiumi lapokkal szemben. Csak akkor lenne rentábilis, ha nagy példányszámban jelenne meg, de nem lenne kinek eladni. Péter Zoltán megnyugtatója, hogy megoldható a kis szériaszámban való kinyomtatás is. Dukrét Géza szerint a terjesztés jó megszervezésén múlik az egész.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
 jegyzőkönyvvezető

Erdélyi Kárpát Egyesület

Főtiszteletű

Királyhágómelléki Református Egyházkerület Igazgatótanácsa

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság szíves beleegyezésüket kéri, hogy a Szenczi Kertész Ábrahámról elnevezett nyom-

da kiadói tervébe vegye be a bizottságunk által a jövőben szerkesztendő két kiadvány kinyomtatását:

1. Emlékhely Kiskönyvtár, 12–16 oldal, 12–16 cm formátum
ismertető füzet egy-egy műemlékről vagy emlékhelyről.

2. Partiumi lapok – 16–24 oldal, A4/2 formátum
honismereti lap a Partiumról (helytörténet, műemlék, tájleírás, népismeret,
természet világa, kortárs irodalom, események)

Tisztelettel

Dukrét Géza
elnök

Nagyvárad, 1993. november 4.

1994

Első körlevél

Erdélyi Kárpát Egyesület**Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság**

Ikt. szám. 1/1994. január 6.

Tisztelt.....

Az október 29-én tartott ülésen elhangzottak alapján összeállítottuk a Bizottság működési alapszabályzatát. Ehhez kérjük véleményét, kiegészítéseit és a többi tag javaslataival együtt kiegészítve, március elején megvitátjuk és véglegesítjük. Felhívnam a figyelmet a következőkre:

1. Az okok, amelyek szükségessé tették e Bizottság létrehozását a következők: (ugyanazok, melyek fennebb említve vannak – szerk. megj.)

2. Minden megyében létre kell hozni azt a csapatot, amely el tudja végezni e feladatot.

a/ össze kell irni a megye területén, még a kis településeken is működő összes műemlékvédő, városzépítő, honismereti, kulturális egyesületeket, társaságokat. Ebben segíthet az RMDSZ vagy az EMKE. E listát, székhelyük címével, kérjük elküldeni, hogy mi is küldjünk egy-egy levelet oda. Fel kell venni velük a kapcsolatot, és célkitűzéseink ismertetése után, kérjük együttműködésüket velünk.

b/ ki kell alakítani a Bizottság megyei csoportját, melynek tagjai: különböző szakemberek, egyházi emberek, a műemlékvédelem támogatói (1. fejezet, 5. pont). Jó ha tagjai lesznek az egyes egyesületek vezetői vagy azok küldöttei. Fontos, hogy minden nagyobb helységből részt vegyen valaki. Az ő segítségükkel – előzetes területfelosztás alapján – meg kell keresni minden településen a megfelelő, segítőkész embert, akihez el kell juttatni a táblázatokat vagy kérdőíveket. El kell fogadni minden önálló munkát, még ha nem is értünk vele egyet, még ha egy helységből többen is jelentkeznek, hogy ne törjük le a lelkesedést, vagy a segítségnyújtás készségét. A megyei biztosnak legyen mindezekről pontos kimutatása, hogy tudja kihez forduljon. A legbiztosabb mindig a személyes kapcsolat.

c/ ha már van egy jól működő műemlékvédő egyesület vagy társaság, akkor (ha hajlandó együttműködni) gyűjtse ő magaköré a fennemlített csapa-

tot és összesíti a megye területéről befutó anyagot. Nem a forma a lényeg, hanem a cél.

d/ a megyei csapat ha összeállt, a legrövidebb időn belül gyűljön össze, válassza meg vezetőjét, aki egyben az Emlékhely Bizottság elnökségi tagja is lesz (a megyei biztos). De küldhet az elnökségbe annyi tagot, ahány város van a megyében. Az elnökségi tagok kötelezettségei a szabályzat III. fejezete 7. pontjában található. Jó lenne, ha a megyei biztosok azok maradnának, akiket már eddig felkértünk.

3. Fel kell venni a kapcsolatot minden magyar felekezet egyházmegyei vezetőjével – püspökséggel, esperességgel stb.

a/ át kell adni egy példányt az alapszabályzatból, fel kell vázolni a célkitűzéseket, fel kell kérni az együttműködésre.

b/ segítsenek a területükhöz tartozó településeken a megfelelő emberek felkutatásában.

c/ mivel minden püspökség, esperesség rendelkezik fénymásoló berendezéssel, kérjük fel őket, hogy az alapszabályzatból és a kérdőívekből másoljanak annyi példányt, ahány település tartozik hozzájuk és juttassák el minden lelkészhez, vagy a már közösen kiválasztott emberhez, még a legkisebb településre is. A megyei biztosnak legyen meg a pontos kimutatása, kihez jutott el a kérdőív. Amennyiben az illető esperességnek nincs fénymásolója, kérjünk fel mást, aki tud segíteni. Ha valahol nem sikerül, mi is próbálunk segíteni.

d/ ahhoz, hogy minden településre jusson el a felmérőlap, össze kell állítsunk egy **helysége-listát**. E helysége-listákat egyházmegyék vagy esperességek szerint állítsuk össze. Minden településsel egyvonalban írjuk oda annak lelkészét, később pedig a megfelelő ember nevét. A református egyházmegyék listáját, lelkészeivel együtt, megtalálhatjuk az 1994-es Református Naptárban. Figyelem: a listát térkép mellett állítsuk össze, mert ugyanazon a területen, a református falu mellett, lehet katolikus vagy más felekezetű is, melyek lemaradhatnak a listáról. A listán olyan település is rajta kell legyen, ahol csak szóróványmagyarság él, vagy ahol ma már egyáltalán nem él magyarság, de valamikor igen, s ezért még fellelhetők a régi műemlékek, vagy műemlék jellegű épületek. Számtalan ilyenről tudunk. Az így összeállított listák egy-egy példányát, a felmérőlapokkal együtt, adjuk át az illető esperesnek, más egyházi vezetőnek, az RMDSZ területi vezetőjének vagy az EMKE-megbizottnak, segítőkész tanügyi inspektornak – az esetektől függően. A listára az illető vezesse rá, hogy kinek juttatta el a felmérőlapot.

A felmérőlapok szétosztása **március közepéig**, legközelebbi találkozá-sunkig fejeződjk be.

4. Az összegyűjtött felmérőlapokat minden megye összesíti, tájegységek és kategóriák szerint. Fontos lenne, hogy e felmérőmunka, s annak összesítése, folyó év **végéig _fejeződjék be**. Amennyiben vannak részered-mények – egy város, egy tájegység felmérése elkészült – küldjük el Váradra, mert mi folyamatosan közölni fogjuk a most induló lapunkban, a Partiumi (és Bánsági) lapokban. Fontos, hogy a mellékletben jelezzük, hogy:

a/ az illető műemléket vagy emlékhelyet ki fogja feldolgozni, vagy felmérni.

b/ távlatilag javasolni, hol mit lehet vagy szükséges megvalósítani: emléktábla, szobor, emlékház, emléksarok, múzeum (a már meglévő tatáro-zása, bővítése, átrendezése), kiállítás (ideiglenes, állandó), tájház, megem-lékezés, koszorúzás, kirándulás megszervezése.

c/ milyen hagyományok alakultak ki vele kapcsolatban (megemléke-zés, irodalmi összeállítás, koszorúzás, búcsú, zárandoklás, kirándulás stb.).

d/ felkérni az összeírót vagy bárkit, segítsen a vele kapcsolatos bibli-ográfia összeállításában.

e/ felkérni az összeírókat, hogy amennyiben bizonytalanok egy műemlék vagy műemlék jellegű építmény meghatározásában, tekintsen min-den múlt századi építményt annak, s mi majd eldöntjük helyességét. Ilyen esetekben fontos, hogy egy hozzáértő ember is eljusson oda.

5. Az egész Partiumot átfogó gyűjteményt és dokumentációs alapot szeretnénk létrehozni. Tudjuk, hogy Kolozsváron már sokmindent össze-gyűjtöttek a Szilágyságból és Szatmárból. Pedig ezeknek itt van a helyük. Tudományos szempontból mi is feltudjuk dolgozni. Vannak jó szakemberek minden partiumi és bánáti nagyvárosban. Ugyanúgy mi is tudunk kiállítá-sokat szervezni, melyeket bemutatunk más városokban is. A gyűjtést máris el kell kezdeni, mely átfogja a II. fejezet 6. és 7. pontját. Ennek érdekében széles körű propagandát kell kifejteni: Felhívást kell betenni minden napi-lapba és folyóiratba, feltüntetve a címet is, hová küldjék. Feltétlenül be kell vonni az összeírókat, akik személyesen járnak a településeket. Ki kell hangsúlyozni, hogy a dokumentumokat, tárgyakat közkinccs tesszük, az **adományozó emléklapot kap.**

Amennyiben nem sikerül valamit megszerezni eredetiben (régí leírások, alaprajzok, tervrajzok, térképek, metszetek, képeslapok, fényképek, rajzok, festmények stb.), próbáljuk azokat fénymásoltatni vagy lefényképezni.

Mivel a műemlékek feltáráshoz, feldolgozásához helytörténeti kutatás is párosul, mivel mi fel akarjuk tárni egyes települések és tájegységek helytörténetét is, ezért a dokumentációs alap szerves részét képviselik a régi könyvek, kiadványok, folyóiratok, levéltári anyagok, régi családi dokumentumok vagy levelezések, idevágó szakkönyvek (történelem, földrajz, archeológia, építészet, turizmus stb.), vagyis egy idevágó szakkönyvtár létrehozása. Az egyes műemlékek, emlékhelyek felmérésénél és feldolgozásánál készült fényképek szintén a dokumentációs alap részei lesznek.

Kérünk ötleteket az emléklap elkészítéséhez.

6. Fekessünk hangsúlyt a műemlékek és emlékhelyek gondozására.

a/ a felmérőlapok kitöltése és azok összesítése alkalmával fel tudjuk mérni azok állapotát, állagát (erre hívjuk fel az összefrók figyelmét is).

b/ a felmérés alapján figyelmeztetjük azok tulajdonosát (tanács, múzeum, egyház, magán), vagy egyes esetekben mi is tehetünk valamit. Megkeressük a műemlék gazdáját és engedélyt kérünk takarításra, kisebb javításokra, esetleg táblacserére. Pl. mi váradiak, tábor keretében megtakarítottuk Bélavárát és Sólyomkövárát.

c/ meg kell tudni hol renoválnak vagy restaurálnak és szakember segítségével tanácsot kell adni (II. fejezet, 10. pont).

7. Szeretnénk beindítani a Partiumi (és Bánsági) lapok című honismereti folyóiratot. A pontos nevét még nem döntöttük el. Ha folyamatosan kapunk anyagot a Bánságból is, akkor benne lesz a lap címében is. A lapot a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Szenczi Kertész Ábrahámról elnevezett nyomdája fogja kinyomni. A szerkesztő bizottság most alakul. Szeretnénk, ha minden megyéből lenne külmunkatársunk. Javalmazásról egyelőre szó sem lehet. A cikkekért nem fogunk tudni fizetni, mert ilyen lap manapság nem rentábilis, még önköltségi áron is sokba kerül, fenntartása is csak szponzorok segítségével lehetséges. A szerzőknek tiszteletpéldányokat fogunk küldeni.

A lap rovatai a következők lesznek: helytörténet, műemlék, emlékhely, tájleírás, népismeret, természet világa, kortárs irodalom, eseménynaptár: beszámolók és tervek. Ezek mind csak a Partiummal és a Bánsággal lehetnek kapcsolatosak.

A kézirat méretei nem korlátozottak. Ha nagyon hosszú a tanulmány, önálló füzetként is megjelenhet, vagy részletekben közöljük. Lehetnek monografikus anyagok is. Fontos, hogy minél szemléltetőbb legyen rajzokkal és fényképekkel. Kötelező a könyvészet ismertetése. Egy A4-es

gépelt oldalon 32 sor, egy sorban 64 jel (beleértve a szóközöket is) lehet. A kéziratokat nem adjuk vissza – bekerül az archívumba.

Kérünk beszámolókat különböző eseményekről. Kérünk minden megyét, várost, állítsa össze az év eseménynaptárát: hol, mikor, mit ünnepelnek meg, megemlékezés, koszorúzás, összejövetel, verseny, pályázat, egyházi ünnepek stb. Ennek összeállításához kérjük egyházi vezetőink, az RMDSZ, az EMKE stb. segítségét. Kérjük ezt sürgősen elküldeni. Az alapszabályzat értelmében ezeken részt kell vegyen az elnökség valamelyik tagja, az illető megyéből, ha olyan, akkor Váradról is (III. fejezet, 7. pont, 3. és 7. bekezdés). Ha minden intézménnyel és egyesülettel tudatosítjuk az Emlékhely Bizottság létezését, akkor mindezekre hivatalos meghívást is küldenek. Az eseménynaptárt már az első számokban leközzölhetnénk.

A lap megjelenése nem időszakos. Egy hónapban megjelenhet kettő is, vagy akár három hónapon belül egy – a kéziratok mennyisége, az anyagi problémák és a nyomdai kapacitás függvényében. Kérjünk fel mindenkit, aki értékes anyagot tud nyújtani lapunk számára.

A lappal kapcsolatos mindennemű észrevételt és javaslatot szívesen elfogadunk.

Feltétlenül szükséges egy előzetes felmérést végezni, hogy megyénként kb. hány lapra lenne szükség. Mikor beszélünk a fentemlített intézményekkel, egyesületekkel és összeíró emberekkel, ezt is meg kell kérdezni. Különösen a pedagógus társadalmat. Ugyanakkor gondolkozni kell azon, hogyan lehet kiépíteni egy terjesztő hálózatot.

8. Szeretnénk elindítani az Emlékhely Kiskönyvtár sorozatot is, amely ismertető füzet egy-egy műemlékről vagy emlékhelyről. Itt először a legjelentősebb műemlékeinkről van szó, vagy emlékhelyről, mint Ady-falva, de fokozatosan ismertetni szeretnénk a kevésbé ismerteket is.

a/ Műemlékek esetében a következő fejezetek szükségesek:

- a település földrajzi fekvése
- a település rövid történelme
- a műemlék története, stílusalakulások, átépítések, bővítések
- a műemlék leírása: kívülről, belülről
- alaprajz, fényképek
- idegenforgalmi tudnivalók
- irodalom
- rövid rezumát román és angol vagy német nyelven

b/ Történelmi hely esetében (pl. Nagymajtényi-sík)

- történelmi előzmények
- a történelmi hely eseményeinek leírása
- az esemény emlékezete
- régészeti feltárás
- séta az emlékhelyen: fekvés, megközelítés, környezetbemutató, helybemutató
- térkép, fényképek
- idegenforgalmi tudnivalók
- rövid rezumé román és angol vagy német nyelven
- irodalom.

Füzet készülhet egy természeti tájról is, mint például a Révi-szoros, a Sárkány-kert, a Csodavár.

9. Kérünk javaslatokat küldeni, mit tartanak szükségesnek elvégezni – távlatilag és még ebben az évben. Ezek segítségével próbálunk egy operatív munkatervet összeállítani.

10. Szükséges helyi szponzorok felkutatása a következő dolgokra:

- fénymásolatok készítésére (mint fennebb említettem)
- fotóanyagok vásárlására, fényképezéshez
- postaköltségekre
- kiszállásokra, utazástérítéshez.

Amennyiben sikerül szponzorokat találjunk, mi is hozzájárulunk a megékelt költségeihez (útiköltség, fotóanyag).

Sürgősen várjuk válaszukat. Lehet, hogy egy kicsit sokat kérünk, de úgy gondoljuk, hogy a dolog komolysága ezt megköveteli. Ezt csak jól és alaposan szabad csinálni, hogy végre tisztán lássunk és ezzel hozzájárulunk az ifjúság neveléséhez is.

Boldog új esztendőket kívánunk, erőt, egészséget és kitartást munkájukban. Tisztelettel

Dukrét Géza

Január 7. – Az EKE honismereti előadásai sorozatában: Péter I. Zoltán: a Félixfürdő történetéről értekezett.

Január 23. – Ady-est a Lorántffy Zsuzsanna Gimnáziumban.

Január 29. – A váradi kábeltelevízióban riportot mutattak be az EKE és a Bizottság tevékenységéről és célkitűzéseiről.

Január 31. – Telefoninterjú – egyenes adásban a temesvári rádióban – a bizottság tevékenységéről és kapcsolatairól.

Március 4. – Kiállítás nyílt Arany-kéziratokból és portrékból Nagyszalontán, Arany János születésének 177. évfordulóján. Közreműködött Dánielisz Endre tanár.

Március 12. Petőfi-szoboravatás Nagykárolyban. Bizottságunkat Benedek Zoltán ny. tanár képviselte.

Március 14. – Petőfi Sándor-emléktábla avatása Székelyhídon, ahol bizottságunk is koszorúzott.

Körlevél

Tisztelt.....

A Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság 1994. április 16-án, szombat délelőtt 10 órától tartja ülését az RMDSZ Maresál Ion Antonescu utca 27. szám alatti székházánál, a következő napirendi pontokkal:

- a Működési szabályzat tervezetének megvitatása és véglegesítése,
- megyénkénti beszámoló az eddig végzett munkáról,
- javaslatok a felmérőmunka jó megszervezésére,
- új lapunk, a Partium ismertetése.

Mindenki hozza magával:

- az évi eseménynaptárt,
- a helységlistát, s ha van kimutatás arról, hogy kihez jutott el a felmérőlap,
- a munkába bekapcsolódott emberek címlistáját.

Kérjük szíves megjelenését. Amennyiben még nem sikerült szponzorokat találni, útiköltségét visszatérítjük.

Nagyvárad, 1994. március 22.

Dukrét Géza

elnök

Gyarmati Gábor

titkár

1994 márciusában és áprilisában többször összeült a Partium-lap szerkesztő bizottsága, megbeszélni a lap formáját, címét, tartalmát, a ki nyomtatás lehetőségeit, a lap emblémáját. A vezércikkek megírására felkértük Tökés László és Tempfli József püspök urakat. Így április 14-én elkészült az első szám, melynek első szerkesztősége így nézett ki: Barabás Zoltán – műszaki szerkesztő, Dukrét Géza – felelős szerkesztő, Jakobovits

Miklós, Méder Árpád, Miklós Mihály, Péter I. Zoltán, Radványi Károly, Sășianu Alexandru, Venczel Márton, Ar dai Erika – korrektor.

A lap emblémáját Radványi Károly készítette el, amely a későbbiek folyamán bizottságunk emblémájává vált.

Új lap születik

Bihari Napló, 1994. április 14.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság összehívja tagságát az április 16-án délelőtt 10 órakor kezdődő első félévi közgyűlésére, az RMDSZ nagyváradi székházába (M. Ion Antonescu utca 27. szám). A napirend a következő: a Működési Alapszabályzat tervezetének megvitatása és véglegesítése, egy partiumi honismereti szövetség létrehozása; megyénkénti beszámoló az eddig végzett munkáról; javaslatok a felmérőmunka jó megszervezésére, egy Partium-szintű műemlék- és emlékhely-katalógus összeállítása érdekében; az évi eseménynaptár összeállítása; új lapunk, a Partium ismertetése.

A Partium című lap céljai megegyeznek az Emlékhely Bizottság célkitűzéseivel: történelmi örökségeinkhez tartozó összes műemlékeink, népi építészeti emlékeink és emlékhelyeink felkutatása, feltárása és ismertetése, azok ápolása, az aktív műemlékvédelem segítése; helytörténeti feltárómunka, minden település és tájegység helytörténetének összeállítása; partiumi művelődéstörténelem összeállítása, a partiumi identitás tudatosítása, a partiumi lokálpatriotizmus kialakítása.

A folyóirat rovatai: Műemlékeink, Emlékhelyeink, Helytörténet, Népismeret, Tájéleírás-turizmus, A természet világa, Lapszemle, Hírek-események. Fő célja, hogy ismertesse annak a kutatómunkának az eredményeit, melyet e tájegység megismerése érdekében folytatunk; egyben mércéje is lesz e munkának. Írói mindazok, akik hozzájárulnak e tájegység feltárásához, függetlenül foglalkozásuktól. Felkértünk minden helytörténészt, néprajzost, hogy vegyen részt e nemes munkában. Szükséges, hogy bekapcsolódjanak Máramaros, Szatmár, Szilágy, Arad, Temes, Krassó-Szörény megyék kutatói, hozzák létre saját kutatócsoportjukat és küldjenek minél több tanulmányt, leírást, híreket lapunk számára.

Dukrét Géza

Jegyzőkönyv

amely felvételre 1994. április 16-án, a Partiumi és Bánsági Müemlékvédő és Emlékhely Bizottság ülésén

Jelen van 21 személy a különböző megyék képviselőjében. Dukrét Géza elnök megnyitja az ülést, üdvözli a megjelenteket, majd ismerteti a napirendi pontokat, melyek a következők:

- a működési alapszabályzat tervezetének megvitatása és véglegesítése,
- megyénkénti beszámoló az eddig végzett munkáról,
- javaslatok a felmérőmunka jó megszervezésére,
- új lapunk, a Partium ismertetése,
- egyéb

Dukrét Géza elmondja néhány alapgondolatát az alapszabályzattal kapcsolatban:

- nem vagyunk különálló egyesület, ezért csak működési szabályzatnak nevezzük,
- nem az aktív műemlékvédelem, hanem a honismeret hangsúlyozandó,
- a Partium területén levő egyesületek is kapcsolódjanak be munkánkba,
- mindenki önállóan végezze munkáját, nem avatkozunk bele, de fogjunk össze,
- az Emlékhely Bizottság az EKE szárnyai alatt működik, mely jogi személy.

Ezután sor kerül a működési szabályzat felolvasására és szakaszonként való megtárgyalására, melynek folyamányaként egyes pontok a következő változtatott szöveggel kerülnek a szabályzatba:

- I/3. – A Bizottság összehangolja Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Arad, Temes, Krassó-Szörény megyékben már működő vagy ezután létrejövő (alakuló) műemlékvédő társaságokat.

- I/4. – A Bizottság vezetősége a következőkből áll: elnök, területi elnökök és titkár.

- I/5. – A megye keretén belül önkéntesen tevékenykedő csoport tagjai

- II/5. – Javaslatokat terjeszt elő a helyi és országos hivatalos műemléklista és természetvédelmi terület jegyzékének kiegészítésére.

- II/6. ...., régi könyvek, újságok, folyóiratok).

- II/7. ...., valamint székház megteremtése (vásárlás), ahol ezeknek a tárolása történne.

- II/9b. – Partium nevet (címet) viselő honismereti lap, 16–24 oldal, A4/2 formátumban (helytörténet, műemlék stb.)

- II/11c. – Kapcsolatteremtés, nyilvántartás, megemlékezés
  - III/1. – A Bizottság tagjai lehetnek szervezetek és magánszemélyek.
  - III/3. – A Bizottság tagjai nem nyilatkozhatnak a Bizottság nevében, csak az elnökség felhatalmazása alapján.
  - III/4. – Minden megyei szervezet megválasztja saját küldöttét a Bizottság szervébe.
  - III/5. – Minden megye vagy kollektív tag csoport önálló tevékenységet fejt ki, melyről beszámol a Bizottságnak.
  - III/6. – A jól összehangolt...minden tagnak és csoportnak joga és kötelessége a kérdőívek kidolgozásában résztvenni.
  - III/7. – Megfelelő közösség létrehozása minden megyében,
    - felkutatni azokat a személyeket, akik a legjobban ismerik az egyes településeket...
    - összeállítani minden megye saját eseménynaptárát,
    - összesíteni az illető...
    - biztosítja a kapcsolatot és az információcserét az elnökség és a tagság között,
    - az elnökség félévenként gyűl össze,...
    - minden rendezvényen...beszámolót készít, melyet eljuttat a váradi központba,
    - minden megbeszélésről...annak másolatát elküldik a központba,
    - utolsó sor törölve: minden tevékenységet stb.
  - V. – Záróintézkedések fejezet törölve.
- Jelenlevők elfogadják a működési szabályzatot a fenti módosításokkal, esetleges javaslataikat két héten belül írásban közlik.
- Dánielisz Endre 15 napon belül megfogalmazza az egyesületek és magánszemélyek az Emlékhely Bizottsághoz való csatlakozási nyilatkozatának szövegét.
- Felvetődik esetleges tagsági díjak kérdése, emléklapok szétküldése, kiadványok megjelentetése, mint anyagi forrás teremtése, valamint alapítványok létrehozása.
  - Papp Attila bejelenti, hogy Margittán elkészült Ady Endre mellszobra, melynek felavatására június hónap folyamán kerül sor.
  - Vélemények a Partium lapról:
    - szerkesztőségi tagságot bővíteni lehet a megyék küldötteivel,
    - arra kell törekedni, hogy önkéntes résztvevők (díjmentes) tagok alkossák a lapkiadást.

- terjesztés iskolák, múzeumok, egyesületek, üzletek, könyvtárak stb. keresztül történhet.

- kb. 200 darab protokollra kerül (egyházak, múzeumok, könyvtárak, iskolák stb.). A megyék jelezzék protokoll szükségleteiket.

- A lap külseje, tartalma szép és jó lehetne apróbb betűkkel is (Dánielisz E.)

- Újságárusnál nem lehet forgalmazni, hogy adómentességet nyerjünk.

- Szekernyés János: rá kellene írni az árát, tartalmilag az eseménynaptár nagyon jó gondolat, úgyszintén a hírvonat is. Évfordulós naptárt is lehetne közölni.

- Dukrét Géza: széles tömegekhez kellene szóljon, de ugyanakkor tudományos és igényes legyen a lap. Inkább kisebb számban, de nívósan jelenjen meg.

- Egyéb – Juhász Viktor közli, hogy Körös-völgyi műemlékekkel kapcsolatos levelét elküldte 10 lelkésznek és csak 3 választ kapott. Vágják a révi cseppkőbarlang előtti százéves fákat. Meg kellene akadályozni (múzeum – perelni). Peștera vasúti megállót megszüntették – törik, zúzzák, elhordják.

Több tárgy nem lévén az összejövetel véget ér.

K.m.f.

Gyarmati Gábor

jegyzőkönyvvezető

Partiumi műemlékvédők tanácskozása

Bihari Napló, 1994. április 20.

1994. április 16-án gyűlt össze a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság (PBMEB), hogy megvitassák és véglegesítsék a múlt év október 29-én összeállított működési alapszabályzatot, beszámoljanak az eddig végzett munkáról, és javaslat szülessen a felmérő munka jobb megszervezésére. Sor került a bizottság új lapja, a PARTIUM bemutatására is. Dukrét Géza elnök leszögezte, hogy nem szervezeti, hanem működési alapszabályzatról van szó, mivel a bizottság, bár az EKE Bihari Osztálya mellett működik, nem különálló szervezet, hanem egy honismereti szövetség. Tagjai lehetnek egyesületek, szervezetek, de önálló személyek is. Mindezt rögzítették a működési szabályzatban is. Megvitatták a bizottság jellegét, felépítését, célkitűzéseit, feladatait, valamint a tagok jogait és kötelezettségeit is. Néhány helyen változtattak az ideiglenes szövegen, majd a végleges változa-

tot megszavazták. Két hét múlva olvasható lesz a sajtóban is. Elhatározták, hogy az elnökség felévenként gyűl össze.

A mostani találkozóra Máramarosszigetről, Mihályfalváról, Margittáról, Nagyszalontáról, Szatmárról, Szilágynagyfaluból, Révről, Temesvárról és természetesen Váradról jöttek a résztvevők. Beszámoltak eddigi tevékenységükről, terveikről, így Margittán Ady-mellszobrot és Horváth János emléktábláját fogják felavatni. De emléktábla-avatás lesz Réven és Nagyváradon is. Váradon dr. Bíró József művészettörténész emlékére. Felvetették, hogy a révi menedékháznál vandál kezek vágják a százados bükkfákat, de ugyanitt a megszüntetett vasútállomást is lassan széthordják.

Megvittatták az új lapot, a PARTIUM-ot. Elhatározták, hogy a szerkesztő bizottságot kibővítik minden megyéből egy-egy taggal. Felvetették, hogy el kell dönteni, kinek is készül a lap, szakembereknek vagy a széles olvasóközönségnek. Javasolták, hogy közöljön a lap eseménynaptárt, évfordulás bemutató rovatot. Szóba került a terjesztés kérdése is. A felelős szerkesztő elmondta, hogy az első számhoz nem érkezett kellő időben megfelelő számú cikk, így igyekezettük, hogy lehetőleg minden vidék képviseltesse magát, nem valósulhatott meg. A lapot jó lenne újabb négy oldallal kibővíteni.

(Péteri)

Partium-köszöntő

Bihari Napló, 1994. április 22.

Egy új lap megjelenése mindig ünnep és esemény a nemzeti művelődés történetében, s ha ez most, olyan pillanatban történik, amikor, más újságok, folyóiratok – az anyagiak miatt – a megmaradásért vívott küzdelmüket folytatják, a tényt még inkább méltányolni kell. Köszöntjük tehát a **Partiumot**, amely a **Partiumi Közlöny** mellékleteként, mint az Erdélyi Kárpát Egyesület, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság honismereti lapja indul – reméljük – hosszú életére.

Ígéretes a cím: olyan régió történelmi műemlékvédelmét vállalja népszerűsíteni és ismertté tenni, mely (Tökés László vezércikkét idézve) „a mestersegesen emelt határok és korlátok, a megosztó előítéletek leküzdése révén akar közelebb vinni bennünket önmagunkhoz és a népeket egymáshoz”. Önismeretünk, a helyhez és szülőföldhöz való kötődés figyelmeztetője lehet és kell hogy legyen ez az új periodika, fóruma a térséghez és az időhöz kötődő emlékeztetésnek, nyilvántartója értékeinknek, feladatokra és tettekre

serkentő lelkiismerete mindazoknak, akik vélik és vallják, hogy az elődeink által teremtett örökséget őrizni, ápolni és továbbadni feladataink egyike.

Az első lapszám 8 oldalon, igényes nyomdai kivitelben, „tetszetős külcsínnel és ahhoz méltó belbecsel” – ahogy első lapszerkesztőink mondanák –, a kiadvány várható profiljának lényegjegyeit felmutatva tartalmaz hasznos olvasmányanyagot. Címoldalán püspökeink (a kiadványt támogatók) fogalmazzák ünnepi hangú-hangulatú útra bocsátójukat (Tőkés László: **Partium ébredése**, Tempfli József: **Előszó**), majd egész oldalas eszme-futtatást az emlékhely bizottság **Fölöttébb szükséges voltáról..** a felelős szerkesztő, Dukrét Géza, az EKE Bihar Megyei Osztályának elnöke közöl.

A harmadik oldalon Dánielisz Endre **A Csonkatorony alagútjai** című rövid dolgozatát olvashatjuk, azt az írást, amelyik „bölcsovingató mendemondák” történetének szárait bogozva keresi-kutatja az alagutakhoz kapcsolódó igazságot.

És mert a Partium, a Részek nem csupán Bihar (megyénket még két cikk, Juhász Viktor **A köröstopai síremlék** című leírása, valamint Varga Árpád tollából **A Nagyvárad Református Iskola** című történelmi visszatekintés mutatja), Véső Ágoston **Máramaros megyei műemlékeink** című cikkét és összeállítását ajánljuk az olvasónak, s azt a hasonló felsorolást, amelyet Major Miklós **Szilágy megye műemlékeinek összefoglalójaként** ír alá. Ez az utóbbi felmérés nem csupán a vonatkozó dokumentációra utal, de a műemlékkel, emlékhellyel kapcsolatos feladatok megoldására is javaslatot tesz. A lap sorrendben utolsó cikke, Venczel Márton **Somlóhegyi barangolás** című leírása is hasznosan szolgálja a vállalt célkitűzést, eredményekre és lehetőségekre figyelmeztet.

A **Partium** új, üde színfolt a hazai sajtóban, megkülönböztetett figyelmet és támogatást (értsd alatta: vásárló- és olvasóközönséget) érdemel. További hasznosságát és eredményességének zálogát az ügynek elkötelezett szerkesztőbizottság névsorában látjuk, s kívánunk nekik és magunknak is sok-sok **Partiumot**.

Dr. Indig Ottó

Egy új lap jelentkezik

Temesvári Új Szó, 1994. április 28.

Örömmel mutathatjuk be olvasóinknak szűkebb pátriánkat, a Bánságot is felölelő úgynevezett RÉSZEKnek legújabb magyar nyelvű lapját, a **PARTIUM** első számát.*

Az első lapszám, amelyet a két váradi püspök, Tökés László a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke és Tempfli József, a Római Katolikus Püspökség megyés püspöke bevezető szavai indítanak útjára, reménykeltő írásaival fordul mind a Partium, mind pedig a Bánság, szülőhelye története iránt érdeklődő, a műemlékek sorsát s egyáltalán történelmi emlékezetünket szívügyének tekintő, magyar nyelvű olvasóhoz.

Így, Tökés László bevezető szavait idézve, „Partium ébredésének” vagyunk szemtanúi. Hittel, a szülőföld szeretetét, annak megismerését, megismertetését tűzi célul maga elé a lap. Ugyanekkor e földön való folytonos jelenlétünket szeretné tudatosítani az olvasókban, bemutatva múltunkat s annak még ma is kézzelfogható bizonyítékait; emlékműveket, műemlékeket, elődeink létének, tevékenységének emlékhelyeit, templomait, iskoláit, temetőit.

Sokasodó napi gondjaink mellett vessük bár röpke pillantást múltunkra. Ismerjük meg ezáltal volt és mostani önmagunkat, s ismertessük meg ugyanezt a világgal is.

Ezzel a nemes célkitűzéssel a lap – a PARTIUM – bár a múltba tekint, a jelenben él, s tevékeny részt vállal a jövő előkészítésében.

Pálkovács István

* PARTIUM – Az Erdélyi Kárpát Egyesület, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság honismereti lapja – Nagyvárad, I. évfolyam, I. szám, 1994.

Köszöntjük a Partiumot

Szilágyság, 1994. április 29.

Számunkra, nemzeti kisebbségben élő közösség számára, ünnepi alkalomnak minősül egy kiadvány, lap, folyóirat megjelenése. A napokban szellemi kultúránk ismét egy újabb lappal gazdagodott: a Királyhágómelléki Egyházkerület Közlönyének mellékleteként megjelenő honismereti lappal, a PARTIUMmal. A lap az Erdélyi Kárpát Egyesület és a múlt év májusában, Nagyváradon alakult Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság közös kiadványa.

Az új periodika neve is jelzi, hogy annak a szinte elfeledett vidéknek, a gyökeres politikai és társadalmi változások miatt már-már halálra ítélt önál-

ló régióinak szellemi örökségét igyekszik feltárni, amely a Király-hágó és a magyar államhatár között húzódik a Bánságtól Bihar és Szatmár, valamint a Szilágyság vidékén keresztül Máramaros északi határáig.

A lap fő feladatának tartja, hogy ismertesse annak a kutatómunkának eredményeit, amelyet ennek az alig ismert történelmi tájegységnek az érdekében folytatunk. Feltérképezni, felmérni a még meglévő építészeti emlékeinket (várainkat, kastélyainkat, udvarházaikat), művészeti és régészeti értékeinket, ipartörténeti emlékeinket, a népművészet és a népi hagyományok kincseit, évszázados temetőinket, falvaink feltárását, amelyekről alig tudunk valamit.

Távolabbi céljai közé sorolja alapos helytörténeti feltárás után egy partiumi szintű dokumentációs központ létrehozását, amelynek székhelye Nagyvárad lenne, dédelgetett vágya élesztgetni a partiumi szellemet, gondolkodásmódot, műveltséget.

A lap beköszöntőjében **Tökés László** püspök és **Tempfli József** megyés püspök éppen ezeknek a gondolatoknak adnak kifejezést. A lap felelős szerkesztője, **Dukrét Géza** *Fölöttébb szükséges voltáról...* c. cikkében részletes tájékoztatást olvashatunk a lap közelebbi és távolabbi céljairól. Szinte tanulmánynak is beillő cikket közöl **Dánielisz Endre**, nagyszalontai tanár a *Csonkatorony alagútjairól*. Érdekes ismertetőt olvashatunk **Juhász Viktor** tollából a köröstopai síremlékről, mely a Nagyvárad–Kolozsvár között, mintegy 12 évig tartó vasútépítés során föld alá temetett munkásokra emlékeztet.

A lapban megtaláljuk Máramaros és Szilágyság megye fontosabb, korántsem teljes, műemlékeinek feltárszerű felsorolását. Ez utóbbi felmérés nem csupán a vonatkozó dokumentációra utal, de a műemlékkel, emlékhellyel kapcsolatos feladatok megoldására is javaslatot tesz. Végül a Nagyvárad Református Iskoláról olvashatunk érdekes sorokat. A lapban van turisztikai vonatkozású rovat (Somlóhegyi barangolás), az EKE Bihar Megyei Osztályának túraterve az 1994. évre és egyéb közhasznú információk.

A PARTIUM e vidék magyar kultúrájának újabb színtöltője, nemzetiségi önismeretünk újabb kifejezője. Küldetésének beteljesülése tőlünk, az olvasóktól is függ.

Major Miklós

Április 30. – A Varadinum-ünnepségek keretében megszerveztük a tudományos ülőszakot. Előadás-sorozat hangzott el A polgárosodó Nagyvárad címen, valamint fényképkiallítást nyitottunk Nagyvárad építészetéről.

Tábla-avató előzetes

Az 1993. augusztus 5–8. között a Réven megszervezett EKE Országos Vándortábor alkalmával egy kis lelkes csapat, Juhász Viktor tanár vezetésével, felkutatta a révi temetőben Ady Endre első váradí szerelmének, Márton Gabriellának, később Kulcsár Andor révi református lelkész feleségének jeltelen sírját. A sír helyén ekkor már csak hatalmas bukszus-fák állottak. Ekkor született meg a gondolat – Péter I. Zoltán javaslatára –, hogy 1994-ben, Márton Gabi születésének 110. évfordulójára, az Erdélyi Kárpát Egyesület, közösen a Nagyváradí Ady Társasággal emléktáblát avasson. A révi EKE-csoport, Juhász Viktor tanár vezetésével, azonnal magáévá tette a nemes gondolatot.

1994. március 21-én megbeszélést tartottunk a révi síremlék elkészítésére. Ugyanakkor tárgyaltunk az Ady Társasággal, melynek vezetősége – Indig Ottó elnök, Tavaszí Hajnal jegyző, Szűcs László titkár – támogatásáról biztosított. Ugyanakkor az EMKE Bihar Megyei Szervezete – Kiss Törék Ildikó vezetésével – szintén felkarolta az ügyet. Közösen megfogalmaztuk a tábla szövegét. Március 22-én egy Emléklapot rendeltem meg a Panoráma cégnél, az adományozók számára. Március 25-én megrendeltem az emléktáblát Balázs Jenő kőfaragó mesternél. Március 27-én Péter I. Zoltánnal elmentünk Révre, ahol Juhász Viktor tanárral és Boros J. Attila tisztelettel megbeszéltük a szükséges teendőket, összeállítottuk az ünnepség programját. Április 11-én Juhász Viktor tanárral megbeszéltük a meghívó-szórólap tervezetét, majd a tanár úr beszámolt arról, hogy a réviek nagy lelkesedéssel álltak a munkához, vállalják a sír rendbetételét, a műsirkő felállítását, gyűjtést rendeztek a költségek fedezésére. A lelkesedést az is fűtötte, hogy ez alkalommal külön megemlékezés lesz Rév volt lelkipásztoráról, Kulcsár Andorról.

Május elején elkészült az új emléktábla. Május 8-án véglegesítettük a rendezvények sorrendjét, összeállítottuk a meghívó-szórólapot. Május 9-én megrendeltem Balázs Jenő kőfaragó mesternél Kulcsár Andor lelkipásztor emléktábláját is.

Az emléktábla szövege:

MÁRTON GABRIELLA
 KULCSÁR ANDOR
 RÉVI REFORMÁTUS LELKÉSZ FELESÉGE
 1884 – 1922
 ADY ENDRE
 ELSŐ VÁRADI SZERELME,
 A LÁZBAN CÍMŰ VERS IHLETŐJE
 EMLÉKÉRE ÁLLÍTTATTA AZ
 EKE ÉS AZ ADY TÁRSASÁG

Dukrét Géza

Meghívó Révre

Bihari Napló, 1994. június 22.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottsága, valamint a Nagyvárad Ady Társaság június 26-án, vasárnap emléktáblát avat a révi temetőben Márton Gabriella, Ady Endre első váradai szerelmének tiszteletére.

Többen feltették a kérdést, hogy miért is avatunk táblát olyan kapcsolat emlékére, amely inkább plátói volt, s rövid ideig tartott. Itt sokkal többről van szó. A köztudatban az él, hogy Ady Endre hirtelen lángoló pillanatában verset írt Márton Gabihoz, **Gabriella** címen, melyet később **Lázbán** címmel szedtek kötetbe. De az Ady-kutatók később kimutatták, hogy még négy költeményt írt hozzá: **Egy szép lányhoz**, **Hazugság nélkül**, **A hosszú hársfasor** és végül **Dal a rózsáról**. Ennek megírására Kulcsár Andor, Gabi férje szerint is az ő felesége ihlette Adyt, és akkor írta, amikor ők eljegyezték egymást. Ez bizonyítja, hogy milyen mély nyomot hagyott e plátói szerelem Ady lelkében. Fontos tudnunk, hogy Márton Gabi már 16 éves korában – kitűnt írói hajlamával – tárcanovelláit a Szabadság szerkesztőségébe vitte, ahol megismerkedett Adyval. Még 17 éves sem volt, amikor ezek kötetben jelentek meg, **Káprázatok** címen. Erről Ady is elismeréssel írt. Tehát a megemlékezés az írónőnek is szól. Miután férjhez ment, abbahagyta az írást, de mint révi tiszteletes asszony tovább kamatoztatta intelligenciáját: kritikai megjegyzéseivel hozzájárult ahhoz, hogy férje csodálatos, tartalmas prédikációkat tartson, melyekről hívei és paptársai elismeréssel beszéltek. Erről maga Kulcsár Andor ír egyik levelében: „Kis feleségem el-eljárt a

templomba, s ha prédikációm hol a jobb, hol a bal lábára sántított, mindig szóvá tette”.

Ugyancsak június 26-án megemlékezés lesz Kulcsár Andor lelkipásztor 48 éves révi szolgálatára, halálának 30. évfordulója alkalmából. A révi református gyülekezet méltó emléket akar állítani lelkipásztorának egy emléktáblával. Ugyanakkor emléktáblát avatnak az 1750 óta itt szolgált lelkipásztorok tiszteletére is. Az ünnepre Rév közössége szeretettel vár mindenkit a 10.30-kor kezdődő programra.

A révi református templomban:

- Istentisztelet – Veres Kovács Attila lelkipásztor.
- Emlékezés Kulcsár Andor lelkipásztor 48 évi szolgálatára, halálának 30. évfordulója alkalmából – Boros J. Attila révi lelkipásztor.
- Emléktábla-avatás a templomban.

A révi temetőben:

- Táblaavató-beszéd – Péter I. Zoltán.
- Ötvös Béla, Ady Endre és Márton Gabi barátságának kutatója – Bologa Márta.
- A tiszteletes asszony – Juhász Viktor tanár.
- Lázban – a verset szavalja Varga Vilmos színművész.
- Márton Gabi tárcanovellái – Ady Endre cikkét felolvassa György Ferenc élesdi tanár.
- Egy szép leányhoz, Hazugság nélkül – a verseket Bajusz Norbert és Kozák Brigitta, az Ady Endre Líceum tanulói szavalják.
- Márton Gabi egyik novelláját felolvassa Juhász Viktor.
- A hosszú hársfa-sor, Dal a rózsáról – a verseket Oltyán Andrea és Majoros Hortenzia, a Szent László Gimnázium tanulói szavalják.

A rendezvény támogatói: Tempfli József megyés püspök, Tökés László püspök, az EKE, a Nagyváradi Ady Társaság, Nagyszalonta polgármestere, az Analóg Kiadó, a Panoráma cég, az Arany János Egyesület, az Alma Mater Alapítvány, Jankó Szép Sándor, a révi református gyülekezet és még számos révi és váradi polgár. Az emléktáblákat Balázs Jenő kőfaragómester és Toró József készítették.

Reméljük, méltó emléket állítunk mind Márton Gabinak, mind Kulcsár Andor lelkipásztornak.

Dukrét Géza

Múltidéző révi vasárnap

Bihari Napló, 1994. június 28.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottsága, a Nagyváradi Ady Társaság rendezésében június 26-án Márton Gabriella írónő (Ady első váradai szerelme) és Kulcsár Andor lelkipásztor emlékére egy jól sikerült, példásan szervezett (Dukrét Géza EKE-elnök meghatározó szerepe ebben elvitathatatlan) rendezvénysorozatra került sor Réven. A szervezőkön kívül képviseltette magát a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, az RMDSZ megyei szervezete, a Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület, a Lorántffy és Szent László gimnáziumok, a Bihari Napló és az Analóg Kiadó, a Kolozsvári EKE és sokan mások is mind egyénileg, mind szervezetek képviseletében.

A zsűfólásig megtelt református templomban **Veres Kovács Attila** főjegyző ígéhirdetésével kezdődött az ünnepi megemlékezés. A helyi lelkipásztor, **Boros Attila** röviden ismertette a révi egyház történetét, kihangsúlyozva az itt 48 évig hűségesen szolgáló Kulcsár Andor szerepét. A helyi IKÉ-sek irodalmi összeállítással kedveskedtek a gyülekezetnek, majd Veres Kovács Attila a templomban felavatta a Kulcsár Andor emléket idéző emléktáblát és egy másikat is, amelyre felvésték az eddig Réven szolgáló lelkipásztorok neveit.

A résztvevők ezt követően a temetőbe mentek, Márton Gabriella sírkövének felavatására. Itt **Dukrét Géza** megnyitóját **Péter I. Zoltán** táblaavató-beszéde és **Bologa Márta** Ötvös Bélát idéző felolvasása követte. **Juhász Viktor** helyi tanár felolvasta Márton Gabriella 1901-ben megjelent önéletrajzi ihlettségű tárcáját. **Varga Vilmos** Ady Lázban című versét szavalta el. **György Ferenc** Adynak Márton Gabi Káprázatok című kötetéhez írt méltató kritikáját olvasta fel, hogy utána Juhász Viktor a révi tiszteletes asszony, Márton Gabriella emléket idézze, amit az idősebb réviiek közül volt, aki megkönnyezett. A váradai Ady liceum és Szent László gimnázium tanulói: **Bajusz Norbert**, **Kozák Brigitta**, **Oltyán Andrea** és **Majoros Hortenzia** szavallatai tették teljessé az ünnepi hangulatot. Az ünnepség befejező akkordjaként a sírkőnél elhelyezték a megemlékezés koszorúit (a váradai EKE, valamint a révi EKE és színjátszó csoport részéről). Elénekeltek a XC. zsoltár első versszakát és Veres Kovács Attila főjegyző megáldotta az egybegyűlteket.

A réviiek vendégszeretetét példázza, hogy ezt követően a közel 150 személyes vendégsereget egy „lakodalmi sátor” alatt megvendégelték. Jó

alkalom volt ez az ismerkedésre és arra is, hogy a kolozsvári EKE tagjai megerősítsék meghívásukat Ajtonba az általuk Zeyk Miklós emlékére rendezett összejövetelre.

Péter I. Zoltán

Július 2. – Résztvettünk Ajtonban Zeyk Miklós természettudós tiszteletére állított emléktábla-avatáson.

Július 9. – Emléktábla-avatás a Lorántffy Zsuzsanna Gimnáziumban Bíró József művészettörténész és festőművész tiszteletére (Nagyvárad 1907. július 8. – Budapest 1945. január 6.) A táblaavatást a PBMEB szervezte, közösen a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társasággal és az Erdélyi Múzeum Egyesülettel. Az ünnepi megnyitót Dukrét Géza tartotta, majd a házigazdák nevében Csűry István református lekipásztor és István Tibor, a gimnázium igazgatója leleplezték Bíró József emléktábláját. Ezután a Bihari EKE nevében Péter I. Zoltán koszorúzott. Az emléktáblát Balázs Jenő mester készítette. Az anyagiak megszervezésében legnagyobb szerepe Gyurka Lászlónak volt Kolozsvárról.

A megemlékezés a gimnázium Köleséri Sámuel termében folytatódott. Bíró József életéről és munkásságáról előadásokat tartottak: Benkő Samu művelődéstörténész, az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke, Lövei Pál művészettörténész, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal (Budapest) osztályvezetője, Murádin Jenő kolozsvári művészettörténész, Kovács András művészettörténész, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság alelnöke.

Augusztus 6. – Résztvettünk a Kölcsey Ferenc-szoboravatáson, Szödemeteren.

Augusztus 7. – A váradi kábeltelvízióval közösen összeállítottunk egy háromrészes rövidfilmet Árpád-kori templomainkról.

Augusztus 8–14. – III. Honismereti tábor Súlyomkövára mellett

A tábor célkitűzése a várban levő kápolna-rom állagának megőrzése volt. A táborozáson 40 váradi, 22 élesdi, 4 kolozsvári és 1 szatmári, összesen 67 személy vett részt, melyből 10 felnőtt, a többi fiatal volt. Naponta komoly munka folyt: igyekeztünk megállítani a falak további romlását, visszahelyezve a lehullt téglákat, pótolva a hiányzó részeket. E munkálatokat Kiss László, Tóth László és Ujvárosi Tibor vezette. Délutánonként honismereti előadásokat tartottunk: György Ibolya tanárnő ismertette a környék földrajzát, Józsa Ferenc tanár a vár történetét, Dukrét Géza történel-

mi áttekintést nyújtott Bihar megyéről, Berecz István mezőtelki néphagyományokról mesélt, Péter I. Zoltán felvázolta Nagyvárad építészettörténetét. Nagy sikernek örvendett Kajántó Pál református lelkipásztor által szervezett Bingó-játék, melyre eljöttek az egyházközség presbiterei és a táborozók szülei is. A több mint 1200 nyereménytárgyat a tiszteletes úr hozta, a befolyt 72 ezer lejt pedig felajánlotta a tábor kiadásaira.

A tábori életet Gyarmati Gábor szervezte meg. Mindennap beosztotta a fiatalokat dolgozni a várba, a lányokat segédkezni a főzésnél, kik hordják a vizet, gyűjtik a tüzre való fát, kik vesznek részt a beszerzésben, készítik el az esti tábor tüzet. Mindenkinek megvolt a maga feladata. Nagy hangsúlyt fektettünk a tábor környezetének tisztaságára. A napi háromszori ellátás nagyon változatos volt. A főételek mellé minden nap jutott hol csokoládé, hol kompót, s e mellett naponta mindenkinek két üveg Coca-Cola. A várból fáradtan, szomjasan lejövők pluszban is kaptak egy-egy üveggel. Az ízletes ételek Gyarmati Irén, Kiss Annamária és Tóth Magda szakácsnői művészetét dicsérték, akik kora reggeltől késő estig szorgoskodtak a táborban. A tábor szervezője és parancsnoka Dukrét Géza volt.

A szervezésből alaposan kivette részét Kubalak Péter élesdi plébános, aki anyagilag is segítette a tábor, Kajántó Pál lelkipásztor és Józsa Ferenc tanár. A tábor megszervezését anyagilag támogatta Tempfli József megyés püspök, aki nagyon sok élelmiszert is adott, az Ecclesia Mater nevében dr. Földes Béla, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a Coca-Cola cég, a Panoráma cég, valamint élelmiszerral, főleg friss zöldséggel, az élesdi katolikus hívek. A szállításban segédkezett Török Gyula egy mikrobusszal, Tripa László a Riconst Kft. nevében egy kis teherautóval, Stefancik Jan egy Aro teherkocsival. (Megjelent a Partiumban)

Dukrét Géza

III. Honismereti tábor – Sóllyomkövár

Bihari Napló, 1994. augusztus 20–21. Részlet.

Immár sorrendben a harmadik honismereti táborát szervezte az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihari Osztálya 1994. augusztus 8–14. között Sóllyomköváron. Az előző két tábor Várasfenesen és úgyszintén Sóllyomköváron tartották. Tavaly a várat takarították meg a bozótól, idén pedig **Kubalak Péter** katolikus lelkész felkérésére a várbeli múlt századi romos katolikus kápolnánál végeztek állagmegőrző munkákat.

Néhányan már egy nappal a tábor megnyitása előtt autóval kimentek

tábort verni. Felállították a konyhasátort, a gulyáságyút, beasták a két bográcsot. Másnap délre megérkeztek a táborozók, negyvenen (10 felnőtt és 30 fiatal) Váradról, huszonketten – ez a szám naponta változott – Élesdről, négyen Kolozsvárról, míg egy gyermek Szatmárról. A tábor parancsnoka **Dukrét Géza**, az EKE Bihari Osztályának elnöke volt, akinek mindenre gondja volt, a szervezéstől egyeztetésen át – néha a fegyelmezést is beleértve – egészen a beszerzésig. Ő állította össze a tábor változatos programját is. Az első ünnepélyes tábornyitással kezdődött, hétfőn délben, a délután az ismerkedésé volt, majd a napot tábortúzzel zárták. Másnap már megkezdődött a napi beosztás szerinti program. A heti órai ébresztő után reggeli, majd 9–13 óra között a várbeli munkálatok kezdődtek. **Kiss László**, **Tóth László** és **Ujvárosi Tibor** vezetésével rendbe tették a kápolna környékét. Néhány évtizede még ajtó volt a horganyzott lemezzel borított kápolnán. Ma már csak csupasz, omladozó falak meredeznek az ég felé. A fiatalok, a három vezetővel, a rendelkezésükre álló öt nap alatt igyekeztek megállítani a falak további romlását, az elmozdult téglákat visszahelyezték, a hiányzó részeket részben pótolták stb. Dukrét Géza értékelése szerint: „Eredményes volt az ideai tábor is. A tavalyi takarítás után az idén elsősorban állagmegőrző munkát végeztünk. Amire időnk volt, amire képesek voltunk, azt el is végeztük.” Az állagmegőrző munkában a váradi EKE-s fiatalok mellett két élesdi fiú, Sövény József és Venczel Gyula is példásan kivette részét, addig, amíg néhány társuk Kolozsvárról és Élesdről kissé „egyéni módon” értelmezte a táborozást: inkább randalfrozással igyekeztek bizonyítani, hogy ők már „nagyok”, hisz betöltötték 18. évüket... Valószínűleg eddig nem volt tábori tapasztalatuk, nem ismerték, miből is áll a közösségi élet. A végére ők is „megszelídültek”, és talán tanulságos lett számukra a tábor. **Sándor Tibor** geológus – aki az élesdi fiatalokkal jött – szerint is egyesek nehezen tudtak beilleszkedni a közösségi életbe, de a végére úgy tűnik, hogy már nekik is tetszett a tábor és értelmét látták a munkának. Elmondta még, hogy az ősztől szeretnék megszervezni az élesdi EKE-csoportot is, de úgy, hogy ne csak a fiatalság ügye legyen.

Természetesen nem mindenki tevékenykedett a kápolna körül. A lányok felváltva segítettek a főzésnél – működött a krumplihámozó brigád is – a szakácsnői teendőket ellátó **Gyarmati Irén**, **Kiss Annamária** és **Tóth Magda** mellett. A demokratikus módon összeállított menü minden délben három fogásból állt. És ami nem volt elhanyagolható a melegben, minden nap fejenként két üveg Coca-Colát is kaptak a táborozók. És aki a tábor

körül felügyelt arra, hogy minden, az ellátás is zökkenőmentes legyen, az **Gyarmati Gábor** volt.

.....
Az idő – az utolsó napot leszámítva – végig szép volt, amit csak a darázs-invázió zavart meg esténként. Ettől eltekintve a „táborban barátságok kötődtek, jó volt itt lenni, és jövőre is jó lesz majd elmenni, bárhol is tartják majd” (Halász Péter). Bár „egyesekkel, akik csak szórakozni akartak, volt egy kis gond” (Tóth Norbert), végeredményben a tábor jól sikerült, ahol aki először vett részt (Kovács Ákos), az is jól érezte magát, és jövőre is el akar menni...

Péter I. Zoltán

Szeptember 21–23. – Dokumentumfilm forgatása a Hegyköz vidékén a Duna TV forgatócsoportjával, Halász Péter irányításával, melyből egy 35 perces film készült. Felvétel és riport készült Hegyközcsontról, Hegyköztóteleken, Siterben, Szalárdon, Hegyközszentimrén, Szentjebbon, Micskén, Hegyközszentmiklóson. A háromnapos útvonalat Dukrét Géza szervezte meg és vezette a stábot.

Szeptember 30. – Báthori-napok Szilágysomlyón, melyen résztvett Joikits Attila, Erdei János, Sallay Károly tagtársunk.

Október 20. – Résztvettünk Bihardiószegen a Bocskai István-emléktábla avatásán, a református templomban. Borbély Gábor az álmosd-bihardiószegi csata jelentőségéről, Bocskai István fejedelmi nagyságáról tartott előadást, hangsúlyozva, hogy a magyarság megmaradása és a reformáció szempontjából óriási hordereje volt az 1604-ben megívott csatának. Gellért Gyula esperes szemelvényeket olvasott fel a fejedelem leveléből. Ezt követően Tökés László püspök leleplezte az emléktáblát, amelyet Dukrét Géza megkoszorúzott.

Október 25. – Emléktábla-avatás Pécskán Ormós Zsigmond halálának 100. évfordulója alkalmából. Főszerző volt tagtársunk, dr. Pálfi István, résztvett Puskel Péter, mint újságíró.

Október 30. – Jelen voltunk az első világháborús emlékmű újraavatásán Szalárdon, ahol az EKE nevében Dukrét Géza és Egri Ferenc koszorúzott.

November 16. – Ady Endre szobrának avatása a margittai református templom kertjében. Egyesületünket Papp Attila képviselte.

Pályázati felhívás,

amely ősszel megjelent minden erdélyi napilapban.

1995-ben lesz Szent László halálának 900. évfordulója. A Varadinum-ünnepségek ennek jegyében fognak lezajlani. A Varadinum keretében rendezendő történelmi ülészak témája: Szent László király. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság pályázatot hirdet a következő témakörökben:

- László király származása és ifjúkora
- László királysága
- László törvényei
- László egyházszervezése
- László a lovag
- László életének alkonya és halála
- László szentté avatása
- Szent László mondák és legendák
- Szent László alakja az irodalomban és képzőművészeti alkotásokban
- Szent László kultusza
- szabadon választott téma.

A pályamunkákat lapunk, a Partium folyamatosan fogja közölni. A legjobb dolgozatokat szerzőik a Varadinum történelmi ülészakán ismertetik.

I. díj – 100 000 lej és egy külföldi kirándulás,

II. díj – 75 000 lej,

III. díj – 25 000 lej,

ezenkívül könyvek, kirándulások, díszoklevelek.

Beküldési határidő: 1995. április 15.

A dolgozatokat a következő címre kérjük:

Dukrét Géza, 3700 Oradea, Str. Bernard Shaw nr. 36. BLC-8, Sc. A, Ap. 8.

Telefon: 059 – 14 31 80

Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad, Str. Stadionului nr. 7

Tel : 059 – 11 11 80

Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Püspöki Hivatal,
Nagyvárad, Str. Mrş. Ion Antonescu nr. 27

Tel : 059 – 13 28 37

November 18–19. – Arad és környékének szakrális térképe címen partiumi néprajzosok találkozóját tartották Aradon, az aradi Csiky Gergely

Líceum Néprajzi Körének szervezésében. Főszerző Magyar Etelka tagtársunk volt. Előadást tartottak dr. Barna Gábor, dr. Halmágyi Pál, dr. Kovách Géza, Dukrét Géza, Magyar Etelka, a kör vezetője és a kör diákjai. Másnap Kisiratoson meglátogattuk az ottani tájházat.

December 4. – Emlékszoba- és emléktábla-avatás Fráter Lóránd tiszteletére Érsemjénben.

Táblaavató előzetes

Bihari Napló, 1994. november 30.

Volt a nemzetnek egy nótás kapitánya, aki a legszebb és legszívhezszerűbb nótákat komponálta, mint a Száz szál gyertya. Tele van a város akácfavirággal, Azt beszélnek a faluban, Őszi rózsza. Fráter Lóránd 1872-ben született Érsemjénben. Szülei erőltették katonai pályára, de a fiatal huszártiszt vidám, mulató, szépasszonykedítő természete nehezen fért össze a szigorú fegyelmet követelő katonai pályával. Ezért még fiatalon, 34 éves korában századosként nyugdíjaztatta magát. Ezután már csak nagy szerelmének, a nótának élt. Nagy sikerű hangversenyeinek díjából mellszobrot emeltetett Érsemjén másik nagy szülöttének, Kazinczy Ferencnek. 1930-ban halt meg. Szülőfalujában helyezték örök nyugalomra. A hálás utókor december 4-én emlékszobát és emléktáblát avat Fráter Lóránd tiszteletére. Az emlékszobát a polgármesteri hivatal és az RMDSZ rendezte be. Az emléktáblát 1942-ben állíttatta Szamosújvár közönsége, ott, ahol a nótás kapitány szolgált. A háború utáni időszakban eltűnt a tábla. Tolnai Tibor festőművész találta meg. A táblát az EKE Bihar Megyei Osztálya mellett működő Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság állítja fel újra.

Az ünnepség programja

10.30 óra: Ókumenikus istentisztelet a semjéni református templomban. Szolgál: Gellért Gyula, az Érmelléki Református Egyházmegye esperese, Jitaru Széll Antal római katolikus plébános, Duma Sándor érseléndi görög katolikus plébános.

11.30 óra: Megemlékezések. Tarr Erzsébet: Érsemjén és Fráter Lóránd Gyurka László: Fráter Lóránd Szamosújváron

Balogh Sándor: Történetek Fráter Lórándról

13 óra: Az emlékszoba és emléktábla avatása – Balazsi József polgármester

13.30 óra: Fráter Lóránd sírjának megkoszorúzása.

Dukrét Géza

Fráter Lórándra emlékeztünk

Bihari Napló, 1994. november 30.

December 4-én, vasárnap az érsemjéniek falujuk neves szülőföldre, Fráter Lórándra emlékeztek, aki 1872-ben született az érmelléki községben. A volt református iskolában, ahol 1991-ben már avattak emlékszobát, Kazinczy Ferenc tiszteletére, most egy újabbat adtak át, a Fráter Lórándét. Az egész napos emlékünnepe délelőtt ökumenikus istentisztelettel kezdődött. Igét hirdettek **Gellért Gyula**, az Érmelléki Református Egyházmegye esperese, **Jitaru Széll Antal** érsemjéni római katolikus plébános, valamint **Duma Sándor** érseléndi görög katolikus pap, Fráter Lóránd és családja történetét **Tarr Erzsébet** érsemjéni történelemtanár vázolta fel. **Gyurka László** kolozsvári mérnök a nótáskapitány Szamosújváron eltöltött éveit idézte fel. **Balogh Sándor** saját verseivel emlékezett apjára, Fráter Lórándra.

Az emlékszobát több száz helybeli és környékbeli lakos jelenlétében avatták fel. **Balazsi József** érsemjéni polgármester és **Dukrét Géza** tanár rövid beszéde után az egybegyűltek megtekintették az emléktárgyakkal díszített szobát, melynek falára elhelyezték azt a márványtáblát, melyet 1942-ben Szamosújvár lakossága állított városában a nótáskapitány tiszteletére. Helyet kapott a teremben a Szilágyi Ferenc által készített Fráter-plakett. Hogy miként került ez a márványtábla most Érsemjénbe, erről érdemes néhány szóban megemlékezni. **Tolnai Tibor** festőművész tömbháza alagsorában bukkant rá néhány évvel ezelőtt a táblára. Hogy ez miként került oda, az ma is tisztázatlan. Dukrét Géza tanár, az Erdélyi Kárpát Egyesület elnöke és munkatársai, valamint a Semjén községi RMDSZ-szervezet és polgármesteri hivatal közreműködésével került újra a márványtábla az emlékszoba falára. A szoba felavatása előtt és a látogatók belépésekor **Horváth Sándor** érmelléki cigányprimás és zenekara Fráter Lóránd-dalokat adott elő.

Az emlékszoba megtekintése után az egybegyűltek Fráter Lóránd sírházához vonultak. Itt a megemlékezés koszorúit helyezték el a Bihar megyei RMDSZ-szervezet, az EKE, a Bihari Napló, a semjéni polgármesteri hivatal, az érsemjéni, a mihályfalvi, a margittai RMDSZ-szervezet képviselői, a helybeli általános iskola diákjai, pedagógusai.

Az egész napos megemlékezés a szervezők által felkínált ebédrel zárult, melynek ideje alatt a már említett zenekar húzta a nótákat.

Dérer Ferenc

1995

Január 17. – A Bihari Református Egyházmegye lelkésztalálkozóján Dukrét Géza felhívást intézett az egyházközségek története, helytörténete, kismonográfiák elkészítésére. Ismertette a felmérőlapokat.

Január 25. – **Jelentés** a PBMEB 1994-es évi tevékenységéről. Részlet:

A kezdeti nehézségek és bukdácsolások ellenére, egy általánosan passzív környezetben, az 1994-es esztendő eredményesen zárult. Bár nem beszélhetünk látványos dolgokról, de mostoha körülményeink (még egy apró lyuk sincs ahol meghúzódjunk) és szerény anyagi lehetőségeink ellenére maradandó megvalósításaink és emlékezetes rendezvényeink voltak. Szervezetünk nevének hosszúsága miatt csak a Bizottság elnevezést fogom használni a jelentésben.

A Bizottság, amely 11 taggal indult, ma 53 taggal és közreműködővel rendelkezik a Partium különböző területén. A Bizottság munkálataiban a következők vettek részt:

Bihar megyében: Dukrét Géza tanár, a Bizottság elnöke, Péter I. Zoltán újságíró – területi elnök, Gyarmati Gábor nyugdíjas – a Bizottság titkára, Méder Árpád geológus, Egri Ferenc mérnök, Miklós Mihály történész. Jakobovits Miklós festőművész, Eszenyei Béla építészmérnök, Venczel Márton biológus, Kiss László fotóművész, Emödi János archeológus, Kiss Albert római katolikus esperes, S. Németh Katalin történész, Gorun Gheorghe történész, Antal Béla ny. tanár, Tavaszi Hajnal könyvtáros, Borbély Gábor helytörténész, Nagy Mária tanárnő, Daday János mérnök – Nagyvárad. Juhász Viktor ny. tanár és Boros Attila református lelkipásztor – Rév, Varga Árpád tanár – Mezőtelegd, Dánielisz Endre ny. tanár – Nagyszalonta, Papp Attila tanár és Kolozsvári István római katolikus esperes – Margitta, Gellért Gyula református esperes – Bihardiószeg, Wilhelm Sándor tanár és Csizsér György ny. orvos – Székelyhid, Kajántó Pál református lelkész és Kubalak Péter plébános – Élesd.

Arad megyében: Kovách Géza ny. tanár – területi elnök, Pávai Gyula tanár, Magyar Etelka tanárnő, Puskel Péter újságíró – Arad, Csanádi János tanár – Nagyzerénd, Heinrich József plébános – Pécska, Józsa Ferenc református lelkész – Arad-Mosóczy telep.

Szatmár megyében: Bara Csaba mérnök – területi elnök, id. Bántó Bálint református lelkész, Fazekas Lóránd tanár, Görbe István tanár – Szatmárnémeti, Sípos László tanár – Bogdánd.

Szilágy megyében: Major Miklós ny. tanár – területi elnök, Szilágy-nagyfalu. Joikits Attila tanár, Erdei János tanár – Szilágyosmló.

Temes megyében: Pálkovács István mérnök – területi elnök, Jancsó Árpád mérnök, Szekernyés János újságíró, Matekovits György orvos – Temesvár

Máramaros megyében: Halász Annamária muzeológus – területi elnök, Véső Ágoston festőművész – Nagybánya. Béres József muzeológus – Máramarossziget, Hitter Ferenc – Felsőbánya.

...A partiumi napilapok és folyóiratok számtalan honismereti cikket és tanulmányt közöltek, többek között a Bihari Naplóban állandó rovat Péter I. Zoltán Mesélő képeslapok sorozata, Dukrét Géza honismereti írásai, valamint a Szemfüles gyermekmagazinban megjelenő két sorozata, Műemlékeink és Régi eszközök címen. A Szilágyságban eddig 10 Berettyómenti és Krasznamenti falvat ismertetett Major Miklós, Pálkovács István és Szekernyés János a temesvári lapokban, Kovách Géza az aradi lapokban ismertette sorozatban a város történetét. id. Bántó Bálint pedig a szatmári lapokban ír rendszeresen.

Eredményeink egy másik közreadási formája lapunk, a Partium, melynek eddig három száma jelent meg... Sajnos a tervezett kéthavonkénti számot nem tudjuk kihozni, mivel a lap terjesztése nagyon nagy gondot jelent, főleg a többi megyében nincs megoldva. Így nehézkesen forog vissza a befektetett pénz és jó ha sikerül három hónaponként kifizetni a következő számot. Ezért bizonytalan a következő szám megjelenésének időpontja...

...Az első közgyűlésen elhatároztuk egy műemlék-katalógus összeállítását, melynek érdekében tipizált felmérőlapokat osztottunk szét. A felmérőlapok sokszorosítására és szétosztására az esperesi hivatalokat kértem fel. Tudomásunk szerint Bihar és Temes megyében eljutott a legtöbb helyre, de a többi megyében mi a helyzet, nem tudjuk, mert nem kaptunk visszajelzést. A felmérőlapok kitöltéséhez részletes útmutatót mellékelünk. A visszaküldés időpontja 1994. decembere volt. Az eredmény lesújtó: négy város kivételével (Nagyvárad, Szatmárnémeti, Székelyhid, Delta) a többi településekből nem küldtek be semmit. E téren alapos munkát Péter I. Zoltán és id. Bántó Bálint végzett.

Ami a megyei közösségek kialakítását illeti, talán Bihar megye áll a legjobban. Majdnem minden nagyobb településen találtunk segítőkész társat, bár sok helyt még csak az ígéreteknél tartunk. Mindenki a nagy elfoglaltságára hivatkozik. A többi megyében szinte csak a megyeközpontokban

találtunk közreműködőt. A területi elnökök arról számolnak be, hogy az értelmiségi rétegre nem lehet számítani semmilyen téren, kivéve egy-két embert, akik alig győzik tennivalójukat megoldani. Sajnos ez általános jelenség.

Jó volna, ha a Bizottság, a területi elnökök közötti kapcsolat rendszerebbé válna, aktívabb lenne. Évente két-három alkalommal kellene összejönni, megtárgyalni a problémákat, átvenni a tapasztalatokat... Költségvetésünk csak a folyó problémák elvégzésére adott lehetőséget...

Nagyon nagy szükség lenne egy székházra, egy helyiségre, ahol el tudnánk helyezni irattárunkat, gyűjteményeinket, könyvtárunkat. Ahol összejönnénk gyűlni, ahol távlati tervünk alapján létrehoznánk egy partiumi szintű alapgyűjteményt, szakkönyvtárat, kis múzeumot, egy kutatóközpontot.

Az 1995-ös évben a következőket vettük tervbe:

- a megyei közösségek kialakítása, a kapcsolatok bővítése, a találkozások, tapasztalatcserék rendszeresebbé tétele, kapcsolatok bővítése más egységekkel,

- lapunk, a Partium folytonosságának biztosítása, szponzorok felkutatása,

- a műemlék-katalógus összeállítása,

- kismonográfiák, helytörténeti munkák összeállítása, közzététele,

- egyházközségeink történetének gyűjteményes kiadása, tájegységek szerint.

- résztveszünk a Varadinum-ünnepségek megszervezésében...

- emléktábla-avatások, emlékhelyek létesítése,

- kiállítás szervezése az 1989 után épült és ezután épülő templomaink és gyülekezeti házaink tervrajzaiból, valamint restaurálási munkálatokról.

- fotókiállítás szervezése Nagyvárad építészetéről.

Dukrét Géza
elnök

Január 31. – Dukrét Géza és Péter I. Zoltán megfogalmazta a Varadinum alkalmával állítandó Szent László-emléktábla szövegét, majd február 14-én véglegesítették Tempfli József püspökkel. Március 5-én megrendelték a táblát Balázs Jenő kőfaragómesternél.

Március 11. – Résztvettünk a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság Szatmárnémeti fiókjának műemlékvédelmi konferenciáján, ahol Dukrét Géza előadást tartott a Bihar megyei Árpád-kori templomainkról.

Március 15. – Minden megyében résztvettünk a koszorúzási ünnepeken.

– Temesváron a Girodai úti obeliszknél sikerült adományból visszaállítani a lerombolt márványtáblát. Így a megemlékezés táblázatással történt.

Március 18. – Első Partiumi Honismereti Találkozó Nagyváradon.

Jegyzőkönyv

amely felvételre 1995. március 18-án, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság nagyváradi összejövetelén

Jelen van Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad és Temes megye részéről mintegy 25 bizottsági tag és meghívott. Máramaros megyét nem képviselte senki.

Dukrét Géza elnök megnyitja az ülést, üdvözi a megjelenteket, s külön Varga Gábor RMDSZ-elnököt, Balogh Ferencet, a kolozsvári Kelemen Lajos Társaság elnökét és Nagy Attilát, a Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület küldöttét.

Ezután ismerteti a napirendi pontokat, melyek a következők:

1. Beszámoló az 1994. év tevékenységéről.
2. Pénzügyi beszámoló.
3. Területi (megyei) elnökök beszámolója.
4. Az 1995-ös év tevékenységi terve.
5. Partium lap terjesztése.

1. Dukrét Géza felolvassa a sokrétű tevékenységet tartalmazó beszámolóját, melyet az 1994-es év folyamán hajtottak végre. Ezek között különös hangsúllyal bírnak a különböző táblaavatások, sírköemlékek, honismereti tábor szervezése, szoboravatás és nem utolsósorban a Partium lap megjelenése. A beszámolóban elhangzik az egyes megyék által beküldött anyag is. Említést tesz azon intézményekről, amelyek támogatják tevékenységünket. Sort kerít az 1994-es év eseménynaptárának ismertetésére, valamint megjelent és készülő könyvekre. Tájékoztat a Bihari Naplóban rendszeresen megjelenő honismereti-történeti cikkekről és lapunk, a Partium eddig 4 számának megjelenéséről.

2. A pénzügyi beszámoló tételesen ismertette mindazokat a jötevőket, akik a több mint 900 ezernyi lejjel támogatták a Bizottság munkáját, valamint azon akciókat, amelyekre ez a pénz fordított.

3. Dánielisz Endre – Nagyszalonta, nehezményezi, hogy csak néhány lelkes ember tesz valami keveset, a tömegek semlegesek maradnak múltunk

és emlékhelyeinkkel szemben. 1994-ben nem tettek annyit mint 1990 vagy 1992-ben. Idén új vezetőséget választottak, elnökük egy mérnök, több új tervet kovácsoltak. Az 1996-os reformáció találkozójára könyvet szándékoznak kiadni.

Magyari Etelka – Arad, az elmúlt évben Lugoson Honismereti tábort szerveztek, Hunyad megyei csángó gyermekek részére. Szegedi egyetem támogatásával kisebb szakrális emlékek feltárása folyik. Arad és Temesvár közötti terület elkészült, a nagy lelkészhiány miatt nehéz munka volt.

Major Miklós – Szilágynagyfalu, emlékhely-katalógust sokszorosították, kiosztották a lelkészek között, de semmi visszajelzés nem érkezett. Valkói várát és környékét folyamatosan rendben tartják. Zilah értelmiségi központ, s nem volt egy ember, aki az emlékhelyek problémáját felvállalta volna. Most Sípos tanár úr vette kezébe a dolgokat. Szilágynagyfalui ref. templomban új levéltári adatokra bukkantak, feldolgozásuk folyamatban van. Partium folyóirat terjesztését részben a kollégium vállalta fel. Munkájukat nehezíti a jármű hiánya, amivel bejárhatnak a megyét.

Pálkovács István – Temesvár, kevés a magyar, nehéz a munka. Kiosztotta a felmérőlapokat, de kevés jött vissza. Számítani lehet a ref. egyházra, de a római kat. nem vállalta a Partium lap terjesztését. A helyi lapban (Új szó) két felhívást tett közzé emlékhely ügyben, amire csak négy személy jelentkezett. Személyi kapcsolat révén próbálja tevékenységét kifejteni. Jó kapcsolatuk van a szatmári Szent-Györgyi Társasággal, amely sokrétű tevékenységet fejt ki.

König M. – Szatmár, még az Osztrák–Magyar Monarchia idején született, régi EKE-tag, ismeri Máramarostól a Dunáig levő területet. Kutat.

Szabó Ferenc – Nagyvárad, a Partium terjesztését lehetne a Bihari Naplón keresztül is propagálni. Jó volna előre közölni a tartalmát és a jövőbeni tevékenységét. Szilágysági kastélyokra hívja fel a figyelmet. Néprajzosok írhatnának a jelenlegi helyzetről is.

Juhász Viktor – Rév, az első és második világháborús hősi halottak emlékére akarnak a ref. templomban egy emléktáblát állítani. Idén 90 éves a révi EKE, s ennek emlékére V. 20-án emlékünnepelet tartanak. Segítője Mérei alpolgármester elhunyt, így egyedül maradt a munkával.

Eszenyei Béla – Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület mérnöke, ismereti egyes templomok felújítási munkálatait, elsősorban a műemléktemplomokat. A már elkészült műemlékjegyzék hiányos, komplektálni kellene.

Dukrét Géza – elnök, kitűnő a kapcsolat a Királyhágómelléki

Református Egyházkerülettel, reméli, hogy ez a jövőben csak fokozódni fog.

Balogh Ferenc – Kolozsvár, műemlék lexikon (nem topográfia) készítése megvalósítható, kb. 1500–2000 címszóval (műemlék). A Partium területén is van mintegy 150 fontos műemlék, amely bekerülhetne. Emlékrmet hoztak létre különböző szakmai tevékenységekért.

4. Dukrét Géza elnök ismerteti az 1995-ös év tevékenységi tervét:

- műemlék-katalógus összeállítása,
- eseménynaptár (hol, mikor, mi?)
- megemlékezések, évfordulók.
- kiállítások szervezése,
- honismereti tábor,
- egyházközségek ismertető füzet (világtalálkozóra),
- kis monográfiák kiadása, helytörténeti munkák összeállítása,
- Varadinumban való részvétel.
- kapcsolatok bővítése más egyesületekkel,
- honismereti tábor szervezése.

5. Partium folyóiratban nagyon kevés az illusztráció, több fényképet lehetne mellékelni a cikkekhez. Tematika sem elég változatos, minden megye kellene küldjön anyagot, ez a terjesztést is könnyebbé tenné. Az írások különböző címszók alatt jelenhetnek meg, mint kolostorok, kastélyok, várak, udvarházak, falvaink stb.

Több tárgy nem lévén, ülést elnök bezárja

K.m. f

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Március 22. – Stúdiófelvétel a várad TVS-nél a Bizottság tevékenységéről, terveiről.

Március 29. – A temesvári Ormós Zsigmond Társaság meghívására Dukrét Géza előadást tartott az egyesület ülészakán, Árpád-kori templomaink és műemlékvédelem címen. Bemutatásra került a várad kábeltelevízióval készült kisfilm-sorozat.

Április 6. – Jelen voltunk Klapka György honvédtábornok születésének 175. évfordulójára rendezett emlékülésen a temesvári református templomban.

Április 9. – Meleg hangulatban ünnepeltük meg az EKE Révi Osztályának 90., színjátszó csoportjának 50. évfordulóját. Díszoklevelet

nyújtottunk át Juhász Viktor tanárnak, aki mindkettőnek vezetője, lelke.

Április 26–27. – Rákóczi-napok Szatmárnémetiben és Kismajtényban. Bizottságunkat többen is képviselték, id. Bántó Bálint és Bara Csaba vezetésével.

Május 7–14. – Varadinum-ünnepségek

- Május 7. – Délelőtt a Szent László-pályázat eredményhirdetése az Újvárosi református templomban, délután az általunk készített Szent László-emlékrábla avatása a vártemplomban.

- Május 11. – Dukrét Géza a Magyar TV-nek ismertette a váradi várt és az ünnepséget.

- Május 13. – A pályázat ünnepélyes díjkiosztása az RMDSZ kistermében. Megtisztelték jelenlétükkel Tempfli József és Tökés László püspökök, Varga Gábor az RMDSZ Bihar megyei szervezetének elnöke.

A PBMET 1994 októberében egy pályázatot hirdetett meg Szent László királyunk halálának 900. évfordulója alkalmából. E pályázat céljai a következők voltak: megismerni és megismertetni minél szélesebb körben Szent László személyiségét és korát, feltárni a még élő szájhagyományt, eredeti gyűjtésre építve és e kettős tevékenységbe bevonni a fiatalságot. Úgy érezzük, hogy e célkitűzéseket messzesemenően elértük. Pályázatunkra 59 dolgozat érkezett. A legtöbb, összesen 29, Hargita megyéből, ebből 11 Székelyudvarhelyről, hat Csíkszeredából, Bihar megyéből 14 dolgozat, melyből hat Nagyváradról. Ezenkívül öt Kovászna-, öt Szatmár-, kettő Szilágy-, kettő Arad-, egy Kolozs- és egy Fehér megyéből. A pályázati munkák nagyon változatos témaköröket öleltek át: Szent László származása és ifjúkora, élete és uralkodása, törvényei, egyházszerkezése, országgyarapító külpolitikája, halála és szentté avatása, Szent László-mondák és legendák, Szent László-freskók, alakja az irodalomban, a zenében. A dolgozatok nagy része gazdag adatokban, kitűnően dokumentált. Ami rendkívül fontos, amelyre nem is számítottunk, az 59 dolgozathoz 38 diák munkája. E fiatalok az eszményített lovagkirály személyiségének vonásait ragadták meg, mint alázatosság, felebaráti szeretet, mélységes istenhit, megbocsátás, melyek napjaink ifjúsága eszményképévé teszi. Sok diáknak meglepően érett dolgozata volt. Ezért dicséret éri e diákok tanárait is, főleg a következő líceumokból: Tamási Áron Gimnázium – Székelyudvarhely, Kölcsey Ferenc Líceum – Szatmárnémeti, Ady Endre Líceum – Nagyvárad. A legfiatalabb pályázó a 13 éves Imecs Mária Csilla Csíkszenttamásról, a legidősebb a 82 éves Máthé

Sándor Székelyudvarhelyről, aki még ilyen magas korban is alkotni kíván.

Tudományos szempontból kitűnő munkákat küldtek be: Boldizsár Zeyk Imre – Tordaszentlászló, aki eredeti feltáró munkát végzett, Eröss István – Csíkszereda, Lestyán Ferenc – Gyulafehérvár, Fodor Ildikó – Csíkrákos, Veress Emőd – Székelyudvarhely, Maklucz Attila – Székelyhid. Többen próbálták feltárni az élő szájhagyományt, eredeti gyűjtésre építve: Boldizsár Zeyk Imre – Tordaszentlászló, Andacs Rita – Székelyudvarhely, Tankó Gyula – Gyimesközéplek. Több eredeti pályázati munka is született, mint: Szent László imája – Szombati István – Nagyvárad, Találkoztam a lovagkirállyal – interjú – Bocskor Szidónia – Csíkszereda.

A zsűrinek rendkívül nehéz feladata volt megállapítani a sorrendet e sok kitűnő dolgozat között, de nem kis munka volt áttanulmányozni az 582 oldalnyi anyagot sem.

Díjazottak: Felnőtt kategória:

I. díj: Boldizsár Zeyk Imre (Tordaszentlászló): Szent László-mondák és legendák,

Kállai Ildikó (Szatmárnémeti): Szent László külpolitikája és hódításai.

II. díj: Tuduka Oszkár (Nagyvárad): Szent László középkori alakja a zenében,

Lestyán Ferenc (Gyulafehérvár): Amiről Szent László tiszteletének középkori emlékei beszélnek.

(Mind a négy pályázó maximális pontot kapott, de valahogy el kellett dönteni a sorrendet, amelyet elsősorban a szűkös anyagi helyzet diktált. Elsőnek Boldizsár Zeyk Imrét vettük, kinek dolgozata tudományosság és eredetiség szempontjából vitán felül a legjobb. Másodikként a 21 éves Kállai Ildikót vettük, hogy az ifjúságot további munkára serkentsük. Ezért kapják csak a második díjat Tuduka Oszkár és Lestyán Ferenc).

III. díj: Bodnár Gyöngyi (Szatmárnémeti): Szent László törvényei,

IV. díj: Eröss István (Csíkszereda): Szent László – Magyarország királya. Dicséretben és könyvjutalomban részesültek:

Fodor Ildikó (Csíkrákos): Erdélyi Napló különdíja: „Az uralkodást nem lehet előmozdítani súlyos bűnök elkövetése nélkül” – Árpád-kori levelek,

Szombati István (Nagyvárad): Szent László imája,

Csiszér György (Székelyhid): Szent László származása,

Hari László (Kraszna): Szent László király,

Farkas Gabriella (Gyergyócsomafalva): Szent László király,

Id. Máthé Sándor (Székelyudvarhely): Szent László magyar királyunk,
 Eröss Angyal (Csikjenőfalva): Szent László király,
 Bocskor Szidónia (Csíkszereda): Találkoztam a lovagkirállyal.

Oklevelet kapott: Tankó Gyula (Gyimesközéplek), Miklós Katalin (Lemhény), Széles Annamária (Nagyvárad), Orbán Balázs (Székelyudvarhely), Páll Viktória (Gyergyószentmiklós), Vada Ella (Albis), Dobos Sándorné (Mikola), Orbán Zoltán (Hegyközújlak) – versenyen kívül.

Diák kategória:

I. díj: Molnár Tímea (Nagyvárad): Szent László halála, szentté avatása és tisztelete,

II. díj: Andacs Rita (Székelyudvarhely): Homoródszentlászló – A kis székely falu és Szent László király,
 Maklucz Attila (Székelyhid): Szent László egyházszerzése,

III. díj: Veress Emőd (Székelyudvarhely): A Szent László-legenda és udvarhelyszéki ábrázolásai,

IV. díj: Lovas Ágota (Nagyvárad): Szent László alakja az irodalomban.
 Dicséretben és könyvjutalomban részesültek:

Bákai Erika (Szilágyperecsén) – **Bihari Napló különdíja**: Szent László élete és uralkodása

Mátyus Katalin (Székelyudvarhely): A lovagkirály Szent László,

Gáll Anna (Csíkszentsimon): Pogány legendákkal körülszótt időszerű példakép,

Nemes Balázs (Nagyvárad): Szent László egyházzal kapcsolatos törvényei,

Kelemen Kinga (Kézdialmás): Szent László és a székelyek,

Fatta Brigitta (Sepsiszentgyörgy): Szent László-mondák és -legendák,

Katona Csilla (Székelyudvarhely): A Szent László-legenda falképei,

Mészáros Sándor (Margitta): A cserhalmi bajnok – Szent László,

Tamás Tünde (Sepsiszentgyörgy): Szent László.

Oklevelet kapott: Darvas Veronika (Gyergyóalfalu), Farkas Erika Karola (Szatmárnémeti), Györffy Erzsébet (Székelyudvarhely), Fancsali Angella (Szentkeresztbánya), András Teréz (Balánbánya), Cseh Erika (Sepsiszentgyörgy), György Éva (Csíkszereda), Lurcza Jolán (Székelyudvarhely), Nagy Csilla (Csíkszereda), Simó Mária (Atyha), Bodi Anna (Csíkszentkirály), Sándor Judit (Székelyudvarhely), Zsíros Éva (Nagyvárad), Lozsádi Melinda (Nagyszalonta), Vajda Réka (Székelyudvarhely), András Csaba (Csíkszereda), Eberlein Zsolt (Arad), Bodor Márta (Csíkszereda).

Zsűritagok voltak: S. Németh Katalin tanár, Fodor Ferenc tanár, Sășianu Alexandru, a Körösvidéki Múzeum főmunkatársa, Borbély Gábor helytörténész, Dukrét Géza tanár, a zsűri elnöke.

A pályázatot támogatták: a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a Bihari Napló, az Erdélyi Napló, a Panoráma Kft., az RMPSZ Bihar Megyei Szervezete, a Szemfüles Gyermeck Magazin.

A díjkiosztás után a két püspök gratulált a nyerteseknek, nagyra értékelték a pályázat meghirdetését, a nagyszámú részvételt. A rendezvény második részében több díjazott pályaműből olvastak fel részleteket.

Május 8. – Megemlékezés az első és második világháború újmოსncai halottaira, az erre az alkalomra felújított emlékmű előtt. Egyesületünk nevében Pálkovács István koszorúzott.

Május 23. – A Váradi EKE-napok keretében Tájak, emberek, műemlékek címen kiállítást szerveztünk a Tibor Ernő Galériában.

Május 29. – A Könyvhét alkalmából, Békéscsabán szervezett irodalmi szimpóziumon Kovách Géza előadást tartott Arad és Békés megyei történészek múltbeli kapcsolatairól.

Június 7. – Temesváron dr. Telbisz Károly sírjánál találkozott az a lelkes csapat, többek között Pálkovács István, Szekernyés János, Matekovits György, amely ápolni gyűlt össze annak a férfiúnak a nyughelyét, aki 1910. március 9-én ünnepelte 25 éves polgármesteri jubileumát. Június 21-én ugyanez a kis csapat újra találkozott a hősök temetőjében és rendbe szedték Török János sírját is, aki 1876-ban átvette Temesvár városának vezetését. Legnagyobb érdeme, hogy megvalósította a város elektromos közvilágítását, amelyre akkoriban egész Európában nem volt példa.

Június 17. – Krenner Miklós (Spectator) születésének 120. évfordulója alkalmából Aradon megemlékező tudományos ülésszakot tartottak. Előadást

tartott Puskel Péter: Az aradi közíró és Kovách Géza: Az aradi közművelődés-szervező címen.

Július 10–16. – IV. Honismereti tábor – Érábrány

Partium, 1995. október (II. évfolyam, 3. szám)

Az EKE Bihar Megyei Osztálya mellett működő Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság július 10. és 16. között szervezte meg IV. Honismereti táborát Érábrányban. Az egyhetes tábornak kettős célja van: valamelyik pusztulóban levő műemlékünk megmentése, jelenlegi állapotának megtartása, valamint kialakítani a fiatalokban a műemlékeink iránti érdeklődést, a történelmi örökségünk iránti tiszteletet és megbecsülést. Mostani

táborunk célkitűzése a 13. századi román kori templomrom kitakarítása és az új templom környékének szépítése volt. Kupán Jenő tiszteletes úr szeretettel fogadta a táborozáson résztvevő 49 fiatalt és 8 felnőttet, felajánlva a templomrom mögötti gyümölcsösét a tábor

felállításához. A munkálatokat Tóth László, Ujvárosi Tibor és alulírott vezette. A fiúkkal kiirtottuk a növényzetet a falakon belül és kívül, majd több szekérenyi törmelékkel és földet hordtunk ki a falak közül. E nehéz munkában kitűntek Géczi Zsolt, Ferenci Ferenc, Mihálka Nándor, Halász Péter, Cser Lóránd, Székely Tibor. Ezzel egyidőben, főleg a lányokkal rendbetettük az új templom környékét: kigyomláztuk a virágoskertet, kiirtottuk a növényzetet a templom közvetlen közeléből, hogy falai kiszáradjanak, lefestettük az ajtókat, a kerítést. E munkában kitűntek Bajusz Norbert, a Cosma-testvérek, Pázmány Krisztina, Fejes Mónika, Szücs Orsolya, Kiss Annamária, Nagy Katalin, Oláh Anna. A szerszámokat házigazdánk, Kupán Jenő tiszteletes és Sörös István gondnok biztosították. Talán a legnehezebb munkát, a főzést az EKE nőtagjai: Péter Emília, Dukrét Aranka, Kiss Annamária és Papp Ilona vállalták, akik a tábor mellett felállított tábori

konyhánál kora reggeltől késő estig szorgoskodtak, hogy biztosítsák a napi háromszori meleg ételt. A beszerzést Kiss László vállalta.

Délutánonként alulírott előadásokat tartott a környék földrajzáról, történelméről, műemlékeiről, népi hagyományairól. Szerda délután Jónás Sándor tiszteletes meghívására kirándulást szerveztünk Bályokra, ahol a helybeli gyülekezet bográcsgulyással és hűsítővel vendégelte meg a csapatot. Pénteken Gellért Gyula esperes, aki sokat segített a szervezésben és a helybeli presbiterek látogatták meg a tábort egy szalonnasütésre.

A tábor szervezését anyagilag támogatta az Illyés Közalapítvány, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, az Érmelléki Református Egyházmege, a MIDESZ. Tempfli József megyés püspök nagymennyiségű élelmiszert, a MIDESZ hűsítőt biztosított.

A tábor ellátásában segítettek a helybeli gyülekezet tagjai, akik nap mint nap friss zöldséggel, hússal, sajttal, zsírral, szalonnával és kaláccsal járultak hozzá. A szállításban Török Gyula segédkezett egy mikrobuszal.

Dukrét Géza

Július 21. – Árpád-kori templomaink meglátogatása a Bolyai Nyári Akadémia keretében.

Szeptember 3. – Hegyközsatárban Dukrét Géza előadást tartott a Hegyköz műemlékeiről, s bemutatta a Duna TV-vel készült filmet a Hegyközről.

Szeptemberben szervezték meg a Kézfogások című kétnapos találkozót Arad és Gyula között, amelyen Kovách Géza előadást tartott Magyarországi román falvak 1828-ban címen.

Szeptember 8–10. – I. Országos egyházműemléki konferencia Szatmárnémetiben

A konferenciát a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság szervezte meg, történelmi egyházaink hét püspöksége és különböző civil szervezetek képviselőinek részvételével. A következő előadások hangzottak el: Bara István, a KLMT Szatmár megyei fiókjának elnöke, házigazda: Az egyházak szerepe az építészeti örökség megtartásában, Balogh Ferenc, a KLMT országos elnöke: Az egyházi műemlékvédelem lehetséges kereteiről és az engedélyezésekről, Kovács András művészettörténész: A műemlékkutatás fontosságáról, dr. Murádin Beyer Katalin műépítész: Műemléktemplomok berendezése, dr. Szabó Bálint építészmérnök: Az egyházak szerepe az

építészeti örökség megtartásában. Hozzászóltak: Daróczi Miklós, az Erdélyi Református Egyházkerület műszaki előadója, dr. Farkas Attila tiszteendő, a magyarországi Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács titkára, Eszenyei Béla építész mérnök, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület műszaki előadója, Gombos Miklós Batiz község polgármestere (az előadások megjelentek a Partium 1995. októberi számában).

A konferencia egyeztető nyilatkozata

Mi, alulírottak, a romániai magyar történelmi egyházak és civil szervezetek szakmai képviselői, a Szatmárnémetiben, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság rendezésében 1995. szeptember 8–9–10-én szervezett Az egyházi műemlékek helyzete Romániában című szakmai konferencia résztvevői, a kulturális örökség védelmének a kötelezettsége tudatában, a műemléki érték méltó megőrzése érdekében és a felmerülő problémák tudomásul vétele után szükségesnek tartjuk az egyházak és a szakmai civilszervezetek szorosabb együttműködését és közösen nyilatkozunk a következőket:

1. A nyugati keresztény kultúrát képviselő műemlékeink megmentésének érdekében, évente egyszer, változó székhellyel, hasonló konferencia megszervezését látjuk szükségesnek, az egyházi személyek fokozottabb részvételével.

2. A romániai műemléktörvény megszületésétől függetlenül szükségesnek tartjuk az egyházi autonómia alapján szerveződő műemlék bizottságok fokozott működését, hogy a továbbiakban elkerülhetők legyenek a jövátételten kártételek.

3. Örömmel nyugtázzuk, hogy a romániai bejegyzett műemlékvédelmi civilszervezetek és elismert szakemberek támogatásukat ajánlották fel belső hatósági munkák elősegítésére, és az egyházi műemlék bizottságokba való besorolásukat szükségesnek tartják.

4. Tevékenységünkben a nemzetközi műemlékvédelmi ajánlásokhoz kívánunk alkalmazkodni, az európai minőség elérésének érdekében.

5. A tudomány és szakma haladásáért műemlékfeltáró, -kutató és -nyilvántartó munkánkat egyeztetni kívánjuk a történelmi egyházak, a romániai civil szervezetek és a kárpát-medencei szakmai szervezetek szakembereivel.

6. Igen fontosnak tartjuk a műemlékvédelemre való nevelést minden szinten, az iskolától a teológiáig, a pedagógusképzéstől a lelkészképzésig, és ennek érdekében közös programok kidolgozását tartjuk szükségesnek.

Erdélyi Református Egyházkerület:

Daróczi Miklós építészmérnök

Dr. Dávid László lelkipásztor

Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség:

Teleky Gábor építészmérnök

Királyhágómelléki Református Egyházkerület:

Dukrét Géza tanár

Nagyvárad Római Katolikus Püspökség:

Gorun Gheorghe muzeológus

Romániai Magyar Evangélikus Egyház:

Zeleák József lelkipásztor

Szatmári Római Katolikus Püspökség:

Pallay Kristóf püspöki előadó

Varga Lajos műépítész

Unitárius Püspökség:

Asztalos Klára építészmérnök

Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság:

Balogh Ferenc építészmérnök, országos elnök

Bara István építészmérnök, országos alelnök

Dr. Kovács András művészettörténész

Dr. Murádin Katalin műépítész

Dr. Szabó Bálint építészmérnök

Szatmárnémeti, 1995. szeptember 9.

Október 6. – Jelen voltunk az aradi vértanúk hagyományos ünnepségén.**Október 8.** – A temesvári Millenniumi templom 99. évfordulójára szervezett ünnepségen Pálkovács István képviselte egyesületünket.**Október 12–14.** – Résztvettünk a torockói országos műemléki konferencián. Egyesületünket Bara István és Dukrét Géza képviselte. Megalakult az Erdélyi Műemlékvédő Szervezetek Egyeztető Tanácsa (EMSZET), és az Erdélyi Műemlék-restaurátorok Egyesülete (EMRE).**Október 15.** – Jelen voltunk Ottományban a Szentjóni Szabó László emléktábla-avatáson. Egyesületünket Gyarmati Gábor és Dukrét Géza képviselte, akik egyesületünk nevében koszorúztak.**November 6.** – Fábián Gábor születésének 200 éves évfordulójára emléktáblát lepleztek le az aradi református templom előcsarnokában. Jelen

volt Kovách Géza, Puskel Péter és Pávai Gyula tagtársunk. Az emléktábla szövege a következő:

FÁBIÁN GÁBOR
(1795 – 1877)
KÖLTŐ, KÖZÍRÓ, MŰFORDÍTÓ,
A REFORMÁTUS EGYHÁZ FŐGONDNOKA.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TAGJA
SZÜLETÉSÉNEK 200. ÉVFORDULÓJÁRA
EMELTE A KÖLCSEY EGYESÜLET
1995

November 18–19. – I. Partiumi Honismereti Konferencia – Nagyvárad

Partium 1996. január, 1. szám

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság november 18–19-én tartotta honismereti és műemlékvédelmi konferenciáját Nagyváradon, az RMDSZ Bihar megyei szervezetének székházában. A konferencia a Partium területén működő egyesületek, társaságok és honismereti kutatók alkotta szövetség félévi munkáuléseinek sorába illeszkedett, azzal az elgondolással, hogy egy előadás-sorozat hasznosabb, mint egy megbeszélés, tükrözi partiumi és bánsági kutatóink munkáját. Egyben új ötleteket nyújt a további kutatáshoz. A konferencia témája nagyon változatos, sokszínű volt: helytörténet, műemlékvédelem, néprajz, tájleírás. Öröndetes, hogy a konferenciát nagy érdeklődés kísérte, amelyen 65-en vettek részt, Arad, Bihar, Kolozs, Máramaros, Szatmár, Szilágy és Temes megyék képviselőiben. Megtisztelte konferenciánkat Gellért Gyula, az Érmelléki Református Egyházmegye esperese, Balogh Ferenc, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság országos elnöke, dr. Szabó Bálint, az Erdélyi Műemlék-restaurátorok Egyesületének elnöke, Bara István, a KLMT országos alelnöke, Kapy István, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezetének alelnöke, Szabó Zsolt, a Művelődés főszerkesztője. Bár az előadások sora szombat de. 10 órától este 20 óráig tartott, kisebb szünetekkel, mégis mindenki szinte felfrissülve, maradandó élményekkel gazdagodva, lelkileg feltöltődve hagyta el az üléstermet. Vacsora után meleg baráti beszélgetéssel zárult a nap.

A következő előadások hangzottak el:

1. Dukrét Géza: Köszöntő. Rövid beszámoló a bizottság éves tevékenységéről.

2. Dr. Fleisz János: Nagyvárad társadalma a dualizmus korában (1867–1918).
3. Bara Csaba (Szatmárnémeti): Ugocsai magyar falvak.
4. Dr. Csiszér György (Székelyhid): A székelyhidi vár.
5. Papp Attila (Margitta): Helytörténeti kutatómunka Margittán. Utcanevek, víznevek.
6. Dr. Wilhelm Sándor (Székelyhid): Népi vadfogás és vadászat az Érmelléken.
7. Balogh Ferenc (Kolozsvár): A műemlékvédelem fokozatai a honismerettől a kökonzerválásig.
8. Dr. Szabó Bálint (Kolozsvár): Műemlékvédelmi problémák Erdélyben.
9. Pávai Gyula (Arad): Aradi beszélő házak.
10. Gorun Gheorghe (Nagyvárad): Ásatások a nagyváradai várban.
11. Major Miklós (Szilágynagyfalu): A Szilágyság és táji-történeti tagolódása.
12. Magyar Etelka (Arad): Arad és környékének szakrális emlékei (vetítéssel egybekötve).
13. Dr. Kovách Géza (Arad): A helynévkutatás időszerű kérdései.
14. Joikits Attila (Szilágysomlyó): Műemlékvédelmi gondok és megoldások Szilágysomlyón.
15. Eke Éva (Kolozsvár): A Báthori-vár rekonstrukciós tervei (vetítés).
16. Makay Dorottya (Kolozsvár): Népi építészeti emlékek leltározási programja (vetítéssel egybekötve).
17. Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti): A túrháti magyar falvak népi építészetének változásai (vetítéssel egybekötve).
18. Pálkovács István (Temesvár): Delta helytörténete.
19. Hitter Ferenc (Felsőbánya): Felsőbánya, a bányászok városa (felvételtől meghallgattuk a bányászok himnuszát).
20. Jakobovits Miklós (Nagyvárad): Az erdői római katolikus templom főoltárképének restaurálása.
21. Jancsó Árpád (Temesvár): Temesvár hídjai (vetítéssel egybekötve).

Másnap a konferencia résztvevői egy honismereti kiránduláson ismerkedtek a környék műemlékeivel. Az első állomás Szalárd 14. századi gótikus temploma volt, ahol Borzási Gyula református lelkész elmondta a

templom és a község történetét, majd bemutatta a szépen rendbetett, méreteiben is imponáló gótikus műemléktemplomot. Ezután az új református gyülekezeti teremben gazdag reggelivel vendégelték meg a társaságot.

Micskén Mezei Tibor Imre tiszteletes ismertette a 13. századi műemléktemplomot, Bihar megyének egyedüli olyan templomát, amely megmaradt eredeti formájában. Ezután megtekintettük a 18. századi barokk katolikus templomot és a falu szélén álló boltíves Jakó-házat.

Érábrány 13. századi román kori templomromját Borbély Gábor ismertette, majd alulírott számolt be a nyári, itt megszervezett honismereti tábor tevékenységéről. Albis 13. századi, erődszerű műemléktemplomát a helybeli iskola igazgatója, Török Ferenc ismertette, majd megmásztuk a torony dupla fala között épült szűk lépcsősort. Szalacson valóságos küldöttség fogadta a társaságot, Dávid Károly polgármester és Gulyás Sándor RMDSZ-elnök vezetésével. A katolikus műemléktemplomot Bálintffy Béla tb. esperes, a református templomot Nagy István tiszteletes mutatta be, majd megnéztük a híres négylyukú hidat, amely alatt valamikor az Ér folyt. Ezután a kultúrotthonban megterített asztal várt bennünket, s megismerhettük a kedves szalacsi vendéglátást, is meg a kitűnő bográcsgulyást. Itt főleg a MIDESZ fiataljai szorgoskodtak. Ebéd után meglátogattuk a híres pincésort is.

A kétnapos konferencia elérte kitűzött feladatát: önazonosságunk, identitásunk erősítését, a műemlékvédelem szakszerű elősegítését, történelmi örökségünk megismerését és megőrzését szolgálta.

Dukrét Géza

November 22–23. – Részvétel a Szatmár–Érmindszent zarándoklaton.

November 25. – Jelen voltunk a Református Püspöki Palota dísztermében megszervezett Fekete-Körös-völgyi reformátusok találkozásán, ahol Dukrét Géza előadást tartott A Fekete-Körös-völgyi magyarság története címen.

November 30. – Megbeszélés a Református Egyház Építési és Műemlékügyi Bizottságának munkaülésén. 12 füzetet állítottunk össze az Erdélyi Műemlékeink-sorozat számára, a református világtalálkozó alkalmából.

December 2. – Pálkovács István, Temes megyei területi elnök résztvett Dettán a református templom avatásán.

Pályázati felhívás

1996-ban lesz honalapításunk 1100. évfordulója. A már hagyománnyá vált Varadinum-ünnepségek ennek jegyében zajlanak le. Az ünnepségek

keretében történelmi ülészakot tartunk, melynek témája a helytörténet. E témával kapcsolatban a PBMEB pályázatot hirdet **Településeink kialakulása, története** címmel.

Témakörök:

- az Árpád-kori település kialakulásának történeti körülményei,
- első írásos emlékek az adott településről,
- a település alakulása a tatárjárás előtt és utána,
- a fejlődés szakaszai, kiváltságlevelek,
- a gazdasági, művelődési élet szakaszai,
- demográfiai adatok,
- a település hatása környezetére,
- a település műemlékei, nagy szülőttei.

Beküldési határidő: 1996. április 10. A dolgozatok terjedelme 5–15 gépelt oldal, fényképekkel, rajzokkal, grafikonokkal kísérve.

Díjak: pénzbeli juttatás, könyvek, plakettek, díszoklevelek – felnőtt és diák kategóriában.

A pályamunkákat lapunk, a Partium folyamatosan fogja közölni. A legjobb dolgozatokat szerzőik a Varadinum történelmi ülészakán ismertetik. Kérjük mellékelni a szerző nevét, korát, foglalkozását, pontos címét.

1996

Január 16–17. – Középiskolás csoportok szervezése Az 1100 év magyar építésze a Kárpát-medencében című vetélkedőre. Nagyváradon sikerült négy csoportot szervezni.

Február 19. – EME-gyűlés Nagyváradon, melyen résztvett Benkő Samu az EME elnöke. Dukrét Géza beszámolt a bizottság tevékenységéről. Megegyezés született együttműködésben.

Február 24. – A Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság évi közgyűlése Kolozsváron. Bizottságunkat Dukrét Géza, Eszenyei Béla és Péter I. Zoltán képviselte. Dukrét Géza ismertette a Bizottság tevékenységét és bemutatta a Partium-lapot.

Március 15. – Nagyváradon koszorút helyeztünk el Petőfi Sándor szobránál.

Március 30. – Partiumi Honismereti Találkozó – Nagyvárad

Jegyzőkönyv

amely felvétellett 1996. március 30-án, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság ülésén

Jelen van 21 résztvevő. Dukrét Géza elnök üdvözli a megjelenteket. Sajnálattal veszi tudomásul, hogy különböző okok miatt ugyan, de nagyon sok a hiányzó. Ismerteti a napirendi pontokat, melyek a következők:

1. Beszámoló az 1995-ös év tevékenységéről,
2. Megyei beszámolók, javaslatok,
3. Az 1996-os év eseménynaptára,
4. Pályázati munkák a Millecentenáriumra,
5. Az 1989 után állított emléktáblák és szobrok listájának összeállítása,
6. Előadások.

1. Első napirendi pont keretében Dukrét Géza elnök ismerteti az 1995-ös év megvalósításait (kiegészítésül Juhász Viktor megemlíti, hogy Réven is avattak első világháborús emléktáblát).

2. Megyei küldöttek a következő sorrendben kaptak szót:

a) Pálkovács István – Temesvár – beszámol a temesvári eseményekről, megemlékezésekről, táblaavatókról, diplomavataásról. Problémák vannak a Partium terjesztésével. Legfeljebb 40–50 darabot tud csak eladni.

b) Major Miklós – Szilágynagyfalu – első és második világháborús

emléket avattak. Kilátásban van Krasznán is, valamint Mártonffy István emlékére is. Zilahon is megalakult az EKE. A lap terjesztése nem okoz gondot, főleg ha helyi témákat is tartalmaz, kb. 50–60 példányt igényel Nagyfalunak és további 50-et a megye többi helységének (Somlyó, Zilah).

c) Fazekas Lóránd – Szatmárnémetiből megemlíti, hogy helytörténeti versenyt, műemlékvédő fórumot, Rákóczi-napokat, valamint érmindszenti zárándoklatot tartottak. Külön foglalkoztak az egyházi műemlékek helyzetével Romániában.

d) Papp Attila – Margitta – avatás volt az első és második világháborús hősök emlékére, Horváth János emléklakettet csináltak, koszorúztak Horváth Imre emléktáblájánál, valamint március 15-én.

e) Béres József – Máramarossziget – koszorúztak március 15-én és október 6-án is. Hollósy Simon sírját gondolják. Sok elhanyagolt temető van a megyében. Jó volna egy kereszttel megjelölni a sírokat (Dukrét Géza javasolja: készítsen felmérést, dokumentációt fényképekkel arról, hogy mit akarnak tenni). RMDSZ nem támogatja munkájukat. Partiumból max. 30-at tud eladni.

f) Dr. Csiszér György – Székelyhid – koszorúzás volt a március 15-i ünnepség alkalmából, felavatták az öreg halász szobrát.

3. Dukrét Géza ismerteti az 1996-os év eseménynaptárát. (Borbély Gábor megjegyzi, hogy Szalacs szülöttéről, Andrassy Ernőről ismertetőt kellene írni a Partiumba).

4. Jelenlevők felszólítatnak, hogy a Millecentenáriumra készülő pályázati munkákat mindenki idejében adja be (2 hét).

5. Dukrét Géza felkéri a megyék küldötteit, hogy az 1989 után állított szobrokról, emléktáblákról stb. készüljenek fényképek, melyeket adatok (méret, kinek a tiszteletére, ki állította stb.) kíséretében küldjenek el hozzá.

Sófálvi István az 1992-ben általa létesített Erdélyi fotóarchívumot ismerteti és felkéri jelenlevőket, hogy a jövőben az Emlékhely Bizottság keretében működhessen – melyet egyhangúlag megszavaznak.

6. Utolsó napirendi pontként az előadásokat tartják meg a következő sorrendben:

a) Péter I. Zoltán és Sófálvi István: A Szent László-tér kialakulása – diavetítéses.

b) Major Miklós: Kraszna – helytörténet.

c) Venczel Márton: Természetvédelem Bihar megyében (diavetítéssel).

d) Borbély Gábor: Adalékok Paptamási helytörténetéhez.

e) Papp Attila: Egy eddig ismeretlen betyárballada elemzése, melyet el is énekel.

f) Németh Katalin: Tájékoztató Bihar megye műemlékeiről.
Az előadásokat közös ebéd követte.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Május 11. – Varadinum-ünnepségek

Településeink kialakulása és történelme című pályázatunk díjkiosztó ünnepsége

Részvett Tempfli József és Tökés László püspökök, akik méltatták a pályázat jelentőségét és személyesen vettek részt a díjak átadásában. A pályázatra tizennégy felnőtt- és tíz diákdolgozat érkezett. A zsűri tagjai voltak: dr. Fleisz János elnök, S. Németh Katalin, Hodgyai Mátyás. Az elnök kiértékelése alapján a pályázatra beérkezett munkák igényes tartalomra, szakavatottságra vallanak, megbízható, korrekt dolgozatok. A következő eredmény született:

Felnőtt kategóriában:

I. díj – Borbély Gábor (Nagyvárad): Szalacs marad, Szeged halad.

II. díj – Major Miklós (Szilágynagyfalu): Egy szilágysági nagyfalu történelmi múltjából.

III. díj – Magyar Etelka (Arad): Az Arad megyei Árpád-kori településekhez fűződő történelmi mondák.

IV. helyezés – Joikits Attila (Szilágysomlyó): A szilágysomlyói „Guba takátsok”céhének alapító oklevele 1832-ből (1803-as vonatkozásokkal).

V. helyezés – Hitter Ferenc (Felsőbánya): Felsőbánya – középkori bányaváros kialakulása és története.

Oklevelet kaptak:

- Jósa Piroska (Nagyvárad): Bélfenyér, az „el nem sodort falu”.

- Vekker Csilla (Kaplony): Kaplony monográfiája.

- Taar Erzsébet (Érsemjén): Érsemjén.

- Czégé Andrea Gizella (Nagyszalonta): Nagyszalonta. A település műemlékei, nagyszülöttei.

- Csiszér György (Székelyhid): Székelyhid és múltja.

- Szombati István (Nagyvárad): Bihar vármegye története a honfoglalástól Szent László koráig.

- Koncz Zsolt (Szatmárnémeti): Szatmárnémeti.
- Fazekas József (Zerénd): Zerénd.
- Keresztes Ernő (Bihardiószeg): Az Árpád-kori település kialakulásának történelmi körülményei.

Diák kategóriában:

- I. díj – György Irén (Szalacs): Szalacs – egy érmelléki település története.
- II. díj – Maklucz Attila (Székelyhid): Székelyhid és a Zólyomiak.
- III. díj – Bognár Zoltán Levente (Arad): Az Árpád-kori Arad.
- IV. helyezés: Fekete Erika (Pécska): Településeink kialakulása, története – Pécska.

Oklevelet kaptak:

- Fodor Ildikó (Csikrákos): A honfoglalás írott forrásai.
- Mikló Balázs (Tárkány): Köröstárkány arculata és múltja.
- Molnár Tímea (Nagyvárad): Szentjobb.
- Terék Kinga (Arad): Mikelaka, Árpád-kori település története.
- Juhász Eszter (Arad): Árpád-kori települések Arad megyében.
- Eberlein Zsolt (Arad): Arad és környéke története.

Május 30–31. – Temesváron a Történelmünk a Duna-medencében című történelmi szimpóziumon vettünk részt.

Június elején mutatta be Magyar Etelka a Tóth Árpád Irodalmi Körben a néprajzkör filmjét Arad környékének Árpád-kori szakrális emlékeiről. Június 15-én Budapesten is bemutatták a Kossuth-klubban.

Június 14–15. – Jelen voltunk Nagybányán a Százéves a nagybányai művésztelep centenáriumi rendezvényen.

Június 23. – Bogdánd – nemzetiségi néptáncfalalkozó. Főszerzője Sípos László tagtársunk.

Június 24–28. – Csongrád – részvétel a XXIV. Országos Honismereti Akadémián, ahol Dukrét Géza ismertette a bizottság tevékenységét. Interjú a Duna TV-nek.

Pályázati felhívás

Az 1997. évi Varadinum-ünnepségre a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság pályázatot hirdet, melynek témája a szájhagyomány útján terjedő történelmi emlékezés (oral history). A közelmúlt történelmének megismerése csak az idős személyek visszaemlékezéseinek összegyűjtése alapján történhet.

Témakörök:

- Tulajdonviszonyok, határhasználat, hagyományos gazdálkodás, piacozás a kommunizmus előtt.
- Kollektivizálás létrejöttének körülményei, annak vezetése, rangsorok, viszonyuk a néphez, sajátos foglalkozások, kereseti viszonyok, előnyök és hátrányok, a felbomlás körülményei.
- Ingázás, elvándorlás, kivándorlás, város-falu kapcsolat, városi vonzáskörzet.
- Egyházak helyzete, küzdelmei, kapcsolatai.
- Társadalmi, etnikai, vallási rétegződés.
- Családok története, házassági kapcsolatok, egyéni sorsok századunkban.
- Nemzetiségi sors, etnikumok közötti kapcsolatok, a hatalommal való viszony.
- Élő emlékezet: impériumváltozások, háborús élmények, deportálások, hadifogság.
- Oktatás, felnőttnevelés, műkedvelő mozgalom, újságok, rádió, tévé a faluban.
- Falusi intézmények: Hangya szövetkezet, tejszövetkezetek, fogyasztási szövetkezetek, az együttműködés más formái.
- A már eltűnt vagy eltűnőben lévő műemlékek, emlékhelyek, a helyi kapcsolatos élő mondavilág.
- Személyiségek, neves értelmiségiek, fényképek, térképek.

Beküldési határidő: 1997. április 5. A dolgozatok terjedelme 5–15 gépelt oldal, fényképekkel, rajzokkal, grafikonokkal, térképpel kísérve, a forrásmunkák és adatközlők felsorolásával (név, kor, foglalkozása, a gyűjtés időpontja). Mellékelni kell a szerző nevét, korát, foglalkozását, pontos címét.

Díjak: pénzbeli juttatás, plakettek, díszoklevelek, könyvek – felnőtt és diák kategóriában.

A pályamunkákat a Partium című lap folyamatosan fogja közölni. A legjobb dolgozatokat szerzőik a Varadinum történelmi ülészakán ismertethetik.

Július 22–29. – V. Honismereti tábor – Várasfenesi Az EKE V. Honismereti tábora

Bihari Napló, 1996. július

Az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihar megyei osztálya július 22–29. között Várasfenesen szervezte meg idei Honismereti Táborát, közösen a Királyhágómelléki Református Egyházkerülettel, melyet a Rogériuszi és a Várasfenesi Egyházközség képviselt. A táborozáson az EKE részéről 33 személy (ebből 24 fiatal) vett részt, a Rogériuszi Egyházközségtől 26 személy (18 fiatal), valamint az egyházkerület által meghívott 21 diák, a nagyváradi Lorántffy, Ady és Szent László gimnáziumokból, a tanítóképzőből, a szatmári és aradi középiskolákból. A tábor kissé eltért a hagyományostól: honismeret és tehetségkutatás volt a cél.

Változatos honismereti programok voltak: alulírott előadásokat tartott a tájegység földrajzi adottságairól, a Fekete-Körös-völgyi magyarság történetéről a honfoglalástól napjainkig, Várasfenes és Bélavár történetéről, a népi szokásokról. Volt kirándulás a Rozsda-szakadékhoz, túra a Béli-havasok főgerincére és tájékoztató verseny, vártakarítás. A magyarpalatkai néptáncosok meglátogatták a tábort és Kónya Tibor tiszteletes vezetésével mezősegi táncokat mutattak be, majd tánctanulás következett.

A tehetségkutatás érdekében mindjárt a második napon munkacsoportok szerveződtek, önkéntes alapon. Az irodalmi, történelmi, néprajzi, természettudományi, képzőművészeti csoportok főleg délutánonként működtek. A néprajzi csoport Várasfenesen és Köröstárkányban gyűjtött adatokat. A táborozás végéig elkészült írások, dolgozatok, versek, gyűjtések majd valamikor az őszi folyamán egy kiadványban fognak napvilágot látni.

E komoly programok mellett volt szórakoztató ismerkedés a várasfenesi és belényessonkolyosi fiatalokkal, Fenesi János saját gyűjtésű, verse

szedett mondákat adott elő. Volt szuperfoci-verseny, diszkó, éneklés a tábortűz mellett, sőt az utolsó estén szépségverseny, melynek díjait, a csodaszép fürdőruhákat a Amartens Kft. biztosította. A díjakat személyesen Török Gyula, a kft. tulajdonosa nyújtotta át.

A táborozáson résztvett egy tizenhat tagú csapat Székesfehérvárról, László Tibor tiszteletes vezetésével; ők is bekapcsolódtak minden tevékenységbe.

A táborozók naponta háromszor kaptak meleg ételt. A tábori konyha a több mint 35 sátorból álló tábor mellett volt felállítva a Fenes-patak partján, a várdomb alatt. Péter Emília, Kotlacsik Irén, Románszki Rozália, Fazakas Zsuzsa, Szabó Ibolya fáradságot nem ismervé, kora reggeltől késő estig szorgoskodott, hogy finom ételekkel csillapítsa a jó levegőtől igencsak állandóan jó étvágyú társaság éhségét. Őket segítette Ujvárosi Tibor, Péter Zoltán, Kiss Dániel, s a naponta váltakozó szolgálatos csapat. Az összes tevékenységeket alulírott koordinálta, mint a tábor parancsnoka.

A szervezésben és beszerzésben sokat segített Máthé László helybeli tiszteletes, a napi beszerzéseket Tarpai Csaba végezte, saját kocsijával, Kerekes József rogeriuszi segédlelkész irányításával. Fazakas Sándor tiszteletes naponta ingázott Várad és Fenes között. Az egyházkerület állandó jelleggel Méder Árpád képviselte. A tábor költségeit a Református Egyházkerület és az Illyés Közalapítvány fedezte. Tempfli József római katolikus megyés püspök nagy mennyiségű élelmiszert adott, a fenesi lakosok pedig rengeteg krumplit, zöldséget, paradicsomot, paprikát, hagymát, szalonát, tejet biztosítottak. Ezúton is szeretnénk megköszönni önzetlen segítségüket. A tábori felszerelést, mint mindig, most is Török Gyula szállította saját autóján.

A táborozás sikeres volt. Az eleinte fegyelmezetlen, nagyon heterogén társaság a táborozás végére fegyelmezett, összetartó közösséggé forrott. Ezt maguk a gyerekek fogalmazták meg. Rájöttek, hogy egy ilyen tábor kohója az összetartásnak, az egymás iránti felelősségnek, egymás segítésének, az igazi barátságoknak.

Dukrét Géza

Augusztus 3–10. – Részt vettünk a Magyar Reformátusok III. Világtalálkozóján: a megnyitón, Micskén könyvbemutatón (Dukrét Géza: Micske – Erdélyi műemlékek 17. füzet), Váradon a Lorántffy Zsuzsanna-szoboravatáson, Nagyváradon a Károli Gáspár-szoboravatáson.

Augusztus 11. – Diószeg – világháborús emlékmű avatása. Egyesületünk nevében Dukrét Géza és Egri Ferenc koszorúzott.

Szeptember 27. – Az Érmelléki napok keretében Székelyhídon halászmúzeum nyílt. Szervezője Wilhelm Sándor tanár.

Október 11–13. – Partiumi Honismereti és Néprajzi Konferencia Bihardiószeg – Székelyhíd

Partium, 1997. február, IV. évfolyam, 1. szám.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság 1996. október 11–13. között, a Kriza János Néprajzi Társasággal közösen szervezte meg Bihardiószegen és Székelyhídon honismereti konferenciáját.

Október 11-én a honismeret napja volt Bihardiószegen.

A konferenciát megtisztelte jelenlétével Csernák Béla, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület főjegyzője, Tolnay István tanügyi tanácsos, Roska Enikő irodai igazgató, Máthé Gyula, Dukrét Lajos, Tóthpál Tamás, az EKE Országos Vezető Tanácsának tagjai, Balogh Ferenc, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság elnöke Varga Sándor, Diószeg polgármestere, a Bihari Napló, Erdélyi Napló, Művelődés és a Nagyvárad TV munkatársai. A házigazda, Gellért Gyula esperes üdvözlete után a következő előadások hangzottak el:

- Dukrét Géza: Honismereti munka a Partiumban és a Bánátban.
- Pávai Gyula (Arad): Arad szobrai.
- Balogh Ferenc (Kolozsvár): A tájházmozgalom lehetősége és szükségessége.
- Pálkovács István (Temesvár): Az Árpád-kori Temesvár.
- Vajda Sándor (Borosjenő): Borosjenő múltja és jelene.
- Péter I. Zoltán (Nagyvárad): A Nagyvárad melletti Püspökfürdő kialakulása és századfordulós virágzása.

- Venczel Márton (Nagyvárad): A Püspökfürdő és környékének élővilága.
- Tavaszi Hajnal (Nagyvárad): Legendás emlékezetünk. A barátkai missziós telep története.
- Kovách Géza (Arad): Kézművesség a Bánságban a 19. század első felében.
- Magyarai Etelka (Arad): Arad környékének Árpád-kori szakrális emlékei.
- Hajdú-Moharos József (Balaton Akadémia): A Lóczy Lajos munkacsoport.
- Antal Béla (Biharpüspöki): Adalékok a Biharpüspöki református templom építésének történetéhez.

- Benedek Zoltán (Nagykároly): Érmellék – könyvismertető.
- Bessenyei István (Sarmaság): Árpádi tanya-világ.
- Dukrét Géza (Nagyvárad): A Hegyköz falvai. Síter.
- Kovách Géza (Arad): Diószeg a 19. században.
- Bérés József (Máramarossziget): Máramarosi természeti rezervátumok.
- Papp Attila (Margitta): Betyárdalok az Érmellékről.

A nap a Szömörce néptáncgyűttes műsorával zárult.

Október 12-én a népismeret napja volt Székelyhídon.

Az ülést megtisztelte jelenlétével Rákóczi Lajos parlamenti képviselő, Holczman Barna Székelyhíd polgármestere, Pásztai Ottó, a Premontrei Öregdiákok Egyesületének elnöke.

Pozsony Ferenc, a Kriza János Néprajzi Társaság elnöke üdvözlője után a következő előadások hangzottak el:

- Wilhelm Júlia (Székelyhíd): Székelyhíd története.
- Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti): A partiumi területek magyar néprajzi műhelyei.
- Magyarai Etelka (Arad): Arad és Temesvár környékének helységnév-magyarázó mondái.
- Dénes Zoltán (Debrecen): Szakrális régiók változásai a Partiumban.

- Szabó László (Szolnok): Beszámoló a Fekete-Körös-völgyi kutatásokról.
- Keményfi Róbert (Debrecen): Multietnicitás a Fekete-Körös-völgyében.
- Görbe-István (Szatmárnémeti): Pintye Gligor a magyar néphagyományban.
- Dánielisz Endre (Nagyszalonta): Az emberi élet nagy eseményeihez kapcsolódó táncszokások.
- Juhász Viktor (Rév): A révi fazekasság.
- Dukrét Géza: A siteri ülőrokka és a vele kapcsolatos szokások.
- Wilhelm Sándor (Székelyhíd): Egy néprajzi múzeum létesítésének viszontagságai.
- Gavrucza Tibor (Székelyhíd): A székelyhídi református templom története.

Meglátogattuk a nemrég megnyílt halászmúzeumot és a hegyközszt-miklósi pincésort.

Konferenciánkon 67-en vettek részt a Partium és Erdély minden részéből. Harmadnap kirándulás keretében megnéztük a Szilágyság műemlékeit: a szilágysomlyói Báthori-várat, a somlyóújlaki, krasznai, szilágynagyfalui református templomokat. Idegenvezető Major Miklós és Joikits Attila volt. Szilágynagyfaluban megnéztük az iskolában berendezett néprajzi kiállítást, ahol ugyanakkor ebédrel is fogadtak minket.

Dukrét Géza

Hagyományaink nyomában

Erdélyi Napló, 1996. november 6.

Régmúlt hagyományaink egy részét sajnos a modern idő felőrli. Öregeinkkel elhalnak a szokások, elfelejtődnek régen használatos mindennapi eszközök. Már nem ismerjük mi az, hogy gereben, mángorló, súlykolófa, már nem tudnak az eladó sorban lévő lányok szőni, fonni, az ifjú legények nem csapják csizmájukat eljárva a legényest csigatészta-csinálás után. Még élnek lelkes hagyományőrök, akik utolsó szalmaszálként kapaszkodnak a népi élet tárgyaiba, szokásaiba. A Partiumi és Bánsági

Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, valamint a Kriza János Néprajzi Társaság rendszeresen foglalkozik hagyományainkkal, évente megtartják konferenciáikat, illetve vándorgyűléseiket. Mivel mindkét szervezet érdeklődik a másik munkája iránt, most októberben összekötötték találkozójukat, s Bihardiószegen gyűltek össze, hogy a Partium e fertályát is megismerhessék.

Diószeg jellegzetes érmelléki település. Első említése 1278-ból származik, amikor a Gutkeled nembeli Drug fia, Péter tornyot építtetett itt magának. Azonban a vár élete rövidre szabott, 1310-ben Borsa Kopasz nádor lerombolta. Újabb fontos esemény 1551-ben történt, amikor Fráter György Erdély sorsáról folytatott itt tárgyalásokat. 1604. október 15-én pedig az Álmos és Diószeg között lezajlott csatával indul a Bocskai-szabadságharc. S az sem elhanyagolható, hogy a 18. században már nyomda működött itt. De megfordult erre gróf Széchenyi István is. A világhírű érmelléki borokat – melyből 1871-ben még a kínai császár is rendelt – a Zichy grófnak köszönhette e vidék. Ezt a sokat ígérő szőlőkultúrát semmisítette meg a filoxérajárvány.

A község lakosainak száma szinte állandónak mondható e században: hatezeröttszáz körül mozog. Csupán összetétele változik. A valamikori szintiszta magyar községet most felerészben magyarok lakják, a többi román, roma és egyéb nemzetiségűek teszik ki.

Előadások napja

Október a betakarítások, a mezei munka időszaka. E fontos teendőt szakította félbe a Partiumi Honismereti és Néprajzi Konferencia. Első napjának helyszíne a történelmi háttérű Bihardiószeg. Ritkán fogadja e tájék a hagyományokkal foglalkozók táborát. Az őszi napsütésben vidám köszöntésekkel érkeztek a meghívott vendégek a református gyülekezeti házba, ahol Gellért Gyula érmelléki esperes, Gellért Sándor szatmári költő fia töltötte be a házigazda szerepét. Mindenkinek volt mit megbeszélnie rég nem látott ismerőseivel, hiszen az ország különböző pontjairól érkeztek a résztvevők.

Rövid séta vezetett a helyi termelőszövetkezet épületébe, ahol a konferencia plenáris ülései zajlottak. Miután üdvözölte a megjelenteket **Dukrét Géza**, az Erdélyi Kárpát Egyesület országos és a PBMEB elnöke, ismertette

a szervezet tevékenységét. Az Emlékhely Bizottság 1993-ban alakult. Ökumenikus jellegét megőrizve az EKE Bihar Megyei Osztályának keretén belül működik. Feladatának tekinti műemlékeink és emlékhelyeink feltárását, feltárazását.

Balogh Ferenc kolozsvári építészmérnök, Balogh Edgár fia, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság elnöke, a tájházmozgalom hiányát részletezte. Példaként említette a csernakeresztúri tájházat. Az Aradról érkezett **Pávai Gyula** városa szobrairól tartott kiselőadást. Szomorúan állapította meg, vannak is, meg nem is. A régi rendszer eltüntette a közterekről a magyar múlttal is rendelkező műalkotásokat. **Pálkovács István** az Árpád-kori Temesvár történetét körvonalazta, amikor mint vár működött csupán. Károly Róbert idemenekült, s ekkor átépítették.

Húszperces szünet következett, mely épp elégnék bizonyult arra, hogy körül lehessen járni a község kicsiny főterét. A református templom előtt négyszögű bástyát mintázó, a második világháborús hősök emlékére állított műemléket emeltek.

Vajda Sándor Borosjenő múltjáról mesélt, diapozitívokkal is szemléltetve szavait. A településen mintegy 89 százalékban románok laknak, működik a gyengeelméjű gyermekek és ifjak részére egy intézet, mely valamikor kastély volt. **Péter I. Zoltántól** (Nagyvárad) többet megtudhatunk a nagyvárad melletti Püspökfürdő múltjáról. Kialakulásához Szent László-legenda is kötődik, mely szerint a nagy király lova megbotlott itt egy kőben, így fakadtak hévforrásai. 1221-ben tettek először említést róla. A török rombolás után Benkovich püspök hozatta rendbe. Négy aktív forrását a múlt században egy földrengés betemette, tavat hozva létre. **Venczel Márton** (Nagyvárad) a Püspökfürdő élővilágáról tartott előadása és diapozitívjai teljesebbé tették az előtte elhangzottakat.

Tavaszi Hajnal írása a Barátkai missziós telep történetét taglalta. (A tanulmányt Mihálka Magdolna olvasta fel – szerk. meg.). **Kovács Géza** (Arad) Kézművesség a Bánságban a 19. században címmel tartott előadást, majd **Magyari Etelka** rövidfilmje következett, mely Arad környékének Árpád-kori szakrális emlékeiről szólt. A délelőtti utolsó felszólalója **Hajdú-Moharos József** volt, aki Magyarországról a Balaton Akadémia részéről a Lóczy Lajos munkacsoport tevékenységét ecsetelte.

Ebédszünetben visszasétáltunk a gyülekezeti házba, ahol már terített asztal várt. A nyolcvanéves **Jani bácsi**, aki nem mástól, mint feleségétől tanult meg főzni, olyan ebédet rittyentett a Lorántffy Zsuzsanna nőegylet aszso-

nyainak segítségével, hogy utána mindenki megnyalhatta mind a tíz ujját. Ebéd után Rákóczi Lajos Bihar megyei parlamenti képviselő elmondta, miért tartja fontosnak a találkozót:

– Kötelezőnek tartom magamra nézve azt a Tamási-mondást, miszerint azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne. Nagyon fontosnak tartom e rendezvényt, mert az ember a múltján keresztül kötődik a jelenhez és építi a jövőt. Itt alkalmam nyílik, hogy olyanokkal ismerkedjek meg, akik később segíthetnek munkámban. Már tudom például, hogy kihez forduljak, ha földrajzi, történelmi ismeretekre lesz szükségem Arad, Bihar és Szilágyság megyéből.

S még mielőtt megkezdődtek volna a délutáni előadások, addig a református templom belsejét tekintettük meg, ahol még a régi orgonát is sikerült megszólaltatni. Aztán a felfrissült társaság, akihez **Varga Sándor** diószegi polgármester is csatlakozott, újabb előadásokat hallgathatott. **Antal Bélától** megtudhattuk, hogy Biharpüspököt hiába keresnénk a térképen, már rég nem szerepel külön településként. A nagykarolyi **Benedek Zoltán** az Érmellékről szóló könyvét ismertette. **Bessenyei István** sarmasági lelkész Árpád település tanyavilágát mutatta be. **Dukrét Géza** Síter, bihari falu történetének felelevenítése után utolsó előadóként **Béres József** (Máramarossziget) diapozitívjeiről megcsodálhattuk a máramarosi rezervátum élővilágát. Ezt követően kicsapódott egy oldalajtó és kisztihanddal **Papp Attila** (Margitta) köszöntötte hallgatóságát. Ámulattal figyeltük a régi vásáros hangulatot teremtő előadást, amely dalokkal kísért rablótörténet.

Felrázta az elcsigázott társaságot a fiatalokból álló **Szömörce** népi táncegyüttes. A hat éve működő diószegi csoport mezősegi, széki és kalotaszegi táncaikkal igencsak felverte a terem porát, de előadásuk kárpótolt ezért. Este minden vendéget a készséges diószegi lakosok szállásoltak el, meleg vacsorával és fűtött szobákkal várva őket.

Híd a Szilágyság felé

Másnap az előadások a közeli **Székelyhídon** folytatódtak, ahová autóbusszal jutottunk el. S mivel a kultúrház bérlése jelentős összeget emésztett volna fel, **Gavrucza Tibor** református lelkész felajánlotta e célra a gyülekezeti házat. **Wilhelm Sándor** tanár töltötte be a házigazda szerepét.

Aki nem ismerte eddig a mezőváros múltját, az **Wilhelm Júliától** szinte mindent megtudhatott. Már a legrégebbi időktől kezdve lakott település, a 11. században katonai feladatokkal megbízott székelyek szállásterülete lett,

ebből ered neve is. 1241 előtt királyi adományként a Gutkeledek birtokába került. A tatárjárás elpusztította. Majd a 15. században átszállt a Zólyom-családra, s városi rangra emelték. 1460-ban várépítési jogot kapott. I. Rákóczi György idején fejedelmi birtok. A vasvári béke megpecsételi a vár sorsát, lerombolják. A 18. századtól a Dietrichsteinnek kezébe kerül, akik svábokat is telepítenek ide. A 19. század gyors polgári fejlődést jelentett, aminek a kommunista rendszer vetett véget.

Fazekas Lóránd szatmári tanár partiumi területek magyar néprajzi műhelyeivel foglalkozó munkája némi vitázgatást is kiváltott. Magyarai Etelka dolgozatában mélyrehatóan foglalkozott Arad és Temesvár környékének helységnév-magyarázó mondáival. Hat éve dolgozik ezen, s még így is töredékes, mert az anyagok több nyelven érkeznek hozzá, s nehéz a feldolgozásuk. Megtudhattuk a Debrecenből érkezett **Dénes Zoltántól** azt is, hogy többek között olyan szakrális helyekkel rendelkezünk, mint Világos, vagy az aradi vértanúk helye. **Szabó László**, aki Szolnokról jött, az együttélés milyenségét kutatta egyes etnikumú falvakban.

S még mielőtt bárki is megunta volna az előadások sorát, szünetet rendelt el **Pozsony Ferenc** (Kolozsvár), az ülés s egyben a Kriza János Néprajzi Társaság elnöke. Forró kávé illata terjengett a napsütötte udvaron. Kicsit nehéz is volt emiatt újra beterelni a konferencia tagjait. Azonban megérte, mert érdekes előadások következtek. **Görbe István** szatmári magyar szakos tanár felelevenítette Pintye Gligor nevű betyár alakját, s egy csattanós történettel fejezte be mondanivalóját. **Dánielisz Endre** nagyszalontai tanár az emberi élet nagy eseményeihez kapcsolódó táncszokásokat ecsetelt. Igaz, nem szemléltette tánc lépésekkel, de azt megtudhattuk, hogy kézfogókor, a lakodalom előtti csigatészta-csináláskor, esküvőkor és kereszteléskor, fonóban hogyan és milyen táncot jártak, mi volt az illendőség. **Juhász Viktor** révi tanár a ma is élő hagyományokra világított rá, az ottani fazekasságra. Hajdanán fekete-fehér színű edények kerültek ki a révi fazekások kezéből, ma a mázas kerámia a divat. Az előadások sorozatát Dukrét Géza zárta a siteri üllőrokkához kapcsolódó népszokásokkal. Valamikor jelentős eseménynek számított a fonóba járás, amely alkalmat adott a falu fiataljainak a társasági életre. Sajátos szokások is kialakultak, melyek színesítették a munkát.

Ebéd előtt megcsodálhattuk a közelben lévő református templomot Gavrucza Tibor lelkész kíséretében. Büszkén mutogatta a felújításkor előkerült kőcímert, festett ajtómaradványt s a hajdani faldíszeket. Aztán a

halászmúzeumot tekintettük meg. Wilhelm Sándor kalauzolta a társaságot a hálók, csapdák, halászeszközök között, melyeknek elnevezése ismeretlenül cseng a mai ember fülében. Nem kis fáradságba került a gyűjtemény létrehozása. Szinte minden darab odakerüléséhez külön történet kapcsolódik.

A fehér asztal mellől a társaság autóbuszra szállt ismét, s **Hegyköz-szentmiklósig** meg sem állt. A falucska elsősorban pincesoráról híres. **Nagy Károly** pincetulajdonos szívesen látta vendégeit. Kínálgatta borát; s büszkén mutogatta pincéjét. Az egymás mellett álló hordók megnehezítették a közlekedést. A boltívet sűrű, nemes penész fedte, melynek hideg és puha tapintása szinte háborzongató volt.

Szürkület ereszkedett a borkóstolókra. A házigazda és Székelyhid polgármestere, **Holczman Barna** nem hagyta, hogy vendégeinek kiürüljön a pohara. A mértékkel megivott bor párja a jókedv, ami itt sem maradt el. A népdalok egymást követték. A dalolgatás az autóbuszban is folytatódott, barátságos légkört teremtve, s a közös diószegi vacsora alatt sem csitult a hangulat.

Fázós reggel virradt a kirándulni indulókra. Volt, akit kifárasztott az előző két nap, vagy épp máshová szólították teendői, s nem vett részt azon a körúton, melynek célja a Szilágyságban fellelhető Árpád-kori református templomok meglátogatása.

Templomok az Árpád-korból

Első állomás **Szilágysomlyó**, ahol a romos állapotban lévő Báthori-vár kapuján sétáltunk át. A bejárat boltozata már életveszélyes állapotba került. Tetőszerkezete egy nagyobb szelet már nem bírta ki, falai omladoznak. A kapu boltívet egy kamionos megrongálta, mivel nem vette észre, hogy kocsija nem fér át az alig négyméteres valamikori bejáraton. S a Báthoriak címeréből is letört egy darabot, mely a boltív zenitjét díszíti. A valamikori vár helyét most park foglalja el, s csupán néhány falrész és bástya körvonalazza a fényes építmény sziluettjét, azok is elhanyagolt állapotban, szemétkerakó helynek használva.

Következő állomás a Kraszna bal partján fekvő kisközség, **Somlyóújlak**. Az út mentén a házak közvetlenül a hegy lábánál épültek, olyan érzést teremtve, mintha magából a hegyből nőttek volna ki. A templomocska domb tetején emelkedik, amelyet csak gyalogszerrel lehet megközelíteni. Története, forrásadatak hiányában, alig ismert. Egyesek úgy tartják, hogy az 1045-ben kitört Vata-féle lázadás leverésének emlékét jelzi. Levéltári adatok

szerint azonban jóval a tatárjárás után keletkezett, s építője Móric nevezetű birtokos lehetett. A templom ablakai magukon hordozzák a román kor minden jegyét, azonban jellegzetes felépítése gótikus. Érdekessége, hogy kettős falú. S az oldalak felső részében hosszú folyosó vonul végig, melyre keskeny lépcső vezet fel. Olyannyira szűk, hogy csupán egy ember fér el rajta. Fentről keskeny könyöklő ablakocskák nyílnak a templomtérbe. Innen hallgathatták valamikor az apácák a misét. Az is érdekessége a templomnak, hogy tornya egészen a csúcsig üreges, s reneszánsz stílusban épült ablakok díszítik. Harangja pedig külön haranglábon található.

Nehéz volt elszakadni az építménytől, mely örzi a hajdani kor szellemét. Azonban újabb érdekesség várta csapatunkat. **Boér Klára** tanárnő házához sétáltunk, melynek minden része népművészetet sugallt. A tornáctól egészen a közeli hegyekig csodálhattuk a tájat. Kézi szöttes borította a fapadlót. Régi komódok, sifonérok, bútordarabok alkották a szoba berendezését, s melegséget árasztottak. Boér Klára sorra bemutatta szöttesgyűjteményét, melyet hosszú évek során szedett össze a Szilágyságot járván. Láthattunk halottas kendőt, derékajlat és kispárnává alakított kendőveget.

Az idő gyorsan szaladt, s vele mi is. S már **Kraszna** református templomának kazettás mennyezetét csodálhatta mindenki, melyet Pataki Asztalos István festett 1736-ban. Furcsaságok is találhatók a motívumok között, úgy mint teve, tengeri holló, oroszlán, ugyancsak bibliai eseményeket is pingált az alkotó. A 318 kazettát virágmotívumok és figurális ábrázolások díszítik. Kraszna viszonylag korán áttért a református hitre. A templom építési ideje a 14. század végére, a késő gótika korára tehető.

Majd az utolsó állomás következett, **Szilágynagyfalu**. Már a legrégebbi időkben is lakott település, s első említése a Várad Regestrumban 1213-ban Villa Nog néven történik. A középkorban megyeszékhely szerepét töltötte be, s Kraszna megye gyűléseit is itt tartotta. A 15. században kerül a Losonczy Bánffy-család tulajdonába. Ők alapítják a pálos kolostort. A református egyház az 1570-es években szerveződik.

Házigazdánk, **Major Miklós** tanár az iskolába irányította a társaságot, ahol a tanári kar fogadott. **Posta Rozália** és **Farkas Klára** tanárnők bemutatták a szöttesgyűjteményt, melyben a múlt századtól napjainkig található asztalterítők, kendők, vőfélykendők. **Balázs Zoltán** polgármester is üdvözölte a jelenlevőket. Az izletes ebéd után a hit házának megtekintésére is sor került, amit a világtalálkozóra újítottak fel. A templom alatt feltáratlanul egy kriptá is rejtezik.

Ezután már hazafelé indult a kiránduló csapat. Húszperces kitérővel még meglátogattuk Papp Attila szőlőst. Innen azonban a székelyhídi állomásig meg sem állt az autóbusz, ahol néhányan vonatra szálltak.

Gyorsan eltelt a három nap, mely bepillantást engedett a Partium és a Szilágyság múltjába, népszokásaiba. Emlékeink haldokolnak, megfulladnak a modern kor sznobizmusának mély vizében. S lassan eltűnnek szemünk elől, eltemetve a múlt harmóniáját. Egyre kevesebb a remény arra, hogy segítő kezet nyújthassunk.

Él még azonban egy maroknyi csapat, akik a múlt emlékeinek kutatói és őrzői.

Bodnár Gyöngyi

Október 18–19. – Gyula. 1100 év magyar építőművészet a Kárpát-medencében című vetélkedő döntőjén Dukrét Géza a zsűri tagja volt. Döntőbe jutott a nagyváradai Ady Endre Középiskola csapata, Miklós Mihály tanár vezetésével.

November 1. – Világháborús emlékmű avatása Réven. Az ünnepség főszervezője Juhász Viktor ny. tanár volt, melyen résztvett Tökés László püspök. Megkoszorúztuk Márton Gabriella síremlékét is.

November 8–9. – Kolozsvár – az Erdélyi Történelmi Egyházak, Erdélyi Műemlékvédők és Restaurátorok II. Egyeztető Tanácskozása – Szakrális építészeti örökségünk ápolása címen, tanácskozás a Bethlen Kata Diakóniai Központban. A tanácskozás egyik célja az Erdélyi Magyar Egyházművészeti és Műemléki Tanács megszervezése volt. Bihar megyét Gellért Gyula esperes, Eszenyei Béla mérnök, Dukrét Géza és Péter I. Zoltán képviselte.

November 10–12. – Filmezés a Duna TV forgatócsoportjával a Sebes-Körös-völgyében és Nagyváradon. A stábot Juhász Viktor és Dukrét Géza vezette.

November 21. – Koszorúzáson vettünk részt az Ady Endre-szobornál, majd a Lorántffy Zsuzsanna Református Központban Ady-esten, melyen Péter I. Zoltán tartott előadást.

November 22–23. – Árpádon résztvettünk a Királyhágómelléki Református Egyházkerület által szervezett milicentenáriumi ünnepségen, ahol emléktáblát avattak Erdélyi József és Sárközi Gerő költők tiszteletére, majd kopjafát állítottak a honfoglalás és államalapítás emlékére.

November 28–29. – Bukarest. Az I. Országos Műemlékvédelmi Szeminárium, a World Trade Centerben A romániai építészeti örökség reha-

bilitása címen. A Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a PBMEB nevében Dukrét Géza előadást tartott a Partiumban és Bánságban folyó műemlékvédelemről. Megalakult a kulturális egyesületek, alapítványok és szakegyesületek föderációja a történelmi műemlékek rendszerezése, védelme és értékesítése érdekében.

December 13–15. Kecskemét. A határontúli magyar közművelődési egyesületek és szervezetek találkozója, a Magyar Közművelődési Intézet szervezésében. Dukrét Géza tíz váradi egyesület tevékenységét ismertette.

1997

Április 12. – Partiumi Honismereti Találkozó

Partium, 1997. október, 2. szám.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság 1997. április 12-én tartotta hagyományos ülészakát, melynek fő témája temetőink felmérése és védelme volt. Mivel ezt a témát választottuk egész évre, ez a témája az őszi honismereti konferenciának is. Az ülészakának elsősorban módszertani jellege volt, melynek célja kutatóink tanácsal való ellátása temetőink leírására, feltárására. Rendkívül fontos munka vár ránk, mivel történelmi örökségünkhöz tartozó temetőink, régi síremlékeink az utóbbi időben rohamos pusztulásnak indultak, tenni kell valamit megmentésükért.

A következő előadások hangzottak el:

- Kordics Imre: Nagyvárad – Olaszi temető.
- Nagy István, Raj Rozália (Szabadka – Jugoszlávia): Vajdasági magyar temetők – videofilm
- Borbély Gábor (Nagyvárad): Csónak alakú fejfák az Érmelléken.
- Erdőközi Zoltán (Lelle): A bönyei Árpád-kori temető és a szilágycsehi vártemető.
- Sebestyén József (Budapest): Székelyföldi temetők sírkövei.
- Dukrét Géza, Kordics Imre: A terepmunka módszertana.

A találkozó egy rendhagyó emléktábla-avatással végződött, K. Nagy Sándor író, jogász, a helytörténeti kutatás úttörője tiszteletére. A tábla felállítására majd ezután kerül sor. A megemlékezést Tavasz Hajnal tartotta. Ülésünket megtisztelte jelenlétével Tökés László püspök, aki javaslatokat tett a bizottság további munkájára.

Határozat született, hogy felhívást teszünk közé, valamint a szeptember 26–28. között tartandó konferencia anyagát egy füzet formájában szeretnénk kiadni.

Április 28. – Varadinum – könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Református Központban: Dukrét Géza, Péter I. Zoltán: Nagyvárad – városismertető.

Május 3. – Varadinum – díjkiosztó ünnepély

Még 1996 októberében meghirdettük az **Oral history – Szóban élő történelem** című pályázatunkat, melyre tizenhét felnőtt és nyolc diák küldte

el pályázati munkáját, többen két-két dolgozatot. Pályázatunk hézagpótló szerepet töltött be, hisz nagyon keveset tudunk jelenkori történelmünkről. A dolgozatok jó felkészültségről, alaposan dokumentált munkáról tanúskodtak. Nagy része tragikus családtörténeteket, a világháborúk, a kommunista rendszer, a kollektivizálás embertelenségét ismertették.

A zsüri tagjai a következők voltak: dr. Fleisz János, a zsüri elnöke, S. Németh Katalin, Dukrét Géza. A felnőtt kategóriában olyan kitűnő dolgozatok voltak, hogy nehezen lehetett eldönteni a sorrendet, mivel kis különbségek voltak a pontozásban:

I. díj – dr. Finta Ella (Budapest): Szilágyosmlyói sirató.

II. díj – Major Miklós (Szilágynagyfalu): Élet és emlékezet.

III. díj – Magyar Etelka (Arad): Bánsági református kántorportrék.

Dicséretben részesültek és oklevelet kaptak:

- Jóna Piroska (Nagyvárad): Több mint kilencven esztendő tanúja.

- Anderlik Csilla (Déva): Családtörténet.

- Borsos Éva (Végvár): Elvándorlásunk.

- Gábor Attila (Pókakeresztúr): Munkavállalás és 20. századi elvándorlás a Maros megyei Pókakeresztúron.

- Tapodi Ilona (Tasnád): Én iskolám köszönöm most neked.

- Magyar Sára (Újszentes): A falu nagyasszonya.

- Dánielisz Endre (Nagyszalonta): Erdélyi József árpádi bujdosása.

- Nagy Gizella (Szentleány): Önéletrajz – részletek.

- Bokor Irén (Érmihályfalva): Kollektivizálás Szilágyperben.

- Bessenyei István (Sarmaság): Az árpádi tanyavilág.

- Lőrincz Kálmán (Székelykeresztúr): A Zeyk Domokos nevelőotthon története.

- Pávai Gyula (Arad): Az aradi Kölcsey Egyesület története.

- Tempfli Ferenc (Nagyvárad): A 20. század nagy mementója, Sarajevo.

- Dobos Margit (Nagyvárad): Összefonódások.

Diák kategóriában már könnyebb volt eldönteni a sorrendet, mivel nagyobb színvonalbeli eltérések mutatkoztak:

I. díj – Maklucz Attila (Székelyhid): Kereszténység tegnap és ma.

II. díj – Seres Géza (Arad): Az aradológus.

III. díj – Komádi Melinda (Arad): Ahol az országút véget ér.

Dicséretben részesültek és oklevelet kaptak:

- Janik Petra (Pécska): Kovács Ferenc.

- Hégyely Hortenzia (Zerénd): Feketegyarmat.
- Kiss László Csaba (Arad): Mit jelent nekem Széchenyi István.
- Vida Edith (Arad): Pataky András.
- Kovács Apor (Paptamási): Nagyapa emlékei a második világháborúból.

Kitüntetésben részesültek a felkészítő tanárok is, mint Magyarai Etelka Aradról és Wilhelm Mária Júlia Székelyhídról.

A díjakat nagytiszteletű Csernák Béla főjegyző, Varga Gábor az RMDSZ Bihar megyei szervezetének elnöke és Dukrét Géza adta át. A pályázatot támogatták az Illyés Közalapítvány, a Magyarok Világszövetsége, a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület.

Június 28. – A Szatmár megyei Bogdándon ünnepélyesen megnyitották a Bogdándi Magyar Múzeumot, amely Sípos László tagtársunk sokéves munkájának eredménye. Bizottságunkat népes csoport képviselte.

Ma nyitják meg a Bogdándi Magyar Múzeumot

Szatmári Friss Újság, 1997. június 28.

(Bogdánd – E. Gy.) A Művelődési Minisztérium Kisebbségi Főosztálya, a Szatmár Megyei Múzeum, a Megyei tanács és a Bogdándi Polgármesteri Hivatal támogatásával elkészült és ma 12 órakor hivatalosan is megnyitásra kerül a Bogdándi Magyar Múzeum.

A népi alkotásokat megőrkítő kulturális intézmény létrehozása több év gyűjtőmunkájának eredménye. Sípos László tanár és helyi néprajzkutató a Megyei Múzeum számára 1982-ben vásárolta meg az akkor Tövisháti Tájháznak szánt épületet, melynek létrehozását támogatta Cordea Marta akkori muzeológus is. A környékbeli falvak lakóitól megvásárolt 320 tárgyból álló népi alkotásokat akkor a tasnádi múzeumban helyezték el, melyeket most az 1874-ben épült, múzeummal alakított tájházban helyeznek el. A három részből álló épület stílusa és berendezése jellemző a kor tövisháti házaira. Az első (tisza szoba) „házban” bútorok vannak, a pitvarban a falu múltját idéző tárgyakat és dokumentumokat helyeztek el, míg a harmadik szobában a munkaeszközöket állítják ki.

A megnyitóra a rendezők neves hazai és külföldi meghívottakat, a népi alkotások iránt érdeklődőket, valamint a környék lakóit várják.

Magyar Múzeum Bogdándon

Partium, 1997. október, 2. szám.

Bogdánd Szatmár megye déli részén fekszik, néprajzi szempontból a Tövishát egyik faluja. Első írásos említése 1383-ból származik. 1443-ban a Drágffy-család tulajdonába kerül. 1549-ben tíz portát említenek. 1546-ban Hadad-vár birtokaként szerepel. 1703-ban Wesselényi István birtoka. Templomáról 1470-ben tesznek először említést. A templom keleti szárnya a 18. század elején, tornya 1863-ban épült. Lakói a 17. század elején térnek át a református hitre, anyakönyve 1785-től indul.

A település elzártsága miatt megőrződtek népi hagyományai, mint a szüreti bál, a lakodalmas, a farsang, a karácsonyi kántálás, húsvéti locsolkodás. Tánckultúrájukat továbbfejlesztve már évek óta folklórfesztivált szerveznek, minden évben, a Bogdándi Nemzetiségi Fesztivált, amely mára rangos rendezvényé nőtte ki magát.*

A népi értékek megőrzésére egy intézmény létesítését tűzte ki célul Sípos László tanár, néprajzos, egy tájház létesítését. 1980-ban létrejött a tájház, egy tipikus tövisháti – építkezésben és belső térrendezésben – hajdani módos portán. A ház 1880–85 között épült. Alapja folyami kő, fala téglával váltakozó vályog. U alakú tornácát tizennégy nyolcszögű oszlop tartja. A ház háromszatútú: középen a pitvar, a jobb oldali szoba az utcára, a bal oldali az udvarra néz. A ház végében bolthajtásos pince, lejárata a tornácról van. A házat 1982-ben vásárolta meg a Szatmár Megyei Múzeum. A Bogdándi Magyar Múzeum avató ünnepe 1997. június 28-án volt. A közel 300 tárgy Sípos László gyűjtése: bútorok, használati eszközök, cserépedények, szöttesek és varrottasok, népviselet. A zömében vásárolt tárgyakat Bogdándon, Széren, Hadadnásdon, Erkeken gyűjtötték. A múzeum kezdeti stádiumban van, de szeretnének csúrt építeni, szőlőprés-kiállítást szervezni, a falusi portát teljessé tenni. A pitvarrészben kétvétenként újabb kiállításokat akarnak rendezni.

Jó lenne példát venni e kezdeményezésről, s hasonló tájházakat kellene létrehozni minden tájegységben, hogy megőrizhessük népi építészeti műemlékeinket és a környéken még fellelhető népi eszközeinket.

*A folklórfesztivált Sípos László indította el, s ő volt a szervezője egész haláláig, 2000 őszéig.

Dukrét Géza

Augusztus 11–17. – VI. Honismereti tábor – Árpád Honismereti tábor Árpádon

Partium, 1997. október, 2. szám.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, közösen az EKÉ-vel, Árpádon szervezte meg VI. Honismereti táborát, 1997. augusztus 11–17. között. Ezúttal is megvalósítottuk célkitűzéseinket: az ifjúság honismereti nevelését, műemlékeink és emlékhelyeink felkutatását és ápolását, s műemlék épület környezetének rendbetételét. A táborozáson résztvett huszonöt 12–23 éves fiatal és tizenegy felnőtt. Déllelőttönként 9 és 13 óra között a Beöthy-kastély előterében levő dendrológiai parkot takarítottuk. Az évszázados fák között szinte áthatolhatatlan bozót, cserje, csalán burjánzott, melyet kiirtottunk, s hét végére szellős, világos, szunyogmentes parkerdőt varázsoltunk. Lekaszáltuk a néhol méteres fűvet, az utcai fronton rendbetettük a több mint 150 m hosszú, csalánnal, bogáncssal borított árkot. De kitakarítottuk a kastély termeit is, melyeket nem használnak. Az árpádikak hat szekérnyi és három jól megrakott traktor szemetet, gázt, ágot szállítottak el. A falusiak által biztosított baltákkal, fűrészekkel, kapákkal, ásókkal, metszőollókkal a fiatalok alapos és nehéz munkát végeztek, hiszen az erdőtakarítás még a felnőttek számára is nehéz, sokan pedig most fogtak először kezükbe ilyen szerszámokat. A munkában élenjártak Székely Zoltán, Gönczi Lajos, Movik Levente, Rácz Imola, Székely Tibor, Kiss Beáta, Szabó Levente, Szabó Tibor, Székely Zsolt, az idősebbek közül Ujvárosi Tibor és Gyarmati Gábor.

Délutánonként előadások hangzottak el. Bántó Bálint lelkipásztor Árpád történetét és társadalmi életét ismertette, Dánielisz Endre tanár a táj irodalmi vonatkozásairól beszélt. Rácz Ferenc helybeli nyugalmazott tanító a helyi szokásokról, Dukrét Géza a siteri ragadványnevekről tartott előadást. Péter I. Zoltán építészettörténeti ismertetése után Ujvárosi Tiborral együtt párbeszédet indítottak a fiatalokkal viselkedésről, etikáról. A pénteki napon autóbussos kirándulást szerveztünk dr. Vajda Sándor vezetésével, melynek során megnéztük a borosjenői várat, távolról a világosi várat. Világosan megtekintettük a Bohus-kastélyt, amely most múzeum, s azt az asztalt, amelyen 1849-ben aláírták a fegyverletételt, majd a máriaradnai búcsúhelyre látogattunk el, és felmáztunk a solymosi várhoz is.

Az utolsó estén bográcsgulyással kedveskedtek a helybeliek, a főszakács Rácz Ferenc tanító volt. Utána a fiatalok diszkózással, az idősebbek beszélgetéssel és nótázással töltötték el a búcsúestet.

Talán legnehezebb dolguk azoknak volt, akik naponta háromszor főztek a táborozóknak. Péter Emília, Dukrét Aranka, Kuzsma Éva, Kiss Katalin és Nánási Julianna remekeltek főztjeikkel. Az árpádiak részéről is óriási segítséget kaptunk. A szervezésbe besegített Sárközi Sándor, a helyi RMDSZ elnöke, tanácsos, Kádár Imre RMDSZ-titkár, Borsi János, a református egyházközség gondnoka, Bántó Bálint lelkipásztor. A faluból több mint negyven személy hordta naponta a zöldséget, tejet, gyümölcsöt. Élelmiszerekkel segített Tempfli József megyés püspök, Matos Ferenc pápai preláthus. Az anyagiakat az Illyés Közalapítvány biztosította. Mint eddig is, most is Török Gyula vállalkozó szállította a tábor felszerelését. Jövőre Tamáshidán szervezzük meg táborunkat, a hajdani román stílusú templom megmaradt tornya körül teremtünk rendet.

Augusztus 25. – A Geo'97 – a Magyar Földtudományi Szakemberek Világtalálkozója keretében Aradon emléktáblát avattunk Lóczy Lajos tiszteletére a minorita kultúrház előcsarnokában. Szövege a következő:

LÓCZY LAJOS

1849 – 1920

GEOLOGUS, GEOGRÁFUS, UTAZÓ
EMLÉKÉRE, AKI ARADON TÖLTÖTTE
IFJÚ ÉVEIT

MAGYARHONI FÖLDTANI TÁRSULAT
MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
ERDÉLYI KÁRPÁT EGYESÜLET
LÓCZY LAJOS MUNKACSOPORT

1997.

A táblát Nagyváradon csináltattuk. Balázs Jenő kőfaragómester véste ki a szöveget.

Szeptember 5–7. – A Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság Szatmáron tartotta III. Országos Műemlékvédelmi Konferenciáját, A népi építészet és védelme címen, a Szakszervezetek Művelődési Házában. Házigazda Bara István volt. Az első nap folyamán tizenhárom előadás hangzott el, többek között Sípos László a bogdándi magyar tájházról beszélt, Fazekas Lóránd a túrháti falvak népi építészetének változásait mutatta be diapozitívon. Második nap tanulmányi kirándulást szerveztek a következő útvonalon: Szatmárnémeti – Erdőd (várkastély romjai, Petőfi Sándor-obelisztk) – Felső-

Boldád (fatemplom) – Lelle (református templom, harangláb) – Hadad (Wesselényi-kastély, református templom) – Bogdánd (magyar tájház). Vasárnap délelőtt a város műemlékeivel ismerkedett meg a társaság.

Szeptember 26–28. – III. Partiumi Honismereti Konferencia – Bihar

Partiumi Közlöny, 1997. október 15.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság 1997. szeptember 26–28. között szervezte meg a III. Partiumi Honismereti Konferenciáját Bihar községben, a református egyházközség gyülekezeti termében. A rendezvény házigazdája **Csernák Béla**, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület főjegyzője, helybeli lelkipásztor volt. A konferencia fő témája: a partiumi magyar temetők ismertetése. Történelmi örökségünkhöz tartozó temetőink elhanyagoltak, pusztulóban vannak, sőt sokhelyt tudatosan rombolják. Megóvásuk érdekében első feladatunk leírni, lefényképezni, ismertetni őket, hogy azután tudatosítva a feladat fontosságát hozzájáruljunk helyreállításukhoz.

Első nap az üdvözlő beszédek után megismerkedtünk a község történetével, bemutatva a most elindított új sorozatunkat, a **Partiumi füzetek I. számát**. **Borbély Gábor** Bihar helytörténetéről, **Csernák Béla** lelkipásztor a bihari református templom történetéről, **Zsugán Gyula** az iskola történetéről beszélt. **Erdei János** a szilágysomlyói református temetőt írta le, amelyből megtudtuk, hogy a sírjelek anyaga, mérete, típusa hűen tükrözi egy bizonyos kor reformátusainak anyagi helyzetét, ízlését. **Koncz László** A szilágysomlyói református temető feltérképezése című munkája jó példa arra, hogyan kell mérnöki pontossággal felmérni egy temetőt. **Juhász Viktor** kitűnő előadása a révi református temetőket ismertette, majd beszélt a temetkezési szokásokról, s arról, hogy a ma már teljesen román Köröstopán régi református temető maradványa található. **Dr. Pál Ágnes**, a Szegedi Tanárképző Főiskola professzora, a magyar–román határtérség társadalom-gazdaságföldrajzi vizsgálatairól tartott előadást. **Dénes Zoltán**, szintén Szegedről, a partiumi interetnikus kapcsolatokról beszélt. **Antal Béla** a biharpüspöki temető siralmas állapotát ecsetelte, s bemutatta a helyi temetkezési szokásokat. A délelőtt **dr. Tövissi József** kolozsvári egyetemi tanár Ködlámpa című könyvének bemutatójával zárult.

Ébédszünet után meglátogattuk a Polgármesteri Hivatalt, ahol Molnár János polgármester a község problémáiról számolt be, majd megtekintettük a református és a katolikus templomot. A délutáni előadások sora **dr. Vajda**

Sándor A borosjenői római katolikus templom kriptája című tanulmányával kezdődött. **Erdőközi Zoltán** a bonyei Árpád-kori temető és a szilágycsehi vártemető feltárásának nehézségeiről tartott előadást. A Bánátban található 1848-as honvédsírokat **Pálkovács István** ismertette. Ezután **Székely Antal** nyugdíjas tanár Ombod és Szatmárpálfalva helytörténetét, majd temetőit mutatta be. Terjedelmes dolgozatát rajzokkal és temetési énekekkel illusztrálta. **Fazekas Lóránd** színes diapozitívok vetítésével mutatta be Szatmár megye népi sírjeleit, csodálatos fejfájait. **Bokor Irén** Szilágypérről írt néprajzi dolgozatának egy fejezetét olvasta fel, a halottas szokásokról és hiedelmekről. Az aznapi utolsó előadást **Deák József** tartotta a déznai temetők szomorú sorsáról.

Másnap **Lakóné Hegyi Éva** muzeológus A zilahi nagytemető néhány régi sírköve című dolgozatát ismertette. Temetők, sírjelek, napjaink temetőkultúrája Szilágynagyfaluban című tanulmányában **Major Miklós** alapos kutatásról tett tanúbizonytságot. **Benedek Zoltán** a bőrvelyi temető emberarcú gombfáit és temetkezési szokásait ismertette, utalva a csónak alakú fejfák eredetére. **Péter I. Zoltán** a nagyváradai temetők kialakulását mutatta be. **Kordics Imre** egy átfogó tanulmányt ismertetett a Várad-Olaszi temetőről. Beszélt a temető történetéről, jelesebb sírköveiről és sírjeleiről, a temetőben történt rombolásról. **Dr. Süli-Zakar István**, a debreceni egyetem professzora, a magyar-román határ két oldalán működő bihari önkormányzati szövetségek együttműködésének jelentőségéről tartott előadást, mely nagy érdeklődésnek örvendett. Az érmindszenti temető rejtelseit **Görbe István** leplezte le. Megtudtuk, hogy Ady Endrének egy testvérét temették ide, akiről nem számol be az irodalomtörténet. Ezután következett **Hajdú-Moharos József** Partium című könyvének bemutatása.

Ebédszünet után **Balogh Ferenc**, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság országos elnöke a temetők jogi védelmének mai lehetőségeit ismertette. Ezután fogadtuk el a konferencia állásfoglalását Bihari Felhívás címen. A rendezvény a bihari földvár megtekintésével folytatódott, utána levetítettük Barta József videofilmjét, melyet a belényesszentmiklósi és tamáshidai templomromokról közösen készítettünk. A nap ünnepi vacsorával zárult, ahol megköszöntük a házigazdák áldozatos hozzájárulását a konferencia megszervezéséhez.

Elmondhatjuk, hogy sikeres fórum volt. Mutatja növekvő tekintélyét az is, hogy több mint hatvanan vettek részt. Elhatároztuk, hogy az itt elhangzott dolgozatokat megpróbáljuk egy kötetben kiadni.

Utolsó nap szakmai kirándulás következett. **Bihardiószegen** csónak alakú fejfákat néztünk meg a temetőben, **Csokalyon** megtekintettük a református templomot, a **Fényes Elek**-, a **Pap-Szász**- és az **Oláh Béla**-kúriákat, **Értarcsán** az archaikus pincsort, **Mezőpetriben** a sváb múzeumot, **Kaplonyban** a gróf **Károlyi**-család kriptáját. A nap városnézéssel zárult **Nagykárolyban**. (Itt **Benedek Zoltán** volt az idegenvezető – szerk. megj.)

Dukrét Géza

Bihari felhívás

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság háromnapos honismereti konferencián vizsgálta történelmi és kulturális örökségünkhöz tartozó temetőink, temetői együtteseink és régi síremlékeink elhanyagolt állapotát.

A temetőfelmérő és -bemutató előadások meghallgatása és megvitatása után megállapítást nyert, hogy égetően fontos és sürgető feladat a temetők leírása, a sírok nyilvántartásba vétele, mert a rombolást szenvedett temetők állapota rohamosan romlik, s a további pusztulás miatt helyenként még a kőtárba történő mentés sem lehetséges.

Továbbra is sürgető értelmiségi és szakmai feladat a temetőmonográfiák elkészítése, a síremlékek leírása, felmérése, fényképezése és feliratainak lemásolása, az alattuk nyugvó személyiségek kultúrtörténeti szerepének kutatása. Hasonlóan fontos a síremlékek esztétikai vizsgálata, mert azok művészi és így műemléki értéket hordoznak a személyektől függetlenül is.

A honismereti kutatás igen fontos része a temetőkutatás, ami megelőzi a műemlékké nyilvánítást és a helyi védettség elérését. Döntő a tulajdonos önkormányzatok és egyházak felelőssége, ezekkel együttműködve kell keresni a védelem lehetséges formáit.

A konferencia támogatja a műemléktörvény kidolgozását, különös tekintettel a temetők műemlékké nyilvánítására és a civil szervezetek állami elismerésére. A tanácskozáson hangsúlyt nyert a közizlés olyan irányú megváltoztatásának az igénye, aminek következtében:

- egyetlen sírfeliratot sem szüntetnének meg,
- egyetlen fejfát, sírkövet sem semmisítenének meg,
- a jóindulatú takarítást, valamint mentést is csak szakemberek bevonásával végeznék.

E nemes célokat csak úgy lehet elérni, ha az oktatás minden szintjén ismertetik és tudatosítják ezek szükségességét.

A konferencia kéri, hogy minden tájegységben létesítsenek fejfa- és kőtárt pusztulóban lévő siremlékeink megmentésére. Felhívja a temetők ügyében illetékes és érdekelt szakmai, önkormányzati és egyházi fórumokat, hogy viszonzózzák együttműködési szándékait, hisz a romániai magyarság történetének, kultúrtörténetének feltárása és hiteles megmentése közös cél.

Bihar, 1997. szeptember 27.

**Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság
Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság**

Jegyzőkönyv

**amely felvétellett 1997. november 8-án, a Szalárdi református parókia
székhelyén, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely
Bizottság nagyváradi, illetve a Szatmárnémeti Kelemen Lajos
Társaság küldötteinek összejövetelén**

Jelen van mintegy 12 személy. Dukrét Géza partiumi elnök üdvözlő szavai után elmondja, hogy össze kellene hívni a megyei elnököket, fehér asztal melletti tapasztalatcserére. A partiumi megyék közül Máramarost (Nagybánya, Felsőbánya, Sziget) kellene jobban támogatni, hogy az ő részvételük is erősebb legyen.

Az összejövetel tárgyát az alábbi pontok megbeszélése képezi:

1. Működési szabályzat
2. Embléma
3. Kapcsolataink
4. Diploma-kitüntetési rendszer
5. Pályázatok
6. Program-összeállítás

1. A Partiumi Bizottság eddig a két egyház égíse alatt működött, az EKE részeként. Cél a Partiumi Bizottság önálló jogi személyként való bejegyzése. Ehhez szükség van az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvére, valamint az alapszabályzat megszerkesztésére.

Dukrét Géza a Partiumi Bizottság elnöke felolvassa a jelenlegi működési szabályzatot, melyhez jelenlevők megjegyzéseket fűznek, és rajta javításokat eszközölnék. Az eddigi szövegből (1. bekezdés) kimarad az EKE, egyházak és a magyar megjelölés. Bizottság neve románul Asociația. Vezetőség 9 tagból tevődik össze – 7 megyei (területi) elnök plusz 2 funkció bizottsági alelnök és titkár.

2. Bara István Szatmárról ígéretet tesz arra, hogy szatmári tervezőkkel folytat megbeszélést ez irányban.

3. Fontos a különböző szervezetekkel, múzeumokkal, intézményekkel való szoros kapcsolattartás. Múzeumok kisajátítják maguknak a rendezés jogát, patronálni akarnak, nem úgy hívják meg egyes rendezvényekre mint társszervezetet.

Mi is meg kell hívjuk a mi rendezvényeinkre mind a múzeumok, mind a helyi állami szervek képviselőit (polgármester, főispán stb)

Külföldi egyesületekkel is fel kell venni a kapcsolatot.

4. A diplomák és oklevelek kell képezzék a kiemelkedő tevékenységet elért tagok munkájának elismerését. Törekedni kell arra, hogy anyagi támogatást is tudjunk nyújtani.

5. Bara István Szatmárról arra szólít fel, hogy össze kell kapcsolni a „Partium” és a „Kelemen Lajos” munkáját. Pályázatok megyei szinten jöjjenek létre, ne fedjék egymást a megyék munkái.

Dukrét Géza: Pályázat témája ne ugyanaz legyen minden megyében.

6. Program összeállításának figyelembe kell venni az alábbiakat:

- Varadinum 1998 – május első hete
- Tavaszi közgyűlés 1998 – március-április (?)
- Honismereti tábor – Ottomány (?) – 1998. VII. 20–26.
- Kelemen Lajos Társaság összejövetel Szatmáron – 1998. IX. 18–20.
- Őszi közgyűlés – Sarmaság – 1998. X. 9–11. (szervező Bessenyei István tiszteletes)

A Partiumi Bizottság közgyűlésének témája az 1848-as szabadságharc 150. évfordulójával kapcsolatos.

Ebéd után résztvevők meglátogatták az Adorján várának közelben levő romjait.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Pályázati felhívás

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából pályázatot hirdetünk a Varadinum '98 történelmi ülészakára. Események, személyiségek, emlékhelyek, emlékművek, településeink szerepe a forradalomban. A pályázatot felnőtt és ifjúsági kategóriában értékeljük ki és díjazzuk. Beküldési határidő: 1998. április 15. A legjobb dolgozatokat felolvassák az ülészakon és megjelentetjük a Partiumban.

November 17–18. – Budapest – Kárpát-medencei Műemlékvédő Konferencia, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium és a Határon túli Magyarok Főosztálya szervezésében. Helyzetjelentések hangzottak el a környező országok műemlékvédelméről. Dukrét Géza részletesen beszámolt a Bizottságunk tevékenységéről. Ismertette lapunkat, majd szétosztott egy csomó protokoll-könyvet és folyóiratot a szervezők és a Kárpát-medencei szervezetek képviselői között.

December 12–13. – A Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság Nagyváradon tartotta vándorkonferenciáját, Az 1848–49-es események emlékművei, emlékhelyei és sírhelyei Erdélyben címmel. Széles körű tapasztalatcserét tartottunk.

December 20. – Könyvbemutató a Premontrei Öregdiákok Egyesületének klubjában: Telepy Marcell, Hutyra G. Zoltán: A szentmártoni tanya, rendház-kastély, templom és község, valamint a Félixfürdő története. Házigazda Pásztai Ottó, az egyesület elnöke volt.

1997-ben bizottságunk négy tagja kapott kitüntetést. A Királyhágómelléki Református Egyházkertület Pro Partium-díját ketten kapták meg: dr. Kovách Géza tanár és Benedek Zoltán tanár, tudományos munkásságukért. Szintén ketten kaptak EMKE-díjat: Sípos László tanár a Nagy János-díjat, a bogdándi tájmúzeum létrehozásáért és Dánielisz Endre tanár a Kun Kocsárd-díjat, életművéért.

1998

Február 11. – Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Református Központban, **Kordics Imre: Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben.** Partiumi füzetek 2. Bemutatta Dukrét Géza és Péter I. Zoltán. Kordics Imre beszélt többéves felmérő munkájáról, hozzászóltak Tempfli József és Tökés László püspökök is. A rendezvényen kilencvenen vettek részt.

Február 14. – A PBMEB elnökségi ülése.

Jegyzőkönyv

amely felvétellett 1998. február 14-én, a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság bővített elnökségi ülésén

Jelen van 23 személy. Dukrét Géza elnök üdvözli a megjelenteket, majd említést tesz az 1997 őszén Biharon elhangzott javaslatra, miszerint az elnökség többször üljön össze – ezért vagyunk most itt, ugyanakkor másik javaslat, hogy jogi személyiséggé nyilvánítsuk a Bizottságot, melynek működési szabályzata és alakulási jegyzőkönyve is el kell hogy készüljön.

Ezt követően a már előkészített szabályzatot felolvassa, mialatt jelenlevők megjegyzéseket fűznek hozzá, kiegészítésekkel látják el. A változtatások a jóváhagyott alapszabályzatban jelennek meg.

A bizottság vezetését a következőképpen alakítjuk:

- országos elnök
- „ alelnök
- „ titkár
- megyei elnökök
- társult tagszervezetek képviselői

- Szükség esetén felkérjük külföldi múemlékvédő bizottságok szakembereit, hogy készülékekkel (spektrométer, röntgen, nedvességmérő műszer stb.) vizsgálják meg a freskók állagát, tanácsokat, segítséget adjanak munkánkhoz, arra kell törekedni, hogy hozzá nem értő, avatatlan kezek ne nyúljanak hozzá.

Egyházakkal kialakítani közvetlen kapcsolatot fentiek támogatására.

- Helyszíni szemle a múemlékek, emlékhelyek állagának valós helyzetéről, ezek tulajdonosainak felvilágosítása, tanácsadás.

- A magánszemélyek lakhely szerinti területi szervezetekben fejtik ki tevékenységüket.

Az alapszabályzat megtárgyalása és jóváhagyása után felolvasásra kerül az alapító jegyzőkönyv.

- Könyvkiadásunk második füzeteként megjelent az Olaszi temető múltjának és sorsának ismertetője. Előkészületben van több füzet megjelenése is.

- Az alapító gyűlés javaslatot tesz az ideiglenes (ügyvezető) elnökségi tagokra, mely a következő:

- elnökké javasolja Bara István Dukrét Gézát. Más javaslat nem lévén jelenlevők egyöntetűen megszavazzák.

- alelnökké javasolják Bara Istvánt, akit egyöntetűen megszavaznak.

- titkárrá javasolják Gyarmati Gábort, akit ugyancsak egyöntetűen szavaznak meg.

- Mindenki közölje idejében, hogy melyik rendezvényen vesz részt (szállás, étkezés, program bővítése érdekében).

- Pályázatra mind felnőtt, mind ifjúsági résztvevőket várunk. A téma amit már előzőekben rögzítettük: 1848-cal kapcsolatos. Lehet-e pályázni olyan dolgozattal amely már más alkalommal előadásként elhangzott? Igen.

- Tagsági díj évi – felnőtt dolgozók: 15 000 lej

- nyugdíjasok és diákok: 5 000 lej

Egyöntetűleg megszavazva. Tagsági könyv elkészítésére is sor kerül.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

A jegyzőkönyvből kimaradt az elnökség többi tagja: Megyei elnökök: Kovách Géza, Arad megye; Péter I. Zoltán, Bihar megye; Nagy Judit, Máramaros megye; Bara Csaba, Szatmár megye; Major Miklós, Szilágy megye; Pálkovács István, Temes megye. Társult szervezetek képviselői: S. Németh Katalin – Bihar Megyei Műemlékvédő Egyesület; Pávai Gyula – Kölcsey Egyesület, Arad; Fazekas Lóránd – KLMT Szatmárnémeti fiókja; dr. Matekovits György – Ormós Zsigmond Társaság, Temesvár, Jakobovits Miklós – Barabás Miklós Céh; Méder Árpád – EKE Bihar megyei osztálya; Eszenyei Béla – a Királyhágómelléki Református Egyházkerület képviselője.

Március 15. – 1848-as honvéd-sírkert avatása az Olaszi temetőben, a református templom mellett, a pusztulóban levő temetőből összegyűjtött és újra felállított síremlékekből. E kert létrehozásában nagy szerepe volt

Kordics Imrének és Méder Árpádnak. Ezután koszorúzás volt a Petőfi- és a Szacs vay-szobornál.

Március 28. – Partiumi Honismereti Találkozó – Nagyvárad

A rendezvény a Református Püspöki Palota kistermében volt. Résztvettek 57-en. A találkozó témája: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc. A következő előadások hangzottak el:

- S. Németh Katalin (Nagyvárad): Nagyvárad a szabadságharcban (1848–1849).
- Kordics Imre (Nagyvárad): 1848–49-es honvédsírok Nagyváradon.
- Dánielisz Endre (Nagyszalonta): Az 1848–49-es forradalom eseményei és eszméjének továbbélése Nagyszalontán.
- Kiss Csaba László (Arad): Gróf Széchenyi István, a miniszter szerepe 1848-ban.
- Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti): Szatmár megyei honvédek és nemzetőrök életútjai.
- Pálkovács István (Temesvár): Temesvár-szabadfalusi Petőfi emlékmű.
- Görgicze Andor: Lerombolt köztéri szobraink: az aradi Szabadság-szobor.
- Görbe István (Szatmárnémeti): Emlékezés egy elfelejtett szatmári íróra, Gaal Józsefre.

Május 1–2. – Udvard – Szlovákia – Mérföldkövek II. A szlovákiai magyar történészek konferenciája, az 1848–49-es forradalom 150. évfordulója tiszteletére. Egyesületünket Bara István és Dukrét Géza képviselték. Ismertették bizottságunk tevékenységét és az eseménnyel kapcsolatos rendezvényeinket.

Május 3–10. Varadinum-ünnepségek:

- május 6. – könyvbemutató – **Péter I. Zoltán: Félixfürdő.** Partiumi füzetek 3. A kötetet Dukrét Géza ismertette.
- május 9. – pályázati díjkiosztó ünnepség.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója című pályázat eredményhirdetése

Partiumi Közlöny, 1998. július 15.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság 1997 novemberében, immár hagyományosan meghirdetett helytörténeti pályázataára negyven dolgozat érkezett. A negyvenből 28 diák munkája, melyből

tizenkettő, bár a forradalommal foglalkozott, de nem illett bele a történelmi pályázatba, irodalmi jellege miatt, így nem feleltek meg a követelményeknek. A pályázati munkák változatos témaköröket öleltek fel: a szabadságharc emlékművei, emlékhelyei, eseményei, nagy személyiségei, településeink szerepe a forradalomban. Mindezek értékét növelte, hogy hiánypótló helytörténeti, alaposan dokumentált, igényes dolgozatok születtek. Határozottan észrevehető, hogy azok, akik szinte évente résztvettek pályázatunkon, figyelemreméltó jártasságra tettek szert a tudományos munkában. Gazdag könyvészetet és jegyzeteket közölnek. Az ifjúságnál ezen a téren még mutatkoznak hiányosságok, de a fejlődés náluk is felismerhető. Sok diáknak meglepően érett dolgozata volt. Ezért dicséret illeti a felkészítő tanárokat is. Ezek között kell megemlíteni Magyarai Etelka tanárnőt Aradról, akinek diákjai tíz dolgozattal pályáztak és szintén az ő diákjai írták a tizenkét irodalmi jellegű dolgozatot is.

A bíráló bizottságnak nagyon nehéz feladat volt megállapítani a sorrendet, főleg a felnőttek kategóriájában születtek minden téren kifogástalan dolgozatok. A zsűri tagjai voltak: dr. Fleisz János történész, a zsűri elnöke, Cifra Piroska, Fleisz Judit és S. Németh Katalin történelemtanárok.

A felnőtt kategóriában **Fazekas Lóránd** tanár nyerte az **I. díjat** Az 1848–49-es szabadságharc emlékei Szatmár megyében című dolgozatával, melyben a 48-as honvédek és nemzetőrök síremlékeit és életútjait mutatja be tudományos alaposítással. Ismerteti a síremlékek pontos helyét, rajzát, fényképét, anyagát, szövegét, méreteit és mai állapotát. Alapos, jól dokumentált, végtelenül gondos munka, méltán érdemelte ki a zsűri legmagasabb elismerését. A **II. díjat** **Gudor Botond** magyarigeni lelkes nyerte. Az erdélyi Hegyalja 1848–49-ben című dolgozatával. Megrendítően ismerteti a szórványvidék tragikus történetét, máig ható következményeivel. Minden állítása pontos adatokkal alátámasztott. Alapos kutatómunkát végzett. A **III. díjat** **Jósa Piroska** nyugdíjas orvos kapta Csak egy tollvonás volt bűne... című tanulmányára. Tudományos igényességgel, gazdagon dokumentált, bensőséges, megható dolgozat Szacsvey Imre életéről.

Két nagylélegzetű anyaggal jelentkezett **Dánielisz Endre** tanár. Alapos, tudományos igényű, értékes tanulmányok, melyek már meghaladják egy pályázatra küldött dolgozat méreteit. Különösen a második részt, A szabadságharc eszményének továbbélése Nagyszalontán című tanulmányt értékelte a zsűri magasabbra, amelyben a szerző városa múltjának és jelenének kitűnő ismerője, olvasmányos, információkban gazdag anyagot nyújt számunkra, s

az utókornak. A dolgozat értékét növeli a gazdag jegyzetanyag és könyvészet. Értékes tanulmányának első része is, Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Nagyszalontán című fejezet, de mivel ez már megjelent nyomtatásban, nem képezhette pályázatunk tárgyát. Összegezve e két alapos tanulmányt, s figyelembe véve eddigi munkásságát, egyesületünk elhatározta, hogy különdíjjal, egy életműdíjjal tünteti ki Dánielisz Endre tanárt.

Dicséretben és könyvjutalomban is többen részesültek. Hiánypótló, kitűnő helytörténeti munka **Erdei János** Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményei Szilágysomlyón és környékén című dolgozata. **Pálkovács István** Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékére emelt emlékművek a Bánságban című dolgozata szintén hiánypótló, eredeti munka, mely felleltározza a bánsági 48-as emlékműveket. **Pávai Gyula** Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc aradi emlékei, emlékhelyei című dolgozata alapos, hézagpótló, jól dokumentált, sőt érdekesen összeállított anyag. **Sáfrány Lajos** (Szatmárnémeti) a forradalom egyik híres nőalakját, Teleki Blankát mutatja be, sok dokumentumot felsorakoztatva. **Lakatos Edit** nyugalmazott tanárnő az irodalom és a történelem határán elhelyezkedő, érzelmeiktől áthatott, A forradalom személyiségeinek emléke örökéletű című esszéjét írt. **Puskel Péter** aradi újságíró Aradiak a szabadságharcban című tanulmánya ritkán emlegetett életpályák felvillantása.

Ifjúsági kategóriában a szilágysomlyói **Erdei Attila**, a legfiatalabb pályázó nyerte az **I. díjat** Naplórészesletek 1848-ból című, különleges értékű, eredeti pályázati munkájával. **II. díjat** nyert **Görgicze Andor** jól megszerkesztett, Lerombolt köztéri szobraink: az aradi Szabadságszobor című dolgozata. Hiteles dokumentumokat mutat be, bő forrásanyaggal és képmellékletekkel. Az Ady Endre Középiskola két diákja, **Dányi Gabriella** és **Sánta Livia** közös dolgozata, Nagyvárad 1848–49-ben című átfogó munkája nyerte a **III. díjat**.

Dicséretben és könyvjutalomban részesültek **Bartha Lóránt**, **Keresztesi Csaba** és **Lehoczky Attila**, Arad várának szerepe az 1848–49-es forradalomban című közös dolgozattal, Varga Mária (Mikelaka), Zabán Márta (Pécska), Albert László (Arad), Mazur Réka (Nagybánya), György Irén (Szalacs), Kiss László Csaba (Arad), Janik Petra (Pécska), Szentes Tímea (Arad), Komádi Melinda (Arad), Agati Erika (Arad), Sütő-Egressy Zsuzsa (Temesvár).

A díjkiosztásra és a díjazott munkák bemutatására május 9-én, délelőtt 10 órakor került sor a Református Püspöki Palota kistermében, a Varadinum-

ünnepek keretében. Az ünnepséget megtisztelte jelenlétével Tempfli József megyés püspök, Tökés László püspök, Varga Gábor államtitkár, az RMDSZ Bihar megyei szervezetének ügyvezető elnöke.

A pályázatot támogatták a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség és az Illyés Közalapítvány. A legjobb dolgozatokat egy külön kötetben kívánjuk kiadni a Partiumi füzetek sorozatában.

Dukrét Géza

Május 19–20. – Filmezés a Duna TV stábjával, a bizottság tevékenységéről, az általunk felavatott emléktáblákról, Nagyváradon, Szentjobbon, Solyomkövön.

Augusztus 11–17. – VII. Honismereti tábor – Valkóvára

Harangszó, 1998. szeptember, 18. szám.

1998. augusztus 11–17. között szervezte meg VII. Honismereti táborát a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság a Szilágy megyei Valkó váránál, közösen az Erdélyi Kárpát Egyesülettel. A táborozásnak – hagyományainkhoz híven – idén is kettős célja volt: műemlékvédelem és az ifjúság honismereti nevelése. Déléltőlként 9 és 13 óra között állagmegőrző munkálatokat végeztünk Valkó várának romjai között. Kitakarítottuk a várudvart és várárkot, megtakarítottuk a várfalak maradványait, kivágtuk a kinövéseket, bokrokat, a karvastagságú fákat, elszállítottuk a szemetet, a növényi maradványokat. A munkálatokat Erdei János, Huszár István, Kelemen Gábor és Székely Zoltán csoportvezetők irányították. Szombat délre példás rendet teremtettek a fiatalok.

Délutánonként honismereti előadásokat szerveztünk. Az ünnepélyes megnyitót, Fehérvári Gyula szilágybagosi lelkipásztor rövid áhítata után, ismerkedés követte. A hét során előadásokat tartottak: Erdei János tanár a Berettyó-felvidék földrajzáról. Valkó várának maradványai a Réz-hegység előhegyeinek egyik erdőkoszorúta magaslatán vannak, az ún. Plai-hegy egyik nyúlványán, a 422 m magas Várhegy tetején. Szilágynagyfalutól délre fordulva közelíthetjük meg, keresztülhaladva Szilágybagoson, Alsó- és Felső-Valkón, elérkezve Valkóváraljára. A Berettyó kelet felől határolja a várhegyet, de mi az északról határoló Halastó nevű patak partján vertük fel táborunkat.

Sallay Károly tanár a vár körül gyűjtött növények segítségével ismertette a környék élővilágát. Major Miklós tanár a vár történetét ismertette. A vár mindjárt a tatárjárás után épült. Nevét 1311-ben említik először, amikor Barsa nemzetségbeli Kopasz nádor fiának, Belesnek birtokában volt. Tőle foglalta el 1317-ben castrum Wolkot Elefánti Dezső, Károly Róbert részére. A vár 1341-ig királyi birtok, amikor Danch mesternek, Komárom és Kraszna vármegyék főispánjának adták. 1402-től a losonczi Bánffyak tulajdona lesz. 1655-ben elfoglalják a törökök és lerombolják. A vár még megmaradt falait a helybeliek hordták szét olyannyira, hogy ma már igen nehéz rekonstruálni eredeti állapotát. Ma már csak két őrtorony maradványa, s valamennyi védőfal látható.

Joikits Attila tanár átfogó képet nyújtott a Somlyó-medence általános történelméről, majd Major Miklós tanár érdekes előadást tartott a Berettyó-felvidék néprajzáról.

A pénteki nap kirándulással telt el. Gyalogtúrát szerveztünk a Berettyó forrásvidékére. Esténként szórakozásra is lehetőség nyílt, amikor is Erdei János tanár és Illyés György cserkész altiszt szórakoztató játékokat szerveztek. Magyarai Etelka tanárnő két alkalommal tartott táncszabmutatót a tábor melletti gyepen, ahol népi táncokat tanultunk. Bár a zenét csak a nótázás szolgáltatta, a fiatalok élvezték, alig akarták abbahagyni. A tábortűz sem maradhatott el, ahol folytatódott a nótázás és a játék.

A tábornak 60 résztvevője volt, melyből 44 fiatal 13 és 27 év közötti korosztályból. Nagyváradról 38-an, Szilágysomlyóról a Báthori István cserkészcsoport 16 tagja jött el, Erdei János tanár, cserkésztsízt vezetésével, Aradról ketten, és a budapesti ELTE építészeti karáról négyen felméréseket végeztek a várban. A tábor körüli munkákat Ujvárosi Tibor vezette. Az EKE nyolc hölgytagja, Péter Emília vezetésével reggel 7-től este 9-ig fáradhatatlanul dolgoztak a tábori konyhán, biztosítva az izletes és bő háromszori meleg ételt a táborozóknak. Alulírott, a tábor parancsnoka és Kelemen Emőke délelőttönként beszerző úton jártak, összeszedni a környező falvak számunkra gyűjtött élelmiszer adományait. Ezúton is szeretnénk megköszönni Bagos, Varsolc, Perecsen hozzájárulását élelmiszerünkhez. Külön tisztelet illeti Sziszik László lelkipásztort, aki súlyos beteg édesapja mellett, a napokban operált kedves feleségével együtt szüntelenül szívükön viselték ellátásunkat. A nagyfalui Aranykalász Kft. tulajdonosai, Lucza Attila, Nemes György, Szabó Zoltán biztosították a kenyeret. A tábor megszervezését nagy mennyiségű élelmiszerral támogatta még Tempfli József megyés püspök, Matos Ferenc prelátus, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, valamint az Illyés Közalapítvány.

Dukrét Géza

Kiegészítés: ami kimaradt a cikkből: Az utolsó nap autóbuzos kirándulással telt – Valkó – Szilágysomlyó – Kraszna – Zilah – Porolissum – Szilágysomlyó – Nagyvárad. Este Szilágysomlyón elromlott az autóbuzs, s csak 11 órakor tudtunk elindulni, éjjel 2 óra előtt érkezünk haza.

Október 9–11. – IV. Partiumi Honismereti Konferencia – Sarmaság Az 1848–49-es szabadságharc 150. évfordulója

Partium, 1998. december, 2. szám.

Számos tanulmány és könyv jelent meg nemzetünk e nagy történelmi eseményéről. Megismerhettük a forradalom előzményeit, a pesti fiatalok követeléseit, a nagy csatákat, a szabadságharc kiváló személyiségeit, majd leverését és következményeit. De a kisebb települések szerepéről, az egyszerű emberek részvételéről nem sokat tudunk. Nincs egy pontos felmérés az egyes településeken még fellelhető 48-as honvédek emlékműveiről, síremlékeiről. E hiányok feltárását tűzte ki célul a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, meghirdetve az 1848–49-es for-

radalom és szabadságharc helyi eseményeinek, személyiségeinek, síremlékeinek felkutatását, településeink szerepének leírását, megismertetését...

A IV. Partiumi Honismereti Konferenciát 1998. október 9–11. között szerveztük meg a Szilágy megyei Sarmaságon. Házigazda a Sarmasági Református Egyházközség és annak lelkipásztora, Bessenyei István tiszteletes volt. Helyszíne a református templom. A konferencia résztvevői a Partiumból, Erdélyből és Magyarországról jöttek, több mint hetvenen.

Alulírott, mint a rendezvény főszervezője, köszöntötte a megye és Sarmaság megjelent előljáróit, a meghívottakat, valamint a konferencia résztvevőit. Bessenyei István lelkipásztor röviden ismertette a település helytörténetét. Erre az alkalomra jelent meg a Partiumi füzetek sorozatában **Bessenyei István Sarmaság** című kismonográfiája. Lugosi Mihály, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület tanácsosa Tökés László püspök üdvözlését tolmácsolta, sok sikert kívánva a konferenciának.

Ezután üdvözölte a rendezvényt Balogh Zoltán, Sarmaság polgármestere, Seres Dénes, Szilágy megye szenátora, Vida Gyula parlamenti képviselő, akik a rendezvény szükségességéről és időszerűségéről szoltak. Rajtuk kívül megtisztelte jelenlétével a konferenciát Fekete András alprefektus, Forró Enikő, a Szilágy megyei RMDSZ ügyvezető elnöke, Deák László, az RMDSZ megyei alelnöke, Kerekes Edit, zilahi RMDSZ-elnök, Balogh Ferenc, a Kelemen Lajos Múemlékvédő Társaság elnöke, Máthé Gyula, az Erdélyi Kárpát Egyesület országos elnöke. Magyarországról jött el Széphegyi László, az Országos Múemlékvédelmi Hivatal szegedi körzetének vezetője, Höhn József, az OMVH gyulai körzetének vezetője és Karacs Zsigmond, aki a Honismereti Szövetséget képviselte.

Az első két napon a konferencia munkálatai zajlottak: elhangzott 26 előadás, amelynek zöme a 48-as forradalommal foglalkozott. **Jósa Piroska** (Nagyvárad) gazdagon dokumentált dolgozatában újabb adatokkal szolgált Szacsuvay Imre életéről. **Dánielisz Endre** szemléletes előadást tartott a nagyszalontai Kossuth-szobor kálváriájáról. A szabadságharc a bányavárosokat sem kerülte el - szögezte le **Hitter Ferenc** Felsőbányáról írt tanulmányában. Bem tábornok Nagybányán és Felsőbányán intézkedett, hogy rendelkezésére álljanak a hadviseléshez szükséges eszközök, valamint a bányászaton kívül biztosított legyen a löporgyártás, működjenek a kohók és vaspörölyök.

A köztudatban az október 6-án kivégzett tizenhárom vértanú emléke él. Mellettük azonban más ítélet-végrehajtásra is sor került az aradi várban. Erről írt nagyon alapos tanulmányt **Kovách Géza** történész.

Ebéd után, **Péter I. Zoltán** újságíró megnyitotta a templom portikusában berendezett fényképkiallítást az 1848-as emlékhelyekről. Kiállítók voltak: Béres József (Máramarossziget), Erdei János (Szilágysomlyó), Hitter Ferenc (Felsőbánya), Pávai Gyula (Arad), Puskel Péter (Arad), Sallay Károly (Szilágysomlyó), Sófalvi István (Nagyvárad). A színvonalas kiállítás megtekintése után folytatódtak az előadások. Az 1848–49-es szabadságharc emlékművei és emlékhelyei Szatmár megyében című munkájában **Fazekas Lóránd** a Szatmár megyei honvédek és nemzetőrök életútját ismertette. **Pávai Gyula** tanulmányában Ficzei Dénes aradi kutató gyűjteményéből dolgozott fel kevésbé ismert tényeket a tizenhárom aradi vértanú földi maradványainak hányattatásáról és sajtóviszhangjáról. **Kordics Imre** a Partiumi Bizottság III. honismereti konferenciáján elfogadott Bihari Felhívás szellemében létrehozott nagyváradi 48-as sírkert bemutatására vállalkozott. Nyolc egykori honvéd síremlékének és adatainak rövid ismertetése, s a többi váradi temetőben még meglévő honvédsírok bemutatása volt tanulmányának célja.

A péntek este a helybeliekkel való találkozással zárult. Az istentiszteleten **Csernák Béla** egyházkerületi főjegyző hirdette az ígét, utána a helybeli lakosokkal kibővített konferencia meghallgatta **Erdai János** és **Major Miklós** előadását. Erdai János az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményei Szilágysomlyón és környékén című munkájából megismerhettük Bem tábornok jellemét, aki vasmarokkal szervezte újra az erdélyi honvédsereget. Major Miklós a Berettyó- és a Krasznamente 1848–49-es emlékeiről beszélt. Személyes kutatásai során kilenc honvédsírt sikerült feltárnia és lajstromoznia.

Másnap reggel a konferencia **Balogh Ferenc**, a KLMT országos elnökének előadásával kezdődött, aki az emlékmű- és emlékhelykutatók kiszélesítésének mai lehetőségeiről beszélt. Az 1848–49-es forradalomnak és szabadságharcnak számos résztvevője volt, akit nem tart, nem tarthat számon a történelem. A szürke eminenciások a harctéri szolgálaton túl igen gyakran a civil kurázsi megnyilvánulásaival mutattak példát. Róluk szólt **Puskel Péter** aradi újságíró tanulmánya. Ezután **Béres József** a máramarosi 48-as emlékeket ismertette. Talán kevésbé ismeretes Gyalóky Lajosnak, Bihar megye főjegyzőjének, a királyi törvényszék elnökének 1848–49-es tevékenysége. Erről tartott előadást **György Irén** történelem szakos egyetemista. **Székely Antal** nyugdíjas tanár érdekfeszítő csokorba fogta Szamoskrassó helytörténetét, nagy hangsúlyt helyezve az iskolatörténetre, a

Darvas-kúria sorsára és a Bem tiszteletére elhelyezett emléktábla-avató ünnepségre.

Benedek Zoltán előadásában a Kölcsey- és Kossuth-szobrokról, valamint Nagykároly különböző helyein elhelyezett Petőfi és a '48-as szabadságharc emléket megőrző táblák eltávolításáról beszélt.

A szabadságharc 125. évfordulója alkalmából, a magyar nyelvterületen, általános felmérést végeztek, milyen orális emléke él még a '48-as forradalomnak. Arad és környéke kimaradt ebből a felmérésből. Ezt próbálta ellensúlyozni **Magyari Etelka** gyűjtése, melyből megtudtuk, hogy e környék erős '48-as hagyományait a világosi fegyverletétel és a tizenhárom tábornok kivégzése határozza meg. Az ezt követő előadások eltértek a fő témától, de beillettek a bizottság általános kutató munkájába. **Vajda Sándor** Borosjenő váráról és szerepéről a Fehér-Körös vidékén, **Bokor Irén** az érmihályfalvi temetőről és sírjeleiről, **Erdőközi Zoltán** Szilágy megye iskolahálózatának kialakulásáról, **Bessenyei István** a ság-ség sokaságképző értelmezéséről, **Józsa István** kolozsvári egyetemi adjunktus a Petőfi ikonográfia változásairól, **Hunyadi Imre** a sarmasági bánya történetéről, **Osváth Sára** a sarmasági iskolákról tartott előadást. **Maksay Ádám** a Transsylvania Trust Alapítvány a gyakorlati műemlékvédelem terén kifejtett tevékenységét ismertette, a Pusztuló építészeti örökség dokumentálása elnevezésű program keretében. Alulírott pedig a Duna Televízióval közösen készített videofilmet mutatta be a Sebes-Körös völgyéről és a Partiumi Bizottság életéről. A konferencia közgyűléssel végződött, melynek fő témái voltak: folyóiratunk, a Partium jövője, könyvkiadásunk problémái, jövő évi programjaink. Határozat született: a '48-as forradalommal kapcsolatos dolgozatokat jövő tavaszra egy gyűjteményes kötetben kiadjuk. Jövő évi fő témánk: Várak, kastélyok, udvarházak; de folytatódnak az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójával kapcsolatos tanulmányok összeállítása, valamint temetőink felmérése. A jövő évi háromnapos konferenciát szeptember 3–5. között szervezzük meg. Színhelyként Hitter Ferenc Felsőbánya polgármestere bejelentette szíves meghívását városukba.

A konferencia harmadik napja szakmai kirándulással folytatódott, melynek során megtekintettük Somlyóújlak, Krasznarécse, Krasznahorvát, Kraszna, Magyarkecel, Lompért műemléktemplomait.

Dukrét Géza

Jegyzőkönyv

amely felvételre 1998. október 10-én, a IV. Partiumi Honismereti Konferencia Sarmaságon tartott összejövetelén

A háromnapos (X. 9–10–11.) megbeszélés második napja a jelenlevő mintegy 60 személy közgyűlésével ért véget, melyet Dukrét Géza elnök vezetett.

- Elsőként megemlítette, hogy a tavaszi találkozó alkalmával javaslat hangzott el a Partiumi Bizottságnak önálló egyesületté való alakításáról, sőt ismertetésre került a szervezeti szabályzat terve is. Azóta elkészültek a bejegyzéshez szükséges iratok, de nem kerültek beadásra. Ennek főbb okai, hogy ezzel elveszíténénk az egyházaktól kapott támogatásokat (pénz és élelmiszer a táborok szervezésére, olcsó könyvnyomtatás, adómentes könyvárusítás stb.), azonkívül a bejegyzés nagy összegbe kerülne és a Bizottságnak pénze nincs. A felvetésre többen fogalmazták meg alábbi véleményüket:

- Páva Gy. : Maradjunk úgy, ahogy vagyunk,
- Székely A. : Előnyösebb így maradni, ha támogatást kapunk az egyházaktól,
- Puske P. : Önállóan nem tudnánk megállni a lábunkon. A bejegyzés is pénzbe kerülne (milliók).
- Benedek Z. : Ne jegyeztessük be magunkat. Ez nagy kiadással jár és előny nem származik belőle. Ügyvédi költség is nagy a bejegyzéshez. Többmilliós pénzügyi alapunk is kell hogy legyen.

Ezt követően jelenlevők egyöntetűen jóváhagyták, hogy a Bizottság jelenlegi formájában maradjon.

- Második pont keretében javaslat történik a tagsági díj bevezetésére és annak összegszerű megállapítására. A jelenlevők egyöntetű jóváhagyása mellett a tagsági díj 5 S-nak megfelelő lej a dolgozók és ennek 50%-a a nyugdíjas tagok részére. A tagsági díj egy évre értendő és két részletben fizethető (tavaszi, illetve az őszi találkozón)

- Javaslat történik a tagsági könyv létrehozására is, melyet a tagság egyöntetűen elfogad.

- Úgyszintén megszavazzák a jelenleg használt embléma további alkalmazását.

- További problémák:

- Szükség van-e a Partium-lapra ? Konkrétan mondja meg mindenki,

hány darabot tud eladni. Van megye, amelyik még a márciusi lapokkal sem számolt el. Ez így tovább nem folytatható.

- Minden település küldjön anyagot, hogy folytatni tudjuk a könyvkiadást.

- Készüljenek el a kataszteri kimutatások (adatok, fényképek)

- Jövő évi téma: Várak, kastélyok, udvarházak és továbbra is lehet 1848–49-cel foglalkozni.

- Az 1999. évi konferencia helyére, pillanatnyilag két javaslat érkezett:

1. Szilágycseh

2. Felsőbánya, melyre polgármester tesz javaslatot és egy hónap múlva pontosít.

- Kéretik a program összeállítását, valamint a tavaszi és őszi találkozó időpontjának javaslatát 1998. XII. 1-ig.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Pályázati felhívás

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság **Irodalmi emlékhelyeink** témakörben pályázatot hirdet az 1999. évi Varadinum-ünnepségre. A pályázat célja a műemlékvédelem és az irodalom kapcsolatainak felkutatása. A műemlék vagy műemlékjellegű épületek leírása, bemutatása és történetének ismertetése mellett a velük kapcsolatos személyiségek (írók, költők, tudósok, politikusok stb.) és a hozzájuk kötődő események felidézését kell tartalmaznia a dolgozatnak. A beküldött pályaműveket felnőtt és ifjúsági kategóriában értékelik és díjaznak. Határidő: 1999. április 15.

December 11–13. – Szatmárnémeti, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság konferenciája. Az első nap előadások a kultúrpalotában. Második nap műemlék-látogatás autóbusszal: Túrterebes – Aranyosmeggyes – Sárközújlak. Túrterebesen –18 fok C hideget fogtunk ki, az évszázad leghidegebb napját. Harmadik nap megnéztük Erdődön a várrmot. A vár rehabilitációjáról és újjrahasznosításáról tárgyaltunk.

1999

Január 15–16. – Kolozsvár, civil fórum: Civil szféra az ezredfordulón: lehetőségek és kihívások. A szombati szekcióülésen Dukrét Géza előadást tartott Honismereti Kutatások a Partiumban címen.

Február 20. – Könyvbemutató a Lorántffy Zsuzsanna Református Központban. Ismertettük a Partiumi füzetek 7. számát, az első gyűjteményes kötetünket: **Hol sírjaink domborulnak. Partiumi temetők.** Hozzászóltak Tempfli József és Tökés László püspökök is. A rendezvényen nyolcvanvan vettek részt.

Március 20. – Partiumi Honismereti Találkozó

A következő előadások hangzottak el:

- S. Németh Katalin: Nagyvárad a szabadságharcban.
- Nagy Aranka: Kazinczy Lajos.
- Magyar Etelka: Arad-környéki 1848-as mondák.
- Tövissi József: Emlékezés.
- Starmüller Géza: Zsibó, a Wesselényiek és kastélyuk.
- Benedek Zoltán: A nagykarolyi várkastély.
- Dr. Jóna Piroska: A várasfenesi vár.
- Dr. Fleisz János: A szabadságharc felszerelési és ellátási központja Nagyváradon.
- Borbély Gábor: Csokaly udvarházai.
- Kordics Imre: Asszonyvásári kúria.
- Kéri Gáspár: Érmelléki tájház Gálospetriben.

Április 25–május 2. – Varadinum-ünnepek

- április 29. – könyvbemutató a Tibor Ernő Galériában: **Péter I. Zoltán: Püspökfürdő.** Partiumi füzetek 9. A kötetet Dukrét Géza ismertette.

- május 1. – Pályázati díjkiosztó ünnepség.

Ötödik alkalommal hirdettük meg pályázatunkat a Varadinum-ünnepségre. Irodalmi emlékhelyeink című pályázatunkra 23 dolgozatot küldtek, melyből 17 diáké volt. A 17 dolgozathoz tartozott olyan műemlékek bemutatása, amelyekhez jelentős személyiségek, vagy művelődéstörténeti események kapcsolódnak.

Bár a felnőtt kategóriában hat tanulmány érkezett, magas színvonalú, kitűnő dolgozatok között kellett eldönteni a sorrendet. A zsűri tagjai: S. Németh Katalin – elnök, Dukrét Géza, Kordics Imre voltak. A díjazás eredménye:

I. díj: Dánielisz Endre (Nagyszalonta): Csonkatorony nyúlik a felhőbe...

II. díj: Major Miklós (Szilágynagyfalu): A szilágynagyfalui Bántffy-kastély.

III. díj: Borbély Gábor (Nagyvárad): A csokalyi-kúria és Fényes Elek.

Dicséretet kapott dr. Jóna Piroska (Nagyvárad): A nagyváradai vár története.

Oklevelet kapott még Czégé Andrea (Nagyszalonta): A nagyszalontai református templom igaz története. Debreczeni L. Zoltán (Kapnikbánya): Tatárkö – Kapnikbánya.

Ifjúsági kategóriában csak egy II. díjat osztottak ki: Ilkei Ildikó (Székelyudvarhely): A vargyasi Daniel-kastély. Három aradi diák dolgozata megütötte azt a mércét, hogy bekerüljenek a készülő 1848–49-es forradalomról és szabadságharcról szóló gyűjteményes kötetünkbe: Nyári Katalin: Danjanich János, a szabadságharc oroszlánja, Varga Mária, Varga Viola: Nagysándor József, a vértanú.

A rendezvényt az Illyés Közalapítvány, a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület támogatta.

Május 26–28. – Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal (OMVH) és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma tanácskozást szervezett a kárpát-medencei műemlékvédelem helyzetének áttekintéséért a Heves megyei Noszvajon. A résztvevők az alábbi tárgykörben tartottak megbeszélést: a magyar kulturális kormányzat határon túli műemléki támogatások rendszere, inventarizációs és felmérési programok a Kárpát-medencében, a megelőző műemlékvédelem módszerei és lehetőségei, két- és többoldalú együttműködés és a hatékony információs kapcsolatok szélesítésének lehetőségei és módszerei.

A konferencia konkrét szervezési munkálatokkal zárult.

Megalakult a **Kárpát-medencei Koordinációs Bizottság**, melynek tagjai: Káldi Gyula – vezető (Magyarország, OMVH), Sebestyén József (Magyarország, NKÖM), Pintér Tamás (Magyarország, OMVH), Harkai Imre (Jugoszlávia), Benczédi Sándor (Románia), dr. Szabó Bálint (Románia), dr. Alexander Balega (Szlovákia, N. SÚP), Gerics Ferenc

(Szlovénia); az **Inventarizációs és felmérési munkacsoport**, melynek vezetője Sebestyén József (Mo., NKÖM), tagjai: Benczédi Sándor (Ro.), Harkai Imre (Jug.), Kristina Kristianova (Szlov.), Velladits Márta (Mo., OMVH); a **Fenntartási, állagvédelmi és megelőző műemlékvédelmi munkacsoport**, vezetője Káldi Gyula (Mo., OMVH), tagjai: Sebestyén József (Mo., NKÖM), Daróczi Miklós (Ro.), Márton V. Judit (Ro.), dr. Szabó Bálint (Ro.), Tököly Gábor (Szlov., N.SÚP); az **Információs, oktatási és civil kapcsolatok műemlékvédelmi munkacsoport**, vezetője Káldi Gyula (Mo., OMVH), tagok: Balogh Ferenc (Ro.), Dukrét Géza (Ro.), dr. Szabó Bálint (Ro.) és Tina Marcusova (Szlov.).

Minden munkacsoport két ülést tart: az elsőt 1999. október 30-ig, a másodikat 2000. május 30-ig.

Ötödik évforduló

Partium, 1999. augusztus

Ötéves a lapunk, a Partium. Nem hosszú idő egy időszakos lap életében, de a jelenkor körülményei között, ilyen anyagi lehetőségek mellett csoda, hogy nem szűnt meg. Ez erős kitartásunknak és a református nyomdának köszönhető. Hat partiumi megyében terjesztettük, de gyakran teljes közömbösséggel találkozunk, hiába ez az egyedüli honismereti lap e térségben. Ha beszüntetnék, biztos nagy lenne a felháborodás mindenütt, de ha magától megszűnik, lehet, hogy kevesen vennék észre. Pedig az elhangzott kritikák és vélemények tükrében merjük állítani, hogy megállja a helyét a többi hasonló honismereti lapok között. De ne legyünk pesszimisták, hisz van már elég széles körű olvasótáborunk, belföldön és külföldön, akik várják az újabb számokat, de számontartja a műemlékvédő társadalom is. Hála Istennek az érdeklődők és olvasók köre a terjesztés nehézsége ellenére egyre bővül. Ami fájjaló az, hogy az ifjúság körében nem mutatkozik különösebb érdeklődés.

Itt az alkalom, hogy megemlítsem azon tagtársaimat, akik lelkesen terjesztik lapunkat, s akiknek köszönhetően még nem szűnt meg: Arad megyében Magyar Etelka és Pávai Gyula; Szatmár megyében Bara István és Benedek Zoltán; Szilágy megyében Major Miklós, Bodola János, Erdei János, Joikits Attila; Temes megyében Pálkovács István; Bihar megyében a Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium, a Szent László Gimnázium, az Ady Endre Líceum tanárai, a Bihari Református Esperesi Hivatal, a

Nagyváradai Római Katolikus Püspökség, Dánielisz Endre, Kotlacsik Irén, Papp Ilona, Borbély Gábor, Bokor Irén, Bordás István és mások.

Öt év alatt tizenhárom szám jelent meg, ezer-ezer példányszámban. Főbb rovataink a következők voltak: Történelem – Helytörténet 27; Műemlékeink – Műemlékvédelem 39; Művelődéstörténet 9; Néprajz – Népismeret 11; Képzőművészet 2; Személyiségeink 9; Tájéleírás – Turizmus 6; Hírek – Események 35, összesen 137 címszóval. Öt év teljes tartalomjegyzékét a 15. oldalon olvashatjuk.

A szerkesztés főbb szempontjai a következők voltak: eredeti anyagok megjelentetése, melyek megfelelnek a tudományos igényességnek, alaposan dokumentáltak, egyéni kutatási munkán alapulnak. Fontos szempont a tudományos kutatás közzététele, figyelembe véve célkitűzéseinket: **történelmi örökségünk feltárása, megismerése, ismertetése s megőrzése, műemlékeink védelme, nemzeti identitásunk szolgálata és erősítése, hagyományaink ápolása, honismereti nevelés.**

A tudományos dolgozatok lektorálásában Mihálka Zoltán segített, a korrektúrárt Mihálka Magdolna, a számítógépes szerkesztést Fórizs Edit végezte. A lap a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájában készült, Fórizs Attila igazgató vezetésével.

A VI. évfolyamba léptünk. Anyagi gondjainkon valamelyest segített, hogy a Kisebbségi Tanács sajtótestülete 3 200 000 lej támogatást ítelt meg lapunknak, melyből két-három számot lehet megjelentetni. Reméljük, lapunk továbbra is szolgálni fogja közösségünket, a Partium ismertetője marad, mely elősegíti a partiumi tudat kialakítását és erősítését. Marad bizottságunk tudományos tevékenységének tükré, és a fentemlített célkitűzéseket szolgálja.

E születésnapj megemlékezés alkalmával erőt, egészséget kívánok kutatótársaimnak kitartó munkájukhoz, hogy továbbra is maradjanak ugyanolyan megszállottak, akik közösségünket szolgálják. És kívánom azt, hogy minél több fiatal lépjen be e megszállottak csoportjába. Köszöntöm kedves olvasóinkat.

Dukrét Géza

felelős szerkesztő

(Megjegyzés: azóta az iskolák közül csak a Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnáziumban tudjuk terjeszteni, a többiben nem kapunk segítséget.)

Augusztus 9–16. – VIII. Honismereti tábor – Ottomány
Láthatták, hogy emlékezik a falu közössége

Bihari Napló, 1999. augusztus 20.

Nyolcadik alkalommal szervezett honismereti táborot augusztus 9–16. között a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, valamint az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihar megyei Osztálya. Ezúttal Ottományban, a kúria udvarán vertek sátrat. A résztvevők, akárcsak az előző években, takarítottak, állagmegőrzést végeztek, helytörténeti, honismereti előadásokat hallgattak; a zárónapon pedig a környék nevezetességeivel ismerkedtek. És valamennyien ott voltak a világháború áldozatainak állított emlékoszlop avatóünnepségén.

A Nagyvárad és Érmihályfalva közötti országútból ágazik el az út, amelyen két kilométernyit kell menni, amíg feltűnnek az első ottományi házak. Rendezett, takaros porták között haladva jutunk el a református templom előtti térségre, oda, ahol Ottomány napja alkalmából augusztus 15-én emlékművet avattak az első és második világháború halottainak. Megjelentek az ünnepségen a honismereti tábor résztvevői is, akik már hétfő óta a községben serénykedtek. Akárcsak két éve Árpádon, itt is egy kúria kertjét takarították.

A táborozók az egykori Komáromy-kúria mögötti kertben vertek sátrat. A dombra felkapaszkodó, mélyen szántott szekerút mellett két füstölgő kályhacső fogadta a látogatót. Mögöttük két hatalmas üstben készült az ízletes ebéd. A sátrakat látszólag összevissza állították fel, szemet gyönyörködtető színes kavalkádjuk mégis bizonyította, nem minden rendszer híján. Középen, nem messze a konyhasátortól, hosszú asztal várta a munkából visszaérkezőket.

A táborozók programja

Negyvenen gyűltek össze az idén, tudtuk meg Dukrét Géza táborparancsnoktól. A tapasztalt pedagógus, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság létrehozója és elnöke 1992 óta szervez ilyen táborokat. Fő célkitűzése az ifjúság nevelése, az identitástudat kialakítása, a műemlékek védelme és a környezetvédelem tudatosítása, mondta. Van, amikor egy romos állapotban levő műemléket szabadítanak ki a cserjék és bozótok szorításából, máskor vidéki kastélyok, kúriák kertjében takarítanak. Itt is ez történt, a vadhajtásokat, a bokrokat nyesegették és gyűjtötték nagy halomba.

A táborozók zöme váradi diák volt, rajtuk kívül eljött hét szilágysomlyói cserkész, a budapesti Műszaki Egyetem tanszékvezető tanárának, dr. Istvánfi Gyulának három diákja, no meg tizennégy felnőtt, akik a munkát vezették és az üstök körül serénykedtek, hogy változatos menü kerüljön az asztalra. A táborparancsnok nem győzte ecsetelni az ottományiak szíves vendéglátását, rengeteg élelmiszert hoztak a táborozóknak. Hosszúra nyúlt azok névsora, akik valamilyen formában segítettek, és akiknek fáradozását a templomban köszönte meg Dukrét Géza. Nem volt olyan nap, hogy – akát többször is – fel ne kereste volna a tábort az alpolgármester, Szabó István nyugalmazott tanár és Szűcs György iskolaigazgató, érdeklődve, hogy miben segíthetnek.

A munka 9–13 óra között folyt, ebéd után előadásokat tartottak. A táj földrajzáról és élővilágáról, valamint Ottomány történelméről Szabó István beszélt. Az egyik napon az iskolában rendezett kiállításon is megismerhették a fiatalok a környék néprajzát. Nagy sikert aratott a szövöszék, amelyet ki is lehetett próbálni. Meglátogatta a tábort Szentjóni Szabó Andor is, aki rokonáról, a jakobinus költőről, Szentjóni Szabó Lászlóról tartott előadást. Az alpolgármester Szentmihályiné Szabó Mária és Szabó Magda ironókról beszélt a táborozóknak.

A három budapesti műegyetemi hallgató kutatásokat végzett Ottományban. Kápolnás Gergely mesélt az eredményeikről. Bemutatta a kúriáról és környékéről készített rajzvázlatait, ezeket egy szakköri előadás készítésekor használják majd föl. Végignézték a 19. század eleji kúriát, melyet érdekes módon téglaboltozatos mennyezet fed. Adatokat gyűjtöttek a helyiektől, de bejárták a környéket is. Többek között megfordultak a gálospetri Fráter-kúriában Borbély Gábor kutatóval, s megtekintették a híres pincesorokat is. A Komáromy-kúria melletti ún. vizes pince 86 méter mélységben nyúlik a föld gyomrába. Hogy milyen célból épült, annak megválaszolásához további kutatásokra van szükség.

Ottományi múltba tekintés

A húszas évekkel kezdődően jelentek meg az itteni régészeti feltárásokról beszámoló publikációk. A rendszeres kutatást a Várhegynél kezdték el, majd kiterjesztették Előszegre és az ún. Földvár területére. Az itteni bronzkori leletek ottományi kultúra néven vonultak be a régészeti szakirodalomba.

A községről az első írásos feljegyzés 1263-tól maradt ránk, akkor Moys nádor birtoka volt. 1467-ben az albisi Zólyomyak éltek itt. A 16. század

közepén kihalt Makó családnak is részbirtoka volt itt, ezt 1563-ban Varkocs Tamás kapta meg. A 18. század második és a 19. század első felében a Verebéli örökösök, a Jasztrabszky, Komáromy, Inczedy, Balogh, Medve, Szabó, Péchy, Gulácsy, Fráter és Fényes családok osztozkodtak rajta. A 20. század elején Jasztrabszky Kálmánnak és Szabó Gyulának volt itt nagyobb birtoka. Az utóbbi a Komáromy György által épített kúriát vette meg. A község református temploma magában foglalja a 13. századi román kori építmény egy részét. A templomhajót meghosszabbították 1898-ban, ekkor építettek eléje tornyot.

A legutóbbi, 1992-ben megejtett népszámlálás szerint a közigazgatásilag Szalacshoz tartozó Ottományban 790 ember él, közülük 742 magyar, 38 roma, 10 román, felekezeti megoszlás szerint 710 református és 59 római katolikus. 1886-ban 976-an éltek itt (53 német és 29 szlovák lakoson kívül a többség akkor is kálvinista hitű magyar volt), a századfordulóra a falu lakosainak száma 1079-re nőtt.

Emlékműavató

Az első világháborúban 28 ottományi áldozata volt, a következőnek 33. Vasárnap délben fehér lepel borította a tiszteletükre emelt, termésköböl kirakott emlékoszlopot. Az emlékmű alsó részének két oldalán egy-egy fekete márványtáblára az első, illetve a második világháborúban elesettek névsorát vésték. A három részből álló, ötszögű csonka gúla legfelső részén elhelyezett fekete márványtáblára egy Keresztury Dezső-idézetet vésték azok emlékére, akiknek testét nyomtalanul nyelte magába a föld.

Az avatóünnepségen a helybeliek mellett a környékről érkezettek sokasága is részt vett. Nagyon sokan, a meghívottakkal együtt több mint félezen gyűltek össze. A templomban

Szabó Dániel lelkipásztor tartott szívhez szóló istentiszteletet, a templom

előtti térségen pedig Gellért Gyula érmelléki esperes kemény hangú avatóbeszédét hallgathatták meg az összesereglettek. Annak jogán szól, mondta, aki mindkét nagyapját elvesztette az első világháborúban, édesapja pedig megjárta a világégés poklát. Szabó István alpolgármester köszönőszavai után Czina Anna, az egyik elesett leánya leleplezte az emlékművet. Ott volt édesanyja Czina Piroska is, az egyetlen hadiözvegy, aki megérhette ezt a nevezetes napot.

Megható jelenete volt az avatásnak a hősi halottak névsorának felolvasása. Minden név elhangzását egy-egy harangkondulás kísérte, és az emlékműre egy-egy virágszálát helyeztek. Ezt követően a meghívottak koszorúkkal, virágcsokrokkal tisztelegtek az elesettek emléke előtt. Leróttá kegyeletét a magyarországi Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma nevében dr. Újvári Gábor főosztályvezető, a PBMEB elnöke, Dukrét Géza, a megyei RMDSZ nevében Rákóczi Lajos parlamenti képviselő, Pető Csilla és Sarkady Zsolt alelnökök. Koszorúztak az ottományi református egyház és a helyi RMDSZ-szervezet, Szalacs község Polgármesteri Hivatala stb. nevében, végül az iskolások alkalomhoz illő szavallataival zárult az emlékműavató...

Péter I. Zoltán

Ami kimaradt a cikkből: Az utolsó nap, hétfőn kiránduláson vett részt a tábor, a következő útvonalon: Ottomány – Albis – Érabrány – Margitta – Micske – Szalárd – Nagyvárad.

Augusztus 28–29. – Nagyszalonta: 150 éves a Csonkatorony – egésznapos ünnepség. Az előadásokat a városháza dísztermében tartották. Előadást tartott többek között, Dánielisz Endre. Délután bemutattuk a Partiumi füzetek 10. kötetét – **Dánielisz Endre: Csonkatorony nyúlik a felhőbe...** című irodalomtörténeti munkáját. Másnap istentisztelet után díszelőadást tartottak a Csonkatorony lábánál, melyet koszorúzás követett. Interjú adtunk a Kolozsvári TV-nek, ismertette a többi könyveinket is.

Szeptember 3–5. – V. Partiumi Honismereti Konferencia – Felsőbánya Partium, 1999. december

...Szeptember 3-án, reggel 8 órakor autóbusz indult Nagyváradról a konferencia résztvevőivel. Útközben megállt Érmihályfalván, Nagykárolyban, Szatmárnémetiben, Sárközújlakon, hogy felvegye a társaság többi részét. Felsőbányán svédasztal várta a vendégeket az RMDSZ-székházban, ahol a

bejáratnál népviseletbe öltözött leányok között vonultunk be a terembe. Itt mindenki megkapta a programot, kitűzöt, s az erre az eseményre készített jelvényt.

A konferencia 14 órakor kezdődött a református templomban. Az ünnepélyes megnyitó elnöki köszöntővel kezdődött, majd Hitter Ferenc alpolgármester, mint házigazda üdvözölte a résztvevőket. Üdvöző beszédek hangzottak el Böndi Gyöngyike, Máramaros megye parlamenti képviselője, Barbolovicu Valer Felsőbánya polgármestere részéről, majd a későbbiek folyamán Halász Péter, a Magyarországi Honismereti Szövetség országos elnöke, Balogh Ferenc, az RMDSZ ügyvezető elnöksége nevében, Káldi Gyula, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Orbán Zoltán előadó-tanácsos Tökés László püspök úr és a maga nevében üdvözölték az egybegyűlteket. A konferenciát megtisztelték jelenlétükkel Szaniszló József, Nagybánya alpolgármestere, Széphegyi László és Höhn József, az OMOVH munkatársai, Máthé Gyula, az EKE országos elnöke, Behabecz Magda, az EKE országos titkára, Kiss Margit, a Kolozsvári Honismereti Kör vezetője, valamint az RMDSZ helyi szervezetének vezetői. Összesen több mint hetven résztvevő hallgatta meg a mintegy huszonnégy előadást.

Az előadások sora **Máriás József** Felsőbánya ismertetőjével kezdődött, melyet az innen elszármazott, ma Budapesten élő **Pain Lajos** Honismereti emlékek a felsőbányai apácázárdáról című helytörténeti ismertetője követett. A konferencia fő témája, a Várak, kastélyok, udvarházak mellett, még az 1848–49-es forradalom és szabadságharcra foglalkozó dolgozatok is elhangzottak. Péntek délután a következő előadásokat hallgattuk meg: **Bara István**, Szatmárnémeti: A hadadi kastély; **Fazekas Lóránd**, Szatmárnémeti: Szatmár megyei kastélyok, kúriák és azok szabadságharcra kapcsolatos vonatkozásai; **Székely Antal**, Ombod: Gróf Teleki Blanka és a szatmárpálfalvai Teleki-kastély; **Pásztai Ottó**, Nagyvárad: Nagyvárad premonstreiek az 1848-as forradalomban; **Kiss Kálmán**, Túrterebes: A túrterebesi Perényi-kastély; **Juhász Viktor**, Rév: Sebes-Kőrös-völgyi kastélyok, udvarházak s azok egykori lakói; **Dr. Vajda Sándor**, Borosjenő: A szabadságharc ábrázolása Thorma János festészetében.

Este 7 órától ökumenikus istentiszteletet tartottak, amelyen Dallos Lóránd református lelképásztor és Ulmer Károly katolikus plébános szolgált. Ezután gazdag műsor következett, melyben közreműködött a Felsőbányai Református Dalkör, a Koltói Református Énekkar, a Katolikus Ifjúsági Kórus, valamint kiemelkedő műsorával a Mons Medius Énekkar. Énekelt

Lőrincz Kálmán, szavalt Májeresik Gyurika, Szakács Levente, Lendeczki Dezső, Majdik József. Este közös vacsorára hívták meg mindazokat, akik szállást biztosítottak a résztvevőknek.

Másnap folytatódtak az előadások: **Tácsi László**, Temesvár: A zombolyai Csekonic-kastély – Trianon áldozata; **Borbély Gábor**, Nagyvárad: Gálospetri kúriái; **Lakóné Hegyi Éva**, Zilah: A Zilah-patak völgye és a Tövishát 1848–49-es emlékei; **Dánielisz Endre**, Nagyszalonta, **Péter I. Zoltán**, Nagyvárad: A hajdúvár őrtornyából Arany János Múzeum – könyvbemutató; **Kordics Imre**, Nagyvárad: Fráter-kúriák Bihar megyében; **Benedek Zoltán**, Nagykároly: A nagykárolyi Károlyiak kastélya és kaplonyi temetkezési helye; **Balogh Ferenc**, Kolozsvár: Önkormányzatok szerepe a műemlékvédelemben

Délben meglátogattuk a temetőt. Itt az RMDSZ egy példaértékű kőtarat létesített, egyhelyre gyűjtve és felállítva az elhagyott, elhanyagolt sírköveket, obeliszkeket. Délután a következő előadások hangzottak el: **Major Miklós**, Szilágynagyfalu: Szilágynagyfalu kastélya; **Starmüller Géza**, Kolozsvár: Szatmár vára; **Erdőközi Zoltán**, Lelle: Álmos herceg meszesi apátsága; **Józsa István**, Kolozsvár: A partiumi és az európai szellem határvonalai; **Erdei János**, Szilágysomlyó: A szilágysomlyói kato-

likus temető; **Karacs Zsigmond**, Budapest: Egy régi partiumi család, a Balázsházi Balázsházyak; **Pálkovács István**, Temesvár: Temesvár 1849. évi ostroma; **Antal Béla**, Nagyvárad: Biharpüspöki – telkes magánházak tulajdonosai.

Az előadások sora közgyűléssel zárult, amelyen megvitattuk a következőket:

- könyvkiadás: mivel az előadásokat gyűjteményes kötetekben szeretnénk kiadni, ezért mindenki idejében adja le dolgozatát, minél több fényképpel és rajzzal. Lemaradás történt Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a Partiumban című gyűjteményes kötetünk kiadásában. Fő oka, hogy hiányzott az anyagi keret, de egyesek még mindig nem adták le dolgozatukat;

- Szatmár megye válasszon új területi elnököt. Ez később meg is történt, Kiss Kálmán túrterebesi tanárt választották meg. Ugyanakkor, önkéntesen jelentkezett Máramaros megye területi elnökének Székely József nagybányai nyugdíjas tanár;

- jövőre ki vállalja a konferencia megszervezését? Erről nem született döntés;

- nagy vita után kijelöltük a jövő évi témakört: településeink kialakulása és története;

- novemberben összehívjuk az elnökséget Nagyváradra, ahol döntünk a jövő évi munkatervről, a pályázati kiírásról;

- a jogi személyiség kérdése, tagsági díj, a Partium folyóirat terjesztése stb.

Vasárnap szakmai kiránduláson vettünk részt. Nagybányán megnéztük az István-tornyot, Koltón a kastélyt, s a nemrég felállított kétalakos Petőfi-szobrot. Hosszúfaluban megnéztük az elhanyagolt Teleki-kastélyt, amelyet megpróbáltak renoválni (de nem restaurálni!), s talán felhasználják turisztikai célokra; majd Misztótfalun megtekintettük Misztótfalusi Kis Miklós múzeumát és a helybeli református templomot; Szinérváralján csak kívülről járhattuk körbe a templomot, mert nem sikerült bejutnunk. Végül szomorúan csodáltuk meg az aranyosmeggyesi impozáns méretű várkastélyromot. Vajon mi lesz a sorsa? Az ebédet Sárközújlakon fogyasztottuk el, majd megnéztük a helybeli kastélyt és az Árpád-kori templomot.

E háromnapos konferencia tanulságos volt mindannyiunk számára. A felsőbányaiak szervezésből kitűnőre vizsgáztak. Nagyszerű vendéglátóknak bizonyultak Hitter Ferenc alpolgármester vezetésével. Köszönet érte.

A rendezvényt támogatták: a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az RMDSZ Felsőbányai Szervezete, Eckstein-Kovács Péter kisebbségügyi miniszter, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, Kiss Sándor vállalkozó, a Hi-Soft Computer Kft., Felsőbánya polgárai, akik a szállást biztosították, Pop Liviu vendéglős.

Dukrét Géza

Szeptember 24–27. – az Országos Műemlékvédelmi Hivatal, közösen a kolozsvári Transsylvania Trusttal, megszervezte a Közös örökségünk határok nélkül című programot, Nyírbátor központtal. Az úticél pedig: Magyarország, Románia, Ukrajna határmenti térségében – a Tisza és mellékfolyói által övezett egységes földrajzi területen – az európai szellemi áramlatok, építészeti stílusok, hitbeli változások nyomait egységesen mutató festett famennyezetes templomok megismerése. 25-én Érszakácsi, Szilágysomlyó, Kraszna, 26-án Ukrajnában Csetfalva, Visk, Técső, Szekrence, Huszt, este Magyarországon Csaroda, Tákos, 27-én Nyírbátor csodálatos templomait néztük meg. Bizottságunk részéről résztvett Bara István, Bara Eszter, Borbély Gábor, Dukrét Géza, Emődi János, Fazekas Lóránd, Péter I. Zoltán.

Kálmány Lajos-napok Pécskán, a hagyományörzés és -ápolás szép ünnepén

Jelen, 1999. november 9. – részlet

Az egykoron finom kenyéréről, virágzó mezőgazdaságáról neves Pécska egyre többet tesz le a szellemi értékek, a hagyományörzés jelképes asztalára. Nemcsak azzal, hogy a község jeles szülötteinek emlékét ápolja, hanem az itt élő és dolgozó értelmiség összefogásával tevékenyen is igyekszik bekapcsolódni a magyarság szellemi vérkeringésébe.

Ormós Zsigmond, Klebelsberg Kunó után most az alföldi nagyközséghez rövid, de tartalmas munkálkodásával kapcsolódó Kálmány Lajosnak állítottak emléktáblát, méltatták példaértékű életművét.

A másfélnapos rendezvénysorozat ihletője és megszervezője a Kálmány Lajos nevet viselő Közművelődési Egyesület volt, a helyi községi tanács, az EMKE és több tucat pécskai vállalkozó és magánszemély segítségével.

Ki volt Kálmány Lajos? Életrajzírója, dr. Péter László ny. szegedi tanár szerint 1875-ben nevezték ki Magyarpécskára segédlelkésznek. Itt kezdte népköltészeti gyűjtőmunkáját, amelynek első termékét Koszorúk az Alföld

vadvirágaiból címmel, Pécskáról való alcímmel már 1877-ben kiadta Aradon. 1878-ban követte a második kötet, amely a további állomáshe-lyeinek népköltészetét mentette meg.

Dr. Kovách Géza Pécska történetének fontosabb fejezeteit feldolgozó könyvében éppen azt emeli ki, a parókiáról parókiára zavart papnak (felette-sei nehezményezték, hogy a nép egyszerű fiai közé keveredve gyűjtöget) talán éppen az állandó kódorgása lett a szerencséje, mert így állandóan új területről menthette a menthetőt. Közben aradi lapokban is közölte gyűjtését, amelyet tudományosan is feldolgozott, de elődeivel ellentétben nem stilizált, hanem eredeti formában hagyta az összegyűjtött anyagot.

Kálmány Lajos igazi értékét csak halála után mérték fel. Szegeden 1919-ben szegénységben, elhagyatottságban halt meg. Móra Ferenc a legnagyobb magyar folkloristának nevezte.

A Kálmány Lajos-napokat úgy tervezték el a Közművelődési Egyesület elnöke, dr. Pálfi Sándor és segítői, hogy az első délutánon a kultúrház szin-padán a hagyományörző együttesek mutassák be műsorukat...

Szombaton a 2-es számú iskola dísztermében tartották meg azt az ismeretterjesztő tudományos ülészakot, amely tulajdonképpen a Kálmány Lajos nyomdokain járó mai néprajzosok munkáját volt hivatott bemutatni.

A rendezvényt megtisztelték jelenlétükkel az RMDSZ, az EMKE, az RMPSZ, a Bánsági és Partiumi Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a temesvári Ormós Zsigmond Társaság képviselői, Battonya és Csanádpalota küldöttsége.

Dr. Faragó József kolozsvári professzor A néphagyományokról a nemzeti hagyományokig címmel tekintette át a néprajzkutatás egy jelentős korszakát...Csanádi János pedig az Arad megyei hagyományörzésről és saját kutatói munkájáról beszélt, hiszen, mint szellemesen, talán kissé keserűen is megjegyezte, jelenleg ő a legidősebb és legfiatalabb, azaz az egyetlen folklorista Arad megyében...

Ezután került sor a rendezvény fénypontjára. Az Ormós- és Klebelsberg-emléktáblák mellé a templom falára már korábban elhelyezett Kálmány-emléktábla előtti ünnepségre.

„Magyarpécskai segédlelkészként kezdte egyházi és tudományos pályáját Kálmány Lajos, (1852–1919), a magyar népköltészeti gyűjtés klasszikusa. Halálának 80. évfordulóján állította a Kálmány Lajos Közművelődési Egyesület” – olvasható az aranybetűs emléktáblán...

Puskal Péter

November 19. – A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Anton szervezte meg az idei Erdőhádi Napokat. Az istentisztelet után a református templomban Dukrét Géza előadást tartott Ant történetéről.

Műemlékvédelem Temesváron

Úgy látszik Temesváron is beindult – az eddigi szórványos működés mellett – egy kissé szervezettebb formában egy műemlékvédelemmel foglalkozó akciókat tömörítő mozgalom. Ennek eredményeként megemlíthetők a következő, az 1999-es évben történtek:

A Temesvári Magyar Diákszövetség a nyár folyamán megnyert egy magyarországi pályázatot a szabadfalui Petőfi-emlékmű restaurálására. Mivel azonban a temesvári RMDSZ kezdeményezésére a Temesvári Polgármesteri Hivatal is belefogott az említett emlékmű restaurálási munkálataiba, a TMD által megnyert pályázat folytán – mostmár együtt a várossal – remélhetőleg egy nagyszabású restaurálást vihetünk véghez, amely a város részéről az emlékmű körüli park rendbehozatalára, sőt az ott elhelyezett az első világháborúban elesett szabadfaluiak tiszteletére emelt emlékműre is kiterjed. Ebben a munkában résztvesz, a Bálán Gabriel műépítész vezette városi Urbanisztikai Hivatal mellett, az RMDSZ részéről Miklószik Hona múzeológus, Pálkovács István, aki egyben a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság tagja is, a TMD részéről Kovács Szabolcs ügyvezető, aki tulajdonképpen a pénzt hozza a megnyert pályázat révén. A restaurálási munkák remélhetőleg 2000. márciusára befejeződnek.

Kezdeményezésemre – mint a PBMEB Temes megyei megbízottjaként az RMDSZ Temes megyei vezetőségéhez benyújtott felterjesztésem is bizonyítja – a helyi RMDSZ tanácsosai is akcióba léptek a temetőekben még fellelhető híres temesvári személyiségek, 1848-as honvédek síremlékeinek megvédésére azzal, hogy hivatalosan kieszközöljék a felszámolandó sírok listáiba való betekintés engedélyét, hogy a felállított munkacsoport kutatási eredményei alapján e sírok védetté nyilváníttassanak. E munkában résztvesz Oberts László városi tanácsos, a kutatási munkát pedig Miklószik Ilona és Pálkovács István végzi.

Örvendetes, hogy Vincze Károly történelemtanár vezetése alatt a Bartók Béla Líceum tanulói sorában létrejött egy műemlékvédő csoport, akik november 1-jére a józsefvárosi temetőben lévő 1848-as honvédsírok rendbehozatalával kezdték el tevékenységüket.

November 6-án Temesváron nagyszabású történelmi konferenciát rendeztek, melynek keretében megemlékeztünk a temesvári csata 150. évfordulójáról. Előadást tartottak Marjanucz László és Pelyech István Szegedről, dr. Kovách Géza Aradról, Miklósik Ilona és Szekernyés János Temesvárról, akik főleg Klapka György, Temesvár szülőtte emlékének adóztak.

Ugyanaznap délután került sor a Klapka György szülőházán elhelyezett emléktábla leleplezésére, valamint Tasi János képzőművész történelmi fotók kiállításának megnyitójára. Ezeket az akciókat az RMDSZ Temesvári Szervezete kezdeményezte és bonyolította le.

Pálkovács István

November 26. – A PBMEB elnökségi ülése. Összeállítottuk a 2000. év programját.

Ebéd után kimentünk Biharra, ahol résztvettünk a temetőben Gáspár András 1848-as tábormok sírjának újraavatásán és koszorúzásán, majd a református templomban tartott díszelőadáson, melynek díszvendége Habsburg Ottó volt, aki szívhezszóló előadást tartott.

December 6. – Kárpát-medencei Műemlékvédő Koordinációs Bizottság munkaülése Sárospatakon, a Rákóczi-vármúzeumban.

2000

A temesvári Béga-hidak krónikája

Heti Új Szó, 2000. február 4. – részlet

„Szeretem látni, amit látok; szeretem hallani, amit hallok. Szeretek tájékozódni a világban, térben és időben. Szeretem a várost, ahol élek, érdekel minden, mi hozzá kapcsolódik. Tudni akarom múltját, és sokat gyalogoltam, hogy egy-egy eldugott könyvecsét, dokumentumot szerezzek meg a sokáig tiltott kertből” – írja **Jancsó Árpád** építészmérnök, Temesvár hídjainak avatott krónikása, a fenti címen decemberben megjelent könyvének előszavában. (Budapest, Temesvár. 1999. Megjelent a Magyar Útügyi Társaság és az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság kiadásában)...

A könyv információkban gazdag betekintést nyújt az 1870-es évekkel kezdődő temesvári hidépítési programok megvalósításairól...

Udvardy László

Március 3–4. – Kolozsváron, a Bethlen Kata Diakóniai Intézetben szervezték meg az Erdélyi műemlék- és műtárgyvédelem című konferenciát. A fórum célja volt tudatosítani a civil szféra mai, szakmai területre szabott feladatait, támogatási lehetőségek és stratégiák ismertetése, tapasztalatesere, egy erdélyi magyar műemlék lexikon előkészítése. Bizottságunk részéről többen vettünk részt, s a következő előadásokat tartottuk: Dukrét Géza: A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság munkája; Péter I. Zoltán: A nagyváradi műemlékek történeti kutatásairól; Bara István: A KLMT Szatmár megyei szervezetének 10 éves tevékenysége; Joikits Attila: A Báthori István Alapítvány műemlékvédelmi tevékenysége; Matekovits György: Létező és már nem létező bánsági magyar emlékhelyek; Eszenyei Béla: Műemlékvédelmi munka a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben; Jakobovits Miklós: Római Katolikus Múzeum létrehozása Nagyváradon.

Március 19–25. között tartották meg Tusnádon a Műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó 9. nemzetközi tudományos, Épített örökség és társadalom című konferenciát. 20-án a délutáni kerekasztalnak két fő témája volt: az egyház szerepe, valamint a civil szervezetek szerepe az épített örökség megőrzésében. Eszenyei Béla, bizottságunk tagja az egyház szerepéről és a nehézségekről beszélt, Dukrét Géza pedig bizottságunk célkitűzéseiről és sokoldalú tevékenységéről számolt be.

Március 25. – Partiumi Honismereti Találkozó – Nagyvárad**Jegyzőkönyv**

**amely felvételre 2000. március 25-én, a Partiumi és Bánsági
Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság találkozásán**

Jelen van 63 személy. Dukrét Géza elnök üdvözlöi a megjelenteket, majd Sípos László, volt tagtársunk emlékére egyperces néma felállással adózikunk.

Utána sor kerül a dolgozatok felolvasására:

1. Kordics Imre: Fráter-kúriák
2. Juhász Viktor: Rév története
3. Bessenyei István: Értarcsa monográfiája
4. Kiss Kálmán: Egri, szamosháti kistelepeülés
5. Sallay Károly: A Szilágysomlyói Báthori Alapítvány
6. Pálkovács István: Delta helytörténete
7. Pásztai Ottó: A váradhegyfoki premontrei prépostság monostora
8. Péter I. Zoltán: Kutatások az Árpád-kori Várad történetéről

Ezt közgyűlés követi. Dukrét Géza új program (felmérés) elindításáról beszél, melyet a Királyhágómelléki Református Egyházkerület támogat. Közben kiosztja a kérdőíveket. A felmérés kiterjedhet: emléktábla, síremlék, emlékhely és kegyeleti sírra, április végéig kell elkészülnie.

- Kitüntetési rendszer létrehozásáról beszél, melyet az őszi találkozóig kell véglegesíteni. (Hány féle legyen, hogyan nevezzük stb.) Bara István azt javasolja, hogy a személy, akinek a nevét fogja viselni, világi személy legyen (ne egyházi).

- Kéri, hogy a Varadinumra meghirdetett pályamunkákat május elsejéig küldjék be, míg az őszi konferenciára készülőknek a dolgozat rövidített kivonatát augusztus 1-jéig. Törekedni kell arra, hogy minél több ifjút vonjunk be a munkába. A zsűri elnöke S. Németh Katalin.

- A továbbiakban vándor-fényképkiallítás indítását javasolja.

- Szuhányi Katalin indítványozza, hogy a dolgozatok képekkel legyenek dokumentálva.

- Végezetül elhatározás születik arról, hogy a Szentendrei múzeum keretében induló népi építészeti felmérésben részt veszünk.

Több tárgy nem lévén ülést berekesztik.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Április 7–8. – Nyíregyházán tartotta munkaülését a Kárpát-medencei Koordinációs Bizottság. A munkacsoportok célja a műemlékvédelemben felmerülő problémák felmérése, tanulmányozása, a különböző országok sajátos körülményeiből fakadó állásfoglalások közelítése és javaslatok kidolgozása a különböző problémák megoldására.

Május 5–6. között szervezték meg Kolozsváron A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben című II. Civil Fórumot. Főszerző az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány és az EMKE volt. A fórumon, s annak műemlékvédelmi szekcióján Bara István képviselte bizottságunkat.

Május 14–21. – Varadinum-ünnepségek

- Május 19-én könyvbemutató: ismertettük a Partiumi füzetek 13. kötetét: **A szabadságharc zászlaja alatt** címen. Több mint negyven tanulmány ismerteti az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeit, személyiségeit és emlékhelyeit a Partium és a Bánság területén. (A kötetben a dolgozatok más cím alatt szerepelnek, mint a pályázatra beküldöttek – szerk. megj.)

- május 20-án pályázati díjkiosztó ünnepség.

Kiosztottuk az Árpád-kori településeink kialakulása és története című, előre meghirdetett pályázatunk díjait:

- I. díj: Csorba Mihály (Érsemjén): Érsemjén monográfiája,
- II. díj: Juhász Viktor (Rév): Rév,
- III. díj: Dukrét Géza (Nagyvárad): Siter helytörténete,
- IV. díj: Borbély Gábor (Nagyvárad): Falu a dombon, vizek szorításában: Félegyháza.

Dicséretben részesültek:

- Görbe István (Szatmárnémeti): Dabolc, Gellért Sándor dajkáló, felnevelő szülőföldje,
- Antal Béla (Nagyvárad): Pillantás a múltba: Biharpüspöki,

- Jósa Piroska (Nagyvárad): Szőlős a változó időben,
- Czégé Andrea (Nagyszalonta): Az izraeliták múltja és jelene Nagyszalontán,

Díszoklevelet kapott még:

- Bessenyei István ((Segesvár): Értarcsa monográfiája,
- Szalay Sándor (Bihardiószeg): Bihardiószeg.

A diákok közül dicséretben részesült Mike Ágnes (Szilágysomlyó): Somlyó az én városom című dolgozatával.

Jegyzőkönyv

**amely felvétellett 2000. május 20-án, a Partiumi és Bánsági
Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, Árpád-kori településeink
kialakulása és története című pályázat díjkiosztó rendezvényén**

Jelen van mintegy 26 személy, valamint a Királyhágómelléki Református Egyházkerület nevében Csűry István generális direktor, az RMDSZ részéről Kapy István elnök, alpolgármester és Jurcă Constantin polgármester-jelölt.

Dukrét Géza elnök nyitja meg a rendezvényt, üdvözlí a megjelenteket. Őt követik sorban dolgozataik felolvasásával a díjazottak. Elsőként Jósa Piroska ismerteti Szőlősről írt dolgozatát, majd Juhász Viktor Révről, illetve Dukrét Géza Síterről tart beszámolót.

Ezután rövid szünet következik.

A pihenő után Németh Katalin, a zsűri elnöke méltatja a résztvevők munkáját, ismerteti a díjazottakat, különös hangsúlyt helyezve Csorba Mihály katolikus teológus dolgozatára. Ezután kiosztják az okleveleket és a hozzá tartozó könyv, illetve pénzbeli adományokat. Az immár hatodik alkalommal megrendezett pályázat anyagi részéhez hozzájárult a református és a római katolikus egyház két püspöke, Tőkés László és Tempfli József.

A díjazottak sorrendje a következő:

1. Csorba Mihály
2. Juhász Viktor
3. Dukrét Géza
4. Borbély Gábor
5. Antal Béla
6. Jósa Piroska

Dicséretben részesült Görbe István és Czégé Andrea.

A díjak kiosztása után dicsérő szavakat és köszönetet mondanak a résztvevőknek Kapy István alpolgármester és Csűry István generális direktor.

tor, míg Jurcă Constantin köszönetet mond a meghívásért és a jelenléti lehetőségért.

Ezután folytatódik a dolgozatok felolvasása: Csorba Mihály Érsemjénről, Antal Béla Biharpüspökiről, végül Borbély Gábor Biharfélegyházáról szól.

Végezetül Dukrét Géza emléklapokat nyújt át azoknak, akik a pályázat szervezésében résztvettek.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Június 2–4. – A Magyar Kollégium, a Magyar Művelődési Intézet, a Pest Megyei Közművelődési és Információs Központ közösen szervezte meg Budakalászon a Kárpát-medencei Kisebbségi Magyar Közművelődési Civil Szervezetek Fórumát. A fórum célja a civil szervezetek megismerése, kapcsolatok kiépítése, egymás segítése, tapasztalatsere volt. Szerveztünket Dukrét Géza képviselte. A fórum egy felhívás közzétételével zárult.

Július 3–7. között Székesfehérváron szervezte meg a 28. Országos Honismereti Akadémiát a Magyar Honismereti Szövetség, melynek témája Szent István király államalapító tevékenysége volt. Dukrét Géza a Helységnevéadási szokások az Árpád-korban című szekción egy koreferátumban Nagyvárad környékének helységneveit és Szentjobb helytörténetét ismertette.

A Magyar Honismereti Szövetség ez év tavaszán felvette Bizottságunkat társszervezetei közé.

Július 20–27. – IX. Honismereti tábor – Érsemjén

Közösen szerveztük meg az Erdélyi Kárpát Egyesülettel. A tábor feladata a központban levő dendrológiai park kitarthatása, rendbetétele volt. Résztvett 25 diák és 10 felnőtt. A munkálatokat Dukrét Géza és Ujvárosi Tibor vezette, besegített Kelemen Gábor. Délutánonként honis-

mereti előadásokat hallgattunk meg a helybeli iskola tanáraitól. Csorba Teréz, Csorba Mihály, Varga Piroska ismertette a környék földrajzát, történelmét, irodalmát, néprajzát. A napi háromszori meleg ételt saját tábori konyhánk biztosította, melyet Dukrét Aranka vezetett. A község lakossága zöldségfélékkel, gyümölcszel, tejtermékekkel segítette a tábor ellátását. Tempfli József megyés püspök nagymennyiségű élelmiszerral segített. A nyolcadik napon kiránduláson vettünk részt: Érsemjén – Nagykároly – Kaplony – Adyfalva – Tasnád – Nagyvárad útvonalon. A tábort anyagilag támogatta a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség.

Erdélyi Napló, 2000. július 27.

Két évvel ezelőtt látott napvilágot a Literátor Könyvkiadó jóvoltából Emödi János (sz. 1941) helytörténész, régész Történeti adatok Nagyvárad múltjából című kétkötetes munkájának második része, megelőzve a most megjelent elsőt. Az időrendi inverziót kiadópolitikai megfontolások szülték, de nincs különösebb jelentősége, mert míg az egyik kötete a paleolitikumtól a középkorig terjedően dokumentálja a Körös-parti település történetét, addig a másik a 16. századi várépítéstől a múlt század közepéig. A megjelenést a magyar kultuszminisztérium támogatta, a szerzőt illusztrátorként Emödi Tamás és Béczy Miklós, szerkesztőként Fábíán Imre segítette. Emödi János egyébként 1957 óta csellistaként és zenetanárként keresi kenyerét, az Állami Filharmónia alkalmazottja, másik tanult szakmájának, a historiográfiának gyakorlatilag merő egyszerűzetből hódol. Minuciózus, precíz, tudományos igényű foglalatosságának újabb bizonyítéka a most megjelent kötet, amely a helytörténelem és honismeret híveinek a könyvtárából nem hiányozhat.

Augusztus 20. – Érsemjén falunapot ünnepelt, amelyen millenniumi ket-tőskeresztet avattak fel, megkoszorúzták a világháborús emlékművet. Bizottságunkat Dukrét Géza képviselte.

Szeptember 1–3. – VI. Partiumi Honismereti Konferencia – Belényes

Partium, 2000. december, 2. szám

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság a Belényesi-medence legnagyobb településén, a közel tizenkétezer román és ezer magyar lakta kisvárosban, Belényesben szervezte meg a VI. Partiumi Honismereti Konferenciát szeptember 1–3. között. A rendezvényt a

Megmaradás Házában tartották, amely az itteni református közösség központja. A hajdani, földszintes cipésműhely alapjaira építették az emeletes, csinos kis épületet, földszintjén hatvanszemélyes tanácskozóteremmel, emeletén tíz személyt befogadó vendégszobákkal. Nevéhez hűen, évente több olyan rendezvényt szerveznek itt, amelyek valóban magyarságunk megtartását szolgálják. Az épület a református templom udvarán áll.

A hivatalos megnyitót, melyre több mint hetvenen gyűltek össze, a templomban tartották. Dukrét Géza, a Bizottság elnöke nyitotta meg a tanácskozást, Zsisku János parókus lelkész, mint házigazda üdvözölte a vendégeket. Viorel Mateaş városi jegyző és Szatmári Imre önkormányzati képviselő kihangsúlyozták: nagy megtiszteltetés számukra, hogy e kisvárost választották a konferencia színhelyéül, amely hozzájárul a két nemzet megismeréséhez és közeledéséhez. A konferenciát üdvözölték még: Jakabffy László, az RMDSZ Bihar Megyei Szervezetének ügyvezető elnöke, Halász Péter, a magyarországi Honismereti Szövetség elnöke, aki képviselte a Magyar Kollégiumot és a Magyar Művelődési Intézetet is, Balogh Ferenc, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, Máthé Gyula, az Erdélyi Kárpát Egyesület országos elnöke. A konferenciát megtisztelte jelenlétével Höhn József, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal munkatársa, Kiss Margit, a Kolozsvári Honismereti Egyesület elnöke, Behabecz Magda, az EKE országos titkára, Karacs Zsigmond, a Honismereti Szövetség budapesti szervezetének tagja.

A konferencia első részében Belényes és a Fekete Körös-völgyi magyar falvak történelmét és mai helyzetét ismertették az ottani református egyházközségek lelkipásztorai: **Zsisku János** a város hányattatott történelméről beszélt. Belényes, melynek első írásos említése az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben történik, nevét bölényekben gazdag erdeitől vagy a bölényvadászoktól nyerhette. Mint jelentős bányaközpont rövid időn belül a medence legjelentősebb településévé fejlődött. 1777-ben a római katolikus püspökség belényesi uradalma a váradi görög katolikus püspökség tulajdonába került.

Szatmári Elemér tiszteletes Köröstárkányt mutatta be, amelynek neve valószínűleg török-tatár eredetű. A Belényesi-medence egyetlen színmagyar települése. Az előadó főleg a tárkányi ember lelkületéről és hagyományairól beszélt. Várasfenes már a Váradi Regestrumban is szerepel 1213–17 között, mondta **Borbély Gábor** előadásában. A fenesi erődítmény 1290-ben tűnik fel, mint a püspökség tulajdona, szerepe a főpapi birtokok védelme volt. Ősi

temploma valahol a temetőben állt. Mai templomát 1806–1808 között építették. Itt most is sok a kőműves és az ács, ők húzták fel a környékbeli falvak házeit is. A nemrég – talán elhamarkodottan – felszámolt keskenyvágányú iparvasút hosszában átszelte a falut. **Máthé László** tiszteletes Várasfenes egyházi életéről beszélt, **Boros István** Belényesújlakot mutatta be, Belényessonkolyos és Körösjánosfalva egyházi életét pedig **Földessy Márta** ismertette.

A fonóka, a kántálás, a serkentés, a fosztóka, a kukoricahántás, a boszorkány-Szent György-nap, a Sándor-József-Benedek-napi melegcsalogatás már nagyobbbrészt kihalt népszokások. Ezeket jegyezte le és ismertette **Egyed Teréz** várasfenesi egyetemista. Érdekes és tanulságos dolgozattal állt elő **Szatmári Ildikó** fiatal történész Házasságok és népesedés címmel, melyet a tárkányi egyházi anyakönyvek alapján készített. **Dánielisz Endre** előadásában a vidék néprajzáról beszélt, a templomi ülésrendről, táncrendről, népviseletről. A konferencia érdekes egyénisége volt **Kun József** ny. tanár, aki Belényesben élte le gyermekkorát, az ötvenes években a Nagyvárad 4-es Számú Középiskola magyar szakos tanára volt, 1956 után elhurcolták s hosszú évekig börtönben ült. Miután eltiltották a tanítástól, Magyarországra telepedett, jelenleg Miskolcon él. Azóta számos könyve jelent meg, többek között Belényes monográfiája. Előadásának címe *Kötődésem a Belényesi-medencéhez* volt, melyben túlfutott szeretettel mesélt gyermekkori városáról, a román folklór szépségeiről, a román lelkület gazdagságáról. **Karacs Zsigmond** budapesti helytörténész a Belényesi Főgimnáziumról készített tanulmányt, amelyet Samuil Vulcan unitus püspök nyitott meg 1828-ban, majd Mihai Pavel püspök fejlesztett tovább. A Fekete-Körös-völgyi települések ismertetése **Fábián József** Tenke és Bélyenyér kialakulása című előadásával zárult. A továbbiakban **Tácsi László** Ótelek Béga-parti település létrejöttéről, **Nagy Mária** az 1919 után kiépült Ősi nevű nagyvárad városrész történetéről, **Juhász Viktor** Rév kialakulásáról és történetéről tartott előadást.

A konferencia szombati napján **Kordics Imre** Asszonyvásár épített örökségét mutatta be. A pusztulóban levő műemléket nagyméretű színes fényképekkel illusztrálta. **Kiss Kálmán** egy módszertani anyagot ismertetett a földrajzi nevek gyűjtéséről, majd bemutatta Túrterebes földrajzi neveiről készült dolgozatát. **Tövissi József** kolozsvári egyetemi tanár Vargyas községet, az Erdővidék egyik jelentős települését mutatta be. **Kovács Rozália** fényképekkel, térképmelléklettel és rajzokkal illusztrálta tanul-

mányát az érmihályfalvi temető csónakalakú fejfáiról. **Balogh Ferenc** egy most készülő számítógépes nyilvántartást ismertetett, Erdélyi műemlékek térinformatikai rendszerben című előadásában. Egy partiumi besenyő eredetű település, Szilágyborzás történelmi múltjáról szolt **Major Miklós** tanulmánya. majd **Antal Béla** vázolta Biharpüspöki kialakulását.

Ebéd előtt a társaság autóbusszal átment Köröstárkányba, ahol koszorút helyeztek el a két világháborúban meghalt hősök emlékművénél, s megnéztek egy jellegzetes falusi házat, s annak hagyományos bútortzatát.

Délután a következő előadások hangzottak el: **Bara Eszter** Ákos Árpád-kori település és temploma, **Dukrét Géza** Szentjobb nevének eredete és történelme, **György Irén** Szalacs község 1772-es urbáriuma, **Páلكovács István** Feltételezett Árpád-kori települések a régi Temes vármegyében. Ezt követően **Eszenyei Béla** mérnök, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspökének, Tőkés Lászlónak az üdvözlését tolmácsolta. A konferencia közgyűléssel zárult. Elhatározták, hogy a következő konferencia Szatmár megyében lesz, melynek fő témája marad Árpád-kori településeink kialakulása és története. Megszavazták a Fényes Elek-díj létrehozását, s ki-neveztek egy öttagú bizottságot a díj odaítélése kritériumainak meghatározására.

Este ünnepi istentiszteletet tartottak a templomban, Bessenyei István ny. lelkipásztor szolgált, előadást **Dukrét Géza** tartott *A Fekete-Körös-völgyi magyarság története* címmel. Emléklapot kaptak a millennium alkalmából mindazok, akik kitűntek kutatómunkájukkal, vagy kivették részüket az egyesület, valamint a konferencia szervezésében.

A vasárnap szakmai kirándulással telt. A résztvevők meglátogatták Magyarremete falfestményeiről híres református templomát, Belényesszentmiklósnál megnézték a Barsa-nemzetség romtemplomának monumentális tornyát, majd rövid tenkei séta és ebéd után megtekintették Nagyszalonta nevezetességeit, ahol a városháza dísztermében Tódor Albert polgármester fogadta őket.

Érzelmileg feltöltődve búcsúztak el a VI. Partiumi Honismereti Konferencia résztvevői.

Dukrét Géza

Szeptember 10. – Szentjombon, a kisasszony napi búcsú alkalmával Szent István-szobrot avattak. Bizottságunkat egy tíztagú csapat képviselte, Dukrét Géza és Gyarmati Gábor vezetésével.

Szeptember 30.–október 1. – közösen az EKE-vel kirándulást szerveztünk Verespatakra. Mivel a tervek szerint a települést el akarják költöztetni, a műemléknek tekinthető épületek el fognak tűnni, ezért lefényképeztünk majdnem minden épületet.

Október 7. – Székelyhídon néprajzi-borászati kiállítást nyitottak meg, melyet Borbély Gábor ismertetett, majd egy helytörténeti kiállítást a turulmadaras emlékmű történetéről, melyet Kéri Gáspár ismertetett. Mindkét kiállítás összeállítója dr. Kéri Gáspár volt.

Október 8. – Újraavatták történelmi örökségünk egyik nagyszerű emlékművét, a megmentett és felújított székelyhídi millenniumi emlékművet. A turulmadaras emlékművet az ezer éves Kárpát-medencei jelenlétünk emlékére emelték 1896-ban. Többször is elköltöztették, átalakították, a turulmadarat leszerelték. De a madarat évtizedeken keresztül titokban őrizték pincében, padláson, s az idén előkerült rejtkehelyéről. Ekkor egy lelkes kis csapat, Kéri Gáspár doktor vezetésével elhatározta, hogy felújítja eredeti formájában az emlékművet. A PBMEB tavasztól kezdve figyelemmel követte Székelyhid polgárainak és önkormányzatának erőfeszítéseit, hogy felújítsák ezer éves államiságunk emlékművét, hogy visszahelyezzék népünk ősi jelképét, a turulmadarat. Egy csodálatosan szép őszi napon szűknek bizonyult Székelyhid főtere. Közel ezer székelyhídi lakos,

meghívott vendég a környező településekről és Magyarországról, felemelő pillanatokot élt át.

Jelen voltak egyházaink vezetői: Tempfli József megyés püspök, Tökés László református püspök; közeleti személyiségek: Rákóczi Lajos, Székely Ervin parlamenti képviselők, Jakabffy László, Szabó Ödön, dr. Földes Béla RMDSZ-tisztségviselők, Balogh Ferenc, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság elnöke, Magyarországról a Határon Túli Magyarok Hivatalát Bálint Pataki József képviselte.

Először Gyurcsik Zoltán polgármester üdvözölte a megjelenteket, majd beszédet mondott Tökés László püspök, Tempfli József megyés püspök, Bálint Pataki József, Rákóczi Lajos, Balogh Ferenc és Sóki Béla, a helyi RMDSZ elnöke. Ezután Dukrét Géza a PBMEB nevében díszoklevelet nyújtott át azoknak, akik tevékenységükkel hozzájárultak az emlékmű újraállításához. Gyurcsik Zoltán polgármester leleplezte az emlékművet, melyet a község lelkipásztorai, Gavrucza Tibor református, Dan Ciprian Antal ortodox és Kovács János római katolikus lelkészek felszenteltek és megáldottak. Ezt koszorúzás követte. Bizottságunk nevében Gyarmati Gábor és Dukrét Géza koszorúzott. Bizottságunk részéről még jelen volt Bordás István, Borbély Gábor, Dukrét Aranka, Szabó István.

Október elején elkészült a Partiumi füzetek 14. kötete, **Jancsó Árpád: Rajtuk taposunk. A Bánság útjai a 19. században** címmel.

Október 16-án a temesvári Mária téri könyvesboltban könyvbemutatót tartottak. Bizottságunk tevékenységét és A szabadságharc zászlaja alatt című

kötetünket Pálkovács István ismertette, majd dr. Udvardy László Jancsó Árpád Rajtuk taposunk című kötetét mutatta be.

November 3-án tartották Nagyváradon a magyar tudomány napját. Dukrét Géza előadást tartott Helytörténeti kutatás a Partiumban címen.

November 11. – Csernák Béla, Bihar köztség református lelkipásztora, szeretettel meghívott minket, hogy az őszi elnökségi gyűlésünket Biharon, a Bárka elnevezésű gyülekezeti teremben tartsuk meg. Meghívásában biztosította számunkra az ebédet, este felé pedig honismereti előadások tartására kért fel minket az egyházköztség számára. Gyűlésünk lebonyolítására kitűnő körülményeket teremtettek, estére, az előadásokra pedig megtelt a terem, még Váradról is többen eljöttek.

Jegyzőkönyv

amely felvétellett 2000. november 11-én, a Partiumi Bizottság bővített elnökségi munkaülésén

Jelen vannak: Dukrét Géza elnök, Bara István alelnök, Borbély Gábor, Péter I. Zoltán, Major Miklós, Kordics Imre, Németh Katalin, Pálkovács István, Dukrét Aranka és Gyarmati Gábor.

Dukrét Géza ismerteti a napirendi pontokat, melyek a következők:

1. Fényes Elek-díj odaítélésének kritériumai.
2. Pályázati kiírás
3. Tagsági díj megállapítása
4. Felmérések végzése
5. Fényes Elek-évforduló megünneplése
6. Turulmadaras emlékművek felkutatása
7. Honismereti tábor időpontja
8. Körlevél
9. Könyvterjesztés

Az ismertetés után egyperces néma felállással adózunk Alföldi Pál tagtársunk emlékének.

1. A Fényes Elek-díj odaítélésének főbb kritériumait ismerteti Dukrét Géza, éspedig

- Preambulum
- Díj megalapítása
- Díj odaítélése
- Díj mibenléte - a. díszoklevél
- b. plakett

- c. laudatio
- d. díszalbumban való megjelenítés

Laudatiót 2001 áprilisi összejövetelekre készítse el minden megye. A díjak kiosztása az őszi összejöveteleken történik. Legelső alkalommal többet kellene adni, a következő években kevesebbet. Nem ahhoz kell ragaszkodni, hogy minden megye kapjon, a cél a kiemelkedő tevékenység díjazása. Maximum évi három kerüljön kiosztásra, melyből egy életműdíj legyen. Különleges és indokolt esetekben a díjak száma növelhető.

2. Pályázatok témája marad továbbra is az: Árpád-kori településeink kialakulása és története, új témaként pedig jelentkezik a – Személyiségek a Partiumban címmel ellátott. A pályázatok a Varadínium-ünnepségek keretében hangzanak el. Beküldési határidő 2001. március 31.

3. A tagsági díjak 2001. január elsejétől a következők lesznek:

- dolgozók	évi 125 000 lej
- nyugdíjasok	évi 70 000 lej
- diákok	évi 30 000 lej

Aki egy évig nem fizet nem, kap ingyen a Partiumi füzetek sorozatban megjelenő könyvből.

4. Felmérő lapok ismertetése.

Emlékmű, tábla, szobor stb. – különböző adatok gyűjtése: tartalma, állapota, kinek az emlékére, milyen alkalomból, események, méretek stb. A munka megkönnyítése érdekében különböző összegeket ad át egyes megyéknek Dukrét Géza.

5. Fényes Elek halálának 125. évfordulóján, 2001-ben szobor vagy tábla avatására sort keríteni. Levelet írunk a budapesti Statisztikai Hivatalnak, szponzorokat próbálunk szerezni. Avatás időpontja 2001. július 22., Csokalyon.

6. Turulmadaras emlékművek felkutatása, hol volt, és kül. adatok begyűjtése, közlése. Találkozó szervezése a turulmadaras helységek részére.

7. Honismereti táborra Gálospetriben kerülne sor. Jó lenne ha minden megyéből jönne pár fiatal. Időpont 2001. augusztus 13–19. vagy 20–26.

8. Körlevél küldése az összes megyének a tudnivalók ismertetésével.

Tavaszi honismereti konferencia 2001. március 24-én, míg az őszi konferencia 2001. szeptember 14–16. között lesz Kaplonyban (Căpleni).

9. Könyvterjesztés rosszul megy. Kint vannak a könyvek és nem küldik a pénzt. Ezen változtatni kellene.

A napirendi pontokat kimerítve, ebédre kerül sor.

Ebéd után a társaság látogatást tesz a bihari földvárnál, az egykori turulmadár emlékmű helyén, utána pedig a temetőben, Gáspár András 48-as honvédtábornok sírjánál. (Idegenvezető Csernák Béla helybeli református tiszteletes volt – szerk. megj.)

Ezután különböző előadások hangzanak el, melyen résztvesznek a község lakosai is. Elsőként Csernák Béla lelkész házigazdaként köszöntötte a megjelenteket, majd Dukrét Géza a Szent Jobbról, Borbély Gábor a turulmadárról, dr. Kéri Gáspár a székelyhídi emlékmű helyreállításáról, Bara István a műemlék kastélyok és udvarházak restaurálásáról, Major Miklós Szilágynagyfalu demográfiai mutatóiról, Kordics Imre a Bihar megyei Fráter-kúriákról, míg Pálkovács István Schlauch Lőrinc váradi püspök-bíborosról beszélt.

Ennek befejezése után a résztvevők búcsút vettek egymástól.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Meg kell említeni, hogy az emléktáblák, emlékművek, emlékhelyek, szobrok felmérő-programot az Illyés Közalapítvány segítette. Így került kiosztásra egy-, másfélmillió lej megyéknént.

November 15-én Borbély Gábor: Népünk ősi jelképe a turulmadár, Dukrét Géza: A Szent Jobb és Szentjobb község története címen előadást tartottak Érmihályfalván, majd bemutatták kiadványainkat.

Pályázat

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság pályázatot hirdet a 2001. évi Varadinum-ünnepségekre, két témakörben:

1. Partiumi és bánsági Árpád-kori települések kialakulás és története; a tavaly meghirdetett pályázat folytatása.

2. Személyiségek a Partiumban vagy a Bánságban. Egy-egy település kialakulásában, fejlődésében, életében szerepet játszó személyiségek életének és munkásságának bemutatása, egyéni kutatás és a település lakosságának emlékezete alapján. Kötelező a felhasznált forrásmunka megjelölése és az adatközlők megnevezése (neve, kora és az adatközlés dátuma). A pályamunkákat ifjúsági és felnőtt kategóriákban díjazják.

Beküldési határidő: 2001. március 31.

Felhívás!

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság alapos felmérést szeretne készíteni azokról a partiumi és erdélyi településekről, amelyekben turulmadaras emlékművet avattak, függetlenül attól, hogy az még áll, vagy rég elpusztult. A közeljövőben találkozót szervezne az említett települések képviselőivel, később pedig a Partiumi füzetek sorozatában tenné közzé a felmérést.

A Bizottság kéri, hogy 2001. február 1-jéig küldjék be a következő adatokat: a település neve, hol van (volt) elhelyezve az emlékmű, ki és mikor, milyen esemény alkalmával leplezték le, az emlékmű leírása: méretei, anyaga, díszítése, felirata, állapota (ha elpusztult, mikor és hogyan történt ez, milyen emlékek őrződtek meg róla), hozzá fűződő történetek, szokások, írásos emlékek, fényképek.

November utolsó napjaiban megjelent a Partiumi füzetek 15. kötete, **Kupán Árpád: Mezőtelegd iskola-története.**

November 12. – Emléktáblát avattak Sárosi Gyula forradalmár költő tiszteletére, a borossebesi református templomban. A rendezvény fő szervezője a Kőlcsey Egyesület és a borossebesi református gyülekezet. A költő életrajzát Pávai Gyula tanár mutatta be. Az ünnepségen résztvett Deák József tagunk is.

November 19. – Milleniumi emlékoszlopot avatott Nagyvárad magyarsága. Az andezitből faragott emlékoszlop két tömbből áll, melyek illeszkedésüknél a Szent Korona körvonalait fogják körül. A felső tömbön Vörösmarty idézete olvasható: „Él nemzet e hazán”. Bizottságunkat népes csoport képviselte. Mi is koszorúztunk.

December 17. – Az első és második világháború hősi halottainak avattak turulmadaras emlékművet Mezőfényen (Szatmár megye). A rendezvényen, a helyi polgármester meghívására, résztvett Dukrét Géza elnök, Borbély Gábor, Kéri Gáspár és Bordás István. Heinrich Mihály polgármester megnyitó beszédéből megtudtuk, hogy az első világháborúban negyvenheten, a második világháborúban nyolcvanegyen haltak hősi halált. Az emlékművet a nagykárolyi Gui Demeter köfaragómester készítette. Dukrét Géza beszédében gratulált mindazoknak, akik hozzájárultak ahhoz, hogy az 1943-ban felavatott első világháborús emlékművet felújítva újra avassák. Különösen jelentősnek tartotta a turulmadár visszahelyezését az emlékműre, mivel ez nemzetünk ősi jelképe. Külön gratulált és díszoklevelet nyújtott át

Heinrich Mihály polgármesternek, aki az emlékművet a falu főhelyére költöztette és rávésette a második világháborúban elesettek névsorát is, valamint újra faragattatta, majd visszahelyeztette a turulmadarat az obeliszkre. Ezután koszorúztak bizottságunk nevében is.

December 21. – Könyvbemutatót szerveztünk Aradon, a Tulipán könyvesboltban. A délelőtt folyamán megismerkedtünk Nagyzerénd, Fekete gyarmat, Erdőhegy (Kisjenőhöz csatolt helység) és Ópécska emlékműveivel. A délutáni könyvbemutatót Puskel Péter, mint házigazda nyitotta meg. Ezután Dukrét Géza A forradalom zászlaja alatt, Borbély Gábor Jancsó Árpád Rajtuk taposunk, Farkas Piroska pedig Kupán Árpád Mezőtelegd iskolatörténete című könyvét mutatta be. A rendezvényen résztvettek Kovách Géza történész, Matekovits Mária, az aradi EMKE elnöke, Bordás István és Márkus János bizottsági tagok.

December 26. – Millenniumi emléktáblát avattak Szilágysomlyón, a református gyülekezeti teremben. Az emléktáblát dr. Hajdú Attila szilágysomlyói fogorvos készítette és adományozta a református egyháznak. Az ünnepi istentiszteleten Tökés László püspök hirdette az ígét, majd a gyülekezeti teremben ünnepi műsort szerveztek. Történelmi bevezetőt Joikits Attila tartott. Az emléktáblát Tökés László püspök leplezte le, majd Millenniumi Okleveleket osztottak ki. A rendezvényen résztvettek még Erdei János, Sallay Károly, Mitruły Miklós tagok.

2001

Február 1. – Szerkesztőségi gyűlést tartottunk, amelyen elhatároztuk, hogy egy széles körű gárdával összeállítjuk és a PBMEB gondozásában kiadjuk Bihar megye honismereti könyvét. Megalakítottuk a szerkesztő bizottságot, melynek tagjai Dukrét Géza, dr. Fleisz János, Emödi János, Borbély Gábor, Péter I. Zoltán, Mihálka Zoltán.

Március 10. – Megbeszélést tartottak a civil szervezetek képviselői a Magyar Művelődési Intézet munkatársaival, Halász Péterrel és Romhányi Andrással. Jelen voltak Dukrét Géza, a PBMEB és az EKE, Kelemen Mária, az EME, a Sapientia Varadiensis Alapítvány, az Anna Nőszövetség, Meleg Attila, a Matyi Műhely Magánbábszínház, a Tempó Klub, Péter I. Zoltán az Ady-kör, Széll Katalin a Tibor Ernő Galléria, Széll Sándor az EMT Bihar megyei fiókja képviselőiben. A tanácskozás témája a kapcsolatok kiépítése és egy kétszentes program megvitatása volt.

Március 15. – Részt vettünk Siterben Séra Ferenc lelkipásztor síremlékének megkoszorúzásán. Séra Ferenc az 1848-as szabadságharc siteri szimbóluma, elkísérte Kossuth Lajost londoni útjára. Az ünnepi megemlékezések keretében Vitályos Barna alpolgármester és Nyeste János tiszteletes beszédei után, megemlékezést tartott Dukrét Géza is, aki rámutatott arra, hogy Siterben először emlékeznek meg a háború után hivatalosan nemzetünk e nagy eseményéről. Hangsúlyozta, hogy Séra Ferenc síremléke egy 13. századi műemléktemplom mellett áll, amely értékes történelmi örökségünk. Az ifjúságot úgy kell nevelni, hogy legyenek büszkék történelmünkre, a falu nagy alakjára és e ritka Árpád-kori templomra. Ezután díszoklevelet adott át Nyeste János lelkipásztornak, aki rendbetette a síremléket. Bizottságunk részéről még jelen volt Gyarmati Gábor titkár és Bordás István.

Március 17. – A PBMEB Bihar megyei tagságának gyűlése.

Jegyzőkönyv

**amely felvétellett 2001. március 17-én, a Partiumi és Bánsági
Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság összejövetelén**

Jelen van mintegy 20 személy (a Bihar megyei tagság – szerk. megj.)

Dukrét Géza elnök köszönti a megjelenteket. Felhívja a figyelmet arra, hogy március 24-én lesz a Partiumi konferencia, melyen javaslatot kell tenni a múlt évben Belényesben született határozatról, a Fényes Elek-díj odaítélését illetően. Ennek érdekében most a Bihar megyei kitüntetendő személy

kilétéről kell dönten. Mielőtt felkéri Péter I. Zoltán bihari területi elnököt, hogy vezesse a jelölő gyűlést, felolvassa a díj odaítélésének szabályzatát.

Ezután Péter Zoltán felszólítja a jelenlevőket, hogy tegyenek javaslatokat a bihari Partiumi Bizottság 46 tagja közül kitartanak kitüntetésre érdemesnek.

- Pásztai Ottó öt tagot talál erre érdemesnek és pedig Dukrét Gézát, Péter Zoltánt, Dánielisz Endrét, Borbély Gábort és Kordics Imrét.

- Péter I. Zoltán a Dukrét Géza jelölését támogatja.

- Dukrét Géza sorra veszi és elemzi a kiemelkedő munkát végzett tagokat, így:

- Antal Béla Püspökiből, aki kiemelkedő tevékenységéért életműdíjat kaphatna.
  - Bessenyei István tiszteletes tőlünk ment el, ő szervezte meg a sarmasági konferenciát, jó szervező, tudományos munkássága is van.
  - Borbély Gábor, számtalan cikket írt, egy könyve is megjelent, sok felmérésen, adatgyűjtésen, fényképezésen vett részt.
  - Dánielisz Endre, sok könyve jelent meg, sok kitüntetése van, ellene volt a Fényes Elek-díj létrehozásának.
  - Emődi János, régi tag, még aktív dolgozó, ezért nehezen tud résztvenni összejöveteleinken. Ő Bihar legnagyobb őskori régésze, s már a fia is résztvesz a kutatásban.
  - Fábrián József, Tenke helytörténetét írta meg.
  - Juhász Viktor, Révnek a lelke. Sok könyv megjelentetője. (Sok írás – szerk. megj.) Életműdíjat kaphatna.
  - Kordics Imre, sok tanulmánya jelent meg, állandóan kutat, dolgozik.
  - Kupán Árpád, mezőtelegydi helytörténész.
  - Nánási Zoltán, Székelyhid monográfiáját írta meg.
  - Pásztai Ottó, a premontrei rend kutatója, több cikk, könyv megjelentetője.
  - Péter I. Zoltán, Várad műemlékvédője, cikksorozatok, könyvek megjelenése fűződik nevéhez.
  - Sípos László néprajzi múzeumot hozott létre Bogdándon, tavaly elhunyt, így post mortem kaphatná meg a Fényes Elek-díjat.
  - Nagy Aranka javasolja, hogy a fentiek közül Emődi János, Antal Béla és Juhász Viktor kerüljön előterjesztésre az elkövetkezendő konferencián.
- Szavazásra kerül sor, ahol a jelenlevők egyöntetűen elfogadják a jelölést.

Ezután Dukrét Géza még egyszer felhívja a figyelmet a március 24-én 10 órakor a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központban tartandó Partiumi Bizottság találkozájára, majd 16 órakor a Bihar megye monográfiája című munka szerkesztőinek megbeszélésére.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Március 18. – Albis falunapján, a magyar szabadságharc 153. évfordulójának megemlékezése után, emléktáblát avattak az iskola falán, Irinyi József 1848-as forradalmár tiszteletére. Nevét az iskola is felvette. Bizottságunkat Borbély Gábor és Dukrét Géza képviselte.

Március 24. – Partiumi Honismereti Találkozó – Nagyvárad

Jegyzőkönyv

amely felvétellett 2001. március 24-én, a PBMEB találkozásán

Ötvenkilenc személy vett részt. Dukrét Géza a PBMEB elnöke üdvözlő a megjelenteket, majd sort kerít a meghirdetett előadások megtartására.

1. Kordics Imre (Nagyvárad): Báró Gerliczy Félixné gróf Komis Lujza
2. Bessenyei István (Segesvár): Székelyhíd története
3. Pásztai Ottó (Nagyvárad): Pálos örökség a nagyváradai premontrei templomban
4. Puskel Péter (Arad): Arad Spectorja, Spector Aradja
5. Nánási Zoltán (Érmihályfalva): Dr. Andrássy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja
6. Juhász Viktor (Rév): Újabb adatok a révi Zichy-barlang felfedezéséről
7. Major Miklós (Szilágynagyfalu): Szilágyzóvány
8. Bara Eszter (Szatmárnémeti): Az erdői vár építéstörténete és újraházasítási tervei
9. Sallay Károly (Szilágysomlyó): Apa község

Az előadások után ebéd következett, majd kezdetét vette a közgyűlés. Jelen van 41 személy.

Dukrét Géza elmondta, hogy mindenki kapott pénzt, aki igényelt és aki elköltötte, de még szüksége van, kérjen (filmre, előhívásra, utazásra). – Sokan nem válaszolnak idejében a levelekre csak egy nappal előbb. – A jelen

konferenciára csak 300 000 lejt kaptunk. Előadást csak az tarthat, aki azt írásban leadja. Sokan reklamálják, hogy könyveinkben nem jelent meg az előadásuk, de azt elfelejtik, hogy nem adták le.

Fényes Elek-díjat most döntjük el. Várad megbeszélte, remélhetőleg a többi megye is. Eszerint **Bihar** javasolja Juhász Viktort, Emődi Jánost és Antal Bélát. Dukrét Géza ismerteti tevékenységüket. A három jelölt közül végül is **Juhász Viktort** és **Emődi Jánost** egyhangúlag megszavazzák.

Arad megye arra való hivatkozással, hogy csökkent az aktív tagok száma, nem javasol senkit. Magyar Etelka, aki elment és Kovách Géza esetleg szóba jöhetnének, döntse el a megyei szervezet. Végül is **Kovách Géza** kerül a listára.

Közben Mitruly Miklós megkérdezi, hogy kell-e területi szempontokat figyelembe venni? Vegyük figyelembe, hogy kapott-e máshonnan esetleg ugyanolyan tevékenységért vagy se. Ne kapjon két helyről.

Dukrét Géza felhívja a figyelmet, hogy minden megye határozza meg a saját embereit s majd az elnökség eldönti hányan és kik kapják meg.

Szilágy megyéből Dukrét Géza javasolja **Major Miklóst**, akinek könyvei jelentek meg és ifjúsággal kapcsolatos tevékenysége is van.

Szatmár megye **Székely Antalt** és post mortem **Sípos Lászlót** javasolja. Mindkettőt egyhangúlag elfogadják.

Temes megyében nincs kit javasolni.

A Varadinumra már érkeztek pályázatok, határidő április 15. Felkérlek Németh Katalint, hogy vállalja el a zsűri elnöki tisztet és válasszon maga mellé tagokat. Ő Borbély Gábort és Kordics Imrét javasolja.

Következő közgyűlés május 19-én lesz, a díjkiosztás után.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Partiumi honismereti találkozó

Árpád-kori települések, partiumi és bánági személyiségek

Aradi Jelen, 2001. március 27.

Szombaton Nagyváradon a Lorántffy Zsuzsanna Református Központban tartotta meg idei honismereti találkozóját a Partiumi és Bánági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság...

A honismereti találkozóra közel százan jöttek el Szilágyságtól a Bánáig, s szép számban hallgatták végig a tíz előadást olyan fiatalok is –

elsősorban középiskolások –, akik már ez idáig bekapcsolódtak a helytörténeti kutatásokba, vagy ezután kívánnak részt venni a bizottság munkájában, pályázataiban, amelyet a kezdetektől nagy szakértelemmel és ügyszeretettel vezet Dukrét Géza nagyváradi tanárember.

A Bizottság idei kutatási területe az Árpád-kori települések története, de a tavalyi téma – partiumi udvarházak, kastélyok – se vesztette el időszerepét. Ezzel párhuzamosan folyik a kutatás a partiumi és bánági települések történetét befolyásoló neves személyiségek életének, életművének feltárása. Nyilván olyan prominens emberek életpályájának a feltérképezése vár a bizottság tagjaira, akikkel a korábbi helytörténészek egyáltalán nem vagy csak töredékesen foglalkoztak, illetve a kutatás és publikálás óta eltelt időszakban új, eddig ismeretlen adatokat sikerült találni. Ezzel párhuzamosan a civil szervezet foglalkozik a szabadságharc, a két világháború emlékhelyeinek a felkutatásával, történetével, részletes leírásával, a még létező műemlékek megőrkítésével. Ezek lajstroma fokozatosan egészül ki, hiszen számos olyan műemléket sikerült felkutatni és részletesen leírni, vagy egykori rajzok, fotók, illusztrációk alapján rekonstruálni, amelyek ma már nem léteznek. A bizottság tagjai pedig – tanárok, orvosok, jogászok, újságírók és legkülönbözőbb területen dolgozók – szabad idejükben, önkéntes alapon végzik ezt az áldozatos, sokszor nagyon aprólékos, tudományos igényű felmérő és leíró munkát. Közleményeiket az évi honismereti találkozáson, illetve a konferencián terjesztik elő. Ezek egy-két év múltán a Partiumi füzetek sorozatban, illetve a Partium nevű, havonta megjelenő folyóiratban kapnak nyilvánosságot.

Kár, hogy Aradról és a megyéből, ahonnan az utóbbi években jó néhányan – közöttük az ifjúsági szekcióban tucatnyi csikys diák – bekapcsolódtak a Bizottság munkájába, ezúttal csak ketten – e sorok írója és Pécskáról dr. Pálfi Sándor – vettek részt a tudományos ülészek munkálataiban.

Ez viszont nem volt akadálya annak, hogy a szeptemberi honismereti konferencián először átnyújtandó Fényes Elek-díj odaadományozására ne tehettek volna javaslatot. Az értékes, s idén életművet honoráló díj várományosa Aradról az emlékhely bizottság egyik alapító és jó pár évig igen aktív tagja, dr. Kovách Géza.

Puskal Péter

Március 30. – Partiumi egyházi műemlékek – 2001. címmel konferenciát szervezett a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. A konferenciát a református egyház Teleki utcai székházában tartották, melyre meghívták a hazai és magyarországi szakembereket, az egyházkerület tisztségviselőit, lelképásztorokat, gondnokokat. Bizottságunk részéről részt vettek: Eszenyei Béla, az egyházkerület műszaki előadója, aki átfogó előadást tartott az egyházi műemlékvédelemről az egyházmegyében, Dukrét Géza előadásában ismertette a civil szervezet szerepét a műemlékvédelemben, valamint a helytörténeti kutatás és a műemlékvédelem közös céljait, Emödi János a Partium régészeti értékeiről beszélt. Jelen volt még Bara István, Bara Csaba, Borbély Gábor, Kéri Gáspár, Lakóné Hegyi Éva, Mihálka Zoltán, Nagy Aranka, Nagy László, Péter I. Zoltán, Tóth Géza Ivor. Másnap bemutattuk a Kéri Gáspár tulajdonában készülő érmelléki tájházat Balassa M. Ivánnak, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum vezérigazgatójának, majd április 2–3. között vele jártuk végig a Szilágyság festett kazettás mennyezetes templomait.

Április 19. – A magyar állam millenniuma tiszteletére Hajdúszoboszlón, a 15. századi templomerőd- és műemléktorony falán elhelyezett emléktáblát avattak. Az eseményre a fő szervező, az MTESZ Hajdú-Bihar Megyei Műemlékvédelmi Albizottsága (MAB) nevében dr. Angyal László András, a MAB elnöke hívta meg bizottságunkat. A küldöttség tagjai Dukrét Géza, Gyarmati Gábor, Pásztai Ottó és Bordás István voltak.

Május 2–12. között szervezték meg a X. Nemzetközi Műemlékvédelmi Konferenciát Tusnádon, Az épített örökség integrált védelme témakörében. Bizottságunkat Dukrét Géza és Jancsó Árpád képviselték. Jancsó Árpád előadást tartott Temesvár műemlékhídjairól.

Május 13. – Emléktábla-avatáson vettünk részt Szalacson, melyet a rendbehozott négylyukú műemlékhídon helyeztek el. György Irén tanárnő tartott előadást a műemlékhídról, dr. Kováts Lajos az Érmellék hajdani mocsárvilágát, Szabó István tanár az Érmellék élővilágát ismertette. Dukrét Géza elnök díszoklevelet nyújtott át Dávid Károlynak, Szalacs polgármesterének és György Irén tanárnőnek. Délután Borbély Gábor és Dukrét Géza fórumot szerveztek az Ér mocsárvilágának visszaállítása érdekében, kezdeményezve egy természetvédelmi övezet létrehozását. A rendezvényen részt vett még Gyarmati Gábor titkár és Bordás István.

Május 13–20. – Varadinum-ünnepségek

- május 18. – bemutattuk a Partiumi füzetek 16. számát, **Csilik József: István király Szent Jobbja és Szentjobb község története** címen.

-május 19. – pályázati díjkiosztó ünnepség

Nagy személyiségeink című pályázatunkra két ifjúsági és tizenegy felnőtt kategóriájú dolgozat érkezett. Az ifjúsági pályázati dolgozatok gyengék voltak. Bár kevés dolgozat érkezett a felnőtt kategóriában, a zsűrinek mégis nehéz dolga volt a sorrend eldöntésében, a magas színvonal miatt. A következő eredmény született:

- I. díj: Pain Lajos (Budapest): Egy polgármester, aki fejezetet írt Felsőbánya történelemkönyvébe,
- II. díj: Lakóné Hegyi Éva (Zilah): Szikszai Lajos, az elfelejtett alispán úr,
Kordics Imre (Nagyvárad): A két Hoványi,
- III. díj: Joikits Attila (Szilágysomlyó): Kozma nővér, élő legenda Szilágysomlyón,
Gurzó K. Enikő (Temesvár): Török János, Temesvár korszakalkotó polgármestere,
- IV. díj: Jósza Piroska (Nagyvárad): Köröskisjenő.

Oklevelet kaptak:

- Puskel Péter (Arad): Arad Spectatorja, Spectator Aradja,
- Pásztai Ottó (Nagyvárad): Szentmárton község rövid története,
- Tuduka Oszkár (Nagyvárad): A muzsikus Ruzicska és Szilágynagyfalú,
- Jancsó Árpád (Temesvár): Temesvár vára,
- Czégé Andrea Gizella (Nagyszalonta): Arany János Szalontán töltött éveire emlékezvén.

A zsűri elnöke S. Németh Katalin, tagjai Borbély Gábor és Dukrét Géza voltak.

Június 3-án szervezték meg Nagyszalonta napját. Többek között könyvbemutatót tartottak, amelyen Dánielisz Endre Nagyszalonta híres szülőttei című kötetét ismertették.

Június 9-én, Kulin György csillagász halálának 12. évfordulóján megemlékezést tartottak Nagyszalontán, kinek tiszteletére bronz mellszobrot avattak. Az ünnepély egyik szervezője Dánielisz Endre tagtársunk volt.

Június 17. – Könyvbemutató Szentjobbon, a római katolikus templomban, majd meglátogattuk a temetőt és a pincésort, Szentjobb polgármesterével.

Június 20. – A debreceni MTESZ meghívására látogatást tettünk Debrecenben a Technika Házában, a Debreceni Akadémiai Bizottságnál, a Debreceni Egyetemen, a Déri Múzeumban.

Június 21–23. – Részt vettünk Budakalászon a Kárpát-medencei Kisebbségi Magyar Közművelődési Civil Szervezetek II. Fórumán. A propaganda szekció munkálatait Dukrét Géza vezette, majd részt vett a fórum közös felhívásának összeállításában.

Július 20. – Megjelent a Partiumi füzetek 17. száma, **Emödi János: Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból.**

Július 22. – **Emléktábla-avatás Fényes Elek tiszteletére, halálának 125. évfordulóján.**

Csokaly nagy szülőttére emlékeztek

Bihari Napló, 2001. július 28. Részlet

Az ünnepséget a PBMEB szervezte meg, közösen a Székelyhíd Községi Tanácsával, az Érmelléki Református Egyházmegyével és Csokaly közösségével. Az ünnepi istentiszteleten **Gellért Gyula** érmelléki esperes szolgált. Felhívta a figyelmet arra, hogy a múltra emlékezve nemzetünk lelki, szellemi és tárgyi emlékeit őrizzük meg. Egyéni, gyülekezeti, nemzeti kötelességünk atyáink örökségét megbecsülni, mert ettől függ a jövőnk is. Ezután **Mátyás Árpád** helybeli lelkipásztor köszöntötte a jelenlevőket.

(Jelen voltak még: Fényes Hajnalka, a budapesti Fényes Elek Szakközépiskola képviselői, bizottságunk váradai tagsága mellett a szatmári küldöttség Bara István, a szilágysági küldöttség Major Miklós vezetésével – szerk. megj.)

Dukrét Géza, a PBMEB elnöke köszöntőszavai után röviden ismertette az ünnepség előzményeit. Emlékeztetett arra, hogy először 1991-ben jártak Csokalyon az akkor még álló Fényes-kúriát felmérni azért, hogy műemlékké nyilván-

níthassák... egy évre rá már csak a csupasz árkádok falak meredtek vádlóan az ég felé. Ha már az épületet nem menthették meg, legalább egy emléktáblával idézzék annak jeles születését...Az emléktáblát Balázs Jenő nagyváradi kőfaragómester készítette el, ugyanolyan szakmai tudással, művészien, akárcsak az eddigi több mint tíz hasonló táblát, úgyszintén a PBMEB megrendelésére.

Az ünnepségen megosztotta gondolatait az egybegyűttekkel **Kovács Zoltán** parlamenti képviselő, **dr. Pete István** szenátor, **dr. Fényes Tibor** debreceni kutató, aki távoli rokona a most ünnepelt földrajztudósnak.

Fényes Elek munkásságát **Borbély Gábor** helytörténész ismertette, igen alaposan dokumentáltan. **Gavrucza Tibor** székelyhidi lelkipásztor, megyei tanácsos a puszta árkádives falakban egy emlékhely létesítésének lehetőségét látta meg. Azt javasolta, hogy 2007-re, Fényes Elek születésének 200. évfordulójára készítsék el ezt a zárandokhelyet, amit mindannyian helyeseltek. **Cservid Levente** tanár, székelyhidi tanácsos is örült az ötletnek, mondván: ezzel legalább valamit helyrehoznak a múlt hanyagságából, ha már nem tudták megőrizni a kúriát. Dukrét Géza is fontosnak tartotta az emlékhely létrehozását, amely identitásunk megőrzését szolgálja majd. Hivatkozott Cservid Levente ötletére: hozzák létre a Fényes Elek Társaságot, s válasszák meg annak kuratóriumát is.

A templomból kijövet Dukrét Géza és dr. Fényes Tibor leleplezte az emléktáblát, majd a jelenlevők közösen elénekelték a himnuszt. Az ízletes ebédet követően – amelyet a csokalyi nőszövetségnek köszönhettek a meghívottak – többen feliratkoztak a Fényes Elek Társa-

ságba, s lelkiekben feltöltődve tértek haza.

Az emléktábla szövege:

F É N Y E S E L E K
STATISZTIKUS, FÖLDRAJZTUDÓS
1807 CSOKALY - 1876 ÚJPEST
HALÁLÁNAK 125. ÉVFORDULÓJÁN ÁLLÍTOTTA
A PARTIUMI MŰEMLEKVÉDŐ ÉS EMLÉKHELY
BIZOTTSÁG, AZ ÉRMELLÉKI EGYHÁZMEGYE
SZÉKELYHÍD KÖZSÉG TANÁCSA
CSOKALY KÖZÖSSÉGE

**Augusztus 9–16. – X. Honismereti tábor – Rév
Honismereti tábor volt Réven**

Bihari Napló, 2001. október 10.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság az Erdélyi Kárpát Egyesülettel közösen augusztusban szervezte meg a X. Honismereti táborát, Réven. A sátoztáborban ötvenen vettek részt, 36 fiatal és 14 idősebb személy. Tizen Székelyhídról, tizenegyen Szilágysomlyóról, az ottani cserkészcsapatból jöttek. A délelőtti most is, hagyományosan, munkával teltek. A műemlékes csoport – Domján Imre révi EKE-tag vezetésével – megtakarította és rendbetette több emlékmű környékét, ilyen Márton Gabriellának, Ady Endre első váradai szerelmének a síremléke, a világháborús emlékmű, Handl Károlynak, a révi Zichy-barlang felfedezőjének a síremléke, a vasút építések meghalt munkások köröstopai síremléke és a falu központjában lévő Korongozó fazekas című szobor. A néprajzi csoport – Juhász Viktor tanár vezetésével – megismerkedett a ma is dolgozó fazekasokkal, tanulmányozta díszítéstechnikájukat, és elvállalta egy tudományos dolgozat elkészítését e témában. Három csoport – Ujvárosi Tibor, Illyés György, Cservid Levente vezetésével – javította a Révi-szoros turistaújtait, karbantartó munkálatokat végzett. Megtakarították az ösvényeket az elvadult növényzettől, a kidőlt fatörzsektől, több helyt lépcsőket építettek, ahol a víz elmosta az utat.

Délután Juhász Viktor és Juhász Ibolya tanárok előadásokat tartottak Rév földrajzáról, történelméről, élővilágáról, népi hagyományairól. A révi EKE-szekkel közösen irodalmi délutánt szerveztek Adynak a Márton Gabriellához írt verseiből és Wass Albert költeményeiből. Vasárnap este táború mellett közös vacsorát rendeztek a helybeliekkel.

A tábor most is önellátó volt, a tábori konyhán naponta háromszori meleg ételt készítettek Dukrét Aranka és Kelemen Emőke vezetésével. Tempfli József római katolikus püspök élelmiszerral segített.

Sajnos kellemetlenségünk is volt, mert a második éjszaka kiloptak minden konzervet, olajat stb. az élelmiszeres sátorból. De a révi lakosok önzetlen segítsége, Hasas János RMDSZ-elnök, Domján Imre, Juhász Viktor és a helyi tanácsosok szervezőmunkája révén a táborozók nem szenvedtek hiányt. Köszönet érte.

Dukrét Géza

Augusztus 18. – Emléktábla-avatáson vettünk részt Nagyváradon, melyet a Szent László-templom falán helyeztek el annak a tizenkét mártírnak állítva emléket, aki 1944-ben megpróbálta megakadályozni a németek által aláaknázott Körös-híd felrobbantását.

Augusztus 19. – Érsemjén falunapján csónak alakú fejfát avattak Kazinczy Lajos aradi vértanú tiszteletére, amelyet mi is megkoszorúztunk. Dukrét Géza diszoklevelet adományozott Balazsi Józsefnek, Érsemjén polgármesterének. Jelen volt még Gyarmati Gábor, Kelemen Gábor és Kelemen Emőke.

Szeptember 7–9. – VII. Partiumi Honismereti Konferencia – Kaplony

Partium, 2001. 3. szám, december.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság szeptember 7–9. között szervezte meg VII. honismereti konferenciáját a Szatmár megyei, Nagykároly melletti Kaplonyban.

Nagyváradról autóbust indítottunk bánsági, Bihar megyei, kolozsvári tagjaink számára. A vendéglátók szendviccse, teával és kávéval várták az érkezőket. A regisztráció a monostor széles folyosóján történt, Gyarmati Gábor titkár vezetésével. Mindenki megkapta a névre szóló kitűzöt, a konferencia jelvényét, valamint egy műanyag dossziéba foglalva a konferencia részletes programját, a kirándulás útvonalát, a jelentkezők címlistáját, Kaplony rövid történetét. Akik befizették a tagsági díjat, megkapták hivatalból az utóbbi időszakban megjelent könyveinket. Erre az alkalomra hoztuk el honismereti lapunk, a Partium legújabb számát.

A kétnapos plenáris ülés színhelye a patinás monostor ebédlője volt. A nagy terem kicsinek bizonyult a több mint kilencven összegyűlt vendégnek. Az ünnepség a Szózat eléneklésével kezdődött, miközben képviselőbe öltözött fiatalok behozták és elhelyezték a teremben a millenniumi zászlót.

A konferenciát alulírott a PBMEB elnökeként nyitotta meg. Szabó

Károly szatmári szenátor, Kühn Pál kaplonyi plébános és Máncz Dezső polgármester üdvözölte a vendégeket, majd Balogh Ferenc az RMDSZ és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Eszenyei Béla műszaki tanácsos Tökés László püspök, Máthé Gyula az Erdélyi Kárpát Egyesület, Széphegyi László a budapesti Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Karacs Zsigmond a Magyar Honismereti Szövetség, Fleisz János a Bihari és Nagyvárad Civil Szervezetek Szövetsége és Sótanyi József a nagyváradiak részéről üdvözölték a konferenciát. A későbbiek folyamán szót kért még Hajdú Jenő Szlovákiából, a borsi II. Rákóczi Ferenc Emléktársaság elnöke, Lakatos Miklós a Magyar Statisztikai Társaság részéről, Csörtán Ferenc, a román Kulturális és Vallásügyi Minisztérium Nemzeti Kisebbségek Főosztályának munkatársa. A konferenciát megtisztelte jelenlétével Pintér Tamás főosztályvezető és Káldy Gyula osztályvezető az OMVH Nemzetközi Kapcsolatok részéről.

Kaplonyban először osztottuk ki a Fényes Elek-díjat azoknak, akik kimagasló eredményeket értek el a helytörténeti munkában, történelmi örökségünk megóvásában, a honismereti nevelésben. A laudatiók felolvasása után, a díjazottak diszoklevelet, Fényes Elek-bronzplakettet kaptak, és beírták nevüket az aranykönyvbe elhelyezett fényképük mellé. A kitüntetettek: **Kovách Géza** Aradról, **Emödi János** Nagyváradról, **Juhász Viktor Révről**, **Major Miklós** Szilágynagyfaluból, **Székely Antal** Ombodról, valamint post mortem **Sípos László** Bogdándról.

A plenáris ülés hagyományosan a helyi és környékbeli települések ismertetésével kezdődött, de rendhagyó módon. Kaplony jelenéről **Máncz Dezső** polgármester, Kaplony múltjáról **dr. Németi János** történész, Kálmándról **Tyukodi Antal** plébános, Mezőfényről **Heinrich Mihály** polgármester, Csanálosról **Mellau József** polgármester, Mezőpetriről **Karádi Csaba** alpolgármester beszélt. Börvelyt Németi János ismertette. Ők inkább a mai helyzetet mutatták be demográfiai, gazdasági és kulturális szempontból, átézerve ugyanakkor a konferencia jelentőségét, falujuk történelme és helyzete megismerésének fontosságát. Készülniük kellett, foglalkozniuk a témával, ami önmagában is pozitívum.

Az ebédszünet alatt autóbusszal és személygépkocsikkal átmentünk Kálmándra (Nagykárolytól 5 km) a nemrég felújított kultúrotthonba, ahol **Tyukodi Antal** plébános és társai köszöntötték az érkezőket. Dicséretre méltó volt a kálmándiak vendégfogadása és a fejedelmi ebéd. (Másnap hasonlóan).

Következett **Kühn Pál** plébános és **Petkes György** lelkipásztor ismertetője a kaplonyi katolikusság, illetve a reformátusság történetéről. Majd előadások hangzottak el a konferencia két fő témakörében: Árpád-kori településeink kialakulása és története, valamint nagy személyiségeink. **Benedek Zoltán** (Nagykároly) a Károlyiak birtokviszonyait, ismertebb kastély- és templomépítkezéseit ismertette, **Karacs Zsigmond** (Budapest) Károlyi-leveleket mutatott be, **Uszkaí Árpád** (Szilágypér) falujának Árpád-kori településtörténetét, **Fábián József** (Tenke) a Fekete-Körös völgyében kialakult településeket taglalta. **Fazekas Lóránd** (Szatmárnémeti) Böszörményi Károlyról és családjáról, **Pálkovács István** (Temesvár) Schlauch Lőrinc életéről és munkásságáról érkezett.

Este, az előadások után megérkeztek a helybeli lakosok, akik elszállásolták a résztvevőket, vacsorát és reggelit biztosítva számukra. A külföldi és belföldi meghívottak, valamint díjazottjaink tiszteletére protokolláris vacsorát szerveztünk, melynek célja a jobb megismerés, kapcsolatok kialakítása, a barátság megerősítése volt.

Másnap **Erdőközi Zoltán** (Lelle) a Kaplony család lellei ágát ismertette, **Borbély Gábor** (Nagyvárad) alaposan dokumentált tanulmányának címe Települések születése és pusztulása a középkori Érmelléken volt. **Lakóné Hegyi Éva** (Zilah) az elpusztult zilahi turulmadaras emlékművet mutatta be, **Szabó István** (Ottomány) a falujáról írt monográfiáját ismertette, **Tövisi József** (Kolozsvár) Hármásfalu vidékéről, **Balogh Ferenc** (Kolozsvár) a kincses város főteréről beszélt. Jómagam a nemrég elhunyt Hajdú-Moharos József Magyar településtár című monumentális munkáját mutattam be. Kikapcsolódásként a társaság megnézte a műemléktemplomot, a Károlyiak síremlékét, a ferences kolostort és annak híres könyvtárát. Idegenvezető Bara István és Kühn Pál volt.

Délután **Nánási Zoltán** (Érmihályfalva) ismertette II. Rákóczi Ferenc protekcionális levelét a kuruc szabadságharcosoknak és székelyhídi kiáltványát, **Szuhányi Katalin** (Érmihályfalva) a városban született Zelk Zoltán költő életútját, **Starmüller Géza** (Kolozsvár) a kővári vár történetét, **Antal Béla** (Biharpüspöki) a Váradhoz csatolt település népi építészetét mutatta be. **Józsa István** (Kolozsvár) a tehetségről beszélt, míg **Bessenyei István** (Segesvár) az árpádi favilla készítését ismertette.

A VII. honismereti konferencia közgyűléssel végződött. Az elnöki beszámoló után tárgyaltunk az emléktáblás és turulmadaras felmérőprogramok helyzetéről, könyv- és lapkiadásról, Fényes Elek Társaság, aranyos-

meggyesi kastélyalapítvány létrehozásának lehetőségeiről, belépési nyilatkozatok a szlovákiai Rákóczi egyesületbe, végül elvben megállapodtunk, hogy a következő konferencia helye Arad lenne, de erről majd dönt a novemberi elnökségi ülés.

Szombat este a templomban találkozó volt a helybeliekkel. Egy ökumenikus áhítat után alulírott a PBMEB szerepét és célkitűzéseit, a konferencia jelentőségét ismertette, köszönetet mondott a szállás- és étekadó vendéglátóknak, emléklapot nyújtva át azoknak, akik hozzájárultak a konferencia megszervezéséhez. Ezt követően a helybeliek rövid műsorral kedveskedtek, melyen közreműködött a helyi énekkar és fúvószenekar.

A zárónap a szakmai kirándulásé volt. Meglátogattuk Szödemeteren a Kölcsey-emlékhelyet, Tasnádon a református és római katolikus templomokat, Érszakácsiban a kazettás mennyezetes református templomot, Ákoson a 12. századi templomot, Erdődön a várromot, melynek kápolnájában esküdött Petőfi Sándor Szendrei Júliával. A vasárnapi zuhogó eső sem vette el a kirándulók kedvét. Három nap közös együttlét után, lelkiileg feltöltődve búcsúztak egymástól a VII. Partiumi Honismereti Konferencia résztvevői.

Dukrét Géza

Jegyzőkönyv

amely felvétellett 2001. szeptember 8-án, Kaplonyban

Jelen van 58 tag. Dukrét Géza, a PBMEB elnöke üdvözli a konferencián megjelenteket, ugyanakkor elnézést kér a kemény hangért, melyet a konferencián hallatott, de sajnos nagy a fegyelmetlenség s ezt csak így tudta ellensúlyozni.

- Mindenekelőtt megemlíti, hogy ott, ahol a polgármesterek újat alkottak, ott ők díszoklevelet kapnak. Így első volt a székelyhídi polgármester, Kéri Gáspár dr.-ral együtt, majd őket követte sorba Szalacs és Érsemjén polgármestere.

- Felmérő lapokra eddig milliókat költöttünk, de sokan még nem küldték el az anyagot, ezért felszólítja a késlekedőket feladatuk teljesítésére. Ezt követően a következő határidőre vállalják:

Major Miklós	október 1-jéig
Bara István	december 1-jéig
Puskel Péter	december 10-ig.

- Turulmadaras felmérés eddig 26–28 történt. Itt még elkelve a segítség.

- Partium lap kettő-három jelenik meg egy évben. Nehezen értékesíthető. A Partiumi füzetek sorozatban eddig 17 könyv jelent meg. A következő 18. kötetet Ottományról Szabó István írta. A barlangi feliratok című könyv nehezen fogy, nincs érdeklődés. Jelenleg mintegy 6-7 kézirat van előkészületben.

- Fazekas Lóránd javasolja, hogy a Partium első oldala legyen megkapóbb. Többen ellenzik, mondván, hogy ez nem hírverő újság.

- Bara István elismeri, hogy nem lehet egyedül csinálni az újságot, minden megye vállalja, hogy ír 2-3 cikket, az elnökök pedig mozgósítsák a tagokat a fényképekkel kísért cikkíráásra.

- Az itt elhangzott előadásokat mindenki küldje be, mert különben nem lehet őket kinyomtatni. A következő időpontig vállalják a beküldést:

Fazekas Lóránd	okt. 1.	Borbély Gábor	márc.
Tövissi József	okt. 1.	Balogh Ferenc	okt. 1.
Bara István	szept. 12.	Starmüller Géza	okt. 1.

- Különböző rendezvényekre hivatalos a Bizottság. Szept. 12-én négy fő vesz részt díjmentesen Szegeden (az Országos Műemléki Konferencián – szerk. megj.): Dukrét Géza, Bara István, Emődi János, Pálkovács István.

- Az aranyosmeggyesi alapítványról jövő hónapban születik döntés Szatmáron, vagy jövő tavasszal Váradon.

- Július 22-én Fényes Elek emlékére emléktáblát avattunk. Ott létrejött a Fényes Elek Alapítvány, melynek bárki tagja lehet. A budapesti Statisztikai Hivatal 100 000 forinttal támogatja az alapítványt. Kovács Zoltán képviselő ígéretet tett, hogy megpróbál állami pénzt is szerezni.

- Egyesek jelezték PBMEB-tagság iránti óhajukat. Az út nyitva áll.

- Bara István javasolja, hogy a konferencia anyagát 3 hónappal előre küldje el mindenki. Az előadásokat kinyomtatni és annak csak egy rövid tartalmát felolvasni.

- Lehetetlen, hisz akkor minden előadást 70-80 példányban kellene kinyomtatni, ami túllépné a partiumi bizottság pénzügyi kereteit.

- Több tárgy nem lévén az ülést az elnök berekeszti.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

VII. Honismereti konferencia

• A PBMEB elnöke szerint az eddigi legsikeresebb volt

Szatmári Friss Újság, 2001. augusztus 12.

Amint szombati lapszámunkban hírül adtuk, egyebek között Pintér Tamásnak és Káldy Gyulának, a budapesti Országos Műemlékvédelmi Hivatal fősztályvezetője, illetve osztályvezetője, Dukrét Géza és Bara István, a PBMEB országos elnöke és alelnöke, valamint tudományos kutatók, polgármesterek, más jeles személyiségek részvételével pénteken a kaplonyi ferences monostorban kezdetét vette a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság Árpád-kori településeink kialakulása és története központi témájú VII. Honismereti konferenciája. A vasárnap szakmai kirándulással véget ért háromnapos rendezvénysorozat keretében a pénteken és szombaton megtartott plenáris üléseken több mint harminc dolgozat hangzott el, köztük környékbeli polgármesterek, illetve alpolgármesterek (Máncz Dezső Kaplony, Heinrich Mihály Mezőfény, Mellau József Csanános, Karádi Csaba Mezőpetri), valamint olyan Szatmár megyei szerzők tollából, mint Kühn Pál és Tyukodi Antal plébánosok, Petkes György lelképásztor, dr. Németi János, Bara István, Benedek Zoltán, Uszkai Árpád, Fazekas Lóránd, Erdőközi Zoltán. A rendezvénysorozat végén Dukrét Géza, a PBMEB országos elnöke, arra a kérdéseinkre, hogy összegezze, illetve véleményezze a három nap folyamán történeteket, az alábbiakat nyilatkozta az SZFÚ-nak.

- A PBMEB 1993-ban alakult, 12 alapító taggal, Tempfli József és Tökés László püspök urak patronálásával, jelenleg Máramarosszigettől Temesvárig 96 tagja van...

Tulajdonképpen azt mondhatom, hogy eddigi konferenciáink közül a mostani sikerült a legjobban. Míg a tavalyi 65–70 résztvevővel zajlott, idén – a több meghívottal együtt – pénteken 95-en voltunk. Csak Magyarországról több mint tízen jöttek el. A felolvasott dolgozatok zöme kitűnő munka, ami arra enged következtetni, hogy a szerzők elmélyülve a helyszíni kutatásban, a levéltárak anyagát is felhasználva, évről évre mind dokumentáltabban dolgoznak. Ez rendkívül fontos, mert a Partium településeiről, személyiségeiről, műemlékeiről eddig keveset tudtunk. Újdonság a szervezésben, először történt meg, hogy polgármesterek is eljöttek és beszéltek falujuk történetéről, mai helyzetéről. Ez nagyon jól sikerült, mindenkinek tetszett. A PBMEB-tagok számára kicsit szokatlan volt, hiszen mi az

Árpád-kortól napjainkig terjedő helytörténeti ismeretekhez vagyunk szokva, a polgármesterek pedig történelmi adatokat csak futólag említenek, inkább a mai helyzetre utaltak, demográfiai, illetve nemzeti összetétel szerint, kulturális szempontjából mutatták be településüket. Így aktuális képet kaptunk a környező falvokról, ami pozitívum...

A PBMEB további célkitűzése haladni az elkezdett úton. Nagyon fontos számunkra, hogy a helytörténeti kutatásban fellelhető fehér foltok eltűnjenek, minél több település történelmét ismerjük meg. Olyan aprómunka ez, amely hosszú távon egy nagy történelmi munka alapját képezi.

Boros Ernő

Szeptember 16-án a Bogdándi Magyar Múzeum falán leleplezték Sipos László emléktábláját. Az emléktábla Joikits Attila és Major Miklós támogatásával készült el.

Szeptember 12–16. – XXI. Országos Műemléki Konferencia – Szeged

A PBMEB meghívást kapott a magyarországi Országos Műemlékvédelmi Hivataltól a XXI. Országos Műemléki Konferenciára, amelyet Szegeden szerveztek meg. A meghívást Széphegyi László, az OMVH aligazgatója, a Műemlékfelügyeleti Igazgatóság Szegedi Irodájának vezetője adta át Kaplonyban. Az OMVH négy személynek biztosította a költségeket, ezek: Bara István, Dukrét Géza, Emödi János és Pálkovács István. Az első nap, szerdán, a regisztráció után, meglátogatták az OMVH szegedi kirendeltségét, délután városnézésen vettek részt. A második nap autóbusszal szakmai kirándulással telt, megtekintették Csongrád megye műemlékeit, Szeged–Szegvár–Szentés–Nagymágocs–Hódmezővásárhely útvonalon. Pénteken 10 órakor kezdődött a XXI. Országos Műemléki Konferencia a Szegedi Nemzeti Színházban. A köszöntések után tizenkét személynek nyújtották át a Schönvisner István-emlékérmet, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Kiténtetését. Erdélyből Benczédi Sándor kézdívasárhelyi építésmérnök és Dukrét Géza nagyváradi tanár kapta meg. Délután az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark körépületében folytatódtak a munkálatok. Szombaton a Dóm téri egyetemi aulában volt a záróülés. Délután az OMVH szegedi kirendeltségére kaptak meghívást, ahol megismerkedtek több megye műemléki felügyelőjével és városi főmérnökkel. Vasárnap átmentek Jugoszláviába és megtekintették a Délvidék talán legszebb városát, a secessziós és eklektikus Szabadkát.

Szeptember 20-án a Partiumban filmezett Ráday Mihály, a Magyar Televízió stábjával. Témájuk a még eddig lencsevégre nem kapott 1848-as

emlékművek, síremlékek, s az utóbbi időben történt változások. Nagyváradon Dukrét Géza kalauzolta és mutatta be a rogeriuszi református templom előtt létesített 1848-as sírkertet, majd elmentek Bihar községbe lefilmezni Gáspár András honvédtábornok síremlékét. Itt Csemák Béla lelkipásztor ismertette a felújított emlékművet. A filmezés Szatmárnémetiben folytatódott, ahol Bara István, majd Szilágysomlyón és környékén, ahol Erdei János működött közre.

Szeptember végén az Arany János Művelődési Egyesület megalakulásának 10. évfordulóját ünnepelte Nagyszalonta, Nagy György József elnöki visszatekintéséből kiviláglott, hogy ez a kis közösség Nagyszalonta magyar kultúrájának megőrzését vállalta magára. Döntő része volt az Arany-, a Sinka- és Zilahy-szobrok felállításában, márványtáblák elhelyezésében. Az egyesület évente megrendezi az Arany János szavaló- és az Arany László- mesemondó versenyt. A kiterjedt művelődési tevékenységet Dánielisz Endre, az Arany szellemében Nagyszalonta művelődéséért című könyve összegezte.

Tíz év a szalontai művelődés szolgálatában

Bihari Napló, 2001. október 9.

Nagyszalonta 119 éve ápolja nagy szülőttének emlékét. Bár az egyesületek az idők során többször feloszlottak, újjáalakultak, céljuk mindig ugyanaz maradt: óvni Arany János szellemi hagyatékát. A Művelődési Egyesület 1991 szeptemberében alakult egy maroknyi lelkes kezdeményező taggal, s azóta találkozók, könyvbemutatók, szavaló- és mesemondó versenyek fémjelzik tevékenységüket. Munkájuk nyomán az öreg iskola melletti kis parkban elsőként Arany szobra kapott helyet, majd sorban „hazatértek” Szalonta jeles fia: Zilahy, Sinka, Kulin György is.

Az Arany János Művelődési Egyesület tíz évének történetét Dánielisz Endre rendszerezte kötetbe. Az előzmények bemutatásával, az utóbbi évek tevékenységeinek részletes ábrázolásával igazi „születésnap” ajándék ez a könyv mindazoknak, akik munkájukkal vagy részvételükkel hozzájárultak a rendezvények sikeréhez. A múlt heti ünnepi gyűlésen az egyesület első elnöke, Tódor Albert, a jelenlegi vezető, Nagy György József, valamint Dánielisz Endre tiszteletbeli elnök köszöntötte a mintegy hetven megjelentet. Felvillantották az évtized nehézségeitől sem mentes, de eredményeit látva mindenképpen sikeres pillanatait...

C. Patócs Júlia

(Az egyik fő kezdeményező, Dánielisz Endre tanár, aki mindvégig az egyesület tiszteletbeli elnöke volt, de – korára való tekintettel – mindig csak a szervezés élvonalában működött, mint a külső kapcsolatok tartója – szerk. megj.)

Szeptember 22-én Nagyváradon szervezték meg az Erdélyi Múzeum Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának kihe-lyezett gyűlését, amelyen bizottságunk részéről előadást tartottak Antal Béla, Borbély Gábor, Dánielisz Endre, Dukrét Géza, Emödi János, György Irén, Kordics Imre, Kupán Árpád, Péter I. Zoltán, Venczel Márton. Másnap a résztvevők meglátogatták a Révi-szorost, Dukrét Géza vezetésével, melynek szervezésébe besegített Juhász Viktor tanár is.

Szeptember 23-án a IX. Báthori Napok keretében Szilágysomlyón felavatták Báthori István mellsobrát, melyet koszorúzás követett. Bizottságunkat Joikits Attila, Erdei János, Sallay Károly képviselték.

Szeptember 30-án az Érmelléki Ősz rendezvénysorozat keretében kop-jafát avattak az 1848-as mártírok tiszteletére, a székelyhídi református temp-lomkertben. Az ünnepségen bizottságunkat Kéri Gáspár doktor képviselte.

Október 5. – Temesváron, az 1999 novemberében leleplezett, majd le-vert Klapka György-emléktáblát újra állították és újra leleplezték. Bizottsá-gunk részéről Pálkovács István és Tácsi László vettek részt az ünnepségen.

Október 6. – Aradon, a vesztőhely hagyományos koszorúzásán, az aradi tagság mellett, részt vett Temesvárról Pálkovács István és Szabó László. Ugyan akkor a váradiak, közösen az EKÉ-vel, kirándulást szerveztek a következő útvonalon: Nagyvárad–Világos–Lippa–Máriaradna–Arad. Ide-genvezető Nagy Aranka volt.

Október 14. – Kopjafát avattak Bihardiőszegen Bocskai István tiszteletére, az Álmosd – Diószeg közötti győztes csata emlékére. A kopjafát a magyarországi Bocskai István Hagyományörző Társaság ajándékozta. Bizottságunkat Kéri Gáspár képviselte.

Október 21. – Honismereti kirándulást szervezett az EKE Bányási Osztálya. Meglátogatták Zombolya műemlékeit, Gyertyámos és Nagybe-rekszó 1848-as emlékműveit. Idegenvezető Pálkovács István volt.

Október 28-án az EKÉ-vel közösen kirándulást szerveztünk műemlék-templomaink megtekintésére, a következő útvonalon: Nagyvárad–Tas-nád–Érszakácsi–Ákos–Lompért–Somlyóújlak–Szilágysomlyó. Idegenveze-tő Dukrét Géza és Erdei János voltak.

November 2. – Megjelent Szekernyés János Temesvár millenniumi

temploma című kiskönyve, melynél az ügyintézés fáradságos munkáját Pálkovács István végezte.

November 4. – Érmihályfalván, közösen a helyi polgármesteri hivattal, millenniumi kopjafát avattunk. A kopjafát Érmihályfalva testvérvárosa, Barót küldte ajándékba. Az ünnepségen részt vett Albert Dénes, Barót polgármestere. Ünnepi beszédet Dukrét Géza tartott, aki Kiss Csilla lelkipásztorral együtt leleplezte az emlékművet. Ezután a Reformáció ünnepének tiszteletére koszorúztunk a Bocskai István-szobornál. Az ünnepségen még részt vettek Gyarmati Gábor, valamint Bokor Irén, Kovács Rozália, Szalai Ilona, Szuhányi Katalin érmihályfalvi tagjaink.

Dukrét Géza ünnepi beszéde

Tisztelt honfitársaim!

A magyarok számára kedvező volt, hogy elfoglalhatták a termékeny Kárpát-medencét, s Árpád fiai az egységessé vált magyarsággal megalapíthatták az immár ezer éves, Kárpát-medencei Magyarországot, melyet Szent István rendezett be, a Karoling utódállamok, főként Lombardia intézményeit véve mintául. Szent Istvánról beszélni most, ezer évvel koronázása után, egyik fontos kötelességünk.

Géza fejedelem fia, István 997-ben lépett apja örökébe, aki az 1000. év őszén Rómába küldte Asztrik szerzetest II. Szilveszterhez, aki a pápától koronát és zászlós lándzsát hozott. Domokos, az első esztergomi főpap végezhetette 1000 karácsonyán a koronázást, amit az egyházi szervezet kiépítése követett. A pápa jóváhagyta a magyar király kérését egy egyháztartomány létesítésére, s ennek élére Esztergomot állította. István tíz püspökséget hozott létre: az esztergomi várhegyen megépült az első székesegyház. Az esztergomi érsekséggel párhuzamosan került megszervezésre a veszprémi püspökség, ezt követte a kalocsai egyházmegye, amely néhány éven belül érsekség lett. 1009 előtt Eger, Győr, Erdély, és 1009-ben Pécs kapott püspökséget. Bihar vára 1025 táján lett püspöki székhely – amit Szent László átvitt Váradra –, 1030-ban a csanádi, 1038-ban a váci püspökség jött létre. A püspöki székhelyeket egy-egy dux várának és katonaságának védelmében állította fel, így létrehozva a várispánságokat, melyek a vármegyék alapjai lettek. E vármegyei keretekben indult el az egyházi esperességek alapítása, ezek fennhatósága alatt pedig a falusi templomok létesítése. Minden tíz falunak egy templomot kellett építeni. Szent István király törvénykönyvei az így kialakított keresztény királyság megszilárdulását segítették.

Szent István alakja úgy él a történelemlétkönyveinkben, mint aki zseniális politikusként felismerte, ha a magyarság nem telepszik le, nem veszi fel a kereszténységet, akkor ugyanarra a sorsra jut, mint az avarok és a hunok. Tehát a politikai felismerés után kemény kézzel, karddal és keresztrel megkeresztelte ezt a nyakas magyar népet, papokkal megtanította a földművelést és bevezette az európai népek közösségébe. Ezt a megrögzött torz képet kell helyreigazítani. Igazi érdemei sokkal nagyobbak, mint amit így, ilyen egyszerűen a fejünkbe vertek.

A földművelést a magyarság nem a Kárpát-medencében tanulta meg. Magukkal hozták. A nyelvészet megdönthetetlenül bizonyítja, hogy mind a földművelésnek, mind a szőlőművelésnek és gyümölcsészetnek honfoglalás előtti a szókinése. A kereszténység ismert volt a honfoglaló magyarság körében. A Nemzeti Múzeumban kiállított húszegynéhány honfoglalás kori leletgyűjteményben tizenkét keresztet számolhatunk meg, sőt van közöttük ereklyetartó is. De hiszen István nagyapja, az erdélyi Gyula már keresztény volt, csak ortodox és nem római rítusú. De István volt az egyházszervező akkor, amikor Európában a kereszténység a mélypontján állott. Hogy hogyan szervezett, láttuk az imént.

De beszélnünk kell Imre fiához írt Intelmekről, ebből tűnik ki Szent István nagysága. Miután az egyházzól, főpapokról, főemberekről, főtanácsról írt, a vitézekről írja le a következő sorokat – több mint hétszáz évvel a nagy francia forradalom előtt – minden ember egyformának, egyenlőnek születik, csak az alázat emelhet embert másik fölé és a gőg alázhat meg valakit. Hogy ez egy állameszmét körvonalazó államelméleti műbe belekerült, önmagában is jelentős tény. De ide képzelhetjük Szent István életét is, amiben hű volt azokhoz az elvekhez, amiket leszögezett. Személyében megvalósította az igazságos, a kegyes és béketeremtő király mintaképét. Az Intelmek másik passzusa arról szól, Magyarország a népek igazi hazája lehet és abban a jövőbenek megtarthatják hagyományait. Állameszmeként rajzolják fel, hogy a tarka, sokszínű gazdasági életet lehetővé tevő, a Kárpát-medencei egységet különböző kultúrák tudják igazán jól kihasználni. Ezeknek a kultúráknak élniük kell, nem szabad homogenizálódni, nem lehet etnikai tisztogatásra gondolni sem, mert az gyengíti az összetartozást. Erről szól az a figyelmeztetés a fiának: ne szórd szét, amit összegyűjtöttem. Mit gyűjtött össze? Az itt élőknek megadta a lehetőséget és a hitet abban, hogy egymással békésen is meg lehet élni. Hisz a középkor folyamán voltak itt telepések Európa minden részéből: oroszok, lengyelek, csehek, szlovákok,

horvátok, románok, németek, olaszok, franciák, szerbek, bolgárok, kazárok, úzok, besenyők, kunok, jászok. Ezek mind mind valami különleges szint és értéket jelentettek a Kárpát-medencei sokszínű államban, amiben mindenki megtalálta otthonát és hazájának érezte. A Szent István-i gondolat, állameszme tehát nem a sokszínűség eltüntetése, hanem megbecsülése, bátorítása. Az első esztergomi zsinat kimondta, hogy minden templomban olyan nyelven kell imádkozni és a tanítást elmondani, amilyen nyelven a templomban élők értenek.

Mit üzen nekünk ez a király ezer év távlatából? Minden magyar felelős minden magyarért. A rossz ellen nem fel lehet, hanem fel kell lépni. Hogyan? Összefogással. Az összefogás hogy lehetséges? Bizalommal egymás iránt. Összintéséggel, toleranciával. Most amikor ünnepeljük a kereszténység kétezredik és magyar államiságunk ezer éves évfordulóját, fejet hajtunk Szent István előtt. Törvényeinek, intelmeinek eszmei mondanivalója ma is érvényes. Így bátran állíthatjuk, hogy nemzetünk Ő általa lépett be Európába. A Millenniumot minden település igyekszik méltóan megünnepelni és tiszteletére emléket állítani. Ezt szolgálja e kopjafa is, amelyet most avatunk fel. Emlékeztessen minket e kopjafa Szent István intelmeire, s legyünk büszkék történelmi örökségünkre!

November 17-én tartottuk bővített elnökségi ülésünket, melyen összeállítottuk a 2002. év programját. Jelen voltak: Dukrét Géza elnök, Bara István alelnök, Major Miklós, Puskel Péter, Péter I. Zoltán, Pálkovács István területi elnökök, Gyarmati Gábor titkár, Borbély Gábor, Dánielisz Endre, Kéri Gáspár, Jakobovits Miklós, a Barabás Miklós Céh elnöke és Eszenyei Béla, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület műszaki előadója.

November 17-én tartotta Új Ezredévi Közgyűlését a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, amelyen Pro Partium-díjat kapott Péter I. Zoltán, Lakóné Hegyi Éva és Pávai Gyula tagtársunk.

Pályázat

A PBMEB pályázatot hirdet a Varadinum 2002. ünnepekre, két témakörben:

I. A 20. század emlékezete, öröksége. Gazdag választék, amely felöleli egy évszázad eseményeit, történelmét, megvalósításait egy partiumi vagy egy bánági település életében. Témakörök:

- egy meghatározó esemény, rövid időszak vagy átfogó kép a település történetében,

- a település gazdasági fejlődése,
- a település életében jelentős szerepet játszó személy, személyek, vagy család tevékenysége,
- évfordulók, megemlékezések, emlékművek felavatása, még ha az már nincs is meg,
- építészeti, műemlékek: stílusok, változások, fejlődés, modernizálás, ipari emlékek, jellegzetes épületek, épületegyüttesek, amelyek változást hoztak a település arculatában – ez lehet pozitív vagy negatív,
- képzőművészet: a század alkotásai, értékei,
- egyesületek: civil, egyházi, szakmai, sport stb. egyesületek története.

2. **150 éves a nagyváradi fotográfia.** Az első fotográfusok, a technika fejlődése, műhelyek, egyesületek, művészeti ágazatok, irányok.

Kötelező a felhasznált forrásmunka megjelölése és az adatközlők megnevezése. Kérjük pontosan feltüntetni a pályázó nevét, postacímét, foglalkozását. A pályamunkákat ifjúsági és felnőtt kategóriában díjazzuk. A színvonalas dolgozatokat nyomtatásban is közzé tesszük. Díjkiosztás 2002. április 27-én. Beküldési határidő: 2002. április 5.

November 24. – Tízéves a Partiumi Közlöny, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület lapja – ünnepi megemlékezés a Lorántffy Egyházi Központban, erdélyi és magyarországi egyházi lapok főszerkesztőinek jelenlétével. Dukrét Géza bemutatta lapunkat, a Partiumot, amely a Közlöny mellékleteként jelenik meg, és ismertette Bizottságunk jövő évi célkitűzéseit.

November 25. – Az albisi Irinyi József Általános Iskolában Pete István szenátor, mint védnök és Dukrét Géza, mint tanácsadó jelenlétében megtartotta alakuló ülését az Irinyi József Társaság szervező bizottsága és megválasztotta vezetőségét. A társaság célkitűzése a falu nagy szülőtte emlékének ápolása. Irinyi Józsefet úgy tartja számon a történelem, mint az 1848-as márciusi ifjúság tizenkét pontos követelményének ismertetőjét. Elhatározták, hogy emléktáblát helyeznek el azon a helyen, ahol Irinyi József szülőháza állott, szobrot állítanak az iskola előtt, kialakítva egy emlékparkot az ünnepségek színhelyéül, a közeljövőben pedig egy emlékszóbat létesítenek az iskola melletti épületben.

November 25-én Dettán emléktáblát avattak Bakálovich Emma és Reviczki Gyula tiszteletére. Bizottságunkat Pálkovács István képviselte.

December 1. – Az EMKE évi közgyűlése Kolozsváron, a protestáns

teológia dísztermében. Dukrét Géza beszámolt a Bizottság tevékenységéről és ismertette felhívásunkat a turulmadaras emlékművek felméréséről.

Juhász Viktor Rév díszpolgára

Bihari Napló, 2001. december 5.

Brindaş Ioan, a liceum első igazgatója, Tözsér Eliz szobrászművész és Liviu Maior szenátor után Juhász Viktor nyugdíjas matematika-fizika szakos tanár is Rév díszpolgára lett.

A két RMDSZ-es tanácsos határozattervezetét ellenvetés nélkül szavazta meg a Helyi Tanács a múlt heti soros ülésen. A 74 éves, révi születésű Juhász Viktor a környék magyarságának kiemelkedő alakja. Tanárként három nemzedék nőtt fel a keze alatt, s indult el az élet buktatókkal teli útján. A révi RMDSZ és EKE alapítója és vezetőségi tagja színjátszóként, és rendezőként több mint ötven éven keresztül irányította a helyi amatőr színjátszó csoportot.

Oroszlánrésze van az első és második világháborúban elesettek emlékére állított obeliszk és Ady Endre első szerelme, Márton Gabriella síremlékének megvalósításában. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság tagjaként írásaival, előadásaival nagyban hozzájárult ahhoz, hogy szülőfaluját és annak embereit határainkon belül és túl sokan megismerhették. Neki köszönhető, hogy a magyarországi Székkutas és Rév között elindult egy folyamat, melynek eredményeként a két helység testvérség lett.

Most, amikor többségünk a túlélésre félretett tartalék pénzünket számolgatjuk, ő kis nyugdíját arra költi, hogy adatok után kutat budapesti, kolozsvári és nagyváradi könyvtárakban. Betegséggel dacolva, Rév monográfiáját írja. Reméljük, a Helyi Tanács gesztusa erőt ad a további munkához.

Hasas János

December 14–15. – Szembenézés a múlttal címen értekezletet tartottak a temesvári felkelés 12. évfordulója alkalmából a Temesvári Belvárosi Református Egyházközség termében. Szervező a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és az RMDSZ Temes Megyei Szervezete. Bizottságunk részéről jelen volt Pálkovács István.

2002

2001. karácsony–2002. január – a Zilah városi EMKE-székházban szervezték meg a zilahi magyar képzőművészek kiállítását, melynek egyik szervezője tagtársunk, Lakóné Hegyi Éva, a helyi EMKE alelnöke volt.

Január 23. – Bordás István, Dukrét Géza, Ujvárosi Tibor résztvett Máthé Gyula, az Erdélyi Kárpát Egyesület országos elnökének temetésén, Kolozsváron.

Január 26. – A zilahi EMKE-székházban bemutatták a zilahi származású Szilágyi István Hollóidő című könyvét, amelyet Lakóné Hegyi Éva szervezett meg.

Január 30-án a zilahi múzeum kiállítótermében mutatták be a szilágysági magyar nyelvű művelődési, irodalmi folyóirat első számát. Címe: HEPEHUPA. Főszerkesztője Fejér László. Lakóné Hegyi Éva a városépítő Szikszai Lajosról, Major Miklós a kertészfalvakról és a szilágysági tájak idegenforgalmi értékeiről ír. Az áprilisi második számban Mitruly Miklós a krasznai fiatalok fonóbeli játékaikról értekezik. A következő szám néprajzi rovatában Major Miklós a kárásztelki napsugár-díszítéses oromfalakat mutatja be, fényképekkel illusztrálva.

Február 12. – Elkészült Szabó István: Ottomány – kismonográfia című kötete.

Február 23-án a Hegyközcsatár községhez tartozó Siterben lakossági fórumot szerveztek a kultúrotthonban, melyen Dukrét Géza előadást tartott a műemlékvédelemről. A faluban levő Árpád-kori templomot és néhány 19. századi épületet meg kell védeni.

Március 8. – Petőfi Sándor-mellszobrot avattak Zsombolyán. Bizottságunk részéről résztvett Pálkovács István, Tácsi László és Szabó László.

Március 10-én könyvbemutatót tartottak Ottományban. Dukrét Géza ismertette Szabó István: Ottomány című kismonográfiáját. Jelen volt több mint hatvan személy. Bizottságunk részéről még jelen volt Borbély Gábor, Farkas Piroska és Bordás István.

Március 15. – Résztvettünk Nagyváradon, a rogériuszi református templomban tartott ünnepi istentiszteleten, majd megkoszorúztuk a templom mellett található 1848-as sírkertet.

A temesvári ünnepségen testületileg résztvett bizottságunk Temes megyei tagsága.

Aradon, a Csiky Gergely Liceum folyosóján, ünnepi műsorral egybekötve leplezték a Petőfi Sándort ábrázoló domborművet. Aradi Zsigmond aradi születésű jeles szobrászművész hosszú ideig eltűntnek hitt alkotására a tatarozás során darabokban találtak rá az épület padlásán. A műalkotás szakszerű restaurálását Kocsis Rudolf szobrászművész és Szívós László simonyifalvi kőfaragó végezte. Az ünnepélyes leleplezésen műemlékvédő szervezetünk képviselőjében Matekovits Mária, az iskola aligazgatója és Ujj János tanár vett részt.

Zilahon a megemlékezés után megkoszorúzták az 1848–49-es szabadságharc emlékművét és a Wesselényi-szobrot. Bizottságunkat Lakóné Hegyi Éva képviselte.

Március 16. – Résztvettünk Sáterben az 1848-as szabadságharc tiszteletére szervezett ünnepségen. Az istentisztelet után, amelyet a református templomban tartottak, megkoszorúztuk Séra Ferenc síremlékét. Az ünnepség Hegyközújlakon folytatódott, az ottani népfőiskolán.

Március 17-én Dukrét Géza és Pete István szenátor résztvett Albison az Irinyi József Társaság alakuló gyűlésén. Ketten vezették le a vezetőség megválasztását. Ezután résztvettek Monospetriben, a március 15-i ünnepségeken, ahol emléktáblát avattak a temetőben.

Egy kirándulás keretében, Végváron bizottságunk és az EKE Bánsági Osztálya nevében Pálkovács István és Szabó László megkoszorúzták Zsolnay Dániel 1848-as toborzó lelkész sírját. Beszédet tartott Szabó László Zsolnay Dániel életútjáról, Pálkovács István arról a nyolcvan végváriáról, akik résztvettek a szabadságharcban. A sírt Szabó László kezdeményezésére tették rendbe a végváriak. Hazafelé menet a társaság megtekintette az újmosnicai – a Bánság egyedüli – turulmadaras emlékművét.

Március elején indították útjára Nagyszalontán az Arany Koszorú című helytörténeti és egyesületi tájékoztatást nyújtó, negyedévi közlönyt. Főszerkesztője a Nagyváradon élő Fábíán Imre író, a város szülötte. Munkatársa Dánielisz Endre tagtársunk.

Március 23. – Partiumi Honismereti Találkozó

Nagyváradon, a Református Püspöki Palotában. Az egynapos konferencia fő témája A 20. század öröksége volt. A következő előadások hangzotnak el: **Kupán Árpád:** Egy bihari főúr, aki beírta nevét történelmünkbe, **Pávai Gyula:** Sárossy Gyula és az Aranytrombita, **Nagy Aranka:** Mikó Imre hagyatéka, **Szalai Ilona:** Kovács János, az első magyar Afrika-kutató,

Kordics Imre: Rómer Flóris bihari munkássága, **Pálkovács István:** Schlauch Lőrinc bíboros-püspök, **Kovács Rozália:** Első világháborús levelek, **Benedek Zoltán:** A nagykárolyi zsinagóga és a két zsidó temető, **Bessenyei István:** Népfőiskolai mozgalom Sarmaságon, **Mitruly Miklós:** Krasznai fiatalok fonókabeli játéka, **Bokor Irén:** Húsvéti szokások Szilágypéren.

Előadások után közgyűlést tartottunk, ahol megbeszéltük a pályázatokkal kapcsolatos feltételeket és tudnivalókat, a további rendezvényeink időpontját, az idei Fényes Elek-díjak várományosait. A szavazás alapján a díjat a következők kapják meg: Pálkovács István Temesvárról, Fazekas Lóránd Szatmárnémetiből és Pávai Gyula Aradról.

Április 4-én volt a Szenczi Kertész Ábrahám Sajtóház ünnepélyes felavatása. A könyvbemutatók sorában Dukrét Géza ismertette **Szabó István Ottomány** című kismonográfiáját, rámutatva, hogy könyvkiadásunk egyik legsikeresebb kötete, példaképe annak, hogyan kell elkészíteni egy falusi monográfiát. Ezt követően Szabó István beszélt több évtizedes kutató munkájáról.

Április 8-án, Hajós Imre aradi festőművész halálának 25. évfordulóján, az aradi Csiky Gergely Líceum tanári szobája folyosóján emléktáblát avattak. Az újvidéki születésű Hajós Imre egy ideig az iskola aligazgatója volt, nagy szerepet játszott az iskola esti tagozatú oktatásának beindításában. Számos helyi lapban közölt művészettörténeti és kritikai írásokat. Festőként a hazai posztimpreszionista festészet egyik jeles képviselőjeként tartják számon. Munkásságát Ujj János történelemtanár értékelte.

Április 9-én Dukrét Géza találkozott Aradon bizottságunk ottani tagjaival. A megbeszélés után Matekovits Máriával, Matekovits Mihállyal megtárgyalták a VIII. Partiumi Honismereti Konferencia programját és szervezési problémáit, amelyet az idén Aradon szervezünk meg. A megbeszélés a városházán folytatódott, Bognár Levente alpolgármester hivatalában. Délután résztvettek az itteni pedagógus szövetség ünnepi gyűlésén, melyet a nyugdíjas pedagógusok számára szerveztek.

Április 28.–május 5. – Varadinum-ünnepségek

- május 1.– 150 éves a nagyváradi fotográfia

Partium, 2002. november

Ebben az évben 150 éves a nagyváradi fotográfia. 1852-ből ismerjük Mezey Lajos festőművész Nagyváradon készült első dagerrotípiát.

Elhatároztuk, hogy emlékülést és kiállítást szervezünk ennek tiszteletére, amelynek megszervezésére felkértük a Tavirózsa Fotóklub segítségét.

Felhívást tettünk közzé a Bihari Naplóban, melyben kértük a lakosság segítségét a kiállítás összeállításában, vagyis hozzanak 19. század végi és 20. század eleji fényképeket. Így összegyűlt közel száz darab fénykép. Ezek mellett válogattunk a jelenkori fotóművészek képeiből is.

Az emlékülést 2002. május 1-jén, 10 órai kezdettel, a Református Püspöki Palota dísztermében tartottuk. Résztvett 65 személy, ezekből heten Magyarországról. Elhangzott öt rendkívül érdekes előadás, amely bemutatta az első fényképészeti műhelyeket, az első fotográfusokat, a fotóművészet történetét napjainkig.

Az emlékülést alulírott nyitottam meg, s röviden ismertettem a váradi fotográfia történetét. Dr. Mezey András Budapestről, úkajjáról, Mezey Lajosról, az első váradi fotográfusról tartott előadást. Miklósi-Sikes Csaba, Sümeg városi múzeumának igazgatója az erdélyi fényképezés kezdeteiről beszélt, ismertetve saját kutatásait ezen a téren. Arany Béla az első váradi fényképésznőről, a holnapos Miklós Jutkáról és egyik tanítványáról, Gyenge Rozáliáról tartott előadást. Gyenge Rozália az ő édesanyja volt, így beszámolt személyes élményeiről is, amelyek megmaradtak gyermekkorából. Szemléletesen ismertette édesanyja eredeti fényképészműtermét, mely számunkra is élményszámba ment. Dragos István tanár, a Tavirózsa Fotóklub egyik vezető tagja felolvasta Tóth István, a fotóklub elnökének előadását – mivel ő maga külföldön tartózkodott – ismertetve a klub történetét és jelenét. Az előadások után dr. Mezey András mintegy 50 darab, az általa kiadott Mezey Lajosról készült albumát szétosztotta a közönség között.

Balról jobbra: Arany Béla, Miklósi-Sikes Csaba, Dukrét Géza, Dragos István, dr. Mezey András

Déli egy órától fényképkiállítást nyitottunk meg a Foto Art Galériában. A terem zsúfolásig megtelt. Alulírott a kiállítást ismertettem, amely bemutatta a különböző fotóműhelyekből kikerült családi fényképeket

1860-tól 1940-ig. A kiállítás másik része a közelmúlt és a mai fotóművészek munkáit mutatta be. Hozzászólt még dr. Mezey András és Miklósi-Sikes Csaba. A kiállítás május 8-ig volt látható.

Dukrét Géza

- május 3-án a Varadinum keretében könyvbemutatót szerveztünk a Lorántffy Zsuzsanna Egyházi Központban. Hét szerző újabb megjelent kötetét mutatták be. Dukrét Géza ismertette Hajdú-Moharos József Magyar településtart című munkáját. Dr. Fleisz János Nagyvárad történelmi bibliográfiája című munkáját Fábián Imre mutatta be. Szilágyi Zsolt képviselő Péter I. Zoltán, Dukrét Géza Nagyvárad című városismertetőjét ismertette, második, bővített kiadásban.

- május 4. – **pályázati díjkiosztó ünnepség** a Református Püspöki Palota dísztermében szerveztük meg. A rendezvényt megtisztelte jelenlétével Tempfli József megyés püspök, Csúry István generális direktor. A pályázat témája A 20. század öröksége volt. A pályázatra 23 dolgozat érkezett, 15 felnőtt és 8 diák kategóriában. A zsűrinek – S. Németh Katalin, Borbély Gábor, Kordics Imre – nagyon nehéz dolga volt, a dolgozatok magas színvonala miatt. A döntés értelmében a következő eredmény született:

Felnőtt kategóriában:

- I. díj – Kupán Árpád (Nagyvárad): Mezőtelegd iparosításának történetéről.
- II. díj – Boros Ernő (Nagykároly): Tasnádi deportálások. Száz börtvényi pokoljárása.
- III. díj – Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti): Egy jelkép múlása, egy jelkép születése.

Dicséretet kapott:

- Dánielisz Endre (Nagyszalonta): Galíciától a Garda-tóig – napló,
- Erdei János (Szilágysomlyó): Gyászos feltámadás, 1919. április 19–21.,
- Pásztai Ottó (Nagyvárad): Százéves a nagyváradai labdarúgás,
- Tuduka Oszkár (Nagyvárad): A Kolping egyesület története.

Oklevelet kaptak még:

- Kovács Rozália (Érmihályfalva): Levelek az első világháborúból,
- Benedek Zoltán (Nagykároly): A nagykárolyi görög katolikus templom,
- Gurzó K. Enikő (Temesvár): Harc a túlélésért,

- Jósa Piroska (Nagyvárad): Egy élet története a 20. század rendszerváltozásainak sodrában,
- Borsos Éva (Végvár): Megemlékezés Végvár község 200 éves és a református templom 110 éves évfordulójáról,
- Bura Miklós (Máramarossziget): Máramarossziget rendezett tanácsi koronaváros – 1913,
- Domokos Piroska (Szamoskrassó): Szamoskrassó, a Partium egyik községe értékeinek, emlékeinek bemutatása,
- Moisei Ágnes (Nagybánya): Tudósítás a nagybányai Teleki Blanka nyugdíjas klub létrejöttéről és munkálkodásáról.

Diák kategóriában:

- I. díj – Eszenyei Farkas Gábor (Nagyvárad): A városépítő két Rimanóczy,
- III. díj – Bíró Andrea (Nagyvárad): Sass Kálmán.

Oklevelet kaptak:

- Sajgó-Bezgedi Norbert: A premontrei templom és a Premontrei rend története,
- Talmács Krisztina: Szent László, Nagyvárad alapítója,
- Bertalan Tímea Kinga: Kristófi János életútja,
- Kajó Tünde: Beleznay Andor tornatanár úr,
- Józsa Nándor: Korok és szobrok a 20. századi Nagyváradon,
- T. Szabó Gyopár: A Kristófi család.

A díjakat – pénz- és könyvjutalmat – Tempfli József püspök, Csüry István generális direktor, Bara István és Dukrét Géza adta át. Ezután felolvasták a díjazott dolgozatokat. A rendezvényen több mint hatvanan vettek részt.

Május 23-án Érmihályfalván, a Nyíló Akác városnap rendezvény keretében, honismereti délutánt szervezett bizottságunk helybeli tagsága, a Bartók Béla kultúrotthonban. Előadást tartottak Kovács Rozália, Nánási Noémi, Nánási Zoltán, Szalai Ilona, Szuhányi Katalin Érmihályfalva történelméről, gazdasági életéről, műemlékeiről, képzeletben bejárva a várost egy fényképekkel kirakott térképen. Dukrét Géza fényképkiallítást készített a város műemlékeiről, jeles épületeiről.

Június elején Közszegremetén tartotta vezetőségi ülését a magyarországi Országos Széchenyi Kör. Azért esett a választás erre az avasi magyar falura, mert itt áll a Partium és Erdély egyedüli Széchenyi-obeliszkje. Az autóbusszal érkező vendégek először megtekintették Szatmárnémeti műem-

lékeit, ezt követően Kőszegremetére utaztak, ahol megkoszorúzták az emlékművet és leleplezték a reá helyezett márványtáblát, amely az itt tartott ülésre emlékezteti az utókort. A látogatás egy avas-medencei körutazással zárult. A vendégeket Sike Lajos újságíró, a falu szülötte és Fazekas Lóránd tagtársunk kalauzolta.

Június 2-án Nagyszalontán szobrot avattak Kiss István Kossuth-díjas képzőművész tiszteletére. A szobrot Kiss Lenke szobrászművész készítette. Június 4-én egy szimpóziumot szerveztek Bocskai hajdúinak tiszteletére, ahol előadást tartott dr. Egyed Ákos akadémikus, Dánielisz Endre és Zuh Imre.

Június 14–16. között autóbusszos kirándulást szerveztünk Szlovákiába, a Borsiban székelő II. Rákóczi Ferenc Emléktársaság meghívására. Első nap: Borsi – Zemplén – Imreg – Céke – Kisbári – Borsi – Szőlöske. Második nap: Krasznahorka váralja–Kassa. Harmadik nap: Lelesz – Királyhelmecc – Kisgéres – Nagykövesd – Borsi – Nagyvárad.

Június 23-án Szentjóni Szabó László születésének 135. évfordulója alkalmából iskolai névadó ünnepséget szerveztek Ottományban. Szentjóni Szabó Andor előadást tartott Ottomány üstököse címen, majd átadta a költő nevét felvett iskolának az általa készített címeres iskolazászlót, melyre Gellért Gyula esperes adta áldását. Pécsi L. Dániel jelképtervező az iskolazászló jelképeinek értelmezéséről beszélt, Dukrét Géza a Szentjóni Szabó László-ünnepségek és -táblaavatás történetét vázolta fel, majd Szabó István ny. tanár A névadó ünnepség és a falunap kapcsolata című előadást tartotta meg. Ezután megkoszorúzták Szentjóni Szabó László emléktábláját és a világháborús emlékművet. Bizottságunkat Gyarmati Gábor, Borbély Gábor, Farkas Piroska, Bordás István képviselte.

Június 24-én a Pápan tartott Népi vallásosság a Kárpát-medencében című konferencián Dukrét Géza előadást tartott A Szent Jobb és Szentjobb község története címen.

Június 25.–július 2. között a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma meghívására Dukrét Géza résztvett a 32. Egri Műemlékvédelmi Nyári Egyetemen, Noszvajon. Beszédet tartott a váradi várról és a Szent László-kultuszról, valamint Erdély történelmi emlékhelyeiről.

Július 3-án a Sátoraljaújhelyen tartott XXX. Országos Honismereti Akadémián Dukrét Géza előadást tartott Erdély Kossuth-szobrairól.

Július 6-án emléktáblát avattak Óbábán Téry Ödön tiszteletére. Az ünnepségen, a koszorúzáson bizottságunk részéről Pálkóvács István vett

részt. Valamikor július folyamán temesvári tagtársaink, Sztupár Zoltán, Pálkovács István és Szabó László, megtalálták Újbesenyő (Dudeștii Noi) határában azt az obeliszket, amelyet 1905. szeptember 24-én emeltek az újbesenyőiek, a temesvári csatában – 1849. augusztus 9-én – itt elesett 54 szabadságharcos emlékére. A cserjéktől eltakart, egy kukoricaföld kellős közepén meglelt emlékmű felirata a következő:

**A szabadságharc hőseinek
1848 – 1849**

Itt nyugszik a
Szabadságharc
54 névtelen hőse, akik
1849 aug. 9-én e helyen
lefolyt csatában haltak meg
hazájukért

A névtelen hősök emlékét
megőrkítették Újbesenyő
község lakosai
1905 évben

Mindhárom szöveg magyar és német nyelven egyaránt szerepel az obeliszken. A három méter magas, carrarai márványból készült obeliszket Kapfer György temesvári kőfaragómester munkája. A három „felfedező” vállalta az EKE és a PBMEB nevében a restaurációs munkálatokat is.

Július 20-án a Református Püspöki Palota dísztermében tartották a 200 éves a magyar muzeológia, 130 éves a nagyváradi múzeum című emlékülést. A rendezvényt megtisztelte jelenlétével Tempfli József megyés püspök, Csüry István főjegyző, Kerekes József egyházkerületi tanácsos. A következő előadások hangzottak el: **dr. Bodó Sándor**, a Budapesti Történelmi Múzeum vezérigazgatója; A magyar muzeológia kezdetei, **dr. Balassa M. Iván**, a Szentendrei Néprajzi Múzeum címzetes igazgatója; A néprajzi múzeumok története, **Lakóné Hegyi Éva** nyugalmazott muzeológus, Zilah: Múzeum-alapítási törekvések a Szilágyságban, **Németi János** régész, Nagykaroly: A muzeográfia múltja és jelene Szatmár megyében, **Miklósik Ilona** temesvári muzeológus nevében Dukrét Géza olvasta fel: A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat, **Tóth János**, az Ady Endre

múzeum igazgatója: A nagyváradai muzeológia kezdetei, Kordics Imre helytörténész: Nagyvárad első állandó múzeuma, dr. Fleisz János történész: Nagyvárad múzeumi élete a két világháború között. Majd Dukrét Géza beszélt az EKE régi néprajzi múzeumáról, Kolozsvárott, a székelyhídi halászmúzeumról, a nagyszalontai Arany-múzeumról, a tenkei természetrajzi múzeumról, a belényesi néprajzi múzeumról.

- A nyár folyamán, a Száz magyar falu könyvesháza Kft. gondozásában, a Magyar Millennium könyvkiadói vállalkozás keretében megjelent **Szilágynagyfalu monográfiája**. A 203 oldalas, tetemes mennyiségű szakirodalmat sűrítő szintézis szerzője Major Miklós, egyesületünk Szilágy megyei területi elnöke.

Július 26-án megbeszélést tartottunk Aradon, a Csiky Gergely Középiszkolában, a szeptemberi konferencia megszervezése érdekében. A megbeszélés után összegyűltek a tanári szobában Arad helytörténészei, műemlékvédői, melyek közül hatan iratkoztak be egyesületünkbe. Így 13-ra emelkedett az Arad megyei csapat. Mivel összesen kilencen voltak jelen, így a megyei csapat megválasztotta új területi elnökét, Ujj János személyében. A tisztújító gyűlést Dukrét Géza elnök és Gyarmati Gábor titkár vezette le.

Jegyzőkönyv

amely felvétel 2002. július 26-án, a PBMEB kihelyezett aradi összejövetelén

Jelen van mintegy 13 személy. Tárgy az aradi területi elnök megválasztása, valamint a szept. 6–8. között Aradon tartandó konferencia előkészítése.

Dukrét Géza üdvözlöi a megjelenteket és ismerteti a PBMEB felépítését, feladatait, tevékenységét, valamint a létrejötte körüli eseményeket, célkitűzéseket. Említést tesz ugyanakkor a **Partium** lap, valamint a **Partiumi füzetek** c. sorozatban megjelenő könyvekről és az évenként kétszer – tavasszal és ősszel – szervezett találkozókról, úgyszintén a Varadinum keretében megrendezett pályázatokról. Ezután ismerteti a szervezeti szabályzatot és a tagsági díj létét.

Hozzászólásaik a következőknek vannak:

- Dr. Kovách Géza felhívja a figyelmet a konferencia utáni kirándulási útvonal jó megszervezésére, ne legyenek megismétlődő útszakaszok, mert ezek plusz időt és pénzt jelentenek.

- Király András RMDSZ-elnök, kételkedik a két ugyanolyan célú szervezet párhuzamos szükségességében, mint a **Partium** és a **Kelemen**

Lajos Társaság és nem látja értelmét ennek megalakulásában. Válaszában Dukrét Géza kifejti a kettő közötti különbséget, hangsúlyozva, hogy a Partiumi Bizottság fő tevékenysége a helytörténeti kutatás és hogy a Partium nem most alakul meg, hanem ez már egy több éve sikeresen működő vállalkozás.

- Ujj János kiemeli, hogy a megjelenő kiadványok nem kimondottan műemlékvédelemmel foglalkoznak.

- Dukrét Géza felkéri a jelenlevőket, hogy amennyiben a Partiumi Bizottság tagjai óhajtának lenni, töltsék ki a belépési nyilatkozatokat. A felhívás nyomán nyolc új taggal bővül a Bizottság, akik közül öten kifizetik a félévi tagsági díjat is.

- Mielőtt sor kerülne a visszavonuló dr. Kovách Géza helyett a területi elnök megválasztására, Puskel Péter, mint ideiglenesen felkért területi elnök, beszámol eddigi tevékenységéről.

Ezt követően Dukrét Géza ismerteti az elnök feladatát, munkájának lényegét, kapcsolatait.

Ezután kerül sor a titkos szavazásra, melynek eredménye a következő:

Ujj János	6 szavazat
Puskel Péter	2 szavazat
Sándor István	1 szavazat
Baracsi Levente	1 szavazat

A fentiek eredményeként **Ujj János** lett a PBMEB aradi területi elnöke. Több tárgy nem lévén elnök az ülést berekeszti.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Július 30-án Temesváron fogadták az egrri Agria Túrakerékpáros Egyesület tagjait, akik a 450 évvel ezelőtti törökellenes harcok emlékére végigjárták – 1700 km-en – az akkori ellenálló várakat, közöttük Temesvárt is. Pálkóvács István bemutatta a vendégeknek a város műemlékeit, nevezetességeit.

Július 31.-augusztus 4. között résztvettünk az Erdélyi Kárpát Egyesület Országos Vándortáborában, Gyergyószentmiklós mellett.

Augusztus 16. – Elkészült a Partiumi füzetek 19. kötete, **Csorba Mihály: Érsemjén – kismonográfia** címen.

Augusztus 18-án résztvettünk Érsemjén falunapján. Az ünnepélyes megnyitót az általunk két évvel ezelőtt kitakarított arborétumban felállított

színpadon tartották. Mi is megkoszorúztuk Kazinczy Ferenc szobrát, majd Dukrét Géza bemutatta Érsenjén című új kötetünket. A rendezvényen résztvett még Gyarmati Gábor, Farkas Piroska, Borbély Gábor, Mihálka Magdolna, Dukrét Aranka, Kelemen Emőke és Bordás István.

Augusztus 19-én Dukrét Géza festett kazettás mennyezetes templomokról készült fényképeiből és néprajzi gyűjteményéből kiállítást nyitottak meg a Református Püspöki Palotában, a Reformátusok Világszövetsége Európai Tagozata konferenciájának tiszteletére.

Fényes Elek-emlékpark

Partium, 2002. november

2002. augusztus 31-én ünnepélyes keretek között avatták fel Csokalyon a Fényes Elek-emlékparkot. Cservid Levente tanár, a Fényes Elek Társaság elnöke ünnepi beszédében elmondta a park elkészítésének történetét, s megköszönte mindazok segítségét, akik hozzájárultak e park létrehozásához. ki anyagilag, ki fizikai munkával. Beszédet mondott még Pete István szenátor, Kovács Zoltán parlamenti képviselő, Dukrét Géza, a PBMEB elnöke. Bizottságunk részéről még jelen volt Gyarmati Gábor, Farkas Piroska, Dukrét Aranka, Bordás István, Kéri Gáspár. A beszédek után megkoszorúztuk a hajdani kúria falmaradványán elhelyezett Fényes Elek-plakettet. Az alábbiakban közöljük **Dukrét Géza** beszédét.

Tisztelt ünneplő közönség !

Ünnepeljük Csokaly nagy szülöttének, Fényes Elek születésének 125. évfordulóját. Életéről, munkásságáról tavaly részletesen hallhattunk, az emléktábla-avatás alkalmával. De most is meg kell említeni, hogy Ő volt a magyar statisztika és honismeret megalapítója. Az 1851-ben Pesten megjelent Magyarország statisztikai és geographiai szótára, négy kötetben, ma is forrásanyag, kiindulópont a helytörténeti kutató számára. Az általa összegyűjtött és a különböző műveiben leírt adatok, megállapítások, legyen az népesség, iskolahálózat, földgazdálkodás, mezőgazdasági termelés, állattartás, erdőgazdálkodás, ipari termelés, s mindez településekre lebontva, ma is kincsesbánya a honismeret számára. Leírásai, föld- és népismerete ma is érvényesek, nem veszítették el értéküket. Ugyanakkor példakép a helytörténész számára, hogyan kell összegyűjteni és feldolgozni a különböző adatokat. Elévülhetetlen érdeme az Országos Statisztikai Hivatal megszervezése, 1849-ben, s ez által a modern statisztika megteremtője.

Elévülhetetlen érdemei ellenére hosszú ideig megfeledkeztek róla. Csak

születésének 150. évfordulóját ünnepelte meg az általa létrehozott hivatal és mellszobrot állítottak a hivatal épületében. Utána megint csend, még szülőfalujában sem emlékeztek meg róla, egészen tavalyig. De a helytörténeti kutatók nem feledkezhetek meg róla, hisz munkái forrásanyagul szolgáltak mindenkoron. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság a 89-es fordulat után programjába foglalta a Fényes-hagyaték ápolását, s azóta több eseményről számolhatok be:

- 1991-ben Borbély Gáborral felmértük, leírtuk és közé tettük a Fényes Elek-kúria állapotát. Jakabffy László építészmérnök segítségével elkészült egy dokumentáció, melynek hatására 1992-ben feltették a műemléklistára. Az épület akkor még ép volt. De sajnos ez sem mentette meg a pusztulástól.

- 1997-ben a III. Partiumi Honismereti Konferencia résztvevői meglátogatták a kúriát, de már csak romokat találtak.

- 1998-ban lefényképeztük a romokat, segítségért kiabáltunk, de hasztalan.

- 2000 elején felkeresett egy lelkes ember, Cservid Levente tanár, hogy valamit tenni kell a kúria megmentéséért. Sajnos már késő volt, restaurálni ezt már nem lehetett. De elhatároztuk, hogy emléktáblát avatunk a következő évben.

- 2000 szeptemberében a Partiumi Bizottság közgyűlése megalapítja a Fényes Elek-díjat, melyet azok kapnak meg, akik kitűntek a helytörténeti kutatásban, honismereti tevékenységben.

- 2001. július 22-én emléktábla avatása a református templom falán, Fényes Elek halálának 125. évfordulója tiszteletére és megalakul a Fényes Elek Társaság, ideiglenes elnöknek Cservid Leventét választják meg, akit e tisztségben véglegesítenek az Érmelléki Napok alkalmával szervezett közgyűlésen. Ettől kezdve ez a szervezet veszi át a feladatokat.

- 2001. szeptember 7-én a Partiumi Bizottság kiosztja az első Fényes Elek-díjakat, a következők kapják meg: dr. Kovách Géza Arad megyéből, Emödi János és Juhász Viktor Bihar megyéből, Székely Antal és post mortem Sípos László Szatmár megyéből, Major Miklós Szilágy megyéből. Az idei díjakat Aradon osztjuk ki, melyeket Fazekas Lóránd Szatmárról, Pávai Gyula Aradról, Pálkovács István Temesvárról kapják meg.

- 2002-ben megkezdődött a romok helyén egy emlékpark kialakítása, melynek átadását ma ünnepeljük. Reméljük, mostmár méltó helyet kap Fényes Elek mind szülőfalujában, mind az itt élő emberek emlékezetében. Lesz hová zárandokoljon Fényes Elek tisztelője és az utókor. Így legyen.

Csokaly, 2002. augusztus 31.

Szeptember 1-jén tartották a bagosi Bánffy Napokat Szilágybagoson. Ez alkalomból emléktáblát avattak a református templom falán, a következő szöveggel:

ÖRÖK HÁLÁVAL
A SZILÁGYBAGOSI LAKOSOK RÉSZÉRŐL
BÁRÓ BÁNFFY ELEK ÉS NEJE GYÖRFI MÁRIA
GRÓFNŐ EMLÉKÉRE, AKIK TÁMOGATTÁK
ŐSEINKET A TEMPLOM ÉPÍTÉSÉBEN
2002 SZEPTEMBER 1.

Ezután következett a turulmadaras világháborús emlékmű koszorúzása. Bizottságunk részéről Dukrét Géza és Major Miklós koszorúzott. Majd megtekintettük az erre az alkalomra összeállított néprajzi kiállítást az iskolában. A rendezvényen részt vett még Borbély Gábor, Farkas Piroska, Dukrét Aranka és Bordás István.

Szeptember 6–8. – Partiumi Honismereti Konferencia – Arad

Partium, 2002. november

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság szeptember 6–8. között Aradon tartotta VIII. honismereti konferenciáját. A rangos eseménynek a Minorita kultúrház adott otthont. Az ünnepélyes megnyitó, a Szózat elnéklése után, Baracsi Levente belvárosi református lelkész áhítatával kezdődött, majd Dukrét Géza, a Bizottság elnöke és Matekovits Mária, az aradi EMKE elnöke, mint házigazda köszöntötte a megjelenteket. A konferenciát üdvözölte Tokay György parlamenti képviselő, Bognár Levente Arad alpolgármestere, Matekovits Mihály Arad megye főtanfelügyelő helyettese, Kerekes József, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület küldötte, Höhn József, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal képviselője, Karacs Zsigmond, az Országos Honismereti Szövetség képviselője, dr. Fleisz János, a BINCISZ elnöke, Mogyorós Imre, a Központi Statisztikai Hivatal Hajdú-Bihar Megyei Igazgatóságának igazgatója. A köszöntők után a Fényes Elek-díjak kiosztása következett, melyet az idén hárman kaptak meg: Pálkovács István Temesvárról, Fazekas Lóránd Szatmárnémetiből, Pávai Gyula Aradról.

Az első nap előadásainak sora hagyományosan a vendéglátó település megismerésével kezdődött: **Ujj János** Arad történelmét ismertette, **Puskel Péter** Arad nagy építészeit és azok munkáit mutatta be, Matekovits Mihály ismertette a magyar nyelvű oktatás alakulását Arad megyében, majd **Pávai**

Gyula Adatok és okmányok az Aradi Római Katolikus Gimnázium történetéhez, 1919 és 1923 között című tanulmányát olvasta fel. **Matekovits Mihály** vezetésével a résztvevők megtekintették a kultúrház belső udvarában kiállított Szabadságszobor darabjait, s közben megismerkedtek a szobormentési akció részleteivel. Délután Dan Ungureanu, Arad megye prefektusa látogatta meg és üdvözölte a konferenciát, majd a következő előadások hangzottak el: **Krestyán Ilona**, Temesvár: A Temesvári Fa- és Fémipari Iskola története, **Fábián József**, Tenke: A szórványosodás útján, **dr. Pál Ágnes**, Szeged: A Dél-Alföld határmenti kisvárosainak térszervező ereje, **dr. Dénes Zoltán**, Mezőhegyes: A román etnikum térnyerése a Partiumban, **Tácsi László**, Temesvár: A nagyszentmiklósi Nákó-kastély, **Kovács Rozália**, Érmihályfalva: A Bernáthfalvi Bernáth család érmihályfalvi ága. Az előadások sora könyvbemutatóval zárult. **Juhász Viktor** Rév című kötetét Dukrét Géza, **Pálkovács István** Schlauch Lőrinc bíboros című kötetét maga a szerző ismertette. Végül **Jancsó Árpád** diapozitíveken keresztül ismertette franciaországi útjegyzeit. Ezután a résztvevők meglátogatták a Vesztóhelyet, ahol Matekovits Mihály mondott beszédet, majd a himnusz eléneklése után megkoszorúzták a tizenhárom aradi vértanú emlékművét.

Másnap a következő előadások hangzottak el: **dr. Kovách Géza**, Arad: Kossuth és Arad kapcsolata, **Karacs Zsigmond**, Budapest: Kossuth Lajos politikai indulása, **Fábián József**: Egy szoborról, amely még most sincs (meg!), **Fazekas Lóránd**, Szatmárnémeti: Kossuth Lajos Szatmárnémeti díszpolgára volt, **Bessenyei István**, Segesvár: A forradalom jelentősége,

Major Miklós, Szilágynagyfalu: Az elfelejtett poéta és pedagógus – **Boér Miklós**, **Jancsó Árpád**, Temesvár: a Béga-csatorna története, **Szuhányi Katalin**, Érmihályfalva: Az érmihályfalvi római katolikus templom, **Pete-Komáromy Sára**, Nagykároly: A nagykárolyi mézeskalácsosság, **Székely Antal**, Ombod: Kiskolcsi műemlékek, **dr. Vajda Sándor**, Borosjenő: Diószeghi László a természet tudósa, a színek mestere, **Fabulya Lászlóné**, Békéscsaba: Hon-, ön- és társismeret, **Antal Béla**, Nagyvárad: Biharpüspöki: a 20. század emlékezete, öröksége, **Nánási Zoltán**, Érmihályfalva: Szociális, művelődési és sportegyletek és önképző körök Székelyhídon a 20. század első évtizedeiben, **Pásztai Ottó**, Nagyvárad: Műkedvelő színjátszás Nagyváradon a két világháború között, **Dánielisz Endre**, Nagyszalonta: Lapalapító kísérletek és eredmények Nagyszalontán, a 20. század elején, **Szabó László**, Temesvár: A szervezett bányászati turizmus kezdeteiről. A konferencia közgyűléssel zárult, melyen elhatározták, hogy a jövő évi témakör marad a 20. század öröksége és ez lesz a jövőre kiírt pályázat témája is. A két nap folyamán összesen 27 előadás hangzott el, melyen több mint 70 személy vett részt. A vendégfogadó aradiak kitűnő körülményeket teremtettek a konferencia számára, mely nagyban hozzájárult annak sikeréhez.

Délután 18 órától a várossal ismerkedett meg a társaság, Pávai Gyula és Ujj János vezetésével, majd 20 órától hangversenyt hallgattak meg a Minorita templomban.

A vasárnap szakmai kirándulással telt. Megismerkedtek Temesvár műemlékeivel, Pálkovács István vezetésével, Világoson a Bohus-kastéllyal, Borosjenőn a római katolikus templommal és a Rákóczi-várkastéllyal dr. Vajda Sándor vezetésével, aki bemutatta Diószeghi László festményeit, majd a társaságot saját kertjében megvendégelte.

Dukrét Géza

Jegyzőkönyv

amely felvételre 2002. szeptember 7-én, a Partiumi és Bányászati Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság Aradon tartott konferenciájának közgyűlésén

Jelen van 59 személy. A szokásos üdvözlés után, Dukrét Géza, a PBMEB elnöke, külön üdvözléssel illeti az újonnan beiratkozott 15 tagot, majd átnyújtja ezeknek a tagsági könyvecskéket. Ezt követi a különböző problémák, feladatok megbeszélése:

- Elnézést kér a nyilvántartásokba bekerült hibákért és azokat helyben korigálja.

- Minden év végén van egy vezetőségi gyűlés, amelyen meghatározzuk a következő év munkáját. Erről mindenki kap értesítést, mégis csodálkozva kérdezik egyesek, ha arra kerül a sor, hogy miről is van szó. Sokan azt állítják, hogy nem kapnak semmilyen tájékoztatást. (Mert nem olvassák el a körlevelet, vagy teljesen megfélemeznek róla – ez kimaradt – szerk. megj.) Sajnos a válaszok is késve érkeznek vagy egyáltalán nem. Mindenkitől feltétlen pontosságot kér.

- Következő elnökségi ülés nov. 30-án lesz Váradon. Tagok is résztvehetnek és jó ötleteikkel segíthetik a Bizottság munkáját.

- 2002. nov. 23-án van egy partiumi összejövetel Vágó Istvánról való megemlékezéssel – össze lehetne kapcsolni az elnökségi üléssel. Jelenlevők megszavazzák a november 23-át.

- Nem kötelező a tagság, de aki beiratkozott, annak kötelességei is vannak.

- Nem kötelező, hogy az elnökségi ülés Váradon legyen. Ha biztosítva vannak a körülmények, bárhol lehet. Lehet, hogy útiköltséget is tudunk fizetni.

- Újabb könyvek megjelenése van előkészületben a Partiumi füzetek sorozatban.

- Különböző javaslatok hangzottak el a jövő évi témákat illetően: 1. Deák Ferenc évfordulóról való megemlékezés, 2. Rákóczi-szabadságharc 300. évford. megemlékezés, 3. Erdély nagyasszonyai, 4. Ipari műemlékek (20. század keretében), 5. Interkulturális értékek a Partiumban és a Bánátban.

- Jövőre, azaz 2003-ban Szilágycseh vagy Szatmárnémeti lesz a konferencia helye.

- Majd mindenki beadta a dolgozatát. Tavalyiak közül 40% nem, így nem kerülhetnek be a gyűjteményes kiadásba.

- Már Kaplonyban voltak javaslatok a Partium lap minőségének javítására, mégis csak négyen (4!) küldtek cikket. Beszámolókat csak Temesvár szokott küldeni. Mindenki küldjön honismereti tevékenységekről, műemlékekről szóló adatokat.

- Tóthpál Tamás kéri, hogy aki más területen is végez munkát és eredményeket ér el, az közölje a Partiummal is, ismerjük meg mi is mindnyájan.

- Kitüntetettek küldjenek fényképet.

- Ez év szeptember 21-én Székelyhídon turulmadaras találkozó lesz. Aki részt akar venni, jelezze.

- A magyar Kulturális Örökség Minisztériuma kéri a határtól 5 km-re levő műemlékek listáját 2 napon belül, Temes, Arad, Szatmár megyékből.

- Tagsági díjak jelen konferencia dátumától a következőképpen alakulnak:
  - dolgozók 160 000 lej
  - nyugdíjasok 100 000 lej
  - diákok 50 000 lej

Több tárgy nem lévén, az ülést elnök berekeszti.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Szeptember 13-án könyvbemutatót szerveztek a Tibor Ernő Galériában. Dukrét Géza bemutatta Juhász Viktor és Juhászné Orth Ibolya: Rév című monográfiáját. A 205 oldalas tanulmány, 266 fényképpel, számos térképpel és rajzzal illusztrálva, több évtizedes kutató munka eredménye, amely egyben helytörténeti, művelődéstörténeti és turisztikai kötet is. E munkája is hozzájárult ahhoz, hogy Juhász Viktor ny. tanár tavaly megkapta a Fényes Elek-díjat.

Szeptember 15-én résztvettünk Bihardiószegen a Kossuth-szobor újraállítási ünnepén. A református templomban már régóta álló mellszobrot visszahelyezték eredeti talapzatára, a templom előtti részen. Ez volt az RMDSZ központi Kossuth-ünnepsége. Bizottságunk részéről Gyarmati Gábor és Dukrét Géza koszorúzott. Az ünnepségen még részt vett Farkas Piroska, Bordás István, Kelemen Gábor, Kelemen Emőke, Nánási Julianna, Kupán Árpád.

Szeptember 19-én emlékünnepet szerveztek Nagyszalontán Kossuth Lajos születésének évfordulójára. Előadást tartott dr. Egyed Ákos akadémikus, dr. Nyakas Miklós és dr. Erdmann Gyula Magyarországról és Dánielisz Endre tagtársunk.

Szeptember 20. – kikerült a nyomdából a Partiumi füzetek 20., jubileumi kötete: **Turulmadaras emlékműveink** címen. Másfél éves, a Partiumban és Erdélyben történt felmérő munka eredménye. Összeállította és szerkesztette Dukrét Géza.

Turulmadaras települések találkozója

Partium, 2002. november

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság (PBMEB) által meghirdetett turulmadaras emlékművek felmérő programjának ötlete **2000. október 8-án**, Székelyhídon született, amikor felavatták az eredeti

állapotába visszaállított turulmadaras millenniumi emlékművet. Ekkor határozták el, hogy az adatok feldolgozásával elkészülő kötet kiadásával egyidőben megszervezik a turulmadaras emlékművel rendelkező települések találkozóját. A közzétett felhívásra egész Erdély területéről érkeztek a levelek adatokkal, rajzokkal, fényképekkel. A felmérés koránt sem teljes, hisz a felhívás nem jutott el mindenüvé, s a Bizottság kutatói sem tudtak eljutni a távolabbi településekre. Ennek ellenére sikerült 38 felmérést feldolgozni, melynek alapján elkészült a Partiumi füzetek 20. kötete, Turulmadaras emlékműveink címen.

Szeptember 21-én került sor a turulmadaras települések találkozására, Székelyhídon, a református templomban. Több mint hetvenen gyűltek össze a Partium, a Bánság és Erdély közel húsz településéről. Gavrucza Tibor lelkipásztor, mint házigazda, majd Dukrét Géza, a PBMEB elnöke köszöntötte a vendégeket. Bodó Zoltán helybeli plébános szolgálata után Gavrucza Tibor a templom, Nánási Zoltán Székelyhid történetéről, Borbély Gábor a turulmadár jelképéről és a millenniumi emlékművekről tartott előadást. Ezután a könyvbemutató következett. Dukrét Géza ismertette a felmérő program sikerét, melynek eredménye e kötet, amely a Bizottság könyvkiadásának 20. kötete. A jubileumi kötetnek méltó témája a turulmadaras emlékművek bemutatása. Majd emléklapot és a kötet tiszteletpéldányát nyújtotta át a települések képviselőinek. Többen hozzászóltak a meghívottak közül: Vékás Albert Tusnádról a kiskalambfalvi emlékműegyüttes megmenetéséről, a találkozó jelentőségéről beszélt. A hét vezérre emlékeztetve hét fenyőfacsemetét hozott a Csíki-havasokból, az ezer éves határ helyéről. Hozzászólt Máthé Attila, a Petőfi Sándor Egyesület titkára Fehéregyházáról, Koncsag László plébános Csíkszeredából, Lakóné Hegyi Éva ny. muzeológus Zilahról, Anzik Antal tanár Sárközújlakról, Csernák Béla lelkipásztor Biharról, Székely Antal tanár Ombodról, Szöcs Lajos tanító Korondról, Lőrincz Lajos alpolgármester Bihardiószegről, B. Simon György tanácsos Szilágybagosról, akik e felmérés jelentőségéről, történelmi örökségünk védelméről, a jövő generációjának neveléséről beszéltek. Az ilyen felméréseket tovább kell folytatni. Többen példaértékűnek nevezték e találkozót. Milotai János 84 éves székelyhídi lakos a hajdani emlékmű avatásáról mesélt, melynek részese volt és elénekelte az akkor elhangzott megzenésített verset a turulmadárról.

A találkozó a Székelyhíd főterén található millenniumi emlékmű koszorúzási ünnepélyével folytatódott. A székelyhídi férfikórus éneke után Dukrét

Géza és Gyarmati Gábor Bihart, Major Miklós a Szilágyságot, Pálkovács István a Bánságot, Bara István Szatmárt és Szöcs Lajos a Székelyföldet képviselve közösen koszorúzott, majd Nyakó József az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete nevében, B. Simon György és Balla Ferenc a Szilágybagosi Polgármesteri Hivatal nevében, Koncsag László, Ferencz Szabolcs, Tompos Sándor és Veres Judit a Csikszentmártoni Polgármesteri Hivatal nevében helyezte el koszorúját. Koncsag László csikszeredai plébános szívhez szóló beszéde és imája után elénekelték a Szózatot. Ezután a társaság megtekintette a Kéri Gáspár doktor által összeállított kiállítást a székelyhídi emlékmű történetéről. Ebéd után autóbusszal megtekintették Csokalyon a nemrég felavatott Fényes Elek-emlékparkot, Bihar-diószegen az alig egy hete a talapzatára visszahelyezett Kossuth-szobrot, melyet Gellért Gyula református esperes mutatott be.

Dukrét Géza

Szeptember 22-én könyvbemutatót tartottak Réven, a kultúrothonban. Hasas János, a révi RMDSZ elnöke meleg szeretettel köszöntötte a 75 éves Juhász Vikort és méltatta eddigi életútját, aki rendkívül sokat tett a község magyarságáért. Ezt követően Dukrét Géza ismertette a Rév című monográfiát, amely megjelenésével méltó ajándék Juhász Viktor 75 éves születésnapjára. Az ismertető után Szilágyi Zsolt parlamenti képviselő és Dorel Cosma, Rév polgármestere köszöntötte a szerzőt. Rövid műsor után Juhász Viktor beszélt kutatásairól, a könyv megírásának körülményeiről, majd Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából méltatta a nagy államférfi életútját.

Szeptember 27–29. között került sor a X. jubileumi Báthori Napokra. Állandó rendezvényei közül megemlíthető az orvos- és pedagógus továbbképző. Az utóbbit Erdei János tagtársunk szervezte.

Szeptember 29-én bensőséges Kossuth-ünnepséget szerveztek Tenkén. Az ünnepi istentiszteleten Tökés László püspök hirdetett ígét. Dr. Fleisz János Kossuth életéről, Nagyváradhoz fűződő kapcsolatáról beszélt, majd Fábíán József tagtársunk, az ünnepség egyik szervezője és levezetője a tenkei Kossuth-szobor szomorú történetét ismertette. A műsor után koszorúzás következett, a hajdani Kossuth-szobor meglévő talapzatánál. Bizottságunk nevében Dukrét Géza koszorúzott.

Október 2-án Debrecenben, a Technika Házában tartották a Hajdú-Bihar Megyei Műemlékvédelmi Albizottság (MAB) tisztújító teljes ülését. Dukrét Géza, a MAB tiszteletbeli tagja – aki egyedül képviselte Bihar megyét – üdvözölte a teljes ülés résztvevőit Bihar megye műemlékvédői nevében és köszöntötte az újra megválasztott dr. Angyal László András elnököt.

Október 5-én az Arad megyei Nagyzerénd község művelődési otthonában száznál többen emlékeztek meg a 13 aradi vértanúról és Kossuth Lajos születésének 200. évfordulójáról. Az ünnep jelentőségéről Szabó József gyógyszerész, az RMDSZ helyi elnöke beszélt. Fazekas József történelemtanár, iskolaigazgató ismertette az 1849. augusztus 15-i zeréndi részleges amnesztia történetét, amikor mintegy 12000 magyar közlegény és altiszt nyerte vissza szabadságát. Az esemény tiszteletére a községháza falán kétnyelvű emléktáblát avattak. Az ünnepségen egyesületünk tagja, Csanádi János magyartanár irányításával színvonalas irodalmi összeállítást mutattak be.

Október 6-án a PBMEB, közösen a Gálospetri Református Egyház-községgel, **Sass Kálmán mártír lelkész tiszteletére emléktábla- és emlékszoba-, valamint érmelléki tájház-avató ünnepséget szervezett.** Az ünnepi istentiszteleten Tökés László püspök hirdetett ígét. Dukrét Géza köszöntötte az emlékező gyülekezetet, majd a tizenhárom aradi vértanúról beszélt. Gellért Gyula érmelléki református esperes Sass Kálmán mártír lelkész életútját ismertette. Kovács Zoltán parlamenti képviselő, egyházkerületi főgondnok szintén a mártír lelkész emlékét idézte fel. Gavrucza Tibor lelkész, megyei tanácsos az érmelléki természetvédelmi táj újraalakításáról beszélt, majd Balassa M. Iván, a Szentendrei Szabadtéri Múzeum címzetes igazgatója a most létrehozott érmelléki tájházat ismertette szakmai szempontból. Közreműködött énekével Veres Zsolt székelyhídi kántor, a szalacsi asszonykórus, a székelyhídi férfi- és asszonykórus, a gálospetri dalárda, szavalatokkal Vigh Csilla, Almási Eszter, Hevesi Zoltán, és egy irodalmi összeállítással a GGG Irodalmi Stúdió Érmihályfalváról, tagtársunk Bokor Irén tanárnő vezetésével.

Az istentisztelet után Tökés László püspök és Sass Kálmán Enikő leánya leleplezte a templom falán elhelyezett Sass Kálmán-emléktáblát, amelyet Balázs Jenő kőfaragómester készített. Az emléktábla szövege a következő:

EBBEN A TEMPLOMBAN KERESZTELTEK
 ÉS KONFIRMÁLT
 SASS KÁLMÁN
 56-OS MÁRTIRLELKÉSZ
 ÁLLITOTTA A GÁLOSPETRI REFORMÁTUS
 EGYHÁZKÖZSÉG ÉS A PARTIUMI
 MŰEMLEKVÉDŐ ÉS EMLÉKHELY
 BIZOTTSÁG, 2002.

A koszorúzás után felavatták a közelben levő, egykori tanítói lakásban berendezett Sass Kálmán-emlékszobát, amely Kéri Gáspár orvos, tagtársunk munkáját dicséri.

Ezt követően a közeli érmelléki tájház felavatása következett. Avató beszédet Gazda Klára néprajztudós tartott, majd Kéri Gáspár mutatta be a tájházat, amelyet szintén ő rendezett be a nagyszülői házban, az általa gyűjtött tárgyakkal.

A díszbéd alatt Dukrét Géza díszoklevelet adott át azoknak, akik hozzájárultak az ünnepség megszervezéséhez és a tájház kialakításához. Ugyanakkor jelvényt készítettünk Sass Kálmán arcásával.

Egyesületünk tömött autóbusszal érkezett az ünnepségre.

Október 6-án Aradon, több ezer helyi lakos, illetve határon innen és túlról érkezett vendég jelenlétében került sor a hagyományos megemlékezésre. Elhangzott a román és a magyar himnusz. A tizenhárom vértanú mai napig érvényes példamutatásáról, helytállásáról, az együtt élő népek történelmi egymásrautaltságáról beszélt Dorel Popa, a város polgármestere, Dan Ungureanu megyei prefektus, Markó Béla szövetségi elnök, Szili Katalin, a Magyar Országgyűlés elnöke, valamint Tokay György parlamenti képviselő. A több mint egy órán keresztül tartó koszorúzáson száznál több hazai és külföldi állami intézmény, a bukaresti magyar nagykövetség, a kolozsvári magyar főkonzulátus, politikai párt, civil szervezet képviselői helyezték el koszorúikat az 1881-ben emelt szürke márvány obeliszk talapzatán. Az ünnepségen résztvett a PBMEB minden aradi tagja.

Ugyanezen a napon a Kölcsey Egyesület emléktáblát avatott Kazinczy Lajos honvédezredes, a tizennegyedik aradi vértanú tiszteletére, a belvárosi református templomban. Beszédet mondott Dávid Ibolya, a Magyar Országgyűlés alelnöke, dr. Medvigy Endre, a Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok Szövetségének (ITASZ) elnöke. Kazinczy Lajos életrajzát Pávai Gyula ismertette (július közepén választották meg Pávai Gyulát az ITASZ

határon túli alelnökének – szerk. megj.), s közölte azt a tényt, hogy ennek a templomnak a halotti anyakönyvébe vezették be 1849. október 25-én, hogy Kazinczy Lajos 29 éves honvédezedes elhalálozott és a halál oka: politikai kivégzés. Mivel az egyetlen vértanú, kiről nem tudják hol volt eltemetve, így mintegy jelképes temetésként és sírköként állították az emléktáblát.

Október 6-án világháborús emlékművet avattak a halmi református templom cintermében. 23 helybeli és két, a faluban elhunyt magyar katona neve került a márványtáblára. Készítetője Kótai János helybeli háborús veterán volt.

Október 6-án az aradi vértanúkra emlékezett Szatmárnémeti polgársága is. A rendezvény helyszíne a Zárda-templom falán elhelyezett 1849-es vértanúhalált halt egykori szatmári pap, Gonczeczy János emléktáblája előtt volt, melyet megkoszorúztak. Nagyváradon Nagysándor József emléktáblája előtt rótták le kegyeletüket az emlékező ünneplők.

Zilahon a megemlékező gyűlés után megkoszorúzták az 1848–49-es szabadságharc emlékművét és a Wesselényi-szobrot. A koszorúzáson résztvett Lakóné Hegyi Éva.

Október 6-án tartották a Sarmasági Napokat. Az ünnepi megemlékezés ökumenikus istentisztelet keretében történt, majd díszpolgári címet adományoztak, többek között Bessenyei István nyugalmazott lelképásztor-nak, bizottságunk tagjának is.

Október 11-én könyvbemutatót tartottak Szilágynagyfaluban. Major Miklós: Szilágynagyfalu című kötetét ismertették, amely a Száz magyar falu sorozatban jelent meg. A kötetet ismertette a kiadó vállalat munkatársa, valamint a sorozat szerkesztője, majd Dukrét Géza méltatta Major Miklós munkásságát. Egyesületünk részéről jelen volt még Borbély Gábor, Dukrét Aranka, Kelemen Gábor, Kupán Árpád, Mitruly Miklós, Nagy Aranka, Nagy László, Dovin Irma.

Október 12-én Fadrusz-napokat szerveztek Zilahon, mely a kolozsvári rendezvény folytatása volt. Délelőtt a határon túli és a hazai vendégek méltatták a művész munkáját és báró Wesselényi Miklós személyiségét, melyet koszorúzás követett. Délután a megye gyűléstermében tudományos ülésszak keretében szobortörténeti előadások hangzottak el. Lakóné Hegyi Éva felolvasta a tanulmadaras millenniumi emlékműről készült tanulmányát. Itt is bemutatásra került Major Miklós Szilágynagyfalu című kötete. Az ünnepség végén sor került a Fadrusz-emlékplakettek átnyújtására, melyet Kötő József, az EMKE országos elnöke adott át, többek között tagtársunknak is, Lakóné Hegyi Évának.

Október 19-én, közösen az Erdélyi Kárpát Egyesülettel, honismereti kirándulást szerveztünk a következő útvonalon: Nagyvárad–Tasnád (néprajzi múzeum) – Lompért (református templom, Ady- emlékek) – Ákos (református templom) – Erdőd (r. katolikus templom, várom, Petőfi- emlékmű) – Szatmárnémeti (városnézés) – Nagyvárad. Idegenvezető Dukrét Géza, Bara István és Fazekas Lóránd volt. Különösebb élményben volt részünk Szilágyolompértban. A csodálatos festett famennyezetes templom megnézése után fényképet készítettünk a szeptember 8-án felavatott Ady-mellszobránál, a templomkertben, az iskola falán elhelyezett emléktáblánál, a rendbetett Ady-asztalnál.

Ezen emlékművek elkészítését elsősorban Szőnyi Levente református lelképásztor munkájának köszönhetjük. Szeptember 29-én avatták fel, szintén a templomkertben, a második világháború 34 hősi halottjának emlékművét.

Október 12. és 20. között tartották a IV. Zilahi Napokat. A rendezvények végén került sor a Pro Zilah Életmű-díj ünnepélyes átadására, két személynek, közöttük Lakóné Hegyi Évának.

Október 22-én jubileumi könyvbemutatót tartottak a Lorántffy Zsuzsanna Református Központban. Péter I. Zoltán a jubileumi könyvbemutató jelentőségéről beszélt, majd Dukrét Géza ismertette öt év könyvkiadásának termékét. A Partiumi füzetek 20., **Turulmadaras emlékműveink** című jubileumi kötetét, Barabás Zoltán mutatta be. Tökés László püspök

hozzászólásában méltatta bizottságunk könyvkiadását, gratulált a szép eredményhez és sok sikert kívánt további munkánkhoz. Ezután Dukrét Géza beszélt a felmérésről és a kötet szerkesztéséről, valamint a tanulmányok emlékműves települések találkozásának sikeréről.

Október 22-én Nagyszalontán, az az iskola ahol Arany János tanult, majd tanított, felvette a költő nevét. Az ünnepségen résztvett Dánielisz Endre ny. magyartanár.

Október 25–26. – Megemlékezés Schlauch Lőrinc bíboros halálának 100. évfordulója tiszteletére. Szervezője a Sapientia Varadiensis Alapítvány és a nagyváradi Római Katolikus Püspökség volt. Az első nap délután az ünnepélyes megnyitót a volt püspöki palotában, a bíboros festménye előtt tartották, majd ünnepi szentmise következett a székesegyházban, amelyet főhajtás követett az altemplomban levő síremléknél. A második nap délelőtt ünnepi ülészakot tartottak a katolikus ifjúsági központban, a Posticumban, ahol előadások hangzottak el a tudós bíboros-püspökről. Előadást tartott Pálkovács István tagtársunk Schlauch Lőrinc haláláról és temetési szertartásáról, majd bemutatásra került az általa írt kötet, Schlauch Lőrinc címen, amely a bíboros életét és munkásságát ismerteti. Egyesületünket többen képviselték.

Október 30-án bronz mellszobrot avattak Szilágypéren Budai Ézsaiás, tiszántúli református püspök, a község szülöttének tiszteletére. Az ünnepi istentiszteleten Tökés László püspök hirdetett igét. Ezt követően dr. Fekete Károly teológiai rektor-professzor tartott előadást Budai Ézsaiás életéről. Beszédet mondott Alföldi László főkonzul és Petkes József festőművész. Közreműködött a Debreceni Cantus énekkar, a gyermekkorús, Sepsi Károly debreceni lelkipásztor orgonaműveket adott elő. Jelen voltak Hermán János, Forró László, Tolnay István egyházkerületi tanácsosok, a Partium és a Tiszántúl esperesei és lelkipásztorai, Muzsnai Árpád, az EMKE Szatmár megyei elnöke.

A mellszobrot a parókia kertjében leplezték le, melynek készítője Kövér József szobrászművész. Avató beszédet Derencsényi István debreceni református esperes mondott. A koszorúzás a helybeli énekkar kíséretében történt. Bizottságunk nevében Dukrét Géza és Mihálka Zoltán koszorúzott. Egyesületünk részéről még részt vett Kupán Árpád, Bordás István, Fülöp Margit, Uszkai Árpád helybeli tanár, mint a rendezvény egyik szervezője.

November 23. – Résztvettünk Kolozsváron, az EME ünnepi rendezvényén, A magyar kultúra napja Erdélyben címen.

November 24-én részt vettünk a csucsai református templomban rendezett Ady-ünnepségen.

November 30-án emlékülést tartottunk Vágó József építész születésének 125. évfordulója alkalmából, a Református Püspöki Palota dísztermében. Előadást tartott Péter I. Zoltán, Vágó József váradi munkássága címen, majd Fleisz Judit olvasta fel dr. Fleisz János Vágó József európai munkásságáról szóló írását.

Az emlékülés után megtartottuk a PBMEB elnökségi ülését.

Jegyzőkönyv

amely felvétellett 2002. november 30-án, a PBMEB elnökségi munkaülésén

Jelen van 15 tag. Dukrét Géza elnök üdvözli a megjelenteket és szomorú hír bejelentésével kezdi mondanóját. Kegyelettel közli, hogy az utóbbi néhány hét folyamán elhunytak tagjaink, illetve szimpatizánsaink közül Benedek Zoltán Nagykárolyból, Orbán László Túrterebesről, Papp Attila Margittáról, illetve Balogh Ferenc Kolozsvárról. Emléküknek egyperces néma felállással adózunk.

Ezt követi az egyes problémák felvetése, sorban a következők:

- Major Miklós, a Szilágy megyei területi elnök betegségére, megromlott egészségére való tekintettel, felkérjük Erdei Jánost, hogy segítse munkáját.

- Szatmár megyében Kiss Kálmán, a túrterebesi iskola igazgatója, nagyon elfoglalt. Fel kell kérjük Fazekas Lórándot, hogy segítsen be a megyei munkába.

- Máramaros megyében egyedül Felsőbányán Hitter Ferenc foglalkozik a munkánkkal, rajta kívül nincs más személy, aki végezze a munkát. Nagybányára személyesen kell elmenni és beszervezni valakit erre a munkára.

- **Jövő évi program** – Három állandó tevékenységünk van:

1. március 22-én Partiumi Honismereti Találkozó.
2. Varadinum alatt Pályázati díjkiosztó ünnepség. Meg kell választani az új zsűrit.
3. szeptember 5–7. Konferencia – hogy hol, az még nem dőlt el. Most kellene határozni, de valószínűleg csak majd az egyes helyszíneken való tárgyalások után lehet erről dönteni.

- Jövőre a PBMEB fennállásának 10 éves évfordulóját is meg kell ünnepelni.

- Augusztus 9–10-én százéves a révi Zichy-barlang. Ez alkalomból különböző rendezvényekre, tudományos előadásokra kerülhet sor.

- A jövő év Rákóczi-év is lesz. Ebből az alkalomból közös rendezvényt kellene tartani. Össze lehetne kapcsolni autóbuszos kirándulással, melynek keretében végigjárnánk a Rákóczi-val kapcsolatos helyeket. Egy egynapos utat lehetne szervezni Szatmár, Szilágy és Bihar területén, míg egy kétnapos a Partium déli részén egészen az Al-Dunáig. Egy bizottságot kell alakítani, amely rögzíti a pontos útvonalat, látványokat, szállás-lehetőségeket. Borbély Gábor és Erdei János együtt kapnak erre megbízatást, a Bánságban pedig Pálkovács István

- Hol lehet emléktáblát állítani? Tavaly hangzott el a felszólítás.

- Mezőtelegd – Bocskai Istvánné Hagymási Katalin (Kupán Árpád informálódik)

- Érmihályfalva – Kuthy Lajos (Kovács Rozália)

- Nagyvárad – Fekete József szobrász, 100 éve született (Jakobovits Miklós)

- Temesvár – 1848-as csata és Deák Ferenc pihenője, szobor avatása Buziáson.

- Nagyvárad – Károly Irén premontrei tudós tanárnak 2004-ben van az évfordulója.

- 10 éves évfordulóra csak az őszi konferencia keretében kerülne sor, nem külön rendezvényen.

- A 10 éves évfordulóra emlékkönyvet adunk ki. Egy szerkesztő bizottságot kell létrehozni. Az emlékkönyv tartalma a következő lenne: Bevezető vagy előszó? Ki írja? A PBMEB története a kezdetektől napjainkig (Dukrét G.) – Adatok a tagságról (cím nélkül) – Megjelent önálló kötetek jegyzéke – Kitüntetések (más mint a Fényes Elek-díj) – A 10 év eseményei, távirati stílusban (Borbély G. azt mondja ne legyen) – Elnökség tagjai, fényképekkel, és 4–5 sor méltatással (a volt elnökök is) – Fényes Elek-díjasok (azok is, akik 2003-ban kapják meg) – Konferenciák – Pályázatok, díjasok – Fontosabb események leírása fényképpel együtt – Emléktáblák, szöveg, kép, avatás – Honismereti táborok – Élenjáró kutatóink dolgozatai, tanulmányai (amelyek nem jelentek meg könyv formájában) – Felhívás (Pásztai Ottó).

- A Fényes Elek-díjra a javaslatokat márciusig tegyék meg.

- Kértük a felvételünket az EMKE-be társszervezetként.

- Hogyan lehet segíteni a könyv- és lapterjesztést? Javaslatokat kérünk.

- Átirat ment a Püspökségnek a PBMEB jelenlegi helyzetéről és lehetetlen székház gondjáról.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

K.m.f.

Gyarmati Gábor
jegyzőkönyvvezető

Vágó József építészre emlékeztek

Bihari Napló, 2002. december 6.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság (PBMEB) szombat délelőtt Vágó József születésének 125. évfordulója alkalmából emlékülést tartott, majd a szervezet jövő évi programját vitatta meg.

A Királyhágómelléki Református Püspöki Palotában megtartott emlékülést Dukrét Géza, a PBMEB elnöke nyitotta meg. Felelevenítette, hogy Nagyváradot a századfordulón a társadalmi, gazdasági, kulturális felendülés jellemezte, s ekkor alakult ki a városmagnak a ma is ismert arculata. Az országos hírű akkori építészek sorában jelentős helyet foglaltak el a Vágó testvérek. A 125 éve született Vágó József emlékét két előadással méltatták. Péter I. Zoltán, a PBMEB Bihar megyei elnöke a neves építész váradí munkásságát ismertette. Utána Fleisz Judit olvasta fel az éppen az EMKE közgyűlésén tartózkodó férje, dr. Fleisz János tanulmányát, amely a Vágó József irodalmi munkássága és felfogása az építészetről címet viselte.

Az emlékülést követően a bizottság vezetősége munkaülést tartott. A megbeszélés előtt egyperces néma felállással adóztak több, nemrég elhunyt tagtársuk, a margittai Papp Attila, a túrterebesi Orbán László és a nagykarolyi Benedek Zoltán, valamint a kolozsvári Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság egykori elnöke, Balogh Ferenc emlékének. A gyűlésen összeállították a szervezet jövő évi programját. A partiumi honismereti találkozót Nagyváradon tartják márciusban, a pályázati díjkiosztó ünnepség pedig a májusban megrendezésre kerülő Varadinum-hét szombatján lesz. Az évi konferenciára ezúttal szeptember 5–7. között kerül sor. A találkozó helyszínéről még nem született döntés, három település is pályázik a rendezésre. Szóba került a révi Zichy-barlang felfedezésének 100. évfordulója is: az augusztus 9–10-én zajló emlékünnepen a bizottság tagjai is részt vesznek. A Rákóczi-év tiszteletére jövőre kirándulást terveznek. Az egybegyűlték megbeszéltek azt is, hogy a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság működésének tizedik évfordulója

alkalmából 2003-ban egy emlékkönyvet adnak ki. Javaslatok hangzottak el a jövő évi Fényes Elek-díjak odaítélésével kapcsolatban is.

Péter I. Zoltán

December 8-án leplezték le az Arad megyei Borosjenő tavaly felavatott református templomában Perecsényi Nagy László (1771–1827) emléktábláját. A táblát az aradi Kölcsey Egyesület állította a megye első írójának tiszteletére. A Nagyváradon született és Borosjenőn elhunyt író korának egyik legeredményesebb szerzője volt, két évtized alatt 38 önálló munkája jelent meg. Orodias című könyvében alkalmi verseit gyűjtötte egybe, de megírta Arad megye első, kéziratban maradt monográfiáját is. Levezett kora jelentős személyiségeivel, Csokonai Vitéz Mihállyal, a könyvtáralapító Széchényi Ferencsel, a gyulai Tercina Mihállyal, a román Gheorghe Șincai-jal. A táblaavató ünnepségen Pávai Gyula, a Kölcsey Egyesület elnöke méltatta az író érdemeit.

December 9-én az érmihályfalvi református gyülekezeti teremben megemlékező ülést tartottak Máté Imre költő halálának évfordulóján, melynek szervezője a PBMEB helyi csoportja volt. Részükről jelen volt Bokor Irén, Kovács Rozália, Nánási Noémi és Szalai Ilona. Szalai Ilona köszöntötte a megjelenteket, elmondva, hogy a rendezvény egy állomás egyesületük egyik cékitűzésének megvalósításában, mely szerint a településük nagyjait minden generáció előtt megpróbálják ismertté tenni. Nánási Noémi tanítónő, Máté Imre keresztlánya, ismertette a költő életútját. Egy fénykép-kiállítás és a költő megjelent könyvei emelték a megemlékezés színvonalát. Ezután Nánási Noémi II. osztályos tanulói összeállítást mutattak be Máté Imre gyermekverseiből, majd a Bokor Irén és Kis Körösi Jolán vezette GGG Irodalmi Stúdió és a MIDESZ tagjai mondtak verseket.

December 12-én leplezték le Csiky Gergely, a 19. század nagy drámaírójának patinázott műköből készült mellszobrárt, a róla elnevezett iskola folyosóján, Kocsis Rudolf szobrászművész alkotását. A szobrot az EMKE Arad megyei szervezete állította. Az avató ünnepélyen megjelentek a megye és a város vezetőségének képviselői, a hazai és magyarországi testvériskolák küldöttei, a temesvári Csiky Gergely Színház színművészei, és egyesületünk Arad megyei tagjai. Az iskola egykori tanulójáról Szakács Ferenc iskolaigazgató beszélt. Délután a vendégek Pankotán megkoszorúzták a Csiky Gergely szülőházán 1906-ban felavatott emléktáblát. Az ünnepi beszédet Matekovits Mihály tartotta.

December 16-án a fiatal Kossuthot ábrázoló, bronzból készült domborművet avattak fel az RMDSZ Arad megyei szervezetének székházában, melynek alkotója Dinyés László budapesti szobrászművész. Az ünnepélyen dr. Kovách Géza és Ujj János történészek elevenítették fel a kormányzó és Arad kapcsolatát, bemutatták a helyi múzeum raktárában található Kossuth-relikviákat, valamint az 1909-ben felavatott és 1925-ben lebontott Kossuth-szobor (Margó Ede és Pongrácz Szigfrid alkotása) történetét.

December – Megünnepelték a várad-velencei egyházközség temploma építésének nyolevanadik évfordulóját. Az ünnepi istentisztelet után, amelyen Olaf Latzel németországi lelkipásztor hirdetett igét, Péter J. Zoltán tagtársunk tartott előadást az egyházközség, a templom történetéről.

A tagság névsora

	NEV	TAGSÁGI IDŐSZAK
1	AGYAGÁSI ERNŐ - Nagyvárad	1998.02.28 - 1999.06.
2	ALFÖLDY PÁL - Arad elhunyt	1998.10.09 - 2000.
3	ANTAL BÉLA - Nagyvárad	1993. -
4	BALLA ERZSÉBET - Albis	1998.03.28 -
5	BARA ADRIÁN - Arad	2002. -
6	BARA CSABA - Szatmárnémeti	1994. -
7	BARA CSABA-SÁNDOR - Szatmárnémeti	1998.03.28 -
8	BARA ESZTER - Szatmárnémeti	1997.11.17 -
9	BARA ISTVÁN-JÓZSEF - Szatmárnémeti	1995.03.11 -
10	BARA ZOLTÁN-ISTVÁN - Szatmárnémeti	1998.03.28 -
11	BARACSI LEVENTE ZOLTÁN - Arad	2002.07.26 -
12	BÁNTÓ BÁLINT id. - Szatmárnémeti ***	1993. - 1998.
13	BENCZE ÉVA - Nagyvárad	1997.09.27 - 2002.
14	BENEDEK ZOLTÁN - Nagykároly elhunyt	1995. - 2002.
15	BÉRES JÓZSEF - Máramarossziget	1998.10.10 - 1999.
16	BESSENYEI ISTVÁN - Segesvár	1998.03.28 -
17	BODOLA JÁNOS - Zilah	1998.10.10 -
18	BOKOR IRÉN - Érmihályfalva	1998.02.21 -
19	BORBÉLY GÁBOR - Nagyvárad	1994. -
20	BORDÁS ISTVÁN - Nagyvárad	1998.10.09 -
21	CSANÁDI JÁNOS - Kisjenő	1999.11.27 -
22	DÁNIELISZ ENDRE - Nagyszalonta ***	1993. -
23	DEÁK JÓZSEF - Borossebes	1998.07.01 -
24	DUKRÉT ARANKA - Nagyvárad	1993. -
25	DUKRÉT GÉZA - Nagyvárad ***	1993. -
26	EMÖDI JÁNOS - Nagyvárad	2000. -
27	ERDEI JÁNOS - Szilágysomlyó	1998.01.16 -
28	ERDŐKÖZI ZOLTÁN - Szilágytele	1995. -

29	ESZENYEI BÉLA - Nagyvárád		1998.10.09 -
30	FÁBIÁN JÓZSEF - Tenke	elhunyt	2000.09.01 - 2003.
31	FAZEKAS LÓRÁND - Szatmárnémeti		1995.03.06 -
32	FÁRCAŞ PIROSKA - Nagyvárád		1997.10.01 -
33	FÜLÖP MARGIT-ANNA - Nagyvárád		2000.02.26 -
34	GÖNCZI GYULA - Arad		1997. - 1999
35	GÖNYEY ÉVA - Nagyvárád		2000.02.26 -
36	GÖRBE ISTVÁN - Szatmárnémeti		1997.12.22 -
37	GYARMATI GÁBOR - Nagyvárád		1993. -
38	GYÖRGY IRÉN - Szalacs		1998.10.09 -
39	HITTER FERENC - Felsőbánya		1998. -
40	ILLYÉS GYÖRGY - Zilah		2002.12.15 -
41	IMRE LAJOS dr. - Pomáz		2001. -
42	JANCSÓ ÁRPÁD - Temesvár		1995.04.19 -
43	JAKOBOVITS MIKLÓS - Nagyvárád	***	1993. - 1995.
44	JOIKITS ATTILA - Szilágysomlyó		1998.01.18 -
45	JÓSA PIROSKA - Nagyvárád		1998.03.28 -
46	JÓZSA ISTVÁN - Kolozsvár		1999.09.04 -
47	JUHÁSZ IBOLYA - Rév		2002.08.16 -
48	JUHÁSZ VIKTOR - Rév		1993. -
49	KELEMEN EMŐKE - Nagyvárád		1998.10.09 -
50	KELEMEN GÁBOR - Nagyvárád		1998.10.09 -
51	KÉRI GÁSPÁR - Székelyhid		2000.07.01 -
52	KIRÁLY ANDRÁS - Arad		2002.07.26 -
53	KISS ALBERT - Nagyvárád	***	1993. -
54	KISS KÁLMÁN - Túrterebes		1997.11.08 -
55	KISS LÁSZLÓ - Nagyvárád	***	1993. - 1998.
56	KOLOZSVÁRI ISTVÁN - Margitta	***	1993. - 1996.
57	KOLOZSVÁRI ZSUZSA - Bihar		1999.09 - 2000.01.
58	KÖNIG FRIGYES - Temesvár		1995.04.19 - 1997.
59	KORDICS IMRE - Nagyvárád		1997.10.24 -
60	KOSZTA NAGY ISTVÁN - Csíkszereda		2002.07.26 -

61	KOTLACSIK IRÉN - Nagyvárad	elhunyt	1997.09.26 - 2002.
62	KOVÁCH GÉZA - Arad		1993 -
63	KOVÁCS ROZÁLIA - Érmihályfalva		2000.09.01 -
64	KRESTYÁN ILONA - Temesvár		2002.10 -
65	KUPÁN ÁRPÁD - Nagyvárad		2000.12 -
66	LAKÓNÉ HEGYI ÉVA - Zilah		1997.09.27 -
67	MAGYARI ETELKA - Chicago		1997.12.29 -
68	MAJOR MIKLÓS - Szilágynagyfalu		1993. -
69	MÁRKUS JÁNOS - Arad		1998. -
70	MATEKOVITS MÁRIA - Arad		2002.07.26 -
71	MATEKOVITS MIHÁLY - Arad		2002.07.26 -
72	MÉDER ÁRPÁD - Nagyvárad		1993 -
73	MIHÁLKA MAGDOLNA - Nagyvárad		1998.10.10 -
74	MIHÁLKA ZOLTÁN - Nagyvárad		1998.10.10 -
75	MIKLÓS MIHÁLY - Nagyvárad	***	1993. - 1995.
76	MITRULY MIKLÓS - Szilágysomlyó		1998.10.10 -
77	NAGY ARANKA - Nagyvárad		1998.01.01 -
78	NAGY ISTVÁN - Szatmárnémeti		1999.09.04 - 2000.01.
79	NAGY JUDITH - Máramarossziget		1998.02.14 - 1998
80	NAGY LÁSZLÓ - Nagyvárad		1998.01.01 -
81	NAGY ANNAMÁRIA - Nagyvárad		1998.10.09 -
82	NÁNÁSI JULIÁNNA - Nagyvárad		1998.09.15 -
83	NÁNÁSI NOÉMI - Érmihályfalva		2002.09.06 -
84	NÁNÁSI ZOLTÁN - Érmihályfalva		2000.09.01 -
85	NÉMETH KATALIN S. - Nagyvárad		1995.05.10 -
86	ÓDRY MÁRIA - Arad		2002.07.26 -
87	OLASZ ANGELA - Arad		2003.01.10 -
88	ORBÁN LÁSZLÓ - Túrterebes	elhunyt	1997. - 2001.
89	PÁLFI SÁNDOR - Arad		2001.09 -
90	PÁLKOVÁCS ISTVÁN - Temesvár		1994.04.03 -
91	PÁPAI VIRÁG - Érszőlős		2003.01.06 -
92	PAPP ATTILA - Margitta	elhunyt	1996. - 2000.

93	PAPP ILONA - Nagyvárad	1999.09.03 - 2000.
94	PÁSZTAI OTTÓ - Nagyvárad	1998.10.09 -
95	PÁVAI GYULA - Arad	1997.12 -
96	PETE-KOMÁROMI SÁRA - Nagykároly	2002.09.07 -
97	PÉTER IZOLTÁN - Nagyvárad	1993. -
98	PUSKEL PÉTER-PÁL - Arad	1998.10.09 -
99	SALLAY KÁROLY - Szilágysomlyó	1998.01.20 -
100	SÁNDOR ISTVÁN - Arad	2002.07.26 -
101	SIPOS LÁSZLÓ - Bogdánd elhunyt	1996. - 1999.
102	SÓFALVI ISTVÁN - Nagyvárad	1996. -
103	SÓTANYI JÓZSEF - Sükösd	1998.10.12 -
104	STARMÜLLER GÉZA - Kolozsvár	2001.09.10 -
105	SZABÓ ISTVÁN - Ottomány	2001.09.08 -
106	SZABÓ LADISLAU G. - Temesvár	2000.04.05 -
107	SZABÓ PIROSKA - Nagyvárad	1998.03.25 - 2002.
108	SZALAI ILONA - Érmihályfalva	2001. -
109	SZÉKELY ANTAL - Ombod	1998.03.28 -
110	SZÉKELY JÓZSEF - Nagybánya	1999.11.27 - 2000.
111	SZUHÁNYI KATALIN - Érmihályfalva	1998. -
112	TÁCSI ERIKA - Temesvár	1998. -
113	TÁCSI LÁSZLÓ - Temesvár	1999.07.3 -
114	TÓTH GÉZA-IVOR - Szatmárnémeti	1998.10.10 -
115	TÓTPÁL TAMÁS - Kolozsvár	1998.10.10 -
116	TÖVISSI JÓZSEF - Kolozsvár	1998. -
117	UDVARDY LÁSZLÓ - Temesvár	1999. - 2000.
118	UJJ JÁNOS - Arad	2002.07.26 -
119	UJVÁROSI TIBOR - Nagyvárad	1998.09.15 -
120	USZKAI ÁRPÁD - Szilágypér	2000.03.25 -
121	VAJDA KATALIN - Borosjenő	2002.12.20 -
122	VAJDA SÁNDOR - Borosjenő	1996. -
123	VENCZEL MÁRTON - Nagyvárad ***	1993. -
124	VIG LEVENTE ISTVÁN - Szilágysomlyó	2002.12.02 -

*** - alapítótagek

A bizottság elnöksége

Dukrét Géza
elnök

Tanár. 1942. szeptember 17-én született Nagyváradon. Iskoláit szülővárosában végezte. 1965-ben tanári diplomát szerzett a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajz-Biológia szakán. 1965-ben kinevezték a Hegyközsztár községben levő Siteri Általános Iskola földrajz-biológia tanárának. 1969–71 és 1980–1988 között az iskola igazgatója. 1988–2000 között a Nagyvárad 10-es Számú Általános Iskola tanára, nyugdíjaztatásáig. Három gyermeke és hat unokája van.

A kezdetektől foglalkozott a turizmussal, diákjaival bejárva az egész országot, nagy hangsúlyt fektetve a települések történetére és műemlékeire. Ebben a témakörben írta I. fokozati vizsgadolgozatát. 1970-től foglalkozik néprajzi adatgyűjtéssel, 1971-től tárgyi néprajzzal és gyűjtéssel, melynek eredményeként egy 1500 tárgyból álló magángyűjteményt hozott létre. 1982-ben megírta első tudományos néprajzi dolgozatát. 1993-ban ezzel a dolgozattal nyerte el a Kriza János Néprajzi Társaság III. díját és a Budapesti Néprajzi Múzeum különdíját.

1990-től megkezdte helytörténeti kutató munkáját, kutatási területe a Hegyköz. E mellett számos műemlék leírását és történetét teszi közé különböző újságokban és folyóiratokban. A Hegyközről megjelent helytörténeti sorozat hatására tudatosan a kistérség falvaiban az elnevezés és veszik fel a Hegyköz nevet.

1991. május 11-én résztvett Gyergyószárhegyen az Erdélyi Kárpát Egyesület újra alakuló gyűlésén, majd a Régi EKE Visszaállításának Kezdeményező Bizottság titkára. Május 24-én, 65 taggal megalapította az EKE Bihar megyei Osztályát, melynek elnöke a mai napig. 1992-től az EKE országos alelnöke, 1994–1998 között országos elnöke, majd továbbra is az Országos Vezető Tanács tagja. 1991-től az RMDSZ Bihar megyei Szervezetének választmányi tagja.

1993. május 19-én létrehozta a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottságot, melynek elnöke a mai napig. 1994. január 2-án megkapta a Királyhágómelléki Református Egyházkerület **Pro Partium**

díját. 1994. április 14-én megalapította a Partium című honismereti lapot, mint a Partiumi Közlöny mellékletét, melynek felelős szerkesztője.

1994-től a Kriza János Néprajzi Társaság, 1995-től a Magyar Néprajzi Társaság, 1996-tól az Erdélyi Múzeum Egyesület tagja. 1997 őszétől a Partiumi füzetek helytörténeti kiskönyvsorozat elindítója, szerkesztője és menedzsere. A sorozatban eddig 23 kötet jelent meg. Minden évben megszervezi a Partiumi Honismereti Találkozót Nagyváradon és a háromnapos, vándor Partiumi Honismereti Konferenciát. Az ifjúság számára 10 honismereti tábort szervezett, melynek célja műemlékeink állagának megőrzése, és honismereti nevelés. 12 emléktábla elkészítését és felavatását szervezte meg. 1997-től a Hungeo TOP, 1998-tól a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, 1999-től a Kárpát-medencei Műemlékvédelmi Koordinációs Bizottság menedzsment, oktatási és civil kapcsolatok munkabizottságának tagja. 2002 tavaszától a Kriza János Néprajzi Társaság elnökségi tagja, mint a Partium régiójának felelőse. Tagja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Műemléki Bizottságának.

1998-ban megkapta az EKE **Tavaszi Sándor-díját**, 1999-ben az EKE **Orbán Balázs-díját**. 2001 szeptemberében Szegeden a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma miniszterétől a **Schönvisner István emlékérmét**, a magyar műemlékvédelemért, 2003-ban emlékérmét az Országos Honismereti Szövetségtől, a **Honismereti mozgalomban végzett kiemelkedő munkáért**.

Eddig megjelent kötetei: Hajdú-Bihari településmonográfiák kritikai elemzése (társsz., 1994), Micske – református templom (1996), Nagyvárad – városismertető (társsz., 1997; 2002), Püspökfürdő (társsz. 1999), A szabadságharc zászlaja alatt (társsz., 2000), Nagyvárad (városnéző séta) (társsz., 2002), Oradea (Tur de cunoaştere al oraşului) (társsz., 2002), Nagyvárad–Oradea (Sightseeing tour) (társsz., 2002) Magyar múzeumi arcképcsarnok (társsz., 2002), közel 400 írása jelent meg helytörténet, műemlékleírás, turisztika, népismeret, publicisztika tárgykörében.

Bara István József
alelnök

Építőmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök. 1949. december 30-án született Szatmárnémetiben. Iskoláit Halmiban és Szatmárnémetiben végezte. Kolozsvárott a Műszaki Főiskola Civil-Mezőgazdasági- és Ipari

Építkezések karán szerzett diplomát, 1973-ban. 1993-ban a Szatmár megyei Tervezőintézetnél gyakornok, 1974–1989 között a Néptanácsnál gyakornok, előadó, mérnök, 1989–1990 között a Polgármesteri Hivatalban, 1990–1992 között a Szatmár megyei Prefektúrán előadó, műszaki felügyelő. 1993-tól a Megyei Tanácsnál előadó, urbanisztikai, területrendezési, környezetvédelmi és építkezési osztályvezetője. 1996–1998 között elvégezte a budapesti Műszaki Egyetem műemlékvédelmi szakmérnöki tanfolyamát. Diplomadolgozata a hadadi barokk Wesselényi-kastély új funkció szerinti helyreállításával foglalkozik.

1990–1994 között tanácsos és műszaki előadó a nagykarolyi református egyházmegyénél, 1994-től műszaki előadó a szatmári és nagykarolyi református egyházmegyénél és tagja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület műszaki kollégiumának.

1991-től alapítója és elnöke a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság Szatmár megyei fiókszervezetének. 1993-tól a társaság országos alelnöke. Szervezője a Szatmárnémetiben tartott nemzetközi műemlékvédelmi konferenciáknak. Több kiállítás szervezője. 1993–1996 között a társaságot képviseli a SZET-ben.

1998-tól tagja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottságnak, 1999-től alelnöke. Tagja az Erdélyi Műemlék-restaurátorok Egyesületének, az EMKÉ-nek, az EMT-nek, a borsói (Szlovákia) IL Rákóczi Ferenc Társaságnak. 2002 júliusától Szatmár megyét képviseli a Kolozsvár székhelyű Műemléki szakbizottságnak.

Kutatási területe Szatmár megye műemlékei, a történelmi Szatmár megye története. Főleg az egyházi műemlékek, kastélyok, udvarházak építéstörténetével és azok új célokra való hasznosításával foglalkozik.

Ujj János

Arad megyei területi elnök

Tanár. 1942. január 30-án született Aradon. Iskoláit szülővárosában végezte, a Bukaresti Tudományegyetem történelem karán szerzett tanári oklevelet, 1965-ben. 1979-ig az Arad megyei Tornyán volt tanár, majd iskolaigazgató. 1979–1988 között az Arad megyei magyar nyelvű napilapnak volt újságíró-szerkesztője. 1988-tól ismét a tanügyben dolgozik, az aradi Textilipari Líceumban, majd 1990-től az akkor megalakított Csiky Gergely

Líceum történelemtanára. 1995-ben az RMPSZ Arad megyei szervezete a **Márki Sándor**, 2001-ben az RMPSZ országos elnöksége az **Ezüstgyopár** díjjal tüntette ki.

1990-től a Havi Szemle című folyóirat négy számának társszerkesztője, 1997-től a az Intersat kábeltelevízió magyar nyelvű adásának szerkesztője. Az EME, az RMPSZ és a MŰRE tagja.

2002-től tagja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottságnak, annak Arad megyei területi elnöke.

Önálló kötetei: Körösi Műhely (társsz., 1990–1992), Valahol (Kelet) Európában. Riportok, interjúk (1998), Arad történelmi városkalauza (2001), Nevezetes aradiak (2002). Emlékhelyek és emlékművek Arad megyében (2003). Rendszeresen közöl a hazai lapokban. Kutatási területe Arad kultúrtörténete. Tanulmányokat közölt Csiky Gergelyről, az aradi sajtó történetéről. Társszerkesztője volt a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon II. és III. kötetének.

Péter I. Zoltán

Bihar megyei területi elnök

Helytörténész, újságíró. Nagyváradon született 1949. február 16-án. Iskoláit szülővárosában végezte, majd a nagyváradai posztliceális épületgépészeti tervező szakán szerzett diplomát 1970-ben. 1990 után a Budapesti Műszaki Egyetem műemlékvédő szakmérnöki karán tanult.

1970–1994 között a nagyváradai Constructorul Szövetkezet tervezője, majd vezetője. 1994-től a Bihari Napló munkatársa.

Kutatási területe: Nagyvárad építészet-története, Ady váradí élete és munkássága.

Több száz helytörténeti cikke jelent meg. Több Nagyváradról szóló dokumentumfilm forgatásában vett részt: Zarándokúton Ady Endrével (RTV. 1994. társszerző), Magyarország 2000. sorozat keretében: Boldog Várad. Szent László városa című dokumentumfilm szakértője (MTV.2.), a Holnap városáról készített dokumentumfilm tudományos szakértője. (MTV. 2003 – Ráday Mihály rendezése), a Kolozsvári TV magyar adásának váradí riportfilmje stb.

1993-tól tagja a PBMEB-nek, annak Bihar megyei területi elnöke. Az Ady Endre Társaság vezetőségi tagja.

1999-ben megkapta **A Magyar Nemzetért emlékérmét**, Tempfli József megyés püspöktől, 2000-ben **A Magyar Állam 1000 Éves – millenniumi emlékérmét**, Dávid Ibolya igazságügyi minisztertől, 2001-ben a **Pro Partium-díjat**, a Királyhágómelléki Református Egyházkerülettől.

Önálló kötetei: Nagyvárad római katolikus templomai (1992), „Hogy látva lássanak...” Ady Endre Nagyváradon (1993), Ady Endre Líceum – Emlékkönyv (társsz., 1993), Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig (1994; 1998), Istoria oraşului Oradea (társsz., 1995), Nagyvárad református templomai (1996), A nagyvárad-olaszi református templom (1996), Nagyvárad – városismertető (társsz., 1997; 1998), Félixfürdő (1998), Püspökfürdő (társsz., 1999), A szabadságharc zászlaja alatt (társsz., 2000), Nagyvárad (városnéző séta) (társsz., 2002), Oradea (Tur de cunoaştere al oraşului) (társsz., 2002), Nagyvárad–Oradea (Sightseeing tour) (társsz., 2002), Mesélő képeslapok. Nagyvárad 1885–1915. (2002), Városvédő írások (2003), Ady Erdélyben (2003, kiadás alatt), Arhitectura oraşului Oradea (kiadás alatt).

Fazekas Lóránd

Szatmár megyei területi elnök

Tanár. 1935. július 20-án született Szatmárnémetiben. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Földrajz-Geológia szakán szerzett diplomát 1957-ben. 1957–1958 között Halmiban, 1958–68 és 1980–88 között Kőkényesden tanár, 1968–80, valamint 1989–97 között a Kőkényesdi Általános Iskola igazgatója, 1988–89 között aligazgató Halmiban. 1997-től nyugdíjas. A Kriza János Néprajzi Társaság, a Magyar Néprajzi Társaság, az EME, a Román Madártani Egyesület, az RMPSZ, az EKE, a Bíró Lajos Ökológiai Társaság tagja.

1995-től tagja a PBMEB-nak, 2002-től annak Szatmár megyei területi elnöke.

Szakmai elismerései: **I. fokozatú tanár** (1980), VI. díj a Lakitelki Alapítvány helytörténeti pályázatán (1993), IV. hely a Magyar Néprajzi Társaság pályázatán (1995), **RMPSZ Díszoklevél** (1997), I. díj a PBMEB pályázatán (1998), I. díj a Kriza János Néprajzi Társaság pályázatán (1999), III. díj a PBMEB pályázatán (2002), **Fényes Elek-díj** (2002).

Önálló kötetei: Kökényesd. Egy túrháti falu 700 éve. (1994), Szatmár megye magyar népi építésze (társsz., 1995), Hol sirjaink domborulnak (társsz., 1999), Szatmáriak a szabadságharcban (1999), A szabadságharc zászlaja alatt (társsz., 2000), Erdélyi túrák – turistakalauz (társsz., 2002), Számos tanulmányt, cikket közölt különböző újságokban és szakmai folyóiratokban, honismeret, néprajz, műemlék, ornitológia tárgykörében.

Major Miklós

Szilágymegyei területi elnök

Tanár. 1933. május 19-én született Alsószentmihályon. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Földrajz-Földtan szakán szerzett diplomát, 1956-ban. 1956–1995 között, nyugdíjazásáig a Szilágynagyfalui Általános Iskola tanára. 1963-ban meteorológiai szakkört és időjárás-megfigyelő állomást létesített Szilágynagyfaluban. Helytörténeti kutatásait az 1970-es évek elején kezdi. Az 1970-es évek végén néprajzi gyűjtést végez a Felső-Berettyómentén és Kraszna vidékén. 2000 őszén megkezdte a Szilágyság területén fellelhető emléktáblák, emlékművek felmérését. A helyi RMDSZ alapító tagja, az első két évben elnöke, az EME, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Magyar Néprajzi Társaság, az EKE tagja.

1993-tól tagja a PBMEB-nek, annak Szilágymegyei területi elnöke a kezdetektől fogva. Előadást tartott szinte majdnem minden konferencián.

A következő díjakban részesült: **1000 éves a magyar iskola – díszoklevél** (1996), **Földrajztanárok Egylete Oklevél** (1998), **Szilágysági Magyarok – díszoklevél** (1998), **Pro Partium-díj** (1999), **Szilágynagyfalui Díszpolgára – oklevél** (1999), **Fényes Elek-díj** (2001), ezen kívül a Magyar Néprajzi Társaság pályázatainak két II., két III. és egy IV. díjat, a PBMEB pályázatainak két II. díjat nyert.

Önálló kötetei: **Időjárás, éghajlat és a mezőgazdaság** (1980), **Szilágynagyfalui – református templom** (1996), **Kémer, a helyét kereső szilágysági nagyközség** (1998), **Szilágyság. Tájak, műemlékek, emlékhelyek** (1999), **Szilágyszóvány 750 éves** (1999), **Szilágysági magyarok** (társsz., 1999), **Hol sirjaink domborulnak** (társsz., 1999), **Szilágynagyfalui-kismonográfia** (2000), **Szilágynagyfalui. Fejezetek a község nyolc évszázados múltjából** (2000), **Szilágyszóvány** (2001), **Erdélyi túrák – turistakalauz** (társsz., 2002). Sorozatokban közölte a környékbeli falvak helytörténetét a

Szilágyságban, majd a Hepehupában, számos tanulmányt és cikket közölt a Kriza János Néprajzi Társaság évkönyveiben, különböző folyóiratokban.

Pálkovács István

Temes megyei területi elnök

Vegyésszmérnök. 1947. november 22-én született Dettán. Előbb a Marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola Magyar irodalom-Történelem szakán, majd a Temesvári Politechnikai Intézet Szerves kémia szakán szerzett diplomát. Végzett vegyészként a temesvári Festék- és Lakkgyár üzemmérnöke. Adatgyűjtő és feltáró tevékenységével nagyban hozzájárul történelmi múltunk megismeréséhez, emlékhelyeink ápolásához. Feltérképezte a Temes megyei műemlékeket, emléktáblákat, emlékműveket. Résztvett több emlékmű, honvédsír felkutatásában, rendbetételében, restaurálásában. Az RMDSZ választmányi tagja, a Művelődési-Oktatási-Szociális osztály műemlék-védelemmel foglalkozó felelőse, az EMKE, az Ormós Zsigmond Irodalmi Társaság tagja.

1994 óta tagja a PBMEB-nek, annak Temes megyei területi elnöke. Tevékenyen vesz részt a Bizottság találkozóiin, konferenciáin, előadásokat tartva.

Szakmai elismerései: nyolc bejegyzett, illetve bejegyzésre felterjesztett találmány társszerzője, az EME honismereti pályázatán III. díj, (1993-ban és 1995-ben), **Fényes Elek-díj** (2002)

Önálló kötetei: Százéves a dettai katolikus templom (2000), A szabadságharc zászlaja alatt (társsz., 2000), Schlauch Lőrinc (2002). Számos tanulmánya és cikke jelent meg különböző újságokban és folyóiratokban.

Gyarmati Gábor

titkár

Iskoláit Nagyváradon végezte, majd beiratkozik a Kolozsvári Orvosi és Gyógyszerészeti Főiskolára, ahonnan három év elvégzése után politikai okokból eltávolítják. 1957–1964 között főtechnikus a Fructexportnál, majd 1965–1991 között, nyugdíjazásáig a Nagyvárad Hőerőmű főtechnikus. Szenvedélyes természetjáró, nagy ásvány- és kőzetgyűjteményt állított össze. 1991-től tagja az Erdélyi Kárpát Egyesületnek, melynek 1993-tól titkára.

1993-tól tagja a PBMEB-nek, a kezdetektől titkára. Ügyviteli tevékenysége pontos. A lelkiismeretesség mintaképe. Példamutató közéleti tevékenységet fejtett ki. Az elnök mellett képviselte egyesületünket bármilyen fórumon vagy eseményen. Számos kapcsolatot épített ki a Bizottság számára. Résztvett minden honismereti táborban, ahol irányította a szolgálatos fiatalok munkáját.

2003 nyarán repatriált Magyarországra. Helyét **Fülöp Margit-Anna** vette át.

Fărcaș-Balogh Piroska
pénztáros

1938. augusztus 14-én született Székelyudvarhelyen. Iskoláit szülővárosában végezte. Tanári diplomát a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Földrajz-Biológia szakán szerzett. 1962–1963 között Gepiș-en, 1963–1995 között a Nagyváradi 7-es számú Általános Iskola tanára. Közben 1990-ben nyugdíjazását kérte. Két gyermeke és négy unokája van. 1996-tól EKE-tag és az egyesület pénztárosa.

1997-től a PBMEB tagja, 1998-tól pénztárosa. Lelkiismeretesen kezeli a pénzügyeket, pontos nyilvántartást vezet, mellyel mindig napirenden van. Nagyon nagy segítséget nyújt az adminisztratív munkában.

K I T Ū N T E T E T T E K

2001. díjazottai

LAUDATIO

Dr. Kovách Géza tiszteletére

Közel három és fél évtizedes újságírói pályámon kevés olyan emberrel hozott össze a sors, aki annyira megvetette a címeket, nyilvánosságot kívánó elismeréseket, mint Kovách Géza. Az 1974-ben megszerzett doktori tudományos fokozat fikarcnyit se változtatott életstílusán, viselkedésén. Azóta se biggyesztette neve mellé írásaiban, értekezéseiben a szakma magas fokú ismeretét tanúsító két betűt, amely nélkül manapság már egyetlen egyetemen, főiskolán se tud megmaradni a pályakezdő oktató.

Van ellenben egy kedvenc mondása, amelyet nem minden célzatosság nélkül emleget fiatalabb pályatársai vagy tisztelői körében: „az a fontos, hogy mit teszel le az asztalra, mi marad utánad.”

A publikáló, kutatásait közkinccsé tevő tanárember, történész bölcs értelme ez, a fáradhatatlan kutatóé, akiben szüntelenül munkál a folyamatosság igénye. Az a felismerés, hogy kellő időben meg kell találni az utánpótlást, azt, aki felveszi a megfáradt kézről kihulló tollat, aki folytatja a munkát. És mondogatja mostanában egyre gyakrabban azt is, hogy addig érdemes élni, amíg hasznára lehetsz a közösségnek.

Nos, ezt azért említtem, mert jól érzékelteti Kovách Géza credóját. Egész életében közösségi ember volt. Sose beszélt arról, hol szívta magába ezt a szelleimet: kisgyermekként Udvarhely környékén, serdülőként Zilahon, vagy netán a háború alatt a hadifogság nehéz éveiben. Akkoriban talán, amikor katonaviseltként, a frontról és a fogolytábor poklából visszatérve levéltárak értékes anyagát mentette a biztos pusztulástól.

A lényeg az, hogy közel egy fél évszázadra visszanyúló ismeretségünk (a középiskolában tanárom volt), majd barátságunk alatt ez az önzetlen tenni-akarási hajtotta minden megnyilvánulásában. És ez mai aktivitásának is a forrása.

Dr. Kovách Géza 1925. december 22-én született Székelyudvarhelyen. Zilahon a Wesselényi Kollégiumban érettségizett, a Bolyai Tudományegyetem Történelem-Földrajz szakát 1948-ban végezte el. Négy évig az

egyetemen Jakó Zsigmond professzor tanársegéde volt, s ha a politikai széljárás nem söpört volna végig az ország magyar egyetemén, bizonyára egyetemi karrier várt volna rá.

Aradra került és 1951-től 1986-ig a Maros-parti város történelem-tanáráként nemzedékek kedvence volt. Ő volt a tudós tanár, aki úgy tanított, hogy nem a szigorával, hanem felkészültségével, közvetlenségével, anekdotázó kedvével, kirándulásaiival, bővérű humorával vált rendkívül népszerűvé.

Már tanárként is szüntelenül kutatott, publikált, tudománynépszerűsítő előadásokat tartott. Első nyomtatásban megjelent munkája, A zilahi céhek története 1958-ban jelent meg és már ebben érzékeltette érdeklődését a gazdaságtörténet, a statisztikai demográfia iránt. Ha időnként más területre is „tévett”, mindig egy-egy rangos munkával érzékeltette, hogy hű maradt kedvenc területe, az agrár- és kézműipar-történet iránt.

Az elmúlt évtizedekben tucatnyi könyve jelent meg, számtalan tudományos értekezést közölt idehaza és az anyaországban, szaklapokban és más jellegű kiadványokban, itthoni és külföldi tudományos fórumokon vett részt, erdélyi és közép-európai levéltárakban búvárkodott, hogy aztán hangyaszorgalommal és a történelmi tények iránti alázattal feldolgozza kutatásait. A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődésének egy fontos korszakát feltáró, nagy lélegzetű munkáját a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Glatz Ferenc a szerzőhöz küldött levelében méltányolta, s nem sokkal ezután az MTA Határon Túli Köztestületi Tagsága mutatta, hogy az anyaországban is kellőképpen értékeli fáradozását.

Sokoldalú tudományos és tudománynépszerűsítő munkáját díjak sora teszi hangsúlyosabbá. Tanári pályájának elismerésül kapta meg az Arad megyei pedagógusok Márki Sándor-díját, az országos magyar pedagógus-szervezet Életmű-díját, történészként pedig az Árpád- és a Pro Partium-díjakat.

Túl 75. életévén fáradhatatlanul dolgozik. Gyűjti a Tiszán túli megyék jobbágyviszonyainak dokumentumanyagát, kiadót keres az Arad megye eltűnt településneveiről szóló munkájához.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság munkájába indulástól bekapcsolódott, mert felismerte, hogy régiós szinten szükség van az „aprómunkára”, a vidéken, a tudományos intézetek holdudvarától távolabb eső helyi értelmiségiek bekapcsolására, a helytörténet olyan részleteinek a feltárására, amelyekre nem terjed ki a kutatók figyelme.

Ameddig erővel győzte, minden rendezvényen, honismereti konferencián aktívan közreműködött, publikált a Partiumban és terjesztette Arad megyében a kiadványt. Egykori tanítványait is arra biztatta, érdemes a társadalmi munkának ezt a formáját választani.

Az elmúlt napokban éppen az Arad megyei Majláton a falu múltját, iskolájának történetét feldolgozva szinte költői kérdésként keresett arra választ, hogy húsz-harminc év múlva akad-e valaki, aki egy falusi iskola monográfiájáért vállalja a levéltári bűvárkodást, hogy napvilágra hozza azt, ami nélkül gyökértelesen a jelen és bizonytalan a jövő.

Dr. Kovách Géza személyében a Fényes Elek-díj arra minden vonatkozásában méltó tudós történész pályáját tiszteli meg.

Puskel Péter

LAUDATIO

Juhász Viktor tiszteletére

Egy olyan embernek nyújtjuk ma át a Fényes Elek-díjat, aki önzetlen tevékenységével sokat tett nemzeti közösségünkért, szűkebb pátriájának, Rév magyarságának felemelkedéséért. Állíthatjuk, hogy Ő Rév falu mozgatórugója. Nemegyszer egy-emberként sorakozott fel Juhász Viktor tanár úr mögött a falu református közössége és sokszor erejüket felülmúlva fogadták és segítették a különböző rendezvényeket, legyen az saját kezdeményezés, megyei vagy országos rendezvény.

1927. szeptember 4-én született Réven, a Domján családban. A Juhász nevet örökbefogadó nevelőszüleitől kapta. Elemi iskoláit Réven, a gimnáziumot a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte, ahol 1948-ban érettségizett. Édesapja szatócs-üzlete miatt a család kuláklistára került, így minden egyetemről eltanácsolták. 1949–51 között a révi Kőbánya és mészégető vállalat bérelszámolója volt. Ekkor vette fel a Juhász nevet, s így el tudta végezni a Bolyai Tudományegyetem Matematika-Fizika szakát. 1953–1959 között a révi általános iskola igazgatója, majd 1959–1987 között a révi általános iskola magyar tagozatának matematika-fizika tanára volt. Közben 1959–1968 között a kultúrház igazgatója; 1963-ban megkapta a Kiváló tanár kitüntetését; 1980-ban pedig sikeresen letette az I. fokozati vizsgát. 1987-ben nyugdíjazták, de még négy éven át tovább tanított.

Egész életében a kultúra elkötelezettje volt. Már 1945-ben, még diákkor-

rában megalapította a helyi színjátszócsoporthat, melyet több mint 50 éven keresztül vezetett. Vendégszerepeltek számtalan településen, mind a Partiumban, mind Magyarországon. Az 50 év alatt nem volt olyan révi magyar család, amelynek leszármazottja ne lett volna tagja ennek a színjátszócsoporthatnak. Szintén diákkorában, 1942-ben lett az Erdélyi Kárpát Egyesület tagja, Tulogy János professzor, akkori osztályfőnöke hatására. Így elkötelezte magát a természet iránti szeretetre és védelmére.

1993. május 31-én újra alakítottuk a révi EKÉ-t, melynek elnökéül Juhász Viktort választottuk meg. Azóta is elnöke és mozzgatórugója a Révi Osztálynak, s így több megyei és országos EKE-rendezvény szervezője lett, hozzájárulva a Révi-szoros természetvédelmi táj megismertetéséhez és védelméhez. Az idén szervezett Honismereti Tábor fővédnöke és honismereti előadója volt.

Rév magyar lakossága iránti felelősségének tudatában 1989. december 30-án megalakította az RMDSZ révi szervezetét, melynek hosszú ideig elnöke volt, jelenleg alelnöke.

Rév helytörténetével már a hetvenes évektől foglalkozik. Elsősorban a révi fazekasmesterség érdekelte. Felismerte a hagyományos kézműipar jelentőségét a falu életében, de azt is látta, hogy kihalóban van. A kommunista rendszer nem támogatta a kisiparosokat, főleg a magyar népművészeket. Juhász Viktor próbált tenni valamit, lelkesítette a legügyesebb mestereket, ötleteket adva a kínálat bővítésére, még ha el is térnek a hagyományoktól. Ez rövid időre sikeresnek bizonyult, de a hanyatlást nem lehetett megállítani. Az 1970-es években jelent meg első tanulmánya a Művelődésben Ipar vagy népművészet címen.

1993-tól, megalapításától tagja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottságnak. Ettől kezdve alaposabban elmélyült a helytörténeti kutatásban, számos cikke és tanulmánya jelent meg a Partiumban, az Erdélyi Gyopárban, a Reményben, a debreceni Látóhatárban. 1999-ben a Sebes-Körös-völgyi kastélyok és udvarházak című tanulmányával pályázott, majd a 2000-ben meghirdetett pályázatunkon II. díjat nyert Rév története című munkájával. Azóta elkészült Rév monográfiája, s kiadás előtt áll. Jelenleg a Révi amatőr színjátszás története című nagylélegzetű munkája befejezésén dolgozik.

További jó munkát és jó egészséget kívánva nyújtjuk át a tanár úrnak a Fényes Elek-díjat.

Dukrét Géza

LAUDATIO
Emödi János tiszteletére

Nagyváradon úgy ismerjük, mint a muzsikus régészt. Ha a környéken valamelyik templom renoválásánál őskori vagy Árpád-kori leletekre, vagy valamilyen építészeti különlegességre bukkannak, azonnal őt hívják. Vagy újabban fiát, Tamást. Széles körű tudásánál csak közismert szerénysége nagyobb.

1941. április 13-án született Nagyváradon. Iskoláit szülővárosában végezte. 1957-ben érettségizett. Ezzel párhuzamosan a Nagyvárad Zeneiskola cselló osztályába járt, ahol 1958-ban végzett. 1957-től 2001-ben történt nyugdíjazásáig a Nagyvárad Állami Filharmonikus Zenekar csellistája, közben 1966–1976 között csellótanár a Zenei Középiskolában. Közreműködött a várad zenekar mintegy ötven külföldi turnéján, illetve ötven lemezének és CD-jének felvételén.

Egész fiatal korától rendkívüli vonzalmat érzett a régészet iránt. Rengeteget olvasott és keményen képezte magát. Már a hatvanas évektől régészeti kutatásokat végzett, elsősorban Várad környékén, az építkezések alkalmával, főleg a Szálka-dombon, ahol több száz régészeti leletet mentett meg. Mindenütt, ahol gödröt ástak, ő ott volt és megszálltan kutatott. Kutatott a Sebes-Körös-völgyi, Hátszeg-vidéki és Vargyas-völgyi barlangokban, melyek eredményeként számos bronzkori települést, temetkezési- és kultikus lelőhelyet azonosított és tárt fel, valamint néhány kő-, réz- és vaskori leletanyagot mentett meg. Több új régészeti kultúracsoporthatározott meg, így a rézkori Schnur-kultúrát az ország nyugati részén, valamint a Bihar megyei késő bronzkori Igrici-kultúrát. E leletanyagok feldolgozását mintegy huszonöt tanulmányban tette közzé a nagyvárad, aradi, zilahi, kolozsvári és sepsiszentgyörgyi múzeumok évkönyveiben, valamint a Bukaresti Akadémia Történeti és Régészeti Intézetének kiadványaiban. Ezek közül megemlítenénk a Cioclovina-barlangi 1500 tárgyat tartalmazó áldozati leletet, az Igric-barlangi temetőt 250 tárggyal. E barlangban 170 napot dolgozott, teljesen egyedül. A Nagyvárad Múzeum évkönyvében jelent meg az általa Papmezőn talált reneszánszkorú kőfaragványokról szóló cikke.

Szintén a hatvanas-hetvenes években önkéntesen restaurált a múzeum laboratóriumában őskori ásatási anyagokat, főleg kerámiát. Hogy ne tudjanak belekötöni tovább képezte magát. 1969–73 között levelezés útján elvégezte a Nagyváradi Pedagógiai Főiskola Történelem-Földrajz szakát. Rendkívüli eredményei ellenére kénytelen volt otthagyni a múzeumot.

Két fia született. Kevés szülő mondhatja el, hogy sikeresen oltotta be gyermekeit a mindenre kiterjedő kíváncsiság, a tudásszomj vírusával. Nagyobbik fia, Tamás neve már közismertté vált a műemlékesek és művészettörténészek körében. András könyvrestaurátor. Így a kilencvenes években már együttműködött Tamás fiával a nagyváradi és szalárdi ferences kolostor feltárásánál. Restaurátori tevékenységéről megemlíthetjük, a kilencvenes években általa feltárt Korona-fogadó 250, 18. és 19. századi tárgyának restaurálását, valamint a gyulafehérvári püspöki palotából származó reneszánsz kályha újjáépítését. Egy-egy ilyen munkálatkor hónapokon át laboratóriummá válik a lakása. Egyik látogatásom alkalmával szinte megdöbbenett a látvány: mindenütt hatalmas kartonlapokon cserép- és üvegdarabok ezrei várták, hogy hozzáértő kezekből edényekké szerveződjenek. E hangyaszorgalom és mellette néprajzi gyűjtés eredményeként – feleségével együtt – egy több mint ezer tárgyból álló gyűjteményt hozott létre.

1998-ban és 2000-ben két gyűjteményes kötetben jelent meg a Várad területén végzett őskori, népvándorláskori, valamint a váradi későközépkori várnál végzett kutatásainak eredményei Történeti adatok Nagyvárad múltjából címen. Nemrég jelent meg Debrecenben Mezőtelegd ötven nemesi síremlékét bemutató tanulmánya. 2001-ben a Partiumi füzetek kiskönyvsorozatában jelent meg Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból című munkája. Főleg a hetvenes években közel ezer barlangot nézett át tüzetesen, ezekből csak kilencvenben talált feliratot, összesen kb. négyezernyolcszázat. E munkájával igyekezett hozzájárulni az erdélyi barlangkutatás történetének megismeréséhez. Ugyanakkor kultúrtörténeti csemegének is beszámíthatjuk. Jelenleg kiadásra vár Nagyvárad Zeneiskolájának 1909–1959 közötti félévszázados történetét felölelő összefoglalása és egy képes album Nagyvárad iparosaival és kereskedőivel kapcsolatos dokumentumokról.

Most már mint nyugdíjas, több ideje lesz további búvázkodásokra. Minél több búvázkodást, sok sikert és jó egészséget kívánva nyújtjuk át a megérdemelt Fényes Elek-díjat.

Dukrét Géza

LAUDATIO
Major Miklós tiszteletére

Egy interjú alkalmából László Gyula régész-professzortól azt kérdezték, hogy elsősorban kutatónak érzi magát vagy inkább tanárnak? Felelet...„habozás nélkül az előbbire kell igent mondanom. De ha elkap a kutatás szenvedélye, akkor minden más háttérbe szorul...” Ennek a megfogalmazásnak valódiságát fedezhetjük fel Major Miklós nyugalmazott tanár életpályáján is.

Bölcsőjét az alsószentmihályi (Kolozs megye) szülői házban 1933. május 19-én kezdték ringatni a szerető kezek. A tudás kapuját is először itt lépi át, majd Tordán folytatja. A középiskolát Kolozsváron a volt Református Kollégiumban végezte 1952-ben. Mint a Bolyai Tudományegyetem Földtan-Földrajz szakos hallgatója olyan professzorok tanítványa, mint Balogh Ernő, Török Zoltán, Tulogdy János, akik a kutatás szellemét oltották a fiatal tanárjelöltekbe. Ilyen hagyatékkal – útravalóval érkezik Major Miklós 1956 őszén a szilágynagyfalui iskola földrajzkatédrájának betöltésére. Itt alapít családot, megtalálva azt a szellemi társat, akinek biztatásával s a napi apró gondoknak mentesítésével megteremtődött a szellemi munka, a kutatás nyugodt családi háttére.

Mint fiatal tanár 1958-ban megalapította iskolájában az adatgyűjtő Körösi Csoma Sándor földrajzi szakkört, s annak keretében a Tájéktutatói szakosztályt. 1963-ban meteorológiai szakkört és időjárás-megfigyelő állomást létesített Szilágynagyfaluban, melynek a helyi mezőgazdaságban értékesíthető megfigyeléseit és a hozzá kapcsolódó új pedagógiai módszereit tanulmányban mutatta be 1965-ben a magyarországi A földrajz tanítása című módszertani folyóiratban. A tanulók által vezetett meteorológiai állomáson rögzített adatok, megfigyelések eredményei cikksorozatban láttak napvilágot a Fálvak dolgozó népe mezőgazdasági jellegű hetilapban. Majd 1979-ben a Ceres Könyvkiadó gondozásában megjelenik első meteorológiai jellegű munkája Időjárás, éghajlat és a mezőgazdaság cím alatt.

1971-ben Szilágynagyfalui földrajzi monográfiája című tanulmányával elnyeri az I. didaktikai fokozatot.

Helytörténeti kutatásait az 1970-es évek elején kezdi. Tanulmányai a Korunkban és a Változó valóság című szociográfiai tanulmánykötetben jelennek meg.

Az 1970-es évek végén dr. Kós Károly néprajzkutató felkérésére és biztatására néprajzi gyűjtést végez a Felső-Berettyómentén és Kraszna vidékén. Eredménye több tanulmány közlése a Művelődésben és a Népismereti dolgozatokban. Major Miklós jelenlétét gyakran felfedezhetjük az 1990 után indult Kriza János Néprajzi Társaság évkönyveiben vagy a Györffy István Néprajzi Egyesület folyóiratában, a Néprajzi Látóhatárban.

1990-től rendszeresen részt vett a Magyar Néprajzi Múzeum által szervezett Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázaton, ahol két második, két harmadik és egy negyedik díjban részesült, valamint a Varadinum keretében meghirdetett pályázatokon két alkalommal nyert második díjat.

A 90-es évek elején cikksorozatot indít a Szilágyság megyei hetilap Bemutatjuk falvainkat című rovatában. A sorozatban tizennyolc Berettyómenti és Kraszna vidéki magyar település rövid ismertetője szerepel. Egyik értelmi szerzője és aktív résztvevője a Szilágysági magyarok című, 1999-ben megjelent tanulmánykötetnek. Társszerzője az ugyancsak 1999-ben megjelent Pro Natura környezetvédelmi útmutatónak.

Egyik alapító és aktív tagja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottságnak, annak Szilágy megyei elnöke. Major Miklós kutatómunkája eredményeként megszületett tanulmányok ismertetése a honismereti konferenciák színvonalát emelték (Bihar, Sarmaság, Felsőbánya, Belényes). Több írása a honismereti bizottság lapjában, a Partiumban jelent meg. A Szilágyság idegenforgalmi nevezetességeit ismertette a Tájak, műemlékek, emlékhelyek című munkájában, amit a 8-as számú Partiumi füzetben olvashatunk.

A PBMEB felhívására 2000 őszén megkezdte a Szilágyság területén (kivéve Zilah) fellelhető emléktáblák, emlékművek feltérképezését.

Az utóbbi évek munkásságának kiemelkedő eredményei a helytörténeti kismonográfiák. Eddig Kémer, Szilágyzovány, Szilágynagyfalú, Szilágyborzás ismertetése jelent meg külön kötetekben. Folyamatban van Búrgezd kismonográfiájának megírása és rövidesen megjelenik Szilágynagyfalú bővített nagymonográfiája a Száz magyar falu millenniumi sorozatban.

Ezekre a tanulmányokra jellemző, hogy a geológiai, földrajzi, történelmi, néprajzi, kultúrtörténeti, demográfiai ismeretanyag összedolgozásával sikerült Major Miklósnak megeleveníteni az illető település múltját és jelenét.

Munkás életének elismeréseként többször kitüntették:

- 1996 – 1000 éves a magyar iskola-diszoklevél
- 1998 – Földrajztanárok Egylete Oklevél
- 1999 – Pro Partium-díj
- 1999 – Báthori Alapítvány-díszoklevél
- 1999 – Szilágynagyfalu Diszpolgára.

Major Miklós nyugalmazott tanár felvázolt életművének ismeretében nem alaptalan a PBMEB közgyűlésének javaslata a Fényes Elek-díj elnyerésére.

További jó egészséget, kitartó és eredményes munkát kívánunk.

Lakóné Hegyi Éva

LAUDATIO

Székely Antal tiszteletére

Székely Antal 1920-ban született a Bethlen melletti Kékesen. Az elemi iskolát szülőfalujában, a gimnáziumot Szatmárnémetiben végezte, majd a nagyenyedi Tanítóképzőben kezdte és a kolozsvári hasonló intézetben fejezte be tanulmányait.

A Tanítóképző elvégzése után a sajoszentiváni Állami Román Iskola tanítója lesz egészen 1940-ig, amikor bevonul katonának és részt vesz a második világháborúban. 1945-ben Németországban amerikai hadifogságba kerül, onnan csak az év novemberében sikerül hazajönnie.

Hazaérkezése után tovább folytatja nevelői tevékenységét, előbb a szászszombori, majd a kiskolcsi és a szatmárpálfalvi iskolákban tanít. 1952-ben Ombodra kerül az ottani általános iskolába, ahol egészen nyugdíjazásáig tanít. 1952 és 1958 között az iskola igazgatója. 1961-ben a kolozsvári Tanügyi Továbbképző Intézet történelem és román szakán tanári oklevelet szerez.

Oktatói tevékenysége mellett szerepet vállal a falu életében is: községi képviselő – 1954 és 1968 között –, a községi békéltető majd a bíraskodási bizottság elnöke (1956 és 1993 között); Ombod földrendező bizottságának tagja 1991-től, míg 1993-tól az ombodi református egyházközség kántora.

Pedagógiai tevékenysége mellett zenét tanul a szatmárnémeti Népi Művészeti Iskolában, utána az iskolákban és a kultúrotthonok keretében működő műkedvelő csoportokat oktat, megismertette a gyermekekkel, fia-

talokkal saját népi kultúrájukat az identitástudat fejlesztésének egyik leghatékonyabb eszközével, a zenével.

Néprajzi és honismereti kutatásokat és gyűjtéseket végzett és végez jelenleg is. Összegyűjtötte Ombod népszokásait, több helytörténeti dolgozata lapul fiókjában.

Székely tanár úr ma 81 évesen is dolgozik. Könyvbe szeretné foglalni a lokálpatrióták és a falujába látogatók számára „fogadott szülőfalujának”, Ombodnak történetét, ezzel köszönve meg a falunak mindazt, amit csaknem félévszázadon át tőle kapott.

Sokrétű tevékenységének egyik jele, hogy mint a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság tagja, melynek ő a korelnöke, majd minden összejövetelünkön részt vesz és felolvas dolgozataiból. Egyik dolgozata Az ombodi és pálfalvi temetők története címmel megjelent a Partiumi Füzetek egyik számában is, míg a többi várja, hogy nyomtatásban is megjelenjen.

Ma a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság elnöksége, a Szatmár megyei területi szervezet ajánlása nyomán, Székely Antal tanár urat, a fentebb ismertetett tevékenységeinek elismerésésképpen, Fényes Elek-díjjal jutalmazza.

A Fennvaló adjon további jó egészséget neked, hogy még sokáig legyen részünk munkásságodban.

Bara István

LAUDATIO

Sípos László – post mortem –

Jó másfél évvel ezelőtt megdöbbenve olvastam a Szatmári Friss Újság oldalán: 51 éves korában meghalt Sípos László, Bogdánd és a Tövishát legelkötelezettebb és legavatottabb tollú kutatója. Hihetetlennek tűnt, ezután már múlt időben kell gondolni arra az örökké mozgó, tevékenykedő emberre, aki egy életre elkötelezte magát a művelődés, a kultúra, azon belül is a Tövishát, Bogdánd hagyományai, népi művészete megmentésének és ápolásának ügye mellett. Élete olyan korban zajlott, amikor a közművelődést szolgáló ember fáklyája lobogva kellett hogy égjen. Ezt a kihívást ő mindig vállalta, még akkor is amikor szervezete figyelmeztető jelzéseket továbbított: vigyázz!

Sípos László 1948-ban született Bogdándon, és haláláig élete minden perce szülőfalujához kötötte. Középiskolai tanulmányai után a Marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola Román-Magyar szakát végezte el 1971-ben, majd a Bukaresti Tudományegyetem Filológia-Romanisztika szakán szerzett tanári oklevelet 1977-ben.

Tanulmányai befejezése után gondolkodás nélkül visszatért Bogdándra, ahol előbb az általános iskola tanáraként, majd 1985-től igazgatóként tanított, nevelt. Mint a művelődési otthon igazgatója évtizedeken át vezette a messze földön híres néptánc-együttest, a Rozsmalint, sőt, nemegyszer maga is beállt közéjük. Az utánpótlás biztosítása érdekében létrehozta a kicsik Rozsmalint csoportját is. 1990 után egyike volt a Bogdándi Nemzetiségi Néptánc-fesztivál szervezőinek, amely az egész Kárpát-medencében ismertette Bogdándot.

Sípos László pedagógiai, művelődési tevékenysége mellett néprajzi és honismereti kutatásokat, gyűjtéseket végzett. A Tövishát falvairól, múltjáról írott cikkei a rendszerváltás után a Szatmári Friss Újság, a Művelődés, a Szilágyság és a Partium oldalain jelentek meg. Célkitűzése volt szülőföldjének, népi kultúrájának, annak egyedi sajátosságainak megőrkítése és átadása az utánunk jövő nemzedékeknek. Ezért nemcsak dokumentálta, hanem össze is gyűjtötte Bogdánd és a Tövishát gyorsan veszendő tárgyi kultúráját. Bogdándon még 1982-ben megvásároltak egy 1880–1885 között épült portát és hozzákezdtek annak renoválásához, konok kitartással haladva, egy percig sem veszítve el a reményt, álmuk, egy múzeum létrehozásának megvalósításában. És 1997. június 27-én a sokak szerint csaloéka álom valósággá vált a Bogdándi Magyar Múzeum megnyitásával. Sípos László kezdeményezése szervesen illeszkedett bele abba a törekvésbe, mely a falusi népi építészet emlékeit nem akarja kiemelni annak természetes környezetéből, hanem helyben védi és őrzi meg.

Sípos László tevékenységének sokszínűségét jelzi, hogy a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége mellett tagja volt a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottságnak, a Zilahi Szilágyság Alapítványnak. Munkásságát Szent-Györgyi Albert-díjjal (1994) és Bányai János-díjjal (1997) jutalmazták.

Ma a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság elnöksége a Szatmár megyei területi szervezet ajánlása nyomán, Sípos Lászlót – halála után – a fentebb ismertetett eredményeinek elismeréseképpen, Fényes Elek-díjjal jutalmazta.

Bara István n

2002. díjazottai

LAUDATIO

Pálkovács István tiszteletére

Pálkovács István 1947. november 22-én született a Temes megyei Dettán. Érettségi után a Marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola Magyar irodalom-Történelem szakán, majd a Temesvári Politechnikai Intézet Szerves kémia szakán folytatta tanulmányait. Ez a kettős képzés, amelyben érdeklődési köre is kifejezésre jutott, határozta meg életpályáját. A szenvedélyes kutató-vegyész szakdolgozatai, találmányai mellett karcolatokkal, novellákkal, helytörténeti tanulmányokkal is jelentkezett a sajtóban, irodalmi antológiákban. Különösen a Bánság magyar vonatkozású történelmével foglalkozva kitartó rendszerességgel igyekszik a köztudatba emelni szellemi és tárgyi értékeinket. A mintegy 250 sajtócikk, tanulmány, irodalmi próbálkozás mellett a 100 éves a dettai katolikus templom, valamint Schlauch Lőrinc című önálló kötetét tartjuk számon. Ezenkívül társszerzője A szabadságharc zászlaja alatt című Partiumi Füzetnek és ügyintézője Szekernyés János A temesvári millenniumi templom, Mohári István Magyar népdalgyűjtemény és ugyancsak Mohári István Dézsánfalva monográfiája című köteteknek.

Szinte természetszerű, hogy alapító tagja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottságnak, ennek Temes megyei területi elnöke, és a Partium honismereti lap szerkesztőbizottsági tagja. Egyben az EMKE és a temesvári Ormós Zsigmond Társaság tagja, valamint az Erdélyi Kárpát Egyesület újralakult Bánsági Osztályának honismereti felelőse.

Sokoldalú adatgyűjtő és feltáró tevékenységével hozzájárult történelmi múltunk alaposabb megismeréséhez, az események megörökítéséhez, emlékhelyeink ápolásához. Ilyen vonatkozásban említjük meg részvételét a szabadfalui Petőfi-emlékmű restaurálásában, az 1848-as emlékművek, honvédsírok, a gyertyamosi és újbessenői obeliszkek felkutatásában, a dettai Bakálovich Emma (Reviczky Gyula műzsája) emléktábla elhelyezésében, a Temes megyei magyar vonatkozású műemlékek, emlékhelyek, kastélyok és udvarházak feltérképezésében, az 1989 után állított emléktáblák, szobrok leltározásában.

Végül, de nem utolsó sorban, ki kell emelnünk Pálkovács István rendszeres és tevékeny jelenlétét helytörténeti felolvasásokkal a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság tavaszi honismereti találkozóján, valamint az őszi konferenciákon.

Pálkovács István szakmai munkájának eredményeit újító és feltaláló diplomák jelzik. Helytörténeti kutatómunkáját, az EMKE honismereti pályázatára benyújtott dolgozatait *Delta* története a kezdetektől 1848-ig, illetve 1848–1918 között címmel III. díjra értékelték 1993-ban és 1995-ben.

A magyarság történelmi értékeinek megismerése és átmentése a jövő számára kiemelt feladat a szórványban. Pálkovács István elhivatottsága, következetes és kitaró ügybuzgalma biztosíték arra, hogy ezen a téren Temes megyében kincseink nem vesznek el.

Tácsi László

LAUDATIO

Fazekas Lóránd tiszteletére

Fazekas Lóránd 1935-ben született Szatmárnémetiben. Elemi és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd felvételt nyert a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Földrajz-Geológia szakára. Egyetemi tanulmányainak befejezése után 1957-ben Halimiba nevezik ki, ahol egy évet tanít. 1958-ban a Kőkényesdi Általános Iskola tanára lesz, ahol egy rövid évet leszámítva (amikor megint Halmiban működik mint aligazgató), egészen nyugdíjaztatásáig neveli a gyermekeket. A negyvenéves tanári pályája alatt két ízben tölti be a kőkényesdi iskola igazgatói tisztségét 1968–1980, illetve 1989–1997 között. 1980-ban elnyeri az I. fokozatú tanári címet.

A tanári foglalkozásból, hivatásból eredően kötelességének érezte megismerni azt a falut, annak népét, múltját, jelenét, amely bár ismeretlen volt számára amikor odaérkezett, az ott eltöltött negyven év alatt második otthonává vált.

Az ott eltelt évek alatt akarva-akaratlanul részesévé vált az elmúlt időszak pozitív vagy negatív változásainak, melyek Kőkényesdet sem kerültk el. Nyitott szemekkel járt-kelt, és az évek során felgyűlt ismeretanyagból 1967-ben elkészítette a falu földrajz-történeti leírását, melyet felhasználta az iskolában az oktató-nevelői munkában.

Egyike volt azon értelmiségieknek, akik 1974-ben kezdeményezték Kőkényesd 700 éves fennállásának megünneplését. Sajnos, mivel a hatalomnak sok volt a 700 év, a kezdeményezés csak terv maradt.

Pedagógiai tevékenysége mellett célkitűzése volt második otthonának népi kultúrájának, egyedi sajátosságainak megőrkítése és átadása az utónak jövő nemzedéknek. Ezért nem meglepő, hogy a 70-es évek elején Fazekas Lóránd az, akinek vezetésével az iskola diákjai mozgalmat indítanak a faluban a még akkor fellelhető tárgyi, népi értékek felkutatására, begyűjtésére, az épületek lefényképezésére. A mozgalom olyan sikeres lett, hogy 1973-ban a kultúrotthon egyik termében kiállítják az összegyűjtött tárgyakat. Ez a kis múzeum ma is létezik.

De nemcsak a kőkényesdi kis múzeum őrzi tevékenységének eredményeit, hanem szép számmal vannak nyomtatott dokumentumai is Fazekas Lóránd szellemi alkotómunkájának. 1972-től tudománynpszerűsítő cikkeket közöl különböző újságokban és folyóiratokban, majd 1993-tól a Szatmári Friss Újság környezetvédelmi oldalát szerkeszti és írja.

Nehéz bármiféle értékrendet tenni kisebb vagy nagyobb terjedelmű munkái között, hiszen minden művében ott munkálkodik a tudományos elhivatottság, népének szolgálata. Főleg az 1989-es rendszerváltás után bontakozhat ki tevékenysége, mivel megszűnik az az időszak, amikor csak az asztalfiókoknak írhattunk, mert semmi esély sem volt arra, hogy az összegyűjtött anyagok, nyomdafestéket lássanak. Így a néprajz és honismeret területén végzett kutatásainak eredményei csak a múlt évszázad utolsó évtizedében jelenhettek meg. Főbb művei: Kőkényesd (falumonográfia, 1994, Szatmárnémeti); Szatmár megye magyar népi építészet (társszerző, 1995, Otthonom Szatmár megye, Szatmárnémeti); Atlasul provizoriu al păsărilor vocitoare din România (társszerző, 1994, majd 2002-ben egy újabb bővített kiadás); Situația actuală a Galliformelor în județul Satu Mare (1996, Studii și comunicări a Muzeului județean Satu Mare, Szatmárnémeti); Observații ornitologice de iarnă pe Câmpia Turului între 1989–1995 (1997, Analele Banatului, Științele naturii, Temesvár); Századunk ökológiai változásai a Túr-síkvidéki vízgyűjtőjén (1997, Szatmári Friss Újság Évkönyve, Szatmárnémeti); Hol sírjaink domborulnak (1999; Szatmári Friss Újság Évkönyve, Szatmárnémeti); Aratás és cséplés Kőkényesden századunk első felében (1995, Néprajzi látóhatár, Miskolc); Fauna județului Satu Mare (társszerző, 1998, Vasile Goldiș University Press, Szatmárnémeti); A Túrvidék vízrendezésének története, különös tekintettel

a romániai szakaszra (2001, Erdélyi Múzeum Egyesület füzetek, Kolozsvár); A farsang múltja és jelene két túrháti faluban (1998, Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, Kolozsvár); Tájházak, néprajzi gyűjtemények a Partiumban (1997, Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője, Kolozsvár); Adatok a gólya-alkatúak biológiájához és elterjedéséhez Szatmár megyében (1998/1999, Studii și comunicări a Muzeului județean Satu Mare, Szatmárnémeti); Kastélyok és kúriák az Avas peremén (2000, Erdélyi gyopár, Kolozsvár).

Dolgozataival részt vett több pályázaton és többször kiemelkedő eredményeket ért el: 1993 – VI. díj a Lakiteleki Alapítvány helytörténeti pályázatán; 1995 – IV. díj a Magyar Néprajzi Társaság pályázatán; 1997 – Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége Díszoklevele; 1998 – I. díj, valamint 2002 – III. díj a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság Varadinum-pályázatán.

Nyugdíjba vonulása után sem hagyta abba a munkát. Kutatási területein – néprajz, helytörténet, ornitológia és környezetvédelem – továbbra is kutat, írja tanulmányait. Rendszeresen részt vesz nemcsak Szatmár megye, hanem a Partium és Erdély kulturális életében. Minden jó ügy mellé odaáll, segíti megvalósulásukat. Ezért kapcsolódott be több, az 1989-es rendszerváltás után megalakult egyesület tevékenységébe. Tagjai között tartja számon a Kriza János Néprajzi Társaság, a Magyar Néprajzi Társaság, az Erdélyi Múzeum Egyesület, a Román Madártani Egyesület, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, az Erdélyi Kárpát Egyesület, a Bíró Lajos Ökológiai Társaság, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, valamint a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság.

Bizottságunk rendezvényein (konferenciák, találkozók) gyakran felolvassa dolgozatait. Szakmai tanácsaival sokat tett és tesz megyénkben a honismereti tevékenység kibontakozásáért és sikeres működéséért. Cikkei megjelennek a Partium hasábjain. Sokoldalú nyitottságával, emberbarátságával, szakmai szeretetével példát mutat mindnyájunknak.

Mozgékony szellem, kitűnő memória, szuggesztív személyes nevelő hatás, földön járó realitásérzék, a vállalt feladatok végiggondolása, szigorú megtervezése, megszervezése és végig vitele jellemzi Fazekas Lórándot. Nem hagy maga után félbe-szerbe hagyott feladatot, lett légyen szó bármiről. Tevékenységében nagy segítség számára a pedagógiai tanulmányokon köszörült emberismerete és az emberekkel való bánni tudás.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság elnöksége,

a Szatmár megyei területi szervezet ajánlása nyomán, Fazekas Lóránd tanár urat a fentebb ismertetett tevékenységének elismeréseképpen, Fényes Elek-díjjal jutalmazza.

Bara István

LAUDATIO Pávai Gyula tiszteletére

1939. január 27-én született Désen. Iskoláit szülővárosában végezte, ahol 1955-ben érettségizett. Tanárai között volt Daday Lóránt (Székely Mózes) író, aki korán észrevette irodalmi próbálkozásait, igyekezett egyengetni útját, Incze János festőművész – aki történelmet tanított – a történelem irányába bátorította. Így érettségi után a történelem-magyar szakra próbált felvételizni, de sikertelenül. Két évig tanítoskodott a Mezőségen, Bálványosváralján, Szásznyíresen, Árpástón. 1958-ban bejutott a Bolyai Tudományegyetem Pedagógia-Magyar szakára, ahol 1963-ban államvizsgázott. Egyedszentkirályon tanított 1968-ig, ekkor helyezték Aradra. Először a kiegészítő iskolában tanított, majd pszichológus az Egészségügyi Igazgatóságon. 1976-tól az Aradi 1-es Számú Általános Iskolában tanít, mint logopédus. 1990-től már magyar irodalmat is tanít, ugyanakkor a Csiky Gergely Líceumban is kap órát. 2001-ben nyugdíjazták, de tovább tanít. Oktató munkájáért többször kitüntették, így megkapta a Ioan Slavici-díjat, a Márki Sándor-díjat, nyugdíjazásakor az Érdemes tanár címet.

Még mint kezdő tanár elvégezte a kolozsvári Népi Művészeti Iskola rendezői szakát, így megszervezte az iskolai színjátszást. 1980-tól Versmondó Stúdiót hozott létre, mellyel gyakran felléptek a Tóth Árpád Irodalmi Kör rendezvényein, Arany, Petőfi, Ady, József Attila, Tóth Árpád emlékműsorokkal. Emiatt összetűzésbe került a politikai rendőrséggel, többször tartottak nála házkutatást.

1969-től néprajzi, később irodalmi témájú írásai jelentek meg a különböző újságokban, folyóiratokban. Az aradi napilapnak 32 évig volt külső munkatársa. A helytörténettel véletlenül került kapcsolatba. 1985-ben meghalt Arad híres helytörténésze, Ficzy Dénes. Családja Pávai Gyulának adta a hatalmas helytörténeti hagyatékot. Ennek feldolgozásával örökre eljegyezte magát a helytörténettel.

1990-től elnöke az újjraalakult Kölcsey Egyesületnek. 1993-ban az egyesület tagja lett a Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok Szövetségének, melynek segítségével 1997-ben kiadták a Havi Szemle első antológiáját. A Havi Szemlét, mint irodalmi mellékletet 1990-től, több mint tizenegy évig Pávai Gyula szerkesztette. Minden számban volt helytörténeti anyag. A Szövetségnek című időszakos kulturális szemlében állandó rovata van, Aradi ritkaságok címen. Újraindította a Kölcsey Egyesület Fecskés könyvek című sorozatát, melynek szerkesztője, előszó-írója. Eddig kilenc kötet jelent meg. E sorozatban adta ki Ficzy Dénes hagyatékából az Aradi krónika és az Aradi séták című munkákat és most van nyomdában Séták, rejtélyek, utca-
nevek című kötete.

Szinte a kezdetektől aktív tagja egyesületünknek. Helytörténeti cikkei jelennek meg lapunkban, a Partiumban, tanulmányai jelentek meg a Partiumi füzetek sorozat mindkét gyűjteményes kötetében az aradi temetőkről valamint az 1848-49-es forradalommal kapcsolatban. Több helytörténeti cikke jelent meg a marosvásárhelyi Népújságban, a Békésmegyei Hírlapban, a kaposvári Somogyban, a Nyelv és Irodalmi Közleményekben. Két színjátzó-kört vezet, szervezi a népfőiskolai előadásokat. Értékes munkásságáért 2000-ben megkapta Magyarországon a Berzsenyi-díjat, 2001-ben a Királyhágómelléki Református Egyházkerület tüntette ki a Pro Partium-díjjal. 2002 júliusában megválasztották a Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok határon túli alelnökének.

Pávai Gyulának sokrétű munkássága elismerésül, sok sikert és jó egészséget kívánva, nyújtjuk át a megérdemelt Fényes Elek-díjat

Dukrét Géza

TANULMÁNYOK

Fábián József

Árpád-kori települések a Fekete-Körös alsó völgyében

Györfly István írja A Fekete-Körös völgyi magyarság című munkájában, hogy Anonymus szerint, honfoglaláskor Tuhutum és unokája telepedett meg, nemzetségével, a Fehér- és Fekete-Körös, a Tőz és a Tisza, valamint az erdélyi hegyek határolta vidéken. Mások szerint, Tuhutum és Vata telepedett le Biharban.

Viszont, az 1998-ban elhunyt László Gyula professzor szerint, itt már korábban is éltek magyarok, ugyanis, a 6. századi „avar” migráció nem volt más, mint az onugorok, tehát a magyarok első bejövetele. Sajnos, történéseink, s általában a magyar történetírás, igen keveset foglalkozott a „kettős honfoglalás” elméletével, amely még ma is vita tárgya.

Az első települések sík területeken jöttek létre, ezután a völgyeket és az erdőtisztásokat vették birtokukba, első sorban ott, ahol közel volt a víz.

Az említett területet, akkoriban (de még a 18. században is) hatalmas erdőségek borították. Az egyetlen járható út a Körös völgye volt, amelynek stratégiai jelentőségét hamar felismerték őseink: itt hozták le az erdélyi hegyekből a rezet, s talán a vasat is (Vaskoh!), meg a sót, annak ellenére, hogy a Maros völgye, vagy a Sebes-Körös völgye erre alkalmasabb volt.

Jakó Zsigmond professzor írja, hogy e vidék benépesedése két irányból indult meg: a Fekete-Körös völgyén felfelé és a Zarándi-síkságról.

A Fekete-Körös bal partján emelkedő dombokat, a magyarság, több mint valószínű, hogy a 12., mások szerint már a 11. században szállta meg. Legtöbb település erdei tisztáson jött létre, de azok kialakulását nagyban segítette a sok patak, vízfolyás stb.

Védelmi célokból gyepűőrzőket telepítenek, elsősorban a völgy nyílásába, amint Györfly feltételezi, lehet hogy több helyre besenyőket, akiket IV. István fogadott be az országba a 12. század első felében. Valóban, kevés bizonyíték szolgál a történészeknek, de a toponímia, vagy az antroponímia egy része ezt támasztja alá: a Tenke melletti Besenyő nevű település, sőt Tenke, Tárkány, mint helységnevek, vagy az Orbán, Berke, sőt az Antal antroponimiában, a török nyelvcsaládot véljük felfedezni.

A pápai tizedlajstromban, amely az 1332–1337 közötti időszakot jegyzi, a volt tenkei járásban a következő egyházas községek szerepelnek:

Széplak: a török pusztítás előtt „város” – oppidum volt, amolyan Belényes féle: 12 falu tartozott hozzá. 1291-ben találkozunk nevével, megülői a Barsa nemzetség itteni uradalmának jobbágysai lehettek. 1333-ban birtokosai a váradi püspökség (Tamás fia István adományozta a váradi püspökségnek) és a káptalan voltak, temploma Szűz Mária tiszteletére volt szentelve, különböző egyházi, vám és piackiváltságok segítették elő fejlődését, s a középkor végére városias színezetet nyert. Magyar lakosságával (Varga, Kovács, Fazakas, Balázs, Arathó, Marthon, Bíró, Birtalan, Kádár, Ágoston, Bartha, Koteles stb.) kivált környezetéből, aminek nagy része román település. Tartozékai a következő községek voltak: Borz, Brátáfalva, Belényesörvényes, Kisháza, Kisdombrovice, Lakattya, Preszáka, Papmezőszeliste, Száldobágysszeliste, Szókány, Sólyom, Venter 1600 körül pusztul el.

Vagy itt vannak a pápai tizedlajstromban szereplő települések, amelyeknek a 19. századig voltak magyar lakói is: Györös, Bátor, Görbed, Hosszúaszó, Jánosd, Vasand, Székelytelek, Sályi, vagy az elpusztult színmagyar települések: Szigeti (a mai Kocsube, vagy attól délre a dombon), Búzásd – ősi, ma csak az Olcsvára vezető út jobb oldalán lévő domb őrzi nevét, valamint egy kiszáradt vízfolyás, a már említett Besenyő, amiről csak annyit tudunk, hogy Tenkétől délre feküdt, és Dalom, a legnagyobb település (jó darabig Tenke is hozzá tartozott!) a Feketebátor felé vezető út mellett.

Tenke és Belsőfenyér, a megmaradt települések, nem szerepelnek a tizedlajstromban, lehet leányegyházak voltak, de a volt belfenyéri plébános azt írja, hogy mind a kettő már a 12. században fennállt.

Rég bizonyított tény, hogy a török 150 éves uralma alatt, több száz, sőt ezer magyar település pusztul el, nyomuk sem marad és csak a kevés írott forrás, a még gyérebb ásatások révén, de leginkább a helynevek segítségével tudjuk bizonyítani, hol is álltak ezek a települések.

Így van ez szűkebb szülőföldem esetében is, a Fekete-Körös völgyében, annak is a középső folyásánál. Több mint valószínű, hogy ide gyeptüörzöket telepítettek (a gyeptüörzök Sólyom körül volt).

A középkorban Tenke és Belsőfenyéren kívül még négy település virágzott e vidéken: ezek az eltűnt, teljesen elpusztult magyar falvaink: Búzásd, Besenyő, Dalom és Szigeti.

Az elpusztult Árpád-kori települések:

Dalom korai település lehetett, hiszen 1214-ben már említik nevét, sőt, több magyar községet egybefogó kerületet neveztek el róla a középkorban. A Körös bal oldalán, Bélfenyértől keletre, a Feketebátorba vezető útról, a 19. században, s annak az utolsó éveiben, még látszottak templomának romjai.

Dalom színmagyar falu volt. A 16. század utolsó évtizedeiből származó név szerinti összeírásaiban, egy bizonytalan nevű jobbágyon kívül, valamennyi lakója magyar volt. 1692-ben még lakott hely volt, tehát átélte a török világot. Viszont lehet, hogy az 1693. és 1695. évi tatár betörések tettek benne kárt, vagy az 1704-es évi nagy rác betörés pusztította el. Fontos település lehetett: 1552-ben 19 portája volt, 1553-ban 16, 1555-ben 18 porta után fizetett adót, 1590-ben pedig 25 jobbágycsalád lakta. A 16. század végén egyszer elpusztulhatott, mert 1599-ben feljegyzik róla, hogy nincs adóköteles portája. Újra felépült, s 1692-ben 18 adóköteles portája, 1600-ban kétköví malma volt a Körösön és egyháza téglából épült.

Búzásd Tenkétől délre, Bélfenyértől kb. 2,5 km-re, az Olcsvára vezető út mentén feküdt. Búzásd is korai település, a 13. század elején már feljegyezték. Helyét ma is Búzásd pusztának, inkább dombnak nevezi a nép, mert valóban dombon feküdt, 149 m magasságban, egy patak mentén, az erdőbe rejtve. Az akkori patak helyét ma egy száraz vízmosság jelzi.

Valószínű, hogy valamikor Búzásd közvetlen közelében Kocsoba település feküdt, s az csak későbbben húzódott le az alsó teraszra, mivel a 16. században állandóan Kocsobával együtt írták össze; viszont az is meglehet, hogy egy személy volt mindkettő tulajdonosa. 1552-ben 16 porta után adózott, viszont 1555-ben már csak 7 porta után. 1595-ben ismét 20 jobbágy családja, s még 1599-ben is 21 portája volt lakott. 1599 vége felé égett le, valószínű, Várad ostroma után. Többé nem épült fel, s bár helyét pontosan ismerjük, sem a településről, sem az egyházáról nem tudunk szinte semmit. Sőt, a népéről is igen keveset tudunk, mivel az 1600-as évi összeíráskor már pusztá volt.

Szigeti Bélfenyértől keletre, kb. 4 km-re feküdt a Körös egyik ága által körülhatárolt szigeten (innen ered középkori neve is). Nevével először a Várad Regestrumban találkozunk, s 1703-ig állandóan előfordul az oklevelekben. Elég népes falu lehetett, nagyobb plébániával: 1552-ben 16, 1554-ben szintén 16, de 1555-ben már csak 12 porta után adózott. 1595-ben még 9 jobbágy és egy szabados lakta, de leéghetett, mert 1597-ben mint ilyet írták össze. A 17. században Szigeti is talpra áll és a század végén, 1692-ben 19 porta után adózott. Valószínű, hogy Sziget is a tatárok pusztították el:

1703-ban Sziged néven még megemlítik, de azután nyoma veszett a levéltári adatokban. Jelentős település volt Szigeti is, mert faragott kövekből épült egyháza volt, amely romjait a 18. század végén hordták szét. A 16. század végén már román és szláv nevű jobbágyok is laktak benne.

Besenyőnek még a helyét sem ismerjük, Györffy István írja, hogy nem messzire Tenkétől, délre feküdt. 1552-ben még összeírják, 1692-ben is felmerül neve, de kiterjedéséről és népéről nem tudunk semmit.

A zivataros múlt, a 17. század vége, a 18. eleje, az említett, egykor színmagyar településeket kipusztította a tájból, s örökre elvesztek a magyarság számára.

Mint ahogy elvesztek a magyarság számára azok a volt magyar falvak, melyeknek utódjai még megvannak: Feketegyörös, Görbed, Hosszúaszó, hogy csak a Tenkével szomszédos településeket említsem, ahol sok magyar élet-maradványt szívott fel a románság. Görbed kivételével (ahol még megmaradt 12–14 magyar család), valamennyi említett településen kipusztult a magyar elem, vagy beolvadt. Csak a ma is használt magyar, vagy magyaros helynevek, meg a magyarosan csengő családi nevek: Váradi (Váradi), Berchea (Berke), Checicheş (Kecskés) stb., bizonyítják, hogy itt, valamikor magyarok is éltek.

Meg kell említenem még Gyantát, amelynek nevével már 1213-ban találkozunk (a Váradi Regestrumban) Genta alakban, 1552-ben pedig, mint Egyházas vagy Kápolnás Gyantát emlegetik. Jakó Zsigmond írja, hogy megülői a folyó mellett felfele nyomuló magyarok voltak, akik a Fekete-Körös és a Hollód patak közti teraszra telepedtek. A 16. század közepén ikerközséget találunk mellette, Kápolnásgyantát, a mai Kápolna elődjét. Az erősen fogyó magyarság települése ma ehhez a Kápolnához tartozik (ahol egyetlen magyar sincs).

De lássuk a még nem is olyan régen, csaknem tiszta magyar lakta település: Tenke és Belfenyér történetét.

Annak ellenére, hogy Tenkét írott dokumentum csak 1338-ban említi, több történésznek az a véleménye, hogy e település is jóval korábbi, és keletkezését a 12. században kell keresni. Már említettem a besenyő származást, de éppen úgy szóba jöhet a székely eredet is. Biharban számos helynév erősíti ezt a feltevélezt: pl. Tenkétől mindössze 10 km-re fekszik Székelytelek, s amelynek neve 1213-ban jelen van a Váradi Regestrumban, egyháza pedig állandóan szerepel a 13. század végétől az okmányokban, ami azt jelenti, hogy lakói magyarok voltak. (Még ma is vannak magyaros hely-

nevei, pedig egyetlen magyar család sem lakja.) Tenke neve is pl. a tenki változatban – inkább a török nyelvszaládhoz tartozik, mint ahhoz a román személynévhez – Tinca –, amit egyes történészek előszeretettel hangoztatnak.

Az 1338. évi dokumentum tenkei Tamást említi, a püspökség emberét, akit tanúnak idéznek a szomszéd falu – Görbed – határában eladott földek kiméréséhez. Tehát, 1338-ban Tenke a váradi püspökség tulajdonosa volt. Ezt erősíti meg Meszesi Demeter váradi püspök 1355-ös levele, amelyben a főpap tenkei és jánosdi birtokait említi.

A település életének meghatározója sokáig az erdő és a víz volt. A tenkei jobbágy vagy zsellér az erdőből vágta ki szántóját, állatainak szénáját pedig a Körös árterületéről szerezte be. Még ma is csaknem 120 hektár füzesen gazdálkodnak a tenkeiek és 1913-ban a község határának még 41 százalékát erdők borították.

Tenke és környéke szenvedése elég korán elkezdődött. Valószínű, hogy már 1474-ben elpusztult, amikor a szendrői basa megrohanta Váradot. 1540 után a török betörések szinte egymást érik, de a teljes behódoltatás csak 1586-ban történt meg. Előbb azonban – 1552-vel kezdve – a környéken összeirták a telkeket, 1580-tól pedig név szerint a lakosságot is. Állítólag, 1552-ben még római katolikus templom állott itt, de miután 1557-ben megszűnt a váradi püspökség, itt is tért hódított a reformáció.

A püspökség megszűntével gyakran változott a birtokos. Tenke és környéke 1595-ben az erdélyi fejedelemséghez tartozott, 1599-ben újra királyi birtok volt.

Vidékünket nem kerülték el a Bocskai-féle háborúk sem. 1604-ben Tenke is Bocskai birtokába került, 1660-ban, amikor a török elfoglalta Váradot, Tenke újra az erdélyi fejedelemség tulajdonába jutott.

A település 17. századi életéről elég keveset tudunk, mindössze a század eleji összeírások maradtak fenn. Ezek arról tanúskodnak, hogy Tenke és környéke leégett, csaknem puszta, olykor lakatlan. Még annyit tudunk, hogy az Árpád-kori leégett templomot a század elején hazamerészkedő reformátusok, akik Rózsafalva környékén bujkáltak, újraépítették a megmaradt kőalapra, de ezúttal fából. Ez a templom 1790-ig szolgálta az addigra jócskán megszaporodott tenkei reformátusokat.

Várad felszabadulása után, a menekülő török hadak alighanem itt vonultak vissza, mert itt volt a legjobb gázló a Fekete-Körösön. 1693 és 1695-ben tatár csapatok garázdálkodtak vidékünkön, Tenke is, de inkább Bélfenyér alaposan megsínylette az 1703-as és 1704-es rác betörést. A sorozatos meg-

próbáltatások elől a tenkeiek az erdőrengetegbe menekültek, s amint a legenda megőrizte, ők alapították az erdő közepén, a 18. század elején Rózsafalvát. Valóságban Rózsafalvát (a mai Fonau) már 1583-ban összeirták, de az tény, hogy a tenkeiek 1720 és 1733 között valahol ott éltek. A település elhagyásában nyomós ok volt a rekatolizálási erős törekvés, aminek a tenkei reformátusok nem vetették alá magukat. Mivel a görögkeleti vallású románok sem akartak katolikussá válni, a püspökség a szomszédos, színekatolikus Bélyenyérről telepített ide 1770 körül, de több mint valószínű, hogy előtte, 14 katolikus családot, egy egészen új települést hozván létre: a későbbi Kistenkét. Akkoriban még Ujtenkének, meg Ádámfalvának nevezték, az alapító Patachich Ádám püspök tiszteletére. Így alakult ki a későbbi mezővároska, három teljesen, nem csupán területi, hanem etnikai és vallási szempontból is különálló magva: középen és keleten volt a legnagyobbik tömörülés, Nagyténke, református magyar lakosságával, északkeleten a görögkeleti románok, nyugaton pedig, a Szalonta felé vezető út két oldalán a katolikus magyarok. Mindegyik közösségnek külön temploma, temetője, s jó darabig külön élete volt.

Az elkülönülés a 18. század vége felé megszűnik, miután a püspökség feloldotta az erdőkitermelés tilalmát. A nép valósággal özönlött ide minden felől, az ország valamennyi részéről. Rohamosan szaporodtak az irtások, nőtt a szántók területe, elsősorban a szárazabb teraszokon, de a Körös árterében is, ahol kisebb lecsapolásokat végeztek a szorgalmasabbak. Érkeztek iparosok is, akik új szint vittek a falu fejlődésébe. Alig 50 év alatt, 1778–1828 között a 74 családról 228 családra szaporodott Tenke lakossága. Igazi fellendülése azonban, a 19. században következett be. Pár évtized alatt elnyerte a mezővárosi rangot, talán 1855-ben, de mások szerint már 1848-ban, az abszolutizmus idején járási székhelyé vált, s az volt 1861-ig, amikor a szalontai járáshoz csatolták. 1883-ban újra járási székhely lett, 1886-tól telekkönyvi hatósággal rendelkezett, majd megalakult a járásbíróóság. Hogy mikor kapta meg a vásártartó jogot, pontosan nem tudjuk, talán rögtön 1848 után, de 1839-ben már volt vendégfogadója (a Holt-Körösi híd külső oldalán) és 1830 körül elkezdték a Nagyvárad–Tenke–Bél közötti út építését és kövezését. Új utcák nyíltak (pl. a Fürdő utca). 1851-ben legalább 320 háza volt Tenkének. 1830 körül (és nem 1840-ben) már ismerték gyógyerejű vizeit és 1836-ban, amikor a várad püspökség megvásárolja, már egy meglévő épület javítását határozza el.

1855-ben hatalmas árvíz pusztít a vidéken, s 1858–1860 között Tenke és

Bélfenyér népe elvégezte a 19. század egyik legnagyobb folyószabályozási munkáját Dél-Biharban: átvágta a Körös hatalmas kanyarodóját, amely már a katolikus templom dombjának lábáig nyomult előre. Az új csatorna az ősrégi gázló alól, a Körös utca (ma Crișan utca) alól kezdődött, s egyenesen nyugati irányba tartva érte el ismét a Köröst. A hossza 536 m volt és eleinte Kanálisnak nevezték, a holtágat pedig Ó-Körösnek.

Szaporodtak az iparosműhelyek, az ügyes kezű tenkei csizmadiáknak, szűrszabóknak, asztalosoknak, pintéreknek stb. hamar híruk ment. Az 1870-es évek elején megalakult az Iparos Egylet – önszegélyező pénztárral, olvasókörrrel, majd később saját székházzal. A földműves gazdák sem maradnak le: a Gazdakör, melynek szintén volt könyvtára, a Fürdő utca (ma Avram Jancu) elágazásánál, az Iskola (Horea) utca sarkán volt. A tenkeiek igen korán, valószínűleg már a 17. századtól áldoztak gyermekeik iskoláztatására, s a 19. század második felében három felekezeti iskola is virágzott Tenkén, nem csoda hát, hogy az 1886-os népszámláláskor a még zömében földművelő nép 46 százaléka találtatott írni-olvasni tudónak. Ez az arány 1910-ben 76 százalékra nőtt.

Miután 1899-ben megépült a vasút – az Illye–Pusztahollód közötti szakasz –, beindult a kereskedelem is, megjelentek a nagybani felvásárlók, a tenkei iparosok, földművesek könnyebben tudták értékesíteni termékeiket. A 19. század végén megépült két gőzmalom, a már meglévő Medra-féle vízimalommal komoly forgalmat bonyolítottak le, s a 20. század elején Tenkén már több mint 60 iparosműhely működött. Ennek ellenére Tenke megőrizte mezőgazdasági jellegét, még a két világháború között is, sőt 1944 után is, amikor a lakosság több mint 60 százaléka a mezőgazdaságban tevékenykedett.

A település gazdasági és társadalmi életében nagy érvágást jelentett és fontos demográfiai változásokat idézett elő a mezőgazdaság erőszakos szövetkezetesítése. Számos fiatal, egész családok hagyták el az ősi földet, mert nem látták biztosítva otthoni megélhetőségüket. Az 1930–1940-es évek közötti korosztályokból csak mutatóban maradtak Tenkén, de Bélfenyéren is. Jöttek azonban a hatvanas években a környező falvak munkaképes lakói, akik az ottani új körülmények között nem tudtak megélni. Szerencsét próbáltak a jobban termő földdel megáldott Tenkén, ahol nem is olyan sok idő múltán túlsúlyba kerültek – nemcsak a mezőgazdaságban.

Tény, hogy ma nemcsak a több száz éves gyökerekkel bírók mondják magukat tenkeinek, hanem a több mint 30 helységből ide települtek is, akik megtalálták itt számításaikat.

1962–1972 között jelentős demográfiai és etnikai változás ment végbe Tenkén. Új utcák nyíltak, ahol egy-két faluból származó családok építették fel házaikat. Ilyen a „fonóiak utcája” (hivatalos neve Tulea Șerban utca), ahol a lakosok többségét a Rózsafalváról bevándorolt mtsz-tagok alkották. S mert elsősorban a magyarság kereste idegenben a boldogulását, csökkent az aránya az összlakosságban: az 1930-as évi 73 százalékról 21 százalékra (alig 35 év alatt a református és katolikus egyházak tagjainak száma egyharmadára) fogyott. E változásnak, szerencsére nemigen voltak káros megnyilvánulásai, az egymás iránti tolerancia sohasem veszett ki Tenkén.

Az erőltetett gazdasági fejlődés, a túlméretezett fejlesztés, különösen a mezőgazdaságban, azt eredményezte, hogy sok tenkei munkalehetőséghez jutott, de igazi előrehaladáshoz nagyon kevesen. Közben felnőtt egy nemzedék, amelyet a szülők arra tanítottak és erről ők is meggyőződtek, hogy akárhova, csak a mezőgazdaságba ne tolokodjanak.

Az 1989-es fordulat sem hozott túl sok lehetőséget a becületes munkából megélni kívánó tenkei számára. A sertéshizlaldát, a több mint száz alkalmazottat foglalkoztató takarmánygyárat és más kisebb-nagyobb egységeket felszámolták, több száz ember került utcára. Kocsmákból és bárókból van elég, de az a néhány komolyabb magánvállalkozás, amely beindult, még igen kevés munkalehetőséget nyújt. A visszakapott földdel a tenkei ember sem boldogul, túl nagy ára van a gépi munkának, annál kisebb a terménynek. A régi földműves gazdák kiöregedtek, a kevés fiatal meg nem a mezőgazdaságban keresi a boldogulását. Sokan túl adtak földjükön, alig pár év alatt a szántó több mint fele, a füzesek és rétek 30 százaléka cserélt gazdát. Az egyetlen próbálkozás az összefogásra nem hozta meg a várt eredményt.

És a következőkben, néhány mondatban Bélfenyérről. Azért csak néhány mondatban, mert szebben és alaposabban megírni történetét, mint ahogy a falu szülöttje, Fodor Ferenc tette Az elnemsodort faluban, nem lehet.

Szülőfalum, Tenke és Bélfenyér története valahogy összenőtt. Pedig nem egyszerre települtek, Bélfenyér kissé későbbben, de ugyan azzal a céllal. Nem fejlődtek azonos ütemben, Bélfenyér megmaradván falusi mivoltával, sokkal tovább megmaradt mint színmagyar település. Sajnos ma már Bélfenyérről sem lehet elmondani, hogy megőrizte tiszta etnikai összetételét.

Valószínűleg 12. századvégi vagy 13. század eleji település lehet, ezt onnan gondoljuk, hogy régi egyháza, román stílusú, kőből faragott templom volt, s biztosan ott állt, ahol a mai templom van. Viszont tudjuk, hogy 1344-

ben már a püspökség tulajdona volt, nevével csak 1552-ben találkozunk, a jobbágy telkek összeírásánál. Neve is elárulja, hogy rengeteg erdőségek száraz tisztásán települt község. Amint Fodor Ferenc írja: „A Fekete-Körös völgye és a Fehér-Körös völgye között elterülő óriási erdőségeknek érdekes bizonyítéka a sok „Bél” nevű község, amivel az erdőségek belsejében fekvő községeket nevezték. Ilyenek Bél, Bélörvényes, Bélmező, Bélrogoz, Bélsólyom, Belfenyér és Bélzerind.”

Belfenyér a völgy túlsó oldalán, a Körös alsó teraszán, árvízmentes helyen fekszik. A falu egészen a terasz peremére húzódott, annyira, hogy az északi házsor teleklábai alatt már a Körös árterével találkozunk, de valóban a Köröstől ma kissé távol (3,5 km) esik. A falu mindkét oldalán egy-egy vízfolyás fut le a teraszról: keleten az Aszóér, a nyugati végénél meg a Csereság. Mindkettő száraz vízmosás most.

A Fekete-Körös bal partján is egy régen járt út húzódik végig a völgyön. Eredetileg Belfenyér is út menti település volt, mert itt ment át az Alföldről az ősi gyepükapu felé vezető déli út. Mikor aztán, sokkal később, a 19. században kiépült az észak-déli út, Nagyvárad és Bél között, Belfenyérmél egy útkereszteződés keletkezett, amely ma is megvan.

Amikor a török alul felszabadult, pontosan annyi portája volt, 29 – mint az első összeírásakor – 1552-ben. A kurucháborúk is megtépázták, sőt egyszer el is pusztították, de elég gyorsan felépült: 1778-ban már 70–75 háza lehetett. Eleinte Belfenyér is kertes település volt, de az 1783-as katonai térképen már rendezett, utcás településként van feltüntetve. Ekkor még ősi középkori egyháza volt, majd 1785-ben Kollonits váradai püspök építtetett egy új templomot a régi helyére, ott ahol a mai templom is van.

A 18. század végén, a 19. század elején Belfenyérmel csak a Kocsobai utcája volt meg, továbbá a tenkei út a mostani nyugati fordulójáig és még egy észak-dél irányú utcája. A győri út, az ökrösi út, valamint a keletnyugati utcái nem voltak meg. Az akkori Belfenyér területén a következő nemzetségeknek volt és van még ma is házuk: Bíró, Balázs, Csák, Fodor, Madarász, Szabó, Kovács, Bagosi, Gál, Györfy, Orbán stb., az új utcákban pedig a szaporulat telepedett meg. Mindez a magyar föld népe ősi fészkehez való ragaszkodását bizonyítja. Sajnos, akárcsak Tenkén, ez a ragaszkodás kezd alábbhagyni, nemhogy csak új etnikumok jelentek meg a második világhétségig szinte tiszta magyar faluban, de a maiak már földjeiken is túl adnak, s elég kevesen gazdálkodnak.

Belfenyér fejlődése a mezőgazdasággal van összefüzdve, kevés iparág

honosult meg a faluban, elsősorban a fa megmunkálásával kapcsolatos mesterségek: favilla- és gereblyekészítő, pintér, asztalos stb. A bélfenyérik megmaradtak még ma is a tenkei piac ellátóinak, különösen palántaneveléssel, termesztéssel foglalkoznak, amivel aztán messzi piacokra is eljárnak.

A valamikor túlszaporulattal bíró közösség, a magyar, ma erősen fogyatkozik, nem csak az elvándorlás miatt, hanem az itt is divatba jött egyke miatt, úgyhogy a valamikori 1500 körüli létszámú falunak ma alig van 500 és egynéhány lakója, amelyből több mint 10 százalék nem magyar. Így tehát nem csoda, hogy az összevont I–IV. elemiben mindössze 10–15 gyermek tanulja magyarul a betűvetést, az olvasást, és az idén talán annyian sem. Ezen talán segíteni fognak azok a hazaköltöző fiatalok, akik most már, jobb híján, megpróbálnak idehaza boldogulni.

A két „elnemsodort” falu még áll a völgy nyílásában. Bár erősen megfogyatkozva, Tenke és Bélfenyér magyarsága, az egykori gyepűörzök ivadékai még megpróbálnak ellenállni az erős „sodrásnak” és megőrizni önazonosságukat, magyar életüket. Adjá Isten, úgy legyen!

Könyvészet:

Erdély története. Budapest, 1986.

Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, Sylvester nyomda, 1940.

Györffy István: A Feket-Körös völgyi magyarság. Európa Kiadó, Budapest, 1986.

Fodor Ferenc: Az elnemsodort falu. Athenaeum kiadás, 1940.

Bunyitay Vince: A váradai püspökség története. Nagyvárad, 1887.

Nagy Sándor: Biharország, Útirajzok. Nagyvárad, 1881, I. kötet, 127–129 o.

Bernáth Lajos: Emlékirat a tenkei református egyház újonnan épült templom s toronygombjának 1883. évi július 8-án tartott feltevési ünnepélye alkalmából. - Nagyvárad, Hügel Ottó nyomda, 1883.

Bernáth Lajos: A tenkei református egyház rövid története (1598–1883.).

Iudita Caluser: Din istoricul băilor Tinca. Crisia folyóirat XIX. száma, 1983.

Nagyvárad Levéltár: A római katolikus püspökség irattára, gazdasági akták, a 3801. sz., a 3915. sz. és a 3298. sz. dossziék.

Jancsó Árpád

Műemlék jellegű hidak Temesváron

Temesvárt, a Bánság fővárosát a Béga-csatorna szeli ketté. A közlekedési útvonalak folytonosságát biztosítják a rajta áthaladó hidak, melyek ugyanakkor meghatározó elemei a városképnek is. A 20. század elején számos új híddal bővült a város. Ekkor épült a Liget úti, Malom téri, Széna téri, Püspök, Hunyadi, Király, Nap és Török utcai híd. Ezek közül az első ötöt különös gonddal tervezték és építették. Új műszaki megoldásokat alkalmaztak és az esztétikai szempontokra is nagyon odafigyeltek. A Liget úti híd korának legnagyobb vasbeton gerendahídja volt, és e hidaknál alkalmaztak először hazánkban műköborítást.

Korukat tekintve, a leleményes műszaki megvalósítás, valamint a művészi kialakítást figyelembe véve a még ma is álló és forgalmat kiszolgáló Liget úti, Püspök- és Hunyadi híd (mai neveiken: Decebal, Mitropolit A. Şaguna, Traian) különös odafigyelést, gondot érdemel, kíván meg.

A lassan százéves vasbeton hidaknak, melyek épített örökségünk részét képezik, megmentése, műszaki emlék kategóriába való sorolása, felújítása olyan feladat, mely ránk vár. Hogy eleget tehesünk e nemes feladatnak ismernünk kell őket, megvalósításuk történetét, műszaki és esztétikai értékeiket tudatosítani kell. Elsősorban ez a célja ennek a rövid bemutatónak is.

Temesvár épített örökségének ékszerei a múlt századelő éveiben épített hidak. Jobban mondva ezeknek máig fennmaradt, az idők viharait átvészelt képviselői. A következőkben e ma is üzemelő három híd születésének körülményeit mutatom be.

A múlt század végén, 1892-ben Ferenc József király jóváhagyta a temesvári polgárok kérését és aláírta a Temesvár erődjellegét megszüntető okmányt. A városfalak lebontásával és a várterület megszerzésével a város olyan nagyszerű fejlesztési lehetőséget kapott, melyet a helyi lakosság igyekezett minél célszerűbben kihasználni. Kovács-Sebestény Aladár temesvári folyammérnöki hivatali főmérnök és Ybl Lajos műépítész, udvari építészeti ellenőr 1894-ben elkészítették Temesvár városfejlesztési tervét. A részletes tervet 12 ezer korona munka- és tiszteletdíjért Ybl Lajos 1895-ben készítette el. Ybl a kontinens legszebb városának álmodta meg Temesvárt széles sugárutakkal, melyek „boulevardszerű kiképzést nyernek” és melyeket délen széles körút köt össze, a Béga teljes hosszán való csator-

názásával pedig eltűnnek a gyárvárosi csatornák. Az új Béga-csatornát széles hidak ívelik át.

A későbbi városrendezési tervek nagyban átvették az első városrendezési terv fő célkitűzéseit.

Az új Béga-hidak építésének szükségességét elsősorban az 1902-ben elhatározott nagyszabású Béga-rendezés és vízierőmű építése váltotta ki. A városi mérnökség olyan tervet dolgozott ki, mely egyrészt a Béga vízerejének központi kihasználását, másrészt pedig azt is lehetővé teszi, hogy a Béga a Józsefvárostól a Gyárvároson át a folyó felső szakaszáig hajózhatóvá váljék.

A 2.400 méter hosszú, új Béga-meder 1909-ben készült el, a vízierőművet pedig 1910. május harmadikán helyezték üzembe. A végösszeg előre nem látott munkálatok miatt kb. 2 millió koronára rúgott. A nagyszabású vízi műveletet értelmi szerzőjét, tervezőjét és műszaki vezetőjét, Szilárd Emilt megilleti az utókor tiszteletteljes emlékezete.

Az új Béga-medren három új hid építése is szükségessé vált.

1907 januárjában közzétették az ajánlati kiírást („Ajánlati feltételek Temesvár sz. kir. város belterületén építendő Béga-hidakra nézve”). Eszerint a következő hidak építését tervezték: 1. Király hid, 2. Hunyadi hid, 3. Püspök úti hid, 4. Liget úti hid, 5. Széna téri hid, 6. Malom téri hid.

Már a kiírási feltételekben nagy gondot fordítottak a leendő hidak esztétikai kialakítására, a városképbe való beilleszkedésükre, a szemléltetőre gyakorolt hatásra. Természetesen az akkori szempontoknak, követelményeknek, közízlésnek megfelelően. A feltételekben külön felhívták az ajánlattevők figyelmét az „egyszerű, de feltétlenül izléeses külső kiképzésre” és arra, hogy „az ajánlatok felülbírálatánál az esztétikai követelmények a gazdasági feltételekkel egyenlő mértékben fognak figyelembe vétetni”.

Pénzügyi megfontolásokból kifolyólag először három hid építését határozták el: a Malom téri, a Széna téri, valamint a Liget úti hidét.

A Széna téri és a Malom téri hid kiviteli terveit a Magyar Beton- és Vasbetonépítési Vállalat Kovács-Sebestény Aladár budapesti egyetemi tanár tervezőirodájától rendelték meg. A terveket Kovács-Sebestény Aladár és Póka Rezső készítették. E két hid műépítésze a budapesti Hikisch Rezső volt.

Homokszedő

Az építési bizottság jóváhagyta a városi mérnökség azon „propozícióját”, hogy a Malom téri híd architektúráját olyan módon állapítsák meg, miszerint „a pylonok mezőiben egy-egy olyan relief alkalmaztassék, mely a híd megváltozott környékben lejátszódott fontosabb mozzanatokot megörökítené.

A reliefeket vérbeli művész dolgozná ki a bemutatott és az építési naplóhoz csatolt minta szellemében; a költségek pedig a hidépítő cég hozzájárulása alapján, olyan módon volnának megosztandók, hogy a város a négy műköből való relief fejébe a hidépítés átalányárát 1.000 koronával megemeli.

A többit – a reliefek alkalmazása által elmaradó szerződés szerinti architektúra – részletek – fejében, a vállalat sajátjából fedezi.”

Az új Malom téri hidat 1909-ben adták át a forgalomnak. Hossza 48,0 m, nyílása 30,0 m volt. Szélessége 10,0 m, a gyalogosok részére két, egyenként 2,5 m széles járdát építettek, 1980-ig teljesített szolgálatot.

A Széna téri híd méretei megegyeztek a Malom téri híd méreteivel; szintén 1909-ben adták át a forgalomnak. Mindkét híd kéttámaszú konzolos szerkezet volt. A támaszköz 31,0 m, a konzol 8 m, a tetőponti vastagság 94 cm volt. A hidak építésének végösszege egyenként 117 ezer koronát tett ki.

A Malom téri hidat 1980-ban bontották le, a Széna téri híd 1989-ig állt.

A Malom téri híd domborművei szerencsére nem tűntek el, nem törték darabokra őket. S bár esetlenül és nem eredeti helyüknek megfelelően kerültek az újjáépült híd végeire (a tímárt ábrázoló például most nincs a Tímár soron) mégis öröm megállni egy szusszanásra és megszemlélni a szögletes csónakba homokot lapátoló homokszedőt, az izzadva zsákoló molnárt, a munkálkodó tímárt és a Temesvár szab. kir. város pecsétjét őrző nőalakot. A négy relief szakszerűtlen visszahelyezése, az új híd mellé „biggyesztése” jó példa arra, hogy az ilyenmű munkák tervezését és kivitelezését műemlékek restaurálására szakosodott szakemberekre, cégekre kell bízni. Nem elégséges csupán a lelkesedés, tenni akarás.

A Liget úti híd tervének elkészítését a Melocco cég dr. Mihailich Gyözőre bízta. A terv az ismert hidtervező mérnök első nagy munkája volt. Nagyszerűségét felismerve írták már a „Véleményes ismertetésben” városunk mérnökei, hogy a híd „merész ívhajlású, (...) de teljesen indokolt megoldás, melyről azt hisszük, hogy a legtöbb szakférfiu helyeslésével fogunk találkozni, – ha az összes beérkezett íves megoldás között műszaki szempontból legjobbnak minősítünk”. Ítéletük helyesnek bizonyult. A felépült híd elkészültének idején a világ legnagyobb nyílású vasbeton geren-

dahíjja volt. Az 1910-es párizsi világkiállításon a híd dicsérő oklevélben is részesült.

A Liget úti híd négytámaszú csuklós gerendaszerkezet. A főtartók száma 7, a híd szélessége 15 méter. A főtartók támaszköze $11+38,42+11$ méter. A szélső nyílásokból a főtartók konzolszerűen nyúlnak be a medemylásba, és ezekre a konzolvégekre támaszkodik rá a 15,7 méter támaszközű befüggesztett tartó, melynek alsó éle íves. A közbelső pillérek csömöszölt betonból készültek, a szélső alátámasztások pedig vékony vasbetonszlopok. A szélső nyílásokban a felbillenés elleni nagyobb biztonság céljából a főtartók közét kibetonozták.

A híd szárazon épült, a Bégát csak később terelték új medrébe. A hídba 75 tonna vasat, 625 tonna vasbetont, a hídfőkbe 600 m³ csömöszölt betont, valamint 425 m³ soványbetont építettek be. A próbaterhelést 1909. május 11–13. között tartották, kockakövel terhelve meg a hidat. A költségek végösszege 155 ezer korona volt.

A Temesvár arcát meghatározó híd művészi kialakítása Körössy Albert tervei szerint készült. A nyolc lámpatartót Vey János helybéli lakatosmester készítette 1.760 forintért. A három új hídnál különös gondot fordítottak az építészeti kialakításra, hogy a híd ne csak jó, hanem minél szebb is legyen. Itt alkalmaztak Magyarországon először a látható felületeken műkőszzerű burkoló betont. Ezzel kedvezőbb esztétikai hatást értek el. Ez a 4–5 cm vastag réteg a szerkezeti betonnal egy időben készült, oly módon, hogy a kétféle betont fogantyúval ellátott bádoglemezek választották el egymástól, melyeket könnyen lehetett kihúzni.

A Liget úti hídnál a műkő összetétele a következő volt: 4 rész portlandcement, 2 rész kőpor, 9 rész zúzalék 4 mm szemcsenagysáig és 3 rész 4–7 mm szemcsenagyságú zúzalék. A kőpor és zúzalék alapanyaga fehér mészkő volt.

A három új Béga-híd sikeres felépítésén felbuzdulva, a város vezetősége 1911. szeptember 14-én elérkeztettek látta az időt, hogy a tervbe vett többi Béga-híd építéséhez megtegye az előkészületeket. A hidak építésére kiírták a versenytárgyalást. Az ajánlatok beadásának határideje 1912. május 10. volt.

A különleges feltételeket ma is irigylésre méltó tartalommal és formával bocsátották az ajánlattevők rendelkezésére.

Az ajánlatok beadási határának napjáiig összesen hét ajánlat érkezett. Ezek árai azonban lényegesen magasabbak voltak az előirányzottakéinál:

„Minthogy a túlzottan magas árak arra engednek következtetni, hogy az ajánlattevők között a versengés nem érvényesült, újabb kiírást pedig az építési idény előrehaladott volta nem engedett meg, a város tanácsa a közgyűlésnek a házi kezelésben való megépítésre nézve tett javaslatot, amely el is fogadtatott és pedig annál is inkább, mivel remélhető, hogy házi kezelésben megépítve, a költségek alatta maradnak a legolcsóbb ajánlati összegnek”.

A Püspök híd tervezetének műleírásából megtudhatjuk, hogy konzolos szerkezettel tervezték a már elkészült hidakkal azonos terhelésre. Középső, tervezett nyílása 32,00 m. A kocsi pályát 10,00 m szélességűre, a két gyalogjárdát egyenként 2,50 m szélességűre tervezték. A tervezésnél figyelembe vették egy villamos-vonal előrelátott létesítését is a hídon át (sohasem épült ki). A hídfők díszes kiképzést kaptak. A híd csatlakozását a parthoz domború szárnyfalakkal tervezték, melyeknek végén a vontatóútra levezető lépcsők zárják le a rézsüket.

Ifj. Lád Károly városi mérnök, a híd tervezője, Gerber-rendszerű csuklós főtartókat képzelt el, melyek különlegessége, hogy csuklószerkezeteik, amelyek a befüggesztett hídrészt támasztják alá, a korábban alkalmazott megoldásoktól eltérnek. Ezzel az elrendezéssel a tervező elérte, hogy a befüggesztett hídrész, valamint a konzolrészek főtartóinak magassága lényegesen ne csökkenjen.

A híd művészeti kiképzését Stróbl Alajos kiváló műépítészre, szobrászra akarták bízni, de ő, elfoglaltsága miatt, nem tudta a munkát vállalni. Ezért a híd művészi kialakítására a város vezetősége Gerster Kálmán budapesti műépítészt kérte fel. Gerster választását a városatyák ekképp indokolták: „a

Városcímeres nőalak

híd fődszét ugyanis a csanádi egyházmegye 4 kiváló püspökének szobra fogja képezni s erre való tekintettel látszott célszerűnek Gerster műépítész megbízása, mint aki Strobl szobrásztanárral együtt már számos kiváló olyan építményt tervezett, melyben építészeti és szobrászati követelmények egyidejűleg a legharmonikusabb módon elégítették ki”.

A híd építése 1912. június 12-én kezdődött meg. Az építkezés vezetője ifj. Lád Károly városi mérnök volt.

1913. szeptemberben elbontották a mintaállványt, s a hónap végén a híd készen állt a próbaterhelésre, amit október 7-én és 8-án Szedlacsek László kir. főmérnök vezetésével meg is tartottak. A próbaterhelés „a várakozáson felüli kedvező eredménnyel folyt le. Egyrészt a beállott csekély behajlások, melyek a terhelés után csaknem teljesen megszűntek, másrészt a tartók abszolút repedésmentessége, a munka gondosságáról és a szerkezet feltétlen megbízhatóságáról tettek tanúságot. A híd forgalomba helyezésére az engedély megadtván, az – egyelőre a gyalogosforgalom részére – azonnal meg is nyitattott”.

Az új híd hordszerkezeti részei házi kezelésben készültek, csak a díszítő és felszerelő munkát végeztették vállalkozókkal. A műköfelületek megmunkálását, valamint a lépcső és szegélykövek szállítását a legolcsóbb ajánlatot tevő Tunner Kornél végezte. A híd műkökorlátját a szintén helybéli Heine Alajos készítette. A víztelenítési és aszfaltozási munkák elvégzését Grosz Sándor budapesti vállalkozóra bízták, a lakatosmunkákat pedig a már említett Vey János temesvári mester végezte.

A hidat a hetvenes években nagyon alaposan megvizsgálták és szerkezetét annyira jónak és nagyszerű állapotban lévőnek találták, hogy a tervezett 14 méteres útpálya megépítése miatt szükséges szélesítés tervezésénél meghagyták volna a régi szerkezetet. A híd ma is állja a hatalmasra duzzadt forgalmat.

A Püspök híd Temesvár egyik legdíszesebb hídja kellett volna hogy legyen, hídfőin négy kiváló csanádi püspök szobrával. A tervezett négy szobor a következő híres egyházfőket mintázta volna meg:

1. Szent Gellért, a csanádi püspökség első, szent püspöke;
2. Lonovics József, az újabb csanádi püspökök sorában kimagasló és Temesvár történelmében is „tündöklő hazafiú”;
3. Desseffy Sándor, aki a város „közhasznú intézményei javára szóló végrendekezése által a város közösségét örök hála kötelezte”;
4. Kőszeghy László, „kiről a Püspök híd és Püspök út elnevezésüket nyerték s ki a csanádegyházmegyének hosszú időn át áldásosan tevékenykedett kormányzója volt”.

A ruszkicai márványból faragandó püspök-szobrok tervezett költségei 48 ezer koronát tettek ki. Ennek fedezésére Lonovics Gyula örökösei 12 ezer

koronát adományoztak (Lonovics József szobrának elkészítésére), dr. Csernoch János volt csanádi püspök, hercegprímás, esztergomi érsek 10 ezer koronát (Szt. Gellért szobrára), özv. Lonovics Gyuláné pedig 1.000 koronát adományozott (Kőszeghy püspök szobrára). A csanádi székeskáptalan is gyűjtött pénzt a Kőszeghy-szoborra. A különbözetet a városfejlesztési alapból fedezték volna.

1913. augusztus hó 29-én a városi törvényhatósági bizottság tagjai, élükön a legendás dr. Telbisz Károly polgármesterrel, ki negyedszázadon át irányította nagy hozzáértéssel Temesvár sorsát, megtekintették a részben kész, részben folyamatban lévő munkákat. A polgármester, „reáirányítva a megjelentek figyelmét arra a kedvezőtlen hatásra, melyet az építészetileg különben igen sikerült kiképzésű híd, szobrok hiányában a szemlélőre gyakorol s épen ezért őfejező szavaiban a bizottság általános helyeslése között, a szobrok mielőbbi elhelyezését az értékes műtárgy befejezettsége érdekében, de meg a város szoborműveinek szaporítása szempontjából, kívánatosnak jelezte.”

E látogatás után a törvényhatósági bizottság, november 27-i ülésén elhatározta a püspök-szobrok felállítását, a városi tanácsot pedig felhatalmazta, hogy az intézkedéseket megtegye.

1914-ben a város tárgyalásokat folytatott Stróbl Alajos szobrászművésszel, aki elfoglaltságára való tekintettel csak Gellért püspök szobrának megmintázását vállalta. A város képviselőinek sikerült még három kiváló szobrászművészt megnyerni az ügy érdekében. A szoborvázlatok elkészülte után a város tanácsa a következő művészeket bízta meg a szobrok elkészítésével, akikkel meg is kötötték a szerződéseket.

Szent Gellért szobrát Stróbl Alajos, Lonovics Józsefét Jankovics Gyula, Dessewffy Sándorét Kallós Ede, Kőszeghy Lászlóét pedig Kiss György szobrászművészek mintázták volna meg.

„A ruszkiezai márványból kifaragandó szobrok 1915. augusztus 20-ig lesznek a hídon felállítandók, feltéve, hogy – ami mindnyájunk hő öhaját képezi – a most dúló világrengető harcok, meghozva fegyvereink győzelmét, időközben elcsendesülnek s a nyugodt munkálkodást biztosító diadalmas béke falaink közé visszatér” – olvashatjuk a város közlönyének 1915. januári számában.

A békére még várni kellett. S amikor megérkezett, diktátumszárnyon jött. A győztes hatalomnak már nem kellett az ezeréves katolikus püspökség nagyjainak szobrai. A híd nevét is, akárcsak a többiét megváltoztatták.

A szobrok talapzatai ma is üresen várnak gazdáikra. Franz Engelmann temesvári helytörténész, aki a felépítendő, szobrokkal díszített új hídban egy kis Károly-hidat látott, ezért nevezi „szerencsétlenül járt” hídnak.

Az új Hunyadi híd terveit is a mérnöki hivatal mérnöke, ifj. Lád Károly készítette. Tekintettel az előrelátható nagy járműforgalomra az útpálya szélességét 12,00 méteresre tervezte. Szerkezete szintén konzolos megoldású, hasonlóan a Püspök hidéhez. S mivel a hidat a város legélénkebbnek tekintett forgalmú útjára tervezték és kívánatos volt, hogy „külsője művészi és monumentális kiképzést nyerjen”, a közgyűlés határozatának megfelelően meghirdették a versenypályázatot a híd művészi kiképzésének terveire. A pályaművek beküldésének utolsó határideje 1912. június 31. volt.

Népes bizottságot hoztak létre a tervek elbírálására, melynek elnöke Radnai Wallandt Ernő nyug. miniszteri tanácsos volt. A rendes tagok a következő személyiségek voltak: Hoepfner Guidó műépítész, a Magyar Mérnök- és Építészegylet kiküldött tagja, akadályoztatása esetén Reichel Kálmán műépítész, Totth Róbert mérnök, a Szab. Osztrák–Magyar Államvasút-társaság főfelügyelője, Baader Henrik mérnök, ifj. Krémer József műépítész, Cseresnyés Jenő műszaki tanácsos, Nemes József műszaki tanácsos, Klein Jakab műépítész, Szilárd Emil városi főmérnök, Székely László városi műépítész, ifj. Lád Károly városi mérnök. Pótagokként Vidrighin Stan városi mérnök és Telkes Henrik műépítész szerepeltek.

A híd művészi kialakítására kiírt pályázatra a határidő lejártáig 21 pályamű érkezett. Az első, 2.000 koronás díjat a Holló III. jeligéjű tervvel a budapesti Wachtel Elemér nyerte meg. Második díjat vitt el a Holló I. jeligéjű pályamű, a szintén budapesti Leimdörfer Ármán műépítész alkotása. A bizottság megvétellel ajánlotta a Térhatás jeligéjű tervet is, és dicséretben részesítette a „Szerény”, valamint a „Szilárd” jeligével érkezett terveket.

Az elsődíjas tervet az építési bizottság kivitelre alkalmasnak találta, és 5.000 korona tiszteletdíj felajánlásával Wachtel Elemért bízta meg a részlettervek kidolgozásával.

Az új Hunyadi híd építéséhez az első lépés a meglévő vashíd felépítményének lebontása volt. Ezt 1913 márciusában kezdte el az államvasút-társaság, s április 5-én be is fejezte. Házikezelésben megindultak a földmunkák és a régi hídfők lebontása. A munka menetét ettől kezdve a vagonhiány, majd a hideg beállta késleltette.

1914 júliusában már hozzáfogtak a vasbetétek szereléséhez. A háború kitörése a betonöntést hiúsította meg. A munkásokat, s főleg a szakmunká-

A Hunyadi híd

sokat behívták katonának. Ezért a munkát le kellett állítani. A város pótmunkaerővel próbálta folytatni az építést, de nem sikerült. A háború nem kecsegtetett gyors befejezéssel. Mivel a munkások nagyobb csoportja csatlakozott a népfelkeléshez és ezek hazatértek, s a már megépített mintaállványra való tekintettel, valamint mert a város lakossága nagyon igényelte a hidat, a mérnökség előterjesztésére a városi tanács elrendelte a munkák folytatását „addig a pontig, míg a felszerkezet befejezést nyer”. December végéig befejezték a középső hídrészt is. A parti részeken elkészült az ellen-súlyi terhelőbeton legnagyobb része.

A hónap végén tehát befejezték a híd leglényegesebb részét, a tulajdonképpeni hídszerkezetet.

Ezek után a városi mérnökség arra törekedett, hogy elvégezzék azokat a munkákat, amelyek feltétel nélkül szükségesek ahhoz, hogy a hidat át lehessen adni a forgalomnak. Tehát a pályaburkolat elkészítése, a korlát és a kandeláberek felállítása következett.

1915. december 14. és 18. között „igen kedvező eredménnyel” megtartották a hídpróbát. Ideiglenes jelleggel az új hídon egy 5,0 m széles gyalogjárót képeztek ki, ideiglenes fakorlátok között. 1916. január elsején megindulhatott legalább a gyalogosforgalom. Az év áprilisában felszerelték a díszes kovácsoltvas korlátokat is, melyeket a Klein R. utóda temesvári cég készített 6.780 kor. 80 fillérért. Júliusban a járdák aszfaltburkolatát is leöntötték, majd még augusztus folyamán a villamosvágányok végleges elhelyezése után, az útpálya aszfaltburkolata is elkészült.

„Ezzel a híd olyan állapotba jutott, hogy a teljes forgalom bármely pillanatban reá lesz terelhető, mihelyt a hozzávezető feljárók elkészülnek”.

A város megállapodott Tunner Kornél kőfaragómesterrel, hogy egyelőre csak a finomabb kőfaragómunkákat teljesítse 85.170 kor. 40 fillérért. A hidépítéshez szükséges kőanyag biztosítása érdekében évi 400 koronáért a város kibérelte a Maros-völgyi Odvas község kőbányáját.

Érdekes epizód, hogyan igyekeztek az inséges időkben is a híd befejezésére. „Avégből hogy a híd díszítő részleteinek munkálatai is megindíthatóak legyenek, a város vezetősége még az év (1916.) első felében megkísérelte, hogy az alépítmény kőfaragó és kőfalazati munkáihoz olasz hadifogoly szakmunkásokat szerezhessen. Ebbeli törekvése azonban csakis augusztus végével járt eredménnyel, mikor is a hadügyi kormányzat, az ismételt kérelemnek helyt adva, 12 olasz hadifoglyot bocsátott a város rendelkezésére”. Ezzel a munkaerővel sikerült a bal parti hídfő alsó részének kőburkolatát befejezni és a jobb parti hídfő faragott kőanyagát 1916 végéig előkészíteni. A hídfeljárók építését is folytatták, még ha lassított ütemben is. Teljesen csak a háború után sikerült befejezni, de a tornyok s a galéria sosem épült meg.

A Püspök híd négy közlekedési sávú hiddá való szélesítésére a hetvenes években több tervet is készítettek. Ezek figyelembe vették a régi híd megtartását, építészeti elemeinek átvételét. A terv akkoriban meghiúsult. Most újra időszerű.

A Hunyadi híd rehabilitációjának tervét 2000-ben készítette el a temesvári Bota Adrian tervezőirodája. Reményeink szerint e híd felújítása valóságga válik.

A Liget úti híd megerősítési tervét még nem készítették el. Remélhetőleg e híd, mely Temesvár egyik szimbólumává is vált, meg fogja érni századik születésnapját. Talán kerül rá egy többnyelvű emléktábla.

Könyvészet:

Jancsó Árpád: A temesvári Béga-hidak krónikája. A Magyar Útügyi Társaság kiadásában, Budapest-Temesvár, 1999.

Jancsó Árpád: Dokumentumok Temesvár huszadik század elején épített hidjainak történetéhez. Mirton Könyvkiadó, Temesvár, 2000.

Jancsó Árpád: Istorical podurilor din Timișoara; Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica XXIX. Editura Mirton, Timișoara, 2001.

Jancsó Árpád: Timișoara – Temesvár – Temeswar – Temisvar, Bridges across the Béga River. Editura Mirton, Timișoara, 2001.

Kordics Imre

Bihar megyei Fráter-kúriák

A család DOBRA nemzetségtől való származtatása – Vajay Szabolcs genealógus és heraldikus kutatásai szerint – tévedés. Ez a tévedés onnan ered, hogy a későbbiekben majd többször említett I. István felesége, Suselich Horváth Ilona jussán megszerezte a Dobra nemzetségből származó Bács megyei KISKERESZIEK levéltárát és birtokigényét. Valójában a család a királyválasztó 12 horvát ősnemzetség egyikének, a MOGOROVICHOK törzsből ered, melynek első említése Könyves Kálmán (1095–1116) 1102. évi koronázási oklevélben maradt fenn. Ősi birtokuk a LIKA folyó (Gospic) völgyében volt, ahol a 13. század végén már váruk is állt (KÁMICÁK). Ez az 1527-es török hódításig meg is maradt. Leszármazásuk az 1350 táján élt Stankotól nyomon követhető, akinek Máté fia UTISENT Zsigmond 1412-es oklevele említ. UTISENICH RATKO fia Pál, 1464-ben említve van. Három fia közül Gergely, Fráter György bíboros helytartó apja, fivére Dortók, a KISAPPONYI BARTAKOVICH család őse, harmadik testvérüktől, Páltól származik a Fráter család. Pál kiskorú árváit a bíboros nevelte, akinek egyházi ragadványneve családnevükké vált. A Fráter név felvétele és a család I. Pált követő története már megegyezik a korábbi kutatások eredményeivel.

Az 1703-ban meghalt II. István huszti várkapitány a család valamennyi ágának közös őse. A 16. századtól Biharban is honos ág református vallású, az erdélyi ág katolikus maradt, egyházuk világi vezetői és támogatói voltak. A család később Szatmár, Szabolcs, Ung, Máramaros megyékben és Debrecenben, valamint házasság útján Heves, Gömör, Nógrád, Pest és Szolnok megyében is élt. Nemességüket 1783-ban igazolták. Közülük többen képviselők, szolga- és táblabírák, katonatisztek, orvosok és ügyvédek voltak. Mihály, Barnabás és László Bihar, Pál Nógrád alispánja volt. Négyen a nemesi testőrségben katonáskodtak, Alajos – '48-as kapitány – Kossuthot kísérte el az emigrációba. Fráter Lóránd az ismert dalköltő, Gedeon pedig a pesti Operaház karnagy volt. A magyar királyi belügyminisztérium előneveiket és címerüket legutóbb 1942-ben igazolta. Ma az Egyesült Államokban, Kanadában, Magyarországon, Svájcban és persze Romániában is élnek.

A család évszázados ittlétének emlékét őrzi a megye – Bihar – területén meglévő udvarházaik.

Az alábbiakban ismertetésre kerülő Fráter-kúriák nem tartoznak a

kiemelt műemlékek sorába, ellenben épített örökségünk fontos emlékei. Ha jelentős műemlék nincs is, épített örökség mindenhol van. Az épített környezetnek identitásmegőrző ereje van, településtörténete és településképi jelentőséggel bír. Ezekhez tartoznak településeink műemlék jellegű kúriái is, melyek építészettörténeti kultúránk szempontjából igen fontosak.

Az említett Fráter család udvarházainak egyike az érmelléki Asszonyvásáran van. A Székelyhid közelében lévő falu első írásos emléke 1203-ból való. Forum Reginae – Királyasszonyvására formában. Az érmelléki egyházi birtokok előbb királynéi birtokok voltak, melyek a Cserhát nyugati peremétől Szentjobbig nyúltak. Asszonyvására is a 12. században már egyházi birtok a Váradhegyfoki Premontrei Rend tulajdona lett. A Szent István-káptalan tulajdonában van 1566-ig, amikor ez kénytelen beszüntetni tevékenységét, ami az utolsó Bihari hiteleshely megszűntét is jelentette.

A Fráter családból I. Pál az ippi részirtokok mellett, Báthori Istvántól a régi nemesség megerősítését és címet is kapott 1582-ben.

Családi címer Fráter Barnabás síremlékén – a Várad-olaszi temetőben

Ekkor kapta a család a szomszédos Érselinddel együtt az asszonyvásári birtokot is, ahol az említett I. Pál fia, I. István 1600-ban már nemesi udvarházat épít. Ez előbb feltehetően egy három osztatú egyszerű épület lehetett, amit fokozatosan bővítettek a szokásos hat osztatú két menetes megoldással. A jelenlegi kúria 37,80 x 14,10 m, üresen, gazdátlanul áll. Az 1989-es fordulat előtt a mezőgazdasági szövetkezet magtára volt, módosított belső tere ma 12 teremből áll. Meg-

fosztották eredeti ablakaitól, ma kisméretű, rácsosak éktelenkednek az épületen. A kúriákra jellemző nagy terem ma is megvan, kétoldalon elhelyezett lakó és más rendeltetésű szobákkal. A kétmenetes épület eredeti kéményei már hiányoznak. Egykor központi kémények szolgáltak a kívülről fűthető kályhák felmelegítésére. A kályhamélyedések még több helyen megvannak. A bolthajtásos, szabadkéményes konyha részben még megvan az épület nyugati részében, amely a kúria legrégebbi szárnya. Itt a padláson

még megvan a szabadkémény egy része, alatta pedig az L-alakú dongaboltozatos pince, amelynek járósíntje feltöltődött, lejárata, boltozata megsérült. Téglával lerakott padlása néhol még ép. A francia tetővel fedett épület árkados kocsifeljáróját késő barokk oromfal díszíti. A kis- és középnemesi lakóépületekre jellemző tornyot, bástyát utánozó épületrész mozgalmassá teszi az összhatást. A főhomlokzat két oldalán lévő toronyszerű rész a nemesi kiváltság szimbóluma is. Hasonló épületeknél a várak, várkastélyok négy bástyája helyett egy-két ezeket utánozó építmény maradt meg.

Az asszonyvásári kúria főhomlokzata

A több szakaszban felépülő kúria a főhomlokzati részen egységes, szimbolikus. A vájatos – fejezetes pilaszterekkel díszített – kocsibehajtó az épület legszebb része.

Az épület főhomlokzatának nyugati és keleti végén lévő toronyszerű részek az előbbieken leírt pilaszter-megoldás nyomai még kivehetők. A 11 tengelyes főhomlokzatnak feltehetően egykor barokkos keretézési ablakai lehettek. A kúria mellékhomlokzata nem szimmetrikus, a kiugró rizalit nincs középen. Itt feltehetően egy oszlopos-timpanos rizalit volt készülőfélben, amely végül nem valósult meg, mivel az épület keleti meghosszabbítása a terepviszonyok miatt nem volt megoldható.

A kúriát egykor park vette körül, széles kapujának téglából rakott oszlopai még megvannak. A parkot körülvevő téglakerítés egy része még áll, a melléképületek alapfalai részben nemrég a felszínre kerültek. Az udvaron szintén van egy pince, mivel az előbb említett L-alakú kicsinek bizonyult, a régi udvarházhoz méretezték. A családnak a pincesoron is volt egy pincéje, amely megsemmisült – monogramos tégláit még megtaláltam.

Egyes források szerint Asszonyvásárán már 1200-ban állt Fráter István szentjobbi kapitány udvarháza – ez egy kisebb nemesi lakóház lehetett. Az 1582-ben kapott birtokot biztonságos helynek vélte a környező várak védelmében. Várad, Körösszeg, Zsáka, Bajom, Kereki és a közelebbi Pocsaj, Szentjobb, Adorján és Székelyhíd erősségei szinte védhető lakóhellyé tették Asszonyvásárát, amit a későbbi hajdútelepülések gyűrűje még fokozott. Fráter István Bocskai rokona és szentjobbi kapitánya volt, akit a diószeg–álmosdi csata után árulással vádoltak. Tisztázhatta magát, mert 1606-ban már a fejedelem titkára volt, tőle kapta ebben az évben a közeli Fancsikot is. Végrendeletében úgy emlékezik meg róla Bocskai, mint akivel szemben tartozása van. I. István titkára Báthori Gábornak is, akitől 1608-ban Cséhteletet kapta – közben fejedelmi követ és erdélyi ítélmester. Bethlen Gábortól 1622-ben Bozsajt kapta, 1628-ban pedig Érkeserűt. A család mindkét ága használja ettől kezdve az érkeserűi előnevet. Testvére II. Pál, II. Rákóczi György hajdúkapitánya volt, ebben az időben – 1652-ben – Selinden a család vámjoggal rendelkezett. 1654-ben Bélmezőre és Rogozra kaptak adománylevelet. Ebben az évben Álmosd egyötödét is megszerzik II. György révén, akinek felesége Veér-lány. Bélmező és Rogoz után a bélmezei és rogozi előnevet is használták. Bélmezőt II. Pál, az említett hajdúkapitány szerezte meg korábban, majd rövid időre Kemény alatt el is veszti. Ő már 1638-ban is használta a bélmezei előnevet, amit az érkeserűi református egyház tulajdonában lévő kehely felirata is bizonyít – a kehely ma is az egyház tulajdonában van. Azt, hogy Fráter István építette 1600-ban az asszonyvásári udvarházat a pince alapfalában lévő 28 x 14 x 5,5 cm-es F. I. monogramos téglák részben igazolják, ez a pince az épület legrégebbi része. Hasonló F. I. monogramos téglák a pince feletti, egykori szabadkéményes konyha falaiban is láthatók, amely szintén az eredeti épület része.

Az 1600-as évek táján készült monogramos téglá

A monogramos téglák mellett, a pince régészeti feltárása és a felette lévő épület-rész felkutatása adhatna döntő bizonyítékot. Tehát az említett pince fölött volt – a mai épület nyugati végén – az eredeti 1600-as nemesi lakóház. A vidéki nemesi építkezés ekkor még nem szakított a paraszti építkezés pitvar-konyha, kis- és nagyszoba megoldásával. A mai pince olyan méretű, mely felett egy hasonló nagyságú lakóház

fér el. Az eredeti pincét nem nagyobbították meg a több szakaszban bővített épület méreteihez. Az F. I. monogrammal ellátott téгла nagy valószínűséggel Fráter István szentjobbi kapitány téglaverőjében készült 1600 táján.

Az épületkutatás fontos része a téglakutatás, mely sok esetben egyedülálló vagy döntő bizonyítékokkal szolgál. Bizton mondhatom, hogy tájainkon a téglakutatás legjobb szakértője Emödi János, Nagyvárad ismert helytörténésze.

A téglabélyegek már a rómaiaknál is használatban voltak. A bélyegek lehetnek kaligrafikus jelek, mértani idomok, állat- vagy emberábrázolások, évszámok – ezek domború, vagy mélyített formában jelennek meg. A 12–13. századi téglák felmérésével – pl. Bihar területén is – már Römer Flóris és Bunyitay Vince is foglalkozott. A középkori jeltelen téglák mérete igen változatos, a Váradhegyfoki Premontrei Rend helyén például találtam 2 db téglát, melyek méretei a korra jellemzőek – 28 x 17 x 4,5 és 21 x 11,5 x 4 cm-est.

Az építető jelét vagy monogramját a 16. század második felétől kezdik újra használni. A 16. század végén a téglaméreték az említett F. I. monogramos téglák méretéhez hasonlóak. A kézzel készített téglák esetében a betűket a forma aljára vészték, így ezek aztán domborúan jelentek meg a téglán. Kormeghatározó a téglák és a betűk méretei, a keret megléte vagy hiánya, a mélyített cortuchok jelenléte.

A téglabélyegek arra utalnak, hogy a nemesi uradalmak általában rendelkeztek téglaverővel. Ezért a téglákon a birtokos családon belüli öröklődés és a birtok, ingatlan eladása is tükröződik. Ezt az asszonyvásári kúriánál talált téglák esetében is megfigyelhettük. Az 1600–1660 között meglévő nemesi udvarházat, mely közben kétemeletessé bővült, István fia, György birtokolhatta. A mostani épületnél talált F. G. monogrammal ellátott téglák az ő építkezésének darabjai lehetnek.

G – Georgus – más betűmérettel már akkor IV. György építkezésének emlékét is őrizheti az 1700-as évek elejéről. A török veszély elmúltával ekkor kezd kialakulni a kúria mai arculata. Az épület utolsó Fráter birtokosa IX. Pál volt. A faluban az ő emlékét őrzi a Pál-alj nevű szántó és a Fráter-tag. Fráter Pál szintén használt monogramos téglát a kúria bővítésénél, alakításánál. F. P. betűs téglákat is találtam, méreteik már megfelelnek a 19. század végén, a 20. század első felében használt nagysággal – 30 x 15 x 6 cm.

Az itteni birtokot és a kúriát ő adta a premontrei rendnek. A rendi admi-

nisztráció kancelláriát, ebédlőt, vendég- és cselédszobákat alakított ki. Ezek, átalakítási, javítási munkálatok voltak – tégláikon a PP betűk láthatók, ami a premontrei prépostság rövidítése, méretei 30 x 16 x 6,5. Ilyen jelzésű téglát már találtam a váradi premontrei templom kriptájában.

A kúria legrégebbi téglája tehát az 1600-as F. I. betűs, mely I. István emléket őrizi, az F. P. monogramos pedig az 1861–1911 közt élő IX. Pál építkezéseit örökítette meg. Az épület a premontrei rendé az államosításig, ebből az időből valók a PP jelzésű téglák.

A családnak téglavetője lehetett a környéken még a 19. század végén is. A Fráter Béla tulajdonában lévő érsemjéni kúria pincéjénél F.B. betűs téglákra találtam.

Az épületben posta és pékség működik, így ez nehezen kutatható. Érsemjén – a korábbi királyi, majd nemzeiségi birtok első írásos emléke 1332-es pápai tizedjegyzékben van. Az 1552-es összeírás szerint a Bajomy, Zólyomi, Varkocs, Félégyházy és Forgács családok voltak a birtokosai. 1600-ban már a Fráterek és a Péczy család. A Bossányiak után a Kazinczy, Krajnik és Szúnyogh, később a Kölcsey, Dobozy és a Dobra családnak volt nagyobb birtoka Semjénben. Az egyházi feljegyzések szerint a megművelhető terület 80 százaléka nagybirtok volt. Ma Kazinczy Ferenc és Fráter Lőránd szülőfalújaként ismerik.

Kazinczy Hornay László készítette mellszobra a református templom előtti parkban áll. A szobrot 1907-ben a nótás kapitány Fráter Lőránd állította, akinek rendbetett sírhelye a református temetőben van. Mindkettőjüknek emlékszobájuk van az említett parkban lévő volt református iskola épületében.

A Fráter Béla-féle kúria az 1300 hitbirtok gazdasági központja is volt. Ide tartozott Terebes, Lüki, Kohány, Szunyogd és Értarcsa is. A múlt század elején épült téglalap alaprajzú épületet a nyugati végénél megnagyobbították. Az eredeti épület egy ötmenetes kocsifelhajtóval díszített udvarház volt. A kúria ma minden díszítésétől megfosztva, átalakítva elvesztette eredeti értékét. Az említett pince az udvaron épült utcai és udvari lejárattal. Az Állami Levéltárban lévő adatok szerint a kúria 552 m²-es volt és tizenhárom szobás, az 1948-as felmérés szerint, amikor az itt élő családtagok teljes vagyonelkobzása és internálása történt. Ebben az időben Lőránd, a nótás kapitány felesége, Plausz Lenke élt itt, valamint lánya, Borbála és Marika, az unokája. Férje nagynénje, Katalin itt halt meg az internálást követően. Fráter Tamás, Lőránd másik testvérének háza teljesen átalakítva még látható a faluban.

Fráter Béla kúriája
– Érsemjén

Az említett érsemjéni kúrián kívül a szomszédos Újsemjénben áll Fráter Lóránd kúriája (1872–1930). Az udvari falazat előtt pillérekön nyugvó árkádos folyosó fut végig a késő barokk építészetnek és a helyi hagyományoknak ötvözeteként.

Fráter Lóránd
újsemjéni kúriája

Feltehetően Fráter Lóránd még Szamosújváron huszártiszti szolgálata alatt kedvelte meg a meghitt hangulatot teremtő udvari árkádos épületeket. Disztelen pillérek határolják a félköríves árkádokat, az épület kilenc menetes homlokzati tornáca téglával van lerakva, termei deszkamennyezetek. A 29 x 11 méteres épületben ma iskola működik. A dalszerző építkezéseinek bizonyítékai az F. L. betűs téglák. Ezek a betűk tükörképei, mivel fordítva kerültek a formába.

Csételeket még a szentjobbi kapitány Fráter István 1608-ban Báthori Gábor titkáráként kapta. Fia, II. Pál I. Rákóczi György és Kemény János

oldalán harcolt. Keménynél bevádolták, így elveszti bélmezei és cséhtelevi birtokait. Bélmezőt II. Rákóczi György hajdúkapitányaként visszakapta, feltehetően Cséhtelevet szintén. A település a török hódoltság alatt elpusztult – 1692-ben III. Pál kapta újra meg. V. József Cséhtelevre költözött, itt nevelkedett Erzsébet is, a későbbi Madáchné. Az ősi kúria ma öregek otthona. Déli része a régebbi udvarházat is magába foglalja, melyet támfalal erősítettek meg – egy ilyen ma is látható. A régi udvarházat észak felé meghosszabbították kialakítva egy nyugati főhomlokzati bejáratot, amely be van falazva. Mivel az egykori udvarház domboldalra épült a déli, régi rész kétszintessé alakult – ide ma lépcső vezet fel. Az ablakok keretelése egy, a 19. század első évtizedeiben készült épület díszítőelemei.

Madách Imréné Fráter Erzsébet szülőháza Cséhtelevken.
Ma öregek otthona

Fráter Erzsébet itt töltötte gyermekéveit, 1845-ben Madách Imre felesége lett. Az ezt követő családi tragédiát az Ünnepek című képes, szépirodalmi lap 1940-ben a következő mondatokkal ecsetelte: „Két arc néz vissza felénk a múlt ködéből. Két arc amit oly nehéz derűsnek és vidámnak elképzelni. Mind-

keltő ijesztően megmerevedett az idő múlásában. Az egyik gazzal benőtt sir alatt piheni ki egy szörnyű élet fáradalmait, melynek útja a balassagyarmati bálból a nagyváradi csapszékig vezet. Báli cipőcskéjében lép Fráter Erzsébet a színpadra, s mezitláb, lezúllóten, lerongyolódva és tébolyodottan távozik onnan. A másik a sztrégovai földben alussza örök álmát, ahonnan elindult közeli tájakra, s ahova a Fráter Erzsébet fakasztotta keserű csalódás tépelődésével tért vissza. Madách az emberi boldogság legtökéletesebb érzéseivel indult el Csesztvére s a pokol minden szenvedésének átérzésével érkezett vissza szülőfalujába.”

Fráter Erzsébet Nagyváradon halt meg és a várad-olaszi temetőbe helyezték örök nyugalomra. Földi maradványait a hosszú évtizedekig

elhanyagolt sírhelyről Tempfli József megyés püspök mentette ki 1982-ben. Hamvai ma a várad-olaszi plébániatemplom kriptájában vannak.

Az Érmellék nyugati határán elterülő Gálospetri első említése 1291-ből való. 1399-ben a Telegdiek birtokolják, majd 1455-ben a Zólyomiak, de 1482-ben már a Macskásy családnak is van itt birtoka. 1503-ban az egész település Telegdi-tulajdon. Ezt követően a Fráter, Azoveczky, Bernáth és a Csáky család birtokolja. A török kiűzésének évében, 1692-ben is lakott. A 20. században a Dráveczky, Szabó és a Fráter családnak van itt birtoka. A Dráveczky és Fráter családoknak kúriájuk is van Gálospetriben – az utóbbiaknak kettő is. Az egyik 1860-ban épült, a romantikus stílusú épületet egy neogótikus bástya teszi érdekessé.

Bástyával díszített Fráter-kúria

Itt lakott Iván Johannita lovag, miniszteri tanácsos, akinek Körösszakálon, Almosdon és Nyirábrányban is volt birtoka. Testvére, Jenő, agrármérnök, az államtudományok doktora, Bihar megye főszolgabírója és Johannita lovag szintén itt tartózkodott, másik

birtoka Nyirábrányban volt. A másik Fráter-kúria Tibor és István tulajdona volt a legutóbbi időkben és 1896-ban épült. Lényegében egy jómódú városi polgári házra emlékeztet, kúria jellegét a főhomlokzat kiképzése adja meg. A hattengelyes főhomlokzat középrizalitja eklektikus stílust kölcsönöz az épületnek. A rizalit oszlopaival egy árkádostornác és egy nyitott terasz érdekes kombinációját valósították meg. Az oszlopok feletti oromfal vonalvezetése a rokokó stílusjegyeit hordozza. A mellékhomlokzat középpontjában az épület két szélső szárnya egy nyitott teraszt zár közre. A kúria szimmetriáját egy keleti szárny hozzáépítésével megbontották, ellenben megnagyobbodott a pince is, kialakítva a kéményes-lecementezett mosókonyhát. A 21 x 15 méteres épület jeltelen, a kornak megfelelő méretű 30 x 15 x 8 cm-es téglákból készült. Egy-két szobáját lakják, a többi része elhanyagolt, a pincétől a padlásig bejárható.

Fráter Tibor udvarháza

A nagyobb birtokok elmaradhatatlan gazdasági épületei a magtárak. Az előbbi kúria szomszédságában is áll egy téglalap alapú, két-szintes magtár. Ezek az épületek megmaradtak, mivel az elmúlt évtizedekben is használták a gazdasági társulások. Egy ilyen épület alkalmas lenne a táj gabona-termesztésének bemutatására, esetleg a termesztés régi eszközeinek kiállítását is meg lehetne oldani.

Gálospetri temetőjében van Bernáth Vince és Fráter Vince családi sírboltja. Az elhanyagolt, kifosztott kriptában a csontok és a koporsók ki vannak szórva. A koporsók felirata szerint az említett Iván és Jenő szüleit, valamint Fráter Imrét és feleségét, Csöglei Tóth Irént ide temették. Egyes források szerint a másik kúriatulajdonos, Tibor is ide volt temetve. A 24 helyes kriptában csak öt fülkét használtak.

A Margitta–Papfalva közti útvonal mentén fekszik Terebes. 1692-ben a Csáky birtokok közt említik. Egyes források szerint a 19. század elején a Fráter családnak kastélya volt itt, amely a 20. század elején Veres Dánielé volt. Ma már nincs meg az épület, ellenben a faluba járva kétféle F. J. monogramos téglát is találtam, az egyik betűmagassága 8,5 cm, míg a másik monogram J betűje fordított (balra fordul) és csak 6 cm. Ezek feltehetően Fráter Jenő cs. és kir. kamarás kezdőbetűi.

A család általában az ippi és érkeserői előnévvel ismert, de a bélmezei és rogozi is használt. A mai Ippen építkezései emléke nincs meg. Fráter Pál ippi Bydiskuthy-lányt vett el, így részbirtokot szerzett itt. Az ippi előnevet már korábban is használták. 1582-ben Báthori Istvántól a régi nemesség megerősítését és új címeres nemeslevelet kaptak. Bethlen Gábor adományára 1628-ban Érkeserű, ettől kezdve ezt is előnévként használják. Az érkeserői tartozkodásuknak épített nyoma ma már nincs, bár a múlt század elején László és fia, Lajos ott élt. A református egyház tulajdonában lévő egyik

kehely F. Pál adománya 1638-ból. Az egyházi feljegyzések szerint Fráter Anna 1645-ben egy 180 fontos harangot öntetett az egyház részére; szintén innen tudjuk, hogy a falu lelkésze 1815–29 közt Fráter András volt.

1654-ben új adománylevelet kaptak Bélmezőre és Rogozra, ezek korábbi szerzemények, feltehetően még 1608-ban kapták Cséhtelekkel együtt. Ezt bizonyítja az is, hogy II. Pál már az említett 1638-as kelyhen bélmezeinek írja magát.

A család egyik ága mind a négy előnevet használta, tehát az ippi, érkeserűi, bélmezei és rogozi, míg a másik az előbbi kettőt. Például a váradolasi temetőben a sírköveken ippi és érkeserűi Fráterek neve áll, így Fráter Zsigmond, aki 1876–1953 közt élt, Bihar vármegye árvaszéki elnöke, Fráter Kálmán 1853–1928 közt élt, az 1861–1911 közt élő Fráter Pál vagy Barnabás, aki a megye alispánja volt, s 1860-ban született és 1937-ben halt meg.

A családnak még több helyen volt birtoka a megyében, pl. Fancsikát már 1606-ban megkapták, Bozsajt pedig 1622-ben. Az 1600-as évek szerzeménye lehet a semjéni részbirtok, Lúki, Kohány, Szunyogd és Baromlak. A szonszédos Álmosd és Vértes szintén régi birtokuk. Csanáloson, Csikalyon, Almaszegen, Almaszeghután szintén részbirtokuk volt. Éltek a megye szinte minden nagyobb településén. Telegden egykori házuk ma is ismert, Gáspár 1928-ban Mihályfalván halt meg, Emil Tenkén volt főszolgabíró és 1919 után Szalontán élt. A családnak Váradon évszázadokon át háza volt, Imre 1875-ben bíró, legutóbb pedig Fráter József halt meg itt 1998-ban. (Tibor +1994).

Végül néhány szót a témához kötődő kúriák védelméről szeretnék szólni.

A kúriák és kastélyok mindig az adott településnek a legfontosabbak – legalábbis az kellene hogy legyenek. Ezért megmentésük nem kizárólagosan hatósági feladat – ki kell emelni a helyi védelem szükségességét. Ezen épületek, ha a jogutód nem kéri, az önkormányzatok tulajdonában maradnak, ezek azonban pénzhiány miatt nem tudnak – még ha akarnak is – mit kezdeni velük. Az anyagi lehetőség mellett fontos tényező az is, hogy az önkormányzatnak érdeke-e megmenteni egy udvarházat. Ez az önkormányzat összetételétől is függ, attól, hogy tagjai hogyan viszonyulnak egy magyar történelmi érték megmentéséhez. Az utóbbi tíz évben ezek többet pusztultak, mint 1989 előtti évtizedekben. Ki kell mondanom, hogy a legnagyobb veszélyt a helybeliek jelentik egy régi épületre. Védelmet jelent már az is, ha nem hordják szét. Vidéki kúriáink, régi temetőink meg-

maradása a helyi védelem meglétén vagy hiányán múlik. Ezek elvesztésével ismét szegényebbek leszünk. Az 1989 előtti falurombolás megszűntével egy újabb veszély fenyeget: a faluképrombolás. Épített örökségünk védelmét mindig az adott településen kell kezdeményezni. Az anyagiak mellett szükség van egy olyan ízlés kialakítására, mely szépnek láttat egy régi épületet, egy temetői kápolnát, egy 200 éves pincét. Az elmúlt évek nemzeti értékeit tagadó politikája ellemsúlyozására pótolni kell az oktatás-nevelés ez irányú hiányosságait. A múlt értékeit meg kell ismertetni és meg kell szeretetni a helybeliekkel. Erre az iskolai katedra és a templomi szószék a legalkalmasabb.

Könyvészet:

Vajay Szabolcs: A Johannita Rend lovagjai. Budapest, 1987.

Borovszky Samu: Bihar vármegye és Nagyvárad. Apollo, Budapest, 1901.

Péter I. Zoltán: Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig. Nagyvárad, 1998.

A Nagyvárad Állami Levéltár: Érsemjén, Asszonyvására, Gálospetri 1945–1948 közti adatai.

Péter I. Zoltán

A mai Nagyvárad barokk és klasszicizáló barokk építésze

A reneszánsz stílust követő barokk művészet Európában 1600 táján köszönt be, és akárcsak stíluselődjének Itália a szülőhazája. De míg a reneszánszot a legerősebb szálak Firenzéhez kötik, addig a barokkot Rómához fűzik. Itt vannak a legmonumentálisabb emlékei.¹

Az ellenreformációt vezető jezsuita rendnek itt volt a székháza és a főtemploma, az Il Gesu, amely már magába foglalta a barokk stílus minden jellegzetességét. A barokk legerőteljesebben és legegényibb módon a katolikus többségű országokban terjedt el: Spanyolországban (1610–1800), Franciaországban (1610–1770), Németországban (1660–1780), Ausztriában (1618–1780). Itáliában a korai barokk korát 1570–1630 között számíthatjuk, az érett stílus 1630–1700 között virágzott, míg az ezt követő, 1780-ig tartó időszak a kései barokkhoz sorolható. Itálián kívül egész Európában a korai barokk a harmincéves háború miatt késve kezdődött.²

Még nagyobb volt az eltolódás Magyarországon, ahol a török uralom 150 évre megszakította a stílusfejlődés szabályos folyamatát. A bizonytalan, háborús állapotok miatt nagyszabású barokk templomok, kastélyok építése másfélszáz évvel később indult mint külföldön. Az ország a török hódoltság megszűnte után sem nyeri vissza szabadságát, az osztrák ház abszolutista hatalmának kiszolgáltatottja. Ennek jegyében a Rákóczi-szabadságharc leverését követő építészetünkben Ausztria közvetítésével az északolasz és francia barokk stílus terjed el.³ Mivel az osztrákok térhódítása elég népszerűtlen volt, magát a stílust is idegenkedéssel fogadták.

A barokk építészet térhódítása Nagyváradon

Nagyváradon a török uralom 32 évig tartott, 1660 és 1692 között. Az ezt megelőző háborús évek miatt nemigen születhettek maradandó épületek, ezért az Európában meghonosodott barokk térnyerésére is várni kellett.

Várad visszafoglalására többször is próbálkozás történt. Végül Heissler Donát vezetése alatt 1692. június 6-án az osztrák csapatok bevették a várat. A város a visszafoglalást követően romokban hevert. A váron túl, kelet és dél irányában, hol egykor Velence és Vadkert külvárosok álltak, házaknak nyoma sem maradt, a vártól nyugatra, Péntekhelyen is minden rom volt.⁴ Némileg jobb állapotban volt a Körös jobb partján Olaszi, de itt is 93 ház egészen rombadőlt, 12 szintén romos, de még kijavítható, és csak 102 ház és 12 pincelakás, úgynevezett putri maradt lakható állapotban.⁵ A város polgári lakossága nem érte el a száz lelket sem.

Mivel a romokban heverő városrészek közül Olasziban maradtak épületek Benkovich Ágoston, Bihar megye főispánja, mint római katolikus püspök úgy határozott, hogy megfogyatkozott híveinek az első templomot ebben a városrészben építi fel. Nekieresztették a katonaságot Várad összelőtt, s lerombolt épületeinek, s a legénység, ki kosárral, ki talyigán, ki vállain összehordta Olasziban a Körös partján a falaknak, a fedélnek valót. És amilyen gyorsan együtt volt az anyag, olyan gyorsan megtörtént az építés is.⁶ Ez lett a Szent Brigitta-templom – egyben ideiglenes székesegyház –, amely napjainkban is látható, igaz némileg átalakítva a mai Traian téri tömbházsor mögött.⁷ A város első temploma 1693-ra készült el. Templom jellegét a nyeregvetőn huszártoronyként megülő barokk hagymasisakos fatorny adja.

Benkovich püspök székesegyházát az ősi katedrális helyén, a várban szerette volna felépíteni, de mivel az haditerületnek minősült, kérését a

Kancellária 1692-ben, majd 1699-ben ismételen elutasította.⁸ A főpásztor visszaállította a jezsuitákat régi helyükön, és klostromuk telkének és tartozékainak birtokában megerősítette őket.⁹ Ez az egykori Szent Egyed-templom helyén állt (a mai Traian tér és Magheru út sarkán), amely már a 14. században is létezett, de 1598-ban ez is lepusztult több társával együtt. Új társasházukat és templomukat ugyanitt kezdték el építeni a kollégiummal együtt. Alig hogy elkészültek, 1703-ban a Rákóczi-forradalom idején ez is elpusztult.¹⁰ Leégett ingatlanait 1726-ra újjáépítették.¹¹

A 18. század elején lassan kibontakozó építkezésnek Bercsényi kurucainak 1703. augusztus 6-i támadása vetett véget. Felégették Olaszit, elpusztult a kis templom, az ugyanitt felépített püspöki és kanonoki házakkal, a ferences rend lakhelyével (a Szent Brigitta-templom mellett volt), valamint a jezsuiták épületeivel és a kollégiummal együtt. A következő években megsemmisült a város többi része is. Az osztrák kézen lévő várat egész 1706-ig körülzárva tartották. Ez idő alatt, amit a kurucok megkíméltek, elpusztították azt a német-rác hadak.¹²

Benkovich püspök utódja, gróf Csáky Imre 1712 nyarán jött Váradra. Először a kis Szent Brigitta-templomot hozatta rendbe. A várparancsnokság 1714-ben kiadott rendelete értelmében a vár védelmi vonalától nyugatra ötszáz lépés távolságban minden házat lebontottak. Ettől nyugatra alakult ki egy új városrész, amely nevében is hordozta ezt. Újváros központja az egykori Kispiac, a későbbi Szent László (a mai Unirii) tér lett. Az építkezés igen lassú ütemben folyt, hisz még 1716-ban is mindössze 164 háza volt e városrésznek, ebből 10 kőből épült.¹⁴

Csáky Imre püspöksége alatt vármegyeházat, Korona vendéglőt és ispotályt is építtetett. 1727-ben meglelepítette a kapucinus atyákat az általa biztosított telken.¹⁵

Bél Mátyás az 1720-as években hiteles képet fest az akkori váradi viszonyokról. Leírja a várost is, amely szerinte három részből állt: Keleten volt Velence (amit ő oppidiumnak, hóstátnak nevez), ahol hitvány házak voltak, „inkább kényszerűségből, mint kényességből szalmával befedve.” A vár alatti város, vagy „új városalja”, – ami alatt Bél Mátyás Újvárost értette – „az előbbi városrésznél ékebb, az utcák jobb rendben helyezkednek, középen elég nagy piactérrel, épületei sem nélkülözik a díszítést. Közöttük van a kanonok néhány háza.” Megjegyezte, hogy a Körös jobb oldalán, Olasziban több „díszített épület” volt, amelyeket részint kanonokok, részint nemesek lakták.¹⁶

Világi építkezések a barokk korban

Nagyjából az 1720-as évektől számíthatjuk a barokk stílus elterjedését Váradon. Ekkor már a város lassan benépesedett, egy újabb újjáépítés korszaka következett a város történelmében. A török fennhatóság után az őslakosok helyét a bevándorló lakosság foglalta el egyre gyarapodó számban. Egy békés, vagyonilag jól megalapozott nemesség, avagy polgárság, egy jómódú, megállapodott, tradíciókkal bíró társadalmi réteg hiányában ellenben egységes, szervezett, vagy éppen sajátos jellegű művészet Váradon nem alakulhatott ki. Máiig jelentős építészeti értéket ezért inkább a szakrális emlékek képviselnek.

A barokk kor világi építkezéseiből napjainkra igen kevés emlék maradt. Ennek oka, hogy a lakások túlnyomó része vályogból épült, nád, illetve zsindelettel. Ezek nem sokban különböztek a falusi házaktól. Leginkább háromszatú beosztásúak voltak, oldaltornáccal. Néhány máig megmaradt Velence városrészben, vagy Újvárosban, a Körös (Tudor Vladimirescu) utcában. Ebben ma is látható néhány provinciális barokk oromzatú lakóház (43, 49, és 51. szám alatt), melyek többé-kevésbé őrzik eredeti formájukat.¹⁷ A téglafalazatú cseréptetős házak – bár előbb is voltak – a 18. század vége felé terjedtek el.

Mára szinte nyomtalanul eltűntek a barokk korra jellemző manzárdtetős polgári házak, a vidéki nemességnek a városban felépített kis palotái. Századunk harmincas éveiben azt írta Biró József, hogy ezek a polgári házak jellegzetes későbarokk szemöldök- vagy mellvéd díszekkel, berakott, avagy mélyített faltábláikkal Mária Terézia, azaz a 18. század utolsó nyomát árulták el, de már akkor is ritkulóban voltak.¹⁸ Még dacol az idővel az egykori vasúti gazdasági épület a Fő utca (Republicii út) 81. szám alatti tömbház mögött, szerényen meghúzódva. Ez a földszintes, manzárdtetős ház külső megjelenésében a 18. század utolsó éveit idézi. Főhomlokzatát az enyhén kiugró középrizalit hangsúlyozza. Ablakszemöldökei – szerényebb kivitelben – a közeli püspöki palotáéira emlékeztetnek.

Egyszerű homlokzatával hívja fel magára a figyelmet az egykori Rhédey-ház (Kálvin utca 5. szám). Napjainkban a Közművek székháza. Szerény homlokzatát az övparkány feletti barokkos balusztrádok színesítik.

Barokk stílusú palotaépítészetről a római katolikus püspöki rezidencia kivételével (amelyről a szakrális építészetnél lesz szó) nem beszélhetünk. Tudvalevő, hogy a reneszánsz idejétől a főurak és főpapok egybenylő szobasorú lakhelyeit illették palota névvel. Váradon a világi paloták hiányát

azzal magyarázhatjuk, hogy a török fennhatóság után a városban nem laktak és nem építkeztek a főurak. Talán az egykori Rhédey-házat sorolhatnánk a palotaépítészethez, annak egyetlen megmaradt emlékeként.

A barokk magyarországi meggyökerezése általában az osztrák katonai erősítési munkálatokkal és az ellenreformáció utóhullámainak restaurációs igyekezetével hozható kapcsolatba. A 18. században Nagyváradra nem voltak jellemzőek a katonai építkezések. Ennek oka, hogy a vár viszonylag jó, használható állapotban maradt, és ide költözött be a katonaság. A barokk korban a városban egyetlen kaszárnya, a huszár laktanya épült (Cazármii tér) Mária Terézia huszárszázada részére. Már ötven éve is igen elhanyagolt állapotban volt, állaga azóta is folyamatosan romlott.

A középületek közül megmaradt az egykori Orsolya-zárda és templom. Az 1770-es években kezdték el építeni az orsolya apácáknak azt a nevelőintézetet, amelyből a mai Ady Endre Középiszkola fejlődött ki. A zárdaépületet, akárcsak a hozzátartozó Szent Anna-templomot 1858-ban neogótikus stílusban átalakították.¹⁹ Említést érdemel a megyeháza (mai Traian tér) Patachich püspök (1759–1776) idejében kezdeményezett épülete. Az 1855. évi átépítés és bővítés következtében a Széchenyi (Traian) tér és Jakab Mihály (Andrei Şaguna) utca mellett kiterjedt a Nagysándor (Iosif Vulcan) utcára is.²⁰ Egyemeletes főhomlokzata húsz, oldalhomlokzata tizennégy ablaktengellyel bír. A főhomlokzat szélein három háromtengelyes, középen négytengelyes rizalitot találunk. Földszintjét simára vakolták, az emeleten a rizalitokat toszkán lizénák tagolják. Az ablakok vízszintes szemöldökei már kevésbé emlékeztetnek a barokkra. A középső rizalit felett emelkedő oromzat – középen nagy órányílással – a székesegyház építéstörténetének utolsó korszakára emlékeztet.²¹ A fölépcsőház toszkán oszlopaival és pilléreivel, s különösen kazettás boltozásával már klasszicizáló jellegű, csak a lépcsőkorklátoknak a székesegyház parapettjein előforduló hasonló díszítésekkel azonos szalagmotívuma emlékeztet a Váradon tevékenykedő bécsi építész, Hillebrandt idejére.²² Az egykori vármegyeháza kis fatorny méreteiben és formájában is hasonlatosságot mutat a közelben lévő Szent Brigitta-templom tornyával. A hagyomány szerint „ez az a vármegyeháza, amelynek homlokára felszáll majd a páva, Ady Endre pávája, sok szegény legénynek szabadulására.”²³

A szakrális építészet barokk emlékei

A 18. század elején nagyobb anyagi lehetőségekkel csupán a katolikus

egyház birt, mely a katolikus restauráció után újra virágkorát élte. A magyar katolicizmus, mely a Habsburg-háznak híve és támogatója volt, szoros művészi kapcsolatban állt Ausztriával, különösen Béccsel és természetesen Rómával, s általában Itáliával. E kapcsolatok jótékony hatását érezte a török kivonulása után az ország újjáépítése idején az egész művészeti élet – így az építészet is. Az új stílus a barokk is Olaszországból Bécs közvetítésével érkezett Nagyváradra. Kezdetnek az építészek is olasz mesterek voltak.²⁴

1720-as évek

Szent László-
plébániatemplom

A nagy barokk építkezések mecénásai leginkább a mindenkori katolikus püspökök voltak. Így Benkovich Ágoston utódja, Csáky Imre püspök (1702–1732) kezdte el építtetni Nagyvárad legrégibb barokk stílusú templomát a Szent László téren. A Szent László-plébánia-templom a bazilika felépültéig ideiglenes székesegyház szerepet töltött be. Az 1720-as évek elején kezdtek el építeni,²⁵ s bár a kapubejárat feletti kronosztikon szerint 1733-ra készült el, építése tovább tartott. Sekrestyéje 1739-ben már létezett, szentélye többszöri bővítés után Csáky Miklós püspöksége idején (1737–1747) nyerte el mai alakját.²⁶

Tervezőjének neve ismeretlen, 1731–1734 között az építkezést Suszter Ferenc vezette. Valószínűleg a Szent László-templomra is helytálló Pasteiner Gyula véleménye, aki a 18. század kevésbé jelentős magyarországi templomait közönségesebb építőmesterek műveinek tartotta, s ezek kölcsönként tervekkel dolgoztak.²⁷ Tornyot csak 1800-ban építettek a templomhoz. A hajó külső megjelenésében dísztelen, profilátlatlan ablakait lizénakötegek választják el. A nyugati homlokzathoz épített torony a hajó hossz tengelyébe esik, belső homlokzata a templom falára támaszkodik úgy, hogy mindkét oldalon enyhe hajlású homorú kiugrás köti össze a hajóval. E kiugrót volutás vonalú négyzetesen végződő falazat koronáz. A torony tagozása, díszítése sokkal díszesebb mint a hajóé. Toronysisakja a későbarokkot példázza.

A Szent László-templom külső összbenyomása a különböző időkből való stíluselemek keveredése ellenére is igen arányos. És ha végigtekintjük a

templom építéstörténetét, amelyen egy század stílusváltozása jelenik meg – mintegy benne látjuk a fejlődő város képét – a szerény, s egyszerű lehetőségeiből fokozatosan kibontakozó, s immár új erőre kapott századvégi Váradot is megjeleníti. Stílusát tekintve, a magyarországi úgynevezett provinciális barokk templomok egyszerűbb típusához tartozik, amelyek jórészt a szomszédos Ausztria örökös tartományainak példái nyomán épültek.²⁸

Csáky Imre püspök két szerzetesrendnek is biztosított telket. A kapucinusokat 1727-ben saját házába, az egykori Német (ma Antonescu) utcában szállásolta el. Ennek közelében volt az egykori temetőkápolna, amely valamikor a 18. század elején épült. Ez szolgált első templomául a kapucinusoknak. Ma kívül-belül teljesen átépítve ortodox templom.²⁹ A kapucinusok templomukat a róluk elnevezett utcában (ma Moşoiu tábormok nevét viseli) 1734-ben kezdték el építeni. 1742-ben szentelték fel. A barokk stílusú templom és rendház az 1836. évi tűzvész során leégett. A ma látható épület-együttes ezt követően épült újjá klasszicista stílusban.³⁰

A ferences rend számára Csáky püspök 1725-ben a Páris-patak bal partján jelölt ki helyet, hogy ott templomot és rendházat építsenek. Előbb egy kis kápolnát, majd 1731-re rendházat. A kolostorépület egyszerűséget sugall, homlokzata minden díszítő elemet nélkülöz. Alaprajza három oldalról egy zárt udvart ölel körül, negyedik oldalát a templom képezi. Miután II. József 1786-ban eltörölte a rendet, emeletet húztak rá, később katonai nevelőintézet. 1859-től az újonnan épített katonai kórház egyik szárnya. Miután a ferencesek beköltöztek rendházukba 1732–1748 között templomot is építettek mellé.³¹ Homlokzata – bár szerényebb formákkal – az Il Gesu templommal mutat hasonlóságot. Helyébe 1905-re az olasz plébániatemplomot, közismert nevén a Barátok templomát építették.³²

A pálosok Csáky Miklós püspök jóvoltából jutottak telekhez, úgyszintén a Páris-patak partján (mai Ciorogariu utcában) 1740-ben, ahol felépítették ikertornyú egyházukat és konventjüket saját művész és kézműiparos tagjaik által.³³ A templommal egybeépített rendház az 1760-as években már állhatott.³⁴ Valószínűleg 1741-ben kezdték el építeni. Lehetséges, hogy a templom tervezője, Vépi Máté pálos szerzetes a rendház építésénél is szerepet kapott. A barokk stílusú rendház homlokzatát a manzárdtetős erőteljes középrizalit hangsúlyozza. Ablakközeit páros üzenák tagolják. Második emelete a 19. század elejéről való. A rendházat 1808-ban a premonstréieiek vették át. Egy része ma a középiskolához tartozik.

A premontrei templom

A renkházhoz hasonlóan valószínűleg a templom is tető alatt állott az 1760-as évekre. A pálosok 1786-ban való felfüggesztése után a templomot raktárrá alakították, 1808-tól a premontrei rend birtokolja. A két torony a homlokzatot a hajónál jóval szélesebbé formálja, és vertikálisan három mezőre tagolja. Vízszintes tagolása úgyszintén hármás. A templom főhomlokzata tömör, s a toronytető harmonikusan kíséri a klasszicisztikus oromfal nyugodt vonalát. Az egész homlokzat világos elgondolása, a statikai elemek, a vízszintes és függőleges tagozás a faltömegek arányos elosztásának kissé ugyan erőtlenül, de tiszta profilokban érvényesül. A pálos templom (mai premontrei) nyugodt, tiszta összhangja erősen klasszicizáló jellegű, s a higgadtabb, józanabb térgondolatba tér vissza.³⁵

Nagyjából a pálos templom építésével egy időben Gyöngyös György kanonok végrendeletében arról rendelkezik, hogy az irgalmas rend kórházat és templomot építsen Váradon. A telket Forgách Pál püspök ajánlotta fel (a mai Republicii út 35. szám alatt). A kórházat az 1750-es évek végén kezdték el építeni, de az 1760-ban elhunyt kanonok nem élhette meg az építkezés végét. A kórház homlokzata kezdetben teljesen nélkülözte a díszítőelemeket. Sávozása, az ablakok szemöldökei, a szalagdiszes kosaras ablakrácsok a 20. század húszas éveiből valók.

Egybeépítették a kórházzal a város talán legérdekesebb 18. századi műemlékét, az irgalmas rend templomát. Építése 1754 táján kezdődött és valamikor 1760-ra készült el. A kéttornyú templom bejárata észak felé, az udvarra néz. A főpárkány felett középen hajlott ívű, volutás oromfal emelkedik, két oldalán gúla alakú, karcsú sisakú tornyokkal. Tulajdonképpen a templom egyetlen kis hajó, melyet a szentély és az orgonakarzat között elliptikus kupolatér metsz ketté. E későbarokk stílusú kecses tagozású kápolnának külön jelentőséget ad az elliptikus kupolabolt, amely szerkezeti, s falazási nehézségeinél és feszítárolánál fogva a ritkább boltozati típusok közé tartozik.³⁶

A várban 1775-re felépített vártemplom is a barokk építészetet példázta.³⁷ Az 1836-os tűzvész elpusztította. Ezt követően Lajcsák Ferenc püspök hozatta helyre. A templom a belső vár északnyugati szárnyába van beépítve. A tűzvész előtt még hagymasisak fedte. A külső megjelenésében dísztelen kis templom belső tere is a barokk templomok legegyszerűbb típusát mutatja, úgyszólván minden dísz nélkülöz. Műemlék jellege kevés – Bíró József szerint – csupán a százada emlékenyagát egészíti ki.³⁹

A velencei ortodox templomot az ottani görög, román, macedón lakosság 1768-tól kezdte el építeni. Az egyhajós templomot 1779-ben szentelték fel. Ez is leégett 1836-ban. Újjáépítették, majd 1864-ben tornyot emelnek a hajó elé.⁴⁰ A külső megjelenésében egyszerű templom főhomlokzata barokk oromfalba végződik, közepén a falsíktól teljes szélességében kiemelkedő toronnyal, melyet gúla alakú toronysisak fed. A templombelsőt hat piaszteren nyugvó félköríves dongaboltozat fedi. Belső díszítése bizánci hatású, értékes ikonostázzal.

A Holdas templom
főhomlokzata

Újvároson II. József Türelmi rendeletét követően nyílt lehetőség ortodox templom építésére, a Szent László (Unirii) tér délkeleti részén. Ez lett közismert nevén a Holdas templom.⁴¹ Alapkövét 1784-ben tették le, 1790-re épült fel. Ünnepeles felszentelése 1832 júniusában volt.⁴² Tervező építész: Éder Jakab, akinek nevével majd a Körösparti református templom építésénél is találkozunk. A váradi görögkeleti katedrális (1920-tól alakult ortodox püspökség Nagyváradon) egységes, nyugodt megoldásában, harmonikus dimenzióival az egytornyos magyarországi későbarokk templomok egyik igen szép, és kiemelkedő példája. Felépítésében és stílusában az osztrák provinciális későbarokk nyomán Magyarországon is általánosan elterjedt típust képviseli.⁴³

Akkor még nem erőltették az erdélyi ortodox templomok tömegelrendezésében és külső architektúrájában a bizáncizáló stílust – amint az 1920 után történt – ezért azok is harmonikusan illeszkedtek az évszázados stílusfejlődéshez igazodó városképekbe. A temp-

lom belső terében építészeti szempontból a nyugodt klasszicizáló késő-barokk stíluslemek valamivel erőteljesebben érvényesülnek, de díszítése elút az előbbiektől. Az egyházi rítus megköveteli a bizánci stílus hagyományaihoz való ragaszkodást. Érvényes ez a díszes ikonosztázra, a múlt századi képekre és az 1979-ben készített új freskókra is.

A Holdas templommal szemben, a tér délnyugati részén a görög katolikus székesegyház található. 1800-ban kezdték építeni a Csáky Miklós püspök által 1739-ben emelt imaház helyén. 1810-re készült el.⁴⁴ Tornyát már 1803-ra felépítették.⁴⁵ A templomot 1812-ben szentelték fel. A latin kereszt alaprajzú templom – melynek tervezője ismeretlen – szentélyével a tér felé néz. Külső tagozása a barokk mozgalmasság és ornamentika hanyatlásáról beszél. Az egész templom jellegének megfelelő, széles, nehézkes, erőteljesen klasszicizáló jelleggel a 18. századi későbarokk kornak lezáró, igénytelen emléke.⁴⁶

A török fennhatóságot követő katolikus restauráció korában a reformátusoknak a Türelmi rendelet kihirdetését követően nyílt lehetőségük templom építésére. Az olasz református templom alapkövét 1784 szeptemberében tették le, és három évre rá szentelték fel. Tornyát jó száz év elteltével emelték a hajó elé. A templom egészében magán viseli a jozefinizmus korának dísztelen klasszicizáló stílusát, amely még meg is felelt a reformátusok szorult anyagi helyzetének. A templom oldalhomlokzatain egyszerű lizénákkal elválasztott íves ablakok nyílnak. Főhomlokzata – eredeti formájában – erősen klasszicizáló jelleget mutatott. A sávozott falmezőt négy hornyolt és alacsony széken nyugvó jónfejezetes félpillér tagolja, s ezek a fogsoros római főpárkányt tarják, amely felett eredetileg nem volt timpanon, csak az ablakos volutás oromfal tetején.⁴⁷ Az oromfalat a torony építésekor átalakították. Tornya már az eklektikus stílusjegyekből ihletődött, bizonyította a tervezőjének, id. Rimanóczy Kálmánnak hisztorizáló hajlamát.⁴⁸

Nagyvárad legszebb barokk épületegyüttese – a római katolikus bazilikából, a püspöki palotából és a kanonok sorból álló – Olasziban található. Építésük idejében ez a hely még messze esett a várostól, mégis ezen akadt meg a szeme gróf Forgách Pál püspöknek, amikor 1748-ban először Váradra jött. Püspöki székeének fényéhez szűknek és alkalmatlannak találta a Szent László-templomot, ezért új építkezésbe fogott. A székesegyház helyéül az Olaszin túl levő üres telket jelölte meg.

A székesegyház⁴⁹ tervezőjének a bécsi Franz Anton Hillebrandt építész nyerte meg. Az alapkövet 1752. május elsején tették le. A közel harminc

évig tartó építkezés alatt a székesegyház háromszor cserélt püspököt, s majdnem annyiszor építést. Bár a székesegyház eredeti terveit Hillebrandt készítette, az építést irányító olasz Giovanni Battista Ricca átformálta azt. Ricca halálát követően, 1756-tól a munkások Dominicus Luchini keze alatt dolgoztak. Luchini egykori mesterének, Riccának általa jól ismert tervét valósította meg, és papírra is vetette azt.⁵⁰

A kisbazilika főhomlokzata

1759-ben Patachich Ádámot nevezték ki püspöknek, aki a székesegyház építése mellett egy püspöki rezidenciába is kezdett, sőt mindvégig azt tartotta elsődlegesnek. A tervezéssel Hillebrandt bízta meg. A bécsi építész lesz 1761-től kezdve a váradi püspöki építkezések tervezője és irányítója, míg a munka felügyelője a szintén osztrák Johann Michael Neumann. Mindez az épülő templom stílusegységének rovására ment. Ricca ugyanis a maga észak-itáliai stílusát akarta megvalósítani, ami nem felelt meg Hillebrandtnak, mivel idegenkedett az olasz barokk mozgalmasságától és formagazdagságától, aki ekkor ezt már provinciálisnak, régiesnek találta.⁵¹ A bécsi építész a klasszicizáló későbarokk felfogásnak megfelelően alakította át az épülő székesegyházat.

Az ellenben elvitathatatlan, hogy a katedrális tér és tömegmegoldásában Ricca műve, hogy az alaprajzon a római Il Gesu templom hatása olvasható le: széles egységes teret képező főhajó és kereszthajó, kápolnasorra alakított két mellékhajó a legfőbb jellemzője e típusnak.⁵² Ricca az Il Gesu mását akarta Váradon felépíteni. A két csenevész saroktoronyok a homlokzatba való komponálása már nem szerencsés – az olasz barokk nem ismerte a tipikusan északi két homlokzati tornyot, s Ricca mint vérbeli olasz, ezzel a feladattal nem tudott megbirkózni.⁵³

Miután Hillebrandt átvette a megbízást alapvetően megváltoztatta Ricca tervét, amely Luchini rajzán még karcsú tornyokkal és közepén tamburon emelkedő kupolával ábrázolta a székesegyházat.⁵⁴ Hillebrandtnak tulaj-

donítható a kupolának a nyeregtető alá süllyesztése, a tornyok tagozása, az óra elhelyezése és általában a formáiban gazdagabb olasz barokktól copf stílusba való átöltöztetése. Mária Terézia sürgetésére, és nem utolsó sorban anyagi megfontolásból a tornyokat alacsonyabbra építették. Belső változtatásokat is végeztek. Legjelentősebb új elemként az orgonakarzat jelentkezett, amely Ricca itáliai szellemű tervében nem szerepelt. A székesegyház homlokzatát teljes egészében Hillebrandt művének kell tekinteni, aki mellőzte a szoborfülkéket és a mozgalmasságot az ablakok áttörésével valósította meg. A berendezés tervezője szintén Hillebrandt volt, így a főoltáré – amely része a szentély architektúrájának – és a kereszthajó két mellékolttáréé is.

A hosszas, viszontagságoktól sem mentes építkezést 1779 nyarára fejezték be. A felszentelés már az új váradi püspökre, Kollonitz Lászlóra vár: 1780. június 25-én. Végezetül érdemes Biró József általános érvényű véleményét idézni a székesegyházról: „Hatalmas mérete ellenére sem tartozik a legszebb 18. századbeli magyarországi barokk-templomok közé, aminek két fő oka a stílusegység hiánya és a helytelen arányok. Hillebrandt szelleme, mely a templom egész külső tagozását vezette nem számolt a nagy falfelületek arányos betöltésével. Áll ez különösen a város felé forduló déli főhomlokzatra. A széles és impozáns középrészti aránytalanul csenevész tornyok fogják közre, s ez különösen profilban, s nagyobb távlatokból nézve feltűnő. A templom roppant tömegéhez képest túl alacsonyak a 61 méter magas tornyok. Bár elhelyezésük Ricca terve szerint történt, alacsonyságuk az építkezés elhúzódsának és a befejezés sürgetésének rovására írandó...”⁵⁵ A külső tagozás egyhangúságával szemben meglepő a pompás, gazdag, díszítményekkel ékes belső tér. A fő hatást a széles főhajó képviseli, amely a szentélyen innen, a kupolaterben összpontosul. A részletekben mindenütt Hillebrandt formakészlete jut érvényre.⁵⁶

Patachich Ádám püspök – ahogy arról már szó volt – nem volt megelégedve a Szent László téri püspöki lakkal, ezért új rezidencia építését határozta el. A püspöki palota alapjainak kiásásához 1761 őszen fogtak. A tervet Franz Anton Hillebrandt készítette. A püspöki palota U alakú alaprajza a cour d'honneur-szerű francia kastélytípus osztrák közvetítéssel Magyarországon meghonosodott változata. Az alaprajzi rendszer a Magyarországon általánossá vált elrendezést követi. A terem sor és az előtte, az udvari oldalon végigfutó folyosó a vidéki kastélyok szokásos térkialakítása.⁵⁷ A főlépcsőház a bejáratnál jobbra nyílik. Az első emelet középső udvari frontjára nyílik a hatalmas előcsarnok, ahonnan az ajtók a nagy szalonba vezetnek. Ebből

a díszteremből – a barokk palota centrumából – sugárszerűen nyílnak a főhomlokzatra néző nagy, tágas termek.

Az építkezést a tervező megbízásából mindvégig Johann Michael Neumann felügyelte. Amíg a palota elkészült, Hillebrandt több tervváltozatot is készített. A módosítások gazdasági természetűek voltak. A változások miatt a főépület homlokzatáról elmaradtak a díszvázák, a szoboralakok, a homlokzati erkély, a balusztrádok és egyéb díszítések. Egyszerűsítették a tetőszerkezetet (csak a középrizalit emelkedik ki) és elhagyták a palotát a székesegyházzal összekötő galéria megépítését. Mária Terézia az egyszerűsítések végrehajtására adott utasítást.⁵⁸ A sok ezer forintos megtakarítás mellett az építkezés is hamarabbra, 1777-re elkészülhetett. Hillebrandt eredeti tervének kényszerű egyszerűsödése azt eredményezte, hogy a palota eltávolodott a nagy barokk művészettől, a neoklasszicizmusba hajló copf szellemébe. A palotánál alkalmazott formák, motívumok gazdagsága, változatossága reprezentatív megjelenést kölcsönöz az épületnek. Külön érvényes ez a középrizalitra, ahol dekoratív ovális ablakokat, íves nyílászáradékokat, hajlított vonalakat alkalmazott a tervező. Hillebrandt mindezt kevés eszközzel éri el: az ablaknyílások, szemöldökök változatos kialakításával, az egyes homlokzati szakaszok építészeti motívumainak differenciálásával.⁵⁹

NAGYVÁRAD.

A Római Katolikus Püspöki Palota

Minden változtatás, egyszerűsítés ellenére állítható, hogy a püspöki palota Magyarország 18. századi későbarokk palotaépítészetének egyik legkiválóbb emléke. Hillebrandt átmeneti korszakának minden sajátossága visszatükröződik a váradi rezidencián, amelyen képességének legjavát adta, s amelynek stílusegysége és arányai a barokk monumentális emléket hirdetik a tereziánus kornak a rokokótól eltávolodó hűvösebb szellemében.⁶⁰

Forgách Pál püspök elképzelése az volt, hogy a püspöki rezidencia szomszédságába építsék fel a kanonokok lakásait is. Minderre azonban csak később kerül sor. Az első házat (Kanonok sor – Şirul canonocilor 7. szám) Alapy János kanonok (1753–1758) építtette.⁶¹ A további házak építtetői igyekeztek az előző megoldásaihoz csatlakozni, ezáltal a Kanonok sor egységes hatású, bár kisebb eltérések megfigyelhetők. A 9. szám alatti épület hasonló korú az előzővel. A két következő (11. és 13. szám) helyét egész 1863-ig kihagyták, mivel oda papneveldét szerettek volna építeni.⁶² Végül ennek építése elmaradt és papneveldének a közeli elaggott papok házát jelölték ki⁶³ (ma a Berzei utca 7. szám alatti kiségitő iskola otthona). Ez is a barokk korban, a 18. század második felében épült, bár erről a többszöri átalakítások miatt külső stílusjegyei alapján nem árulkodik.

A Kanonok sor további épületei a következő sorrendben épültek: 1769-ig a 15. számú ház épült fel, 1777-re a 17. számú, míg az 1780-as évek elején a 21-es, a 23-as és a 25-ös ház. Az utolsó háromra a következő század második feléig kellett várni. A tervezett papnevelde helyett 1863-ra felépül a 11-es és a 13-as ház, míg utolsónak, 1875-re a 19. szám alatti kanonoki ház.

Építészetileg a tíz ház közös vonása, hogy a tömör dísztelen emeleti homlokzat alatt zömök pillérekkel alátámasztott csehboltozatos folyosó fut végig, amelyekből árkádok nyílnak. A három utójára épült ház főpárkánya alatt képszék fut végig, és az ablakok alatt páros mérművek találhatóak, jelezve a 19. század második felének gótizáló törekvéseit.⁶⁴

A tíz ház, összesen ötvenhat árkádivének messzibevesző sora különösen a boltozatos folyosók alatt nyújt érdekes hatást. A Kanonok sor stílusa némileg elütő a környező épületektől, a székesegyháztól és a püspöki palotától. Az árkádsoroknak bizonyos magyaros jellege van, ennek hagyományai Erdélybe nyúlnak vissza, ahol ezek a „lábas-házak” a 17. és 18. századi kastélyok, kúriák, udvarházak reminiscenciáit idézik fel.⁶⁵ Az árkádsor már a klasszicista népi lakóházak tornácait idézi, és ez már némileg kapcsolódik az elkövetkező uralkodó stílushoz, a klasszicizmusához.

Jegyzetek:

- ¹ Gerő László: Az építészeti stílusok. Budapest, 1972. 89. p.
- ² Koch, Wilfried: Építészeti stílusok. Az európai építőművészet az ókortól napjainkig. Budapest, 1997. 241. p.
- ³ Gerő László, 1972. i. m. 99–100. p.
- ⁴ Bunyitay Vince: A mai Nagyvárad megalapítása. Budapest, 1885. 8. p.
- ⁵ Bunyitay Vince–Málnási Ödön: A váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában. 1566–1780. Debrecen, 1935. 167. p.
- ⁶ Uo. 174. p.
- ⁷ A Szent Brigitta tiszteletére szentelt templomot kezdetől fogva – bár ideiglenes székesegyház szerepe is volt – a ferencesek is birtokolták. 1703-ban, amikor Bercsényi kurucai felgyújtották Olaszit, a templom is leégett. Csáky Imre püspök állította helyre 1722-ben. Egy évig még székesegyház, ettől kezdve a ferenceseké. Míután a ferences rend 1731-ben a Sal Ferenc (mai Dunárea) utcai új rendházába költözött, a templomot Okolicsányi János püspök a pálosoknak adta. Rövidesen ők is elköltöztek, azt követően, hogy Csáky Miklós püspök 1740-ben kelt adománylevelével a Páris-patak partján adományozott számukra telket, hogy ott konventet és tanintézetet építsenek. 1752-ben a Szent Brigitta-templomot Forgách Pál püspök renováltatta, majd ezt követően az 1760-as években Patachich Adám püspök az örményeknek engedte át. Az örmény pap halála után, 1776-tól üresen állt, mígnem Kollonitz László püspök 1786 májusában a rutén görög katolikusoknak adta át, nehogy azt a reformátusok foglalják el. Megegyezett azonban Dragoş Moise görög katolikus püspökkel, ha a konzisztórium kéré, tartozik azt visszaadni a latin szertartásúaknak. (Bíró, 1932. i. m. 6. p.) Erre a mai napig nem került sor. 1948 októberében ellenben országszerte megszüntették a görög katolikus egyházat és ez a templom is az ortodox egyház kezébe került. És bár 1990-től visszaállították jogaiba a görög katolikus egyházat, a váradi püspökségük ez ideig (1998 decemberéig) egyetlen templomukat – így ezt sem adta vissza.
- ⁸ Bunyitay–Málnási, 1935. i. m. 184. p.
- ⁹ Bunyitay–Málnási, 1935. i. m. 185. p.
- ¹⁰ Uo. 367. p.
- ¹¹ A jezsuiták társasházukat 1726-ra újjáépíthették, (Bél Mátyás 1992. 70., 85. p.) 1747-ben a premonstreiektől átvett gyógyszerár számára rendházuk mellé patikát is emeltek. (Bunyitay–Málnási, 1935. i. m. 370. p.) De ugyanitt volt a jezsuiták „szemefénye”, az iskola is. 1772-ben új társasházat emeltek, ugyancsak itt épült fel nem sokkal később az új templomuk. XIV. Kelemen pápának, 1773. augusztus 17-én kiadott bullája a rendet feloszlatta. Az üresen maradt társasházba 1777-től a görög katolikusok költöztek. 1792-ben II. Lipót a jezsuiták épületeit papnevelde céljára adta át a görög katolikusoknak. A már szemináriumi templomot 1808-ban restaurálták. A jezsuiták társasháza helyére 1846-ban Vasile Erdeli, görög katolikus püspök egyszemélyes szemináriumot emeltetett. Mivel a templom előrése

- összedőlt, ezért Szaniszló Ferenc római katolikus püspök 1858-ban alapjaiból újjáépíttette azt. Belső architektúrájában barokkos, külsőleg túlsúlyban neoromán stílusjegyekkel bír a templom. Belső díszítése már bizánci hatású. 1913-ban egy udvari szárnyal bővítették a szemináriumot, húsz évre rá egy újabb emeletet húznak rá és homlokzatát neobizánci stílusjegyekkel díszítették. 1948-tól ez a templom is görögkeleti lett (Sf. Mare Mucenic Gheorghe).
- ¹² Bunyitay–Málnási, 1935. i. m. 203–204. p.
- ¹³ Uo. 206–207. p. Vö.: Biró József: Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei. Budapest, 1932. 7. p.
- ¹⁴ Lakos Lajos: Nagy-Várad múltja és jelenéből. Nagyvárad, 1904. 50. p. V. ö.: Bunyitay–Málnási, 1935. i. m. 207. p.
- ¹⁵ Bunyitay–Málnási, 1935. 221. p.
- ¹⁶ Bél Mátyás: Bihar megye leírása. In: Boldog Várad. Budapest, 1992. 344. p.
- ¹⁷ Péter I. Zoltán: Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig. (Második bővített kiadás.) Nagyvárad, 1998. 143. p.
- ¹⁸ Biró, 1932. i. m. 76. p.
- ¹⁹ Biró, 1932. i. m. 77. p.
- ²⁰ Nagy Sándor, K.: Bihar-ország. Nagyvárad, 1885. II. köt. 49–50. p.
- ²¹ Biró, 1932. i. m. 76. p.
- ²² Uo. 77. p.
- ²³ Dutka Ákos: A Holnap városa. Budapest, 1964. 34. p.
- ²⁴ Biró, 1932. i. m. 88. p.
- ²⁵ Uo. 7. p.
- ²⁶ Uo. 7. p.
- ²⁷ Uo. 8. p. Vö.: Pastiner Gyula: Építészeti emlékek a Dunántúlról. In: Osztrák Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország, IV. köt. 154. p.
- ²⁸ Biró, 1932. i. m. 9. p.
- ²⁹ A temetőkápolna onnan kapta nevét, hogy közvetlenül a török foglalást követően itt terült el Újváros temetője. A 18. század utolsó harmadában a temetőt felszámolták. Lajcsák Ferenc püspök (1827–1842) a templomot saját költségén megnagyobbította. Sztarill Ferenc felmérése szerint ekkor a kápolna két cseh-boltozatos szakaszra osztott hajóból állt, homlokzatán négyzetes alapú, alacsony sisakos tornyocskával. Századunk húszas éveiben a görög katolikusok kapták meg, ekkor újból átépítették, majd 1948-tól az ortodoxok birtokolják. Néhány évtizede túlsúlyban neobizánci stílusjegyekkel díszítve felújították.
- ³⁰ Biró, 1932. i. m. 15., 86. p.
- ³¹ Karácsonyi János: A Nagyvárad-Olaszi Római Katolikus Plébánia-Templom és Plébánia rövid története. Nagyvárad, 1884. 6–7. p.
- ³² A ferences barátok templomukat 1786-ban vesztették el, miután II. József feloszlatta a rendet. 1787-től plébániatemplom. Többször javították. 1876-ban a szent-

ély mögötti kis tornyocskáját lebontották és a főhomlokzat elé emeltek újat Knapp Ferenc építómester irányításával. 1903–1905 között lebontják a templomhajót, tornyát átépítik és két kisebbet emelnek mellé, ifj. Rimanóczy Kálmán terve alapján. Ekkor kapta a templom a ma ismert, túlsúlyban neoreneszánsz stílusjegyeket hordozó eklektikus képét.

³³ Bunyitay-Málnási, 1935. i. m. 266. p.

³⁴ Biró, 1932. i. m. 18. p.

³⁵ Uo. 19–20. p.

³⁶ Uo. 73. p.

³⁷ Balogh Jolán: Varadinum -- Várad vára. Budapest, 1982. i. m. I. köt. 74–75. p.

³⁸ Péter, 1998. i. m. 75. p.

³⁹ Biró, 1932, i. m. 15. p.

A vártemplomot 1875-től katonai raktárnak használták, majd 1925-től ortodox helyőrségi templomként szerepel. 1945-től ismét bezárták, sokáig üresen állt, majd raktárként használták. 1991 tavaszától a római katolikus püspökség kívül-belül restauráltatta. 1992 májusában az első Varadinum-ünnepség keretében szentelte újra Tempfli József római katolikus megyés püspök. Azóta ünnepnapokon miséznek benne.

⁴⁰ Biró, 1932. i. m. 79. p.

⁴¹ Nevét onnan kapta, hogy a főhomlokzat oromzatának közepén a lizénáktól övezve a Hold változását ábrázoló gömböt helyeztek el. A szerkezetet Georg Rueppe in Grosswardein készítette 1793-ban.

⁴² Biró, 1932, i. m. 79. p.

⁴³ Uo. 80. p.

⁴⁴ Hügel Ottó: Nagyvárad és környéke. Nagyvárad, 1872. 69. p.

⁴⁵ Biró, 1932. i. m. 82. p.

⁴⁶ Uo. 83. p.

⁴⁷ Uo. 78. p.

⁴⁸ Péter I. Zoltán: Nagyvárad református templomai. Nagyvárad, 1996. 48. p.

⁴⁹ II. János Pál pápa 1992-ben Bazilika minor rangra emelte a székesegyházat.

⁵⁰ Biró, 1932. i. m. 33. p.

⁵¹ Kelényi György: Franz Anton Hillebrandt. Budapest, 1976. 22. p.

⁵² U. o. 25. p.

⁵³ Biró, 1932. i. m. 30. p.

⁵⁴ Uo. 33. p.

⁵⁵ Uo. 40. p.

⁵⁶ Uo. 42. p.

⁵⁷ Kelényi, 1976. i. m. 32–33. p.

⁵⁸ Uo. 27–28. p.

⁵⁹ Biró, 1932. i. m. 61–64. p.

⁶⁰ Uo. 64. p.

⁶¹ A Kanonok sor 7. szám alatt található az ideiglenes püspöki rezidencia.

⁶² A papnevelde tervét még Hillebrandt készítette el. Építése a székesegyház és a püspöki palota építésével egy időben merült fel. Az U alakúra tervezett épület főhomlokzata a mostani állomás irányába vezető utcára nyílt volna. A terv szerint a főhomlokzat közepét egy négytengelynyi középrizalit hangsúlyozta. Nyugati homlokzata (a mostani 9-es és 15-ös kanonoki házak között) előtt a kanonoki házakhoz hasonló árkádos folyosót képzelt el Hillebrandt. Innen nyílt volna a bejárat és a kocsibehajtó is. A terv, amely a felsőbb jóváhagyásokat is elnyerte, végül nem valósult meg.

⁶³ A jelentéktelen kis, alacsony egycseleletes épületet 1804-ben, egy nagyobb szabású szárnyal toldották meg észak-dél irányban (a labdarúgópálya felé). Schlauch bíbornok 1890-ben a régi, 18. századbeli épületet, és az 1804-ben épített szárnyat összekapcsoltatta. Ma ezt a részt az emeleti félköríves ablakairól lehet felismerni.

⁶⁴ Biró, 1932. i. m. 70. p.

⁶⁵ Uo. 70. p.

Könyvészet:

A nagyvárad premontrei öregdiákok emlékkönyve. Szerk: Pásztai Ottó-Hutyra Gram Zoltán. Nagyvárad, 1996.

Balogh Jolán: Varadinum – Várad vára. Budapest, 1982.

Bél Mátyás: Bihar megye leírása. In: Boldog Várad. Budapest, 1992.

Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest, 1901.

Biró József: Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei. Budapest, 1932.

Bunyitay Vince: A nagyvárad L. Sz. Székesegyház felszentelésének századik évfordulója. Nagyvárad, 1880.

Bunyitay Vince: A várad ős székesegyház. Nagyvárad, 1880.

Bunyitay Vince: Nagyvárad a török foglalás korában. 1660–1692. Budapest, 1892.

Bunyitay Vince: A várad püspökség története alapításától a jelenkorig. Budapest, I–II. köt./1883. III. köt./1884.

Bunyitay Vince: A mai Nagyvárad megalapítása. Budapest, 1885.

Bunyitay Vince–Málnási Ödön: A várad püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában. 1566–1780. Debrecen, 1935.

Dobrovits Dorottya, Cs.: Építkezés a 18. századi Magyarországon. Budapest, 1983.

Dutka Ákos: A Holnap városa. Budapest, 1964.

Emödi János: Történeti adatok Nagyvárad múltjából. Nagyvárad, 1998.

Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, II. köt. 1847.

- Gerő László: Az építészeti stílusok. Budapest, 1972.
- Hügel Ottó: Nagyvárad és környéke. Útmutató. Nagyvárad, 1872.
- Karácsonyi János: A Nagyvárad-Olaszi Római Katolikus Plébánia-Templom és Plébánia rövid története. Nagyvárad, 1884.
- Kelényi György: Franz Anton Hillebrandt. Budapest, 1976.
- Keresztes József: Krónika. Pest, 1863.
- Koch, Wilfried: Építészeti stílusok. Az európai építőművészet az ókortól napjainkig. Budapest, 1997.
- Lakos Lajos: Nagy-Várad múltja és jelenéből. Nagyvárad, 1904.
- Nagy Sándor, K.: Bihar-ország. II. köt. 1885.
- Némethy Gyula: A nagyvárad-i római katolikus székesegyház. Nagyvárad.
- Papp Lajos: Nagyvárad – Városismertető. Budapest, 1943.
- Péter I. Zoltán: Nagyvárad római katolikus templomai. Nagyvárad, 1992.
- Péter I. Zoltán: Nagyvárad református templomai. Nagyvárad, 1996.
- Péter I. Zoltán: Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig. Nagyvárad, 1998. (Második bővített kiadás.)
- Scholtz Béla: Nagy-Várad várának története. Nagyvárad, 1907.
- Szalárdi János: Siralmas magyar krónikája. Budapest, 1980.

Tácsi László

A Nákó család és nagyszentmiklósi kastélyuk

A volt Torontál, ma Temes megyéhez tartozó Nagyszentmiklóst két esemény tette világhírűvé: az 1799-ben felszínre került aranyedények, amelyek a bécsi Történelmi Múzeum egyik leglátványosabb darabjai, valamint a Bartók név, mivel itt született 1881. március 25-én és itt töltötte legelső gyermekéveit a népdalkutató, zeneszerző és előadóművész, Bartók Béla Viktor János.

Nem ilyen világhírű a Nákó család, de a zombolyai Csekonicsekhoz hasonlóan meghatározó szerepe volt a vidék gazdasági és kulturális felemelkedésében. A Nákó név különben is szorosan kapcsolódik az aranylelethez és Bartókhhoz. Az aranykincs felfedezőjét a Nagyszentmiklóson nemrég megtelepedett Nákó Kristóf földesúr 64 hold földdel és négy ökörrrel jutalmazta meg. Az edények mellett egy keresztet is találtak, amit az akkor még görögkeleti vallású Nákó Kristóf a Szerbiában lévő bezdini kolostornak ajándékozott. A Nákó Kristóf által 1799-ben alapított „kis mezőgazdasági iskolát” fia, Sándor, majd unokája, Kálmán fejlesztette tovább Bartók János (Bartók Béla apai nagyapja) és id. Bartók Béla igaz-

gató-tanár segítségével, akik Tessedik Sámuel szarvasi iskolájának tapasztalatait hasznosítva, az akkori Dél-Magyarország legkorszerűbb mezőgazdasági szakoktatását honosították meg Nagyszentmiklóson.

Kik voltak Nákóék? A 18. század végén több vagyonos görög és macedón-román család Magyarországra, Ausztriába és Erdélybe menekül a törökök atrocitásai elől. A macedón-román Nacu testvérek, Kristóf és fivére Cirill, a Béccsel folytatott állatkereskedelem folytán gazdagodtak meg és egyben jó hírre tettek szert. Előbb Bécsbe költöznek, ahol összeköttetések révén 1781-ben árverés útján szerzik meg a kincstártól a Szentmiklós környéki 7.000 holdas, többnyire terméketlen pusztát, legelőt. Három évvel később, 1784-ben II. Józseftől nemeslevelet nyernek, majd ezt az adományt 1807-ben I. Ferenc császár is megerősíti.

A birtok termékenyebb tételére Nákó Kristóf Makó környékéről magyar családokat, máshonnan szerbeket, románokat telepített, a szegényebbek gyermekei közül évente tizenkettőt ingyenesen taníttatott a már említett mezőgazdasági iskolában.

Nákó Kristóf fia, Sándor, aki 1813-ban grófi címet nyer, tovább fejlesztette a birtokot és ugyanakkor sorsdöntő családi lépésre szánta el magát: 1816-ban áttér a katolikus vallásra és 1824-ben felépítteti a ma is fennálló római katolikus templomot. Ezzel az elhatározással a Nákó család jövőjét szorosan kötötte a magyar nemzethez. Fia, Kálmán és az utódok a kiegyezés után a magyar politikai élet legelső soraiba emelkedtek.

Kezdetben egy szerény épület volt Nákóék lakhelye, együtt a tisztartói lakással és irodával. Nákó Sándor fia, Kálmán gróf 1864-ben építtetett egy 60 szobás kastélyt, amelyet később lebontottak és 1892-ben újjáépítettek a mai formájában. Az alagsoros, emeletes kastély közepén bátyaszerű torony magasodik, déli fekvésű főbejárata árkádos, keleti, parkra néző oldalát nagy nyílt terasz övezi. Az alagsorban, ahol a konyha és mosoda működött, még szinte épségben van a csempés padozat, a nagyobb helyiségekben még állnak a vörös márvány kandallók.

Nákó Kálmán neve még ma is él Nagyszentmiklóson. Nemcsak a kastély, hanem az általa építtetett és felesége nevét viselő Berta-kórház (a mai városi kórház) is egyik életműve. Mint a magyar főrendiház örökös jogú tagja és 1887-től a nagyszentmiklósi kerület országgyűlési képviselője a szabadelvű párt soraiban sokat tett a vidék vízszabályozása és a vasútvonalak kiépítése érdekében.

Ebben az időben, a 19. század második felében mozgalmas életet élt a

kastély. Napirenden voltak a vendégségek, vadászatok, téli szánkírándulások, amelyeket Nákó Kálmán feleségének, gróf Gyertyánffy Bertának esti koncertjei tettek színesebbé.

A kastély valóságos múzeuma volt a műkincseknek. Német, spanyol és olasz mesterek festményei mellett gróf Nákó Kálmánné több képe is helyet kapott. Megjegyzendő, hogy több arcképe a budapesti Nemzeti Galériában is megtalálható. A művészien faragott és intarziás németalföldi bútorok között Velencéből származó Carducci-szobor, ezüsből vert ónémet ötvösmunkák, bronzszobrocskák, a gróf afrikai útvjáról származó vadásztrófeák voltak elhelyezve. Meg kell említeni még az ebédlőben kiállított ójapán porcelángyűjteményt, az 5.000 kötetes könyvtárat, az értékes éremgyűjteményt. A grófnő hálószobájának legféltettebb kincse az az ékszerkazetta volt, amely többek között, Richard Wagner, Liszt Ferenc, Széchenyi István, Deák Ferenc, Jókai Mór eredeti leveleit tartalmazta. Az úri szalonban a híres nagyszentmiklósi lelet másolatai voltak megtekinthetők.

A kastély főbejárata

Nákó Kálmán 1902-ben bekövetkezett halála után az 1871-ben született Sándor nevű fia örökölte a birtokot és vele a kastélyt. Gróf Nakó Sándor 1901-től a főrendiház tagja volt, majd 1906–1910 között Fiume és a magyar–horvát tengerpart kormányzója, valóságos belső titkos tanácsos. Ilyen minőségben feleségével együtt részt vett abban a kormánydelegációban, amely 1906. október 27-én Orsovára érkezett II. Rákóczi Ferenc és társai Törökországból hazahozott hamvainak atvételére és az ott lezajlott ünnepségen koszorúzott.

Sajnos, ifj. Nákó Sándor, más irányú elfoglaltsága miatt a birtok és a kastély kezelését a családon kívüli személyekre, intézőkre bízta, akik kevésbé becsülték meg az értékeket. Így kezdődött meg a kastély hanyatlása, amit tetézett Sándor gróf kártyaszenvédélye. Az első világháború éveiben a kastély különböző részeit

kártyajátékban vesztette el. Az új tulajdonosok (négy személyről van tudomásunk) bérbe adták a helyiségeket, amelyek a két világháború között egyrészt lakásul szolgáltak, másrészt élelmiszerraktár szerepét töltötték be. A második világháború alatt a kastélyba helyezkedett el a német Volksgruppe is.

A háborút követő években katonai parancsnokság, lakások, az Ifjú munkás Szövetség rajoni szervezete, kantin, traktoros iskola, internátus kapott helyet a kastélyban.

Javítás, gondozás hiányában az évtizedek során kívül-belül érte károsodás az épületet. A rózsafa parkettát felszedték, a sárgaréz-kilincseket leszerelték, a belső berendezés, bútorok, műtárgyak kézen-közön eltűntek, a könyvek, nagyobb részük magyar nyelvűek, az utcán lányódtak. A bútorzat egyes darabjai még fellelhetők a környező állami intézmények irodáiban.

Új élet költözött a kastélyba 1967-ben, amikor a helyi közigazgatási hatóság vette kezelésbe. A Bánát Múzeum és a megye művelődési osztálya segítségével megkezdődött a kastély állagának megóvása és kulturális célokra történő felhasználása. Az 1998-ban 3 milliárd lejese költséggel felújított kastélyépületben jelenleg a városi művelődési központ, gyermekpalota és a Bartók-Béla emlékmúzeum működik. Időközben hivatalosan is műemlék épületnek nyilvánították a kastélyt, ami garantálja e történelmi és urbanisztikai érték megóvását és átmentését a következő nemzedék számára.

Könyvészet:

Bagi Etelka-Csorba László: Kastélyok és mágnások. M. G. és Társa Kiadó, Budapest, 1994.

Dr. Bodor Antal: Temesvár és Délmagyarország. Moravetz Testvérek Kiadó, Temesvár, 1908.

Dr. Borovszky Samu: Torontál vármegye. Budapest.

Cotoșman Gheorghe: Comuna și bisericile din Sănnicolau Mare. Timișoara, 1934.

Nagy Iván: Magyarország családjai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Budapest, 1860.

Pesti Napló. 1906. október 28. „Hozzák a hamvakat”.

Schreyer Victor: Nagyszentmiklós traditionalis monográfiája. Wiener Nathan könyvnyomdája, Nagyszentmiklós, 1912.

Dr. Valkó Arisztid: A nagyszentmiklói földműves iskola. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, Budapest, 1964.

Fazekas Lóránd

Egy jelkép múlása, egy jelkép születése

Szatmár-Németi 1901 – 1902 Szatmárnémeti

Amikor 1898-ban a Szatmár megyei törvényszék új neoklasszicista stílusban épült székhelyet kapott, a Tornyosház, a város már több emberöltő óta legfontosabb épülete hirtelen rendeltetés nélkül maradt. Az épület elvesztésének gondolata szinte belemart a város lokálpatrióta polgárságának lelkébe. Úgy érezték, mintha legkedvesebb családtagjuk agonizálna. A városi tanácsból kiszivárgó hírek is sokak szívét szoritotta össze: az épületnek mennie kell – hangoskodtak sokan. S hiába akarták százak menteni büszke tornyú épületüket győztek az újat akarók, akik a polgármesterrel együtt helyére egy városi szállodát álmodtak. Így aztán épp száz éve ment el és született az új jelkép, a Pannónia Szálló, mert jelkép volt a régi, s az eltelt évszázad alatt azzá vált az új is.

Az emberiség évezredes kultúrájában a jelképek mindig fontos szerepet játszottak, kifejezve egy-egy társadalmi réteg, egy közösség vagy az egyetlen társadalmi, ideológiai, szakmai hovatartozását, emlékeztetve akár egy országra, tájra, településre, mert amint Paul Ricoeur angol filozófus egyik 1962-ben megjelent művében írja: „A jelképek, szimbólumok gondolkodásra, emlékezésre készítettek.”

A bontás és építés centenáriuma alkalom arra, hogy visszailleszünk e két nevezetes épületünk múltjára, s rajtuk keresztül a város életének mozzanataira.

Egy kis 18. századi közepi városkép

Az 1700-as évek közepe. Már közel 40 éve egyesült (1712. december 29.) az addig két különálló város, Szatmár és Németi, (neve egy kötőjellel Szatmár-Németi-ként fogadtatott el) s így váltak szabad királyi várossá a 109/1715-ös számú törvénycikk alapján. Köztük még ott folyik a Szamos kisága, amelyen a mai Zárda templommal szembeni egykori hídon jártak át a két városrész között. Ezért az utca hosszú ideig a Kőhid utca (később Kazinczy, ma Ștefan cel Mare) nevet viselte. A hosszas kérelmezés és a tetemes összeg kincstárba való befizetése révén elnyert rang egy városiasabb arculat kialakulását is megkövetelte. 1762-ben még három épület kivételével minden ház fából volt, fedelük zsindely, de szalmás is előfordult, még a szatmári rész központjában is. (Németiben még az 1900-as évek közepén is

voltak zsindeyes fedelű épületek.) Még mai templomaink elődei is hasonlóan épültek. A városháza is faépület volt, s az 1760-as évek elejére annyira rossz állapotba került, hogy már-már összedőlésre is gondolni lehetett. Ezért 1766-ban Endrédi László bírósága idején folyamodványt nyújtottak be az Udvari Kamarához egy új városháza építésének engedélyezésére és pénzbeli támogatására. A válasz 1768 tavaszán érkezett meg, igent mondva a kérelemre, amellyel együtt a császár, VI. Károly 4633 rhénes forint támogatást engedélyezett azzal a kikötéssel, hogy a Szepesi Királyi Közigazgatási Kamarának tartoznak elszámolni. A Kamarák az állami javak vagyongazdálkodó hatóságai voltak, ők felügyelték a szabad királyi városok gazdasági életét. A Pozsonyban felállított Magyar Királyi Udvari Kamara alá 12 körzeti kamara tartozott, ilyen volt a szepesi is.

Megépül az új városháza – a Tornyosház

Így indul meg még 1768-ban egy emeletes masszív kőház építése, amely a barokk jegyeit viselte magán. Középen kosáriréses fedett kapubejáróval, mely fölött egy négyszögű torony magasodott. A toronyból tűzörség figyelte éjjel-nappal a várost. Abban a korban, mint építmény a város jellegzetességévé, jelképévé vált. Mivel az épület eltért a mindennapi megszokott épületektől, a város lakói nem városházának, hanem Tornyosház-nak nevezték. Hogy az építkezést mikor fejezték be, pontosan nem ismert. A város levéltárában adatok nem maradtak fenn, ezeket elküldték a Szepesi Kamarához. Az 1777-es pénzügyi kimutatás már a munkálatok elszámolását tartalmazza, mely arra utal, hogy az épületet már előbb átadták rendeltetésének. A város okiratai között fennmaradt Soldati Antal kőműves mester magánszámlája, amely 9200 rhénes forint kőművesmunkadíjat tüntet fel, a számadás azonban évszámot nem tartalmaz. Megtudhatjuk még belőle, hogy az épület földszinti részén egy helyiséget kocsma részére képeztek ki. Úgy látszik, az italmérés, amely a város jövedelmét gyarapította, már akkor sem volt megvetendő pénzforrás. Mert ahogy az öreg cívis Egy szatmári cívis emlékirataiban emlékezik: „Bölcsen is gondoskodtak (mármint a városi előljárók) róla, hogy a sok jó ital kellő helyen és módon fogyasztsassék. A városháza alatt volt a főkocma ...” Építése utáni években az épület még hosszú ideig messze kimagasodott a Fötér hozzá képest alacsony faházai közül. Csak 1799-ben építettek két oldalára egy-egy rangosabb magánházat. 1805-ben az első püspökváros lázában – a városháza és vele egyidőben a plébánia tornyára egy pesti mesterrel órát készíttettek.

A szabad királyi várossá válás százéves évfordulóján, 1815. december

31-én rendezett ünnepség alkalmával a Városháza teljes díszbe öltözött. Fellobogózva várta, hogy előtte a város katonai alakulatai ünnepi öltözetben felsorakozzanak. E napról az öreg cívis így ír „Amint a nevezetes nap december 31-én felvirradt, a város népe ágyuk dörgése mellett gyülekezett a piacra. Nyolc óraker a nép a református templomba ment, hol a prédikátorok ékes beszédeket tartottak, tíz óraker pedig a római katolikus plébániái templomban volt díszes isteni tisztelet.

A templomból kijövő nép megint a piacon gyűlt egybe, hol a polgár katonaság minden kompániája kifényesített fegyverekben csillogott, s különösen a lovas század a városháza előtt rendben állva annyira gyönyörködte-tett, hogy ez alkalmatossággal a felcser úr segédje szép ábrázolásban lefestette a piros zászló alatt rendben álló sereget, még nem gondolva azt, hogy valamikor az ő rajzát czinkografikus nyomásban fogja a világ szemlélni.

A Századi Innep estvéjén a város kivilágosíttatván azok között kiteszöbbsék ezek voltak: nevezetesen a városházán égő métsékből kirakva a következő szavak olvastattak:

Örvendj Sz. K. Szatmár-Némethi Polgárság Szabadságod Századja betölt.

Ezen hosszasan nyúló tűz közepéről egy piramis emelkedett fel, melynek tetején a magyar korona, az alatt felségesen uralkodott boldog emlékezetű VI. Károly Császár Mejjképe vala felfüggesztve, kinek is dicsőséges uralkodása alatt, 1715. esett, hogy ezen városnak a Sz. K. városok sorába lett emeltetése az ország törvénykönyvébe beírattnék, ily kivilágosított aláírással”

polgárInknak e VÍgságot
KároLy tsászár szerzette
MeLLyért kebelInkbe Lángot
buzDÍt szIVünk érette.

1817-ben a tornyot a tűzörség számára alkalmasabbá tették, az órát leszerelték, a torony felső részét lebontották és a négy világtáj felé tekintő ablakkal egy termet húztak rá, majd egy harang alakú süveggel fedték be, melyre egy hosszú fémrúdon ülő plakettet helyeztek, mely a város címerét ábrázolta.

A 19. században lassan végignézte, hogyan emelkednek vagy nőnek rajta túl a körülötte épülő emeletes lakóházak, hogy nyeri el mai formáját a Székesegyház, hogyan vágják ki tőből 1815-ben a Főtér közkútjának kútágását, mivel már nem illett össze az épülő központi résszel, hogyan avatják fel 1864-ben a Kölcsey-szobrot.

Az épület rendeltetése a közel egy és negyed század alatt több változáson ment át. Építésétől egész 1851-ig a város közigazgatási és törvénykezési ügyeit szolgálta. Az említett évben, július 20-án azonban új szerepet is kap, helyet adva a Nagykárolyból áthelyezett megyei hivataloknak. Ezzel mintegy tekintélyében megnövekedve jelentős határozatok és politikai csatározások színhelye lett. 1858-ban a város szerződés alapján az épületet átengedte az államnak, azzal a kikötéssel, hogyha a megyeszékhelyet a városból elviszik, az épület tulajdonjoga visszaszáll a városra.

Az épület azonban a két intézmény számára – beleértve a városi és megyei törvénykezési hivatalokat is – igencsak szűkösnek bizonyult. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1862-ben a megyeszékhelyet visszahelyezzék Nagykárolyba. A várost ez a felsőbb hatósági rendelet igencsak érzékenyen érintette, hiszen nagy összegeket fektetett a város jövedelméből a megyei közhivatalok és hivatalnokok fogadására. Ezért minden felsőbb kapcsolatot latba vetett, hogy visszakaphassa ezt a várost megillető rangot. Nagy érdemeket szerzett ezen a téren Berenczei Kováts Lajos Széchenyi barátja, az 1848-as első felelős magyar kormányban a Közlekedésügyi Minisztérium ügyvezetője, aki tekintélyével eredményesen befolyásolta az ügy menetét. Így az 1863. szeptember 22-én kiadott rendelettel az Udvari Kamara a megyeszékhelyet visszahelyezte Szatmárnémetibe. Ezzel a Tornyosház újból a megyei vezetés központja lett. Az 1870-es XLII. törvénycikk azonban országosan új helyzetet teremtett, mivel ketté választotta a közigazgatást és az igazságszolgáltatást, amelyre az engedélyt Szatmár 1871. augusztus 1-jén kapta meg. Ezzel az épület rendeltetése is megváltozott: Boros Pál törvényszéki elnöksége idején, 1871. október 16-án az épületet átadták az igazságszolgáltatásnak s Törvényszék címen működött 1898 tavaszáig, az új igazságügyi palota megépítéséig, amikor is megürült.

A Tornyosház árvaságra jut, majd halálra ítéltetik

A törvényszék tehát kiköltözik, s ezzel az épület sorsa is megpecsétlődik, mert a városi polgármesteri hivatalok már az új városházán dolgoztak, melynek alapkövét még 1889. április 25-én Böszörményi Károly polgármester és Szikszai Lajos, az építés vállalkozója tette le. Így az épület rendeltetés nélkül maradt, illetve civil szervezetek – mint az Iparos Olvasókör, Katolikus Legényegylet, Polgári Társaskör, Szatmárnémeti Ipari Hitel-szövetkezet – kaptak benne ideiglenesen helyet. De további sorsáról állandó heves viták, párbeszéddek folytak. Egyesek bérháznak, mások bazárnak akarták átalakítani.

Bősörményi Károly – olajkép, 1901
Góth Mór festménye

időzött városunkban Schulek Frigyes műegyetemi tanár, a műemlékekre felügyelő bizottság építész, hogy megvizsgálja a régi törvényszéki palotát, vajjon érdemes-e mint műemléket fenntartani. Schulek kimondta, hogy műemléknek nem lehet minősíteni, műbecse nem áll arányban azzal amennyibe restaurálása kerülne. Most biztosan örvendenek, akik Vigadót szeretnének építeni, mert az ellenpárt elesett egy érvtől, mely annak idején fegyver volt kezében. Városunk erszénye azonban szerintünk fordított arányban áll a Vigadó építési költségeivel, így aligha lesz tanácsos keresztül vinni az ideális tervet.”

Schulek Frigyes véleményezése azonban döntő volt. A minisztériumba benyújtott kérelemre is megérkezik a válasz. A leiratban a miniszter megemlékezik arról, hogy habár a tervek még fölülbírálattal vannak, már most hozzájárul ahhoz, hogy a régi törvényszéki palota lebontassék. Ami más szóval annyit jelent: „teljesítem vigadó-párti kívánságodat, a módosított tervekhez megerősítéssel hozzájárulok” – írja Hérmán Mihály akkori polgármesternek. A középítészeti szakbizottság, majd a tanács a miniszteri leirat értelmében megkezdte az előmunkálatokat a lebontásra vonatkozólag. A tanácsülésen Fejes képviselő belenyugszik a változtathatatlanba. Egy dologra azonban mégis felhívja a figyelmet: arra, hogy az épületet lebontása előtt le kell fotografáltatni, hogy minden bizottsági tag elteheszen egyet emlékül, s azon kívül az egyes iskoláknak is juttassanak egy példányt belőle.

A Tűzoltótorony

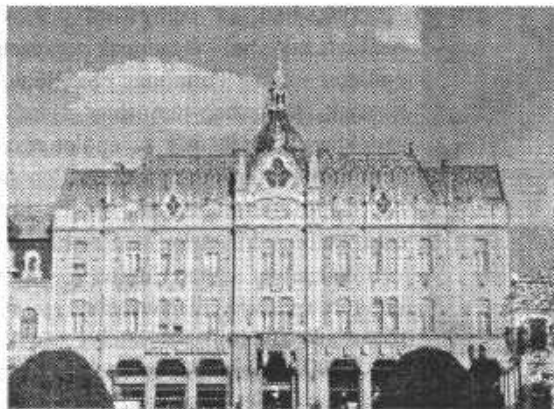
A képviselő úr által kívánt sokszorosításba – annak költséges voltánál fogva – nem ment bele a közgyűlés, hanem csak annyi példányban fényképeztetni le a lebontandó épületet, ahány példányt a miniszter egyik leiratában már felemlített.” Így maradt meg az épület képe az utókor számára.

Még 1900 végén megkezdték, majd 1901 elején befejezték a bontást, ezzel eltűnt a város régi jelképe, hogy helyet adjon egy újnak. Csak a tornyon lévő diszkorongot őrizték meg, amely az 1904-ben felépült Tűzoltótorony tetejére került, ahol ma is látható.

Megépül a Pannónia Szálló

Tulajdonképpen már 1897-ben amikor még a Tornnyosház mint törvényszék működött, de már lehetett tudni, hogy ez a rendeltetése megszűnik a város tervezési pályázatot írt ki, amelyre 1897. október 30-ig 11 pályamű érkezett. Ezek közül a Szatmár város rajzolt címere jellegű nyerte el a városi vezetés tetszését, amelynek tervezője Bálint Zoltán és Jámbor Lajos budapesti műépítésszek voltak, s akik így a 2000 koronás első díját tudhatták magukénak. Pályázatot hirdettek a kivitelezésre is, amelyet a Grünwald Testvérek és Schiffer, budapesti építkezési vállalkozó cégek kaptak meg. Az épület teljes kivitelezésére 230 ezer forint volt tervezve, s hogy a kivitelezés szakszerű és tervnek megfelelő legyen, maguk a tervezők 6000 forintért elvállalták az építkezés műszaki felügyeletét.

A Lechner Ödön iskolájához tartozó két tervező a kor irányzatát és mesterük stílusát követve a szecesszió magyaros változatát alkalmazták. Az épület ezen irányzat egyik kiemelkedő alkotása lett. De mielőtt az építkezést megkezdték volna, a város, hogy pénzt biztosítja pályázatot hirdetett az épület bérletére, amelyet Márkus Márton, a Korona Szálló tulajdonosa nyert meg. A szerződés értelmében a bérlet 12 évre szólt 13000 Ft. évi összegben és ugyanakkor egy évi bérlet óvadékként való letételére kötelezte a bérlőt.

A Pannónia Szálló

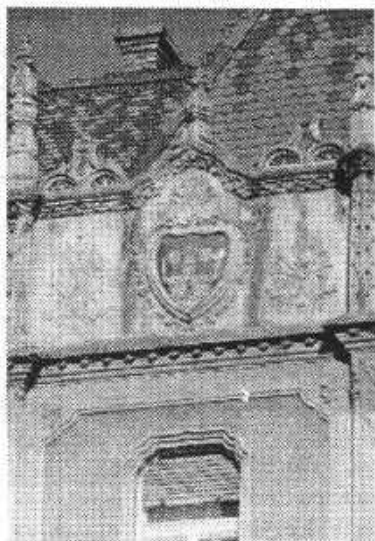
gyzéke – a város hivatalos pecsétjével, letétezt továbbá: 1 egyfilléres, 1 kétfilléres, 1 tízfilléres, 1 húszfilléres pénzdarab, 1 egykoronás, 1 ötkoronás és 1 tízkoronás arany”.

Zománcozott virágdíszítés a Pannónia homlokzati részén

Az építkezést 1901. április 9-én kezdték meg. A Szatmár című korabeli lap az alapkötetéről azt írta: „A Városi Szálloda alapkövének letétele 1901. május 11-én 4 órakor volt az építési bizottság részvételével... Az alapkőre letétezt egy emlékirat, a törvényhatósági összes tisztviselők és bizottsági tagok névjegyzéke – a város hivatalos pecsétjével, letétezt továbbá: 1 egyfilléres, 1 kétfilléres, 1 tízfilléres, 1 húszfilléres pénzdarab, 1 egykoronás, 1 ötkoronás és 1 tízkoronás arany”.

Az építés kisebb módosításokkal, szakszerűen, kellő ütemben folyt. Az épület utcafronti díszítései, mázas kerámiából készült növényi motívumai csodálatba ejtették a város lakóit. A tetőt zománcos két színárnyalatú kék cserепek fedik, melyekből geometrikus díszítést raktak ki. A főterei bejárat fölötti első és második emeleti ablakok között szintén mázas kerámiából készült római számok az 1901-et, az építés kezdetét jelzik. A homlokzati pártán négy szív alakú pajzsos egy-egy városímer látható.

Szatmárnémeti címere, mint
díszítés a homlokzat partján

1902-ben az addig hol Városi Szállodának, hol Vigadónak nevezett épületet már Pannónia Szállónak nevezik. Májusban-júniusban a helyi sajtókban a hírek már az épület részbeni működéséről szólnak: „A Pannónia szálló éttermében ma (május 21.) este katonazene lesz.” „Színházunk volt igazgatója tegnap (június 4.) este a Pannónia szálló dísztermében pompásan sikerült művészi estélyt szervezett.” 1902. június 11-én a városi közgyűlés az épület belső felszerelését tárgyalja, ahol is elhatározzák, hogy a csillárokat a városnak kell megvásárolnia, mivel ez nem a bérlő kötelezettségét illeti.

Hérmán Mihály, a város polgármestere, a szálloda építésének ötletgazdája és rendíthetetlen harcosa, igazán

már nem tudta élvezni ezt az akkor is, máig is szemet gyönyörködtető épületet, mivel már 1901-től gyógyíthatatlan betegség gyötörte, amely végül is 1902. április 5-én halálához vezetett.

Az eltelt 100 év alatt – átvészelve világháborúkat, politikai és rendszerváltásokat – mindvégig megmaradt legnagyobbbrészt annak, aminek építették: szállodának. A film megjelenésével dísztermét moziként használták az 1940-es években épített Viktória mozi épületének elkészültéig. A háború után a Főtérré néző kávéházát méterárus textilüzletté alakították át, ahol az úri hóbortnak tartott

Hérmán Mihály síremléke

kávéházi élet helyett pontra osztották a ruhaanyagokat. Később itt turisztikai iroda működött, ahol üdülőjegyeket lehetett igényelni, majd önkiszolgáló

vendéglő, '89 után bingo terem, s most Leonardo néven olasz cipőüzlet.

A háború után éttermét 9 Mai-nak nevezték és a Pannónia-átjáró felől megnyitott kicsi ajtón lehetett bemenni a nagyterembe. Disztermét a Glinka néven alakult szinfónikus zenekar vette birtokába. Ma is koncertterem, ahol a Dinu Lipatti Filharmónia tartja fellépéseit. Ezen kívül számos kulturális rendezvény színhelye. A trianoni békediktátum után nevét Daciára változtatták, melyet napjainkban is visel.

Ma vele dicsekszünk idegenből jött vendégeinknek, háttérnek használjuk esküvői képekhez, jelképként kiadványainkhoz, plakátok díszítésére.

Így pergett el száz hosszú év, s ahogy a költő mondja:

„Mert elfut a víz s csak a kő marad,
de a kő marad.”

(Wass Albert: Üzenet haza)

Könyvészet:

Borovszky Samu: Szatmár vármegye. Budapest, 1907.

Fodor György: Emlékirat. in. Heti Szemle, 1901. április 13.

Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András, Szemadán György: Jelképtár. Budapest, 1997.

Jeney György: Egy szatmári czívis emlékiratai. Szatmárnémeti, 1999.

Muhi Sándor: Szatmárnémeti. Városismertető, Szatmárnémeti, 2001.

Zádor Anna: Építészeti szakszótár. Budapest, 1983.

X X X: Heti Szemle. Társadalmi hetilap, Szatmárnémeti,

1900. február 28., november 11.

1901. április 13.

1902. április 9., május 21., június 4., június 11.

X X X: Szatmár. Társadalmi és szépirodalmi hetilap,

1900. január 21.

1901. május 11.

*Joikits Attila***Kozma nővér – élő legenda Szilágysomlyón**

„77 évvel ezelőtt egy kék szemű, szőke hajú 16 éves leányka, a regensburgi polgármester leánya eljött látogatóba ide, Szilágysomlyóra. Nagynénjét látogatta meg, aki ferences rendi apácaként városunkban élt, távol szülőhazájától. És itt maradt ő is, bár tanulmányainak befejezése végett vissza-vissza tért Regensburgba. Itt maradt 77 hosszú éven át, hogy itt sáfárkodjon Isten adta tehetségével, talentumával. Emberésszel azt gondolhatnánk, hogy a bájos fiatal lányt rabul ejtette a kisváros szép fekvése, hegyei, dombjai, kis folyója, a Kraszna, a vendégszeretetükről híres somlyói emberek, a gyerekek tanulásvágya, ragaszkodó tisztelete. Isten volt az, aki Szilágysomlyóra vezérelte őt, hogy apácaként, Neki szolgáljon. Ez volt élete. Hivatása, megbízatása pedig nem volt kevesebb, mint egy esendő emberi életen át bánatban és örömben hűségesen továbbadni a gyermekeknek, felnőtteknek a Tőle kapott kincseket.”

E szavakkal búcsúztatta őt, Kozma nővért dr. Hosszú László ordinárius, Bihar megyei főpásztor, 1980. november 24-én, a szilágysomlyói római katolikus templomban.

Helytörténészként a város 20. századi történelmét kutatva a helybeli társadalom magatartását, arcélét meghatározó személyiségek után kutattam azzal a céllal, hogy szellemi s erkölcsi példaként állítsam mindnyájunk elé Kozma nővér feledhetetlen alakját egy olyan világban, melyet a fenti értékek hiánya jellemez. Az ő hivatástudatát a leköszönt század ármányai, ideológiái (kezdetben a fasizmus, később a kommunizmus) sem fertőzhatték meg. Sohasem tévesztette szem elől a célt, még a mostoha körülmények dacára sem. Mert maga a cél sem volt emberi léptékkel mérhető, ahogyan nem volt az az ő emberi nagysága sem. Írhattam volna Kozma nővér kortársairól, például dr. Udvary Józseféről, aki mintegy két évtizeden át szerkesztette a Szilágysomlyó című hetilapot a két világháború között, vagy akár más közismert helybeli személyiségekről (tanárokról, tanítókról, kultúránk mecénásairól, nemzetükért kiálló papokról mindkét egyházból). Választásom azonban mégis Kozma nővérré esett, s az ő 77 éves tevékenységére, mert emléke elevenen él a lakosság emlékezetében, lelkében, noha sohasem volt lapok címlapszereplője. Erről szól ezen próbálkozás is: megemlékezésről és értékelésről.

Kozma nővér, szül. Sinzinger M. Borbála, 1888. március 12-én látta meg

a napvilágot Regensburgban. Apja, György, polgármester, anyja Vierecher Krescenda, mindketten római katolikusok voltak. Kozma nővér nagynénje ekkor a szilágysomlyói ferences rendi nővérek házfőnöke volt, hozzá jött 16 évesen látogatóba. Kozma nővér további méltatása előtt azonban hadd térjek ki a város lakóira, vallási összetételére a századelőn, illetve ezen időszak történelmi megpróbáltatásaira, illetve egy röpké helybeli egyháztörténetre, arra, hogy milyen hatással volt városunk oktatására a ferencesek és a minoriták metelepedése.

1920-ban a város lakossága 6926 főből állt, ebből 3441 magyar, 1792 román, 1580 magyar zsidó, illetve 113 más nemzethez tartozott. Ami a lakosság felekezeti megoszlását illeti, elmondhatom, hogy a reformátusok többségben voltak (ma is), de a felső Kraszna és Berettyó mentén számottevő római katolikus közösség volt, és van ma is. A római katolikus templom a reformáció idején sem „váltott színt”. Mindez Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király befolyásának volt köszönhető.

A minoriták már a 18. században metelepedtek Szilágysomlyón, rendházat és iskolát alapítottak, mely 1918-ig működött főgimnáziumként. A ferences rendi klarissza nővérek 1864-ben kaptak letelepedési engedélyt Erdélyben Batthyány Juliánna grófnő, Montenuovo Vitos herceg, Erdély katonai-közigazgatási parancsnok jóvoltából. 1894-ben két nővér kéretik Szilágysomlyóra a nagyszebeni rendházból, akik 1899. augusztus 25-én meg is érkeznek, de nagyobb létszámban, négyen. Az ő vezetésükkel be is indul a lányok számára fenntartott elemi iskola. Ez 1909-től önálló épületté vált, a város mai napig is zárdának nevezi, és az 1-es számú általános iskola használja. E polgári leányiskolának 1906-tól bentlakása is volt. 1925-től évente háromszáz növendék járt oda, illetve tizennégy nővér tevékenykedett nevelésükért. A növendékek közül mintegy 20–50 tanuló egész, illetve fél tandíjmentességet élvezett.

Szilágysomlyó egykor mezőváros volt, de a polgárosodás útjára lépett. 1910-ben itt működött a főszolgabíróság, járásbíróság, adóhivatal, pénzügyőrség, állomásfőnökség, erdőgondnokság, szőlészeti- és borászati felügyelőség, négy jelentős egyházi hivatal (református, katolikus, izraelita, görög katolikus – a sorrend a hívek számarányának megfelelően készült), de talán a legfontosabb az állandóan gyarapodó gazdasági háttértől függő számtalan egyesület és iskola. A város vonzásköre 60–70 km-es volt. Iskoláit Margitta, Nagykároly, Tasnád tanulni vágyó fiataljai is látogatták. Ebben a környezetben élt és dolgozott megszakítás nélkül Kozma nővér. A ference-

sek rendje nemcsak Assisi Szent Ferenc rendalapító nevét viselik, tanításai szerint is éltek (1210-től létezik maga a rend). 1221-től már a „kisebb testvérek” is tevékenykednek Európa néhány országába, klarisszáknak nevezik őket. „Imádkozzál és dolgozzál” volt jelmondatuk, s a szegénység tisztaságának megőrzése volt a rend életcélja. Kozma nővér ennek megfelelően élte le nehéz, de szép életét idegen városban, melyet azonban odaadással és hűséggel szolgált. A klarisszákat jóságuk, segítőkészségük, lelki gazdagságuk, a betegek és elesettek gondozása, a tanítás jellemezte – a másokért való lét. Kozma nővér munkássága évtizedekben mérhető, s ezen évtizedek viszontagságai két-három nemzedéket is megviseltek volna, hát még ugyanazt a személyt...

Kozma nővér az első világháború, Trianon, a 30-as évek, a második világhégés és a kommunizmus lélekpróbaló éveiben a szépre tanította a fiatalokat, azaz zenére. A visszaemlékezések szerint nem tett különbséget magyar, román, zsidó vagy sváb származású növendékek között. Tehát nem a felekezeti hovatartozás, a nemzetiség, a vagyoni állapot volt Kozma nővér számára a mérce, hanem az ember a maga hibáival, esendőségével. 1948-ban a rend feloszlásakor ő is élhetett volna a repatriálás lehetőségeivel tizennégy sorstársához hasonlóan. Ő maradt. Kozma nővér erkölcsi szilárdságával mélyebb és igazabbá tette a humánus fogalmát. Mielőtt a nővére emlékezők méltatásait, vallomásait közölném, csupán annyit, hogy nevét Kozma vértanú után vette fel, aki Kis-Ázsiában szenvedett mártírhalált 303-ban. Valószínűleg amolyan orvos volt, mert források szerint ikertestvérevel, Domjánnal sok beteget meggyógyított. Rómában és Konstantinápolyban templomok épültek tiszteletükre a Kr. u. az 5–7. században.

A görög liturgiát olvasva közelebb kerülünk a nagy titok megértéséhez, mely Kozma nővért, létét, tevékenységét jelentette: „Minden reményüket a mennyekbe helyezvén a szentek ellopthatatlan kincseket gyűjtöttek maguknak, és az evangélium szerint arannyal és ezüsttel nem terhelvén magukat, a betegeknek az orvoslást ingyen vevén ingyen is adják, jótéteményekkel árasztván el embereket és állatokat, hogy mindenek által Krisztust szolgálván bizalommal könyöröghessenek a mi lelkünkért. Csodatevő ingyenes orvosok, tekintetek a mi erőtlenségeinkre és adjatok gyógyulást: ingyen vettétek, ingyen adjátok nekünk.”

És most lássuk, hogyan él Szilágysomlyó és környéke emlékezetében Kozma nővér karizmatikus egyénisége. A visszaemlékezők többnyire idősebbek, mindkét egyházat képviselik, férfiak és nők egyaránt. A vissza-

emlékezés (beszélgetés, illetve levélváltás formájában) keretében arra voltam kíváncsi, hogy:

1. Milyen emberi tulajdonságok tették Kozma nővért a város jelentős egyéniségévé?

2. Mindennapi munkája milyen hatással volt a város polgárainak életvitelére?

3. A mai világban, melyet a magyarság megcsappanása, a munkanélküliség, a kultúra iránti érdeklődés csökkenése jellemez, mit tehetnénk a városért?

„Mária Kozma nővér, szül: Sinzinger Barbara (ha jól emlékszem) 1888-ban született Regensburgban. (Sokat emlegetett egy Laber nevű helységet, őrizte gramofon-lemezen a templom harangjainak a hangját). Katonatiszti családból származott, de édesapját úgy emlegette, mint polgármestert. Minden esetre erélyes, határozott, bátor természetét biztosan az édesapjától örökölte. Elmondta nekünk, hogy nagyon rossz, csintalan gyermek volt. Sokat kapott ki, s édesanyja azt mondta neki, „ha nem javulsz meg, jön a krampusz, bedug a zsákjába, és elvisz”. Persze nem hittem neki – mesélte – és Mikulás napján valóban jött a Krampusz, és hiába visitottam, megfogott, bedugott a zsákjába – mondta. Szerencsére jött a Mikulás és kiszabadított.

Már gyermekkorában nagyon szeretett énekelni, táncolni. Mint fiatal nővér jött Szebenbe, az ott működő zárdába zenét tanítani. Már nem emlékszem, mit is mondott, meddig maradt ott, de betegség miatt áthelyezték Szilágysomlyóra. Egészsége itt hamar helyrejött. Éneket tanított az akkori polgári iskolában. Bizonyára Ő indította be a későbbi zeneiskolát, ahol zongorát s hegedűt tanított. Nagyon sokat dolgozott. A növendékeit szerette, de szigorú volt. Féltek tőle tanítványai, pedig igazságos volt. Engem is tanított, én is féltem tőle, amíg jobban meg nem ismertem. Mert alapjába véve nagyon jóságos volt. A szegényebb növendékeit ingyen tanította, tizórait, ozsonnát adott nekik, amikor látta, hogy nem vittek magukkal. Általában a városi szegényeket felkereste és élelemmel segítette őket. Minden percet felhasználta: rózsafüzéreket készített kézimunkával. A szilágysomlyói zárdában ő volt az, aki legkorábban kelt és legkésőbb feküdt le. Ha valamelyik nővér beteg volt, talált arra időt, hogy sok munkája közepette meglátogatva őt tápláló, erősítő ételeket vigyen neki. Amikor már növendékei ügyesedni kezdtek, zenekart alakított belőlük, előadásokat rendezett. A városnak nem volt kultúrháza, és a zárda tornaterme is, ahol az előadásokat tartották, kicsinek bizonyult. Akkor határozta el, hogy egy kultúrházat kell építeni. Elment

koldulni – ahogy ő mesélte – Magyarországra a kultuszminiszterhez, és még nem tudom, milyen forrásból hozta haza a pénzt. De hogyan?... hiszen szigorú volt a vámvizsgálat. De ő olyan leleményes volt, úgy el tudta rejteni a pénzt, hogy azt nem találták meg. Persze mindez Isten segítségével történhetett, mert erős hite és rendületlen bizalma volt Istenben. Tudta, hogy fáradsága, igyekezete Isten dicsőségét szolgálja a város lakóinak javára. Ezekről az idegfelesztő utakról sokat mesélt nekünk. A kultúrház felszentelésére jól emlékszem, mert akkor a Kozma nővér zenekara, melyben a másodhegedűt játszottam egy lánnyal, már magas nivójú volt. Soltész Feri és Láng Bandi voltak a primhegedűsök. Azt hiszem, ettől az időtől számítható Szilágyosmlyó zenei életének és Kozma nővér karmesterségének csúcspontja. Sok darabot adtunk elő. Játszottunk Haydnt, Bachot, Mozartot, Beethovent, Verdit, Rossinit... Azt hiszem, a legemlékezetesebb a somlyói idős nemzedék számára Haydn Gyermekszimfóniája, melyben sok elemista gyermek szerepelt: madárhangokat utánzó kis fuvalákkal, kakukkolással. A deportálás idején Kozma nővér, ahol csak lehetett segített a zsidókon. Sőt, Láng Bandi nagyon tehetséges növendékét, minden veszélynek kitéve saját magát, sokáig rejtegette. Meg is mentette volna, de Bandi végül önmaga jelentkezett a Gestapónál, pedig másnap már bejöttek az oroszok. Az oroszok elől a nővérek elmenekültek az Anyaházba. Ez a németországi nővérek előljárójának a rendelkezése volt. Csak Kozma nővér és egy idősebb, Oreszta nevű nővér maradt otthon a zárdában. Kozma nővér kijelentette, ő egy tapodtat sem megy sehova, nem hagyja egyedül a zárdát. Ő nem fél senkitől. Hát nem is félt! Olyan eréllyel, bátorsággal lépett fel az orosz katonákkal szemben, hogy nem tudtak ott garázdálkodni. Ha észrevette Kozma nővér, hogy valamit el akarnak vinni, ott termett, kivette a katona kezéből... és nem történt semmi baja. Sőt, hallva, hogy a szomszéd plébánián feltörték a pincét és bort osztogatnak, ő is fogott egy boroskanocsót, és elment bort kérni. Adtak is neki!

Ő üzent ki az Anyaházba, hogy sürgősen jöjjenek haza a nővérek, és kezdjék meg a tanítást.

Az iskolánk államosítása után, amikor a nővéreket szétszórták, ő akkor sem ment haza az Anyaházba, mint a többi nővér, hanem átvette templomunkban a kántorságot, beköltözött harmadmagával a kántorlakásba, ami a régi zárda volt. Itt lakott a kántor, az első két szobában. Ezt csak ő tehetette meg, éspedig azért, mert amikor elvonult a városból az orosz katonaság, hívták Kozma nővért a Néptanácshoz, mai néven a polgármesteri hivatal-

ba. A vele lévő két nővér, Oreszta és Margareta nagyon meg volt ijedve. De ő bátran ment, nem félve senkitől. Az akkori tanácselnök ezzel fogadta: Maga Sinzinger Barbara?! Sok jót hallottam magáról: egyformán viselkedett a román, magyar, zsidó emberekkel és növendékeivel. Mindegyiken segített, ha bajba jutott. Ne féljen, menjen, csináljon amit akar! Megengedték, hogy privát zeneórákat tartson. Sok ügyességgel és a város vezetőségének jóindulatával pár éven belül a kántori lakásban lévő lakóknak sikerült máshol lakáshoz jutni, így kapta meg Kozma nővér az egész épületet, ami nagyon rossz állapotban volt. Ő rendbe hozatta, az udvaron betonjárdákat csináltatott, pincét, disznóólt, fűskamrát készíttetett. Majd évek múlva az udvaron kicsi házat építtetett azért, hogy ha valaki beteg, tudjon nyugodtan pihenni, és ha vendég érkezik, legyen megfelelő szobája. Nagyon gondos, előrelátó, mindenre kiterjedő figyelmes Főnöknőnk volt. Nemcsak rólunk, a nővérekről gondoskodott, hanem ha valamelyikünk rokona segítségre szorult, Kozma nővér mindenkin segíteni tudott. Nagyon sok felnőttnek és gyermeknek gyógyszert szerzett Németországból. Recepteket küldött az Anyaházba, ahonnan az orvosokat küldték. Nemcsak a város lakóin segített, hanem a szomszéd falvak lakóin is. Jöttek asszonyok gondjaikat megosztani hozzá, tanácsot kérni. Sokszor pihenni sem maradt ideje Kozma nővérem, Egészen idős korában sem pihent le napközben. Estefelé, amikor befejezte óráit, felment a templomba imádkozni. Igazi imádkozó lélek volt. Napközben nem igen volt rá ideje, mindig későn feküdt le, levelezéseit, esetleg elmaradt imáit akkor végezte el. Nagyon szép írása volt, valósággal rajzolta a betűket, és a magyar helyesírással sem volt problémája. Kántori teendőit szívvel-lélekkel végezte. Rengeteget kottázott. Állandóan volt énekkara: külön a tanuló ifjúságból, majd később a hívek köréből is. Szerette a vidámságot, szeretett szórakozni is. Televíziót vett nekünk, amikor már civilben sikerült egy öt nővérből álló kis közösségben élnünk. Nyári vakációban Schönstein Anti autóskirándulásra vitt bennünket. Kétszer is körutat tettünk a Székelyföldön, utunk központja mindig a csiksomlyói Szűzanya volt. Kemény szigora idősebb korára csendes jósággá változott. Amint lehetőség nyílt külföldre vizumot kapni, Kozma nővér minden évben kiment Németországba az Anyaházunkba. Többször egyedül vagy Margareta nővérral. Ilyenkor rengeteg megbízást vállalt, senki kérését nem utasította vissza. Az Anyaházban mindig marasztalták, de mindig határozottan visszautasította, hogy neki közöttünk van a helye. Azt hiszem, már 90 éven felül volt, amikor egyszer otléte alatt elesett, és csúnya zúzódásai let-

tek. Nem akarták útnak engedni, mire Kozma nővér kihúzta magát mondván: Semmi bajom sincs, most ebben a percben indulhatnék haza Mallersdorfból!

Amikor visszajött tüdőgyulladást kapott. Lassan felépült, de már nagyon gyenge volt, akkor sem hagyta el magát. Tulajdonképpen csak két hétig feküdt halála előtt. Két nappal előtte felkelt az ágyból, végig sétált a szobákon, a folyosón, mindent jól megnézett – biztosan így búcsúzott el otthonától. Az utolsó másfél nap már nem volt magánál, mi mindig mellette voltunk, felváltva. Krisztus Király ünnepe után, hétfőn reggel hét órakor halt meg – szépen elaludt... A fél nyolcas szent misét Mentés Ferenc plébános úr már az ő lelki üdvéért végezte.

Arról még nem is írtam, hogyan segítette mindenben a papokat. Amikor Szilágysomlyóra helyezték Federek Imre plébános urat, kérte, hogy Kozma nővér fogadja el őt a napi étkezésekre. Aztán ez megmaradt végig, nemcsak Federek plébános idejében, hanem egy ideig Mentés Ferenc, Mentés József plébános úr alatt is. Sőt, még Sikli László plébános is a nővéreknél kosztolt. Kozma nővér mindenben segítette a papokat. A teológiára minden évben nagyobb összeget küldött a kispapok taníttatására. Amíg élt, úgy is nevezték: A papok Anyja!

(Beáta nővér visszaemlékezése, Kozma nővér egykori rendtársáé.)

Mindig közöttünk...

1942–48 között énekeltem a Kozma nővér híres leánykórusában. A kóruspróbák mindig szombaton voltak tanítás után, 12–14-ig a tomateremben. A próba azzal kezdődött, hogy előre toltuk a sarokból a zongorát. Ezalatt a négy szólam elhelyezkedett a megszokott helyén. A kottafelelős kiosztotta a kottalapokat. Mindez fegyelmezetten, pissenés nélkül ment végbe. Kozma nővér bejelentette, hogy azon az órán milyen feladatok várnak ránk, azután leült a zongorához és lejátszotta a megtanulandó művet. Elkezdődött a mű tanulása szólamonként, zongorakísérettel. A kétórás kóruspróba vigyázállásban zajlott, szünet nélkül. Nem éreztük a fáradtságot, mert nagyon szerettünk énekelni. Ezek a csodálatos dallamok átitatták a lelkünket, s végigkísértek egy életen át.

A Kozma nővértől kapott zenei műveltségemnek fiatal magyar tanárként irodalmi körön nagy hasznát vettem. Beethoven Örömmódája, Mozart Tavaszi dala, Schubert Pisztrángja, a Kodály-feldolgozások jól megfértek a népdalokkal. Az általános iskolások annyira megszerették a klasszikus dalokat,

hogy a végén a vasárnap délelőtti nevelő hangversenyekre is elvittem őket a marosvásárhelyi Kultúrpalotába. Voltak, akik megmosolyogtak érte mondván: paraszt füleknek nem való a klasszikus zene. Vagy már a klasszikusokat is demokratizálni akarod? – kérdezték epésen. A kérdésre kérdéssel válaszoltam: És te milyen alapon akarod kizárni az értelmes falusi gyereket az egyetemes kultúra értékeinek megismeréséből? Arany, Petőfi, Tamási, Móricz és sok más szellemi óriásunk nem faluról származik? – szólalt meg bennem a falusi tanító leánya. De mit törődtem én ezekkel a földhöz ragadt véleményekkel, ha kimehettem a friss tavaszi verőfényben az irodalmi körösökkel a közeli domboldalra, s Áprily meg József Attila tavaszi verseit szavalták a gyerekek, s szívből fújták Mozart Tavaszi dalát! Ilyenkor valahol a lelkem mélyén mintha Kozma nővér mosolygó szeme biztatott volna: Bravó! Csak így tovább, de a pianókra jobban vigyázni!

Pisztrángok

A falusi nyolcosztályos általános iskolából hat jó képességű leány jutott be a kilencedik osztályba, egy rangos városi elméleti középiskolába. Egy alkalommal énekórán a fiatal zenetanárnő bejelentette: ma Schubert Pisztrángok című dalát tanuljuk meg. Nem lesz könnyű feladat, ezért jól figyeljetek, különösen ti faluról jött gyerekek. Mi ezt már tudjuk, tanárnő! – így az egyik önérzetében megsértett lány. Az osztály hahotában tört ki. A tanárnő leereszkedő hangfekvésben mondta: – Bizonyítsátok be, hogy tudjátok! Az osztályban síri csend lett. A hat lány felállt és elejétől végig, pontosan úgy, ahogy Kozma nővér valamikor nekem megtanította, mindenki ámulatára elénekelte a Pisztrángokat. A tanárnő elismerő hangon csak ennyit kérdezett: – Kitől tanultátok ezt a darabot? A magyar tanárnőtől irodalmi körön, a falusi iskolában – válaszolták egykori tanítványaim természetes hangon. – Van még köztetek az osztályban, aki ismeri ezt a dalt? – kérdezte a tanárnő. Mindenki lehajtotta a fejét. – Arra kérlek benneteket, fordult a tanárnő a faluról jött lányokhoz, segítsetek megtanulni ezt a csodálatos dalt a többieknek is.

Lámpaláz

A második világháború után, 1945-ben később kezdődött meg az oktatás országszerte. Csak tavasz felé indultak meg a szekerek a tanulókkal (a vasúti hidakat felrobbantották), az Érmellékről, a Berettyó és a Kraszna vidékéről a szilágyosmlyói Szent Erzsébet Leánynevelő Intézetbe, ahol ferences rendi

apácák oktattak, akik között többen német ajkúak voltak. Már az első héten Kozma nővér újrászervezte híres leánykórusát. Mivel még új kórusművek nem születtek, de május elsején mégis fel kellett lépnie a kórusnak, Kozma nővér a vallásos kórusművek szövegét átjavította „haladóra”. A kongreganista induló záró sorát: „Győzelmes az élet, erős a halál, a fehér seregek szüzi zászlainál”, Kozma nővér egy merész mozdulattal új tartalommal töltötte meg: „Győzelmes az élet, eltűnt a vihar, a vörös seregek piros zászlaja alatt”. Egy cseppet sem rímelték a sorok, de ki törődött ilyen apróságokkal? Egy másik kórusmű átköltése kész paródia volt. A kiosztott kottalapokon lila tintával kihúzta a következő sort: „Jelszavunk örökre: talpra magyar!” S föléje írta apró gyöngybetűivel: „Jelszavunk örökre: munkára fel!” Mikor aztán elkövetkezett a nagy nap, május elseje, az ünnepségen mindjárt a díszbeszéd után a kórus következett. Kozma nővér nagyon izgattott volt: Vigyázni lányok! Figyelni engemet! – bízta a kórust, mielőtt felgördült volna a függöny. Fújtok mi lelkesen az átköltött sánta rímeket, ám amikor a dal végére értünk, az izgalom hevében a sokéves beidegződés eredményeként mégis csak a régi frappáns záróssal fejeztük be a dalt. „Jelszavunk örökre: talpra magyar!”

Mikor legördült a függöny Kozma nővér magából kikelve, sápadtan sziszegte: maguk hüék! Csinálni nagy baj nekem! Mindenki szekunda! Azután többet nyilvánosan nem léptünk fel, csak az intézet falai között, meg a római katolikus templom karzatán, ahol Haydn, Hndel, Beethoven, Mozart művei hangzottak fel németül, latinul és magyarul.

„A kórus, illetve a tanulók nemzetiségi összetétele a következőképpen oszlott meg: többségben magyarok voltunk, de szép számmal voltak köztünk Tasnád és Károly környéki sváb lányok, örmény és román származásúak (görög katolikus papok lányai, Radu Maria, Sinca Irina), egy vendéglői cigányzenész leánya, akit Kozma nővér hegedülni tanított, illetve zsidó lányok is. Annyi bizonyos, hogy soha sem nemzetiségi, sem vallási megkülönböztetés nem volt köztünk, Kozma nővér és növértársai csak a növendék teljesítményét, nem a hovatartozását értékelték.”

(Boér Klára, Kozma nővér egykori tanítványa)

„Igazi vezéregyéniség. Elhivatottságból lett apáca. Rendtársai az államosítás után visszatértek Németországba, ő igazi bajor kiállással itt maradt, menteni a menthető... Ökumenikus szellemben nemcsak a zeneoktatásra

fektetett hangsúlyt, hanem tanítványai lelki nevelésére is. Széles látókörű, gazdag műveltségű egyéniség, ki másoknak világitva égett, mint a gyertya... Kórust vezetett, szegények megsegítését szervezte meg igen nehéz körülmények között.”

(Szakács Mária tanárnő, Szilágysomlyó)

„Mondanom sem kell, hogy a legillusztrisabb személyisége volt Szilágysomlyónak... A zenei életen túl, melynek meghatározó alakja volt (nem volt Somlyón olyan kulturális megmozdulás, amin ne lett volna jelen), karitatív tevékenysége is számottevő volt. Élelmiszercsomagokat osztott a rászorulóknak, az apácáknak rendelt textíliát is szétosztotta, összegyűjtötte a becsempészett valutát és azt is jótékony célra fordította.”

(Acsádi Elek ny. oktatómester, Szilágysomlyó)

„Emlékezetem szerint, a szilágysomlyói kultúrház Kozma nővér áldásos munkájának köszönhető. 1934–35-ben németországi körútja alkalmával adományokat gyűjtött a kultúrház felépítésére. A tervet Brád Ferenc építész-mérnök készítette. Az építkezés meg is kezdődött, felhúzták a falakat és befedték az épületet. Még vakolatlan volt, padló sehol, csak a földet egyengették el, és meghívták Pele István magyar világbajnok tornászt, aki bemutatta a somlyói közönségnek is, ahogyan egy kézen megállt a korlátot.”

(Rácz András ny. oktatómester, Szilágysomlyó)

„Kozma nővér a gyerekek és a szegények barátja volt.”

(Birta Miklós ny. villanyszerelő, Szilágysomlyó)

„Kozma nővér idejében úgy megnőtt a zenéhez értő személyek száma, hogy három komolyzenei együttes is volt a városban: a gyerekek, az ifjak és a „meglett” zenészek. Koncerteztek itthon, a szomszédos városokban, Erdélyben. A bevételek közösségi célokat szolgáltak. A különböző származású, nyelvű és vallású zenebarátok együtt örültek a muzsikának. Papp Ernő, Láng Bandi, Nagy Sándor, Fodor László és mások nevei erről tanúskodnak.”

(id. Fodor László ny. tanár, Szilágysomlyó)

„Kozma nővér zenetanárom volt és kedves mentorom is egyben hosszú éveken át. Zeneiskolájában heti három óra elmélet és három óra gyakorlat

volt. Szigorú, következetes, rendszerető volt, beszéde enyhén németes kiejtésű maradt haláláig. A kultúrterem felügyeletét is ellátta, gondja volt a tisztaság, az igényesség a terem berendezésekor. Ott tartották a „rózsák bálját” (római katolikus rendezvény), az Anna-bált (református rendezvény). A zsidó lakosság lánygyermekai nagy számban jártak a zárdába az igényes nevelés, a művészetek, az idegen nyelv állandó tanítása miatt.”

(Balog Ilona ny. tanárnő, Szilágysomlyó)

Kozma nővér tanítványai messze földre elvitték a város zenei műveltségének hírét, melyhez hasonlót csak testvérvárosunkban, Nyírbátorban tapasztaltam. Tudomásom szerint Kozma nővér tanítványai közül Láng Bandi New Yorkban, Birtalan József a marosvásárhelyi vártemplomban, Boros Lajos Nagyváradon, Papp Dániel zongoratanárként Marosvásárhelyen, Szívós Márta hegedűsként Nagyváradon folytatta zenei tevékenységét.

A főpásztor szavaival indítottam a visszaemlékezést, zárjuk ugyancsak az ő szavaival: „Igen, ha mindazok, akik ismerték őt s látták életét, cselekedeteit, azt mondhatnák: nagy volt, hős volt, emléke örökké fennmarad. Vallom én is, hogy szülővárosomban fogalommal vált Kozma nővér, de ennek ellenére azt kell mondanom, hogy nem volt ő se hős, se szent, se emberfeletti ember, Übermensch, hanem egy egyszerű apáca, aki eleget tett hivatásának és teljesítette a feladatot. Igen, csak ennyi az egész. Az nem érdem, nem jár érte külön jutalom, mert csak kötelességteljesítése volt. Fogadalommal vállalt elkötelezettség (tisztaságra, szegénységre, engedelmességre), olyan ez, mint a pap, az édesanyák, édesapák elhivatása.”

Mit tehet még hozzá a helytörténész, aki egyben nevelő, közösségi ember és őszintén aggódik a város jövőéért? A 20. század nehézségei felett, többnyire győzni tudtak sorstársaink. Igaz, útmutatóra, sok-sok munkára, elhivatottságra és hűségre volt szükség, s nem utolsó sorban hitre, lelki erőre. S ez még ma is érvényes. Kishitűségünket le kell hogy győzze az anyanyelv-ápolás, a zene szeretete és művelése, a frázisoktól mentes magyarságtudatunk, a kultúra terjesztése és gyakorlása. Ez Kozma nővér igazi öröksége.

Könyvészet:

Prugo Verlag: Testvéreink, a szentek. Eisenstadt, 1982.

Németh László: Egyháztörténeti feladatgyűjtemény.

Dr. Hosszú László: Krisztusban szeretett testvérek, Kozma nővér temetése. (kézirat), 1980.

Historia Domus. Szilágysomlyó, 1905. A meghaltak anyakönyve, 168. o.

Szilágysági magyarok. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 1999.
 Tóth Miklós: Szilágysomlyó. Kolozsvár, 1994.
 Művelődés. 1994. 4. sz.

A visszaemlékezők névjegyzéke:

Acsádi Elek ny. mesteroktató, Szilágysomlyó
 Balog Ilona ny. tanárnő, Szilágysomlyó
 Birta Miklós ny. villanyszerelő, Szilágysomlyó
 Boér Klára ny. tanárnő, Somlyóujlak
 Fodor László ny. tanár, Szilágysomlyó
 Gál Anna (szül. Láng) ny. tanítónő, Szilágysomlyó
 M. Beáta nővér, Székelyudvarhely
 Mártonffy Erzsébet ny. tanítónő, Szilágysomlyó
 Nagy Klára háziasszony, Szilágysomlyó
 Rácz András ny. mesteroktató, Szilágysomlyó
 Schönstein István nyugdíjas, Szilágysomlyó
 Szakács Mária tanár, Szilágysomlyó
 Szilágyi Teréz tanítónő, Szilágysomlyó
 Szöcs Anna ny. tanítónő, Sepsiszentgyörgy

Dukrét Géza

A turulmadár, mint jelkép

A turulmadár legendája visszavisz minket népünk múltjába, az Árpád-nemzetség eredetéhez. Az „eredetmonda” több krónikásunk feljegyzései között szerepel. Anonymus, Béla király jegyzője, a Gesta Hungarorum 3. fejezetében írja: „Emesének fia született, aki az Álmos nevet kapta. Azonban isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert a teherben levő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszermind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el.” Kézai Simon, IV. László udvari jegyzője, 1283 körül A magyarok viselt dolgai című művében az Árpád-házat Attila hun király leszármazottjának tekinti. A 10. fejezetben írja: „Etele király címere, amelyet pajzsán viselt, egy madárhoz hasonlított – magyarul turul a neve – fején koronával. Ezt a címet a hunok egészen Géza fejedelem idejéig, amíg közösen kormányozták magukat, mindig hordták a

hadban.” Tovább így ír: „Mármost ezen kapitányok közül a Turul nembeli Árpád, Álmos fia, Előd unokája, Ügyek dédunokája a többieknél gazdagabb volt és hada is erősebb. Így hát hadával együtt ez az Árpád hatolt át először a rutén havasokon, és elsőként vert táborn az Ung folyó mellett.”

Egy, a 16. századból származó szövegben, amely összegzi az ősi krónikák szövegét és a szájhagyományt, ez olvasható (Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában – 82 old.): „...Attila, magyar király halála után...a magyarok másodízben jöttek ki Szkítiából, ilyenképpen Ügek fia Előd, Szkítiában Eumed-beli lánytól fiat nemzett, kinek neve Álmos, azért, mivel anyjának álmában egy héja-forma madár jelent meg, rászállott és ettől teherbe esett, méhéből sebes patak fakadt, mely nem a saját földjén növekedett meg. Ezért történt, hogy ágyékából dicső királyok származtak. Miután a somnumot, a mi nyelvünkön álomnak mondják és szüetést álom jövendőlte meg, ezért nevezték őt Álmosnak, ki Előd, ez Ügek, ez Ed, ez Csaba, ez Attila...fia volt...vagy azért hívták Álmosnak – ami latinul annyi, mint szent – , mivel az ő ivadékából szent királyok és vezérek voltak születendők.” Így született „Álmos vezér pedig, akinek segítője a Szentlélek volt...”

Krónikásaink ezt a történetet kisebb változásokkal írják le, s mivel Anonymus Álmos anyját meg is nevezi – Emesu – ezért nevezzük ezt a történetet Emese álmának.

Dúcz László: A közöttünk élő turulmadár című könyvében ezt írja: „Álmos és Árpád származása fontos számunkra, akiről krónikásaink, (ahogy fentebb láttuk – szerk. megjegyzése) úgy nyilatkoznak, hogy Attilától származnak. Viszont a Turul-legenda is teljesen egyértelműen a szkítákhoz, a hunokhoz és azokhoz az iráni pártusokhoz köti őket, akik eredetileg szkíták-hunok, csak a Káspi-tengert délről kerülték meg, bő ötszáz év alatt.”

Ugyan akkor azt is tudjuk, hogy Belső-Ázsia legtöbb népe ragadozó madáróستól származtatja magát. Így a régi népek gondolatvilágából származó, a magasból lecsapó isteni eredetű, életet hozó madarat nyugodtan összehasonlíthatjuk a Szentlélekkel. A Turul-család nem a turulmadártól származik, nem is isteni eredetre vall, hanem a fogantatás szentesítését jelöli. A megtermékenyítés mindenképpen isteni szándékból ered. Népművészetünk jelrendszerében számos helyen feltűnik, ugyanígy az iparművészetben, a középkori fegyvereken, zászlókon, edényeken, serlegeken. A Turulmadár szinte mindenhol felbukkan, ahol ezek a jelek alkotnak

képet, hiszen Isten küldötte, aké az Úr akaratát továbbítja. De találkozhatunk vele egymagában is, korábban (pl. honfoglalás kora) női ruhák díszítéseként, mert viselője az „áldott állapotot” várta, amit ma sajnos terhességnek neveznek. Vagyis a turulmadár ebben a formájában nálunk magyaroknál élt és él még ma is, mint ahogy egyedül a mi nyelvünkben találjuk az áldott állapot kifejezésimódot a gyermekvárásra. A turulmadár eljött és elvezetett bennünket ide, a Kárpát-medencébe, Attila földjére. „E felfogás, ami szülte e madarat, benne maradt az emberekben, velünk együtt élt még akkor is, amikor már csaknem elfeledtük nevét. Ez a „pogányból” katolikusba átültetett gondolkodásmód adhat magyarázatot arra is, hogy Szent István miért Szűz Mária oltalmába ajánlotta az országot.”

A kaukázusi, de még inkább a dél-kaukázusi őshaza létezését igazolja Kézai azon megjegyzése is, amely Attila ruházatáról szól: „A viselet módjában és alakjában mind maga, mind a nemzete a médok módját tartja vala.” S hogy ez nem tartozik a mesék világába, hanem valóság, tekintsük meg Szent László hermáját, amely bizonyítja, hogy készítöje az 1460-as években még tudott erről a származásról, hiszen pártus ruhát és hajviseletet mintázott meg.

Egy másik tény, amit meg kell említenünk, hogy Árpád és honfoglaló magyarjaink a Kárpát-medencébe érve a saját nyelvükön beszélő népeket találtak. Ezt számos régészeti lelet is bizonyítja. Ezek szkíta-szarmata-jazig-alán „szittyák” voltak, mert máskülönbén ilyen kis létszámú, körülbelül 300 ezer árpádi népesség, mint hódító sereg, elveszítette volna a saját nyelvét. Árpád, a maradék ittlévő avarokat is újjászerveve, a 890-es évektől megalapítja azt a dinasztiát, amelyet Emese megálmodott, és amit a Turulmadár előre jelzett. Tehát a korabeli, vagy azt megközelítő leírások, néprajzi és régészeti emlékeink a szkíta-hun-pártus-avar-kusán rokonságot igazolják. Ezekhez a népekhez köti nemzetünket a Turul-legenda és a szkíta ősanya története – mint ahogy Dúcz László könyvében is említi. A magyarok csak onnan jöhettek, ahonnan a Turulmadár mítosza és ez fordítva is igaz.

Az, hogy a „Turul-származás” milyen tekintélyt biztosított az Árpád-ház tagjai számára, bizonyítja a történelem. A trónutódlásnál láthatjuk, hogy nem mindig az egyenes leszármazott került a trónra, hanem azok, akik Álmostól és Árpádtól származtak, a Turul nemzetség apai ágán. Dúcz László szépen megfogalmazta: „Ezt szolgálta a Turul-legenda, mert egy olyan hitet adott, amely az egész népre kihatott, hogy ugyanis a Turullal jelzett család tagjai alkalmasak a vezetésre és csak a Turul-család tagjai lehetnek vezetőik.

Mert ők azok, akiknek isteni küldetésük van, őket álmolta meg Emese, ők az Atya küldöttei.” Az Árpád-ház kihalása után a legenda eszméje kezdett feledésbe merülni. „Az új főurakra már nem hatott a varázslatos erő, a legenda által elmondott születés és hatalom, amit a származás biztosított.” Ámde még ma is tart e családba vetett hit, oly sok feledtetés után is. „Igaz, minden bizonnyal már nem az ősi formájában tündöklő mítoszban rejlő bizalom ez, hanem már ízig-vérig keresztény hittel átítatott tisztelet a királyi család iránt. Gyökere azonban e tiszteletnek a „pogány” Turul-legenda – Emese álma – amely századokon át összefogta, eggyé kovácsolta és így fenntartotta a magyarságot. Ezért olyan fontos, hogy ma is tudjuk, mi az a Turulmadár, ne hagyjuk emlékéit elveszni vagy bemocskolni, netán együgyű mesévé süllyeszteni.”

Nem véletlen, hogy a millennium évében felépített úgynevezett „ezredéves” emlékműveken felkerült az újra megtalált turulmadár. De az sem véletlen, hogy az 1940 és 1944 között épült első világháborús emlékműveken szintén turulmadarat helyeztek el. S ma szintén a turulmadaras emlékművek reneszánszát éljük, amely bizonyítja, hogy megértettük a legenda lényegét, összetartó erejét.

2000. októberében felavattuk Székelyhídon az eredeti állapotába visszaállított, 1896-os turulmadaras millenniumi emlékművet. Ekkor határoztuk el, hogy felmérést végzünk egész Erdélyben a még meglévő emlékművekről. Sikerült 40 felmérést feldolgozni. Voltak, akik komoly tanulmányt küldtek, de számos emlékműről nem maradt fenn semmi dokumentum, így leírása csak maga a műemlék, vagy a róla készült fénykép alapján történt. A nagyváradi zászlótartóról, a marosvásárhelyi, élesdi emlékműről csak fényképet kaptunk, minden leírás nélkül. A szaniszlói, a kászoni emlékművekről még fényképünk sincs. És vajon hol volt és van még turulmadaras emlékmű, sajnos nem tudjuk.

Turulmadaras emlékműveinket több csoportba oszthatjuk. A monumentális emlékműveink az 1896-os honfoglalási millenniumi év tiszteletére épültek. Ezek közé tartoztak a bihari, dési, zilahi, székelyhídi emlékművek, melyek közül csak a székelyhídi áll, felújítva, a többi megsemmisült. Szintén régi és még ma is áll a fehéregyházi Petőfi-emlékmű, és a madéfalvi Siculicidium-emlékmű. A turulmadaras emlékművek nagy része 1941 és 1944 között épült, mint első világháborús emlékmű, ritkábban mint országzászlótartó. Itt szintén a honfoglalásra is gondoltak, mert legtöbbször rajta volt a Szent István-i országtérkép, beleírva, hogy így volt, így lesz.

Főleg ez lett a vesztük, mert erősen revizionista ízet véltek felfedezni benne. A negyvenes évek végén legtöbbjükéről leverték a turulmadarat. Néhányuk teljesen megsemmisült, mint a bihari, bihardiószegei, nagyváradí, nagykárolyi, sárközújzlaki, málnásfürdői, valamint a Rákóczi-emlékmű, Nagykárolyban. A negyvenes években ezek mellett tartották a nemzeti ünnepeket, sőt a vallási ünnepeket is. Ilyenkor magyar nemzeti viseletbe öltöztek. A Partiumban Albison, Irinyben, Berzován, a Székelyföldön szinte mindenütt átvészelték e nehéz időszakokat. De az 1989-es fordulat után sok helyen visszahelyezték a hiányzó turulokat, sok emlékművet felújítottak és kiegészítették a második világháború hőseit tartalmazó táblákkal.

A turulmadaras emlékművek egy kisebb része 1989 után épült, mint világháborús vagy millenniumi emlékmű. A 2000-ben épült millenniumi emlékművek közül megemlítjük a bihari, szentjánosi, málnásfürdői, nagybaconi emlékműveket. Összesítve Bihar megyében hat, Arad megyében egy, Szilágy megyében három, Szatmár megyében nyolc, Temes megyében három, Kolozs megyében egy, Maros megyében kettő, Hargita megyében tizenhárom, Kovászna megyében három emlékművet mértünk fel. Azóta már értesítettek, hogy még máshol is található, amelyről nem tudunk. Manapság szokássá vált, hogy újra itt ünneplik március 15-öt, a falu vagy a város napját, a hősök napját, a halottak napját, mindig koszorúzással és iskolások előadásával egybekötve, így vezetve rá az ifjúságot a turulmadár jelentőségére. De más, az illető település számára jelentős napon is mindig megkoszorúzzák a turulmadaras emlékműveket, amelyek szinte mindig a himnusz eléneklésével végződik. Ma már csak a Székelyföldön öltöznek fel nemzeti ruhába.

Ismertetőmet a honfoglalás legendájával zárnám, amely írásos formában nem nagyon található meg, de megmaradt mint szájhagyomány a nép emlékezetében:

„A magyarok fejedelme álmodta egyszer, még amikor a meotisi mo-csaraknál éltek. Hatalmas sasok támadták meg az állataikat és kezdték szét-tépni azokat. Az emberek megkísérelték elzavarni őket, de nem sikerült, mert mindig máshol támadtak. Ekkor megjelent egy gyors, bátor turul és a magasból támadva megölte az egyiket. Ezt látva a többi sas, elmenekült mind. Ezért elhatározták a magyarok, hogy elmennek máshová lakni. Elindultak Attila földjére, melyet örökölt hagyott rájuk, de az utat nem ismerték. Ekkor ismét megjelent a Turulmadár, s a fejedelem fölé szállva lekiáltott neki, hogy kövessék őt, míg el nem tűnik a szemük elől.

Az álom után nem sokkal dögvész ütött ki az állatok között, s a mindenfelé fekvő tetemeken lakmározó keselyük közül egy arra repülő turul a magasból lerúgta az egyiket. Ezek után, felismerve az álmot e jelenetben, az összes magyarok felkerekedtek és követték a turult. Ahol a madár eltűnt a szemük elől, ott táborot ütöttek, majd amikor ismét előtűnt, újra követték minden népükkel együtt. Így jutottak el századok alatt Pannóniába, Attila egykori földjére. Itt azután a madár végleg eltűnt szemük elől, ezért itt maradtak.”

Lakoné Hegyi Éva

Múzeumalapítási törekvések a Szilágyságban

Hajlamosak vagyunk arra, hogy közintézményeinkkel kapcsolatban csak dátumokban gondolkozunk, holott több évtizedre visszamenő társadalmi igény volt az, ami ezeket életre hívta. A múzeumok megalakulása esetében is ezt tapasztaljuk.

Bár, konkrétan a szilágysági, illetve zilahi múzeum megalakulásának előzményeiről és létrejöttéről szeretnék beszélni, de előtte, tekintsük át a tudományos élet erdélyi megszervezésére tett kísérleteket és megvalósításokat.

A tudományos élet szerveztségének szükségét Erdélyben elsőként Bod Péter fogalmazza meg 1760-ban. Szükségesnek tartja a magyar nyelv fejlesztése és a tudományok művelése céljából egy tudós emberekből álló társaság megalakítását. A szándék, csak szándék maradt, támogatottság hiányában nem valósult meg. Erre a sorsra jutott Batthyány Ignác gyulafehérvári püspök elképzelése is, aki, bár 1798-ban megalapította a Batthyaneumot, de a tudányszervező és terjesztő terveinek megvalósítása elmaradt.

Valamivel több sikerrel járt Aranka György törekvése egy nyelvművelő-társaság létrehozásában. 1791-ben az erdélyi országgyűlés nem csak a javasolt társaság felállításának gondolatával foglalkozott, hanem a társaság tervezetének véleményezésére alakított országgyűlési bizottság múzeum-szervezési gondolattal bővítette ki azt. A felállítandó nyelvművelő társaság alapvető feladata mellett javasolják: könyvek, képek, pénzek, címerek, feliratok és régiségek gyűjtését is. A társaság működése 1810-ben szűnt meg, részben a Főkormányzók akadékoskodása, részben pedig a pártolás- és pénzhiány miatt.

Néhány év múlva megkísérelték az Aranka féle társaság felélesztését. Alapszabályát, költségvetését Döbrentei Gábor készítette el, s jóváhagyás végett a Főkormányzékhoz továbbították. Megerősítés, jóváhagyás soha nem érkezett, s így ez a kísérlet is megbukott. Egy évtizeddel később, 1823-ban, Bölöni Farkas Sándor tudóstársasági tervezetében teljes határozottsággal felvetette az erdélyi múzeum felállításának gondolatát, megszervezésének módozatát. Kezdeményezése, főleg a hivatalos körökben, süket fülekre talált.

Megszületett tehát a múzeum szükségének gondolata, szűk körben terjedt is. 1837-ben híre ment, hogy gróf Kemény József oklevél-, kézirat-, könyv- és ásványgyűjteményével meg akarja teremteni a kolozsvári múzeum alapjait. Példáját követné rokona, gróf Kemény Sámuel is. Felajánló levelüket Erdély legjelentősebb napilapja, az Erdélyi Híradó 1841. március 9-i számában teljes terjedelmében közölte. Ettől kezdve a múzeum állításának kérdése a kolozsvári és az erdélyi közvélemény fókuszába került. Ezzel a kérdés eszmei része elő volt készítve. Az 1842-ben összeülő erdélyi országgyűlésnek kellett volna kimondania az Erdélyi Nemzeti Múzeum megalakulását. A szászok azonban hevesen elleneztek, hiszen Bruchenthal Sámuel végrendeletével 1803-ban megalapította a szászok múzeumát, s ezért feleslegesnek tartották egy újabb hasonló jellegű intézmény létrehozását. Ellenkezésük megakadályozta Bécsben is a múzeumalapításra vonatkozó törvény szentesítését.

Az 1848–49-es szabadságharc és az azt követő önkényuralom időszaka sem tudta a múzeumalapítási eszmét kitörölni a vezető értelmiségiek fejéből. Mind világosabbá vált, hogy az erdélyi országgyűlés régebbi múzeumállító szándékát, éppen a magyarság öntudatra ébresztése érdekében, végre meg kell valósítani. E gondolat első kimondója Kővári László történetíró, legtekintélyesebb harcosa és patrónusa, gróf Mikó Imre volt. A múzeumot egyesületi úton szándékozták létrehozni. A beérkező megajánlások sokasága meggyőzte gróf Mikó Imrét és küzdőtársait az elgondolás helyességéről. Míg folyt a szervezkedés, Mikó többszöri személyes közbelépésével sikerült Bécsben kiaszközölnie, hogy 1859. november 23-ra összehívassák az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlését. A háromnapos közgyűlés munkálatait, a kolozsvári és a Kolozsvárra gyűlt erdélyi magyarság feszült érdeklődéssel követte. A közgyűlés elfogadta az alapszabályzatot és az intézmény fenntartásának költségvetését. Az újonnan alapított EME alapszabályzatában hármas célt határozott meg: 1. a múzeum létesítése és fenn-

tartása; 2. a múzeumi anyag tudományos feldolgozása és 3. a tudomány és művelődés magyar nyelven való művelése. Ezzel kezdetét vette Erdélyben a szervezett tudományos élet, aminek eredményeit ülészakonként és az 1861-től megjelenő egyesületi évkönyvben, majd az 1879-től megjelenő Erdélyi Múzeum folyóiratban teszik hozzáférhetővé bárki számára.

A kiegyezés (1867) utáni nyugodtabb időszakban a vármegyék igyekeznek helyi szintű múzeumegyesületeket létrehozni. Szilágy vármegyében aránylag későn vetődik fel a kérdés, mert maga a vármegye is csak 1876-ban alakult. A vármegye törvényhatósága több ízben foglalkozott a kérdéssel, így 1873., 1875., 1876. évi gyűlésein, de az egyesület megalakításának konkrét lépésére 1878 tavaszán került sor, amikor megválasztják a megyei szervező bizottságot. A választmány elhatározza, hogy tagok toborzására felhívásokat és aláírási íveket bocsát ki, amivel Pungur Gyulát és Borbély Sámuelt bízták meg. A létesítendő múzeum helyiségének a megyeháza egyik szobáját, a közgyűlési teremmel szemben lévő, jelölik meg. A bizottság feladata volt az alapszabályzat kidolgozása is.

A Szilágymegyei Múzeum Egyesületnek alakuló közgyűlését 1880. decemeber 30-án tartották. A szervezőbizottság elnöke Baranyi Ágoston főispán bejelenti, hogy „...az alakulásra megkívánt számú tagok aláíratkoztak és ennél fogva az egylet megalakításának útjában akadály nem áll”. Az alapszabályzat belügyminisztériumi jóváhagyásáig megválasztották az ideiglenes vezetőséget: elnök Baranyi Ágoston, igazgató Szikszai Lajos (később vármegyei alispán), pénztárost és választmányi tagokat. Ekkor ajánlja fel Szikszai a megalakuló múzeumnak oklevél, érem, cserép, kő és bronz eszközök, valamint ásványi kövületek gyűjteményét.

1881 szeptemberére megérkezett a jóváhagyott alapszabályzat, s a 26-án tartott közgyűlés kimondja a Szilágy-vármegyei Múzeum Egyesület megalakulását, megerősíti az ideiglenes vezetőséget, s a múzeum örének Pungur Gyula polgári iskolai tanárt kéri fel.

Lássuk melyek voltak a legfontosabb célkitűzések? Alapszabályzat I. szakasz, 2. paragrafus: „...Szilágy vármegye egész területén a történelmi múltat lehetőleg felderíteni s a múlttá váló jelent megőrkíteni; e végből felkutatni és egybegyűjteni mindazt, mi a tudomány, művészet, irodalom, az ipar és kereskedelem, a gazdaszat és földművelés, a politika és közélet terén, mint vármegyei nevezetesség feltűnt; a vármegye kitűnő férfainak arcképeit, életrajzait és műveit megszerezni; a koronként változó népviseletet természetben vagy fényképezve megőrizni; egybegyűjteni az állat-, növény-

és ásványország minden fajainak a vármegyében előforduló termés, vagy művelés útján szerzett példányait; a vármegye történelmi értékű romjait a végenyészettől megóvni, a vármegyében elszórtan létező régiségeket, történelmi emlékeket, okmányokat, nyomtatványokat, nemesi címereket, községek pecsétjeit felkutatni s megszerezni, vétel vagy adományozás útján egybegyűjteni, a meg nem szerezhető dolgokról másolatot szerezni, a munka eredményét a Zilahon létesítendő s az egylet felállítása napjától s azon naptól, melyen az létre jött, Szilágy vármegye tulajdonát képező állandó múzeumban összpontosítani s a nagyközönség használatára, a régészet megkedveltetésére, a közművelődés terjesztésére s az ez iránti minél szélesebb körű érdekeltség felébresztésére a vármegye által e célra felajánlott nyilvános helyiségben kiállítani.”

Az intézmény megszűnése esetén a 32. paragrafus így rendelkezik: „....Feloszlás esetén.....a gyűjteménye.....a Zilahi ev. ref. főtanoda tulajdonába menend át, úgy az minden más zilahi tanintézetnek is közhasználatul szolgáljon.”

A Szilágy-vármegyei Múzeum Egyesület tagjainak betűsoros névjegyzékében, ahol 72 alapító, rendes és pártoló tag szerepel, több falu és község neve is olvasható, pl. Désháza, Menyő, Lele, Magyarvalkó, Szilágyosmlyó város és mások.

Az Egyesület támogatását szolgálta és céljának elérését segítette Cserei Jánosné, Torma Károly és mások adományai. Az Egyesület munkája folytán évről évre szépen gyarapodtak a Szilágysággal kapcsolatos íratlan (régészeti) és írott források. Az anyag tárolására és bemutatására bútorzatra volt szükség, amint Pungur Gyula múzeumőr Szikszainak 1896 februárjában küldött átiratában olvassuk „....mellékelten betérjesztem Zsiga Sándor helybeli asztalosnak 2 db. költségszámítását a múzeum számára kialakított s a befejezéshez közel álló három szekrényről.”

A Szilágy-vármegyei Múzeum Egyesület a tárgyi emlékek gyűjtése és néhányuk tudományos ismertetése mellett, az 1900-as évek elejétől, az Erdélyi Nemzeti Múzeum irányítása alatt meginduló, a római limest és a porolissumi castrumot kutató munkálatok támogatója is. 1908-ban Posta Béla, majd Buda Árpád végeztek kutatásokat. Közbe jött az első világháború vihara s abban a politikai, területi és adminisztrációs változásban az Egyesület alapszabályzatának 32. paragrafusá értelmében, a múzeumi gyűjtemény a Wesselényi Kollégium tulajdonába került. Erre utal Roska Márton kolozsvári múzeum igazgató 1941–42-ben a vármegyéhez küldött s

a porolissumi ásatások folytatásával kapcsolatos leveleiben: „...az előkerülő régészeti anyag egy részével a Wesselényi Kollégium kis múzeumát lehetne megnövelni”. Egy nagyobb múzeum létrehozásának gondolata foglalhathatta a vármegyei vezetőséget, mert egy évvel később, 1943-ban, az alispánnak címzett levelében dr. Radnóti Aladár, a porolissumi ásatások vezetője, arról ír, hogy „...az ásatásoknál előkerült anyag egy része is a megnyíló vármegyei gyűjteménybe kerül. Ezért Méltóságos Uram szíves támogatását kérem.” A múzeum szervezése folyamatban volt. 1944 februárjában Roska Márton arra kéri az alispánt, hogy vármegyei szinten gyűjtsék össze a már előkerült „régészeti és történelmi becsü emlékeket”. Az alispán a helységek polgármestereinek és főszolgabírónak továbbítja a kérést és 60 napos határidőt szab meg a pontos összeírás elkészítésére és annak a megyéhez való továbbítására. Eddigi ismereteink szerint, ez az utolsó olyan dokumentum, ami a vármegyei múzeum megteremtéséről szól. Októberben már a Szilágyságban is dörögtek az ágyuk, ropogtak a fegyverek és bevonult a „dicsőséges felszabadító hadsereg”. Ezzel kezdetét veszi a mindannyiunk által jól ismert új korszak. Feloszlatták az évszázados vármegyarendszert és bizonyos kritériumok alapján, rajonokra osztják fel a Szilágyságot is. Ezeknek egy része a kolozsvári tartományhoz tartozott, köztük Zilah is.

Kolozs tartomány Művelődési osztályának 3438 sz. határozata alapján, 1951. május 15-től megalakultnak tekintik a Zilah rajoni múzeumot. Az intézménynek helyiséget augusztusban biztosítottak, ami egy államosított épület emeleti részének négy helyiségéből állott (150 m²). Ebből két helyiség volt alkalmas kiállításra (72 m²). A minden előkészítés nélkül megalakított múzeum személyzete az igazgatóból és takarítónőből állott.

Ennek az időszaknak jellemzője a tárgyi emlékek helyének felkutatása és megszerzése, vétel vagy adomány útján. Ekkor, 1955 nyarán, kerül sor a Wesselényi Kollégium gyűjteményének átvételére is. A gyűjtemény, amint már említettem, a Szilágý-vármegyei Múzeum Egyesületé volt, s az alapszabályzat 32. paragrafusának értelmében, feloszlása estén a kollégium tulajdonába megy át, aminek alapanyagát a Szikszai Lajos alispán magángyűjteménye képezte. Elmondhatjuk, hogy a történelmi korokat átélő Szikszai-gyűjtemény egésze (?) vagy csak megmaradt része (?) – leltár hiányában ezt nem tudhatjuk –, a zilahi rajoni múzeum kezdő, alapgyűjteményét képezi a maga 178 tárgyával. Közülük többet ma is megtekinthetünk a megyei múzeum ókort bemutató részlegének tárlóiban.

Ugyancsak 1951-ben, a több ízben Porolissumon folytatott régészeti

ásatásokból előkerült lapidáriumi anyaggal gyarapszik a múzeum. A 46 darabot számláló kőtári anyagot (oszlopfők, feliratos kövek, dombornúvek és töredékei) a kutatások vezetői Mojgrád faluban raktározták, elszállítását a háború megakadályozta.

A véletlenek útján, vagy mezőgazdasági, építkezési munkák alkalmával előkerült régészeti tárgyak vagy érmék megvásárlása folyamatos volt s ennek köszönhetően 1955 végén a múzeum 3259 tárggyal rendelkezett.

A múzeumi gyűjtemény gyarapodásával az először kiutalt épületrész szűkké vált. A rajoni vezetőség 1955-ben, használatra átadja a zilahi volt Iparos Egylet székházának egy részét, amely hat helyiségből állt. Itt működött a könyvtár is, s ennek elköltözésével, 1960-ban, az egész épület a múzeum tulajdonába került.

1958-ban egy újabb, 3726 darabot számláló, főleg régészeti tárgyakkal álló gyűjteménnyel gazdagodott a múzeum. Ez a leletegyüttes Wesselényi-Teleki-gyűjtemény elnevezéssel vált ismertté a szakirodalomban. A családi hagyomány szerint, ifjú Wesselényi Miklós (1796–1850) kezdte meg a történelmi emlékek gyűjtését s folytatták az utódok is. A gyűjtés elkezdésének számos oka lehetett, ilyen pl., hogy Wesselényi Miklós fiatal korában már több nemesi család gyűjteménye ismert volt, róluk tudomása lehetett; hogy ebben az időben voltak az erdélyi tudományos élet megszervezésének és múzeumállításának próbálkozásai, és mint kolozsvári diák megismerhette ezeket az eszméket; hogy későbbi utazásai alkalmával, de különösen az 1822-ben Széchenyivel tett nyugat-európai barangolásakor lehetősége volt a már létező antik tárgyak gyűjteményeivel megismerkednie. Feltételezésünk szerint, ezek az ismeretek, és még ki tudja mi, járultak ahhoz, hogy a Wesselényi-birtokhoz tartozó Mojgrád határába lévő Porolissumon és környékén előkerülő római és más történelmi korok emlékeinek gyűjtését megkezdje. Seres Miklós mérnök, a Wesselényi-Teleki-birtok utolsó gazdasági intézője mondta el az 1960-as évek végén, hogy a gyűjtemény úgy felszaporodott, hogy külön szobában, erre a célra készített szekrényekben tárolták. Az apróbb tárgyakat használatuk, formájuk és anyaguk szerint csoportosítva, külön kartonlapokra rögzítették. Elmondása szerint, 1944-ben a gyűjteménynek csak egy részét sikerült ládákbá csomagolva a zsidói református parókia padlására menekíteni, a többi tönkrement. A megmaradt ládák anyagát adományozta Teleki Béláné a zilahi múzeumnak 1958-ban. Ez alkalommal a zsidói kastély udvarán tárolt kőtári anyagot is beszállították Zilahra.

A múzeum 1965-ig csak történelmi profilú volt. Ekkor átalakították ún. vegyes profilúvá, ami azt jelentette, hogy népművészeti és képzőművészeti osztályokkal bővült. Itt jegyzem meg, hogy a kiállítási terület megnövekedésének, az új szakosztályok létesítésének, a gyűjtemény állandó gyarapodásának ellenére, a múzeumi munkát 1951–1969 között, két szakember és egy takarítónő látta el. Az 1968-as adminisztrációs átszervezéssel megalakult Szilágy megye s ezzel a múzeum státusa is megváltozott megyeire. Megszűnt a kolozsvári múzeumtól való függőség, s az új státus önálló kutatási lehetőségeket biztosított. Megszaporodott a szakemberek száma s lehetővé vált a szakosztályok keretén belüli, korok szerinti szakosodás, főleg a történelmi részlegen.

Lehetőség nyílt egy konzerváló-restauráló és egy fotólaboratórium megszervezésére, működtetésére és a szakkönyvtár kialakítására.

1976-tól rendszeressé vált az országos szintű tudományos ülésszakok megrendezése. A bemutatott szaktanulmányok az *Acta Musei Porolissensis* című évkönyvben jelentek és jelennek meg.

A múzeumi munka sokrétűségét nem taglalom, hiszen a címben is jeleztem, hogy az intézményalapítási törekvésekről szólok és eljutottam a megvalósításig. Annak is, kiemelt módon, az első szakaszát részleteztem, mert akkor kerülnek be a közintézményi rendszerbe, esetünkben a múzeumba, azok a gyűjtemények, amelyek az erdélyi magyar tudományos élet részét alkották. Ezeknek tudatosítása elengedhetetlen kötelességünk.

Könyvészet:

Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai. Kolozsvár, 1942.

Erdélytörténeti könyvek, I., Debrecen, 1997.

Állami Levéltár Zilah, fond Múzeum Egyesület.

Idem, fond Szilágy vármegyei főhatóság.

Acta Musei Porolissensis, I., 1977., 23–33.

Idem, IV., 1980., 665–703., 861–863.

Megyei Múzeum Zilah, Leltárkönyvek.

Borbély Gábor

Szőlő és bor az Érmelléken

Az Érmellék a történeti Bihar és Szilágy vármegyék jellegzetes földrajzi tájegysége. Meghatározó táji sajátosságai (voltak) a vizekben élő növényekkel benőtt lápos területek, a végeláthatatlan náderdők, a mocsár vizébe húzódó hínárosok, a fészkelő vízimadarak, temérdek hal, csík és nádaly. Parttalanul folydogált az Ér ebben a legendás vízvilágban!

Geológusok szerint az utolsó eljegesedés végén (újpleisztocén) a megolvadt vizek itt zúdultak le az Alföld felé. Itt hömpölyögtek a Tisza, a Szamos, a Kraszna ösei. Ők alakították ki a 3–5, de néhol 10–12 kilométer széles völgyet. Később „megtűlyedt a Bodroghöz és a Szatmári-síkság északi része”, így előbb a Tisza (30–25 ezer éve), majd a Szamos is új medret talált (kb. 15–13 ezer éve), legvégül pedig a Kraszna (kb. hétezer éve) fordult az Ecsedi-síkság tálszerű süllyedéke felé.¹ Ebben a számára túlméretezett, tektonoszerű széles völgyben, a nádasok közt kanyarogva bujkált, bukdácsolt az Ér vize. Különösen Érhatvan és Pocsaj között lassult le a víz folyása. A táj lejtésszöge a kb. 65 kilométeres szakaszon mindössze 18 méter. Így a számtalan ágra szakadó víznek csak a kisebbik fele folyt le a Nagysárrét egykori árterületére. Nagyobbik része megrekedt a sekély mélyedésű, sással és náddal benőtt, vízjárta mocsarakban. Csak a híres érmelléki halászháló, s a rétes emberek ismerték ki magukat a mocsarak útatlan világában.

Az Ér folyócska igazi arcát lényeglátóan fogalmazta meg Ballagi Aladár történész: „Az Ér igen sajátos víz: se nem folyó, se nem csatorna, se nem mocsár, de mindenikből van benne valami. Nem csak partja, de medre is teli vizekkel... áradásainak egyik legfőbb oka, a medrét ellepő sűrű növényzet. A hínár és a kardos formációjú növények gyökerei összegubancsolódva erősen gátolják a víz lefolyását.”² Hasonlóan látta Ady is: „Az Ér nagy, álmos, furcsa árok, // Pocsolyás víz, sás, káka lakják.”

Az Ér folyócska neve már Anonymus *Gesta Hungarorum* című regényes, ám naiv okfejtésű történeti művében is előfordul: UMUSOUER alakban. Kiss Lajos szófejtése szerint „az elsődleges OM /O/ SÓ – ÉR névváltozat elülső néveleme a magyar OMLIK igével összefüggő régi nyelvi OMOS igének a folyamatos melléknévi igeneve. A később önállósult második névelem a magyar ÉR lusta folyású, iszapos medrű folyóvíz.”³

Neve az írásos forrásokban legkorábban 1274-ben bukkan elő:

FLUVIUS HER BOCSHIDA, MAJD 1307-ben IUXTA ER NYÉK szöveg-összefüggésben.⁴ Mint tájnév 1455-ben tűnik fel, egy éradonyi határjáró oklevélben: ÉRMELLÉK TERRAE ARABILIS.

Az Érmelléknek ez a sok-sok évezredes, őshonos arca, sajnos már a múlté: 1967 és 1970 között folyószabályozás és árvízmentesítés „fedőnév” alatt, a természetvédelmi szempontok iránti cinikus igénytelenséggel elpusztították e sajátos szépségű és értékű táj csodálatos élővilágát.

Az Érmellék másik jellemző képét, formáját az a dombvonulat adja, mely Tasnádtól Diószegig húzódik, északkelet-délnyugat irányban. Akár a Réz-hegység előhegyeciként is felfoghatjuk e szelíd dombokat, melyek magassága csak helyenként közelíti meg a 200 métert. Szalacs és Margitta között lépnek a megyébe, majd az Ér és a Berettyó között, hol magasabbra kapaszkodva, hol ereszköve, Félégyháza alatt roskadnak a rónaságba. Az enyhe hajlatú dombokat párhuzamos völgyek, agyagos vízmosások törik meg, melyeken a hólé, vagy a nyári zápor vize hirtelen lerohanhatott az Ér vagy a Berettyó széles mocsársávjába.

Az érmelléki szőlőhegyek talaja „diluviális eredetű”. Televényben, szerves eredetű anyagokban szegény. földje inkább vöröses agyag. Felépítését a hajdani ősfolyók építőmunkájának köszönheti. A visszamaradt hordalékkúpok finom porát a szél kifújta, s „a nedvesebb helyeken a lehullott por vörösayaggá állt össze.”⁵ Kedvezőek az éghajlati viszonyok is, főként a nyári napfénybőség. A napsütéses órák száma egy évben kb. 2000 óra. A csapadék évi átlaga 620–640 milliméter körüli négyzetméterenként.

Hogy mióta folyik szőlőtermesztés az Érmelléken, arra ma már lehetetlen pontosan válaszolni. Bunyitay Vince apátkanonok, egyháztörténész Az egyedi apátság története című munkájában, meggyőző okfejtéssel tárja elénk, hogy az itteni szőlő- és borkultúra meghonosításában a szerzeteseknek úttörő szerepük volt: „Hazai szőlőművelésünket nem igen szokták fölvenni egész az Árpádok korába, pedig ez ellen bizonyítanak az említett korban, sőt már a XI-ik században is előforduló Szőlős helyneveink. Magában Biharmegyében is már a XIII-ik század elején említetik Szőlős falu... De hogy a legrégebb adatot említsem: miért adott, vagy jelölt volna ki Szent László a szentjobbii apátság számára, mint azt a nevezett apátság alapító leveléből láttuk – pinczéreket, pinczemestereket, ha ott szőlőművelés már akkor nem volt? És ha volt, amint késékvül volt, kinek tulajdonítható annak meghonosítása, nemesítése? bizonyosan nem országunk nagyjainak... nem is a föld népének, mely azon időben inkább hajlott és értett a kevesebb

fáradtsággal járó baromtenyésztéshez: hanem bizvást tulajdonítható szerzeteseinknek.”⁶

Szentjobb az érmelléki dombok alatt, a Berettyóra néz. Az I. László király alapította monostorban őrizték a szentjobbot, I. István király épen maradt jobbját. Az egyedi bencés apátság, a Gutkeledek nemzetiségi monostora Diószeg szomszédságában, a debreceni út mentén állt: völgyek által keresztezett fennsík. A 14. században, családi viszályoknak tudhatóan a monostor elpusztult. Ám a közelében kiépült Egyed falu határában 1552-ben Szőlőhegyhát és Pincékvölgye határmeveket írtak össze.

Szőlőt termesztettek a megyének nevet adó Bihar nagyközség határában is: „1214-ben Boleszló váci püspök azon 5 bihari szőlőt, melyet testvérétől, Elvin váradi püspöktől vásárolt, a leleszi prépostságnak adta. A bihari hegy szőlőit említik 1299-ben is, amikor Gudkeled nembeli Kozma ispán itt levő szőlője 2/3 részét, mely Bihari Bertalan és Albai Dénes szőlőivel szomszédos, 12 márkáért eladta Reszegi Istvánnak.”⁷

A Várad fölél hirtelen emelkedő dombokon is nagyhírű szőlőművelés alakult ki. Azóta a városban olvasztott, Szőlös falu első lakóit is, bizonyosan a királyi szőlők művelésére telepítették a váradi szőlőhegyek alá. Mind a püspökségnek, mind a káptalannak, mind a város lakóinak fontos jövedelmi forrása volt a szőlő, a bor: „1273-ban a váradi szőlődézsma felét a püspök átengedte a káptalannak. 1279-ben IV. László a hűtlen Kányi Tamás püspök-máli szőlőjét Barsa nembeli Tamásnak és fiainak adta. 1286-ban a káptalan váradi falunagya a káptalan területén lévő szőlőjét 21 dénár márkáért eladta István mester officialisának, Szakállas Pál Istvánnak. 1300-ban Domokos kanonok és testvére, Gergely ispán olyan megállapodást kötöttek Babonyai Gergely ispánnal, hogy szőlőjüket az utóbbi telepíti és művelteti, aminek fejében 5 év után az általa telepített és művelt szőlők fele lesz az övé, 15 évnyi közös költségen való telepítés és művelés után pedig a szőlők 1/3 része. 1318-ban a káptalan szigeti jobbágya feleségével és anyósával együtt váradi szőlőrészét 6 dénár márkáért eladta Péter ispánnak, s Imre és László nevű fiainak.”⁸

Még a megye déli részén, a hegyek közrefogta Belényesi-medencében is termesztettek szőlőt. Filipec János váradi püspök 1478-ban kiváltságlevelet adott ki Belényes és vonzáskörzetébe tartozó magyar falvak lakosainak: „a parlagon heverő földeken szőlőt ültethetnek, s ebben húsz forint büntetés alatt senki meg ne akadályozhassa őket, továbbá, hogy míg borukban tart; idegen bort hozzájok vagy csak egy mérföldnyi közelségre is hozni ugyana-

zon büntetés alatt nem szabad; végre, hogy az új szőlőkből tizedet csak akkor szedjenek, ha már egy hordó bornál egyenként többet termelnek; ha pedig valaki lábas jószágot a más szőlőjébe ereszténé, három márka bírságot fizessen.”⁹ A kiváltságlevelet Kálmánsehi Domokos püspök is megerősítette 1495-ben. A szőlőtermesztés fellendítése érdekében azt is elrendelte, hogy a román jobbágyok Belényesben a heti vásárokon sört – méhsört, mied – nem árulhatnak; azt csak a Simon–Judas napi – október 28. – országos vásáron tehetik.

A belényesi és a környékbeliek számára kibocsátott oklevelekből egyértelműen kitűnik, hogy a szőlőbirtoklás körüli viszonylagos szabadság itt is érvényesült: átmeneti dézsmamentesség, a helyi termésű bor védelme, bírságolás az állatok okozta károkért. Ezekből a középkori szokásjogokból alakultak majd ki, a közös érdekeket szolgáló hegyközségi szabályzatok, az ún. hegytörvények.

Ma már aligha kétséges, vidékünkön a szőlőtermesztés a püspöki birtokokon és a monostorok környékén alakult ki. A településeken kívül, félreeső magányos helyeken épült monostorok szerzetesei „ünnepélyes fogadalmak szerint éltek” – engedelmesség, szerénység, tisztaság –, ugyanakkor terjesztői voltak a keresztény hitnek, a művelődésnek. De arra is törekedtek, hogy a monostor falain kívül is megteremtsék az élethez szükségességeket: kertjeiket megművelték, szőlőt telepítettek, gyümölcsfákat ültettek. Példát mutattak a környék lakosainak is!

Az érmelléki szőlőtermesztésről a 15. század elejétől mind több adat szól. Nagykágyán 1414-ben a lakosság főfoglalkozása a szőlőtermesztés volt. Egy 1461-es adat szerint Kiskereki jobbágylakossága a falu határát irtással növelte, s ott szőlőt termesztett.¹⁰

Ezekbe az időkre az érmelléki dombok még más képet mutattak, mint manapság. Területének túlnyomó részét a melegkedvelő tölgyerdők uralták. Jakó Zsigmond írja: „A Debrecentől délre fekvő, középkorban Nyírnak hívott vidék homokbuckáit összefüggő tölgyerdők borították, melyeket csak helyenként tarkítottak apró jobbágyfalvak, tisztások. Az erdő dél felé keskeny sávban lehúzódott Hencidáig, ott a Berettyó mellett megszakadt, kelet felé pedig az Érmelléken átterjeszkedve, egyesült a dombvidék erdőivel. Az Ér és a Berettyó közti dombokat, mint a középkori Cserhát név és a mai állapot is mutatja, egykor szintén zárt erdő fedte. Albis–Margitta vonalától északra, tehát Szalacs és Bogyoszló környékén, véleményünk szerint, tekintetbe jöhető erdőség nem volt.”¹¹

Hosszú időn át a víz és az erdő volt az a természetes környezet, amely az érmelléki embert körülvette és életét alakította. A tatárdúlást követően, az 1514-es parasztháborúig viszonylag béke volt. A nép békében dolgozhatott, szaporodhatott. Az Érmellék vízi világa, az őt övező erdők: halban, madárban, vadakban igazán bővelkedtek. Ám ahogy nőtt a népesség, egyre nagyobb szükség lett gabonatermő szántóföldekre. Az erdőktől kellett elvenni! A szálfák döntése, a bozótok irtása nehéz munka volt, de megérté. Az erdőből irtott föld mindenhol kedvező birtokjogi elbírálás alá esett, különösen ha szőlőt telepítettek. A földesúr, valamint a szőlőt telepítő, majd azt művelő jobbágy, házas vagy házatlan zsellér, polgár között létrejött megállapodás értelmében az újonnan telepített szőlőt 7–12 évig, az újraművelés alá vett parlag szőlőt pedig 3 évig dézsmamentesség illette meg. A kialakult jogszokások alapján, a szőlő tulajdonosai társadalmi hovatartozásuktól függetlenül szabadon adhatták-vehették szőlőjüket. Ritkán fordult elő, hogy a tulajdonos nem szolgálta be a bordézsmát, elhanyagolta a szőlő művelését, netán évekig műveletlenül – parlagon – hagyta. A feudális jogszokás szerint, hasonló esetekben a szőlősgazda kibecsülhető volt, de csakis az igazi becsű – kártérítés – megfizetése után. Ilyenkor figyelembe vették az irtásba fektetett munkát, a telepítéshez szükséges szaporítóanyag értékét. Fontos tudni, hogy a kibecsülés csak bizonyos naptári időpontig történhetett: Gyertyaszentelő Boldogasszony (február 2.), Gergely (március 12.), tavaszkezdő Szent György (április 24.). A szőlőtelepítésre nemcsak a kedvező birtoklási forma volt ösztönző hatással, hanem az a tudat is, hogy a lábas jószág mellett, a bor volt az amiért a jobbágy, zsellér pénzt kapott. A földesúr is elégedett volt, hiszen fizették a bordézsmát, a hegyvámot. És minél inkább érdekelt volt a „birtokos” a szőlő, szőlőhegy életében, annak művelésében, védelmében, annál nagyobb volt a befolyó bordézsmá, a hegyvám mennyisége.

Különösen jövedelmezőnek bizonyult a szőlőtermesztés a városi polgárok életében. Saját termésű boraikat – polgárjogként – jó pénzért mérhették ki, többnyire a városházán, vagy a település forgalmasabb részein működő kocsmákban. Rangot jelentett, különösen a debreceni polgárok körében, ha 10–12 holdas szőlőjük volt az Érmelléken, vagy a bihari Hegyközben.

A 16. század második felétől már egyre több bordézsmá jegyzék tudósít az érmelléki szőlőtermesztésről. Olaszi és Kiskereki határában 1570-ben 45 szőlősgazdának 24 hold szőlője van. 1599-ben Kiskágyán 16, Nagykágyán

11, a környéken pedig 34 szőlősgazda fizetett bordézsmát. Érkeserűben 58 szőlősgazdát írtak össze. Székelyhídon 9 szőlősgazda 292 köből bordézsmát adott.¹² „A 16. század közepén a gálospetri eklézsiának a törvény előtt kell védenie szőlőjét a telhetetlen kegyurak kapzsiságától” – olvashi Gy. Szabó Gyula egyik tanulmányában.¹³

Mohamed a Koránban tiltotta ugyan iszlám híveinek a bor fogyasztását, ám Mekka messze esik az Érmelléktől, itt a hódoltság ideje alatt is virágzott a szőlőtermesztés. Sőt, a törökök igencsak kedvelték az itteni borokat. Gyakran előfordult, hogy a kóborló török csapatok, főként a váradi és szentjobbi törökök, fosztogató, rabló, zsvány módjára lerohantak egy-egy falut: ott mindent felprédáltak. Tóth-Szabó Pál írja: „A váradi és szentjobbi törökök gyakran kimennek közéjük, a pincékről a lakatot leverik avagy a lakat kulcsát magukhoz veszik, a borukat megisszák, elvesztegetik, az árát pedig meg nem adják. Abrakot lovaiknak eleget adnak, de a törökök nem elégednek meg vele. zsákokba töltik, háta- és vezetéklovaikra felkötözik és elviszik.”¹⁴

Az érmelléki szőlők értékét jelzi, hogy mind több, más faluban, vagy városban lakó jobbágy vagy polgár igyekezett birtokot szerezni az itteni szőlőhegyeken, ők az ún. extraneus birtokosok. Irodalmi utalásokból tudjuk, nagy esemény volt a szüret a debreceni polgárok életében. Szent Mihály napjától (szeptember 29.) szinte megállt az élet a városban: szünetelt a közigazgatás, a törvénykezés, az iskolákban szüreti vakációt adtak. A jómódú, gazdálkodó debreceni cívisek ötös, sőt hatos fogatokon érkeztek családtagjaikkal együtt a diószegi, jankai, kólyi, székelyhídi, szentimrei és vajdai hegyen elterülő szőlőikbe. Nagyon is igaz lehetett: az aratás a kimért ünnepélyesség, a szüret a mámorító termésünnep, hisz vidám munka volt! Nemcsak a cíviseknek, de a Kollégium sok professzorának is volt szőlője az Érmelléken. Így például Melius Juhász Péternek (1536–1572), aki Debrecent „kálvinista Rómává” tette és megírta az első „gyógyszeres” könyvet a füvekről (Herbarium, 1578.). A vajdai szőlőhegyen Lisznai Kovács Pálnak (1630–1693) és Komáromi Csipkés Györgynek (1628–1678) volt birtoka. Lisznai Magyarok cronicaja című műve az első protestáns szellemű magyar történeti munka. Komáromi Csipkés György lefordította a Bibliát, több egyházi munkát írt, valamint megszerkesztette az első magyarországi angol nyelvtant (Anglikum Specilegium, 1664.). A 19. század második felében Kiskágya felett „hat jegenyefa, egy diófa árnyékában állt” Révész Bálint teológiai tanár, tiszántúli püspök tanyája, – tudjuk K. Nagy Sándortól.¹⁵

Várad visszafoglalásának évében, 1692-ben a bécsi udvari kamara nyomban hozzálátott Bihar vármegye birtokviszonyainak, gazdasági helyzetének az összeírásához. A *Conscriptio quatuor Precessuum Comitatus Bihariensis* 1692 adatait Mezősi Károly dolgozta fel.¹⁶ Ha az összeírást pontosnak, megbízhatónak tekintenők, akkor a pusztulás rémítő képet nyújtana. Szerencsére azóta bebizonyosodott, hogy az összeírók nem jártak minden faluban, máshol pedig a helyiek elbujdostak előlük. Az összeírás képet ad a jószágállományról, a vetésterületek nagyságáról, a szőlőkről.

Meglepő, de Debrecen után (757) Diószeg volt a vármegye legnépesebb mezővárosa a maga 201 háztartásával. A legnagyobb szőlőterület is Diószeg határában terült el: 2057 kapásnap számmal. Szinte lehetetlen meghatározni, hogy mekkora szőlőterületet jelentett a „kapás szőlő”, egyrészt mert vidékenként változott, másrészt mert a 19. század elejéig nem a terület nagysága, hanem a termésmennyiség volt a meghatározó. Arad-hegyalján pl. 96 négyszögöl, Tokaj vidékén 100, Debrecen és Szeged környékén viszont 400 négyszögöl. Természetesen ez függött a talajviszonyoktól is. Diószegen a 201 háztartás közül 128-hoz tartozott szőlő. Ezen kívül 57 debreceni polgárnak volt szőlője a diószegi hegyen. A debreceniek 1229, a diószegiek 828 kapás szőlőt bírtak. Jelentősebb szőlőterületek voltak még az alábbi települések határában: Szentimre 462 kapás, Vajda 147, Margitta 157, Ottomány 42, Kóly 26, Kiskereki 24, Gálospetri 21.

Különösen a hódoltságot követően indult rohamos fejlődésnek az érmel-leki, de a hegyközi szőlőtermesztés is. Ez számszerűen is kitűnik a 18. századi összeírásokból. Pankotai László Bihar megye mezőgazdasági termelőkörzeteit bemutató tanulmányát idézem:¹⁷ az 1720-as országos összeírás szerint a legnagyobb szőlője Biharpüspökinek (1410 kapás), Diószegnek (861), Biharnak (815), Csatárnak (787) és Margittának (632) volt. Kissé csökkent a szőlőterületek nagysága az 1743. évi összeírás szerint: Biharpüspöki (1391 kapás), Diószeg (715), Csatár (517), Bihar (512), Margitta (578), Félégyháza (574). Az 1753-as összeírás alapján már Váradé az elsőség (1523 kapás), őt követi Biharpüspöki (960), Diószeg (625), Bihar (533) és Csatár (447).

A 18. század elejének szőlőtermesztéséről átfogó képet kapunk Bél Mátyástól (1684–1749). Talán kora legnagyobb történet- és földrajz tudósa, az egyik utolsó polihisztor volt. Két évtizeden át gyűjtötte az ország történeti, földrajzi és nyelvi adatait nagy művéhez: a *Notitia Hungariae*-hoz (Magyarország leírása). Biharban is járt, feltehetően 1726-ban. Életében

csak néhány kötet jelent meg a szintézis igényű munkából. A Bihar megyét leíró rész 1978-ban jelent meg a berettyóújfalui Múzeum Évkönyvében. Megfigyelései alaposak: véleményét személyes élmények alapján és adatközlőit meghallgatva alakította ki. „Bor a vidék egy járásában terem, magas fekvésű helyen, a Vörös Réz-hegység lejtőin, amely Erdély határait érintve egészen Szatmár megyéig Pusztajlak mellett Telegdet, Vásárhelyt, Váradot, Püspököt, Bihart, Félegyházát, Diószegyet, Székelyhidat, Kiskerekit, Asszonyvásárt, Ottományt és más falvakat mintegy körbe fogja... Vannak, akik a termékenység rendjét úgy állítják fel, hogy első helyre az asszonyvásári szőlőket helyezik, utánuk a diószegieket teszik, majd a székelyhídiakat, utánuk a margittaiakat, azután a vajdaiakat, továbbá a szentimreieket, majd a csatáriakat, a bihariakat, utánuk a püspökiet, továbbá a váradiaikat, végtére a vásárhelyieket... Mások három osztályt állítanak fel. Az első osztályba sorolják az erős borokat, ezek a többieknél tüzeesebbek, ilyenek véleményük szerint a csatári, püspöki, bihari, váradi, vásárhelyi szőlőkben teremnek; a másodikban a kissé kellemesebb ízű, különlegesebb borokat helyezik, ezt a dicsőséget a vajdai, szentimrei, diószegi borok adják; harmadik osztályúnak mondják a székelyhídi, asszonyvásári, margittai és újlaki borokat, amelyeket mérsékelt erejűeknek, de kellemes ízűeknek tartanak. Osztályozása tudniillik: A. osztály: diószegi, vajdai, asszonyvásári, vásárhelyi, szentimrei, püspöki, újlaki. B. osztály: csatári, bihari, margittai, székelyhídi, váradi. C. osztály: szalacsi, ottományi, telegdi, micskei...”¹⁸

Bél Mátyás bemutatja az érmelléki szőlők fajtaállományát is. A legérmelléki szőlő a Bakar vagy Bakator volt. Szakemberek véleménye szerint innen terjedt el az ország más borvidékeire is. Úgy tartják, Nápoly környékéről került vidékünkre, s a Bacca d'ore névből származik. Aranyszínű bogyót jelent, bár „vörös szőlőfaj”. Igaz „aranyhoz hasonló” sárgaszínű bort szűrnék belőle. Fürtjei nagyok „kerek, nem sűrű, hanem inkább ritkábban függő szemekkel, a héja is erősebb és nagyobb szemekre nő meg”. Egyéb termesztési értéke, hogy „bárhol legyen is, kivéve az erősen hideg éghajlatot, bőséges termést hoz, jó ízű bort ad és édességben felülmúlja a többi fajtát.” Amúgy szeszélyes szőlő: Bakar terem, ha akar! – tartja egy érmelléki mondás. Sajnos, ez a több évszázados múltra visszatekintő szőlőfajta mára teljesen háttérbe szorult, hovatovább eltűnik, elfelejtik! A második legerősebb szőlőfajta az Erdei volt. Mindenki kedveli, mert „középszerű földéken is bőségesen terem. Bora elég jó, de könnyebb mint az előzőé, sűrű fürtöket hoz. Gyümölcse fehér, kerek, közepes szemű, sűrű... bő

termést hoz.” Borosfejér: „elégge nedvdús szemű, bővebben terem ugyan, mint a hasonló tokaji fehér, de keményebb héjú és savanyú ízű, evésre alkalmas”. Juhfark: „Fehér fürtjei az előbbieknél apróbbak és erősebb héjúak, de valamennyi közül a legédesebb.” Bél Mátyás szerint, főként ezt a négy szőlőfajtát kedvelték az Érmelléken; és vegyesen ültették őket. Ehhez még Furnidalast is adtak, melyet a tokajiak Furmintnak neveznek. Ismerték a Kecskecsűt, mely az egész országban kedvelt csemege szőlőfajta volt. Húsos szemű szőlő, egyike a leginkább eltarthatónak. Az ún. Szagos szőlő, a muskotály helyi változata. A Bodonszőlőt savanykás ízű, fekete fürtű szőlőként említi. Ismert volt még a Jenőszőlő, valamint az Augusztá. Tokaj vidékén Góhértnek nevezik, s mint írják, ott kitűnően aszúsodik. Amúgy olasz eredetű és az egyik legelterjedtebb csemegeaszőlő.

Nagya értékelte az érmelléki borokat az a Vályi András (1764–1801) is, akinek személyében a pesti egyetem első magyar nyelv- és irodalom tanárát tiszteljük. Az 1796–99 között kiadott Magyar Országának leírása (I–III. kt.) című betűrendes földrajzi lexikonban a diószegi, székelyhídi, kiskereki, aszszonyvásári és ottományi borokat emeli ki.¹⁹

A szőlőtermesztés igazi reneszánsza az Érmelléken is a 19. század elején kezdődött. Mind többen telepítenek szőlőt: parasztgazdák és városi polgárok egyaránt. De megjelenik a nagyüzemi jellegű, korszerű termesztési eljárásokra alapozó, piacra termelő szőlőbirtok is.

A 19. század elején gr. Sternberg Ádám diószegi birtoka – csere folytán – gr. Zichy Ferenc tulajdonába került. A korábban konstantinápolyi nagykövet, majd Bihar vármegye főispánja a főnemesi család oroszvári ágából származott. A 102 holdas diószegi szőlőbirtokon nagy termést biztosító korszerű termelési módszereket honosított meg. A kiváló természeti adottságú szőlőtalajba, kiváló termesztési értékű fajtákat telepített, szabályos alakú, optimális sor- és tőtávú parcellákba. A szüret helyes megszervezésére is ügyeltek, ami a képzett vincellérek feladata volt. Egy, a 19. század hetvenes éveiben megjelent Nagyvárad útikalauz részletekben menő bepillantást nyújt e virágzó szőlőbirtokba. „Diószeg Nagyváradtól északra fekszik... és gróf Zichy Ferencnek mindinkább nagyobb tért hódító, kitűnő mintaborászata miatt meglátogatásra érdemes. A gróf úrnak több mint 100 holdnyi szőlőállománya van, melyben a szokottnál később és fajok szerint szüretelnek s a termést azután a szőlőterület legmagasabb pontján álló, 20 öl hosszú, 8 öl széles borházban és az ez alatt elterülő nagyszerű pincében a leggondosabb kezelés alá veszik. Itt van az őszönként drága musttal megtelő

1240 akós nagy hordó, melyet 24 darab, két-két mázsás vasabroncs vesz körül, s melynek fele mélyített gödörben nyúlik alá, tetejére pedig 16 lépcsőjű létra vezet; ezen kívül vannak még 800, 700, 400 és 200 akós hordók az elődongába faragott 12 apostol képével. A szőlőben az utak mellett szőlőlugasok emelkednek oszlopokra feszített, cinkezett drótokra, mely utóbbiak egyébiránt a karózás helyett az osztályozott egyes szőlőtáblákban alkalmazzák, s a szemlélőnek festői látványt nyújtanak, mert ezen feszített háromsoros drótok úgy terülnek el a szőlőhajtásokra, mint összfel az ún. bikanyál a magasban álló fűszálakra. A szüretelés alkalmával a puttonyosok nem egyenesen a borházba viszik a szőlőt, hanem könnyebbség és gyorsaság okáért alkalmas kocsikra rakják a telt puttonyokat, miket a 2 ölnyi szélességű utakon a borház elé lovak vontatnak. A nagyobb ösztön ébresztésére a gróf úr a vincellérek között 400 forintra menő ösztöndíjakat rendelt: 4, 3, 2 egy-egy darab aranyokban és ezüstforintosokban, mely ösztöndíjak kiosztása a legnagyobb ünnepélyességgel történik. A vincellérek feletti felügyeletet külföldről hozott nyolc szakértő pincekezelő viszi, kik meghatározott évi fizetést, szabad szállást kapnak...²⁰

Figyelmet érdemelnek a hordók: mind méretüket, mind az elődongák diszítését illetően. Mindez az uradalom keretén belül dolgozó kádárok magas szakmai képzettségét jelzi. Az 1240 akós „óriáshordó” pedig bárhol is készülhetett volna, a maga 67 ezer literes űrtartalmával igen előkelő hely illette meg (1240 akó x 54,30 liter = 67.332 liter). De nemcsak nagy ügyességről valló mestermunkaként tartották számon az óriáshordókat, hanem bennük nagy tételben, egységes bort lehetett előállítani. A diószegieki emlékezte szerint a két világháború között szétszedték és az Arad-hegyaljai borvidék ménési pincéjében állították fel.

A szőlőbirtok művelését-gondozását, a szüretet külföldről hozott vincellérek felügyelték. Ám Zichy Ferenc közbejárásának tudhatóan, a Földművelésügyi Minisztérium 1870-ben Diószegen vincellériskolát állított fel, elsőként az országban. A nagy hírű iskola 1880-tól tovább bővült; mint Gyümölcsészeti, szőlőművelési és borászati szaktanító képezde működött. A vincellériskola máig felbecsülhetetlen szerepet játszott az Érmellék szőlő- és gyümölcsészetében, különösen a filoxéra vést követő szőlőrekonstrukcióban. A jeles tanintézet 2000-ben ünnepelhetette volna fennállásának 130. évfordulóját, ám 1965-ben átköltöztették Szilágysomlyóra: így még házi ünneplést sem kapott, nemhogy széles körű nyilvánosságot. Tovább olvasva az útikalauzt, bámulatra méltó szervezethez, rend, termelékenység, egyszó-

val; európai színvonalú borászat tárul elénk. Idézem: „Figyelemre méltó még a városban lévő borkezelési helyiség és az újonnan épített nagypince, mely a kastély alatti pincét egy nagyobbyszerű kettős pincével köti össze úgy, hogy abban legalább 15.000 akó borkészlet elhelyezhető. A borkezelési helyiség elején egy svájci styben készült nyitott teraszt alkot, melynek középső-felső részén szőlőfürtök között fején venyigekoszorúzottan egy hordón ül Bacchus, a bor istene, látható jókedvvel intve a beemenetelre. Beljebb haladva a pince ajtó felett „Isten hozott” szavak üdvözlik a látogatót, s „Isten veled” a távozót. A terasz egészen kifestve, s oszlopai vadszőlővel befuttatva. Az előtér parkká van idomítva s nagy részben fenyőfa csoportokkal beültetve. A belső folyosón van még a borhevítő (passeriseus), a külső folyosón a seprűtisztító, a lehúzó, üvegtöltőgető, dugaszoló s egyéb, az üzlethez szükséges gépezet. A hordók tojásdad alakúak, s nint ilyenek, célszerűeknek bizonyultak. A szükséges dongákat az uradalomhoz tartozó ábrányi erdő szolgáltatja. Az eddigi befektetések is a most még csak kezdetleges üzletbe már meghaladják a 120.000 forintot. De van is már kivétel a világ minden tája felé. A gróf úr ugyanis összeköttetésben áll a Chalons-sur Marne-ban lévő Maison Jaquson cége alatt alakult részvénytársasággal, melynek 100.000 frankkal maga is részvényese és az érmelléki borokat saját vignettje alatt küldi minden felé. Így például 1871-ben a kínai császár számára megrendelésre 200 üveg finom aszúbor expedáltatott a diószegi uradalmi pincéből. Igen sokat tett az érmelléki borok hírének emelésére a pesti Láposy és Löbmayer jónévű cég. Még nagyobb lendületet fog pedig a borkivitel venni a fiumei vasút megnyitásával.”²¹ A Zichy grófok szőlészetének, borászatának tekintélyét jelzi, hogy kapcsolatban álltak a Chalons-sur Marne-ban lévő részvénytársasággal. A ma 40–50 ezer lakosú város a Párizsi-medence keleti részén elterülő Champagne-i dombvidék központja. Világviszonylatban is előkelő helyen jegyzett borvidék. Különösen híres a több mint 10 km hosszú Jacquessan pince. Hogy izlett-e a diószegi aszúbor a kínai császárnak, arról nem szól a fáma, de úgy hírlík, hogy pincéikben magyar borok is voltak. Tudjuk, az 1862-es esztendő kedvezett az aszúsodáshoz. Az aszottra érett szemek kiválogatása, aszútésztává való taposása, majd jóféle musttal, vagy óborral való vegyítése nagy hozzáértést igényelt, hasonlóan az évekig tartó, hordóban történő érlelés is. Ezt követte a kötelező palackozás. Úgy látszik azonban, a Zichy grófok borászata nem folytatta az aszúbor készítését, hisz árjegyzékeiben, kiállításokon való kínálatukban mindössze az 1862-es évjáratú szerepel.

Érdemes áttekinteni, hogy milyen fajtákkal, évjáratokkal szerepelt gr. Zichy Ferenc az 1873. évi kiállításon: Bakar (1827, 1834, 1858, 1860, 1862, 1863, 1866, 1867, 1868, 1869 évjáratok), Községes diószegi (1846, 1862, 1868, 1870), Óbor (1859), Aszúbor (1862), Rizling (1869, 1870, 1872), Ruhlinder vagy Rulander (1870). Ezt a nevet az Érmelléken mára már elfelejtették. A Pinot fajtacsoport tagja: a Pinot gris, magyarul Szürke burgundi, Silvaner (1870). A legtöbb országban a Zöld szilváni, Sylvaner vagy Szilvanské néven szerepel.²²

Az 1878. évi székesszékesvári kiállításon már több termelő is részt vett Diószegen termesztett boraival. Ezek vegyi elemzését Girtler Aurél művegyetemi tanárségéd végezte el. A palack felirata szerint ők a következők: „Diószegi Szulandi, Gróf Zichy Ferencz termése, 1873; Diószegi Juhfark, Gróf Zichy Ferenc termése, 1873; 1834. diószegi bakar, Molnár Sámuelné csödtömeg-gondnoka, Simonffy Sámuel Debreczenben; 1848, diószegi bakar, Molnár Sámuelné csödtömeg-gondnoka, Simonffy Sámuel Debreczenben; 1862, diószegi bakar, Molnár Sámuelné csödtömeg-gondnoka, Simonffy Sámuel Debreczenben.”²³

A 19. század közepétől már igényesen megszerkesztett vignetták, címkék kerültek a palackokra. Az üzleti borkereskedelem velejáróinak, így a versengés eszközeinek is tekinthetjük őket! Az általam is ismert címkék mindegyikén, a központi helyen a Zichyek címere látható. Alatta olvasható a szőlőfajtura és a származási helyre utaló elnevezés: „Diószegi Tramini”, „Diószegi Cabinet Bakar”, mindkettő „Gróf Zichy Tivadar termése”. Különösen tettszetős gr. Zichy Ferenc egyik borcímkéje: „Érmelléki Cabinet Bakar”. Szerepel rajta az évjárat is: „1866. évi”. Csak kivételes esetekben tüntették fel a címkén az évjáratot, ezzel is jelezve, hogy abban az esztendőben különösen jó termést szűrtek. Szép, címertanilag is megszerkesztett címke látható a Boldog Várad című gyűjteményben.²⁴ Két szőlőlevél között az országalmára emlékeztető gömb, mely akár szőlőszemet is képzeletársíthat. Közepén ék alakban kivágott szelet mögött szőlőmagvak és a cimera látható. Ám tetején nem a közismert kettőskereszt, hanem egyenlő szárú, ún. széleságú kereszt látható. A gömb szövege: Diószegi Bakator az Irgalmas Rend. A baloldali szőlőlevélen: Nagyvárad Pincéjéből, míg a jobboldalin: 1848-évi Termés. Az irgalmasok (misericordianusok) férfi betegápoló szerzetesrendje a 16. században alakult és ingyenes betegápolásra kötelezték magukat. Ők alapozták meg, honosították meg a modern kórházi intézményt. Váradon Gyöngyös György kanonok telepítette le az irgalmasokat a 18. század közepén.

A 19. század 70-es éveiben gr. Zichy Tivadar már magánárjegyzékben tájékoztatta a kereskedőket a pincéiben található borokról. Az árjegyzéken különböző évjáratú borfajták szerepelnek: feltüntetve azok ára, hektoliteres egységben és 7 deciliteres palackban. Csak érdekességként: az 1834. és 1862-es évjáratú Cabinet Bakator hektolitere 240 Korona, palackja pedig 2,20 Korona. Az 1880-as évjáratú Risling 170, illetve 1,60 Korona. Feltűnő viszont, hogy az árjegyzéken 1888-as évjáratú borok is szerepelnek, ami azt feltételezi, hogy a korszerű kezelésnek tudhatóan a Zichy grófok szőlője még nem ment tönkre, vagy már termőre fordult az új telepítés. 1888-as évjáratú a tűzességéről, fűszeres illatáról ismert Traminer, valamint a titokzatos Diószeger. Neve után ítélve, Diószegen termesztett szőlőfajtákból szűrt, tehát tájjellegre utaló, de gyengébb minőségű fehér bor lehetett. Tömegbor jellegét talán az is érzékelteti, hogy négy kategóriáját kínálták, hektoliterenként 90, 60, 50, végül 34 Koronáért.

Ezt az ereje teljében virágzó szőlő- és bortermelet pusztította el az Amerikából behurcolt, állati kórokozójú betegség: a filoxéra (*Phylloxera vastatrix*). A szőlő gyökérzetét megtámadó rovar – szőlőgyökértetű – 1875-ben észlelték először Torontál vármegyében, a Temes folyó Dunába torkolásánál elterülő Pancsova szőlőiben. A 80-as évek elején, már az ország szinte valamennyi szőlőtermő vidékén elkezdte áldatlan munkáját, s az évtized végére majdnem teljesen kipusztította a kötött talajra telepített szőlőket. Az Érmelléken 1884. augusztus 14-én fedezték fel a nagykágyai szőlőhegyen. A betegség terjedése ellen védekezni nem lehetett, csupán óvintézkedéseket, szigorításokat tudtak eszközölni. Bodnár Sándor diószegi lakos a 20. század negyvenes éveiben jegyezte le: a filoxeria Székelyhid felől közeledett. Előbb egy-egy szőlőtáblán, nagy foltokban megfonnyadtak, megsárgultak a levelek és a hajtások, aztán rövid időn belül kiszáradtak a tőkék. Védekezni ellene egyáltalán nem lehetett, mert a rovarok olyan kicsinyek voltak, hogy szabad szemmel alig volt látható. A hegyet szigorúan őrizték az idegenektől; például ha Kóly, Kágya vagy Szentjobb felől idegen ember akart bemenni a hegybe, lábbelijét minden sártól és portól meg kellett takarítani, nehogy fertőzött területről behurcolja a filoxériát.²⁵ Még a disznótorok és lakodalmak is bor nélkül múltak el ekkortájt. A csokalyi tanító, a szőlő pusztulása feletti fájdalomát, mondjuk ki, a bor hiányát is, nagyon nagy fájdalommal fogta rigmusba: „Ittam jó bort eleget,/ S hogy a szőlő kiveszett,/ Vagy hat évig nem termett,/ Vízre fogtam magamat,/ Káromkodtam nagyokat.” Járta egy másik mondás is: „Bizony a vizet is

megitta az ember akkoriban, mert hát nemcsak azért teremtette az Isten, hogy mossunk vele, hanem, hogy igyunk is, ha muszáj!”

A filoxéra pusztítása utáni újratelepítésben a leghatékonyabbnak, a betegségnek ellenálló amerikai alanyvesszőbe oltott európai szőlőfajták bizonyultak. A nagy rekonstrukcióban a diószegi vincellériskola felbecsülhetetlen munkát fejtett ki! Varga Gyula, az érmelléki szőlőkultúra első monografikus igényű munkájának szerzője írja: „a környéken alig volt falu, ahonnan legalább néhányan ne tanultak volna itt, s az itt tanult technikai ismeretek az egész táj paraszti szőlőskertjeiben elterjedtek. 1894-ben, amikor a filoxéra a megye szőlőkultúráját szinte már teljesen kipusztította, a diószegi vincellér iskolában tanították meg a vad alanyba való oltás technikáját. Ebben az időben megyei rendeletre minden faluból Diószegre hívták azokat a tanítókat, akik otthon mezőgazdasági ismereteket tanítottak, hogy ott tanulják meg a szőlőtelepítés új technikáját. Ebben az időben már Zichy Ferenc gróf egész szőlőjét kísérleti célból az iskola rendelkezésére bocsátotta, s itt tanulhatták meg az iskola növendékei a szőlőművelés gyakorlati fogásait. A tanítókkal együtt a falukból néhány parasztember is elmehetett a tanfolyamokra. A kurzusok még 1897-ben is tartottak, s összesen már mintegy 170 tanítót képeztek át.”²⁶

Az 1894. évi XII. törvénycikk már intézkedett, hogy a hegyközségek kötelesek gondoskodni a szőlők felújításáról, a szakszerű művelési eljárások terjesztéséről. Elmondhatjuk, hogy a nagyjankai hegyközség egyik birtokosa, már azt megelőzően, 1890-ben földet és épületet adományozott a közösségnek, hogy ott oltványtermelő telepet hozzanak létre. Ezt az önzetlen cselekedetet a többségben diószegieiek alkotta hegyközség egy gránitból készült emlékoszloppal hálálta meg. Íme a felirat: „EMLÉKÜL AZON NAGYLELKŰ ADOMÁNYOZÁSNAK MELYEL NEMZETES KÖVESDY JÁNOS ÚR AZ 1890-İK ESZTENDŐBEN 67 ÉVES KORÁBAN E FÖLDET ÉS PAJTÁT AZON CÉLBŐL BOCSÁTOTTA A JANKAI NAGYGAZDÁK TULAJDONÁBA HOGY A PHYLLOXERA ÁLTAL KIPUSZTULT SZŐLŐ HEGYSÉG ÚJ BEÜLTETÉSE ÉS FELVIRÁGOZTATÁSÁRA TELEPÜL SZOLGÁLJON LÉVAY FERENCZ KÖZBENJÁRÁSA FOLYTÁN MARGITTAY SÁNDOR ELNÖKSÉGE ÉS SZÉKELY MIHÁLY HEGYBÍRÓSÁGA IDEJÉBEN FELÁLLÍTTATOTT 1892-BEN PAKSY SÁNDOR ELNÖKSÉGE BÓNIZS ISTVÁN AELNÖKSÉGE ÉS KÖRTVÉLYESI GÁBOR HEGYBÍRÓSÁGA ALATT” Az emlékoszlop 1980-ig eredeti helyén állt, de akkor elrejtet-

ték. Megvan! Talán egyszer visszaállítják. Annál is inkább fontos lenne, hisz a filoxéra utáni szőlőrekonstrukció egyetlen érmelléki emléke!

Ez idő tájban állami, amerikai szőlővessző-szaporító telepek működtek Margittán és Nagyjankán. Felügyeletüket a vincellériskola látta el.

Rátermett, vállalkozó szellemű embereknek köszönhetően, ekkor létesülnek az immár piacra termelő, gyökeres oltványokat előállító – itteni szóhasználatban – szőlőiskolák (oltványtermelő telepek). Az elsőség minden tekintetben a nagykágyai Nagy Gábort illeti! Az „Érmelléki első szőlőoltvány-telep” üzemeltetője szervezésben, irányításban, vezetésben messze megelőzte korát. A telepen a célnak megfelelően kialakított világos csarnokok, benzinnel motorral működő vízműtelep, 22 m magas víztorony, magánvállalati telefon stb. Általában 250 munkást foglalkoztatott, de 1902. május-június havában 400-an is dolgoztak a telepen. Évente 2 millió feletti szőlőoltványt állítottak elő. Naponta 2–4. de volt rá példa, hogy 6 vagon gondosan csomagolt szőlőoltványt indított a diószegi vasútállomásra a munkács-nagyszőlősi borvidékre, vagy a távolabbi Bács-Bodrog vármegyébe. Szalacson mintegy 100 embert foglalkoztatott a „Noé szőlőoltvány-telep”, melynek alapítója és vezetője Nagy Imre református lelkész volt. Múlhatatlan érdemeket szereztek! Nekik, s az itteni emberek szorgalmának, hozzáértésének köszönhetően, a 20. század legelején az érmelléki borok már a legfinnyásabb igényeket is kielégítették.

Jegyzetek:

- ¹ Benedek Zoltán: Érmellék. Orosháza, 1996. 10. o.
- ² Ballagi Aladár: A bihari síkság. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen VII. Magyarország II. Budapest, 1891. 408–409. o.
- ³ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1980.
- ⁴ Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest, 1987. 604. o., 647. o.
- ⁵ Benedek Zoltán i. m. 13. o.
- ⁶ Bunyitay Vince: Az egyedi apátság története. Nagyvárad, 1880. 59. o.
Bunyitay Vince: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. II. Nagyvárad, 1883. 326. o.
- ⁷ Györfly György i. m. 603. o.
- ⁸ Györfly György i. m. 685–686. o.
- ⁹ Bunyitay Vince i. m. III. 357. o.
- ¹⁰ Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940. 269. o., 273. o.

- ¹¹ Jakó Zsigmond i. m. 7. o.
- ¹² N. Kiss István: XVI. századi dézsmajegyzék. Budapest, 1960. 401. o., 877–878. o.
- ¹³ Gy. Szabó Gyula: A vén Bakator nyomában. Bihari Napló (A nagyváradai Fáklya melléklete) 1980. december.
- ¹⁴ Tóth-Szabó Pál: A török sarcol, prédál és fosztogat. In: Boldog Várad, Szerkesztette: Bálint István János, Budapest, 1992. 292. o.
- ¹⁵ K. Nagy Sándor: Bihar-Ország. II. Nagyvárad, 1888. 162. o.
- ¹⁶ Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében. Budapest, 1943.
- ¹⁷ Pankotai László: Mezőgazdasági termelőkörzetek a XVIII. századi Bihar megyében. In: Magyar történeti tanulmányok XVIII. Debrecen, 1985. 100–101. o.
- ¹⁸ Bél Mátyás: Bihar megye leírása. In: A Bihari Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalu, 1978. 59. o., 66. o.
- ¹⁹ Vályi András: Magyar Országának leírása. Buda, 1796. I. 210. o.
- ²⁰ Nagyváradai útikalauz é. n.
- ²¹ Nagyváradai útikalauz é. n.
- ²² Dr. Wartha Vince: A magyar borokról. In: Természettudományi Közlöny, Havi Folyóirat, XIII. kötet, 148-ik füzet, 1881. december, 495. o.
- ²³ Dr. Wartha Vince i. m. 499–500. o.
- ²⁴ Boldog Várad, 688. o. A kép jegyzékeként olvasható: „Borosüveg címkéje, 1848. Az üveget egy kriptában találták Nagyváradon 1987 körül. Magántulajdon.”
- ²⁵ Kézírtos feljegyzések Diószeg múltjából.
- ²⁶ Varga Gyula: Az érmelléki szőlőkultúra. In: A Debreceni Déri Múzeum 1974. évi Évkönyve, Különlenyomat: Debrecen, 1975. 434. o.

Dr. Vajda Sándor

Egy értékes élet

Dr. Balogh Ernő, a borosjenői kórház igazgató főorvosának életútja

Született: 1880. november 1-jén Debrecenben.

Meghalt: 1953. március 23-án Borosjenőben.

Szüleiről: édesapja, dr. Balogh Ferenc, a Debreceni Teológia egyháztörténet tanára (1836–1913); édesanyja, Fekete Ágnes (1849–1920).

Édesapja két éves korában árva lett, édesanyja nevelte egyedül Nagyváradon. Ott érettségizett 1854-ben, s ebben az évben került a Debreceni Teológiára, majd 1866-ban nevezik ki az egyháztörténet tanszék

tanárává. Nagyapja, Balogh Ferenc, nagyváradi szijgyártó mester volt, 1838-ban halt meg Diószegen.

Testvéreiről: Balogh Ernőnek hat testvére volt, öt fiú és egy lány. A legidősebb testvér, Balogh Ferenc, 1869-ben született, református lelkész lett, Margittán szolgált évtizedekig, 1934-ben ment nyugdíjba, s 1938-ban halt meg a Szatmár megyében lévő Gérsen, ahol a felesége családja élt; lelképásztorok is voltak köztük (a Kézi család).

Másik testvére, Balogh Béla (1877–1951), törvénytudományi tanácselnök volt Debrecenben, két fia volt, Béla és Ernő.

A legfiatalabb testvér, Balogh István (1883–1952), szintén Debrecenben volt bíró, majd kúriai bíróként ment nyugdíjba. Felesége, Orbán Aranka, az Orbán Balázs közeli rokonságából való volt Székelyudvarhelyről.

Balogh Ernő a debreceni Nagytemplom és Kollégium szomszédságában eltöltött gyermek- és tanuló éveit után, 1899-ben érettségizett a híres Debreceni Kollégiumban. Osztálytársai között volt Medgyessy Ferenc, az egyik legkiválóbb, világhírűvé vált magyar szobrászművész.

Orvosi tanulmányait a budapesti Orvosi Egyetemen végezte. Gyakorló éveinek egy részét is Budapesten végezte. A Monarchia katonai előírásai szerinti szolgálatát is letöltötte, hadgyakorlatokon vett részt. Sokat utazott, Európa több országát bejárta, számos barátságot kötött és szakmai kapcsolatokat teremtett.

Szikszón kötött házasságot 1908-ban, Szőke Erzsébettel (felesége testvérei közül többben Budapesten éltek). A házasságból egy leánygyermekük született, Ágnes, 1910-ben.

Ebben az időben, 1908-ban kerül dr. Balogh Ernő Borosjenőbe, itt bonthatozik ki szakmai tudása, szervező képessége, emberi és költői egyénisége.

De miért éppen Borosjenőt választotta az évfolyam első, kiváló felkészültséggel rendelkező fiatal orvos? Szájhagyományok szerint (állítólag ő mesélte annak idején baráti körben), miután gyakornoki éveit az egyetemen befejezte, Debrecenbe akart egy állást megpályázni, de azt egy összekötötetésekkel rendelkező kollégája kapta meg, és akkor megfogadta, hogy az ország legkisebb kórházában fog dolgozni, oda megy, ahol a legnagyobb szükség van orvosra. Talán akkor még maga sem sejtette, hogy egy életre eljegyezte magát ezzel a kis falusi kórházzal.

A borosjenői kórházat 1855-ben alapították, különösen báró Atzél Sándorné, Ottlik Anna áldozatkészsége által. Ekkor a kórház 25 ágygal rendelkezik, anyagi alapjait a hűbérurasságok biztosítják.

Az 1900-as évek elején a kórház az állami adminisztrációhoz tartozik, és megnyílik a mintegy 3300 lelket számláló helység első magánpatikája is. 1927-ben már 40 ágyon biztosítják a betegek ellátását. Abban az időben még nem volt kimondottan szakosítva a kórház, mivel sok volt a beteg, előfordult, hogy egy ágyba helyeztek egy felnőttet és egy gyereket. Sokszor már kora reggel hosszú sorokban álltak a szekerek a kórház előtt és az orvos ott vizsgálta meg őket, és ott állapította meg a diagnózist, volt akit beutalt, volt akinek otthonra adott kezelést. A betegek ellátása, a szülések több mint 90 százaléka odahaza történt, csak a súlyos, komplikált eseteket utalták kórházba, vagy azokat a szülőanyákat, akiken császármetszést kellett végezni.

Ezekben az években az egész környéken csak két magánorvos praktizált, dr. Hirsán és dr. Hegedüs, de a kórházban csak dr. Balogh rendelt. Miután befejezte a beutalt, az operált betegek ellátását, már sokan várták, hogy az otthonfekvőkhöz is menjen. Dr. Balogh Ernő az év és a nap bármely órájában, éjjel vagy nappal a betegek rendelkezésére állt. Télen bárányszőrbundájába burkolózva parasztszekéren vitték a környék betegeihez, nyáron többnyire kerékpárral közlekedett, szeretett biciklizni, de még jobban motorkerékpározni, erről a szenvedélyéről ír egyik versében Motorke-rékpáron címmel:

„Emeltyükben
 Karokban gondolkodom,
 Rugókban ringatom
 Lelkemet.
 Szemem felém
 Száguldó útra mered.
 Markoló szél
 Hüti hevült testem
 S örült kattogással
 Száguld alattam
 Az érzéketlen
 Vas, rideg váz.“

Mindig tele volt nagy orvosi táskája a vizsgálathoz szükséges műszerekkel, a sztetoszkóppal, vérnyomásmérővel, sziringákkal és egy mini patikával, a leghasználatosabb gyógyszerekkel. A beteg vizsgálata után, helyben elvégezte a kezeléseket, otthagya a szükséges gyógyszereket, vagy beutalta a kórházba. Olyan tipikus „doktor bácsi” volt, könnyen megtalálta bárkivel a megfelelő hangot, tudásánál csak a türelme volt nagyobb. A

kórházban nem volt szakképzett személyzet abban az időben. Ő képezte ki munkatársait a község értelmes és rátermett paraszttasszonyaiból, akik értékes segítőtársaivá váltak. Sokan emlékeznek még Radijára, Évára, Mariskára, Sárára (aki még Stoian doktorral is dolgozott) vagy Berta nénire, aki szülészneként sok babát segített a világra.

Dr. Balogh különösképpen szerette a gyerekeket, nagy türelme volt hozzájuk, közvetlen, jóságos doktor bácsira emlékeznek azok, akik akkor gyerekként páciensei voltak; „na mi a hiba, miért sírsz, mi fáj neked te szegfű?” – szólította meg a kis pácienseket, és percekben belül felszáradtak a könnyek, megszűnt a fájdalom, mert jó kezekbe kerültek. Ha a betegek állapota úgy alakult, többször meglátogatta őket, éjjel is sokszor átment a kórházba, hogy megnézzze, hogy hogyan érzik magukat az operált betegei. Tiszteletdíjat csak azoktól fogadott el, akiknek volt miből fizetni, a szegényeket, a gyerekeket, a cigányokat ingyen kezelte, még a gyógyszerek költségeit is ő fedezte.

Szakmai tevékenységéről elmondhatjuk, hogy korának valóban „medicus universalis” – tehát általános orvosa volt, hiszen egyik percben gyomorfekélyt operált, vagy császármetszést végzett, másik percben fogat húzott, vagy törött lábat tett gipszbe. Nem volt a gyógyításnak olyan területe, amelyhez ne értett volna. Állandóan képezte magát, számos tudományos kongresszuson vett részt Budapesten, Szegeden, Kolozsváron, valamint külföldön. Jól beszélt németül, franciául, angolul is olvasott, oroszul a hadifogságban tanult meg. Gyermekgyógyászati ismereteit Franciaországban bővítette és igen magas nívón alkalmazta. Számos orvosi szaklapot olvasott, nagyon gazdag könyvtára volt.

A sebészeti beavatkozásokat nagyon nagy tudással, precízen, nagy hozzáértéssel, szinte virtuóz módon végezte, nagyon biztos keze volt, és a műteti technikát szinte művészetté fejlesztette. Dr. Pollák István nyugdíjas főorvostól hallottam (aki sok éven át munkatársa volt dr. Baloghnak, és aki már túl van a 90. évén), hogy amikor Balogh doktor hadifogolyként Szarátovban a hadikórházban dolgozott, az orosz sebészek, akik a híres sebészprofesszor, Pirogow tanítványai voltak, megkérték, hogy tanítsa meg őket az általa alkalmazott gyomorműteti technikára. Szakmai tudását még ott is elismerték és tisztelték, eleinte franciául beszélt az orosz kollégákkal, majd megtanulta az orosz nyelvet, hiszen több mint négy évet volt orosz hadifogoly.

Sokan feltették a kérdést, hogy egy ilyen kapacitású ember, hogy maradt

egy kis vidéki kórház orvosa, mi volt az a tényező ami itt tartotta, hiszen egyetemi oktatónak hívták a megalakuló debreceni egyetemre, de Európa bármely klinikáján megállta volna a helyét. A magyarázat csak az lehet, hogy kötődött a helyhez, az emberekhez, tudta, érezte, hogy itt nagy szükség van rá. Trianon után is, amikor százezrek menekültek az anyaországba, ő maradt, családjával együtt vállalta a kisebbségi sorsot, de a helyén maradt. Eleinte nehezen, törve, később kiválóan beszélt a román nyelvet, hiszen a pácienseinek mintegy 75 százaléka román ajkú volt. A szájhagyomány örzi azt a történetet, hogy amikor egyik atyafi elvitte beteg feleségét a rendelésre, a doktor úr kúpot adott neki és azzal az ajánlással fordult a férjhez: „să dai de trei ori pe zi la fund”. Pár nap múlva visszajött a páciensnő és kérte, hogy neki ne írjon többet ilyen kezelést az orvos. Hát mi történt? – kérdezte a doktor, mire a válasz az volt, hogy a férje lenyelette vele a napi három kúpot és közben jó nagyokat csapott a fenekére, hiszen úgy írta elő a doktor úr.

Nagy tisztelet övezte, ha kihívták valamelyik beteghez, és ő nem tudott segíteni, már csak a papot hívták.

Dr. Stoian mesélte ezelőtt jó pár évvel, hogy mennyire csodálta azt a képességét, hogy röntgen, laboratórium és más segédeszközök és felszerelések hiányában milyen pontos diagnózisokat állított fel, csupán a beteg kórtüneteje alapján.

Rengeteget dolgozott és hogy ezt bírja, mindig segítette a hite. Aktívan részt vett református egyházunk életében, idejövetele után két év múlva már a presbitérium tagja, és az is marad élete végéig. A negyvenes években választották egyházmegyénk főgondnokának, amely tisztséget nagy odaadással és felelősségtudattal töltött be. Részt vett a református egyházi zsinati üléseken Kolozsváron és Budapesten.

Ha munkájába belefáradt, egy másik nagy szerelméhez menekült, az irodalomhoz, a költészethez. Verses kötete 1927-ben jelent meg Kolozsváron, Ez az én vérem címmel. Az 54 verset tartalmazó kötetet olvasva megismerjük egy érzékeny lélek vívódását. A költő, aki a mindennapi életben annyi bajjal és szenvedéssel találkozik, nem volna őszinte, ha nem dalolna az élet sötét mélységeiről. A bánat is, amit az elmúlás felett érez, való fájdalomból fakad. Versei vagy inkább szonettek, közvetlenek, tartalmilag is emberiek, nem tartalmaznak hivalkodó rímeket, a forma nem keresett, nem hivalkodó, hanem lágyan simuló, természetes foglalat a mondanivalónak. A költő nemcsak lírájában, hanem a valóságban is az élet, a létért való küzdelem pártján volt, ámbár egyes verseiben felhangzik a bánat szelid zsongása, vagy

elvéve egy-egy élesebb jajsikoly, de mindegyre áttörik az életigenlés, olykor halkabb, máskor harsányabb hangjai. Mindig a szenvedők, a küzdők pártján áll, és ezt nemcsak azért teszi mert lovagias ember volt, hanem azért mert a legnagyobb értéknek a munkát tekintette. Tiszteletet érzett minden jól megoldott feladat iránt, legyen az orvosi, egyházi, irodalmi, vagy gyümölcs-nemesítési. Egész életében azt vallotta, hogy bármit tesz is az ember azt jól csinálni érdemes.

Dr. Balogh Ernő nem a betegek, hanem a „beteg világ” elől menekült az irodalomba, de közösségi felelősségérzete itt sem hagyja sokáig nyugodni. Állandóan visszatérő motívuma a húszas években írt verseiben az önmagával való vívódás – valami kimondhatatlan gond fölött. Ugyanakkor érezzük a derűs bizakodást, a lobogó életörömöt, a tiszta humánusmot.

Talán elstietett vállalkozás volna részemről, hogy dr. Balogh Ernő költészetének irodalomtörténeti jelentőségét méltassam, de reméljük, ezt megteszik a hozzáértő irodalmárok és neve bekerül a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonba.

Dr. Balogh Ernő legjobb barátja Diószeghy László festőművész volt, aki azért festett, hogy anyagi alapot teremtsen a lepkegyűjtéshez, amelyet a legmagasabb tudományos fokon végzett. Sokszor elkísérte Diószeghyt lepkeészni a Retyezátságba. Az egyik versét, melynek címe Az aloé erdő, Diószeghy László festőművésznek ajánlotta.

Másik jó barátja, aki sűrűn látogatta a családot, Solymosi Tibor földbirtoke volt, akinek 1944-ben mindenét elvették, üldözték és egészen haláláig a Balogh családnál talált menedéket.

Nemcsak a betegek, hanem a város előljárói is nagyon tisztelték, tagja volt a borosjenői önkéntes tűzoltó egyesületnek, amely 1882-ben alakult, valamint a város vonós zenekarának; bármilyen városi rendezvényre díszvendégként hívták. Egészségnevelési előadásokat is tartott. Mindig az egészséges életmód propagálója volt, ő is rendszeresen tornázott, szeretett úszni, állandóan edzette magát, 60 éves korában is igen frissen mozgott. Vidám, élénk természetét mindvégig megőrizte. A többnyelvű környezetben is jó kapcsolatokat épített ki munkájának minden területén.

1939-ben Debrecenben járt a 40 éves érettségi találkozójukon, azután már nem járt többet Magyarországon, csak családtagjai voltak néhányszor Budapesten és Debrecenben. Levelező kapcsolat állt fenn az anyaországban élő testvéreivel és felesége rokonságával.

1948-ban, amikor mindenkiben ellenséget kerestek, kulák listára került,

de a helyi lakosság, főleg Gulyás Ödön kisbíró kiálltak mellette, így nem telepítették ki, nem deportálták a Duna-csatornához vagy a Bărăgan-ba, mint annyi másokat. Akkor költöznek ki a mokrai kolnába, ahol a ház körül gyönyörű park és a család által nemesített gyümölcsfák voltak.

Egészsége csak élete legvégén gyengült meg, tüdőviznyő miatt halt meg. Azokban az időkben az utazási lehetőségek korlátozva voltak, így az anyaországi rokonok nem vehettek részt a temetésén. Borosjenőben a református templomban volt felravatalozva, nagyon sok helybeli és környékbeli helységből jöttek el, hogy végső búcsút vegyenek tőle, nem egy közülük a kezét csókolta, amely megmentette az életüket. Felesége és Ágnes leánya nem sokkal élték túl, 1955-ben, egy évben haltak meg, néhány hónap különbséggel.

Egy tartalmas, gazdag, értelmes élet zárult le, amelynek nyomai beiródtak városunk történelemlékönyvébe és még most is számosan vannak, akik a nevét az imáikba foglalják.

Tisztelői elhatározták, hogy az új városi kórház (amelynek építése már megkezdődött) falára egy emléktáblát fognak elhelyezni, amelyen megörökítik dr. Balogh Ernő és dr. Stojan Mihai nevét. De a legmaradandóbb emlékmű az, amit szeretetből emelünk lelkünkben. Azoknak, akik ismerték, szerették és tisztelik, szívük kápolnájában örökké égni fog egy gyertya.

Görbe István

Dabolc – Gellért Sándor dajkáló, felnevelő szülőföldje

Kicsiny falu Dabolc, nem is volt nagy soha, s tán nem is lesz, pedig már több mint ezer éve tengődik az Éger mocsárból kiemelkedő kisdud halmon, a Kanális partján. S a többi halmon körben nyugatra Halmi, Kőkényesd, Csedreg, délkeletre Bábony, s a Pelesőc tővében a hegyre kapaszkodva Tamásvárálja is hasonló sorsú település.

Dabolcon ma alig 350-en lagnak. Halminak 3748 lakosa volt az utolsó népszámlálási adatok szerint, Kőkényesdnek 1563, Csedregnek 1082, Bábonynak 444. De az első világháború után a Máramarosból a Halmi mellé a Vencel-tanyára telepített Nyiresnek is ma már 476 lakosa van.

Kőkényesd, Csedreg lakossága római és görög katolikus vallású, Halmi lakossága református, római katolikus, ortodox, s újabban a hívők száma gyorsan gyarapszik. Dabolc, Bábony, Tamásvárálja, s a Halmihegy lakossága református.

Eredetüket, régmúltjukat sűrű köd takarja. Mióta világ a világ, mindig éltek itt nem csak farkasok és medvék, melyek még a múlt század elején is ellopták a pásztortól a kiscsikót, a kisborjút a Vágotterdőről kora tavasszal, hanem emberek is. S mióta világ a világ, e hely, e település, e környék, e vidék mindig világvége volt, ahová a hatalom keze nehezen ért el. Nem is volt érdeke, mert innen nem sokat remélhetett, megvédeni meg nem érte meg az antik görög világban sem. De a Római Birodalomnak, Bizánci Birodalomnak is a vége volt, a Török Birodalom is csak eddig nyújtózkodott. Bár híres utazójuk, Evlija Cselebi 1660-ban Nagyváradról haza menet végigjárta e vidéket, de csak kívülről láthatta az aranyosmeggyesi várkastélyt, a túrterebesi Perényiek kastélyában sem vendégeskedhetett kedvére, Halmin áthaladva is csak elnézhetett Dabolc felé, mert oda neki nem eszabáltak pallót a dabolciak málékoró ézéktől, mint Mátyás királynak, egy helyi népmonda szerint, melyről Gellért Sándor is tudott, de nem verselt meg. A Lengyelország felé menekülő II. Rákóczi Ferenc kurucai után nyargalászó labancok is megtorpantak e mocsári erdők szegélyénél. A középkori Európa leghatalmasabb birodalmának, a Habsburg Monarchiának a határa is itt ért véget. Az orosz cárok nem is tudták, hogy kelet felé meddig övék a világ, de nyugat felé birodalmuk határai itt véget értek. Még a Nagy-Szovjetunió határai sem nyomultak tovább, csak élesebb körvonalat kaptak. Napjainkban is Napkelet és Napnyugat; a keleti és a nyugati világ nem itt találkozik, hanem inkább itt ér véget. De még a mai Romániának is itt a vége.

Bár mélységesen mély a múltnak kútja, e vidék múltjára vonatkozóan írott forrásokból nem meríthetünk, mert ilyenek vagy nem is voltak, vagy nem maradtak ránk. A keleti meg a nyugati források meg máshonnan nézték a világot, s onnan nézve másnak látszott, mint amilyen valójában volt.

Hogy Dabolc, Tamásváralja, Bábony, Halmi és Kökényesd, Csedreg is évezredek óta lakott települések lehetnek, abból sejtethetjük, hogy Dabolc neve több szláv nyelvben is tölgyet, tölgyest, tölgyerdőt jelent. S nemcsak Gellért Sándor énekelte meg a Molnárék nagy tölgyfáját, mely a

„csipős hangyák őrtanyája”
 „És messze néz, mint jó vitéz,
 Csakhogy el nem sírja magát.
 Ő is látta lehullani
 a kurucok szép csillagát”,

hanem a Vágotterdő nevű határrész mutatja, hogy a mocsári tölgyes nem is olyan régen szorult vissza a Hodos patak vonalán túlra. Amit a Dabolc s a környék múltjáról már tudhatunk is, az az, hogy ezer év óta a környéket a Káta nemzetség uralta. Nevükben ma is a szapora Kótaiak őrzik e nemzetség emlékét s anyanyelvét, a magyar nyelvet, mely ezer éve folyamatosan, megszakítás nélkül beszélt nyelv ezen a vidéken. A régészeti és nyelvtörténeti kutatások bizonyítják, hogy időszámításunk előtt ezer évvel, vagyis háromezer éve vált ki a magyarság az ugor nép- és nyelvközösségből, s azóta megszakítás nélkül él a magyar nép, a magyar nyelv, a magyar kultúra az utóbbi ezer évben, a honfoglalás óta ezen a tájon. Az európai nyelvek mindegyikéről nincsenek pontos és megbízható adataink, de azt tudjuk, hogy az angolt, a németet, a franciát, az olaszt, spanyolt, románt, orosz, lengyelt, svédet megelőztük. A Káták, Kóták nyelvét ezer év óta beszélik e tájon. S a ma élő utódok is ragaszkodnak nyelvükhöz, kultúrájukhoz, hagyományaikhoz, hitükhöz. S ezzel minden hatalomnak számolnia kell, mert ez feltör a földből is, mint az ezelőtt ötven évvel kiirtott szőlőtőkék hajtásai a Halmihegyen a juhlegelővé változtatott akácbokros bozótokban, vagy üzennek a dabolci temetőből, mint Gellért Sándor írja:

„Mellbe csökkesztett fejekkel,
mint előzvegyült menyecskék,
sok sírnak a helyét, hantját
sárga nárciszok jelezték.”

Dabolcról az első írásos említés 1327-ből való. Egy 1400-as évekből fennmaradt feljegyzés szerint tizenöt család lakta a falut, valamennyi kisnemes. A falut ma is ezeknek az utódai lakják. A sors különös játéka, hogy míg Halmi lakosságának mintegy kétharmada százévenként kicserélődött, Kókényesd, Csedreg lakossága pedig a 18. században szinte teljesen, addig Dabolc, Bábony, Tamásváralja lakossága ezer év óta állandó, alig változott. Pedig a középkorban a vidék központi települése Bábony volt, Tamásváralja pedig szegény jobbágyfalu. E három falu nyelvében ma is sok középkori jellegzetességet őriz, s keresztnév állományában viszonylag sok, ma már máshol alig használt nevet, becenevet. Dabolcon ma is gyakori név a Bálint, Gedeon, Janka, Marcella, Eszti, Teri, Tercsi, Terka, Menyus. A környék mai magyarsága e neveket már nem, vagy alig használja. Bábonyon még ma is késvel szelik a kenyeret, kanálval eszik a levest meg a krumplitorokányt. Pánkujosoknak csúfolják őket ma is, mert a fánk szavunk régies

alakját használják. A középkori nyelvállapotok továbbélése azt jelzi, hogy ezeken a vizek szorongatta halmokon létesült településeken, mintha megállt volna az élet. Dabolcon, Bábonyon, Tamásváralján különösen.

A dabolci templom, melyet a régi, kisebb köré építettek

Csak bele kellett meríteni a mocsárba. Darabokba vágva is fickándoztak ugyan napestig, még a lábasban is, ahogy sülték ezek a tengeri angolnáknak a dabolci rokonai, de ízes húsup is jó táplálék volt, s több is termelt belőlük, mint búzából a dabolci vízjárta határban. S a nemesi kutyabőrükre büszke, de akkorra már elszegényedett cifra kisdabolciaknak a málékenyér mellé jó és bőséges táplálékot nyújtott a Dabolcot körülölelő mocsárvilág. Csúfolták is őket érte a környékbeliek, talán irigységből is, mert a Túr-partiaknak nem jutott belőle, meg isten ments, hogy meg merték volna enni, mert még tán a hasukban is fickándozott volna. A dabolciak meg a kert alatt csak lemerítették a kasitát és mindjárt volt terülj-asztalkám. Aztán meg ha egy kis bor is került, mert került az asztalra, ők sem maradtak adósak a csúfolódással. Fanyelvűek voltak a halmiak, pánkujosok a bábonyiak, olajosok a kökényesdiek (a nagybőjtöt egy liter olajjal kihúzták, még a végén a fele meg is maradt), pugrisok a csedregiek. (Ki tudja miért, a jámbor, istenfélő tamásváraljaiak kimaradtak a csúfolódásból.)

Gellért Sándor így örökíti meg a dabolciakat, s e határok szabdalta határban határtalan szabadságvágyát, mely egész életében arra sarkallta, hogy múltunk és anyanyelvünk rejtelmait kutassa a dabolci „szegény végbeli vitézek” közt csakúgy, mint a Don-kanyar halálzivatarában, vagy később mikolai kényszermagányában. A Don-kanyar poklából szabadulva 1946-ban örökíti így meg gyermekkorra Dabolcát:

A századforduló táján a környékbeliek még csíkosoknak csúfolták a dabolciakat, s uram bocsásd, még azt is híresztelték róluk, hogy szép templomuknak azért nincsen tornya, mert a csík lerúgta. Akkor még a Dabolcot körbevevő mocsarakban rengeteg volt a csík. Csíkkal fogták, sőt kasitával (fáskosárral).

„Engi Ambrus jól ismerte
a kanálist ügyeszte.
Iszap fölé, a víz alá
Szorította a csikkasát.

Fanyelvűek a halmiak,
csikosok a dabolciak.
Hordozzuk csak a gúnynevet,
Hizik az úr, mikor nevet.

Beszélik, hogy e kanális
hozott volna olyan árvízt,
kinek dühe tajtékosan
a faluba is berohant.

A csűrkapun nagy karóval
úsztattak a koporsóval.
Csűrkapukon ment a násznép
ki se telvén ama gyászhet.

Most mindent e ványadt érbe
kerget a fény kardpengéje.
Csöpp víz hátán nagy port verünk,
tanító-úr-apám velünk.
A víz partján kong a meleg.
Méhraj zúdul fejünk felett
határnélküli határban,
nincs láncon a szabadsága.“

A dabolci kisnemesek társadalmi-népi eredetét illetően a történészek véleménye megoszlik. Szabó István is, Ugocsa vármegye legjobb monográfusa nem foglal egyértelműen állást sem a serviens, sem a várjobbágy, sem a gyepűőr eredet mellett.

A fánk szavunk szóföldrajzi térképe azt mutatja, hogy e szónak régies alakja a „pánkó”, napjainkban csak a csángó és egyes székely nyelvjárásokban használatos, meg Bábonyon és ezen környéken, ami a dabolci kisnemesek székely határőr eredetét engedi sejtetni. Különbösen a szó eredete Bárczy Géza etimológiai szótára szerint ismeretlen eredetű. Az avasi románok

nyelvében ma is előfordul „pancove” alakban és fánk jelentésben. Más román lakta vidéken a fánk neve „gogos”. Bárczy Géza is feltételezi etimológiai szótára előszavában, hogy sok ismeretlen eredetű szavunk valamikor az idők homályából jövevényként került a magyarba, csak ma már nem tudjuk nyomon követni az útját. Az a tény, hogy a „pancove” ezen a vidéken élő románok nyelvében is előfordul, valószínűsíti a szó szláv eredetét és a dabolciak székely határőr eredetét sejtetik. A Gellért Sándor genejében hozott múlt (anyja talán székely cselédnő, apja talán szintén székely nyalka katonatiszt) így talál rá az őt dajkáló, felnevelő kisközösségre, a 20. században végpusztulásnak indult dabolci kismagyarokra, akiket az élet letiporhat, de akikkel lelki sorsközösséget vállal a világlomásban, a második világháború vérzivatarában egyedül maradó, elárvuló költő, akire a Donkanyarból hazakerülve a magány börtönkapui csukódnak haláláig az új világ hajnalán. Talán a Rodostóban bujdosó magányos fejedelem, vagy íródeákja kínjait élhette át, amikor jósorsa még összehozta a régi dabolci cimborákkal, Bányai Samuval, Balogh Károllyal.

A dabolciak kisnemesi eredetét nemcsak az egyes családokban máig rejtve őrzött nemesi kutyabőrök igazolják, hanem a falu magatartása is, amely megkülönbözteti őket a környező falvakétól.

A kisnemesi falvak a középkorban kiváltságokat élveztek. Adót nem fizettek. Az uralkodón kívül más világi személytől vagy egyházi hatóságtól nem függtek. Felettük lévő hatalomnak csak a Fennvalót ismerték el. Nagyjából így van ez ma is. A 19. században még a múltjára büszke közösség erejét meghaladó vállalkozásba kezdett. A szó szoros értelmében a régi istenháza köré egy új hatalmas templomot épített. Miután elkészült, csak utána bontották le a beépített régit. Az új templom tornyának alapjait is lerakták, de erejükből már nem futotta felépíteni. Dabolcon nem az égbeszökő karcsú templomtorony hirdeti Isten dicsőségét, hanem a Bencze Gyuri bácsi oltókése nyomán a bő termésükkel alázatosan földre roskadó szilvafák. (A Bence név a székelyföldön használt Benedek név beceneve. A dabolci Bencék neve is székely határőr eredetre utal. Keresztnévként a Benedek se használatos a vidéken). Egykor Markovicsék vitték szét messze földre e vidék szilvaterméséből készített izes, mézédesszilvalekvárt. De hol vannak már Markovicsék! Akik túléltek az auschwitzi borzalmakat, már rég a Szentföldre távoztak. Ma már e vidék szilvatermése Bukarestig és tovább turci pálinka néven bódítja a világot. Markovics Rodion is valahol az égi mezőkön kószál. Ma a számbelileg nagyon megcsappant dabolci kis

közösség még képes volt arra, hogy Isten hajlékát felújítsa, és híveivel megtöltse egy nagyszabású templomi ünnepségen.

Bár a dabolci kismanesek előjogokat élveztek a középkorban, a baj csak az volt, hogy a Zsigmond királytól kapott díszes királyi pecsétes kutyabőrökhöz csak kevés birtokot juttatott nekik a király, ezért művelésre jobbágyot vagy zsellért alig alkalmazhattak. Földjüket maguk művelték. Birtokuk idővel, az öröklődéssel felaprózódott. Egy sző, mint száz, maradt a rang, a kutyabőr, de elszegényedtek. A 16. század táján többségük már alig rendelkezett fél, vagy negyed telek nagyságú jobbágytelek földterülettel. Ez a romlás a következő századokban is tovább tart. Egy 1743-ban készült összeírás szerint a Dabolcon lajstromba vett 27 armalista családnak összesen 10 ökre, 9 tehene és 5 disznaja volt. Ebben az időben, az alföldi falvakban nemi ritka az olyan telkes jobbágy, akinek több jószágja van, mint a dabolci kismaneseknek összesen. Ebben a helyzetben nem csoda, ha megpróbálnak élni úgy, ahogy lehet. 1743-ban öt dabolci kismanes a vármegyénél mint hajdú szolgál. Csakhogy a vármegyét is mintha rájuk szabták volna: Ugocsa vármegye Magyarország ötvenkét vármegyéje közül az egyik legkisebb. Igaz, hogy arról híres, hogy „non coronat”. Ugyancsak 1743-ban egy dabolci kismanes csizmadiaként, egy vargaként, egy pedig mészárosként tartja fenn családját, jobb időkre a sifonba rejtve kutyabőrét. Dabolcnak hamarabb volt nemesi oklevéllel rendelkező vargája, mészárosa, mint Debrecennek doktori címmel rendelkező iparosa.

Az állandó romlás oda vezet, hogy többen aktív szerepet vállalnak koruk társadalmi mozgalmában, már a Dózsa vezette parasztháborúban is. Az 1690-es parasztmegmozdulás vezére meg éppen a dabolci Órás András lesz. Azonban hiába vitézkednek a Rákóczi vezette szabadságharcban is. A történelem viharában megpróbálnak ugyan helytállni, de sorsukat jobbra fordítani nem tudják, pedig a dabolci armalisták kiváltságát nádori adománylevéllel is megerősítik a 18. század közepén. Gazdasági helyzetük romlásához az is hozzájárult, hogy a vízmosta dabolci földek jóformán nem teremtek mást, csak csikókákát meg honcsokot.

Az 1767-es úrbérrendezési törvény sem segítette a dabolci kismaneseken, sőt az 1848-as híres jobbágyfelszabadítás sem. Rajtuk már csak az Isten segíthet, vagy már tán az sem.

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár ugoccai főispáni fondjából nemrég előkerült, a Kárpáti Kalendáriumban Bagu Géza és Szakál Mihály által közölt, Egry János ugoccai alispán 1849. március 26-án Halmiban kelt jelen-

téséből kiderül, hogy a tivadariak, királyháziak, dabolciak, csedregiek nemzetörként védték „Verecke híres útját”, a Vereckei-hágót a máramarosi Vizán a betolakodók ellen, s mivel egyebük már nem volt, az életükkel fizettek. Az akkori Magyarország egyik legkisebb megyéjének alispánja, vármegyéje szegénysége iránt érzett felelősségérettől vezéreltetve a maiaknak is példamutató módon ilyen sorokat vet papírra a Halmiban kelt jelentésében: „Az ellenségnek Galícia felől Vereckénél szándékolt be törése hírére Nemzetőreinkből ki válogattatott egy vadász csapat, kiknek Tisztjei Elő terjesztésem folytán, a tisztelt bizottmány által hagyattak helybe, – s bár ha ezeknek el járása ellen némely rosszalló hírek szárnyaltak, becsületek érdekében kötelességemnek ismerem hivatali innepélyességgel nyilatkozni, hogy mind az ottani Kormánybiztos, mind a parantsnok is Őrnagy Martini Úr bár mikor elő mutatható bizonyítványaik szerint az említett tiszteknek – fegyelem s rendtartás iránti pontosságukat a vadász csapatbelieknek pedig szinte águkat – rend fegyelem tartásukat ditséretes méltánnyalással el ismerik, e csapat azonban kettő hijával tért vissza szeretteihez, – Tivadarból Siklótzi, Daboltzról pedig Belényi, – karján sebet kapva a gyalázatos ellenség által el hurtzoltattak, s tsaknem naponta érzékenyítik ember baráti keblemet a bús özvegyek és aggott szülék el maradt kedveseik felőli kérdezősök, s itt különösen felkérem a tisztelt bizottmány figyelmét Siklótzi Zsigmond el hagyottjai iránti kötelességre, méltoztassanak a férj után esengő nőnek, s attyokat hazánkért kétkedéssel kereső árvák sorsát enyhíteni”.

A szegényt az ág is húzza – tartja a közmondás. A moldvai nagybojárnak, Vasile Alecsandrinak a jobbágyai könyörögnek, hogy ne szabadítsa fel őket, az orosz grófnak, Tolsztoj Leónak szintén. A dabolci protestáló kismesek nem ismerik az alázatosságot, a könyörgést, megteszi helyettük Ugocsa vármegye alispánja. Ők teszik, amit kell. Tőlük csak áldozatokat vár az élet. Számukra a felülről, a császártól jövő híres jobbágyfelszabadítás is csak úri huncutság, mely nekik semmi jót nem hoz. Jobbágyaik már rég nincsenek, s a fene nagy egyenlőség számukra csak azt jelenti, hogy még mélyebbre süllyednek az élet mocsarában: a valamikor a királytól nyert előjogaikat elvesztik, adómentességük megszűnik, s így az újabb terhek súlya alatt csak még jobban meggörcnyednek. Egyedüli reményük, mentsváruk már csak az Isten marad. Számára hozzá méltó házat emelnek erejükön felül, mert segítséget csak Istentől kérnek, követelnek templomi énekeikben, imáikban csakúgy, mint nagyszarvú, daruszőrű ökreik indulatának megfékezésére használt káromlásaikban, melyekkel nemcsak a fék-

telen állati indulatokat fêkezték meg, hanem Isten segítségével hívásával magukból is kiengedték a mindent szétrobbantó túlnyomást.

A százötven centiméter magasságot csak holdjáró cipôben megközelítô szapora beszédû, kényes, rátarti dabolci menyecskék még a 20. században is méltóságukon alulinak érezték a piacolást. Míg a kôkényesdick két tojással, liter tejjel reggelenként a halmi piacra szaladtak árulni, miután széthordták a kontót, addig a dabolciak otthon ültek, se nem adtak, se nem vettek. A jöttment halmiak közé se nagyon keveredtek. Mint Gellért Sándor írta, máléliszttel habartak, krumplin, paszulyon, káposztán, vereshagymán éltek. De a kollektivizálás elôtt Daróczi Irén még rászólt az ôkôrszekérrel a mezôre menô nagyfiára, hogy egyenesen üljön a deszkaülésen a vastengelyû ráfos kerekû szekéren, mely a kôves úton nemcsak az ôkrök patáit koptatta el, ha nem patkolták meg, mint a lovakat, hanem a lelket is kirázta az embérbôl.

A kollektivizálás után sokan a nagybányai Fônixbe menekültek, hogy ott hamarosan és alattomosan végezzenek velük a mérges gázok és a mérges italok, mint a nagyindulatú Bencze Sándorral, vagy a tündérszép Bencze Klárával.

A dabolci menyecskék kosornyában rakva cserépszilkében vitték a mezôre a meleg ételt szántáskor, vetéskor és fôleg aratáskor a férjüknek. Árvagulyást fôztek egy kis olajban pirított vereshagymás rántással, csillogó piros paprikával, ha a hízó vékonyka szalonnája már megugrott a szabadkéménybôl. Fôleg aratáskor, mert ilyenkor a férfiak már éjfél után kimentek a búzatáblába kötelet vetni a holdvilágon, hogy legyen mivel megkötni a kévéket. (A málé- és napraforgó kévéket fûzfavesszôvel kötötték.) Ez a kötélcsinálás hajnalig tartott. A tövestôl kitépett leghosszabb szárú búzából egy-egy marokba elférô csomónak a fejét a másik marokban lévôvel összetekerték, megsodorták, a fejet a két marék közé hajlították és a két szárat ráfonták. Aztán az így elkészült kötelet kévébe kötötték, tizennyolcat egy kévébe. Az egészet vadkörtefa alá, bokorba vagy árokba, barázdába rakták. Vízrel megöntözték, hogy engedelmeskedjen, a nap ne szárítsa ki.

Hajnalban a jó harmaton, amikor még a rókafüvet is úgy vágja a kasza, mint a cigány izéje a vizet, kezdôdött az aratás. Az egy vagy két csapóval ellátott kaszával komótosan jó másfél méteres rendet lehetett vágni úgy, hogy szinte tövig borotválták a búzát, a levágott rendet rádöntötték a még le nem vágott búzára. A kaszával nem csápoltak, mint az avasi románok. Ezért is mondta a cigány, hogy a kapálás csak ácsorgás, a kaszálás csak sétálás, a vályogvetés, az a munka. (Régi dolog, hogy minden cigány a maga lovát di-

cséri.) A kaszás mögött a marékszedő egy sarlóval ölbe szedte, lerakta, ha győzte, akkor két ölet egymásra rakott, ebből lett a kéve. Ezt naplementig fonnyasztották, főleg ha gazos volt, s mindig az volt, s akkor lerakták a köteleket, bele a kévéket, térdel jól meggyomrozták, ezért is hordtak vászonkötőt, hogy ne szúrjon, mert mindig tele volt a búza szúrókával, s a kötelet megcsavarták, s a töves részét aládugták a megkötött kévének. Mintha géppel összehérselték volna, olyan volt. Akadt, ritkán, olyan markos marékszedő menyecske, aki a gyenge kaszásnak azt mondta, hogy ha nem igyekszik, akkor őt is a kévébe köti. Ez nagy szégyen volt. De az is, ha a kaszás körbe vágta a felfogott pászmát. Ilyenkor azt mondta a marókszedőjének, hogy igyekezzen, mert belevágja a rendbe. Estére aztán a földön heverő kévéket keresztbe rakták. Egy kévét alulra, aztán négyszer négyet fejjel összefordítva, rá. Végül, mint a pap a fejére a sapkát, hátra-csapva rátették a papkévét, azt két oldalról a felső kévéhez kötötték, hogy a nyári viharok ne tudják széthordani. A lerakott és keresztbe rakott búza így tovább száradt, a fejjel összerakott kalászokat a nyári záporok nem tudták beáztatni, megrothasztani, kicsíráztatni. A kerülő a neki járó kévét a keresztből kivehette, amikor akarta, s villára szúrva a hátán vihette, mert a felső négy kéve közül a papkéve csak kettőhöz volt kötve, s ugyanúgy védte a búzafejeket, mint eddig. Az aratás két-három hétig is eltartott. Aztán kezdődött a hordás. Az oldalrudas bélfás ökörszekérre, ha a jószág birta, négy keresztet felraktak, csigás kötéllel keresztbe az oldal rudakhoz lekötötték, hogy szét ne rázódjon, csüsszon. Így szállították a rakodóba (szérűskertbe), ott asztagba rakták. Aztán kezdődhetett a cséplés, amely sokszor szeptemberig is eltartott, mert a tüzes kazános cséplőgépeket csak hat-nyolc pár ökörral lehetett vontatni, ha a két oldalra mellé rakott négy asztagot elcsépelte.

Végül a szalma- meg a polyvahordással is igyekezni kellett, mert kezdődött az őszi betakarítás, szántás. A túlrejt napraforgó-pogácsából száraz időben kipergett a mag, vagy kilakmározották a verebek, esős időben pedig belerohadt. A málészedéssel, kóróvágással is sietni kellett. A tököt is haza kellett hordani, hogy az első fagy el ne rohassza a mezőn. Szent Mihály napjára szabaddá kellett tenni a mezőt, mert attól kezdve a csordát ráhajtották a földekre, hogy a száraz muhart meg a virágzó zöld paprikagazt lelegeltessék még az első fagy előtt. A legelőn ilyenkor már nem volt mit egyen a jószág. Az első fagy egyből semmivé tette a málé fiókhajtásait, a paprikagazt, a töklevelét meg az apró zöldtököket, a napraforgó fiókhajtásainak még virágzó pogácsáit.

A nyári búzatarló földeken is legeltettek, vagy csapadékosabb években a gazdagon növe muhart, szelid füveket is lekaszálták. A tehének jól tejeltek tőle. Az ökröknek, a nagyszarvú hortobágyi magyar marhának jó volt a sás is, meg a hazahordott málékóró, de a búzaszalma is, meg a polyva is. Valahogy ki kellett húzni vele a telet. Azok a gyorsjárású szilaj marhák nem voltak olyan kényesek, mint a mai fajták. Birták a strapát. Igaz, a húsuk inasabb, szárazabb volt mint a mai, jászlan nevelteké. Meg gyengébben is tejeltek.

A múltjukra büszke flancos dabolci lányok a szegény tamásváraljai fiúkkal szóba se álltak, a bábonyi jámbor legényeket, még ha gazdagok voltak is, lenézték kissé együgyűségük miatt, a kőkenyesdi, csedregi pugrisokkal szóba se álltak, de a halmi jöttment újgazdagokat se szívték. A 20. században jóformán nem nősült oda be senki, se lányt nem vitt onnan senki. E zárt emberi közösségbe nagy áradáskor csak a vizek hatoltak be, de azok is megtorpantak a templom küszöbénél, de a halmi, a dabolci, a halmihegyi kertek alá vezetett trianoni cseh határ, 1940-ben Észak-Erdély visszacsatolásakor annak megszüntetése, 1945-ben a halmihegyi sziklákot is felosztó szovjet határ (az addigi cseh területeken a szovjetek lettek az urak, 1990 után meg Ukrajnára váltott a cégjelzés), szóval a világpolitika nagy sakkmatolásai szétrobbantották ezt az ezer éve zárt kis emberi közösséget.

Az ötvenes évek kollektivizálása is megtette a magáét. A bábonyi oldal több száz éves faházait széthordták, lerombolták, a szőlősöket kiirtották, juhlegelővé változtatták, az eddig létező mintegy száz szőlőfajtát kipusztították, helyébe a Halmihegyen mintegy négy-öt fajtát telepítettek. Ennyit a 19. századi nagy filoxéra járvány se pusztított itt. Dabolcnál rosszabbul csak Halmihegy járt. Ezt a települést a kanyargó határ elzárta Dabolctól. Mintegy 8–10 km-es kerülővel lehet csak eljutni a Halmihegy aljára. A nemesi szőlőbirtokosokat leléptették a történelem színpadáról. Ceaușescu faluromboló politikája meg felszámolta Halmihegyet. Halmiba telepítette őket. Csak a harangláb maradt meg egy kisdéd haranggal, meg vagy negyven lélek, akiknek az állandó munkájára az állami gazdaságnak szüksége volt. Az állami gazdaság szőlőirtása és -telepítése munkaerőt igényelt, így a sors megkegyelmezett nekik. A közeli Tamásváraljáról csak a nagy szezonmunkára alkalmaztak napszámosokat. Szőlőszedésre meg ott voltak az ingyenmunkások: a szatmári Kölcsey Ferenc Gimnázium diákjai lelkes hazafias munkával pusztítottak, amit csak lehetett, miközben a diákokért felelős pártaktivisták degeszre tömték autójukat szelidgesztenyével, édes muskotályszőlővel, a Foksányban megrendezett országos versenyen aranyérmet nyert édes borral, megymással, ami éppen került.

Régi igazság, hogy mindig a legkisebbel lehet a legjobban elbánni. Nincs irgalom, nincs kegyelem. A történelmi Magyarország 52 megyéje közül Ugocsára sújtott a sors a legnagyobbat: három darabra szaggatta. Kellott neki „non coronat”! Ki tudja, hová lett az Aklihegyről özvegy Maccsiné méltóságos asszony, aki a szőlőjébe templomot épített magának, papot tartott, vincellérjével, szőlőmunkásaival együtt imádkozott az istentiszteleteken! Csak szegény Bocskor Gábor asztalos mondását tartották számon, aki elkeseredésében, amiért a hatalmas Szovjetunió nem engedte meg neki, hogy a Forgolányban egyedül élő özvegy édesanyját meglátogassa, a halmi kocsmában egy-két pohár felhajtása után azt találta mondani ivócimborájának, hogy az a hájfejű nem engedte az édesanyjához. Ez Hruscsov elvtársra nézve akkor sértés volt, hogy Nagybányán ült is érte két évet, igaz, nem tétlenül. Az ottani parancsnoknak olyan szobabútort készített, hogy hét nyelven beszélt. Csak a politúrozáshoz fogyott el legalább kétszerannyi faszesz, mint különben kellett volna. Gabi bácsi így megigazulva szabadult ki. Később megengedték neki, hogy a Halmitól kilenc kilométerre lévő édesanyját meglátogassa, úgy, hogy Suceavanál keljen át a határon, vagy kilencszáz kilométert vonatozva. Az már csak a sors iróniája, hogy hazajövet, a suceavai szovjet határátkelőnél kapott szívinfarktust és ott halt meg. A halmi temetőben nyugszik, ha hagyják, mert a temetőn keresztül járnak a temető végébe telepített labdarugó-pályára a környék labdarugói meg szurkolói. A Vásártér utcában lévő régi jó labdarugó-pálya helyett a Szegedi Béla jól termő földjén létesített labdarugó-pályát a kollektív gazdaság ki tudja honnan jött janicsár agronómusa, aki a kilencvenes években RMDSZ-színekben földosztó bizottsági tag, a temetőfelszámoló Ceauşescu-elgondolás megvalósítója Halmiban. A labdarugó-pályára a református temetőn keresztül vezet az út, az árvaháziak útjában aztán kő kövön nem maradt, fű se nőtt, még a szomszédos zsidó temetőben sem. A janicsár agronómusnak azonban volt gondja arra, hogy az elorzott földekből 1990 után magának egy jó birtokot kaparintson meg, melyet a '99-es földtörvény is sietett szentesíteni. Az 1991-ben törvénytelenül megszerzett földeket törvényesnek kell tekinteni, melyen változtatni nem lehet.

Az egykori Ugocsa kis része a mai Magyarországnak maradt, nagyobb része a Szovjetunióé lett (ma Ukrajnáé). S Romániának is jutott belőle egy darab: az egykori Halmi járás. Mindhárom rész közös sorsa: a trencsirozás, minél apróbbra, ahogy csak lehet.

Végül is a 20. században, az első világhégés, Trianon, impériumváltások,

a második világegés szétrobbantották az ezer évig egységes, zárt kis emberi közösséget. Szilánkjait a második világháború a Don-kanyarig repítette, a kollektivizálás pedig a törmeléket is szétterítette Nagybányára, Szatmárra, a Nagyvilágba: Balogh Albit sirkövesnek Szatmárra, Balogh Ferit sofőrnök Petrozsénybe, az Egei unokákat Budapestre. 1991-ben még többen visszaigényelték földjeiket, de haza menni gazdálkodni már nem mentek, mert nem volt már hova, és nem is volt már mivel. A tavaly már a pipás Kis, Murányi Pityu s még többen parlagon hagyták földjüket, mert többre került a leves, mint a hús: ráfizetéses lett a gazdálkodás, még a nyugdíjukat is elvitte.

Az Avasból már mintegy tíz szapora család szivárgott be a faluba, s próbál a megváltozott világ körülményei között megkapaszkodni. Az ötvenes években egy egykor viruló népcsoport végleg eltűnt e tájról. Emléküket már csak a halmi zsidó temető héber feliratú penge-sirkövei őrzik, míg földbe nem roskadnak, el nem porladnak. Egy más népközösség – a máramarosi román telepesek nemcsak beépülnek az egykor zárt, ma már bomlásnak indult közösségekbe, mint egykor az élelmes zsidók, hanem egyre erősödő új falvakat hoznak létre: Halmi mellett Nyírest, amely már lenyúlik a Túríg; Terebes mellett Drăgușeni-t, amely a Türtől lassan már a sárközi lejáróig nyújtózkodik. Az új évezred hajnalán markáns változások körvonalazódnak e vizekmosta táj arculatán. Csak a nagy árvizek emlékeznek még: északkelet felől majdnem Halmi vonaláig nyomul előre a tajtékozó Tisza, délnyugatról a Láposig a megzavarodott kis Túr, de a mélyvilágból kiemelkedő halmokon nem ők pusztítják az életet, hanem a modern világ átka. A nem is oly régen a halmi állomáson a széles vágányú vagonokba átrakott Dél-Biharból, a Fekete-Körös felső folyása mentéről, a Belényes (Beiuși) melletti Vaskohsziklásról (Ștei) érkező sugárzó uránium érc vagy a sugárzó Csernobil. Az uránércet a halmi állomáson évekig átlapátoló munkások tudni vélték, hogy a Vaskohsziklásra az uránércből épített templomba nem lehetett bevezetni a villanyt, mert a biztosítékot mindig kicsapta a szürke kőből épített templomfal, meg azt is, hogy az ottani férfiak korán megkopaszodtak, s éjjel a sötétben világított a fejük.

Az ötvenes évektől Halmin keresztül a Szovjetunióba szállított uránérc sugárzását (naponta egy-két szerelvény ment át) doziméterrel rendszeresen mérték a halmi állomáson, s jelentették Bukarestnek (Dabóc innen 3–4 km távolságra van). Az átlapátoló munkásokat még a nyolcvanas években is évente ellenőrizték Bukarestben. (Ha még élnének, 60–80 évesek lennének ma.) De még az állomás környékén élőket se figyelmeztette soha senki az

alattomos, nem érzékelhető halálos veszélyre. Így ma sem törődik senki azzal, hogy a halmiak, kökényesdiek, dabolciak, csedregiek (négy kilométeres körzet) fogaiban, csontjaiban mennyi stroncium rakódott le. Csak a sírok szaporodnak a temetőben. Egyiket-másikat, a Varga Gyuláét, Szemák Laciét, Görbe Lászlóét, Görbe Vilmáét (májrák végzett velük az elmúlt évtizedben), még porladó betonkeret jelzi a temetőben, a többiekét a halmi, dabolci, kökényesdi, csedregi lapátolókét már csak az emlékezet, vagy az sem, mert sírhantjaik megsüppedtek, beborította a fullánk, a pernye, a porcsfű, meg a mindenféle gaz. Mára szinte teljesen eltűntek már a temetőkből az ősi időkre emlékeztető mocsári tölgyből faragott csónakos fejfák is. A halmi, dabolci, bábonyi, tamásváraljai temetőben ma már alig található ilyen, mert már jó ideje, hogy a hegyaljai erdő meg a bábonyi Láz nem nekik termi a kemény nocsári tölgyet. (Az erdőt itt ma sem kapták vissza az egykori tulajdonosok, mint Románia más vidékein.) A század eleji csónakos fejfákat meg már régen felbaltázták azok, akik máléliszttal habarnak – ahogy Gellért Sándor írja a Dabolc című versciklusában.

Nagy felhők gyülekeztek az új évezred hajnalán e kis táj tarka emberi közösségei fölött. Nagy időket élt már át eddig is. Talán az új ezredévet is kibírja. Mindig bőven termett e tájon a gizgaz, ritkán a tiszta búza. Ebben az ezer évben se lesz ez másként. És zengeni fog a zsoltár és szólni az ének, és boldogulni fognak e tájon a kis emberi közösségek, nem válnak földönfutókká, amerikasókká, mint az első világháború utáni évtizedekben, bár sokan Kökényesdről, Halmiból onnan is hazatértek, földet vettek, házat építettek, ha tudtak. S itthoni földben nyugszanak, ma már jeltelen sírokban, mert a romboló idő jól végzi munkáját. Csak az ötvenes években voltak gyanúsak a hazatért amerikasók, mert angolul válaszoltak a hébe-hóba Amerikából érkező levelekre. Mert ezek, mint az egykor híres Bourbonok, se nem tanultak, se nem felejtettek, csak éltek, ahogy lehetett, és élni is fognak, míg meg nem halnak.

A dabolciak így értek a 20. századba, de sem a terhek súlya alatt nem roppantak össze, sem a világháborúk megpróbáltatásai nem roppantották meg, sem a határok huzigálása, sem a kommunizmus több mint fél százada. Éltek, ahogy lehetett. Akad, aki ma is rejtve őrzi nemesi kutyabőrét, jobb időkre várva, akadtak olyanok is, akik a királytól ajándékba kapott kutyabőrt Ceaușescuval fizettették meg. Igaz kis pénzen, de eladták a nagybányai levéltárnak. Volt aki megjárta a Don-kanyar poklát is. Voltak, akik szilvával, káposztával próbálkoztak, éltek, ahogy tudtak.

A mostani templomfelújítás kis fénysugár, mely felvillantja a reményt, hogy a következő ezer évet is kibírják, bár vannak baljós jelek is. Ezt a faluközösséget ezer éven át megtartotta a halállal is protestáló erős hite, mert olyan ígéhirdetői voltak, mint a harcos Órás András, vagy a 20. században a jó öreg Kürthy Károly, vagy az elfelejtett költő fia, ifjú Kürthy Károly, vagy az öreg Kürthy veje, Ligeti Imre, a híres Szatmári Református Kollégium utolsó igazgatója, vagy annak a fia, Ligeti Zoltán magyar szakos tanár, aki rendíthetetlen hittel küzdött haláláig azért, hogy jövönk legyen még ezer évig ezen a tájon.

És a kicsiny falu nevelte, formálta, tarisznyálta fel hamuba-sült pogácsával, anyanyelvünkkel és indította az életbe mindeddig legnagyobb fiát, Dabolc és az egyetemes magyarság krónikását, Gellért Sándort, aki pergőtűzben élt haláláig, de a halhatatlanságba emelte különös szépségű verseiben pajtásait, a falu apraját-nagyját, a Trianon utáni Dabolcot, a Lakóczyakat, Belényieket, Bányai Antit, Kis Sándort, Kis Bálintot, Tóth Zsigát, Gáspár Ferit, Bányai Samut és Sanyit, Pele Zsigát, Daróczy Gedit, Juhász Józsit, Kis Piroskát, a csillaggal járó Murányi Ferit meg Tóth Endrét, a betlehembe gyertyákat gyűjtő Bocskor Sanyit, a szép bohotor embert, Egei urat, az óvatosan, gémmódjára közeledő harangozót, Kónya Gyulát, a mély vizekben konyadozó egyházfit, Engi Zsigát, Szentpéteri Gyulát, Böszörményi Sanyit, Oroszi Kálmánt, Egresi Mariskát és Engi Jolánkát, Balogh Károlyt, Mezei Nellit, a nagylány Belényi Ilonkát és Bihari Eszti, a legügyesebb leckemondó Tóth Rózát, Hó Sanyit és Szegedi Antit, Szabó Sándort és Engi Ambrust, Szegedi Béla bíró urat, a Halmiból haza tartó kocsmárost, Fridmant, aki a pallóról a kanálisba esett, s kissé kaptos lévén a halmi parton mászott ki csuromvizesen és jó nagy kerülővel ment haza, ahelyett, hogy a dabolci oldalon felkapaszkodva a temetőn át hazalépjen, és a mindig pipázó öreg tiszteletest, Kürthy Károlyt, aki öreg korában szeme világát veszítve is „lantos diákok hevével” hirdette az igét és szerette az élet ízeit is kóstolgatni, a halmi kaszinóba sárga cipőben igyekvő vőt, Ligeti Imrét, Illyés Károlyt, a kaszinói társaságban kaptos állapotban hetvenkedő dabolci jegyzőt, aki azt vágta a jámbor Ligeti Imréhez, hogy minden tanár számár. Mire a társaságból kissé kirívó máramarosszigeti tanár szerényen azt válaszolta, hogy: de nem minden számár tanár!

Nagy szeretettel rajzolt képet Gellért Sándor Gellért Gyuláról, a dabolci kántortanítóról, aki a nevére vette és felnevelte, aki bár nem szeretett levelet írni, mégis a Don-kanyarba sodródott fiának minden héten piros tábori leve-

lezólapot küldött. Talán ezen a köldökzsinóron nyújtott szeretet tartotta életben a költőt a negyvenkét fokok hidegben.

Gellért Sándor sorsában a dabolci kisnemesek ezer éve sűrűsödött össze, meg az összmagyarság ezer éve is. A magyar árvaság és hányattatottság az ő sorsa. A debreceni klinikán feküdt egy Uray lány, a Gellért Gyula felesége, mert gyereket szeretett volna. Mellette egy 16 éves székely cseléd lány, aki gyereket nem szeretett volna, mert még pólyapárnája sem volt, de szült. Az újszülöttet kéthetes korában örökbe fogadta Gellért Gyula köbőkúti tanító, nevére vette, s csakhamar Dabolcon megtelepedve, felnevelte. Így adódott, hogy bár Debrecenben született, de Dabolcon nőtt fel Gellért Sándor. Dabolc, e kicsiny falu tarisznyálta fel fogadott fiát egy életre a legnagyobb kincessel, az anyanyelvvel, Károli Gáspár messze zengő nyelvével és a protestánsok hitével. A dabolci nagytemplomban diktálta a zsoltárt a kiskarban az apja mellett, itt utánozta az ifjú hévvel prédikáló vén papot, Kürthy Károlyt. A szószékre titokban felszökve itt próbálgatta varázserejű hangját.

Gellért Sándor Dabolcon járt elemi iskolába. Itt élt 1938-ig, 22 éves koráig. Itt írta első verseit, itt ismerte meg az élet rejtelseit. Itt formálódott emberré. A Szatmári Református Gimnáziumban érettségizett. Marosvásárhelyen volt román katona. Aggódó szülei kérésére 1938-ban Visky Ferivel, az egri református pap fiával szökött át a határon Dabolcra, mint annyian abban az időben. Nevelőanyja ekkor adta oda adoptálási iratait, s ekkor mondta meg, hogy nem az ő fiuk. Ezt már előbb is sejtette. Debrecenben kötnek ki. Innen a sors Dunántúlra vetette, cselédnek a Csetényi-majorba. Onnan a Don-kanyarba repítette sorsa magyar bakának. Mivel életre volt ítélve – mint Karácsony Sándor mondta –, hát nem pusztult el, mint százötvenezer sorsátársa, három nap alatt a kétszázezerből.

Sorsa haza vezényelte, de a Túr túlsó partjára vetette, Mikolába, száműzetésbe, haláláig. A történelem emberpróbáló viharaiiban soha meg nem tántorodott. A dabolci kisközösség testálta rá anyanyelvét és szilárdította meg hitét, mely elvezette őt a halhatatlanságba. S a Dabolc című versciklusában és más verses és prózai műveiben e viszontagságos sorsot megélt emberi közösséget emelte az örökkévalóságba.

Szorongva kérdezzük, vajon a következő ezer évben lesz-e Dabolcnak (s az összmagyarságnak) egy olyan messzire világító őrtornya, mint Gellért Sándor.

Már több mint másfél évtizede, hogy hirtelen magához szólította Teremtője. Létezését síremlék jelzi a szatmári Vasút Mellelleti Református

Temetőben. Emlékét családja szeretettel ápolja. Szellemét a Csirák Csaba szervezte Vers- és Prózamondó Verseny élesztgeti már egy évtizede. Műveinek nagyobb része azonban máig sem jelent meg. Egyre fogyatkozóban azok száma is, akik Gellért Sándor rendkívüli személyi varázsát tapasztalhatták. Igazi nagyságát csak sejtjük. A magyar irodalom magányos óriásainak egyike. Anyanyelvünk nagy szerelmese, a magyar nyelv titkait kutatta, egy-egy lány szemébe nézve Ázsiáig látott. Eredeti nyelvészeti kutatásait a Magyarok háborúja megírása után költészeténél is többre tartotta. Ezek az írásai, a tanári katedrán szerzett pedagógiai tapasztalatait rögzítő írásai máig sem jutottak nyomdafestékhez.

Aczél László: Ugocsa vármegye népoktatás ügye 1880–1902 című művében arról számol be, hogy a Dabolcon lévő száz házban 479 ember él. Az 1840-ben épült református iskolában egy tanítói lakosztály van, és egy 619/623 cm-es tanterem, melyben 60 iskolaköteles gubás gyerek van bezúfolva. (A felnőttek hétköznap fehér gubába jártak, ünnepnap fekete gubában mentek a templomba.) Az egyházközség képzett tanítót nem volt képes fizetni. Az 1894–95-ös tanévben a református iskola megszűnt. Helyette állami népiskola működött tovább, egy nem megfelelő bérházban, azonban „a jelentékeny állami segély egy részét nem a tanítók fizetésének kiegészítésére fordította a falu, hanem bika vásárlásra használta fel.” (i. m. 37. lap.)

Az egytantermes iskolában 1880–81-ben harminc tanuló tanult, a következő években, az 1901–1902-es tanévvel bezárólag 34, 32, 38, 35, 34, 59, 35, 39, 57, 56, 60, 77, 54, 64, 55, 59, 52, 51, 63, (az 1900–1901-es tanévben nem működött az iskola, a következő tanévben 55 tanuló tanult itt.)

Ebben a 22 tanévben kilenc tanítója volt a falunak: Nagy Károly 1880, Kaszó István 1881, Tatár Gábor 1881–84, Csáky János 1884–88, Erdélyi Gyula 1888–89, Bodor Dániel 1889–94, Kalydi Lajos 1894–99, Gaál Gyula 1899–1900, Köpeczi Domokos 1901–1902. Csak az utóbbi négy tanítónak volt oklevele. Úgy tűnik, sem ők nem voltak megelégedve a faluval, se a falu velük. Ugocsa vármegye tanfelügyelője döbbenetes képet fest a tanítás színvonaláról. Hírük nevükkel elenyészett. A 20. század forgószele szétszórta őket.

A falu papjainak nevét úgyszintén. Kivételt az első világháború idején Kürthy Károly református lelkész jelentett, aki haláláig pásztorolta e kicsiny falu népét. Költő-pap fia, ifj. Kürthy Károly, a halmi reformátusok és szegények sorsát viselte a szívében 1945-ig, míg a világháború forgószele nem sodorta el Debrecenbe.

Az ő idejükben töltött Gellért Gyula is egy életet a kurta gubás kisdabolciak között, s nevelte fel 1918-ban örökbe fogadott, s nevére vett fiát, Sándort.

A dabolci kéttantermes iskola, melynek udvarra néző tanterme a Gellért Gyula családjának az otthona volt

Gellért Gyulát Margittára röpítette a második világháború szele, fogadott fiát, Sándort Mikolába, kisebbik fogadott fiát, Gellért Andrást Budapestre.

Az ezredfordulón a dabolci elemi iskolába kilenc tanuló jár. Egy szakképesítéssel nem rendelkező lelkes halmi fiatalember bajlódik velük. A második világháború után a dabolciak V–VIII. osztályba Halmiba járnak, napi 6–8 kilométert gyalogolva.

Marga akkori tanügyminiszter rendelete nyomán megszűnt a falu óvodája is, nem lévén szakképzett óvónője. Az óvodába beírt 16 dabolci kisgyerek így érkezett a harmadik évezredbe.

A dabolci református anyakönyvi nyilvántartásból 1943-tól kísérhetjük nyomon a megkeresztelteteket és az elhalálozottakat napjainkig.

1943 és 2000 között 308 gyerek született Dabolcon és meghalt 238 személy.

A legnagyobb születési szám – 12 – 1944-ben volt, a legnagyobb halálozási szám – 10 – 1996-ban.

Csak egyetlen temetés, 1946-ban és 1952-ben volt, csak egyetlen keresztelés 1992-ben és 1994-ben volt.

Csak 1995-től nagyobb az elhalálozottak száma, mint a születetteké.

A fenti adatokból nyilvánvaló, hogy a falu életerejé nem csappant meg a második világháború után sem. A falu fogyásának okát a társadalmi-történelmi viszonyainak változásában kell keresnünk.

Utolsó lelkésze, Kulcsár János 1993-ban vonult nyugdíjba. Még két évet szolgált. 1995 óta nincs lelkésze a falunak.

Gellért Sándor nyomát ma semmi sem jelzi Dabolcon. A 20. század végére a szétszóródtatás sorsára jutott kicsiny falu talán végképp alámerül a történelem örvénylő szennyébe. A falu lélekszáma a huszadik században fogyatkozóban. A kilencvenes évektől szaporább népek kezdenek gyökeret

ereszteni az elárvult portákon. A falu templomának renoválása – baljós jelek sejtetik – talán az utolsó nagy erőfeszítése e kis emberi közösségnek. S meglehetősen, a következő ezer évben már csak hatalmas temploma, meg Gellért Sándor írásai fognak emlékeztetni arra, hogy itt ezer évig egy olyan emberi közösség élt a sorscsapások szakadatlan viharáiban, amellyel megváltotta jussát a következő ezer évre is.

Nincs már Papok tagja, Nagytanya, Éger, Kanális. A Vágotterdön se legel már gulya, s nem gyomrozza a pásztorát is a megvadult nagyszarvú, daruszörű bika, melynek szarva hegyén, nagy rézgombon tündökölt a nap-sugár. A Nyárfás liget sincs már, melynek egyik fáján akasztott ember lógott, és ezért nemcsak annak a fának, hanem a csinált út bal partján, a Nagytanyával szemben lévő ligetnek is ki kellett száradnia, mert oda még a csóka se fészkelt, még leszállni sem mert, csak idegesen rikácsolva körözött felette nagy csapatban, s közhírré tette, mint az akkori dabolci kisdobos, hogy elátkozott hely ez. De nincs már se bírója, se kisdobosa, se jegyzője a falunak, boltosa se. Fridmann is már az égi vizekben mártózik. Dabolcon már a vizek is visszafelé folynak. A Pelesöcről eszeveszetten lerohanó Hodos vize se pihenget már a Vágotterdön szétterülve, nem sütkérezik már a szikrázó napfényben a nyári legelőn éhes nadályokat himbálva langyos vizében, mely rögtön beleragad a lábába annak, aki belemerészel lépni. Kitépni nem lehetett, csak ha jóllaktak, nagy galuskává gömbölyödtek, akkor maguktól leváltak. Ekkor befőttes üvegbe lehetett tenni és vérmes öregurakra köpűt rakni pohár alatt, hogy a gutaütést megelőzzék disznóvágás táján, amikor már kifortt a bor is. Szóval nem nyújtózhat kedvére már egyet a Hodos sem a Vágotterdőre érve, hogy aztán ősi szokása szerint az ukrán határ felé vegye az útját, mert az őrtornyokból szigorúan őrzött határszántáson ő sem mehet át Ázsiába, még ha a drót alatt át is tudott volna bújni, viszsza kellett fordulnia, hogy egy ásott csatornán a Csókáson, a Csellőszőn, a Vészen, a Bogyoszlón át, az idők szavát jó előre meghallva, a mai politikai törekvéseket messze megelőzve Európa felé vegye az irányt, s mégiscsak a Tiszába érjen, s ahogy a hepe-hupás vén Szilágy szülötte, Ady Endre elgondolta, végül is, ha kerülőkkel is, de csak befusson a „szent, nagy Óceánba”.

S ha nem is építették meg a vasutat Halmiból a turci aranybányához, melyen a dabolciak aranya, a kavics is távoli utakra indulhatott volna, de a Kövicses partján, ha a tornya nélkül is, áll még a templom, s a padlásán a denevérek között rejtőzködve megszólal még kisebbik harangja, mert nagyobbik testvérét háborúba vitték, s ma már senki sem reméli, hogy onnan

még hazatér. Szilárd alapján ma áll még a templom, s zeng benne a Szenczi-zsoltár. Bár fogyatkozóban, de létezik itt még egy kis emberi közösség, melynek már se dobosa, se boltosa, se tanítója, se papja – ezekkel amúgy sem élt mindig békességben –, de még hittel hiszi, hogy az Úr hajlékába, melyet maradékainak épített, pogányok nem jönnek még a következő évezredben sem, s őseik sírján a temetőben az idők végezetéig virít a fehér nárcisz.

Könyvészet:

György Aladár: Magyarország. Budapest, 1905.

Fényes Elek: Magyar Országnak s' a' hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. Negyedik kötet. Pesten, 1839.

Hunfalvy János: A magyar birodalom földrajza, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Budapest, 1886.

Fábián Sándor: Szatmár, Ugocsa és Bereg vármegyék. 1924–1938. Budapest, 1939.

Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711. Budapest, 1918.

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Budapest, 1890.

Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Budapest, 1970.

Az ezeréves Magyarország. Budapest, 1939.

Benkő Lóránd-Lőrincze Lajos: Magyar nyelvjárási bibliográfia, 1819–1949. Budapest, 1951.

Bárczy Géza: Magyar szófejtő szótár. Budapest, 1941.

Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993.

Kiss Lajos: A földrajzi nevek etimológiai szótára. I., II. Budapest, 1988.

Magyar Néprajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

A vízmadarak népe. Tanulmányok a finnugor rokon népek élete és műveltsége köréből. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1975.

A finnugor őshaza nyomában. Válogatta és szerkesztette ifj. Kodolányi János. Gondolat, 1973.

Beke György: Peremvidékek magyarsága. Szenczi Molnár Társaság, Budapest, 1995.

László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Püski. Budapest, 1997.

Imreh István: Erdélyi eleink emlékezete (1550–1850), Polisz Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999.

Lükő Gábor: Gyökereink 7. Magyarország, 1999.

- Hol sirjaink domborulnak. Partiumi temetők, 1999.
- Balassa Iván: A magyar temetők néprajzi kutatása. Etnográfia, 1973.
- Solymossy Sándor: Ósi fejfaformák népünkénél. Etnográfia, 1930.
- Nagy Dezső: A magyar fejfák és díszítményeik. Folklor archívum, 1974. II. sz.
- Szabó T. Attila: A kopjás-zászlós temetkezés késői emlékei. Nép és nyelv, IV. Kritérium, Bukarest, 1980. 333–340. 1.
- Faragó József: Vázlat a magyar néprajzi oktatás száz évéről a kolozsvári egyetemen. Helikon, 1999. 18. sz. szept. 25. 16–17. 1.
- Görömbei András: Az egymást erősítő sokféleség. A Hét, 1999. okt. 28. 7–8. 1.
- Balogh Béla: Adatok két falu – Dabolc és Tamásváralja – középkori történetéhez. Szatmári Hírlap, 1973. dec. 15. 4. 1.
- Dr. Kovássy Zoltán: Dózsa máramarosi követői. Magyar Nemzet, 1982. okt. 20. 9. 1.
- Kürthy Károly: Virágos kertemből. Careii Mari (Nagykároly), 1921.
- Gellért Sándor: A bál udvarában. Exodus. Budapest, 1942.
- Gellért Sándor: A halálratáncoltatott lányok. Budapest, 1944.
- Gellért Sándor: Bodor Péter kútja. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1955.
- Gellért Sándor: Angyal Bandi nyomán. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1957.
- Gellért Sándor: Csillagok Suomi egén. Finn költők magyarul. Kritérium Könyvkiadó, Bukarest, 1972.
- Gellért Sándor: A magány szikláján (válogatott versek 1937–1970). Kritérium Könyvkiadó, Bukarest, 1983.
- Gellért Sándor: Karácsony Sándor szekereiben. Magtár stúdió, Vigántpetend, 1995.
- Gellért Sándor: A magyar Kalevala énekei. Literátor Könyvkiadó, Nagyvárad, 1999.
- Gellért Sándor: Mikola (Falumonográfia, kéziratban).
- Gellért Sándor: Kölcsy (Monográfia, kéziratban).
- Gellért Sándor: Az én kertem pónyikalmái. (Pedagógiai írások, kéziratban.)
- Aczél László: Ugocsa vármegye népoktatás ügye 1880–1902. Budapest, 1908. Franklin nyomda.
- Călători străini despre Țările Române, vol. VI. partea II. Evlia Celebi, București, 1976.

Józsa István

Képballadák – Kós Károly, a grafikus

Kós Károly, az építész, a néprajzos gyakorta tudományos igényű elemzés tárgya, kultúrtörténeti munkája közismert, Kós Károly, az író, a színműíró művei évtizedek óta megkapták helyüket a kötelező oktatásban.¹ Kulturpolitikai tevékenységeit mint példaértékűt idézzük; egy alkotó, egy szakember rangját konferenciákon és publikációkon túl végül is az jelzi, hogy kik, hol, hányszor hivatkoznak rá, idézik, alapoznak gondolataira; vagyis folytatják, mert folytatható és folytatandó. Él, közöttünk él. Annál kevesebb szó esik grafikus tevékenységéről. Ha egyáltalán... A ma fellelhető, rendelkezésünkre álló, Kós Károlyról írt kötetek sorában egyetlen könyv egyetlen fejezete ígérkezik, Nagy Elemér Az építő Kós Károly című kötet a Művészeti írásaiból, művészeti írásairól című fejezettel zárul; a szerző e cím alatt Kós írói és építészeti tevékenységét tárgyalja. Képzőművészeti tevékenységéről a 21. század elején sincs semmi fogódzó tehát. A művek amúgy ismertek, sőt közismertek, kötetekben kísérik a szövegeket, tankönyvekben, iskolák folyosóin, tantermekben stb., gyakran láthatjuk azokat, mégis, e sokoldalú életműnek ez a része mindmáig teljességgel feldolgozatlan.

Felmérjük az életművet, leírjuk, interpretáljuk, értékeljük az életművet, elemezzük, magyarázzuk, lebontjuk, ízekre szedjük az életművet. Európai típusú racionális gondolkodásmód, az európai ember a ráció embere.² Descartes írja le a rendszerről és a módszerről írott klasszikus művében – minden bizonnyal először –, hogy ha egy problémát megértünk, akkor meg kell szabadítani a fogalmaktól, vissza kell vezetni a legegyszerűbb kezelésmódjára, és minél kisebb részekre kell osztani felsorolás segítségével.³ A Kós-művek – az építészeti, a mérnöki, az irodalmi, mindegyik – külön-külön és együtt tulajdonképpen ugyanazt jelzik. Kós Károly a mérnök, Kós Károly az író, Kós Károly a néprajzos stb. – mindez általában szükséges kategorizálás. Képeiről szólva azonban egy olyan alkotó egzisztenciát kell megragadnunk, amely több, sok területen adta eredményeit, és azok nem tárgyalhatók egymástól határozottan elkülönítve. A határozott elkülönítés csak a tudományos igényű vizsgálódás saját útjainak, munkájának, vagyis saját státusának vizsgálata, megerősíteni akarása. Vagyis a módszer kérdése. Magában a vizsgált témában nem él efféle megosztottság, csak a recepció, a tudományos igényű vizsgálódás módjával, annak eredményeként és vélt eredményességért erőltetjük bele. Nyilvánvaló a tárgyalt gondolkodás- és

létezőmódnak az egysége, most eszerint kell szemlélnünk és megközelítenünk. Egy alkotó egzisztenciát, annak alaprendjét kell tehát megragadnunk, amely különböző területeken, diszciplinákban, műnemekben, műfajokban nyilvánul meg. Az az irodalmi mű néprajzilag hiteles, „analitikus próza”, az a grafikus tudás építész, néprajzi hátismereteket, alapozást, mérnöki tudást jelent, mindezek élő rendszerére épül. Egységben élt és él Kós Károly műalkotása, életműve, ha lebontjuk is, elsősorban a saját munkánk könnyítésére tesszük, és akárhogy is – vissza, fel kell építenünk. Szerzők, művek elméletek, hosszú sorára hivatkozhatnánk: a 20. század utolsó évtizedeire, elsősorban a hermeneutika gadameri fordulata következményeként beérett a módszer önreflexiójának korszaka. Ennek tudatában, erre az örökségre alapozva, illetve a vizsgált téma, a Kós Károly-életmű sokoldalúságától függően a fentiek előzetes tisztázása után közelítetünk ehhez a feldolgozatlan témához.

„Megszabadítani a fogalmaktól” – nyilván nem szakítjuk ki az egyes műveket környezetükből, végképp nem mosunk össze építészet és néprajzot és szépirodalmat, mindez abban segít, hogy azt az őserőt, kreatív tartást, értelmiségi létezőmódot vizsgáljuk, amely a művek alapja és éltetője, amely a művekben megtestesül, megnyilvánul. Grafikák. Ha ugyanis azt a vizuális kódot keressük, amelynek alapján a képek születtek, akkor a rajzban az építész tudását, a mérnök precizitását, a néprajzos felkészültségét, illetve mindezek élő egységét találjuk, ebből kell kiindulnunk. Grafikák. Könyvillusztrációk, önálló műalkotások? Többek, mint illusztrációk? Szövegekhez, szövegek alapján született képi ábrázolások? Milyen intézményes keretben, keret számára? Mikor? Meghatározni helyüket, lebontani – „lebontani”?! –, már megint? – azt a vizuális kódot, amennyiben lehet, amellyel, amely alapján ezek az ábrázolások születtek, ez most a legfontosabb cél. A kontextus, téma – alkotó – műalkotás kognitív, kreatív folyamatban, illetve az átkódolás folyamatában azt a sajátosságot keressük, amely személyes alkotói, illetve erdélyi.

A régi Kalotaszeg⁴ 19 grafikája életkép, dolgozó vagy dulakodó emberek, fejfák, várak – a képekben történetírás, történetmondás, mesélő, regélő jelleg, abban pedig az archaizálás a legfőbb sajátosság. Sajátosság – alkotói és erdélyi. A Szentimrei Jenő Verses magyar krónikája Kós Károly képeivel című kötetben⁵ várak, történelmi személyiségek ábrázolásai, önálló rajzok jelentik az illusztrációt, a portrékon a minimalizálás, a szikárság a jellegadó sajátosság, illetve az archaizálás a betűformákkal, betűtípusokkal,

az elválasztásbeli következetlenségekkel. Szentimrei Jenő Csáki bíró lánya. Kalotaszegi ballada három felvonásban, öt képben című kötetéhez⁶ a címlapot rajzolta Kós Károly; újra a megdőlt fejfa motívumra tér vissza, de nem is csak motívum lesz az itt, hanem szimbólum, egy egész közösség helyzetét jelképezi. Szentimrei Jenő Nyári délután Egeresen című kötetében⁷ a linómetszetek emberalak és torony párhuzamára való utalások. 1924 tehát – itt már egyértelmű, hogy épületek személyiségét rajzolja meg, azok karakterét. Az emberalak – torony párhuzammal végül is választott szűkebb hazájáról, Kalotaszegről, illetve hát Erdélyről beszél. Kalotaszeg⁸ – választott szűkebb hazájáról külön könyvet adott ki. “(...) az anyagi és szellemi erők időben való hatalmas felduzzadásának bizonyítékai Kalotaszeg falvai, melyekre a középkor késő gótikája mai napig letörülhetetlenül nyomta rá a maga tipikusan kalotaszegi bélyegét – írja. – A kalotaszegi falu lakónháza és gazdasági épületei, a lakóház bútorzata, sőt a díszítése is alapjában, szellemében és szerkezetében mai napig gótikus maradt. A későbbi reneszánsz, majd az Erdély más vidékeit annyira jellemző barokk⁹ Kalotaszeget nem tudta átfőrné. Egy-egy templomtornyos sisakja, néhány párkányforma becsúszott ide is, a parasztház néhány bútorának deszkakivágása, festett díszbe bizonyítéka, hogy próbálkozott itt is a barokk, de alapjában, jellemében, szellemében maradt minden középkori.

Kétségtelen, hogy a XV. század Kalotaszeg ezer esztendejének fénykora és a talán minden magyar népcsoport közül legkonzervatívabb, legkonzerválóbb képességű kalotaszegi nép, az ő fénykorában kapott és szerzett művészi stílusát, csodálatos ragaszkodással őrizte, gondozta és fejlesztette a mai napig azzá a csodálatosan harmonikus szépséggé, amelyet ma kalotaszegi népművészetnek ismerünk.”¹⁰ A 15–16. századtól a gótika és barokk jegyei – a 20. századból átmézni ekkora időtávon, mindezt hűen visszaadni pontosság, dokumentáris hűség egyrészt, másrészt alázat, és mindez együtt művészi választás eredménye. Ez az esztétikai magatartás úgy öninterpretáció, öngyakorlás, hogy ez a műalkotás nem saját magát igyekszik kijelenteni, nem az alkotói invenció lesz a jellegadó, hanem a dokumentáris hűség, ezzel a téma magában hordozott, őrzött sajátossága. Kós Károly végkövetkeztetése: „Kalotaszeg: művészeti fogalom.”¹¹ Erdély. Kultúrtörténeti vázlat¹² – a szövegben 49 ház, kúria, vár rajza, 5 házbelső, 6 népviselet – a rajzokon nem annyira a tárgyi világot igyekszik bemutatni, hanem az emberi karaktert, egy közösséget. A házak, épületek, tornyok, bástyák emberi tartását fejezi ki. Szintén ez a célja az Erdély köveiben¹³ vagy a Kós Károly

képeskönyv¹⁴ gazdag képanyagát képező rajzok esetében; a kötet részletes összefoglalása egy alkotó életútnak, ezzel párhuzamosan a rajzok etnikai és szociális, sőt erkölcsi portrét nyújtanak Erdélyről. Életrajz¹⁵ – a könyvet erdélyi házaknak, tetőszerkezeteiknek, kalotaszegi, székelyföldi kapuknak a rajzai díszítik. E gazdag munkásságban képzőművészeti tevékenységet követve megismerkedünk az Erdélyi Szépművészeti Céh, a Barabás Miklós Céh, az erdélyi magyar képzőművészek szövetségének alapításával.¹⁶ Nagy Elemér Az építő Kós Károly című, építészeti – illetve irodalmi – tevékenységet tárgyaló könyvében¹⁷ írja: Kós Károllyal kapcsolatban a legtalálóbbról jelző: „Erdély mindenese volt”.¹⁸

Várák tehát, utcák vagy falusi házak rajzait kapjuk, Erdély kövei első látásra felismerhetően beszélnek. Középkor, barokk és a jelen és a jövő számára megőrizni kívánt legendás múlt – időfajták keverednek itt, rétegződnek, ötvöződnek, ez a hangulat a kronológiai különbségek, távolságok kikapcsolásával születik. Ez a hangulat a balladáié. Ezek a képek egy olyan közösségről beszélnek, amely tragédiából származtatja újabb létezését. Jelenvalóként élni győzedelmes múltat, (csonka) építést, felemelő bukást, ha ez lesz a jelen katarzisa, akkor ez itt a ballada érzelmvilága.¹⁹ Balladák. Ahogy ma ismerjük, a ballada líra és epika és dráma ötvözete, de nem is összetevőket, ezek viszonyát vizsgáljuk, hanem ahogyan Kós Károly balladát rajzolt. Képballadák tehát. Miért ezt a műfajt választotta Kós Károly? Miért kreált ilyen műfajt, miért ez bizonyult szerinte a legmegfelelőbbnek valamely erdélyi sajátosság, karakter – világ és alkotó viszony: – megragadásához, – alkotói hozzájárulás, reflexió: – képszerűsítéshez, – műalkotás: – ábrázolásához és kifejezéséhez? Már a téma adja? Mi az, ami a témában eleve adott? Erdély kövei... Egy sok száz éves múlt, egy örökölt attitűd. A súlyos sorskérdésekhez való erős vonzalom, az egzisztenciát így akarja megragadni.²⁰ Mit hoz magával a téma, mi az, amit eleve ad, és ami egyben kényszerít is? Emberek, házak. „Erdély”. Gondolati tér, amelyben a fikció valósága lesz meghatározó. Az alkotás folyamatában a művész esztétikai magatartását, ugye, először is a téma határozza meg, az 1945 előtti periódust tekintve egyértelműen. Az alkotó szubjektivitása, a művész attitűdje aztán annak elfogadásában vagy irracionálissá minősítésében áll. Kós Károly attitűdje az adott, a meglévő szabad választásában áll. Nem találunk itt valamilyen izmoshoz köthető torzításokat, polarizálásokat, avantgárd megoldásokat, az első és legfontosabb következmény aztán a dokumentumszerű hűség lesz. Mindez mégsem a látottak egyszerű másolása. Hogy az

művészet tehát? A rajzok az építész tudása, a néprajzos tárgyi ismerete, a mérnök precizitása mellett a mesélő történetmondásával megalkotott művek. Ezek a tudományokat, diszciplinákat, műnemeket és műfajokat – tudományon túl – egyesíteni, összehangolni, ötvözni, egységbe költetni, ez a művészet. Ez Kós Károly művészetének sajátossága.

Közös a rajzokban a leonardói geometriai perspektívákkal való beállítás, felnézünk a tájrészletre, épületekre, emberekre – és ez, ugye, kezdettől értékítéletre készíti a befogadót. A perspektíva a kerethatással együtt építi ezt a funkciót; a keret műfaj-meghatározó – premier plán, szekondplán, nagytotál stb. –, a „tájkivágás” technikáját az impresszionista formaforradalom óta használja a képzőművészet. Az ábrázolt tájrészlet kiválasztása úgy történik, hogy eleve domb- vagy hegytetőn az a vár vagy épület. A perspektívák és kerethatás ilyen összjátéka már magától kínálkozik.

A látvány minimalizálása következik a szikárságig menően: csak néhány, a minimálisan szükséges kompozíciós element válogatja össze. És néhány, a szikárságig menően kevés vonal, amely a táj, épület, fejfa, emberalak vázolásához szükséges. Erős kontúrokkal.

Fenyőfa és ember, fejfa és ember – élet és halál fő jelképei az erdélyi ember életében, mondhatnók úgy elsőre. Egy fontos jelenlét szimbólumai. A sokat emlegetett „az erdélyi ember eggyé vált a tájjal” sémán túl fontosabb, hogy hangsúlyozottabban, mint máshol.²¹

A nehéz körülmények, hegyvidék – természetlen föld, elzárt információ stb., stb. – ellenére is, akárhogy is helytálló embert látjuk. Tájat szeretettel uraló embert látunk itt és e helytállás tragikus hősiességét. A feszes testtartásban, díszmagyarban, tájegységre jellemző népviseletben vagy egyszerűen alkalmi öltözetben ábrázolt embert.

Gyakori kompozíciós elem: egy szemlélődő ember alakja. Ki a szubjektum tehát? Tevékenysége? Az emberalak része is a bemutatott világnak és nyilván kívülálló is, szemlélődő; ezzel az ő szemével látunk. Ez a magatartás egyfajta episztémikus távolságtartást jelent. Mit jelez mindez a befogadó, a grafikák nézője számára? A nézőt nézzük, a megfigyelő megfigyelői vagyunk, a szemlélődőt szemléljük, a szemlélődést szemléljük; kép a képben, a metafora fölöttes szintje és motiváció a befogadó számára – ő maga is része a műalkotásnak, a képben bemutatott világnak. És nemcsak abban az értelemben, ahogyan a kortárs szakirodalom a nyitott mű részének tekinti a befogadót, hiszen az a része lesz a képben bemutatott világnak. – És ez a vonatkozás a szubjektum-elméletek mentén továbbgondolásra érdemes. –

Az ábrázolt emberalakokban, testhelyzetekben, kimerevített mozdulatokban csak Erdélyben elmondható képtörténeteket látunk, és egyáltalán, a vonalak életében, a minimalizálásban, a néhány szükséges vonalra redukált látványban szikárságot találunk. A drámát. Mert Kós Károly történelmet rajzol, grafikája történetírás. Mérnöki pontossággal, krónikás tényisztelettel, művészi érzékkel. Alkotásai művészi dokumentumok.

Balladák, metaforák – ennek a metaforának a szerkezetét tekintve (újra)leírás és fikció között²² elkülönül egy eleve létező, kontextus által előhívott, kínált jelentés, illetve annak színtere – nevezzük történelminek –, illetve egy személyes, a temesvári Kós Károly ugyanis nem a történelmi Erdély szülötte. Számára Erdély választás, vállalás kérdése, ott nagyobb szükség van rá, válaszolta magyarországi letelepedésre vonatkozó kérdésre. A harmadik a fölöttes reflexió rétege lesz, az előbbiekre merőleges reflexióé, amely nemcsak megismerő jellegű, hanem világszervező erővel bír. Így épül és kanyarodik vissza önmagába ez a szerkezet; Erdély eleve absztrakció, amely azáltal létezik, hogy folyamatosan konkrét jelentést teremt magának, anélkül, hogy politikai, történelmi stb. kereteken túllépne. Hurok az időben, amely csak efféle többszintes építkezéssel ragadható meg.

Amit Kós Károly elkezdett, 1993 óta szabadon folytatódik, Kalotaszeg, illetve egyáltalán Erdély művészi térképe van készülöben. Művésztaborok – Zsobok, Szárhegy – alkotói tájegységeként megőrzik a műemlékeket, templomokat, fálvakat, dombokat, hegyeket.

„Erdély”. Absztrakció, mely időnként, illetve hát most újra meghatározhatónak tűnik. És ebben Kós Károlynak, követőinek nagy érdemei vannak.

Jegyzetek:

- ¹ A Kriterion, a Dacia, a Szépirodalmi, a Múzsák és más könyvkiadók Kós Károly-köteteitől a középiskolai tankönyvckig hosszú sort követhetünk.
- ² Akkor látjuk ezt világosabban, ha a kontinens, a keresztény kultúra határain is túl-nézünk bár egy pillanatra. A ráció határozza meg, és nem például a ritmus, mint az afrikait, más az indiai és megint más a távol-keleti gondolkodás- és életmód.
- ³ René Descartes: A módszerről. Szabályok az értelem vezetésére, XIII, Kriterion, Bukarest, 1977, 104. o.
- ⁴ Kós Károly: A régi Kalotaszeg. Athenaeum R.-Társulat, 1911.
- ⁵ Szentimrei Jenő: Verses magyar krónikája Kós Károly képeivel. Castrum, Sepsiszentgyörgy, 1991.
- ⁶ Szentimrei Jenő: Csáki bíró lánya. Kalotaszegi ballada három felvonásban, öt képben. Lepage Lajos könyvkereskedés, Kolozsvár, é. n.

- ⁷ Szentimrei Jenő: Nyári délután Egeresen. Kadima nyomda és könyvkiadó vállalat, Kolozsvár, 1924.
- ⁸ Kós Károly: Kalotaszeg. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1932.
- ⁹ Barokk - a könyvben használt forma.
- ¹⁰ Uo., 139–140. o.
- ¹¹ Uo., 166. o.
- ¹² Kós Károly: Erdély. Kultúrtörténeti vázlat. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1929.
- ¹³ Erdély kövei beszélnek is. Auch Siebenbürgens Steine haben ihre Sprache (Molter Károly fordítása). In: Kettős tükörben. Az erdélyi magyar–szász irodalmi kapcsolatok történetéből. Im Doppelspiegel. Aus der Geschichte der Ungarisch-Schsischen literarischen Beziehungen in Sibenburgien. A Művelődés két nyelvű kiadványa, 1999.
- ¹⁴ Kós Károly képekgyűjteménye. Művészet. Budapest. é. n.
- ¹⁵ Életrajz. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest – Kriterion, Bukarest, 1991.
- ¹⁶ Uo., 228. o.
- ¹⁷ Nagy Elemér: Az építő Kós Károly. Balassi Kiadó, Kós Károly Alapítvány, Polis Kiadó, Budapest, Kolozsvár, 1995.
- ¹⁸ Uo., 140. o.
- ¹⁹ Mindezzel legalábbis analóg az eposzé és a tragédiáé, mégsem utalhatunk rájuk. Elsősorban azért, mert nem azokra jellemző hosszú, szerteágazó történetet, elmozdulásokat, szereplő-struktúrát látunk, hanem egy-egy élethelyzetet, egy-egy emberalakot.
- ²⁰ A frankofon kultúrákkal ellentétben. Derűs, felszabadult, vidám – más az alapattitűd. Fel sem vetődik a kérdés, hogy melyik a szebb, jobb stb., az alkotásmódokat tekintve egyaránt nagy művészek és remekművek sorát találjuk. Van-e ennél fontosabb?
- ²¹ Ma is jelzik az elvándorlás adatai: a kitelepülés sokkal gyakoribb a Partium, Bánság esetében, mint például a Székelyföldön.
- ²² Paul Ricoeur ez a metafora gyökere, l. La métaphore vive című könyve.

Pávai Gyula

Sárosi Gyula és az Aranytrombita

A történet, amit kibontanék, egyaránt képvisel hely- és irodalomtörténeti kérdéseket, s mert nehéz őket egymástól elválasztani, megpróbálom párhuzamosan kezelni.

Borossebes kisváros Arad megyében, mostani lakosságának zöme román a magyarok, mintegy háromszázan vannak, s két felekezetet, a református és a római katolikus között oszlanak meg. Nagy történelmi múltra csak néhány csata révén tekinthet vissza, s a második világháborúra is csupán két, máig is jelöletlen tömegsír emlékezteti.

Mindezek ellenére, ha a háromszáz magyar bármelyikét megkérdezzük, ki volt és a mai napig ki az, akire büszkék, egyhangúan azt felelnék: Sárosi Gyula.

Ha Aradon, vagy bárhol az országban, avagy az anyaországban Sárosi után érdeklődnénk, talán irodalomtörténészeknél kapnánk megfelelő választ, de tapasztalatom szerint azt is csak azoktól, akik részletesen foglalkoztak a 19. század irodalmával, abból is a Petőfit megelőző és követő évekkel, az önkényuralom éveivel.

Szóljunk először Sárosi életének főbb epizódjairól, születését, származását, költővé válását tartva szem előtt. Sárosi Lajos, akinek később felvett irodalmi neve Sárosi Gyula, 1816. február 12-én született az Arad megyei Borossebesen, Szatmár megyei családból. Édesapja, Lajos, gazdatiszt az ottani uradalomban, anyja Halász Katalin, dabasi származású. A házasságból még született egy kislány is, Veronka. Az apja, alig 27 éves korában meghalt, az anyja a Békés megyei füzesgyarmati jegyzőhöz, Szántó Pálhoz ment feleségül. Ide kerültek a gyermekek is, amíg el nem kezdték tanulmányaikat.

Az iskolaköteles Lajos a szarvasi szlovák nyelvű iskolában kezdett tanulni, majd Mezőberényben. Tanára, Molitorisz József nyilatkozatából kiderül, hogy a fiúcska nagyon korán kezdett el verselni. Már sintaxista korában versben, prózában egyaránt írt latinul és

magyarul. Csupán a gyakorlás kedvéért Berzsenyi-ódákat fordított latinra, és ugyancsak latinra fordította Csokonai híres filozófiai költeményét, a Halotti verseket (a lélek halhatatlanságáról). A vakációk viszont szomorúak voltak. Édesanyját nem érdekelték a nagyszerű tanulmányi eredmények, inkább az erkölcsös viseletre helyezett hangsúlyt, mostohaapja – nem tudni mi okból –, művelt ember létére utálta a költészetet, ezért Sárosi Lajos egy tyúktartásra zánt zúgban dolgoztatott, verselt, amelynek falába ezeket a sorokat írta:

„Én ki e magánosságban
Sok szép napot érhetek
Vígán és nagy boldogságban
Tyúkólban megférhetek.”

Verseit már ekkor több lapban közölték, de mostohaapja miatt álnéven írt, Rózsásy, Ludwik és Sárosi Gyula neveken.

1832-ben Eperjesre került gimnáziumba, ahol a kollégiumi Magyar Nyelvművelő Társaság tagja lesz, az ott tanuló Vahot Imrével együtt, akivel haláláig tartotta a barátságot. Ekkor már nemcsak verseket írt, de a drámával is próbálkozott.

Egyik fontos kutatási területe a nyelv és annak törvényei, így aztán már jogász korában, 1837-ben Nyelvészke cím alatt gyakorlati magyar nyelvtant írt, amelyet meg is jelentetett Kassán, ugyanabban az évben.

A főiskola után alispáni jurátus lett Kaposváron, ahol megírta A királyné titka című ötfelvonásos drámáját. Közben magyar magánórákat adott, ekkor ismerte meg jövőendőbelijét, Hilvéty Otiliát, akit feleségül vesz, miután átesik az ügyvédi szigorlaton és Eötvös József, illetve Pulszky Ferenc segítségével aljegyző lesz Sáros megyében, majd 1840-ben hazakerül Arad megyébe, ahol a Váltótörvényszék jegyzője, majd néhány hónap múlva bírója. Ekkor már ismert költő, versei hetente jelennek meg a fővárosi lapokban, sőt, már akkor a romantikus líra nagyjai között tartják számon, akkor, amikor Vörösmarty volt a nemzet legnagyobb költője.

Aradon érte élete legnagyobb csapása, felesége hirtelen meghalt. A nekrológot Garai lapjában, a Regélőben, Sárosi tollából olvashatjuk. Az esetnek irodalmunk sok szép elégiát köszönhet. Hogy vigasztalódjék, felolvasásokat tart, jótékonyági céllal. Az aradi református templom felépítésére gyűjti az akkor kapott adományokat. Aztán országos felolvasó körútra indul ugyanazon céllal. A nemsokára felépült templom tulajdonképpen két irodalmárnak, Fábian Gábornak és Sárosi Gyulának köszönheti létét.

1841-ben újra nősült, a sátoraljaújhelyi Vass Paulinát vette el, s ebből a házasságból egy leánygyermek, Gizella származott. A házasságról még csak annyit, hogy felesége 1849 után elhagyja, nem követi, sem a bujdosásban, sem a többi megpróbáltatásban.

Petőfi 1844-es feltűnése idején, Sárosi, az akkor már ismert és ünnepezt lírikus, lenézően nyilatkozott a fiatal zseniről, főleg Császár Ferenc hatására, de később felismerve annak hatalmas tehetségét, személyesen is elnézést kér tőle. Arany János egy Petőfihez írt levelében említi is a Sárosi és Petőfi közötti rossz viszonyt. Mivel nagyon jó szónok és felolvasó volt, 1845 és 1848 között több felolvasó körutat tett az országban, ahol Vörösmarty és egyéb kortárs költők mellett a saját verseit is bemutatta. Egy ilyen körúton került barátságba Kossuth Lajossal, akinek azontúl baráti köréhez tartozott, s ennek a körnek az eszmeisége ihlette meg az 1848–49-ben írt Aranytrombitát. Közben Aradon Gócs Ede társulata bemutatta az Idegenek Aradon című darabját, amelyhez kísérő- és betétzenét Nagy Sándor szerzett, de különösebb hatása a darabnak nem volt.

Sárosit 1847-ben tagjává választotta a Kisfaludy Társaság. A forradalom kitérője után a pesti törvényszék bírása lesz, és szívvél-lélekllel csatlakozik Kossuth mozgalmához. Ekkor kezdi írni az Aranytrombitát, amely teljes egészében, csak 1849 áprilisának végén, a Habsburg-ház trónfosztása után került nyilvánosság elé.

Mi is az Aranytrombita, amelynek hatásáról Kossuth azt mondta, hogy robbanó ereje akkora volt, mint egy komoly ágyúütegnek?

A mű tulajdonképpen verses krónika, amely több részben, ahogy a költő nevezi, leheletben mutatja be az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot. Címe a ponyvára került kifejezéssel egészült ki, mert tulajdonképpen olvasottsága miatt szerzője oda is szánta. Így lett a teljes cím Ponyvára került Aranytrombita. A művet maga a költő mutatta be, szokása szerint a felolvasó körutakon. Így került Aradra is, ahol több mint háromszáz példányt vásároltak meg, s a pénzt Kossuth felesége vette át a táborig kórházak javára.

A verses krónika tizenhárom részből, ahogy már említettem, leheletből áll. Verselése párosrímmű tizenkettes, de Petőfi és Arany hatása nemcsak ebben a tekintetben érződik, hanem számos leíró részben megtalálható, ami nem is csoda, hiszen nemcsak kortárs de szakmabeli is, s bár eleinte ellenezte Petőfit, később teljes mértékben csodálja művészetét és népiességét.

Az első lehetet felhívással kezdi:

„Véreim, magyarok, nagy idöket élünk
 Trombitahangokon s ágyúkkal beszélünk.
 Magyarország fölött meggyült a zimankó
 Majd annyi a bajunk, mint a bécsi bankó.
 Északon, keleten, nyugaton és délen
 Mindenütt ellenség, van a határszélén...
 Falvainkat a tűz sárkánymódra falja,
 Lángnyelvével a vért, a földről felnyalja.”

Miután sorbaveszi a hazát ért bajokat, nyomorúságot, következik a második lehetet amelyből megtudjuk, hogy mindezeknek az oka az osztrák udvar. Történeti háttérrel is ad, pl. a francia forradalom, amikor is megszűnik a királyság, a nép szabad, a haza független lett. Az olaszok is megpróbálták, de a császár Radetzkyt küldte rájuk, sikertelenül. Ezután következett a bécsi, majd a pesti forradalom.

„Iryni, Petöfi, Sükei, Vasvári,
 Kiknek élén állott Klauzál és Nyáry,
 Jókai, Irányi, Fényes Elek, Degré,
 Kik már a türelmet akasztották szegré
 Egyesültek Pesten a felbuzdult néppel
 Az új szabadságért vívtak bátor képpel,
 Vezették a népet a Városházára
 A nemzeti zászlót kitűzvé tonyára.
 Azon mestereknél, kik könyvet nyomtatnak
 Mindent kinyomatni hírdettek szabadnak.
 Táncsics Mihályt pedig, ki a népnek íra,
 S utána feleség és több gyerek síra,
 Minthogy írásáért a gazok elfogták
 Budán a fogságból, kiszabadították.”

A felsorolást nem Petöfivel kezdi, de hát kibékülésük ellenére, politikailag Kossuth pártjához tartozott, s tudjuk, hogy a későbbi kormányzó sem lelkesedett Petöfiért, igaz mindketten az ország függetlenségét akarták, de az általános szabadságjogról külön véleményük volt. Petöfi, plebejusként népszabadságot, Kossuth főleg az egyenlőséget pártolta s bizonyos fenntartással volt a plebejusokkal szemben. Természetesen róla, a legnagyobb lelkesedés hangján beszél a költő, hiszen akkor a közhangulat is őt igazolta.

„Kossuth mint a mennykő, azonnal lecsapott,
 E név hallatára, emeljünk kalapot,
 S megeredvén az ő mennydörgő szózatja,
 Mely a leggonoszabb vesét is áthatja,
 Uraim, így szólott, nagyon bús a nóta
 Melyet nekünk fúnak háromszáz év óta.
 Meddig lesz a magyar még a német rabja?
 A törvényt a német, nekünk meddig szabja?”

Megismerjük az új, felelős magyar minisztérium teljes névsorát, de itt csak néhányat ragadunk ki:

„Batthyányi Lajos, lett miniszterelnökké,
 Mert a szabadságot, pártolta örökké.
 A kölső ügyeknek, elaggott létére
 Esterházy herceg, jutott az élére.
 A belső bajoknak elintézésére
 Szemere az, akit Batthyányi megkére.
 Vallás és oktatás, bölcs sáfárt kívánnak,
 Tehát ily sáfárnak, egy kis bárót szántak.
 Az apró Eötvösnek, nagyhirű a neve,
 Melyet ragyogóvá, a könyvirás tevé.”

Igaz a király jóváhagyta az új kormányt, de a hírhedt Kamarilla, már szövi a csejt. Talán ennek bemutatása a legtalálóbbr:

„De most atyafiak, lantoljunk Bécs felé,
 Hogy ott, amit láttok, borzadjatok belé.
 A király várában, van ott egy kamara,
 Melybe sohse hatolt még a nap sugara,
 Setét, mint a pokol, mert kik oda gyűltek
 Minden igazságot, és napfényt kerültek.
 S e császármadarak, egyszóba gyúrt neve,
 Azon kamarától, Kamarilla leve.”

Természetesen a Kamarilla főirányítója Zsófia hercegnő, aki a legnagyobb magyargyűlölő, s aki mellesleg az új császár, Ferenc József édesanyja. Miután cseppet sem hízelgően bemutatja a főhercegnőt, a végén a még hozzátesszi:

„Anyák, kik a hazán bánatba merültök,
 Jusson eszetekbe, ha gyermeket szültök,
 Ne neveztessek a lány Zsófiának,
 Mert ez szörnyű neve, hazátok átkának.
 Miért is nem veszett, az anyja kínjába
 Ott ahol született, még Bavoriába.”

De a Kamarilla többi tagjáról sincs jó véleménnyel, akár János herceg, akár Lajos, akár a magyar báró Jósika Sámuel, nem is beszélve Ferenc Józsefről:

„Bal felől látható, Zsófiának fia,
 Ferencz József a kis Beste Kurafia,
 Vagy István mellett ül báró Josika,
 Ez a gazemberek legundokabbika.
 Nem Miklós, de Samu, jól megjegyeztétek,
 A gyöngyöt, görönggyel, fel ne cseréljétek.”

Itt jegyzi meg, hogy a Kamarilla legnagyobb bűne, hogy a magyarságra úszította a többi nemzetet, nemzetiséget, az oszd meg és uralkodj elv alapján.

Az ötödik lehelet alcíme: Mit csinál a nép? A tapasztalatlan nép nem érti a törvényt. Nehezen jön rá, hogy már nem szolgál, s így gazdaként kell védje a szabadságát, mert ezzel minden jogát védi.

A hatodik leheletben Jelasics horvát bán támadásairól szól. És arról, hogy Bécs ezt tévedéssel magyarázza:

„Tévedésből szállott a Dráva partjára,
 Hogy onnan betörjön, hazánk határára.”

A következő lehelet a horvát betöréssel foglalkozik és a magyar kormány bölcs intézkedésével, miszerint Csernovics Pétert nevezte ki Arad és Temesvár kormánybiztosává, és így mérséklődtek a nemzetiségi mozgolódások, lévén egy nemzetiségi kormánybiztos, akiben jobban bíztak. Ugyanitt emlékezik meg Lenkei századáról, a huszárokról, akik átálltak a magyar szabadságharchoz:

„Szöknek és szívőknek egy az óhajtása,
 Hogy szemök a magyar határszélt meglássa.
 Velők együtt szökik, Lenkei kapitány,
 Ki ép szemmel bírván átlátott a szitán.”

A huszárok dicsérete átmegy a kilencedik leheletbe is. Megjegyzendő, hogy ezt a fejezetet a költő, minden cenzúra ellenére, 1858-ban megjelent verseskötetébe is beillesztette.

„A huszár név, onnan ragadt a huszárra,
Hogy egy halálának, mindig húsz az ára.”

Beöthy Zsolt írja 1900-ban megjelent Irodalomtörténetében: Magam is láttam, midőn egy nagybajuszú huszár, az utcán menő csinos fiatalasszonyt, Sárosi e pár szavával szólította meg:

„Menyecske, ha feléd, huszár nyújtja száját,
Csókold meg a világ, első katonáját.”

A következő leheletekben az országgyűlési választásokról, a hazafiak mozgósításáról beszél:

„Kossuth még kirándult a Tisza partjára,
S ezerként kelt a nép, felrázó szavára.”

Szabadságszerető népek küldöttei is résztvesznek a harcokban, köztük lengyelek, szlovákok, de németek és osztrákok is:

„Ím a tiroliak is segítségül jönnek,
Jó vadászok, mindig találnek ha lönek.”

Értesülünk Windisgrätz vereségéről, Bem erdélyi csatáiról és a Függetlenségi Nyilatkozatról.

A nagy siker a költőt arra indította, hogy megírja a Gyémánttrombitát, de publikálásra nem került sor, jött Világos, a kéziratot a megőrző elveszítette, a költőt távollétében akasztófára ítélte Haynau a Trombitáért. Következett három év bűjdosás álnév alatt Vahoték segítségével, végül Gyöngyösön tanítóskodik Sorsics Antal néven, de 1852-ben elfogták. Halál helyett várfogságra ítélik, 1857-ig, amikor is Ferenc József esküvője meghozta a közkegyelmet. Érdekes, Pesten, az újépületben töltött fogságának egy epizódja. Akkor volt oda bezárva Leövey Klára is. Ezt megtudva Sárosi vigasztaló verseket írt számára és titokban eljuttatta hozzá. Őt ilyen versről tudunk, a költő Klárikádoknak nevezi őket.

A közkegyelem után hozzáfogott verseinek összegyűjtéséhez és kiadásához, barátja Tomori Anasztáz támogatásával, akinek ajánlja is az 1858-ban megjelent kötetet, amelynek egyik legszebb darabja A csárda

romján, amelyet a valamikori Szendrei Júliának, azaz Horváth Árpádnak ajánl. Tökéletes hódolattal szól a költőről:

„Mehalt Petőfi,
Azt beszélik.
Igen, de én azt mondom, él.
Ott látom őt a csillagok közt,
Kiről minden csillag regél.”

Ugyanabban az évben megírta a Krinolin című gúnyverset, amelyben újra Zsófia főhercegnő kerül terítékre. Aradon egy vendéglői összejövetelem szavalja el, persze feljelentik, s újabb börtön, újabb meghurcoltatás következik. Kiszabadulva, elméje elborult és néhány hónap múlva, 1861 novemberében meghalt. Haláláról a Kisfaludy Társaság nem mert megemlékezni. Fejfát is csak halála után sok évvel kapott. Szülőházát az aradi Kölcsey Egyesület jelölte meg emléktáblával 1890-ben. A táblát a két világháború között éppúgy eltüntették mint a számos többi magyar vonatkozású emléktáblát. A hetvenes években új blokknegyedet emeltek, amelynek a Sárosi-ház is áldozata lett. 2000. november 12-én, a költő halálának 139. évfordulóján az aradi Kölcsey Egyesület emléktáblát helyezett el a borossebesi református templomban, amelyet az egyházkerületi főjegyző, Balogh Barnabás leplezett le. A táblán ez áll:

SÁROSI GYULA
1816 – 1861
KÖLTŐ
EMLÉKÉNEK
A KÖLCSEY EGYESÜLET
A. D. 2000

Az Aranytrombita a szigorúan tiltott könyvek listáján volt, még a kiegészés után is nem volt tanácsos róla beszélni, hiszen Ferenc József továbbra is uralkodott. A Trombitát elégetésre ítélték, s akinél találtak példányt, az várfogságba került. Még a kézzel másolt példányok tulajdonosai is börtönnel lakoltak. Ennek ellenére, Aradon létezik egy kézzel másolt példány, amelyet dr. Barabás Béla, Arad utolsó magyar főispánja és első romániai szenátora készített. A Barabás család híres ellenzéki volt, az apa is a Kossuth párt elkötelezett tagja, fiát, Bélát abba az óvodába járatta, amely-

nek vezetője Nagy József, szabadságharcos honvédfőhadnagy, az aradi februári harcok résztvevője, a híres aradi honvédszászlóalj lobogójának őrzője volt. Apja is negyvennyolcas kormánybiztosi megbízott volt, nem csoda, hogy a gyermek korán kapcsolatba került a hazafias eszmékkel, és később mint az aradi Kossuth-asztaltársaság elnöke kivívta, hogy a magyar szabadságharc vezérének Aradon is szobrot emeljenek(1909).

Az Aranytrombita kéziratának végén (csak 11 lehetet másolt le) az áll, hogy másolta Barabás Béla, szálljon ez az írás a Barabás családban, apáról fiúra. Sajnos ez nem következhetett be, mert egyetlen fia korán meghalt, és 1934-ben ő is eltávozott az örökkévalóságba, nemsokára felesége is követte. Könyvtárakat eltüntették, és egyéb dolgaikat is, így aztán a kézirat a csoda folytán került egy idős hölgy kezébe, aki felismerte értékét és megőrizte.

Sárosi utóéletéhez tartozik, hogy 1889-ben Náményi Lajos szerkesztésében a Kölcsey Egyesület egy Sárosi Albumot adott ki, amelynek szintén alig akad már egy-egy példánya. Itt találkozhatunk azzal a két Vörösmarty-levéllel, amelyet a költőtárs kapott a Rossz bor és Jó bor című Vörösmarty-versekkel kapcsolatban, ugyanis a Rossz bor megjelenése után Sárosi egy átlag finom ménesit és egyéb borokat küldött Vörösmartynak születésnapjára.

Az albumból azt is megtudjuk, hogy a költő unokája, Viczmándy Győző, irodalomtörténettel és műbírálattal foglalkozott és az ő birtokában volt a Sárosi hagyaték (még 1890-ben is).

Sárosit és híres verses krónikáját elfelejtették, pedig nagy hatással volt valamikor a szabadságharc utolsó hónapjaiban, és híven tükrözte Kossuth érzését s gondolatvilágát, amit a költő igyekezett a leghívebben tolmácsolni, sőt egyesek szerint maga Kossuth volt, aki a verses krónika megírására ösztökélte Sárosit. Emlékezzünk azokra, akik követték Kossuth szellemiségét és közkinccsé tették azt irodalmi formában. Mert a Trombita egyik legnagyobb érdeme, hogy közérthető, és népiessége mindenki számára hozzáférhetővé tette, akár Petőfi népdalait.

Puskel Péter

Arad Spectatorja, Spectator Aradja

Az erdélyi magyar közélet egyik kimagasló alakja, dr. Krenner Miklós 126 évvel ezelőtt született. Neve fogalom kisebbségi létünkben. Tudós történész, vérbeli pedagógus, az írott gondolat apostola, a kisebbségi lét lankadatlan harcosa volt. Elhivatottsága a szellemi élet megannyi területén megmutatkozott. Hosszú élettel áldotta meg a sors, és ő egy széles ívű, de nem mindig szerencsés életpályán tudásszomjával, józan értékítéletével és erkölcsi tisztaságával statuált példát.

A mai Szlovákia területén található Garamberzecen született 1875. június 18-án. Nagyapja osztrák származású ezredorvos, s felvidéki nagyanyjának köszönhető, hogy a Krennerek magyarrá váltak. Édesapja vasúti mérnök, a család sokat költözködött, míg végül 1897-ben Aradon telepedtek le.

Középiskoláit Budapesten végezte, egyetemi tanulmányait Kolozsvárt, a bölcsészkaron.

Pedagógusi pályájának első állomása Déva. Már ebben a kisvárosban, ahol, saját bevallása szerint, nagyon elhagyatottnak érezte magát, elkezdődött gazdag történelmi munkája. Szerkesztője a Hunyadvármegye című lapnak, tagja a vármegye történelmi és régészeti társaságának. Társszerzője a Hunyadmegye nemes családjai című tanulmánykötetnek.

Öt évi pedagógusi munka után 1905-ben áthelyezték Aradra az Állami Főreálba. Az akkoriban egyik legjobb vidéki iskolának tartott Királyi Főgimnáziummal egy épületben lévő intézet szelleme kétségtelenül nagy hatással van a fiatal Krennerre. Tanulmányíró, tankönyvszerző, irodalmi ambíciókat melengető tanárok egész nemzedéke tanított az egyazon fedél alatt lévő két iskolában. Többen közülük később az egyetemi professzorságig vitték. Innen került a Kolozsvári egyetemre példaképe, Márki Sándor is.

A hely szelleme további ösztönzést ad gyors bekapcsolódásához az akkoriban igen dinamikus fejlődő Arad életében. Nem tévovázott, mert itt-tartózkodását is kezdetben átmenetinek tekintette. Rövid megszakításokkal harminchárom év lett belőle. Élete végéig szívének kedves maradt a vértanúk városa, a magyar Golgota.

Kolozsvári egyetemi éveit rajongásig tisztelt tanárától, Márki Sándortól sok mindent megtudott erről a különös hangulatú Maros-parti városról, amelyről később, a mindmáig legjellemzőbb környezet- és tár-

sadalomrajzot felvázolva ezt írta: „Biharország láza, Bánát üzleti ridegsége, Erdély romantikája, Budapest nagy mozgalmassága itt összefolyik, de csak kicsi örvénnyé. Kerengése nem enged poshadni, de nem is rántja tölcsérbe a józan ész. Talán ezért tudott Arad annyit megcsinálni magányos erejéből, azért nem csapott nagy hűhót a véletlenül jött történelmi javaknak, viszont nem is adott szívesen a magáéból önkéntelen vagy tékozlón.”

Milyen volt Arad gazdasági, szellemi élete a 20. század első évtizedében?

A város jelentős szerepet töltött be az erősödő polgárosodásban, ipara, kereskedelme, bankélete virágzó volt; a maros- és a körösvidéki vasútfejlesztésben meghatározó szerepet játszott.

Szellemiségében is erőteljes a háttere. Nyomtalanul ugyanis nem hullhatott ki a város életéből az olyan személyiségek munkássága, mint az író, műfordító, akadémikusi titulust is kiérdemlő Fábian Gábor, az Aranytrombitát író Sárosy Gyula, az Arad-hegyljai születésű Csiky Gergely, a gyümölcsöző közírói és ismeretterjesztői tevékenységet kifejtő Márki Sándor és Jancsó Benedek, vagy a helyi lapok belmunkatársaként pár évig dolgozó Gárdonyi Géza, Reviczky Gyula és Iványi Ödön.

Telt ház előtt tartották irodalmi matinéjukat 1909-ben Aradon a váradi „holnaposok” és Ady. A Kölcsey Egyesület akkoriban már jó negyedszázados irodalomszervező és -népszerűsítő tevékenységet mondhatott magáénak.

Az már a történelem fintora, hogy Arad nem tudott élni a lehetőséggel. Sem akkoriban a „rég jó békeidők” utolsó szakaszában, sem a két világháború közötti új körülmények között.

Nem véletlen, hogy két évtizeddel később a földinknek számító Szentimrei Jenő ezt írta: „...kétarcú város. Egyvelege a konzervatizmusnak és a haladásnak, a szellemi tunyaságnak és a pezsgésnek.”

Krenner rövid idő alatt „kitapintotta a város pulzusát.” Emberismerete, empátiakészsége, karizmatikus egyénisége segítette e törekvésében. A Kölcsey Egyesület alelnökeként a Kultúrpalota építésére társadalmi akciót bontakoztatott ki. Elnöke az állami Tisztviselők Egyesületének, az Aradi Tanár Szövetségnek. Ez utóbbi tisztségében nagy hatású beszédet mondott Budapesten a tanári hivatásról és felelősségről.

Furcsa kettőség egyéniségében ez a tisztséghalmozás. Habitusa ugyanis szerény, megjelenése is puritánságról vall. Címekre, titulusokra, politikai karrierre nem vágyott. Mégis mindenütt ott volt, ahol egy téglát helyezhetett

el a kultúra „épületéhez”. Mindkét végén égette a gyertyát: tanított, publikált, kultúrmissziót teljesített. Kimondott vagy leírt szavának hitelét tanítványai, olvasói vagy hallgatói közül senki se kérdőjelezte meg.

Miután több mint három évtizedes aradi tartózkodása után elsodorta innen a sors, Pataky Sándor festőművésszel, Ficzey Dénes irodalomtörténésszel alkalomszerűen, Szomorú Oszkár újságíróval 33 éven át kitaróan levelezett. Értékes dokumentum két évtizedet felölelő levelezése egykori mentorával, Márki Sándorral.

Aradon a Főreálból az akkor már történészdoktori tudományos fokozatot megszerző fiatal tanár átkerült a Katolikus Főgimnáziumba, ahol a történelem mellett magyar nyelvet és irodalmat tanított. Ma is élő egykori tanítványa, id. Kövér Gábor ny. műszerész szerint szálfatermetű, megnyerő jelenség volt, kiváló előadó, ragyogó orgánumú szónok, akinek szavára lehetetlen volt nem odafigyelni.

Ezt a sokrétű szellemi munkát szakította félbe a háború.

A forradalom idején tankerületi főigazgató Szegeden, de hamarosan menesztették, s mire visszakerült Aradra, már küszöbön volt Trianon a maga megrázkódtatásával, emberi tragédiáival és a kisebbségi lét megpróbáltatásaival.

Nehéz idők nehezen feldolgozható tapasztalatai közt nagy szükség volt Krenner éleslátására. Az erdélyi magyarság akkoriban próbált magához térni a Trianon-traumából. A progresszív újságírás a megváltozott helyzetben a megmaradás, az erdélyi szellemiség ápolásának lehetőségeit keresi. Célja a magyarság ügyének szolgálata.

Krenner a tanítás mellett nem csekély elhivatottságot érzett a közéleti szerepvállalás, a legnemesebb értelemben vett népművelés iránt. A teljes embert kívánó feladat válaszút elé állította. Ezért feladta pedagógusi pályáját, mert úgy érezte, hogy a kisebbségbe került magyarság magáratallásában többet tehet újságíróként. Ebben az időszakában bontakozott ki közírói és igen sokoldalú közéleti tevékenysége. Neidenbach Emil Rendkívüli Újságjának 1920 októberi egyik lapszámában írja: „A magyarság kiolvasta minden sorunkból, hogy idegláz és mámor nélkül, józan mérlegeléssel, de meglapulás, anyagi érdekek nélkül képviseljük az ittmaradás, a munka, a művelődés harcaiban megnyilvánuló magyar kisebbségi politika egyedüli helyes tetteit.”

Nevéhez illőnek a Rendkívüli Újságot immár Spectator – itt használta először ezt a szignót – bátor cikkei teszik. (Később is így írta alá cikkeit az

Erdélyi Hírlapban, a kolozsvári Ellenzékben és a budapesti Magyar Nemzetben.)

A közélet számos kérdésében állást foglalt, de bármiről is szólt a kisebbségi lét egy-egy vetülete is terítékre került. Kiállt a wilsoni elvek alkalmazása mellett a kisebbségi politikában, bírálta a román kormány adópolitikáját ma is aktuális közgazdasági megoldásokat javasolva, tiltakozott a központosítási törekvések ellen.

Politikai éleslátásban messze megelőzte korát. Nem az elzárkózás híve volt, hanem az új helyzetben a legcélravezetőbb utat kereste az együttéléshez és a megmaradáshoz. Nem véletlen, hogy a nevéhez fűződik egy sajtósági álláspont kidolgozása, amelyet vezércikkében „kisebbségi ildomnak” nevezett. A helyzethez alkalmazkodó magatartásformát, ügyes kisebbségi politizálást, belső önszerveződést hirdetett. Egyik szószólója volt a Duna menti összefogásnak, a hídverésnek, amely a románsággal a legcsekélyebb önfeladás nélküli együttműködésben látta a megoldást.

Stratégiai fontosságú a közművelődés területén vallott elképzelése is: „Bennünket a keleti magyarságot, akit a ratifikált béke idegen állam testébe iktatott, elsősorban érdekel, hogy a zavartalan közművelődés a román utódállam területén megvalósuljon.

A józan politizálás, az okos és célravezető érvelés ellenére a cenzúra vezércikkeiből egész bekezdéseket húzott ki. A Rendkívüli Újságot többször betiltották írásai miatt. Több mint félszáz sajtóper se tudta elvenni a kedvét. A hatalommal nem alkudott meg. Független volt cselekedeteiben, tetteiben és cikkeiben. Beperelték többek közt bátor kiállásáért a magyar iskola nyilvánossági jogának visszaadásáért, szót emelt a Szabadság-szobor és a 48-as emléktáblák lebontása ellen.

Spectator részt vett abban az utolsó nagy erőfeszítésben, amit Arad azért tett az 1920-as évek közepén, hogy az erdélyi szellemi élet friss vérkeringésébe bekapcsolódjék, és ebben eredeti hangokat szólaltasson meg.

Franyó Zoltán, Szántó György, Nagy Dániel élt és alkotott akkoriban Aradon. Itt látott napvilágot Franyó szerkesztésében a Genius és az Új Genius, majd Szántó illusztrált művészeti szemléje, a Periskop. Rövid időre Arad a hazai avantgárd fellegvára. A „négyesfogat” azonban hamar kifulladt. Egyedül Krenner maradt a barikádokon, s publicisztikájában próbálta felvetni azokat a kérdéseket, amelyek közül némely ma is időszerű. Ilyen például a kiserégiók közötti együttműködés, egyfajta európai integráció.

Az „üstökös” időszak azonban rövid. Krenner, „a város fogadott fia”

körül csillapodik az irodalmi pezsgés, s szinte magányos farkasként vállalja fel az újságírás minden műfaját. Petőfiről tanulmányt közölt, Octavian Goga aradi irodalmi estje kapcsán cikket írt a román írókhoz: „Várjuk tőlük, hogy miként a nyugat nagy ajkai az emberi méltóság egy-egy súlyos megalázásakor elmondják az emberi jogok nyilatkozatait, ők is felriadjanak, ha a kisebbségi jogokat vitathatatlan igazságtalanság sújtja...”

1930-ban engedett Szentimrei Jenő és Kuncz Aladár sorozatos hívásának és Kolozsvárra, az Ellenzékhez szegődött. Ez az időszaka külön tanulmányt érdemel, hiszen Erdély szellemi központjában vált az országhatárokon túl is ismertté és az egyik legavatottabb erdélyi közíróvá. Ugyanakkor itt élte át a politikai élet változó széljárása miatti keserű csalódások és a mellőzések első hullámát. Akkoriban már a Magyar Nemzetnek küldte magvas vezércikkeit.

Elhallgattatva 1943-ban Budapestre költözött. Úgy vélte, hogy a fővárosban még tehet némi szolgálatot Erdélynek. A Magyar Nemzetben a transzszilvanizmus humanus hagyatékát képviselte cikkeiben, aláírta a Magyar Történelmi Emlékbizottság háború ellenes felhívását. Az ostrom alatt lakása, könyvtára és páratlanul gazdag levelezésének egy része elpusztult.

A háború utáni években még kapott egy nagy közéleti megbízatást: a szabadságharc centenáriuma ö hozta fel Budapestre a szabadságharc több relikviáját és Groza miniszterelnök becses ajándékát, Petőfi kardját, az aradi ereklyemúzeumból.

Életének 94. évében, 1968. augusztus 11-én hunyt el. Temetésének napján vonultak be a Varsói Szerződés tagállamai Csehszlovákiába. Sorsa holtában is összefonódott a történelemmel.

Egyik méltatója Erdély Don Quijoténak nevezte.

Ma is nagy szükségünk lenne az ilyen Don Quijotékra.

* * *

Krenner Miklós születésének 120. évfordulóján, 1995 júniusában Aradon jeles hazai és anyaországi személyiségek – közöttük Pomogáts Béla irodalomtörténész, a Magyar Írószövetség jelenlegi elnöke – részvételével tudományos ülésszakon elemeztük munkásságát. Eljött családjával gyermekkorra városába Londonból Léderer Andorné Krenner Éva, Spectator kisebbik leánya is.

Ezen értekezésem magját akkori dolgozatom képezte.

A Duna TV aradi tudósító stábjá Spectator Erdélyben címmel húszperces kisfilm készített életéről.

„A két világháború közötti erdélyi magyar nemzetiségi közélet legbát-
rabb, legtisztább alakjának”, a sokáig méltatlanul homályban maradt
Spectatornak se Aradon, se Kolozsváron nincs emléktáblája.

A Magyar Újságírók Romániai Egyesülete (MÚRE) némiképp korrigál-
ni igyekezett ezt a mulasztást, amikor a Spectator Alapítványt nevezte el
arról, akinek vezércikkei, Méliusz Józsefet idézve, „a romániai magyar
értelmiség kényerét jelentették.”

Könyvészet:

- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III. Bukarest, 1994. 363. old.
- Krenner Miklós (Spectator) Az erdélyi út. (György Béla válogatása), Múzeumi
füzetek 11., Székelyudvarhely, Haáz Rezső Kulturális Egyesület, 1955.
- Kántor Lajos: Vallani és vállalni. Bukarest, Kriterion Kiadó, 1984. 112. old.
- Ruffy Péter: Meghalt Krenner Miklós, a magyar újságírás doyenje. Magyar
Nemzet, 1968. aug. 14.
- Méliusz József: Soha halottabb halott... Előre (Bukarest), 1968. szept. 15.
- Márki Sándorhoz írt levelek. MTA Könyvtár és Kézirattár, Ms. 5. 163, 112-172.
- Krenner Miklós: Arad. Az Erdélyi városképek kötetben. Madách-Posonium.
Magyarok Világszövetsége, 220–265. old.
- Dr. Kovách Géza: Márki Sándor emlékezete és hagyatéka. EMKE-füzetek, V.
Arad–2000, 62. old.
- A kisebbségi ildom. Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságíró Szervezet
Évkönyv Almanachja. 1930. 117. old.
- Újságíró évkönyv 1997. MÚRE, Kolozsvár–Marosvásárhely, 119–138. old.
- Puskel Péter: Arad marad. Alma Mater Kiadó, Wieser Tibor Alapítvány, Arad,
1997. 83–91. old.
- Idem: Arad redivivus. Alma Mater Kiadó, Wieser Tibor Alapítvány, Arad, 1998.
78., 105. old.
- Rendkívüli Újság. Arad, 1919–1930.
- Aradi (Erdélyi) Hírlap. Arad, 1917–1930.
- Ellenzék. Kolozsvár, 1932. jan. 10.
- Oral history – szóbeli közlések, visszaemlékezések:
- Léderer Andorné Krenner Éva, London–Arad, 81 éves, 1993.
- Dr. Epstein Béla főorvos, 82 éves, Arad, 1993.
- Kövér Gábor ny. műszerész, 78 éves, Arad, 1993.
- Dr. Del Medico Imre, 75 éves, Budapest.

Tácsi Erika

Dr. König Frigyes alkotói műhelye

Ha felütjük a Romániai Magyar Ki Kicsoda című könyvet, 340. oldalán vázlatos rajzát kapjuk egy életpályának. A könyv jellegénél fogva nem érzékeltetheti a kutató-tudós következetesen konok, céltudatos, kitaró munkáját, sokoldalú tevékenységét „az utat én akartam, mert engem akart az út” szellemében.

Több mint száz esztendeje Temesvárra telepedett szász család leszármazottjaként született 1910. november 6-án. Az ezermester, természetszerető, fiaival kiránduló, a 11 éves gyermek kezébe lepkehatározót adó apa, a vakációs ismerkedés a preparálással Sztancsófalván – mind meghatározó élmény volt. Dr. Tökés Lajos piarista tanár „megjósolja” az érdeklődő 14 éves diáknak, hogy múzeumőr lesz belőle (jelentése: magas képzettséggel felelős egy gyűjteményért). Valóban azzá lett 56 éves korában, addig azonban hosszú és kanyargós út állt előtte. 1928-ban érettségizik, a három fiút nevelő tisztviselő család nem engedhette meg magának, hogy más városban tovább taníttassa. Inas, majd segéd lesz a Harisnyagyárban, egyéves ösztöndíjjal Chemnitzben (Németország) a modern kötőgépekkel ismerkedik. Minden szabadidejét Drezda, Lipcse, Berlin, Augsburg, München, Nürnberg múzeumaiban tölti, kapcsolatba lép szakemberekkel, rovarani egyesületekkel, itt tanul meg tudományosan lepkét gyűjteni.

Párhuzamosan fut a megélhetésért folyó küzdelem s a szenvedéllyé fokozódott érdeklődés. A Harisnyagyár gépmestere (1943–52), kisiparos, munkás, technikus a Technometál vállalatban (1952–66). Családot alapít, gyermeket nevel s következetesen járja a magaválasztotta utat. Már a katonaság idején, 1931-ben kerékpárral járja szabadidejében Lugos, Karánsebes környékét, új lepkefajokat fedez fel Herkulesfürdő környékén, ahol a Domogled-hegy már a 30-as évektől védett terület, az 50-es évektől a 70-es évekig felelőse ennek a természetvédelmi területnek. Számos bel- és külföldi szakember keresi fel. Budapesten a Magyar Rovartani Társaság folyóiratában már 1938-ban megjelenik első munkája, 1941-ben Frankfurtban. 1952-ben két kínai professzor keresi meg a Technometál vállalat esztergályosát – mindenki csodálkozására. Németország, Magyarország, Csehszlovákia után 1953-ban Bukarest is „felfedezi”, szimpóziumokon szerepel. 1954-ben már elismert szakemberként iratkozik be a Bukaresti Egyetem biológia-földrajz szakára, öt esztendőn keresztül évi

szabadsága rámegey a vizsgákra, 1960-ban diplomadolgozatát a Bánság lepkefaunájáról írja. 1966–1975 között, nyugdíjazásáig a Bánát Múzeum főmuzeológusa.

Az 1968-ban rendezett kiállításán lepkegyűjteményének 13.500 példányát 15.000 látogató tekintette meg. Jelenleg a Múzeum 23.000 példánnyal rendelkezik, ebből mindössze 2.000 nem származik tőle. 1979-ben (nyugdíjasként!) lesz a biológia tudományok doktora. Kutatási területe: faunakutatás, rovarok biológiája. Nemzetközi rovarani kongresszuson vett részt Budapesten (1972), Hradec Kraloven (1979), Gödöllőn (1992), Iași-ban (1996). Levelezésben állott a British Museum, Kínai Akadémia, Madridi Múzeum stb. munkatársaival, a világ számos szakemberével. Bejárta az egész országot, 1950-ben az Omul tetején gyűjt, a 60-as években a Retyezátban, 1968–72 között részt vesz a Vaskapu és Kazán-szoros faunájának leltározásában, 1980–88 között a Duna-deltában végzett tudományos munkát. 1982–1993 között külföldön élő rokonai segítségével beutazza Csehszlovákiát, Ausztriát, Németországot, Franciaországot, Hollandiát, Lengyelországot, Dániát, Svájcot, Jugoszláviát, Olaszországot. Mindenütt kapcsolatba lép a múzeumokkal, szakemberekkel. A Román Entomológiai Társaság, a Magyar Rovartani Társaság, a Kolozsvári Lepidopterológiai Társaság tiszteletbeli tagja, a Societas Lepidopterologica Europaea tagja, 1971-ben Kulturális Érdemrenddel tüntetik ki, számos kül- és belföldi oklevéllel ismerték el munkásságát.

2002-ben bekövetkezett haláláig rendszeres előadója volt a Temesvári Ormós Zsigmond magyar nyelvű szabadegyetemnek, román és német nyelvű előadója a Temesvári Német Demokrata Fórumnak. Hetvenkét tudományos dolgozata (könyvek, tanulmányok) jelent meg magyar, román, német, francia és orosz nyelven.

1998 tavaszán kerestem fel többször is lakásán, amely könyvtár és múzeum volt egyszerre, s ahol rendkívül színesen mesélt élményeiről, terveiről, mutatta meg otthonában őrzött lepkepéldányait, kiselőadást rögtönözve.

Értékes szakkönyvei között szenvedéllyel dolgozott, újabb gyűjtéseit dolgozta fel, neves szakemberekkel levelezett.

Példamutató, tiszteletreméltó életpálya az ifjú nemzedék számára.

Pásztai Ottó

Műkedvelő színjátszás Nagyváradon a két világháború között

A 20. század örökségének széles spektrumú megvalósításait sorra véve, egy olyan tevékenységi területet tanulmányoztam, amellyel legjobb tudomásom szerint mindeddig érdemben senki sem foglalkozott. Pedig a század első öt évtizedében, a polgárság igen jelentős részének állandó szórakozást, kulturális élményt jelentett a **műkedvelő**, vagy más néven **amatőr színjátszás**.

Ma már igaz csak nagyon kevesen élnek a kortársak közül, akik akár szereplői, akár nézői, hallgatói voltak ezen nemes, gazdag eseményeknek, emlékezetes ünnepnapoknak.

Jómagam abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a szűkebb és bővebb családom tagjai szinte kivétel nélkül mindannyian igen lelkes és tehetséges műkedvelők voltak, s gyermek- majd ifjúkorom a szorgos próbák és a sikeres bemutató előadások izgalmas légkörében telt el. Mivel pedig rokonaim a város csaknem minden kerületében szétszórta n éltek – Velencétől Katalin-telepig, a Hegyi-kultúrháztól a Katolikus Legényegyletig – mindenütt ismerős voltam, s boldog lelkesedéssel tapsoltam kitűnő produkcióikat.

Az évtizedek tovarohantak, a világ nagyot változott, s én néhány éve megpróbáltam összeszedni az emlékezés tört cserepeit, felkutatni a műkedvelő színjátszás meghatározó egyéniségeinek jegyzeteit, fényképanyagát, műsorokat, újságcikkeket és sok-sok kedves személyes apróságot. Szerencsém volt, mert Wallner László, Széles Gábor, Losonczy Gábor, valamint Nosz Andor hagyatékából sikerült nagyon bő és kortörténetileg igen értékes anyaghoz jutnom, amelynek a feldolgozása komoly munkát és időt igényel. Hozzávetőleges becslésem szerint, egy 250–270 oldalas könyv érdekes, élvezhető formában bemutatná városunk magyar műkedvelő színjátszását, ha erre lenne igény és anyagiak...

Jelen dolgozatomban megpróbálok egy rövid áttekintést adni, anélkül, hogy túlságosan belebocsátkoznék a részletekbe.

1. – Már az 1870-es évektől vannak konkrét adatok arról, hogy megjelentek az első próbálkozások a műkedvelő színjátszást illetően. Bár ebben az időben városunknak már van állandó színtársulata, de a kőszínház csak a századfordulón épül meg. A polgárság széles rétegei még nem igazán váltak színházlátogatókká, de ugyanakkor igényelték a különböző társas ren-

dezzvényeket, amelyekre a család összes tagjai elmentek, ott voltak a rokonok, jóbarátok, szomszédok, ismerősök, s főként az azonos városrészben lakók.

Kezdetben a különböző vallásfelekezetek alakítanak, szerveznek énekkarokat, amelyekből fokozatosan fejlődött ki a **dalárdamozgalom**. Itt már nem csak kimondottan egyházi énekeket tanultak be, hanem a magyar és nemzetközi zeneirodalom szerzeményeit is. De éppen így helyet kapott a népdal, a megzenésített versek, duettek, vagy operett melódiák.

A jól felkészült lelkes karnagyok hamarosan kimagasló sikereket értek el, a nem kevésbé lelkes tagokkal, a különböző ünnepi rendezvényeken, vagy valamilyen szociális segélyakció alkalmával tartott műsoros összejöveteleken; ilyenek voltak: **szegény árva gyermekek felruházása, aggmenhely megsegítése, tűz- és árvízkárosultak támogatására, templombelső felújítás, harangok felszentelése** stb., stb. Rendszerint összekötötték verses műsorokkal, vagy rövid jelenetekkel, esetleg valamilyen hangszeres szólóval.

Legtöbb esetben ezeket uzsonna vagy vacsora követte, amelyeket batyus alapon oldottak meg. A beléptidő, valamint a tombola eladások jelentették a tiszta bevételt, amelyhez esetleg megajánlások is járulhattak.

Talán nem túlzok, ha kijelentem, szinte minden **dalárdának** volt saját zászlaja, amelyre aztán nagy büszkén tűzték fel a vendégszerepléseik alkalmával kapott szalagokat.

A későbbiek folyamán a **Céhek és az Ipartestület**, valamint a különböző szakmák és iparágak is megalakították a **kulturális egyesületeiket**. Legalább évente négy-hét alkalommal rendeztek bálakat, műsoros programokat. Ebből az időszakból csak példaként említjük meg a **Csizmadiák kultúrgárdáját**, akik a legrangosabb előadásokat, kitűnően összehangolt bálakat biztosítottak a résztvevők számára.

Nem feledkezhetünk meg a középiskolák – Premontrei Főgimnázium, Állami Főreáliskola, Orsolya Leánygimnázium, Szent Vince Leányközepiskola, Immaculata Tanítónőképző, Polgári Iskola – rangos ünnepeiről, amelyeket nem egy alkalommal a Katolikus Körben tartottak meg nagy érdeklődés mellett, mindig telt házzal. Ezekben a programot rendszerint zenekari hangversenyek is színesítették.

2. – A századforduló után, a legrangosabb polgári rendezvényeken, amelyeket a Kereskedelmi Csarnokban, a Megyeházán, vagy a Városházán tartottak, a műkedvelők mellett gyakran felléptek a színház meghívott művészei is. A taps mindenkinek egyformán szólt...

Egyre gyakrabban jelennek meg a programokban a kabaréjelenetek, a páros táncok, egyéni énekszámok. Igen sok tehetséges fiatal mutatkozott be meglepően kulturált hanganyaggal. Nem egy közülük tovább képezte magát és sikeres pályát futott be.

A háború alatt egyrészt a Vöröskereszt rendezésében, másrészt az egyházak kezdeményezéseire gyakran felkeresték a katonakórházak sebesültjeit, akiknek rövid zenés, tréfás jeleneteket adtak elő, ugyanakkor átadták az ajándékosomagokat is. Egyébként csak természetes, hogy az emberek igen visszafogottan szórakoztak a háború alatt.

Aztán a vesztes háború, a forradalom, a győztes hadsereg megjelenése, a békekötés érthetlensége megdermesztette a lelkeket. Áprily Lajos megrázó erővel fejezi ki ezt a talajvesztett állapotot a **Tetőn** című versében, amelyből csupán két sort idéznék:

Ősz nem sodort még annyi árva lombot,
Annyi riadt szót, – „Minden összeomlott!”

Ám a reménytelennek tűnő fagyos és bénító télben, egyszerre csodálatos hangokra kezdett felneszelni az erdélyi magyarság. Mint a tavaszt jelentő madarak, szólaltak meg költőink, íróink és bennük Erdély lelke.

Reményik, Áprily, Bartalis, Koós, Tompa, Tamási, Kacsó, Dsida, Benedek Elek, Kuncz Aladár, Gulácsi Irén, Nyíró, Balázs Ferenc, Olosz Lajos, Makkai Sándor, Wass Albert, Tabéry Géza és Bánffy Miklós, hogy csak az ismertebb neveket soroljam fel azok közül, akik népünk szolgálatában járták az erdélyi tájakat – Nagyváradtól Kovásznáig, Máramarostól az Al-Dunáig, énekes, hívó szóval élesztve alélt nemzetünket.

Csodálatos virágként nyílt ki az erdélyi magyar irodalom és költészet, s Ady alig elnémult szava után, harangtisztán csendült fel az örök magyarság hangja. Nem engedték elnémulni, elnémítani harangjainkat.

S ebben óriási szerep hárult a műkedvelő színjátszásra, amely szoros közösségbe tömörítette, összefogta a családokat, fiatalokat, öregeket, munkásokat, kereskedőket, tisztviselőket és a diplomásokat. Papjaink, tanítóink, kántoraink, s mindenki, aki csak szemernyi erőt és kedvet érzett tenni valamit erdélyi magyarságunkért, a porondra lépett.

Ezért tartom én, s velem még nagyon sokan, akik végigélték azt a korszakot, **meghatározó jelentőségűnek a műkedvelő-színjátszó mozgalmat**, amellyel népünk szellemiségét állandóan ébren tartották, ápolták kulturális értékeinket, bevonva a társadalom minden rétegét, őrizve népi egységünket.

Persze lehet, hogy akadnak fanyalgók, akik számon kérik a művészi érté-

keket, a műsorra tűzött szindarabok, kabaréjelenetek súlytalanságát, de ne fedjük, gondolatokat ébresztettek, közösséggé formáltak, s ablakot nyitottak mindenkinek a világra. Aki ezeken a rendezvényeken részt vett, több lett, magabiztosabb, vidámabb, felszabadultabb tagja egy nagy, szerető családnak.

A műkedvelő színjátszás fejlődését és eredményeit 10 éves periódusokként vizsgálva, igen érdekes és tanulságos következtetésekre jutunk. Egy dologban azonban mindannyian megegyeznek, a lelkes tenniakarás, az áldozatkész hozzáállás és a közösségi összetartásban.

3. – Közvetlenül a háború befejezése után, a sorok rendezése, a magára találás időszaka következett, sokan odavesztek, sokan fogolytáborokban sinylődtek hosszú évekig, mások rokkantként folytathatták életük. A lakosságot járványok tizedelték. Ez esetben is az egyházak azok, akik lelki vigasztul újraélesztik az énekkarokat, a dalárdamozgalmat, s a reászorulóknak segélyezésére különböző műsorokat szerveznek. Ebben élenjárt a Katolikus Legényegylet, a Várad-Velencei Római Katolikus Egyházközség, az Újvárosi Református Egyesület, majd a Szent Vince-zárda, a Katalin-telepi Kultúrház, a Réti Református Sztáray Mihály Kórus és Önképzőkör.

Az első báli táncmulatságról az 1921-es esztendőből vannak tudósítások, s ezt követte nagy rendszerességgel a többi rendezvény. Mint védnököket megemlíthetjük Halász Gyula, Mellau István plébánosokat, Sulyok István püspök urat, majd Oszwald plébános urat.

Jelen dolgozatom terjedelme nem nyújt lehetőséget arra, hogy részletesen felsoroljam az 1920-as években bemutatott szindarabokat, népszínműveket, operetteket, bohózatokat, pantomimokat, zene-, ének- és táncszámokat, de ízelítőül álljon itt egy csokor: **Gyurkovics lányok, Ibolya, Doktor úr, Nótás kapitány, Ingyenélők, Zsuzsi kisasszony, Pataki diákok, Jairus leánya, Rozika, Vészkijárat, Pat és Patason, Hacsek és Sajó, Az országút, Leánycsel, Az orr, Pompadour hattyúdala, Forog, nem forog, Édesanyám, Parasztlakodalom, A feleségem nyaral, Hadnagy úr apósa** stb., stb.

Annyit mindenesetre el kell mondanom, hogy azokban az években rendkívül sok vidéki kiszálláson vettek részt – Szalonta, Margitta, Biharvajda, Székelyhid, Érmihályfalva, Belényes, Tenke, Nyüved, Szilágysomlyó, Zilah, Fugyivásárhely, Micske, Szentjobb, Telegd meghívásaira.

1927-ben az Újvárosi Református Kör Balassi Bálint emlékünnepelet rendezett a Katolikus Körben, igen gazdag műsorról, amelynek nemcsak a helyi sajtóban volt jelentős visszhangja, hanem a határon túl is.

1928. július 15-én a Püspöki rezidencia angol kertjében, a Nagyvárad Katolikus Népszövetség rendezésében igen jólsikerült népünnepélyt tartottak, amelyen gyermekkabaré, felvonulás, bohózatok, tombola, karikadobás élő kacsákra, jósda, szerencsehalászat, gyorsfénykép, karikatúrarajzok, kugliverseny, katona- és cigányzene szórakoztatta a közönséget. A későbbiekben szinte minden évben megrendezték a nagy sikerre való tekintettel.

Természetesen tartottak szüreti és farsangi bálakat, teadélutánokat, Passió-játékokat, bőjti délutánokat, álarcosbált, valamint minden olyan alkalommal, midőn valakiken segíteni akartak a bevételekkel. Talán mondanunk sem kell, a hatóságok igazán nem könnyítették meg ezek megrendezését, legalább három-négy helyre kellett menni az engedélyezésekért, s olyan komoly dokumentációkat kellett bemutatni a szervező bizottságok összetételéről, hogy az a mai szemmel hihetetlennek tűnik... No, és a célok megnevezése, egy külön tanulmány, hogy senki se köthessen bele, legfőképpen a cenzor ne.

Az évek folyamán, a mindennapi gyakorlatban fokozatosan alakult ki egy **rendezői gárda**, akiknek irányításával felkészülhettek a műkedvelő színjátszók. A hősidőkben a két Wallner tanító, Losonczy Gábor, Nosz Andor, Novák Ferenc, Kasza Jenő és Benes Ilona vállalta át ezt a nem könnyű feladatot. Hasonló problémákkal kellett megbirkózni a **táncbetétek** betanítása alkalmával is. Ebben Mányoki Ica, Kún Magda, majd Antalfy Margit nyújtott segítő kezet. Mivel minden rendezvényen elhangzottak énekszámok, ezek kíséretét meg kellett találni, összeszoktatni, s újakkal kísérletezni.

Jelentkeztek vonósnégyesek, különböző zenekarok, klasszikus és dzsesszműsorokkal, vallási tárgyú számokkal, vagy éppen szórakoztató szalonzenével. Elég gyakran igénybe vették a cigányzenekarok felajánlásait, akik mindenkor részt kértek a magyar kulturális rendezvények műsoraiból.

Sok tehetséges fiatal tűnt ki a **versmondás**ban, kitűnő orgánummal, helyesen beleérezve a mondandókba. Érdekes azonban, hogy ezen a téren főleg a hölgyek jeleskedtek.

A műkedvelő színjátszás egyik kulcsfontosságú személye a **sűgő**, aki nélkül elképzelhetetlen az előadás sikere. Lassan ez a nem rivaldafényben élő gárda is megtalálta a helyes stílust. Sőt, hogy mennyire fontos személyek ők, bizonyítja az a tény, hogy nem egy esetben felkérték a legjobb sűgőket a színház kisegítésére.

Feltétlenül említést érdemel az a kimagasló eredmény, amelyet több hazai rendezőnk ért el azzal, hogy ők is besorolódtak a színműírók közé,

zenés vígjátékok, egyfelvonásos vidám jelenetek, drámák, s vallásos tárgyú színdarabok megírásával. **Nosz Andor** néhány szerzeményét felsorolnám:

- Enyém leszel – operett 3 fv.
- A betörő – vígjáték
- Zalogmenyasszony – operett 3 fv.
- Melyiket a kilenc közül? – Jókai téma átírva
- Tízéves találkozó – operett 1 fv.
- Régi dal – operett 3 fv.
- Van Isten – népszínmű
- Öngóól – vidám jelenet
- Katóka – vidám jelenet
- Bábjáték – vidám zenés operett.

A felsorolt színművek, éveken keresztül többször is bemutatásra kerültek Váradon, szinte az összes kerületben, majd nem egy közülük, fényes sikert ért el Magyarországon, s olyan is volt, amelyet rádiójátékra is alkalmaztak.

A librettók egy részét Soltész Ica, valamint Éles Zoltán szerezték. A Rózsavölgyi Kiadó több színművét is megvásárolta, majd 1940 után országos II. díjat nyert.

A másik szerzőpáros a **Mellau István–Losonczy Gábor** kettős volt. Igaz, ők főleg vallásos tárgyú színdarabokat írtak, mint az az alábbiakból is kiderül:

- A 12 éves Jézus a templomban – bibliai színmű 3 fv.
- Az arénában – dráma 1 fv.
- Jairus leánya – zenés bibliai dráma 5 fv.
- A zászló – színmű 2 fv. – prológ
- Bűn és bocsánat – karácsonyi tárgyú színmű 3 fv.
- Néró végnapjai – színmű 3 fv.
- Harminc ezüstpénz – Júdás vége – dráma 3 fv.
- Kafarnaumi menyasszony – színmű 3 fv.
- Balassi Bálint – énekes színdarab 3 fv.

Az 1923-ban bemutatott Jairus leánya című bibliai drámának óriási sikere volt, úgyannyira, hogy meghívásokat kaptak Debrecenbe, Nyíregyházára, Egerbe, Gyulára és Jászberénybe. Megvették a szerzői jogokat is.

A becsületes az lenne, ha megemlékeznénk a műkedvelő gárdák lelkes, tehetséges művészeiről is, akik napi munkájuk után, buzgón tanulgatták

szerepeiket, soha nem mulasztották el a próbákat, s a jól megérdemelt tapson kívül, semmiféle honoráriumban nem részesültek. Csupán a siker feletti büszkeség melegezte szívüket, s a család, barátok, ismerősök gratulációja vagy egy-egy dicsérő beszámoló a helyi sajtóban. Ez bőven kárpótolta őket a befektetett időért és a felkészülés közbeni drukkért.

Mivel ezek a nevek ma már a jelenlevőknek, vagy a dolgozatom olvasóinak semmit sem mondanak, mellőzöm felsorolásukat.

4. – A váradi műkedvelő színjátszás kiteljesedése, fénykora, az 1930-as évekre tehető. Szinte nem volt olyan hévtéve, hogy valamelyik kultúrházban ne tartottak volna valamilyen bemutató előadást, rendszerint bállal egybekötve.

A keret fokozatosan bővült, bekapcsolódnak az Evangélikusok, a Szent József-telep, az ősi plébánia és kultúrház, a Hegyi-kultúrház, a Várad-Velencei Református Kör, az Andrényi cég, a Carmen cipőgyár, az Immaculata-zárda, a Magyar Ház, Erdélyi Párt, az Újvárosi IKE, a Munkásotthon és az Ipartestület, mindmegannyi lelkes, tenni akaró, tehetséges műkedvelő.

Ami talán a leglényegesebb, túlsúlyban vannak a fiatalok, akik közül a középiskolások több együttesben is helyt állnak, saját tanintézetek mellett.

Igen lényeges segítséget jelentett az a tény, hogy erre a periódusra esik több új kultúrház felépítése, ünnepélyes megnyitása, birtokba vétele.

1930-ban rendezik meg az első **Magyar-bált**, amelyen Antalffy Margit táncitanárnő növendékei mutatták be a palotást, amelyet 12 pár táncolt. A nagy sikerre való tekintettel, ettől kezdve évente megrendezték ezt a bált a Katolikus Körben, amely mindig lázba hozta városunk polgárait.

Ugyancsak az 1930-as esztendőben alakult meg a **Magyar Dalárda** Andrassy Ede karnagy úr szakavatott irányítása mellett. Hogy mennyire komolyan vették a tagok a vállalt feladatokat, bizonyítja az a hallatlan siker, amelyet a következő évben értek el a Kolozsváron megrendezett Országos Dalárda versenyen. Itt ugyanis a 84 részvevő dalárda közül elnyerték az **első díjat**. A feladat egy kötött, s egy szabadon választott énekszám előadása volt. Ez utóbbi részünkről a Tetemrehívás volt.

Csak természetes, hogy ennek a sikernek eredményeként, a dalárdának számtalan meghívásnak kellett eleget tennie: Szatmár, Nagybánya, Máramarossziget, Arad, Marosvásárhely. A dalárda a továbbiakban is mindig sikeresen képviselte városunkat.

A műkedvelő színészgárda a nemes versengésben egyre jobban csiszolódott, tanultak egymástól, kölcsönösen vendégszerepeltek a kultúrházakban.

Nem egyszer egyes szereposztásban hoztak színre egy-egy új darabot, s nem volt tapasztalható szakmai irigység körükben. De tanultak az idősebb rendezőktől a fiatal nagyreményű kezdő rendezők is, hiszen nagy hiány volt bennük.

A mindennapok gyakorlata kinevelte a díszletező, világosító, sűgő, s a rendező gárdát is. Ez utóbbiakra igen nagy szükség volt, a különböző műsorok zavartalan lebonyolításában, a közrend megőrzésében, a szándékos provokációk kivédésében. Mert sajnos volt ilyen, akik úgy is nehezen adták meg az engedélyeket...

Új színfoltot jelentett a Munkásotthon műkedvelőinek színrelépése. Itt főként az Építőmunkások jeleskedtek. Más hangvételű szindarabok kerültek műsorra, harcosabb világszemléletű, a szervezett dolgozók igényeinek megfelelően. Mint létesítmény multifunkcionális volt, sok mellékhelyiséggel, modern berendezéssel. Látogatták is a nap minden szakában.

Ebben az évben számtalan tehetséges **szavaló** bontogatta szárnyait, kitűnő konferansziék nevelődtek ki, akik mindenkor derűt fakasztottak a hallgatóság körében. De nem szűkölködünk kiváló **énekesek**ben sem. Számukra minden egyes rendezvényen biztosítottak szereplési lehetőséget. Többen közülük kiteljesítették a tehetségüket. Gondolok itt Sándor Editre, aki a Kolozsvári Operában folytatta szerepléseit, vagy a mindannyiunk által végtelenül szeretett és körülrajongott Papp Magdára, aki színházunknak évtizedekig volt kiváló szopránja. A sor ezzel még nem zárul le, hiszen feltétlenül szólanunk kell Sallak Pálról, a jóhangú lírai tenorról, vagy Rappert Dodiról, akinek kellemes hangja osztatlan sikereket hozott további pályáján is.

Nem szabad megfeledkeznünk a kiváló **táncosokról** sem, hiszen ők is minden egyes műsor kiemelkedő eseményeit jelentették. A sok tehetséges táncos közül csak néhányat említenék meg: Brunner József, Szabó Dénes, Osváth Hajci, Széles Gábor, Tóth Gyula, Surányi Mimi, Borsi Manyi, Somogyi Lili, Kiss Gyula, Scherz Mundi. Közülük többen is, mint tánc-tanárok folytatták pályájukat. De ebben az időben gyerekeskedett Váradon Fényes Alíz, valamint Fényes Szabolcs is, akik aztán valóban „fényes pályát” futottak be.

Kuriózusként úgy gondolom érdekes lehet felsorolni, hogy abban az időben milyen változatos megnevezésekkel, célokkal jöttek létre az előadások. Ne feledjük, amit az előző fejezetben említettem, a hivatalos „fórumok” mindig akadályokat akartak gördíteni ezek elé. Szüreti bál, Evangélikus bál,

Protestáns bál, Regruta bál, Jelmezes bál, Farsangi bál, Sofőrbál, Szilveszteri műsor, Karácsonyi vásár, Harangszentelés, Diszhangverseny, Népünnepély, Zártkörű szüreti multság, Böjti délután, Zászlószentelés, Egyházközségi iskolák támogatása, Műsoros táncestély, Kultúrház felszentelése, Építési alapra rendezett multság, Anna-bál, Tea délután, Tea estély, Mikulás est, Fagyalt délután, Disznótoros vacsora, Katolikus Ház hölgyeinek műsoros délutánja, Nyári multság, Házi estély stb., stb.

A bőség zavarával küzdök, midőn megpróbálok néhány emlékezetes előadást felsorolni, hiszen több százból kell választanom. Lássuk tehát őket: Régi dal, Iglói diákok, Obsitos, Czensztochói legenda, Meztelen ember, Az álom, Az öreg tekintetes, Hetedik parancsolat, Vörös kakas, Mezei bokréta, Ki fizet ma?, Pásztorjáték, A kereszt diadala, Kincskeresők, Tatárjárás, Gyimesi vadvirág, Túl a Nagykrivánon, Süt a nap, Gül Baba, Bor, Piros bugyelláris, Forgósél, Rózsadomb, Körmagyar, Csárdáskirálynő, Aranymadár, Viktória, Nebántsvirág, Sárga pitykés közlegény, Hacsek és Sajó stb., stb.

Nem egy ezek közül 20–25 előadást is megért, de volt olyan helyzet is, amikor ugyanaz a darab párhuzamosan ment a színházban is, s a műkedvelők sohasem vallottak szégyent, az összehasonlítás alkalmával...

S aztán ismét nagyot fordult a történelem kereke, Európa lassan belecsúszik a második világháborúba.

5. – Az 1940-es évek igencsak felemásra sikeredtek, zaklatott politikai légkör uralkodott mindenütt. A bécsi döntést követő rövid időszak, majd az újabb vesztes háború, szovjet megszállás, rendszerváltás, osztályharc...

1940–44 között új színjatszókörök alakulnak: MÁV–Turul Önképzőkör, Magyar Dolgozók Országos Hivatásos Szakszervezete, Erdélyi Párt, Nemzeti Munkaközpont, Levente Otthon, Ipartestület, Gábor Áron Hadapródiskola, Helyőrségi Katonazenekar, Szőlősi Kultúrház; s a középiskolák: Szent László Gimnázium, Premontrei Főgimnázium, Orsolya Leánygimnázium, Immaculata Tanítóképző, Zrínyi Ilona Felsőkereskedelmi Leányiskola, Baross Gábor Felsőkereskedelmi Fiúiskola.

Csak természetes, hogy mindenki igen lelkesen vett részt a kultúr-munkában a megváltozott körülmények között. Bővül a repertoár, könnyebben hozzá lehet jutni a librettókhoz, a megújhodott színház is ösztönzőleg hat a kisebb testvérrre. Különböző nemzeti ünnep ad alkalmat speciális programok megtartására, pl. Finn-ugor testvériség, Madarak és fák napja, Széchenyi István emlékezete, Zrínyi Ilona emlékműsor, Március 15., Október 6. stb.

A Kulturális Alapból jelentős támogatásban részesülnek a színjátszó csoportok, amivel a jelmezeket, díszleteket lehetett bővíteni, beszerezni. Egyre több alkalom nyílik a rádióban való szereplésekre, vidéki kiszállásokra.

Erre az időszakra esik a cserkészek „regös vidékjárása”, nótás tábortüzei, a Kodály-dalok megszerettetése, gregorián kórusok megszervezése, a magyar nóták gyűjteményes kiadásai, indulók, sok-sok gyönyörű vers, népi táncok összegyűjtése, betanítása, versenyek, kölcsönös táborozások, országjárások.

Ide kívánczok néhány előadásra való emlékezés: Művész matiné, István király, Jézusfaragó ember, Harangvirág, Aratójelenet, Gül Baba, Egy bolond százat csinál, Erzsébet, Vonósnégyes, Falu rossza, Nagymama, Sybill, Nótás kapitány, Tokaji aszú, Földindulás, Sárga csikó, Gyergyói bál, Esküvő előtt, Huszár kisasszony, Virradat stb., stb.

Nem hallgattak a Múzsák sem, hiszen Soós András karmester számtalan szerzeménye készült el, hasonlóképpen Bihari Sándor zeneszerző sikeres dalai, kantátái, valamint Széles Gábor színművei.

Sajnos a háború miatt egyre több előadást a katonakórházakban kellett megtartani, a Vörös Kereszt és a Zöld Kereszt rendezésében, amelyek főleg vidám jelenetekre, énekszámokra, s egy-két hangszer szólóra korlátozódtak.

Aztán mindennek vége lett, szét pattant a színes buborék, s mi mindannyian egy súlyos viláégés vesztese lettünk. Ám minden nyomor dacára amelyben részünk lett – háborús romok, családok szétszórátása, járványok, éhínség, politikai bizonytalanság – az emberek felemelték lehajtott fejeiket, újra szabadon akartak lélegezni, mindent felejteni, bár ha csak rövid órákra is, az egyre súlyosabban reájuk nehezedő problémákat. S erre a legalkalmasabbnak tűnt, a szinte minden hétvégén bemutatott egy-egy színdarab városunk különböző kultúrházaiban.

Messze kimagaslott közülük a Magyar Népi Szövetség színjátszó gárdája, akik Farkas Sándor személyében egy végtelenül agilis, kitűnő kapcsolatokkal rendelkező igazgatót tudhattak magukénak. Remek együttes verbuválódott, s ez biztosította a magas nivójú előadásokat. Szinte verekedtek a jegyekért, olyan élményt jelentett minden bemutatójuk.

Ám igazságtalanok lennénk, ha nem ismernénk el, hogy a többi kultúrházban is szorgalmasan készültek, és színvonalas előadásokat mutattak be. Az akkori nehéz időkből, valahogy a mindent legyőző lelkesedés volt a jellemző. Nem túloztak azok a sajtótudósítások, amelyek felejthetetlen művészi esetekről számoltak be.

Ismét csak néhány sikeres darabról emlékeznek meg, mint például: Csavargó lány, Marica grófnő, János Vitéz, Muzsikus Ferkó, Zsindelyezik a kaszárnya tetejét, Száz piros rózsza, Viki, Csikós, Fekete mén, Csárdás királynő, Az utosó Verebélyi lány, Gróf Rinaldó, Klotild néni, Váratlan vendég, Mélyek a gyökerek, 72-es őrház, Bolond Ásvayné, Revizor, Tanítónő, Özvegy Karnyóné, Szilveszteri kabaré, Cseregyerekek stb., stb.

Időközben Nosz Andor irányításával megalakult a **Gyerekszínház**, ahol egy sereg igen tehetséges fiatal ismeretséget kötött a világot jelentő deszkákkal, s kellemes meglepetésre, igen rövid idő alatt, kitűnő együttessé formálódott. Főleg zenés, táncos darabok kerültek színre, s a fiatalok közül jó néhányan ragyogó életpályát futottak be. Széles Anna színésznő, s filmszínésznő, Széles Julika, a Bukaresti Opera balerinája, Hant Anikó, a Kolozsvári Magyar Opera balerinája, Tözsér Julika operaénekesnő Kolozsváron, majd Németországban, míg Széles Marika a nagyváradi színház korrepetitora lett.

De térjünk vissza arra a tényre is, hogy a váradi műkedvelő színházasok hosszú évek folyamán, igen számos tehetséget adott a professzionista színháznak, mint pl. Beregi László, Mogyoróssy Győző, Giszfeld Gábor József, Molnár Gábor Katalin, Rappert Dódi, Dálnoki András, Nagy Ica, Cseke Sándor, Tóth Kovács Ilona, Sándor Bandi, Kiss István, Bencze Ferenc, Balázs Antal, Sándor Edit, Nagy Székely Gizi, Timkó Edit, Varga Joli, Papp Magda, Szél Patka Eta, Volosinszky Anna, s a táncosok közül Rois Sándor, Stelli Tibor. S ez még nem is a teljes névsor...

Az 1948-ban bekövetkezett államosítás után, gomba módra megnő a műkedvelő együttesek száma. Úgyiszlóván minden gyárnak, üzemnek, intézménynek alakult kultúrgárdája, ilyen-olyan énekkara. Természetesen a nívó hatalmasat esik, hiszen ezekben sokan csak kényszerűségből vesznek részt. Ráadásul ez még állandó falujárással is párosult, ami csak jobban elidegenítette a szereplőket.

Tartozunk az igazságnak azzal, hogy megemlítsük, ennek dacára akadt néhány együttes, ahol jól összejött minden, s ők kihozták egy-egy emlékezetes előadást. Ilyenek voltak a Paprikagyár, Lemnul, Nyomdászok, Solidaritate, Szörmeagyár, ICO, Magánalkalmazottak.

Ez az erőszakolt mozgalom, amelyet a szakszervezetek vállaltak fel, kb. az 1958–59-es évekre fokozatosan kifulladásra, úgy eltűntek, mintha sohasem léteztek volna. Helyükre sokáig nem lépett senki, majd a Kortárs színpad és a Tempó klub fogta össze a fiatalokat s ért el sok szép sikert. Ez azonban már egy külön fejezet, s történetüket részben már meg is írták.

Összefoglalva az eddig elmondottakat szomorúan állapíthatjuk meg, hogy ma már a műkedvelő színjátszás szinte teljesen eltűnt, s talán nem is igen van reá igény. A mindennapi szórakozásainknak a tévé egészen más irányt adott, s az emberek is valahogyan elmagányosodtak. Hol vannak már a nagy családi, baráti összejövetelek, bálók, mulatságok?

Mi kései utódok, kegyelettel és méltán büszkén emlékezünk az egykor virágzó műkedvelő nagyváradi színjátszásra.

Könyvészet:

Wallner László: A Váradvelencei Római Katolikus Egyházközség hit és társadalmi életének emlékei 1922-től.

Széles Gábor: Az amatőr színjátszás fénykora Nagyváradon. 1960.

Nosz Andor: Hagyatéka. Feljegyzések, műsorok, szereposztás, fényképek, szindarabok, saját szerzemények, újságcikkek, albumok, személyes apróságok, kellékek.

Losonczy Gábor: Feljegyzések, műsorok, fényképek, szövegek, saját szerzemények, újságcikkek, albumok, személyes apróságok, névsorok, báli meghívók.

Farkas Emi: Feljegyzések, fényképek, műsorok, újságcikkek, szövegek, kellékek, apróságok.

Kudar-Pásztai: Hagyaték. Feljegyzések, fényképek, műsorok, újságcikkek, személyes kellékek, napló, szövegek, rajzok.

Fekete Attila: Karcolatok a műkedvelő színjátszókról, fényképek, szövegek, beszámolók, visszaemlékezések.

Török Ernő: Feljegyzések, összegyűjtött kritikák, fényképek.

Korabeli sajtó cikkek, kritikák, beszámolók. Magyar Lapok, Esti Lap, Függetlenség, Szabadság.

Középiskolák évkönyvei: Szent László 1940–44., Zrinyi Ilona kereskedelmi leányiskola 1940–44., Premontrai Főgimnázium 1875–1948.

Molnár János: Feljegyzések, fényképek, műsorok, újságcikkek, szövegek.

Visszaemlékezések, feljegyzések: Hant Kálmán, Várakozó István, Roszkopf Károly, Cservák Sándor, Akuráti Mimi, Kmetz Mária, Mayr Lenke, Tempalszky Viktor, Rimanóczy Sára, Rácz János, Molnár-Gábor Katalin, Román Ági.

Ujj János

Arad első irodalmi lapja

A 19. század utolsó évtizedeinek irodalmát az irodalomkritikusok és -történészek „epigon” irodalomnak nevezik, mivel a kornak a klasszikusokat utánzó költői-írói között alig akad egyéni hangú. „A költők tematikája egységes és szűk: a szülőföld és a gyermekkor, szelíd szerelmi bánat, főképp a feleség apoteozisa, és itt-ott, inkább papköltőknél, békességes vallási érzés” – írja Szerb Antal Magyar irodalomtörténetében. A korszak szellemét az 1854-től kiadott Vasárnapi Újság és a közel négy évtizeden keresztül megjelenő (1864–1903) Fővárosi Lapok irodalmi orgánumok tükrözik a leghívebben.

A század végére viszont a magyar polgárság megerősödött, irodalmi érdeklődése megváltozott. „Megszabadult a felsőbb rétegek gyámkodása alól, mindig erősebben hallatta a hangját a politikában és teljesen átvette a szót az irodalomban” – állapította meg Szerb Antal idézett munkájában. Ebben a változásban az egyik jelentős pillanat 1890-ben következett be, amikor Kiss József szerkesztésében Budapesten napvilágot látott a Hét. A lap lett a polgárság szemléletét magáénak valló írók-költők orgánuma, köré tömörült Ambrus Zoltán, Heltai Jenő, Kozma Andor, Ignótus Pál, Kóbor Tamás, Tóth Béla. Színvonalban, irodalmi műveltségben a folyóirat a későbbi Nyugat níveljén, irodalmi műveltségén mozgott, de hiányzott belőle annak nyugtalansága, felkavaró ereje. A Hét szerkesztői, a lap köré tömörültek küzdöttek először a szónokiasság, a sekélyesség, a nyájaskodó semmitmondás ellen.

Ugyancsak a polgárosodás felgyorsulásával hozható kapcsolatba az irodalmi decentralizációt célzó mozgalom is. Számos vidéki városban az egyetemek körül nagy számú értelmiségi réteg gyűlt egybe, másutt az ipari fejlődés eredményeként egy igen tehetős polgárság alakult ki. Ez a polgárság szorgalmazta, illetve anyagilag támogatta a helyi művelődési élet megpezsztetését.

Arad a 19. század második felében a vidéki polgárosodás egyik meghatározó központjává vált. A tehetős polgárság nemcsak a város arculatát változtatta meg, hanem támogatta a művelődési életet is. Ennek eredményeként alapították a jelentős napilapokat (Alföld, Arad és Vidéke, Aradi Közlöny), létrejött a Kölcsey Egyesület (1881), míg a királyi főgimnázium és főreál egy olyan tanári kart gyűjtött össze, amelynek sok tagja a magyar

tudományos élet jelentős személyiségévé vált, hogy csak a fizikus-kémikus Antolik Károlyt, a történész Márki Sándort és Jancsó Benedeket, a kiváló román nyelvészt, Ioan Goldișt említsem.

Ilyen körülmények között jelent meg Aradon 1899. november 5-én a „Szövetség“, alcíme szerint Szépirodalmi, művészeti és társadalmi hetilap. A lap szerkesztője és kiadója az akkori aradi újságírás két jeles személyisége, Farkas Ferenc és Hatos Tivadar volt. Az első szám levélformában megírt vezércikkében a szerkesztők a következőképpen indokolják a lapindítást:

„Hazánkban minden irodalmi, minden művészi mozgalom a fővárosból indult, a fővárosból táplálkozott; a főváros volt minden, a vidék semmi (...) A hiba nem a fővárosban, hanem a vidékben rejlik, a vidékben, amely eddig szunnyadott, és aki alszik – annak nincs igaza. De mintha egyszerre megérezték volna az állapotok természetellenes és veszedelmes voltát. Kassán megindult az „Új Század“. Szegeden a „Magyar Szó“, és harmadiknak Aradon a „Szövetség“. A kezdeményezés megtörtént, s nyomán több hasonló programmal bíró lap is fog vidéken megindulni, s valamennyi hozzá fog járulni ahhoz, hogy hazánkban egészségesebb, biztosabb alapokon nyugvó szellemi élet fejlődjék.“

A magyar kultúra decentralizációjának kérdése többször is visszatér a hetilapban. Az 1900. február 4-én megjelent, Sans-gene álnévvel jegyzett Noli turbare című cikkben olvashatjuk: „Néhány vidéki város megundorodott attól a csömörletes iránytól, mely egy pár fővárosi érdekesoport útján a színpadra, s a színpadról a társadalom legszelesebb rétegeibe szivárgott, s erélyesen tiltakozott ellene. Nosza, odafenn a toronyban mindjárt tüzet kiabáltak, meghúzták a nagyharangot és elvették a tartalékot. Hatalmas vízipuskákból lövöldöztek a lázadó vidékre (...) Azok a kürtösök nagyon jól tudják, hogy mit cselekszenek. Megvédik az érdekeiket, mert féltik a jövedelmüket, s mert a színpad és sajtó ott egy közös érdekszövetségé bagozódott össze.“

A fenténél is ellenségesebb hangot üt meg az L.L. szignóval a 27-es számban közölt, Budapestről küldött levél írója. A levélíró úgy mutatja be a fővárost, mint a vidéki tehetségek temetőjét, felhívása szinte drámai hangú: „Te jó vidék,...ne engedd meg, hogy fiaid feljöjjenek Pestre elbukni!“ Az író szerint ha a fiatal szülőföldjén nem talál lehetőséget az érvényesülésre, inkább válassza Kolozsvárt, Aradot, Debrecent vagy más „nagy, intelligens“ vidéki várost, hogy a helyi értelmiség kinevelésével előkészítse „az okos,

egészséges decentralizációt (...) hogy Magyarországon ne csak egy európai város legyen, hanem tíz-húsz, és ezek közt Budapest ne legyen más, mint az első, a vezető.“

A vehemens kirohanásra a lap következő számában a fővárosból Bíró Márk válaszolt igen higgadtan. Véleménye szerint „otthonát, hazáját nem felejtí el jóra való fiatal ember Budapest kedvéért. Hogy magyarságát elveszti, attól csak nem félünk!? Hanem csak hozzon föl minden ifjú vidéke zamatos magyarságából jókora adagot, plántálja be a kozmopolitaságra hajlandó tudós és kereskedő világ középpontjába, innen pedig vigyen haza színes, mozgalmas városi életet. Azt hiszem, a decentralizációnak ez lesz egyik leghatalmasabb eszköze.“

A lap 1900. szeptember 15-ig 43 számot élt meg. A 16. számától Farkas Ferenc megvált a szerkesztéstől, de megmaradt munkatársnak, majd előlépett főmunkatársnak. A lap szerkesztését a megszűnéséig Hatos Tivadar végezte. A munkatársak közül az első számban felsorolták a város néhány jelentős hírlapíróját (Farágó Rezső, Mohos Ágoston, Tiszti Lajos, Stauber József), Csécsi Imre református tiszteletest és feleségét, Szabolcska Mihály temesvári költőpapot, az aradi iskolák tanári karának jó néhány tehetséges tollforgatóját, de a helyi román és szerb irodalom több művelőjét is (Rubenescu Augusztá, Tabakovits Mariska, Ursits Darinka).

A Szövetség szépirodalmi rovatát elemezve el kell ismernünk, hogy a közölt versek, karcolatok, novellák túlnyomó hányada még az epigon irodalomban is gyenge színvonalú, legtöbbször érzelmes, sőt érzelmős alkotás, melyet egy-egy népies jellegű vers tesz némileg változatossá. Talán nem véletlen, hogy a közlők egy része következetesen álnevet használ (Etel, Fis Mol, Mephistó, Argus, Eugenie, Kontrás stb.), mintha restellné vállalni saját írását. Ugyanaz a megállapítás vonatkozik a franciából és németből fordított prózai művek színvonalára is, ami híven tükrözi a kor vidéki olvasóinak az ízlését. A néhány színvonalasabb, irodalmi értékű alkotás szerzője az aradi Gallovich Károly és Csécsi Imre, Szabolcska Mihály költő (1862–1930) és Cholnoky Viktor író (1868–1912). Ez utóbbtól az 1900. március 31-én megjelent 22. számban a Császárság az óceánon című elbeszélést olvashatjuk.

A Szövetség szerkesztőinek érdeme, hogy több irodalmi igényű recenziót is közölt az akkoriban kiadott könyvekről, folyóiratokról. A 15. számban jelent meg Bródy Sándor Fehér könyv című folyóiratának ismertetése. A 19. számban pedig az Arad és Vidéke újságírójának, Szathmáry Zoltánnak

Dolorosa és egyéb elbeszélések című frissen megjelent könyvéről közölnek beharangozót, s megjelentették Az utolsó fejezet című írást is. Érdekes a Kassán kiadott Vasárnapok című szépirodalmi lapról közölt recenzió, amelyben a magyar irodalmi élet kiválóságai, Jókai Mór, Herczeg Ferenc, Tömörkény István, Osváth Ernő, Beöthy Zsolt stb. válaszolnak a kérdésre: „Van-e jogosultsága szépirodalmi lapnak - vidéken?”

A lap legszínvonalasabb rovata kétségtelenül a Színház és zene című, amelyet mindvégig Farkas Ferenc szerkesztett és írt, de bedolgozott Szeghő Sándor is. A lap rendszeresen közölt szakszerű bírálatot az Aradon bemutatott darabokról, operaelőadásokról, szimfonikus hangversenyekről. Valamennyi színi- és zenekritika arról árulkodik, hogy szerzői szakképzettek voltak, kiválóan ismerték a műfajt. Az alapos, kimerítő bírálatok bármely fővárosi kulturális lapban, szakfolyóiratban is megjelenhettek volna. A későbbi virtuóz cseh hegedűművész, Jan Kubelik (1880–1940) aradi vendégszereléséről - például - ezeket olvashatjuk: „...A leghajmeresztőbb terz, oktáv és decimás futamokat a legnagyobb nyugalommal játssza anélkül, hogy egyszer is elhibázná...a staccato, spiccato és egyéb nehéz vonásokat szinte élvezettel használja. A Sarasate-féle Cigánydalokban és a Wieniawsky Legendájában pedig eltalálta a szívhez szóló meleg hangot is. Kár, hogy a második számnak választott, hosszú lére eresztett, inventio nélküli Dombay-féle Largót nem helyettesítette valami érdemesebb számmal.” (13. sz.)

A csodagyerekként induló, de Aradon csak 57 éves korában fellépő lengyel Raoul Koczalszki hangversenyéről Szeghő Sándor igen elmarasztalóan ír: „Minek soroljam elő, hogy Mozart, Chopin és Liszt művei ellen mit vétett, legfeljebb az ellen tiltakozom hevesen, hogy Liszt remek Rapszódijának olyan banális kadenciát alkalmazzanak, mely az egész mű hatását lerontja.” (22.sz.)

A rovatban kritikát közöltek az aradi színházi évad szinte minden jelentős előadásáról. (A képzelt beteg, Bibliás asszony, A férj vadászni jár, Utazás a válás körül, Első vihar, Váljunk el, A dolovai nábob leánya, Mignon, A baba, Sulamith, Corneville-i harangok, Kapitány kisasszony, A bűvös vadász stb.) Az 1899–1900-as évad legjelesebb vendégművészei T. Vízvári Mariska, Tóvölgyi Margit színészek és Lejo Lili énekesnő volta. „Vízvári Mariska nem ismeretlen nálunk, még akkor láttuk, mikor a kezdet kezdetén volt, mikor szárnyait bontogatta, és már akkor megszerettük. Azóta sokat haladt és jó úton haladt. Játékában egyszerű, keresetlen, természetes...Vízvári Mariskához hasonló alakítás felüldít, megnyugtat és hívővé tesz” – írja a

fővárosban oly szép karriert befutott, majd 1928-ban a Nemzeti Színház örökös tagjává választott színész 1900-as aradi alakításáról Farkas Ferenc. (15. sz.) Ugyancsak a rovatvezető írt egy másik, Aradon már korábban szerepelt színészről, Tóvölgyi Margit fellépéséről is. „Tóvölgyi Margit határozott művészi egyéniség, öntudatos és temperamentumos. Szerepeit világos fővel és helyes számíttással alkotja meg...Annál bántóbb, látnunk kell, hogy egy ilyen tehetséges művésznő nem tud óvakodni a túlzástól...Tóvölgyi Margit modoros volt és modoros maradt, sőt művészi erejével ez a hibája is mintha erősödött volna! Arcjátékában, mozdulataiban örökké ott van a bántó túlzás...” – állapítja meg a kritikus. (12. sz.)

Lejo Lili (1868–1953) énekesnő pályafutásának állomásai között szerepel Bécs, Pozsony, Salzburg, München, Berlin, Milánó, s természetesen Budapest operaszínpada. Aradon 1900 márciusában a Faustban, Rigolettóban és a Traviatában vendégszerepelt. „Azt a hanganyagot, ami rendelkezésre áll, bámulatos virtuozitással kezeli...Azért nagy a művészete, mert ez a hanganyag nem éppen mondható elsőrendűnek...csengés nélküli hang, de felségesen mesteriek a pianói” – olvashatjuk a (h.) szignóval közölt bírálatban.

Arról nincs adat, hogy milyen példányszámban jelent meg a Szövetség, de biztos, hogy állandó terjesztési gondokkal küszködött. Erről árulkodik a Kölcsey Egyesület szétzilált levéltára itt-ott felbukkanó maradványaiból előkerült egyik levél is. A lap szerkesztőjének, Hatos Tivadarnak 1900. március 23-án Varjassy Árpád tanfelügyelőnek, a Kölcsey Egyesület elnökének címzett leveléből idézünk: „...A lapokban olvastam, hogy a Kölcsey Egyesület havi folyóirat kiadását tervezi, de gátló akadálya annak a költséghiány. Kétségtelen, hogy ily vállalat hatalmas költséget igényel, s éppen ezért óhajtok egy ajánlatot tenni az Egyesületnek, annak a kitűzött cél megvalósítását igen könnyűvé tenné. Én ugyanis a szerkesztésben és kiadásomban megjelenő „Szövetség” hasábjainak egy részét minden héten kész vagyok az Egyesület érdekeit és ügyeit érintő közlemények részére átengedni teljesen díjtalanul. Cserébe nem kívánnék mást, mint hogy lapom terjedésében az Egyesület a maga erkölcsi súlyával hozzájáruljon.”

A szerkesztő levelére adott választ nem ismerjük, csak tényként említjük, hogy a folyóirat korábban is rendszeresen közölte a legjelentősebb aradi kulturális egyesület heti és havi programját.

A Szövetség közel egyéves megjelenés után szűnt meg. Az utolsó, 1900. szeptember 15-én kiadott, immár csökkentett oldalú lapszám elkészítő

írásában a szerkesztők az anyagi támogatás hiányára panaszkodtak, de abban az erős hitben búcsúztak, hogy „nemsokára újból találkozunk – kedvezőbb körülmények között“. A „nemsokára“ kevesebb, mint egy év múlva következett be az Alföld című szépirodalmi, művészeti, kritikai és társadalmi lap megindításával.

A négy különböző címlap

Dr. Venczel Márton

A Püspökfürdő és környékének élővilága

A Püspökfürdő (Május 1. fürdő) Nagyváradtól mintegy 9 km-re délkeletre, a Királyerdő-hegység mészkővonulatának legészaknyugatibb csücskében, a Somlóhegy (347 m) tövében fekszik. Különleges mikroklímáját és évszázadokon át töretlen vonzerejét a mélyből feltörő nagy hozamú, gyógyhatású hévvízforrásoknak köszönhetjük. A tavi üledékek alapján feltételezhető, hogy a feltörő hévvízforrások egy meglehetősen nagy kiterjedésű tavat (kb. 100 ha) hoztak létre, a hévvízből kicsapódó travertin pedig mintegy természetes gátrendszerként működött.

A Püspökfürdő mai és fosszilis élővilágát kiváló természettudósok vizsgálták, amelyek sorában ott találjuk Kitaibel Pált, Mayer Antalt, Simonkay Lajost, Kertész Miksát, Tóth Mihályt, Kormos Tivadart, Kretzoi Miklóst, Jurcsák Tibort stb.

A mai élővilág kutatásában a legszenzációsabbnak mind a mai napig a hévvízi tündérrózsa (*Nymphaea lotus* var. *thermalis* Tuzs.) felfedezése számít. E jellegzetesen trópusi növényfajt, egyedüli európai természetes élőhelyén Kitaibel Pál, bécsi egyetemi tanár 1798-ban látta meg és írta le először a tudomány számára. Legközelebbi rokonai kizárólag trópusokon élnek, így hozzánk legközelebb a Nilus deltájában. A növény őshonos mivolta azóta is vita tárgyát képezi. Egyes elképzelések szerint magvai a madarak révén kerülhettek mai élőhelyére, mások viszont a török időköt jelölik meg, amikor a növényt mesterségesen telepíthették a törökök által is kedvelt fürdőhelyre. Közvetlen bizonyítékok hiányában (pl. pollenanalízis) csak feltételezhetjük, hogy e csodálatos növény sikerrel vészelt át a jégkorszak kedvezőtlen klímaingadozásait. Azonban a mai környezeti viszonyok sem kedvezőbbek: a felelőtlen környezetszennyezés, mesterséges gátrendszer kiépítése, a termálvizek túlzott mértékű kiaknázása, más trópusi növényfajok betelepítése és elburjánzása (pl. *Myriophyllum brasiliense*, *Ceratopteris thalictroides*, *Cabomba caroliniana* stb.), nagymértékben csökkentették e csodálatos növényfaj túlélési esélyeit.

Ma már csak a főforrás környéki vizekben találjuk az egykor meglehetősen gyakori, élő kővületeként is számon tartott bordás homorcsát (*Melanopsis parreyssi*). E különös csigafajt gyakran az aljzaton mászkálva, vagy éppen a hévvízi tündérrózsa víz alatti szár-, illetve levél részein találjuk. Az egykor jóval terjedelmesebb hévvízi-tó határát is jól szemlél-

tetik a tó környéki üledékek, ahonnan tömegesen bukkannak elő a bordás homorcsa és egy másik csigafaj (*Theodoxus*) elpusztult házai. Az élőhely különlegességét hangsúlyozza egy itt élő poloskafaj, a *Mesovelgia thermalis*, akárcsak egy csak itt előforduló halfaj, a *Scardinius erythrophthalmus racovitzai*. Mayer Antal, A nagyváradi hévvizek című könyvében említést tesz egy különleges békafajról (*Rana thermalis*), amely a Püspökfürdő és a Félixfürdő termálvizeiben él. Az általa leírt békafaj, amint később kiderült, nem más mint a tavi béka (*Rana ridibunda*) egyik különleges populációja, amely ellentétben az összes hasonló békafajtól nem tér téli nyugalomra, hanem a sajátos termálvizi környezetnek köszönhetően egész éven át aktív marad. Szívesen tartózkodik a környéken a vizisikló (*Natrix natrix*) és a kockás sikló (*N. tessellata*) is, amelyek fő táplálékát békák és békaporontyok képezik.

A fürdő közeli gyertyános tölgyesek különös ékessége egy örökzöld egyszikű félcserje, a csodabogyó (*Ruscus aculeatus*). Tövisben végződő, levelekre emlékeztető pergamenszerű szárrészein (fillokladiumain), képződnek a névadó mélypiros színű bogyótermések.

A közeli Somlóhegy meleg napsütötte lejtői számos melegkedvelő izeltlábúnak nyújtanak otthont. Szerencsés megfigyelő a narancsvörös potrohán négy fekete pöttyöt viselő bikapókra (*Eresus cinnabarius*), vagy akár imádkozó sáskára (*Mantis religiosa*) is bukkanhat.

Az erdős területekről keresztes vipera (*Vipera berus*) jelenlétét is jelezték, míg a Somlóhegy napsütötte, bokros lejtőin meglehetősen gyakoriak számít a zöldgyík (*Lacerta viridis*). A vízi élőhelyeket kedvelő madarak közül inkább a vízityúk (*Gallinula chloropus*) számít gyakoriak. A fürdő környékén szajkót, szarkát, harkályokat, zöldküllőt (*Picus viridis*), erdei pinyet (*Fringilla coelebs*), cinegétet láthatunk gyakrabban, míg a jégmadár (*Alcedo atthis*) inkább téli vendégnek számít. Közönségesnek mondható a fácán, amely előszeretettel tartózkodik a közeli, sűrű aljnövényzetű ültetett erdőben. A Somlóhegy feletti légteret egerészölyvek (*Buteo buteo*) uralkodják, de gyakran látni szitáló vörösvércsét (*Falco tinnunculus*) is. Az emlősök közül a mezei nyúl, a borz, a vaddisznó, az őz és a szarvas állandó a Püspökfürdő környéki erdőkben.

A Somlóhegy déli lejtőjén, Betfia község határában fekvő mészkőfejtőben, Tóth Mihály, a Premontrei Gimnázium természetrajz tanára, a múlt század elején fosszilis gerincesek maradványaira bukkant és erre felhívta Kormos Tivadarnak, a Magyar Királyi Földtani Intézet geológusának a

figyelmét. A kiváló kutató több évig gyűjtött hat különböző lelőhelyen és több publikációban ismertette a feltárt anyagokat. Később Kretzoi Miklós, majd Jurcsák Tibor és a Körösvidéki Múzeum munkatársai folytatták az anyaggyűjtést. A rendkívül gazdag leletgyűttes, amely közel száz gerinces állatfajt számlál és az e körül kibontakozó tudományos kutatómunka szinte lépésről lépésre tárta fel azokat a bonyolult változásokat, amelyek a negyedkor elejétől közel egymillió éven át nyomon követhetők a Kárpát-medence ezen részében. A pliocén időszak viszonylag még enyhe és nedves időszakát ingadozó hőmérsékletű és csapadéktartalmú klíma váltotta fel, amelynek nyomán az Eurázsia-sztyeppék Európa felé nyomultak, utat nyitva egy sor ázsiai kisemlős, elsősorban a gyökértelen fogú pockok (*Allophaiomys*) bevándorlásának. Kretzoi Miklós szerint legalább négy faunahullám „sepert végig” Európán a negyedkor folyamán, a négy fő glaciális időszaknak megfelelően, az újabb hullámok pedig esetenként egészen megváltoztatták a régi fauna arculatát. E nagy változások közül itt helyi lelőhelyekről elnevezett betfiai faunaszakasz dokumentálható kitűnően a rendelkezésre álló anyagok alapján. Az ősi harmadidőszaki maradványfajok fokozatosan eltűnnek és a maihoz közelálló modern fajok válnak jellemzővé. A vezérvivőket tekinthető vízipocok (*Miomys savini*) mellett a gyökértelen fogú pockok veszik át fokozatosan az uralmat. Az ősi cickányfélék közül a *Beremendia fissidens* az egyedüli túlélője ennek az időszaknak. A nagyemlős faunában az őselefánt (*Archidiskodon meridionalis*), orrszarvú (*Rhinoceros „etruscus”*), kardfogú tigris (*Machairodus*) mellett már a mai modern ragadozók (*Canis lupus mosbachensis*, *Ursus deningeri*) és patások (*Cervus*, *Bison*) ősi alakjai jelennek meg. A madarak közül számos vízi és szárazföldi életterre jellemző fajt írtak le. Szenzációszámba megy a délkelet-ázsiai rokonságú frankolin (*Frankolinus apei*) és az óriásgolya (*Palergosteon tóthi*) jelenléte. A kételtűek közül báró Fejérváry Géza 1917-ben innen írt le először egy ősi békafajt, a *Pliobatrachus langhae*-t, de jellemző volt erre az időszakra egy lábatlan gyíkféle, a mai páncélos seltopuzik őse, a *Pseudopus pannonicus* is. A kigyók közül érdekességként lehet megemlíteni a vakkigyót (*Typhlops*), a tojásevő szokásáról ismert negyméretű négysávos erdei siklót (*Elaphe quatuorlineata*), a kistermetű rézsiklót (*Coronella austriaca*), de viperafélék (*Vipera berus* és *V. ammodytes*) jelenlétét is sikerült kimutatni.

Mára már a legtöbb innen megismert faj kipusztult, vagy távoli vidékekre vándorolt. A betfiai lelőhelyek gazdag leletanyagai azonban nem-

csak a múzeumok gyűjteményeit gazdagították felbecsülhetetlen értékű fossziliákkal, de nagyban hozzájárultak a negyedkor folyamán végbement és hatását még ma is éreztető alapvető környezeti változások folyamatának alaposabb megismeréséhez.

Mitruly Miklós

Krasznai fiatalok fonóbeli játécai

A 1960-as években november közepétől március végéig eleven, vidám élet folyt a krasznai leányfonókban, noha a kendertermesztés és háziipari feldolgozása sokat veszített a korábbi évtizedekben betöltött szerepéből. Asszonyfonók is voltak, ott sem volt elhanyagolható tényező a szórakozás, ám igazán élénk, mozgalmas, vidám hangulatú estekre a leányfonó teremtett alkalmakat. Asszony- és leányfonókban közös vonás volt a gazdaságosság elvének érvényesítése: a fűtő- és világítóanyaggal való takarékoskodás, hiszen jóval kevesebbet kellett fogyasztani belőlük a csoportosan végzett munka során, mintha külön-külön fontak volna otthon. Emellett szót válthattak egymással az egybegyűltek, kicserélhették gondolataikat és tapasztalataikat, megoszthatták örömeiket és bánataikat, tréfás történetekkel és dalokkal is mulattatták egymást, tehát jobban telt az idő. A leányfonóknak azonban mindezekben túl volt egy többlettartalmuk, talán mindenekelőtt említendő fontosságuk: alkalom, mód a kétnembeli fiatalok számára egymás alaposabb megismerésére, az egymás iránti vonzalom, hajlam vagy ellenérzés kifürkészésére, kipuhulására, nemegyszer a szó elsődleges értelmében vett kitapintására. A krasznai leányfonókra is érvényes Lajos Árpád borsodi megfigyelése: „A fonó... népszokás. Társas időtöltés, együttszórakozás, költészet, játék, baráti és szerelmi kapcsolatok megformálása.” (Este a fonóban. Borsodi népszokások. Budapest, 1974. 20.) Nem szükséges különösképpen hangsúlyoznunk, hogy a nagyleány- és legénysorba került, s még inkább a már családalapításra, házasságkötésre készülő fiatalok számára mennyire nem másodrendű volt a fonó említett szerepe.

A vázolt funkciók érvényesülését igen nagy mértékben elősegítették, szolgálták a hagyományos fonóbeli játékok. Krasznán éppúgy, mint Borsodban. Színjátékszerű szokásainknak is szerves részei. Szülőfalum népköltészeti hagyományainak összegyűjtése során 14 fonóbeli játékot jegyeztem le, ebből kettőt – az 1. és 3. számúakat – 9–10 éves gyermekek-

től, 1966 júliusában. Szabadban játszották, gyermekjátékként, de utcabeli fiataloktól tanulták, a fonóból került le hozzájuk. 1967 januárjában, amikor a többi játékot leírtam, az említettek nem kerültek elő, de biztos értesülesem van arról, hogy néhány évvel később, 1974 elején, leányfonóban is játszották. A 2., 4., 5., 12., 13., 14. számúakat fonóbeli fiatalok játékának szemtanújaként örökítettem meg, a többieket pedig idősebbek elmondása alapján. Egyéni adatközlőim és a tőlük lejegyzettek a következők: Balog Mária, 38 éves: 8.; Bogya Andrásné Nagy Sári, 36 éves: 6., 7., 10.; Bogya Jánosné Papp Ilka, 39 éves: 11.; ifj. Mitruly Ferenc, 42 éves: 9. Ez utóbbiakat a negyvenes évek végén még kétségtelenül játszották, de egyáltalán nem kizárt, hogy később is. Ezt a feltételezést az teszi lehetővé, illetve az erősíti meg, hogy a 6. számút, megbízható szem- és fültanú állítása szerint, játszották 1974 elején.

A játékok mindenike szórakoztatja a jelenlévőket, azokat is, akik nem játszzák. Az ügyetlenkedések, gyámoltalanságok, rászedések nevetést váltanak ki mindenkiben, kivéve azokat, de azokat sem mindig, akiknek – képes kifejezéssel élve – hátán csattan az ostor. Az egymáshoz vonzódó vagy egymást ki nem állható leányok és legények szerepkinálta szavai és cselekedetei szintén nevetésre készítetnek másokat, miközben a rokon- vagy ellenszenv kinyilvánítására, kitapintására is lehetőséget adnak. Nem csupán a párosítóknak és zálogosdiknak, hanem azokban a kitalálós és testedző játékokban is, amelyekben mindkét nembeli fiatalok részt vesznek, amelyek tehát „szabadalmazott” alkalmat nyújtanak az egyúttancúrozásra, a testi érintkezésre, ölelésre, tapogatásra. Ismét Lajos Árpádot idézem: „Az egyúttancúrozást, melyben merészebb mozdulatok is adódtak, ... természetesnek és kifogástalannak találták. De a huzamosabb testi közelséget és érintkezést a fonó közössége elvetette. ...A fonóban nem züllöttek el a fiatalok. Ellenkezôleg: a házasság, a családalapítás felé igazodtak, még akkor is, ha a legények testi közeledése darabos volt.” (i. m. 155.)

Ezeknek az ismereteknek a birtokában lássuk magukat a játékokat.

1. Gurul a kosár

Párosító játék, tehát szükségszerűen együtt játsszák fiúk és leányok. A játékevezető sorra megszólít mindenkit, s azok kérdéssel válaszolnak!

- Gurul a kosár!
- Ki ül benne?
- Úri legény/leány elég neked?
- Kit adsz nekem?

A játékvezető egy más nemű személyt nevez meg. Ez megismétlődik még két ízben, de más-más nevet említve. Ezután háromszor intéz kérdéseket sorra mindenkire, mindig másat, amelyeknek azonban van egy közös tartalmi jegyük: kivel mit csináltak a kérdezettek. Például:

- Kivel mentél epret szedni?
- Kivel voltál moziba? ¹
- Kivel aludtál egy ágyban?

A kérdezettnek előbb az első ízben, majd a másodszor és harmadszor említett személyt kell megneveznie. Mivel a „Kit adsz nekem?” kérdésre a játékvezető lehetőleg azokat nevezi meg, akiről mindannyian tudják, esetleg csak tudni vélik, hogy a szóban forgó játékos rokonszenvvel vagy épp ellenkezőleg ellenszenvvel viseltetik irántuk, a nevetés nem marad el.²

2. Pattanj, balha!

Egy játékos, a „bíró” – legény vagy leány – kezében egy megcsomózott törülközőt vagy sálat tart. Egy másik játékos, a „balha”, egy széken ül a szoba közepén. A bíró rávág a kezében lévő textília csomós végével, majd meg is szólítja:

- Pattanj, balha!
- Nem pattanok! – hangzik a válasz.
- Meddig?
- Míg . . . . . ki nem vált. – Megnevez valakit. Legény leányt és fordítva.

A megnevezett személy odamegy a balhához, leül a térdére s megcsókolja, ahol éri, vagy ahol amaz hagyja. Ezután ő lesz a bolha, ő ül a székre. S kezdődik minden előlről. A bolha a „Meddig?”-re így is válaszolhat:

- Míg a bíró ki nem vált.

Ebben az esetben a kiváltás után a bíróból bolha lesz, helyette egy más valaki vállalkozik a bíró szerepére.³

3. Jaj! – Mi baj?

Mindkét nembeliek közösen játszott zálogosdija. A játékvezető, a „kérdő”, hangosan megszámlolja a jelenlévőket, majd az első felé fordul.

- Jaj! – kiált fel amaz.
- Mi baj? – kérdi a játékvezető.
- Szerelmes vagyok.
- Hányasba?
- . . . . . ba/be – válaszol a kérdezett, egy számot említve.

A szóban forgó személynek azonnal jajdulnia kell, s ezt az előző

párbeszéd követi. Ha nem elég figyelmes, nem tudja, hogy őt neveztek meg, tehát nem hangzik fel idejében a „jaj”, zálogot kell adnia. Addig játszanak, míg mindenki ad legalább egy zálogot. Ezután a zálogokat valamelyik leány keszkenőjébe (fejkendőjébe) vagy kötője (köténye) alá dugják, a játékvezető egyenként kézbe veszi őket és megkérdezi:

– Mit érdemel az a bűnös, akinek zálogja a kezemben van?

Egy önkéntes vállalkozó vagy közös megegyezéssel kijelölt mókamester mond ítéletet. Például:

– Énekeljen!

– Csókolja meg . . . . .-t! (Egyik vagy másik személyt.)

– Kiáltsa háromszor: Én számár vagyok!

– Kiáltsa háromszor: Én vagyok a legcsúnyább a világon!

– Ugorja át háromszor az elől összefogott kezit!

Annak, aki a zálogot adta, végre kell hajtania az ítéletet, csak azután kapja vissza a zálogba adott tárgyat. Mikor mindenkihez visszakerült záloga, vége a játéknak, amely annál inkább kelt nagyobb derűt, minél ötletesebb és változatosabb az ítélet, s minél inkább hozza nevetséges helyzetbe a bűnöst.

4. Mosó

Zálogszedő játék. A játékvezető – minél leleményesebb, annál jobb – sorban megkérdez mindenkit, hogy mi vagy milyen valamelyik testrészük, ruhadarabjuk, lábbelijük, óhajuk vagy bármi más. Például:

– Milyen a szoknyád/gatyád?

– Mi vót a vacsorád?

– Mi van a lábod közt?

– Mi kéne az esküvődre?

A megkérdezettnek anélkül, hogy kacagna vagy mosolyra húzná a száját, a legkomolyabb hangon és hamar azt kell válaszolnia:

– Mosó.

Ha megőrizte komolyságát, a játékvezető még 2–3 kérdést tesz fel neki, hátha sikerül megnevettetnie, azután a következő játékoshoz fordul. Aki elneveti magát, zálogot ad. A kérdező addig próbálkozik, míg minden játékostól kap egy vagy több zálogot. Azután egy játékos az egyik leány ölébe hajtja a fejét, huny, a játékvezető pedig megkérdi tőle:

– Mit kívánsz annak a bűnösnek, kinek zálogát a kezemben tartom? – s megmondja, hogy fiú-e vagy lány a zálog tulajdonosa. A hunyó – bárki lehet, csak találékony legyen – különböző büntetéseket ró ki, miként az előb-

bi játékban. A bűnös nem kénytelen az elsőül hozott ítéletnek alávetnie magát. Ha viszont a másodszer vagy harmadszer kiszabott büntetésnek sem hajlandó eleget tenni, a zálog vagy az ítéletben megnevezett személyé lesz, ha a zálogot adónak valakit meg kellett volna csókolnia vagy hóval megmosdatnia, a kiszabott büntetést végrehajtandó, vagy pedig a játékvezetőnél marad. Ez azonban ritkán fordul elő.

5. Fehér, fekete, igen, nem

Szintén zálogosdi, ugyanúgy játsszák, mint az előbbit, azzal a különbséggel, hogy a kérdezett bármit mondhat – nevetve is – a címben felsorolt szavakon kívül. A kérdező pedig – rákérdezve a válaszokra, keresztkérdéseket feltéve – éppen arra törekszik, úgy fogalmazza meg kérdéseit, hogy a kérdezettet a tiltott szavak akaratlan kimondására késztesse. A kérdezett előbb-utóbb megfélekedzik a tilalomról, nem menekülhet a zálogadás és kiváltás kötelezettségei elől.⁴

6. Bíródi

Beugratós játék. Szereplői: 1–2 „tolvaj”, 2 „csendőr” – a játékot ismerő legények közül – és a „bíró”. Ez utóbbi mindig olyan személy – fiú vagy leány –, aki nem ismeri a játékot, s gyanútlanul vagy maga ajánlkozik a szerepre, vagy a többiek felkérésére vállalja.

A csendőrök és a tolvajok kimennek, az utóbbiak kint bekormozzák a kezüket. Közben a bennmaradottak egy széket tesznek a szoba közepére, mondván nagy előzékenységgel:

– Üljön ide, bíró uram!

A szükséges előkészületek után a csendőrök bevezetik a tolvajokat, akik kezüket hátuk mögött tartják, mintha meg lennének kötözve. Az egyik csendőr – a bíróhoz fordulva – így szól:

– Bíró uram, hoztuk ezt a két tolvajt, mert lopott, ítélje el őket!

A bíró legjobb tudása és találatkonysága szerint, feladata fontosságának tudatában, kellő komolysággal és szigorral ítélkezik. Például:

– Meg kell botozni őket! El kell zárni őket!

Erre a tolvajok a bíró elé lépnek, esetleg le is térdepelnek előtte és kérlelni kezdik:

– Bocsásson meg bíró uram, bocsásson meg bíró uram! – s közben simogatják, azaz jól bekormozzák az arcát.⁵

7. Kígyót, békát előhajtani

Tréfálgatás, játszadozás közben, illetve beszélgetés során – nemegyszer hiedelemtörténetekhez vagy a körülöttük forgó vélekedésekhez kapcsolódva

– valamelyik fiatal azt állítja, hogy ha egyikük feláll egy székre, kígyót, békát hajt ki alóla. Akik tudják, hogy az állítás célja a beugratás, hallgatnak, vagy pár szóban kételkedésüket fejezik ki, tápot adva mások heves ellentmondásának vagy kíváncsiságának. Végül is valamelyikük, rendszerint a legkíváncsibb vagy leginkább tamaskodó – a maga jószántából vagy mások ösztönzésére – feláll a székre, mire a varázslatra vállalkozó személy a következőket mondja:

– Kígyót, békát hajtani nem tudok, de egy szamarat a székre felállítani tudok.⁶

8. Hogy állok?

Szintén beugratós. Egyik legény vagy leány azt mondja valamelyik fiatalnak:

– Ha kimissz a sötétbe, én bentről megmondom, hogy állasz.

Ha az illető nem tudja, miről van szó, gyanútlanul kimegy, esetleg azért, mert a többiek – az ugratás, a kimenésre rábírás szándékával – meggyanúsítják, hogy fél egyedül kint lenni a sötétben. Kint elhelyezkedik valamilyen testtartásban s bekiált:

– Hogy állok?

– Mint apádnak egy nagy számára – hangzik a felelet.

9. Mit emelek?

Ugyanúgy megy végbe, mint az előbbi, csak a szöveg más:

– Ha kimissz a konyhába/udvarra, megemelsz valamit, és megkérded, „mit emelek”, én megmondom.

– Mit emelek?

– A nyelvedet.⁷

10. Tölcsérbe pénzt

Az ügyességet, ötletességet próbára tevő játékok, feladatok közben, vagy ha a beszélgetés során a jelenlévők ügyességüket hangoztatják, egyikük megkérdi:

– Ki tud a nadrágjába dugott tölcsérbe a homlokáról egy fémpénzt beleejteni?

Ha nem akad egyhamar vállalkozó, a tréfát ismerő valamelyik legény – a kérdező barátja, cimborája – áll elő, s az ellenző (slicc) fölött nadrágjába csúsztatott tölcsérbe beleejti az érmét. Ezután vagy önmagától, vagy mások kapacitálására más is vállalkozik, hogy próbára tegye ügyességét. S amíg fejét hátrahajtva bajlódik az érmével, egy előre megtöltött és kéz alá készített üvegből vizet töltenek a tölcsérbe, könnyen gyanúsítható helyen vizezve be a nadrágot.⁸

11. Susu

Legények, leányok körben leülnek a ház földjére, föld- vagy deszkapadlóra, szorosan egymás mellé, arccal befelé fordulva, egy játékos pedig a közepén áll. Az ülők térdüket felhúzzák, kezüket alá dugják, s egy gúzsra (bogra) kötött fejkendőt vagy törülközőt – „susu”-t – adogatnak át egymásnak a lábuk alatt, miközben kórusban mondják:

– Itt a susu, jár a susu!

Mozdulataival is azt akarja elhittetni mindenik játékos, hogy éppen most adja vagy veszi át a susut. A közepén álló a susu után kapkod, kutat, ha legény a kereső, a szoknyák alá is benyúl. Ha épp az ellenkező oldalon kutat, a háta mögött ülők rávernek – lehetőleg jó nagyokat – a gyorsan elővett, majd gyorsan el is dugott és sietve továbbadott susuval. Ha megkerül a susu, az a játékos áll középre, akinél rátalált a kereső.⁹

12. Ki ül a lovon?

Csak legények játsszák. Egyikük a ház közepén egy széken ül, kezét ölében összekulcsolva s befogva a „ló”, azaz a derékban meghajolt hunyó szemét. Mindkettő önkéntes vállalkozó. A többiek közül valaki ráül a ló hátára, esetleg meg is sarkantyúzza, a hunyónak pedig ki kell találni, hogy kicsoda a lovasa. Ha jól tippelt, a megnevezett lesz a ló, ha nem, továbbra is ő „bujik meg”, mindaddig, míg végre eltalálja, ki ül a hátán. Ilyeténképpen kitalálás és testedző jellege egyaránt van ennek a játéknak, miként egyébként a következőnek is.

13. Tenyérbe ütés

Szintén csak legények játsszák. Egyikük – szétterpesztett lábakkal – a fonóház közepére áll, egyik kezével eltakarva a szemét, hogy ne lásson, másik kezét az előbbi hóna alá téve tenyérrel kifelé fordítja. A többiek körülötte zümmögnek, mozognak, valamelyikük kezével a tenyerébe üt, majd hirtelen vissza is kapja a kezét. A hunyó gyorsan megfordul, szétnéz, megpróbálja kitalálni ki volt a tettes. Ez nem könnyű feladat, mert a többiek falaznak társuknak, úgy tesznek, mintha ők csaptak volna a tenyerébe. Ha sikerült azt a játékos megnevezni, akitől elszenvedte az ütést, amaz áll a helyébe, ellenkező esetben ismét ő maga huny.¹⁰

14. Ringó

Leányok, legények vegyesen játsszák. Egyikük – szétvetett lábakkal – leül az ajtó elé a földre, elébe egy másik játékos, amannak egy harmadik és így tovább. Mindenikük átfogja az előtte ülő derekát. A leghátsó elkezdí jobbra-balra ingatni – mind nagyobb erővel – azt, akit fog, amaz az előzőt.

A legelső, senkit sem fogó játékos leng ki a leginkább, gyakran könyökét vagy fejét is beleveri a ház földjébe, padlóba, illetve a közelben lévő bútorokba, tárgyakba. Ezért igyekeznek is mindenki elkerülni ezt a helyet, minél hamarabb leülni, megelőzni másokat, de szükségszerűen valaki mégiscsak kénytelen az első hellyel beérni.¹¹

Közlésem végére érve szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az ismertetett játékok leírásai szükségszerűen vázlatosak, csupán arra szorítkoz(hat)nak, ami minden egyes alkalommal újra és újra észlelhető, tehát ami (viszonylag) állandó, meghatározó bennük. Mikor életre kelnek a játékok, sokkal mozgalmasabbak, elevenebbek, sok apró színes mozzanattal gazdagabbak, mint azt a leírások alapján feltételezhetnénk. És színező elemekben mindig mások és mások. Még akkor is, ha egymást követő esteken kerül sor rájuk, ugyanazon közösségben.

Jegyzetek:

¹ Nem: moziban!

² Gyermek koromban „Fut a kosár” néven ismertem a leírt játékot, amely egyébként „Megyen a kosár”, illetve „Megy a kosár” nevezettel az egykori Kolozs megyei Farnas és Zsobok fiataljait is mulattatta a fonóban. (Makkai Endre–Nagy Ödön: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Kolozsvár, 1939. 59., 102.) Elterjedt típus volt a „Megy a kosár” – állítja Károly S. László. (Magyar néprajzi lexikon „fonóbeli játékok” szócikke. A továbbiakban: MNL.)

³ Azonos címen, de némileg eltérő játékmennel Farnasról is közölték (Makkai–Nagy Lajos i. m. 59.) Lajos Árpád „nagyon elterjedt” hasonló bodrogközi játékról tudósít (i. m. 462.).

⁴ „Kell kis pénz?” néven lényegében, de nem teljesen ugyanczt a játékot jegyezték le Farnason. (Makkai–Nagy i. m. 59.)

⁵ „Tolvajozás” címen hasonló játékot jegyezték le a Kolozs megyei Mérán. (Makkai–Nagy i. m. 90.)

⁶ Ismert változatai a Bihar megyei Siterből és a Maros megyei Lukailencfalváról kerültek elő. Az előbbiben kilenc poc előhívásával, az utóbbiban vízeresztéssel kérkedik a beugrató. (Makkai–Nagy i. m. 37., 116.)

⁷ Azonos játék ismeretes Lukailencfalváról (Makkai–Nagy i. m. 116.), s címében is azonos játékot közöl a borsodi Alsótelekről Lajos Árpád (i. m. 447.). Utóbbi helységekben lányok játszották.

⁸ A játéknak nincs kialakult, általánosan használatos neve. A cím tőlem van.

⁹ „Matruskázás” címen ugyanczt közölték Mérából, de legények játékaként, „Debrecenbe pipáért” megnevezéssel pedig hasonlót a Maros megyei Nyárad-

szentimréről, asszonyok játékeként. (Makkai-Nagy i. m. 88., 137.) Az MNL-ben vázolt „Itt a cica” kitalálósnak nevezett játékban szintén csomóra kötött kendőt vagy tányért dugdostak hasonló módon.

¹⁰ „Ódal-misézés” néven Mérából is közölték. (Makkai-Nagy i. m. 89.) Krasznán nincs általánosan elfogadott megnevezése. A címet én magam adtam.

¹¹ „Vinklizés” néven a Maros megyei Mezőpanitban is ismert. (Makkai-Nagy i. m. 130.) Az MNL „Vonatozás”-ként említi hasonló, indokoltan utánczónak nevezett játékot.

Bessenyei István

Az árpádi favillakészítés

Az árpádi határt a 19. században még erdő borította. A Belényesi-hegyektől az erdőgyaraki határig húzódó rengeteg erdőséget, Erdőhátságnak nevezték. Kevés volt a szántó az árpádi határon. A Gyepes folyónak is még akkor nagyobb volt a jelentősége. Régen a hegyi patakokból táplálkozott, azokat összegyűjtötte és vitte a Fekete-Körösbe.

A Fekete-Körös vidékén bükkösök voltak. Tölgy-, bükk- és nyárfaerdő váltakozott. Teljesen zárt erdő fedte a Gyepes táját.

Sőt, olyan bővizű volt a Gyepes, hogy az árpádiak tutajt készítettek, s azon szállították a 19. században a favillát az alföldi vásárokra. Még Szegedig is eljutottak a Tiszán keresztül. Ott aztán eladták még a tutajt is, és vagy gyalog jöttek haza, vagy lovat vettek az árán.

Az erdőt 19. század végén egyre jobban pusztították. Bizonyára elősegítette ezt a fűni-faragni tudó árpádi nép is, amely szintén szabadon gazdálkodott az erdőben. Az egy része a gróf Csákyaké, később a Terpesi-Markovics családé volt. Hogy a lakosság az uradalom erdejében lévő fákat is felhasználhassa, köteles volt bizonyos mennyiségű fát beszolgáltatni. Az erdőben rablogazdálkodás folyt. Fát nem ültettek, csak vágtak. Sőt, szándékosan pusztították, hogy nagyobb legyen a művelhető szántóterület.

Az 1900-as évek elején, mivel meghalt az utolsó földbirtokos Markovics Kálmán, birtokát, a 3000 holdat a csabai Magyar Nemzeti Bank kisajátította és eladta 30 évi törlesztésre. Az árpádiak is vettek belőle, de nagyobb részt idegenek, alföldiek vásárolták meg. Az árpádi ember mindég többre becsülte a plenkácsot, mint a földet. Amikor a falu határából a fát kiirtották, a görbedi és a kárándi erdőből hozták a villának való fát. Régebben gyertyánfát, kőrisfát, használtak villának. Később, ahogy ritkult az erdő, tölgyet, akácát, dió- és cseresznyefát is.

Favillának csak a fa legelső „rönkje” volt alkalmas, amely hajlítható.

Később rájöttek, hogy főzés által a fát jobban lehet hajlítani. Nagy tepsiket készítettek a főzésre. Amikor az erdőből a fát hazaszállították, a kéreg is rajta volt, meglocsolták, majd ponyvával leterítették, hogy ki ne száradjon. Néhány napig így fonnyasztották, mert a frissen kivágott fa még nem alkalmas a megmunkálásra. Villafának csak a sima, görcsmentes fa alkalmas. Ezért a villamester maga választotta ki a fát, nem bízta senkire. Majd lehántotta a kérget. Azután vasékkal és bunkóval elhasították annyi felé, ahány villának elég volt a fatörzs. A villa hosszát nyolc araszra hagyták, három araszra az ágakat. Asztagok hegyezésére hosszabb villát használtak. Miután a fát széjjelhasogatták, plenkáccsal kinagyolták. Az ágak részét laposra kifaragták. A végét kigömbölyítették, amit már egy lyukas fába dugva végeztek. Azután az ágakat kifűrészelték, a favilla ágai szerint. Készítettek három-, négy-, ötágú villát is. Ezután az ágakat széjjelhúzták, a tövénél kifűrték. A homorítóban egy kissé meghajlították és faszeggel megszegelték. A villahajtót járomnak nevezték. Az ágak tövére gúzszt kötöttek, amelyet fűzfavesszőből készítettek. A kész villát, mielőtt villahajtóba tették, vízbe mártották, hogy jobban hajoljon. Majd a füstölőben fűrészporral két napig szép pirosra füstölték. Faggyúval bedörzsölték.

A kész villát nem a villakészítő hegyezte ki, hanem a gazdája, amikor elkezdett vele dolgozni.

A favillacsináláshoz megfelelő szerszám kell. A favillát a villaszinben faragják, alakítják. Füstölőben, ami a szín mellett van, füstölik. A szín egy ágasában különböző méretű lyukak vannak. Ebbe dugják a villanyelet amikor faragják. Egy alacsonyabb ágasban fűrészelik az ágakat. Egy másik ágason szintén lyuk van, ez a homorító. Van vonószék, ahol vonókéssel csinósítják a villát és készítik a peckeket. Van citling, ráspoly, fűrész villaszegfűró, gömbölyűvéső, villahajlító, nyeleshajlító, és vannak jármok, csaptatók, közönséges vésők.

A füstölőben állványokra teszik a villákat. Alá rakják a tüzet. Ha a villa jól megvan füstölve, a pockok kiesnek belőle. Az árpádi favillák azért voltak olyan kapósok a vásáron, mert szépen voltak füstölve.

Adatunk van arról, hogy már 1719-ben készítettek Árpádon favillát. Ez a háziipar egyidős a falu utolsó telepítésével. Környékünkön másutt is készítettek favillát, mint pl. Tenkén, Ágyán, Ókrösön és Bélben, de a legcsinosabb mindég Árpádon készült.

1950-ben jelent meg Balassa István néprajzi könyve A néprajzi múzeum favillagyűjteménye címen. Említi az árpádi favillát is. Kiemeli, hogy sehol ilyen igényesen megmunkált favillát nem csináltak, mint Árpádon. A budapesti Néprajzi Múzeum, a békéscsabai múzeum, a gyulai vármúzeum őriz egy-egy árpádi favillát. A gyulai vármúzeumban van egy térkép, amely

jelzi azokat a helységeket, ahonnan eljártak a gyulai vásárra. Árpád is említve van.

Az árpádiak mindig télen készítették a villát. Tavasszal ekhós szekérre rakták, ponyvával letakarták és elindultak a vásárra. Nem volt mindenkinek szekere, lova, azok eladták viszonteladóknak. Ilyenek voltak Árpádon is, pl. a zsidó szatócsok: Weisz Ábrahám, Kohn Benjámín, Schwarz Sámuel, Abfel Jákób, Nagyváradról pedig Berger Ármin. Vitték a favillát: Gyulára, Békéscsabára, Szegedre, Makóra, Debrecenbe, Nagyszalontára, Nagyváradra.

Humor is maradt fenn a villavásárról. Az öreg Katona Józsi bácsi is árulgatta a villát a vásáron. Süket volt, csak a szájmozgásból tudta meg, hogy ki mit mond. Kérdi egy asszony, hogy hová való a bácsi? Az öreg azt gondolja, hogy a villa árát kérdezi. Huszonöt krajcár darabja, mondja az öreg. Az asszony csak legyint és tovább megy. Majd megint jön egy másik, az már a villa árát kérdezi. Az öreg meg azt hitte, hogy azt kérdezi, hogy hová való: Árpádi, mondja az öreg. Bolond kend bátya. Ez a sor itt végig, a másik meg félig, mind árpádiak.

Trianon óta nem hordják az árpádiak a favillát az alföldi vásárokra. Mégis járja a szólásmondás, hogy „Van minden mint Árpádon: fakanál, favilla, csak kenyér nincs meg szalonna.”

Az árpádiak a szilveszteri, vagy az újévi köszöntőbe is beleszótták a favillarigmust:

„Olcso legyen a villafa, de a villa drága.
Minden fa jól meghajoljon, ne törjön az ága.
A vásárt is megjárhassák, jó útban-időben.
Adjon Isten ami nincsen, ez új esztendőben.“

Voltak favillás tréfák is: „Tegyen az Úr a villahajlítóba.” „Görbüljél meg a villahajtóban” – így köszöntik egymást tréfából a régi jó barátok.

A határrészek is sokat mondók Árpádon. Nevüket főleg az egykori erdőtől, és régi tanyáktól kapták. Szájról szájra maradtak fenn. Ahogy Feketebátor felé menet az országúton keletre elhagyjuk a falut, jobbra találkozzunk az első határrésszel: Köszörühát a neve. Itt soha nem volt tanya. Két dülő szeli keresztül. Csak kis parcellákat találunk itt, egy-két holdasokat.

Talán nevét onnan kapta, hogy a falu határának ez a legszárazabb, homokos, hátsó része. Jelképesen hasonló a köszörűkő száraz felső hátához. Arról beszél ez a határrész, hogy az árpádi nép fűró-faragó volt mindég, és

mint ilyennek, nagyon fontos szerszáma volt a köszörűkő. Itt ezt mindenki ismerte, közel állott hozzá, és innen adhatta ennek a területnek a nevét is.

Az egykori zsellér, fűrő-faragó árpádi ember egyrésze jó földszerető gazda lett, aki nem vándorolt el és hűtlen nem lett hozzá soha. A másik része soha nem tudott megbarátkozni az új helyzettel. Mintha titokban, lelke mélyén sajnálta volna a letűnt háziipart, az urasági erdőt, ahol szabadon lehetett gazdálkodni. Továbbra is eljártak a távoli erdőkre famunkásnak, mert híres volt az árpádi famunkás. Egyesek télen továbbra is csinálták a favillát, széket, kapa-, kaszanyelet, jármot, vagy amire éppen szükség volt. Kialakult egy iparos osztály, a kézművesek rétege. Volt sok kőműves, csizmadia, borbély, szabó, kovács, gépész, kerégyártó, asztalos, kosárszekerkes fonó. Abban az időben – a 20. század elején – kevés faluban lakott annyi iparos ember, mint Árpádon. Sokan az első világháborút követő föld-reform alkalmával kapott két hold földet is eladták, és a kezükre támaszkodtak. A proletárföldek egy részét a parasztagadások, a tanyák szívták fel. A szomszéd falvakat is ebben az időben Árpád látta el nagyjából ipari termékkel.

Az árpádi kőművesek jártak házat építeni: Bátorba, Tótra, Tulkára. Az árpádi ácsok építették az 1935-ös években pl. a talpasi nagy fekete-kőrösi fahidat. A csizmadia, szabó, asztalosok, kerégyártók, kovácsok, borbélyok a környékbeli falvaknak is dolgoztak. Így a község nemcsak a földből élt, hanem a fejlett iparból is sok pénz befolyt a faluba. Ebben az időben többen elvándoroltak Árpádról, akik nem találták meg számításukat, akiket vonzott a város, a nagyvilág. A Kárpát-medencében kevés város van, ahol ne lennének egykori árpádiak. Sőt a nagyvilágban szerte is nagyon sok hely megtalálhatók.

A távoli Amerikát is többen megjárták, egyesek ott is maradtak. A kapitalizmus Árpádon megteremtette a proletár, földnélküli munkásosztályt, akikből iparosok lettek, elvándorlók, vagy egyik napról a másikra tengődő napszámosok. A kollektivizálás a kertészkedést, szőlőművelést, paprikatermelést, dinnyetermesztést hozta létre, amit messze piacra hordtak eladásra.

Az árpádi parasztköltő, Sárközi Gerő versben emel emlékművet a favillakészítésnek, amit így énekel meg:

Favilla csinálás

Kivágják az erdőn a legszebbik fákat,
s mindnek csak a tövét hagyják villafának.
Fejszével és ékkel széjfelhasogatják,

nehéz nagy baltával, így-úgy kinagyolják.
 Árnyas színbe teszik, letakarják szépen,
 szél meg ne repesse, majd a vonószéken.
 Vonókéssel húzzák a nyelét simára,
 széjjel fűrészelik, három-négy-öt ágra.
 Gúzsba kötik, s teszik a villahajtóba,
 meggörbül kinjában, az a szép szívós fa.
 Szép villás-reményét füstölőre teszik,
 meggörbül kinjában, mint akik görbitik.
 Sűrű fojtó füstön füstölik barnára.
 majd leszedik s viszik a villavásárra.
 Viszik a vásárra, ott majd elárulják,
 rendes embereknek, majd el is adják.
 Kihegyezik szépen, minden egyes ágát,
 hadd forgassák vele, másnak a szénáját.
 Másé lesz a villa, övé sovány haszon,
 füstölője falán, a fekete korom.
 Villafának legjobb gyertyán és körisfák,
 a gyümölcsfák közül cseresznye, s diófák.

(1945)

Székely Antal

Valamikor Ombodnak is volt élő zenéje

Ombod község Szatmártól délkeletre, a várostól 5 km-re, a Szamos mentén fekszik. Az 1420-as években a Báthori család birtoka volt. Később a Debreczeni család, aztán az Ötvös család birtoka lett. A 18. században a gróf Teleky család tulajdonába került.

Erdőd közelsége, valamint az a körülmény, hogy a község földesurai a református vallást gyakorolták, a település lakói aránylag korán elfogadták a reformációt és már kezdetben anyaegyházzá alakult. A szomszédos Pálfalva előbb társegyháza, majd az ombodi anyaegyház filiája lett. Ez a tény rendkívüli fontossággal bírt mindkét település életében. A Pálfalván lakó földesurak, vallásos buzgóságtól indítva, anyagi segítséggel is hozzájárultak a két gyülekezet fenntartásához. Az ombodi református lelkészek és

tanítók számottevő anyagi támogatásban részesültek a mindenkori grófi családok részéről.

Soltész János ombodi református lelképásztor szerint Ombod vallásos, csendes és békés viszonyok között, nem nagy népességgel ugyan, de tiszta magyarsággal fejlesztette községi életét is. A hajdani grófi jobbágyok között került ugyan két-három görög katolikus család, de ezek is csak magyarul beszéltek, így az egész község – 1902-ben – tiszta magyarnak volt mondható, – ma már az ortodox vallásuakkal együtt, számuk megközelíti a 80 lelket.

Az 1860-as évek óta állandóan fejlődött az egyházi élet. Ennekelőtte, 1779-ben gróf Teleki Sámuel és neje, Mária fatemplomot építtetett az ombodi református gyülekezetnek. 1861-ben régi, elavult fatemploma helyett árvizmentes, alkalmas helyen való új templom építését határozták el, amely 1864-ig fel is épült.

1866-ban új iskolát építettek. A templomépitésben jó példát mutatott a Pálfalván lakó Márton Bálint főgondnok, aki nagy összegeket adományozott és kölcsönzött a nemes célra.

1871-ben 10 váltós orgonát építettek az új templomba, ugyanakkor a tanító-orgonista fizetését 620 Ft-ban állapították meg.

1892-ben órát helyeztek el a templom tornyába. Jelenben az óra nem működik.

1893-ban új, modern lelkészi lakást építettek.

A régebbi időkben Pálfalva mellett még Amac és a Szamoson túl fekvő Kak is filiája volt az ombodi egyháznak. Így, az ombodi egyház tekintélyes központja volt az egyházi életnek.

Az egyház megteremtette a gyülekezet tagjai számára a gazdasági, társadalmi és kulturális életvitel feltételeit. A szatmári piac közelsége jó alkalom volt a lakosság munkája gyümölcseinek értékesítésére. Főleg zöldségtermesztéssel foglalkoztak. Az ombodi gazdák elvitték termelt áruikat a környék távolabbi településeire is. Így járták be Nagybánya, Nagykároly, Halmi, Avasújváros piacait is. Életszínvonaluk emelkedett volt. Mind emellett, a falu építkezésében ez a lehetőség kevésbé különbözött a környező falvak aránylag valamivel jobb faluképénél.

Az egyház kebelében működött egy önszegélyező pénztár és magtár, amelynek választott vezetősége volt. Jelentősebb elnöke, Borgyos Károly, pénztárosa, Pál Sándor volt. Számos rászoruló emberen segítettek. Ha valakinek elpusztult a jószága, hogy ne érezzen hiányt, a bank – így

nevezték az intézményt – azonnal kiutalta neki az állat pótlásához szükséges összeget, amit emberséges kamat felszámolásával lassanként törleszthetett.

A családok, valamint a hívek közt felmerült nézeteltéréseket a mindenkori lelkész elnökleivel működő bizottság, a consistorium tárgyalta meg. A kiszabott büntetést, aminek formái, figyelmeztetés, szóbeli megrovás, súlyos esetekben az úrvacsora vételtől való eltiltás volt, szigorúan be kellett tartani. Az egyházi jegyzőkönyvek megőrizték az eseteket.

Az 1866-ban épült református iskola idővel szűknek bizonyult. Emiatt egy falnak az áthelyezésével bővíteni kellett a tantermet.

1899-ben a tanfelügyelőség indítványozta egy második tanerő alkalmazását. Ennek megtörténte után, az ombodi református iskolának két tanítója volt egészen az 1948-ban bekövetkezett államosításig.

A feljegyzések tanúsága szerint az ombodi első lelkipásztor Ujlaki Pál volt 1597-ben. Ettől kezdve a jelenleg szolgálatban lévő Fodor Elemérrel együtt 30 megválasztott lelkésze volt az ombodi református egyháznak.

Az első kántortanító Pathis Ferenc volt (1765–1768 között). Ettől kezdve 32 kántortanító és 4 második tanerő működött az államosításig, az ombodi református iskolában.

Leghosszabb szolgálati ideje Szőke Józsefnek (1920–1948) és Tassy Verának (1923–1948) volt.

A második számú tanerő az iskola udvarán épült, úgynevezett „leányiskolában” tanított.

Az ifjúsággal való foglalkozás, valamint a különböző rendezvények céljára az egyház a 30-as évek elején kultúrotthont építtetett, amelyet még most sem kapott vissza. Hagyománnyá vált a szilveszteri, az aratási, a szüreti, valamint a tea-bál. Az utóbbit ma is az egyház szervezi.

Az egyház férfitagjai életében a legjelentősebb esemény a 60 tagú egyházi férfikarban való részvétel volt. A múlt század elején alakult, és a működésének nyoma van a templom és az iskola előtt megépített betonlap járdán, amelyre fal van írva „1913” és ezt a kórus létesítményének tulajdonítanak. A kórusal való foglalkozás a mindenkori kántortanító feladata volt. A Szőke József iskola-igazgató és kántortanító szigorúságát, s nevelőmunkáját naponta emlegetik az ombodiak.

Az énekkar októbertől márciusig működött. Heti három alkalommal gyűltek össze az iskolában. Minden kórustagnak le volt kottázva az összes betanult ének. A műsoron háromféle mű szerepelt:

- templomi énekek,

- temetési énekek,
- hazafias és vegyes dalok.

Az énekkar állandó szerepléséhez tartozott a templomban ünnepélyes alkalmakkor a közének helyettesítése; nagy ünnepek idején bővebb műsor előadása; temetések idején a koporsó elkísérése a temetőig, a sírnál az elhantolás befejezéséig való éneklés.

A kultúrotthonban való rendezvények idején világi énekeket adtak elő.

Az ombodi férfikar minden meghirdetett versenyen részt vett és nem egyszer nyert első helyezést. Így Belényesben, Vetésen, de sokat szerepeltek a szatmári színpadon, különösen a Magyar Népi Szövetség által szervezett ünnepélyek idején.

Szöke József kórusvezető derekasan megállta a helyét egyre korosodó tagjaival. 1948 nagypénteken bekövetkezett halálával a kórus is megszűntette rendszeres munkáját.

A Szöke József helyére kinevezett Zaharovits Gyula, már mint az államosított iskola igazgatója megpróbálta tovább működtetni a kórust, de sikertelenül.

Az énekkar tagjainak létszáma tíz alá csökkent. Pál Sándor segédkantór még sokáig összetartotta a tagok közösségét, vezette a templomi éneklést, a temetéseken való szereplést, de csak egy szólamban énekeltek. A kántori állás megszűnt. Hiányzott az orgonista. Telegdy József lelkész beiktatásával megoldódott a templomi orgonázás. Az ő távozása után (1950–64), Slankovits Mihály lelkész felesége orgonázott az istentiszteleteken. Férje 1989 novemberében meghalt. Márton Attila Nagykárolyból származó lelkész kitűnően játszott, de rövid szolgálat után eltávozott.

Utána Székely Antal kántortanítói alapképesítésű nyugdíjas tanár folytatta a kántori szolgálatot, de az énekkart neki sem sikerült feltámasztania.

A mellékelt fényképen látható kórustagok névsora 1937-ben (lentől balról jobbra kezdve): Forgács Ferenc, Tamás István, Székely János, Székely Gyula, Szabó Károly, Kulcsár Sándor, Pál Mihály, Szabó Sándor, Székely Ferenc, Pál Ambrus, Károly Mihály, Szabó Lajos, id. Cs. Károly István, Borgyos Ferenc, Szöke Kálmán, Székely Katica (nem tag), Szöke József kántor, Székely András, Sebők Imre, Pál Sándor, Marján Ferenc, Balog Gyula, Vitéz Ferenc, Fiacskó János, Domokos Károly, Darabán András, Cs. Károly Mihály, Varga Sándor, Károly Sándor, Gergely Károly, Balog Károly, Varga Károly, Domokos Károly, ifj. Cs. Károly István, Búte Mihály, Szabó Lajos, G. Balog Sándor, Balog Géza, Pál Sándor, Kató Ferenc, Szabó Gyula, Balog

István, Székely József, Károly Ferenc, Varga Károly, Pál Ferenc, Kecskés Endre, Puskás András, Darabán Károly, Tamás András, Puskás István, Domokos Károly, Balog Kálmán, Károly Lajos, Székely Károly.

Akik nincsenek a képen: Megyesi Albert, Székely Mihály, Búte István, Bíró Sándor, Károly Albert (jegyző), Varga Lajos, Budi Sándor, Budi István, Szabó András, Székely Géza.

Az ombodi levante fúvószenekar

1941-ben alakította meg Dobrik Zoltán karmester az ombodi, pálfalvai és pettyéni levantékből. Összesen 34 ifjú tanulta a fúvós hangszerek kezelését. Később Szatmáron is megalakult a zenekar, és egyesült az ombodival. Így már 74 lett a létszám. A karmester egyénileg foglalkozott a tagokkal és azok otthon gyakoroltak.

Tanultak indulókat, díszmenet indulókat, temetési indulókat. Hazafias ünnepek és rendezvények idején játszottak a szatmári Főtéren, a Pannonia Szálló előtt felállított díszemelvénnyel szemben, a szatmári színházban és a környező falvakban. 1944-ben a budapesti rádióban is szerepeltek. 1944 októberében a zenekart elvitték Pozsonyig, arrafelé is játszottak, de a németek elvették a hangszereket. A fiúk orosz hadifogságba kerültek és Szolyván tartották őket 18 hónapig. A 15 ombodi hazakerült. Már csak ketten élnek a faluban, Forgács Sándor és Szabó Károly.

Könyvészet:

Dr. Borovszky Samu: Szatmár vármegye monográfiája. Budapest, 1910.

Soltész János: A Nagybányai Reformált Egyházmegye története. 1902.

Telegdy József: Az Ombodi Református Egyház története. 1963. (kézirat az ombodi parókián)

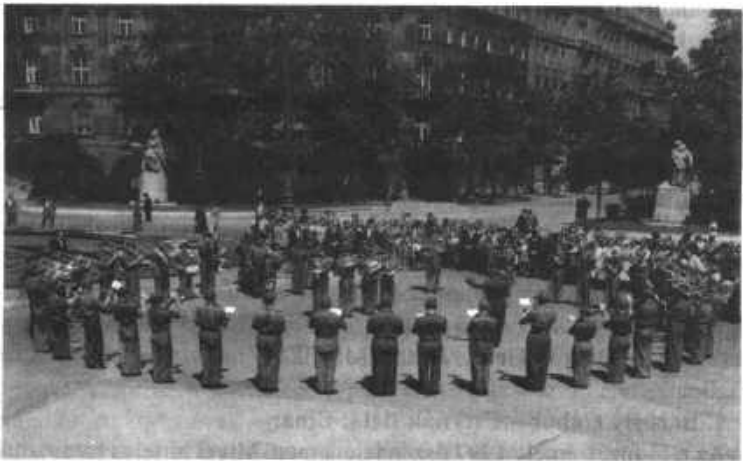
Adatközlők:

özv. Fiacskó Gézané, sz. Tolnai Ilona, 72 éves, özv. Balog Gézané, sz. Búte Irén, 74 éves, Forgács Sándor, 78 éves, Megyesi Albert, 88 éves, Ombod.

Az óbodi református énekkar 1937-ben

Az óbodi és szatmári egyesített levante fűvőszenekar Budapesten 1944-ben

Ötéves könyvkiadásunk

Már 1992-ben felmerült egy honismereti szövetség megalakításának szükségessége. Még abban az évben feladatul kaptam Tökés László püspök úrtól egy tervezet összeállítására, helytörténeti és néprajzi kutatómunka megszervezésére, valamint emlékhelyek létesítése és ápolása érdekében. E tervezetbe került az is, hogy az emlékhely bizottság egy honismereti lapot indít Partiumi lapok címmel, valamint egy ismertető füzetet műemlékekről és emlékhelyekről, Emlékhely Kiskönyvtár címen. Akkor még úgy képzeltem el, mint az Erdélyi műemlékeink című kis füzet-sorozatot. Honismereti lapunk 1994. április 14-én indult el Partium néven, mint a Partiumi Közlöny melléklete.

Könyvkiadásunk még váratott magára. Végül 1997-ben kristályosodott ki, hogy kiskönyv-sorozatot indítunk el, Partiumi füzetek néven, a Partium és a Bánság helytörténetének, műemlékeinek, népszokásainak ismertetésére. Hogy a kiadással, engedélyekkel és adózással ne legyen gondunk megbeszéltem Tökés László és Tempfli József püspök urakkal, hogy könyveink a két püspökség égisze alatt jelenjenek meg. Így jelent meg könyveinkben mint kiadó a PBMEB, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség. Így mint egyházi kiadvány, senki sem tud belénk kötni. Hisz az egyháznak joga van könyvet kiadni és saját berkeiben árusítani. Ezért nem jelenhetnek meg a könyvesboltokban.

A sorozat célja a helytörténeti kutatásban fellelhető hatalmas fehér foltok eltüntetése, műemlékeink megismerése és védelme. Célja, hogy a kistelepülések jó ismerői állítsák össze az anyagot, azok akik belülről ismerik a vidéket, ott élnek, szívügyük megismerni saját történelmüket, szokásaikat, s össze is gyűjtötték ezeket az adatokat. A másik fontos cél, hogy e kiadványokat az illető településen meg lehessen vásárolni. A sorozat szerkesztője Dukrét Géza, lektor Mihálka Zoltán, korrektor Mihálka Magdolna.

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: Bihar

Az első füzet, amely 1997 őszén jelent meg. Mivel hirtelen határoztuk el, s a bihari konferenciára el kellett készülnie, megírására mindössze három hét állt rendelkezésre, ezért nem lehetett alapos, nem készült el minden fejezete. Elhatároztuk, hogy majd újra kiadjuk bővített, jól szerkesztett formában. Első részét – a történelmi visszapillantást – Borbély Gábor írta, melyből

megtudjuk, hogy a hajdani Biharvár a Szent István alapította vármegyék egyikének székhelye, sőt névadója is ő lett, és az egyik püspökséget is itt szervezte meg. Miután Szent László áthelyezte a püspökséget Nagyváradra, a várispánság felbomlott, és elvesztette jelentőségét.

A második részben a református templom történetét Csernák Béla helyi lelkipásztor mutatja be. A sok átalakítás elmosta eredeti stílusjegyeit, amely valamikor csúcsíves lehetett. Az 1826-ban épített katolikus templomot Mahajduda János tisztelendő ismerteti.

1998-ban öt kötetet hoztunk ki.

2. Kordics Imre: Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben

Kordics Imre átfogó, alapos kutatómunkán alapuló kötete. Ekkor kapta meg a sorozatra jellemző színes fedélkompozíciót. A fedelet én terveztem, a feliratok színösszeállítását pedig Fórizs Attila, a Szenci Kertész Ábrahám nyomda igazgatója. Ebben a nyomdában készülnek a könyveink.

Történelmi örökségünkhöz tartozó temetőink, nemzeti panteonjaink megismerése, felmérése és védelme elengedhetetlenül szükséges, főleg hogy régi síremlékeink az utóbbi időben rohamosan pusztulásnak indultak. Kordics Imre eszményi értékmentésre törekedett. Művelődés- és művészettörténeti szempontból tárgyalja a pusztulóban levő temető problémakörét, több olyan síremléket mutat be fényképein, amelyek már rég megsemmisültek. A mintegy 108 fénykép a szerző, valamint Méder Árpád és Emödi János munkája.

3. Péter I. Zoltán: Félixfürdő

Szerzője Péter I. Zoltán, szaklektor Szűcs Lóránd, a fényképeket a szerző, illetve Nagy Tibor, Kiss István és Vildár István készítették. A kötet két részből áll: helytörténet és a gyógyvizek hasznosítása. Péter I. Zoltán helytörténetének második fejezetében idillikus képet fest a fürdőről, bemutatja a szállodákat, a századfordulói szórakozási lehetőségeket, a közlekedést. Igazi békebeli világ. A fényképek mellett századfordulós képeslapok illusztrálják a könyvet, melyek segítségével beleélhetjük magunkat e korbá. A következő fejezet a mába kalauzol bennünket, bemutatja a 70-es, 80-as évek ugrásszerű fejlődését, majd a mai, jobbára pangó fürdőéletet.

A könyv második, rövidebb része a gyógyvizek hasznosítását ismerteti, amely Szűcs Lóránd társszerző írása. Nem gyógyászati szempontból, hanem vízgazdálkodás szempontjából, hidrológiailag ismerteti a gyógyvizeket.

4. Dánielisz Endre: Nagyszalonta – városismertető

Dánielisz Endre átfogó képet nyújt Nagyszalontáról. Már a tartalom felsorolása is sokat árul el a kötet sokszínűségéről: földrajzi adatok, népesség, művelődés, pillantás a múltba, majd szalontai séták, nagy személyiségek, műemlékek, kis irodalomtörténet. Részletesen ismerteti a híres hajdúváros történetét, nevének eredetét, a város fejlődését, szellemi kisugárzását, az impériumváltás traumáit. Az egyes épületek, műemlékek bemutatásakor megismerkedünk azok történetével, s a hozzájuk kapcsolódó művelődési vonzatokkal. A város alma matere olyan egyéniségeket indított útra, mint Arany János, Zilahy Lajos, Erdélyi József, Sinka István költők, Kulin György csillagász, dr. Kiss Ferenc Kossuth-díjas orvosprofesszor. Számos fénykép, régi illusztrációk, két térkép segíti az olvasót a tájékozódásban.

5. Benedek Zoltán: Nagykároly – református templom

Benedek Zoltán a rá jellemző alaposággal ismerteti a műemléktemplom történetét, építészeti stílusjegyeit. Pontos adatokkal ismerteti a templomok építkezési fázisait, a bővítéseket, átépítéseket, pusztulásokat és újjáépítéseket. Majd leírást olvashatunk az itt található emléktáblákról, Károli Gáspár mellszobráról, klenódiumokról. Külön fejezetben ismerteti a temetőt és a temetői kistemplomot. A szövegekőzi rajzokat leánya, B. Benedek Csilla, a fényképeket a szerző és Murvai György készítette.

6. Bessenyei István: Sarmaság

Törzsanyaga Bessenyei István, volt helyi lelkipásztor Sarmaságról írt kismonográfiája, kiegészítve Hunyadi Imre szilágyosmlyői tanár dolgozatából vett részekkel. A kötetet Dukrét Géza állította össze. A kötet átfogó képet ad a község történetéről, intézményeiről, társadalmi életéről. Nagy alaposággal ismerteti a református egyház történetét és jelenkori helyzetét: a templom építése, újrāépítése, bővítése, renoválások, harangok, orgona, klenódiumok, lelkészi lakás és parókia, magtár, kántori lakás, egyházi ingatlanok, lelkészek, tanítók, kántorok, segédlelkészek, gyülekezeti élet, IKE, hittan az iskolában, a presbitérium, szórvány, cigánymisszió. De bemutatja a római katolikus egyházat és a baptista gyülekezetet is. Ugyanilyen alaposággal ismerteti a község intézményeit, azok történetiségében. A kötet végén levő fejezet a környékbeli tanyavilágot mutatja be. A fényképeket a szerző és alulírott készítette.

1999-ben hat kötetet hoztunk ki.

7. Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők

Első gyűjteményes kötetünk, melyet az 1997 őszén, Bihar községben tar-

tott konferencián meghirdetett temető-program nyomán készült el, melynek célja az volt, hogy mérjük fel – sok helyt már pusztulóban levő – temetőinket és próbáljuk védetté nyilvánítani őket. Az előszót Tempfli József és Tökés László püspökök írták. A kötetbe, 25 kutató tollából, több település temetőjének leírása és néhány temetkezési szokás került bele, amelyek a következők: Bonye, Szilágycseh-vártemető, Zilah, Szilágysomlyó, Szilágnagyfalu, Nagyvárad újkori temetőinek kialakulása, Biharpüspöki, Rév, Kisbábony, Ombod, Szatmárpálfalva, Túrterebes, Felsőbánya, Börvely, Érmellék – csónak alakú fejtők, Érmihályfalva, az Olaszi plébániatemplom halotti címerei, Arad, magyar temetők a Dézna völgyében, Vajdasági református temetők, temetkezési szokásainkhoz kapcsolódó jelrendszer, halottas szokások és hiedelmek Szilágyperben, temetkezési szokások a bánági magyar református falvakban, térképezés, módszertani kérdések temetőink felmérésére. A kötetet 165 fénykép, 8 térkép, valamint 20 rajz és illusztráció egészíti ki.

8. Major Miklós: Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek

Major Miklós a Szilágyság egy részének műemlékeit, idegenforgalmi nevezetességeit ismerteti a következő fejezetekben: A táj természeti adottságainak általános jellemzése, A Szilágysomlyói-medence helye az Erdélyi-középhegység tájrendszerében, A medencét határoló hegykeret – Meszes-hegység, Réz-hegység-Ponor-Valkóvára, Szilágysomlyói-Magura – idegenforgalmi értékei, A hegykeret közötti medencedomság – Berettyómenti-domság (Szilágnagy-

falui-medence), Krasznamenti-domság, Zilahi-medence – idegenforgalmi értékei, Kisebb jelentőségű természeti látnivalók, művészettörténeti és néprajzi értékek. Fényképek és térképek igazítják el az olvasót.

9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: Püspökfürdő

Kitűnő kalauz a Nagyvárad melletti Püspökfürdőre, mai nevén a Május 1 fürdőbe látogató számára. Az első részében Dukrét Géza ismerteti a fürdő természeti viszonyait: földrajzi fekvése, vizei, geológiai felépítése, hévizek, növény- és állatvilága. A második részben Péter I. Zoltán mutatja be a fürdő történetét a kezdetektől napjainkig. A történelmi visszapillantásból megtudjuk, hogy a régi nevén Szent László fürdő már a csiszolt kőkorszak idején lakott terület volt. A virágzó hévizekről először 1221-ben történik említés. A gyógyvizekről írt Janus Pannonius, Nicolaus Olahus, Giovanni Antonio Magni, Szalárdi János, Bél Mátyás, Hügel Ottó, K. Nagy Sándor. Részletesen ismerteti a források, fürdők, szállodák történetét, leírását, majd

a fürdő legutóbbi száz évét. Rengeteg korabeli képeslap teszi érdekessé a könyvet.

10. Dánielisz Endre: „Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”

Dánielisz Endre Nagyszalonta hajdúvárának öreg toronyát teszi halhatatlanná e többnyire művelődéstörténeti, irodalomtörténeti kötetben. Előbb megismerkedünk Nagyszalonta históriájával, a hajdúk betelepítésével, majd a hajdúvárral, az öreg torony építészeti adatain keresztül. Megtudjuk hogy lett a torony Csonkatorony, olvashatjuk a torony legendáit, majd ahogyan megénekelte Arany és Petőfi, hogy lett belőle Arany-múzeum. Az Arany-múzeum ihlet forrásává válik. A kötet kis írói lexikkal végződik. Számos illusztráció, korabeli fénykép és képeslap egészíti ki, teszi még vonzóbbá.

11. Bunyitay Vince – Fodor József: Székesegyházi-Bazilika – Nagyvárad

Helytörténeti érdekesség, Az első része az 1880-ban megjelent, Bunyitay Vince: A nagyvárad L. Sz. Székesegyház felszentelésének századik évfordulója alkalmából írt tanulmányának faximile kiadása. Ebben a részben széles történeti keretbe helyezi az előző székesegyházak építését és építőit, bemutatva, hogy ez már a negyedik székesegyház Váradon. 1752. május 1-jén gróf Forgách Pál püspök rakta le a mai székesegyház alapkövét. Nagyon részletesen ismerteti az építkezés történetét, majd a székesegyházat – méreteit, díszítését, freskóit, oltárait, klenódiúmain, harangjait –, majd száz év történetét, a templom alakulását.

A kötet második része mons. Fodor József általános helynök, apátkanonok írása, melynek címe Megkésétt főhajtás az újabb száz év emléke előtt. Ebben megismerhetjük az újabb száz év történéseit. Számos korabeli dokumentum és fénykép egészíti ki.

12. Alexandru Pop: Varadinum – a vizek határolta város és vár

Az Alexandru Pop által írt rövid tanulmányt Péter I. Zoltán fordította le magyarra. Rajzokkal és térképekkel mutatja be, hogy milyen volt Várad várának és városának vízrajzi és védelmi rendszere a 17. század első felében. Ismertetőjében felhasználta az 1992-ben és 1995-ben végzett csatornázási munkálatok alkalmával napfényre került középkori maradványokat, mint bizonyítékokat.

2000-ben három kötetünk jelent meg.

13. A szabadságharc zászlaja alatt

Az 1848–1849-es forradalom a Partiumban és a Bánságban

Második gyűjteményes kötetünk, amely a szabadságharc 150. évfordulója tiszteletére jelent meg, 2000-ben. 1997 őszén meghirdetett kutatási téma

eredménye. Így közel három év kutató és gyűjtő munkája. Három fejezetből áll. Az első fejezet: A szabadságharc eseményei. Bemutatja a nagyváradi, székelyhídi, szilágysomlyói, kővári, felsőbányai, aradi, pécskai, lugosi, temesvári, szatmári, erdélyi-hegyaljai eseményeket. Második fejezete, A szabadságharc személyiségei, ismerteti Nagysándor József, Damjanich János, gróf Leiningen-Westerburg Károly, Teleki Blanka, Szacsvey Imre, Rulikowski Kázmér, Gyalóky Lajos, Verebélyi Mazsó Imre, Kazinczy Lajos életútját, a nagyváradi egyházi személyek szerepét, számtalan elfelejtett és Aradon elítélt személyeket, a vértanuk halála utáni kálváriát, a Petőfi-ikonográfia változásait. A harmadik fejezet, Emlékhelyek, emlékművek, a forradalom és szabadságharc mártírjainak tiszteletére emelt emlékműveket, emléktáblákat, síremlékeket, szobrokat ismerteti a Partium és a Bánság területén. Összesen 44 tanulmányt találunk a 435 oldalas kötetben, melyből 13 diákpályázati dolgozat, hogy ezzel is serkentsük az ifjúság kutatómunkáját. Kitűnő forrásmunka a szabadságharc kutatóinak számára. Számtalan korabeli dokumentum, rajz és fénykép segíti a bűvárokodni akarókat.

14. Jancsó Árpád: Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században

Jancsó Árpád temesvári hídmérnök könyvének előszavában a következőket írta: a sorozat új kötete „...valami mást próbál az olvasó elé vetíteni: egy olyan műszaki alkotást, amely sok száz, több ezer kilométeren húzódik. Tudomást róla inkább csak akkor veszünk, ha hiányát észleljük, mégis nap mint nap rajta járunk – az utakat. Utak nélkül nehezen képzelhetjük el mindennapjainkat: az út mindig talpunk alatt van, az út maga az élet.“ Szokatlan, nem mindennapi témával foglalkozik e könyvecske, mint az utak törzskönyve, az úttörvény, útmesterek és útkaparók, fuvar, útvoalalak, útépités. E szürke, hétköznapi fogalmakat élvezetesen, talán meg merném kockáztatni, izgalmasan mutatja be a szakíró. Más szóval nem a szakembernek, hanem mindannyiunknak írta.

15. Kupán Árpád: Mezőtelegd iskolatörténete

Kupán Árpád, a mezőtelegd iskolá ny. tanára, alaposan dokumentálva ismerteti volt iskolájának történetét. És hogy miért írta meg, erről így ír ő maga: „Ahogy teltek az évek egyre gazdagodott ismeretem tárháza a község múltjáról, s közben látnom kellett, hogy szűkül be a jelen, hogyan sorvad számbelileg a magyar lakosság, s vele együtt a magyar nyelvű oktatás is. Próbáltunk tenni ellene a magunk szerény eszközeivel, de a folyamatot nem lehetett leállítani. Ha már a jelent nem sikerült megváltoztatni, legalább azt sze-

retnének megakadályozni, hogy mások ezt tegyék múltunkkal. Ezt viszont csak akkor érhetjük el, ha minél szélesebb körben tesszük közkinccsé, ismertté múltunk tényeit.” Levezeti az iskola történetét 1561-től napjainkig, felhasználva a régi országos összeírásokat, irattári anyagokat, rengeteg statisztikai adatot a tanulókról, oktatókról. A homogenizálási politika már a teljes felszámoláshoz juttatta a magyar nyelvű oktatást... de küzdenek, küzdeni kell a több évszázados hagyományú, tegledi magyar nyelvű oktatás fennmaradásáért.

2001-ben két kötetet tudunk kiadni:

16. Csilik József: István király Szent Jobbja és Szentjobb község története

Írója az azóta elhunyt Csilik József nyugalmazott mérnök, a falu szülötte. Mint címe is mutatja, ismerteti nemzetünk egyik szent ereklyéjének, a Szent Jobbnak történetét. Vele párhuzamosan megismerhetjük a falu, Szentjobb és az ősi monostor történetét is, melyek nevüket az ereklyétől örökölték. A község rendkívül gazdag történelme szinte végig vezet minket a nemzet történelmében. A kötet nagy érdeme még, hogy hitelesen mutatja be a község 20. századi eseményeit, használva az oral history, vagy a szóban élő történelem gyűjtésének módszerét, de úgy is, mint szemtanú. Az előszót Teimpli József megyés püspök, szentjobbi apát írta. Számos fényképet és több eredeti dokumentumot tár az olvasó elé.

17. Emödi János: Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból

Szokatlan, de művelődéstörténeti és barlangtörténeti kutatás szempontjából fontos témával foglalkozik Emödi János tanulmánya. Közel ezer barlangot nézett át tüzetesen, de csak 90 barlangban talált feliratot, közel 4800-at. A név és évszám mellé gyakran az illetőségüket és a helységnevet is felírták. De nemcsak a környékből, hanem Debrecenből, Kassáról, Budapestről, Pozsonyból, Csernovicból idelátogatókról, osztrák, francia, angol, belga, görög vendégről tudósítanak. Neves közéleti személyiségek: Bánffy, Beöthy, Fráter, Ferdényi, Ghica, Golesco, Herepei, Korniss. Zatureczky, Zichy családok tagjai, Halmágyi Sándor, Mátyás Vilmos, K. Nagy Sándor, Orbán Balázs, John Paget nevei találhatóak meg. Több tudós neve is megjelenik, mint Biró Lajos, Daday Jenő, Fenichel Sámuel, Kessler Hubert, Kutassy, Roediger, Petényi Salamon, Orosz Endre, Szádeczky Lajos, Tulogdy János. A 3288 évszámos aláírás évtizedekre osztva, minden esetlegességi tényező ellenére igen tanulságos látogatási görbét ad, híven tükrözve Erdély szociális és gazdasági fejlődését a 19. század közepétől a második világháborúig. Manapság a barlanglátogatók óriásivá nőtt száma

miatt, régi feliratok tucatja tűnik el az újabb, „primitív” koromfeliratok alatt. Úgy tűnik, hogy ezeket az utolsó percben sikerült megmenteni az utókor számára. A kötetet 57 fénykép egészíti ki, melyet a szerző és fia készített.

2002-ben három kötetet sikerült kiadni.

18. Szabó István: Ottomány – Kismonográfia

Szabó István ny. tanár több évtizedes munkájának eredménye sorozatunk egyik legkitűnőbb kötete. Klasszikus példa, hogyan kell megírni egy falumonográfiát. Fejezetei: Földrajzi fekvése, Ottományi bronzkori kultúra, A település története, Demográfiai adatok, Utcanevek, határrészek nevei, Egyházi élet – hitfelekezetek, Szövetkezés – Szövetkezet, Oktatás, Gazdasági élet, Művelődési élet, A település nevezetes emberei, Jeles ottományi családok, Néphagyományok, kiegészítve egy első világháborús naplóval. A tanulmány egyik nagy pozitívuma, hogy nagyon részletesen ismerteti a vidék élővilágát, sőt a már elpusztított érmelléki mocsárvilágot, s felhívja a figyelmet a környezet, az élővilág védelmére. Meg kell állítani a pusztítást és vissza kell állítani az ősi mocsárvilágot, mert csak így áll helyre e táj ökológiai egyensúlya. Számos korabeli dokumentum, fénykép és térkép teszi még értékeesebbé a kötetet.

19. Csorba Mihály: Érsemjén – Kismonográfia

Csorba Mihály a község természeti viszonyaival és történetével párhuzamosan bemutatja az Érmelléket is. A gazdag helytörténet mellett megismerhetjük a község híres szülőiteit, mint Kazinczy Ferenc, Fráter Lóránd, Dobsa Ferenc, valamint műemlékeit, arborétumait, népi szokásait. Több mint negyven fénykép, eredeti dokumentumok és térkép egészíti ki.

20. Turulmadaras emlékműveink, a Partiumban, Bánságban és Erdélyben

Az anyagot Dukrét Géza állította össze és szerkesztette, másfél éves felméréso program eredményeként. Tanítók, tanárok, lelkipásztorok, mérnökök, polgármesterek, és egyszerű polgárok is bekapcsolódtak a kutatásba. Kiterjedt levelezés útján gyűlt össze az adathalmaz, úgy negyven településről. A felmérés nem teljes, mert nem tudtunk mindenhová eljutni, több helyről nem kaptunk semmilyen információt.

Turulmadaras emlékműveinket több csoportba oszthatjuk. A monumentális emlékműveink az 1896-os honfoglalási millenniumi év tiszteletére épültek. Ezek közé tartoztak a bihari, dési, zilahi, székelyhídi emlékművek, melyek közül csak a székelyhídi áll, felújítva, a többi megsemmisült. Szintén régi és még ma is áll a fehéregyházi Petőfi-emlékmű és a madéfalvi

Siculicidium. Az turulmadaras emlékművek nagy része 1941–1944 között épült, mint első világháborús emlékművek. Sok megsemmisült, de a Partiumban Albison, Irinyben, Berzován, a Székelyföldön szinte mindenütt átvészelte a nehéz időszakokat. Az emlékművek kisebb része 1989 után épült, mint világháborús vagy milleniumi emlékmű. Mindezeket részletesen bemutattuk kötetünkben, eredeti dokumentumokkal és a hajdani beszédekkel. 40 korabeli fénykép, 4 korabeli képeslap, 83 fénykép, 10 ábra és rajz, 12 korabeli dokumentum illusztrálja a kötetet. A kötet sikeréhez tartozik, hogy az általunk, szeptember 21-én Székelyhídon megszervezett turulmadaras települések találkozájára, több mint húsz településről jöttek el azok, akik résztvettek a felmérésben és itt kézhez kaphatták a kötet egy-egy példányát, ajándékként.

21. Dr. Mózes Károly: A nagyváradai egészségügyi oktatás történetéből

Nagyvárad valamikor híres egészségügyi iskolájának, a sokak által Mózes egyetemnek nevezett intézmény történetét mutatja be az iskola alapító-igazgatója. Az első fejezetben az egészségügyi oktatás rövid történetét ismerhetjük meg, mely szerint az adatok már a 12. századból jelzik a kórházak működését. 1823-ban létrejött a váradai bábaképezde, majd megismerkedhetünk az egészségügyi személyzet képzésének kísérleteivel az 1948-as tanügyi reformig. 1955-ben jött létre az Egészségügyi Iskolacsoport, melyet dr. Mózes Károly fejlesztett ki, magas színvonalra. 1959-től az Orvosasszisztens-képző Egészségügyi Műszaki Iskola óriási hírnévre tett szert, szakembereket nevelve ki, felőlelve az egészségügy minden ágát. A kötetet korabeli fényképek egészítik ki.

22. Rév, Erdély sziklakapuja

A kötet szerzői: Juhász Viktor, Juhász Viktorné Orth Ibolya, Daday János, Kál Géczy Mihály, Ujvárosi Tibor, Venczel Márton. A kötet a Réviszorost és a Zichy-barlangot mutatja be, nemcsak a természetjáró, hanem a helytörténész és természetvédő szemével is. A nagyon gazdag és helytörténetileg nagyon értékes melléklet több nagy személyiség írásait tartalmazza, melyek az 1900-as évek elején jelentek meg. A kötetet számos fénykép és térkép vázlat egészíti ki.

Készülőben van: az Évkönyv, Nánási Zoltán: dr. Andrassy Ernő, az Érmellék utolsó polihisztorja, Tudós püspökök Nagyváradon – gyűjteményes kötet, Albis, Szalacs, Biharpüspöki kismonográfiái, Árpád-kori településeink – gyűjteményes kötet, A 20. század öröksége – gyűjteményes kötet.

Dukrét Géza

TARTALOM

Partiumi tudat, honismeret, műemlékvédelem.	
A PBMEB története. Események	5
1994	20
1995	46
1996	64
1997	82
1998	94
1999	107
2000	122
2001	138
2002	162
A tagság névsora	191
A bizottság elnöksége	195
Kitüntetétek	203
Tanulmányok	220
Árpád-kori települések a Fekete-Körös alsó völgyében (<i>Fábián József</i>)	220
Műemlék jellegű hidak Temesváron (<i>Jancsó Árpád</i>)	230
Bihar megyei Fráter-kúriák (<i>Kordics Imre</i>)	240
A mai Nagyváradi barokk és klasszicizáló barokk építészete (<i>Péter I. Zoltán</i>)	251
A Nákó család és nagyszentmiklósi kastélyuk (<i>Tácsi László</i>)	269
Egy jelkép múltása, egy jelkép születése (<i>Fazekas Lóránd</i>)	273
Kozma nővér – élő legenda Szilágysomlyón (<i>Joikits Attila</i>)	282
A turulmadár, mint jelkép (<i>Dukrét Géza</i>)	293
Múzeumalapítási törekvések a Szilágyságban (<i>Lakoné Hegyi Éva</i>)	298
Szőlő és bor az Érmelléken (<i>Borbély Gábor</i>)	305
Egy értékes élet (<i>Dr. Vajda Sándor</i>)	320
Dabolc – Gellért Sándor dajkáló, felnevelő szülőföldje (<i>Görbe István</i>)	326

Képballadák – Kós Károly, a grafikus (<i>Józsa István</i>)	347
Sárosi Gyula és az Aranytrombita (<i>Pávai Gyula</i>)	354
Arad Spectatorja, Spectator Aradja (<i>Puskel Péter</i>)	363
Dr. König Frigyes alkotói műhelye (<i>Tácsi Erika</i>)	369
Műkedvelő színjátszás Nagyváradon a két világháború között (<i>Pásztai Ottó</i>)	371
Arad első irodalmi lapja (<i>Ujj János</i>)	383
A Püspökfürdő és környékének élővilága (<i>Dr. Venczel Márton</i>) ..	389
Krasznai fiatalok fonóbeli játéka (<i>Mitruly Miklós</i>) Az árpádi favillakészítés (<i>Bessenyei István</i>)	400
Valamikor Ombodnak is volt élő zenéje (<i>Székely Antal</i>)	404
Öt éves könyvkiadásunk	410

Készült a nagyváradai Europrint Nyomdában.
Felelős vezető: Derzsi Ákos

A Partiumi Füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félixfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők** (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: **Püspökfürdő**
10. Dánielisz Endre: **„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”**
11. Bunyitay Vince – Fodor József: **Székesegyházi-Bazilika – Nagyvárad**
12. Alexandru Pop: **Varadinum – a vizek határolta város és vár**
13. **A szabadságharc zászlaja alatt** (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: **Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században**
15. Kupán Árpád: **Mezőtelegd iskolatörténete**
16. Csilik József: **István király Szent Jobbja és Szentjobb község története**
17. Emödi János: **Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból**
18. Szabó István: **Ottomány** (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: **Érsemjén** (kismonográfia)
20. **Turulmadaras emlékműveink** (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: **A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből**
22. **Rév, Erdély sziklakapuja**

